

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası

Edtörler: Haydar ÇORUH - M. Yaşar ERTAŞ - M. Ziya KÖSE

OSMANLI DÖNEMİ AKDENİZ DÜNYASI

OSMANLI DÖNEMİ AKDENİZ DÜNYASI

Editörler:

Haydar Çoruh - M. Yaşar Ertaş - M. Ziya Köse

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa Karagüllüoğlu

© Yeditepe Yayınevi
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-4052-50-9

Yeditepe Yayınevi: 133

Araştırma İnceleme Dizisi: 111

1. Baskı: Ocak 2011

Sayfa Düzeni
İrfan Güngörür

Kapak Tasarım
Sercan Arslan

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Hed. Eşya ve Tekst. San. Tic. Ltd. Şti.
(Sertifika No: 11964)
Gümüşsuyu Cad. No:3/2 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92

kitapadres.com
internetteki kitap adresiniz

YEDİTEPE YAYINEVİ

Çatalçeşme Sk. No: 27/15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com | bilgi@yeditepeyayinevi.com

OSMANLI DÖNEMİ AKDENİZ DÜNYASI

Editörler

Haydar Çoruh - M. Yaşar Ertaş - M. Ziya Köse

YEDİTEPE

İstanbul 2011

YAZARLAR

Sabri CANSANNAV	(Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi)
Haydar ÇORUH	(Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü)
Numan ELİBOL	(Osman Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü)
Mehmet Yaşar ERTAŞ	(Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü)
Muhammet GÜÇLÜ	(Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü)
Emrah Safa GÜRKAN	(Georgetown Üniversitesi)
Ersin GÜLSOY	(Atatürk Üniversitesi Eğitim Fakültesi)
Şenay ÖZDEMİR GÜMÜŞ	(Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü)
Metin Ziya KÖSE	(Nevşehir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü)
Abdullah MARTAL	(Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi)
Ali Fuat ÖRENÇ	(İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü)
Ali Eftal ÖZKUL	(Yakın Doğu Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümü)

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	VII
ÖNSÖZ	IX
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	11
♦ Osmanlı-Habsburg Rekâbeti Çerçevesinde Osmanlılar'ın XVI. Yüzyıl'daki Akdeniz Siyaseti	
İKİNCİ BÖLÜM	51
♦ Girit Üçlemesi: Hanya, Resmo ve Kandiye Şehirleri (XVII. Yüzyıl)	
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	103
♦ Mora'da Osmanlı–Venedik Mücadelesi (1684-1715)	
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	151
♦ Yeniçağ'da Akdeniz ve Avrupa Tarihi Kaynağı Olarak Galata Şeriiye Sicilleri	

BEŞİNCİ BÖLÜM	175
♦ Avusturya Tüccar Gemilerine Ait Veriler Işığında Osmanlı- Avusturya Deniz Ticareti (1700-1800)	
ALTINCI BÖLÜM	201
♦ XVIII. Yüzyılda Midilli’de Osmanlı Donanması İçin Gemi İnşası	
YEDİNCİ BÖLÜM	239
♦ XIX. Yüzyıl Başlarında Stratejik Bir Mevki Olarak Kıbrıs’ın Muhafazası	
SEKİZİNCİ BÖLÜM	303
♦ Kıbrıs’taki İngiliz Konsolosluğu ve Faaliyetleri	
DOKUZUNCU BÖLÜM	353
♦ Doğu Akdeniz’in Kadım Muhafızları: Rodos Türk Cemaati	
ONUNCU BÖLÜM	387
♦ İzmir’in Akdeniz Ticaretindeki Rolü	
ON BİRİNCİ BÖLÜM	415
♦ Doğu Akdeniz’de Bir Liman Kenti: Finike	
ON İKİNCİ BÖLÜM	443
♦ Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyâleti’nin Yeniden Yapılandırılması: Limni Adası’nın Statüsü	
KAYNAKÇA	463
DİZİN	487

KISALTMALAR

a.g.b.	Adı geçen bildiri
a.g.ç.	Aynı çalışma
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
a.g.y.	Aynı yer
AD	Ayniyat Defterleri
AGS	Archivo General de Simancas
BEO	Babîâli Evrak Odası Belgeleri
bk.	Bakınız
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
EI ²	Encyclopedia of Islam
EV	Evkaf Nezâreti Defterleri
gös.yer.	Gösterilen yer
GŞS	Galata Şerî'yye Sicilleri
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
İA	İslam Ansiklopedisi
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
İÜSBE	İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
lef.	Ek
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
nr.	Numara
Nşr.	Neşreden
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
RŞS	Resmo Kazası Şerî'yye Sicilleri
s.	Sayfa
S.	Sayı
Sad.	Sadeleştiren
SDÜ	Süleyman Demirel Üniversitesi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
Terc.	Tercüman
vb.	Ve benzeri
VD	Vakıflar Dergisi
vd.	Ve devamı
vr.	Varak
vs.	Ve sair
Yay.	Yayınlayan

ÖNSÖZ

Braudel, Akdeniz dünyasını özgün bir medeniyet olarak kabul ederken bu medeniyetin oluşumunda en temel unsurun coğrafi bir mekân olarak Akdeniz olduğunu iddia etmişti. Ona göre doğal koşulları aynı olduğu için Akdeniz'in çevresinde yaşayan toplulukların yaşam biçimleri de birbirine benzemektedir. Bu benzeş yalnızca maddî unsurlarla sınırlı değildir ve zihniyet dünyasını ve ideolojileri de etkilemektedir. Bu sebeple, batı dünyasının tam zıttı olarak kabul edilen Osmanlılara, bu medeniyetin bir parçası olarak *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* adlı kitabında genişçe yer vermiştir. Braudel'in aksine Henri Pirenne Akdeniz dünyasını tamamen Avrupa kimliğinin bir parçası olarak dikkate almıştır. Pirenne'ye göre Roma İmparatorluğu döneminde oluşan Avrupa Birliği, Müslümanların istilasının sonucu parçalanmıştır. Braudel, Akdeniz'i her türlü çatışmaya rağmen maddî ve manevî unsurlarıyla bütüncül bir dünya olarak kabul ederken Pirenne Akdeniz'i ayrışmanın ve çatışmanın merkezi olarak değerlendirmiştir.

Her iki bilim adamının tezleri, Akdeniz dünyasının anlaşılması ve Akdeniz'e kıyısı olan toplumların tarihinin ortaya konulması hususunda büyük katkılar sunmuştur. Bununla beraber Akdeniz Dünyası, ne tam olarak maddî uygarlık ve zihniyet açısından bü-

tüncül bir özgün dünyadır ne de tamamen birbirlerine rakip ve düşman toplulukların savaş alanıdır. Bu coğrafyadaki topluluklar birbirlerinden sürekli etkilenerек bölgesel bir kimlik oluşturdıkları gibi gündelik yaşam biçiminden zihniyet dünyasına kadar farklılıklarını da devam ettirmişlerdir. Bu bağlamda Osmanlılar, XIV. yüzyıldan itibaren Akdeniz Dünyası'nın aktif ve etkili bir parçası olmuştur. Bununla beraber sahip olduğu siyasî, sosyal ve iktisadî değerler ve bu değerlerin zaman içindeki dönüşümüyle, Akdeniz'de kendine özgün bir dünya kurmuştur.

Akdeniz dünyasındaki Osmanlı varlığı yüzyıllara yayılması ve köklü bir etki bırakması sebebiyle bilim adamlarının büyük ilgisini çekmektedir. Bugün Akdeniz'i çevreleyen toplulukların ve devletlerin tarihinin yazılabilmesi Akdeniz'deki Osmanlı tarihinin ortaya konulmasıyla mümkündür. Bu sebeple önümüzdeki uzun yıllar boyunca bilim adamlarının konuyla ilgili çalışmalara devam edeceği muhakkaktır.

Elinizdeki kitap, Akdeniz ve Osmanlı tarihi üzerine uzmanlaşmış bilim adamlarının özgün yazılarını bir araya getirmek düşüncesinden doğmuştur. Makaleler genel muhtevadan ziyade bir olay, bir mekân veya bir zaman dilimi üzerine hasredilmiştir. Akdeniz'de diplomasi, ticaret, savaş ve Osmanlı yerleşimleri üzerine on iki ayrı bölümden oluşan kitabın ilgi çekeceği ve bilim dünyasına katkı sağlayacağı inancındayız.

Kitabın çeşitli aşamalarında yardımlarını gördüğümüz Ahmet Çaparlara şükranlarımızı ifade ederiz.

Editörler 2010

GİRİŞ

Akdeniz, ilkçağdan itibaren dünyanın en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Denizin bir ova gibi etrafındaki kentleri birbirine bağlaması, zamanla Akdeniz’de bölgesel bir kimliğin oluşmasını sağlamıştır. Aynı coğrafi şartları paylaşmanın ötesinde ticaret, göçler ve dinler toplumlar arası ilişkileri belirlemiş ve pek çok hususta bir çatışma ve uzlaşma alanı oluşturmıştır. Buna bağlı olarak gündelik yaşamda kullanılan eşyalardan inançlara kadar geniş bir alanda Akdeniz’e komşu olan topluluklar birbirlerinden etkilenmişlerdir.

Akdeniz’de tarih, sürekli bir şekilde savaş ve barış sarkacında meydana gelmiştir. Özellikle Müslümanların Akdeniz kıyılarına egemen olması ve İspanya’da yayılması, Avrupalı Hristiyanlar ile Doğulu Müslümanlar arasında yüzyıllara yayılan büyük bir mücadelenin de doğmasına yol açmıştır. Türklerin Anadolu’da ve Balkanlar’da hâkimiyet kurması ve ardından Doğu Akdeniz’deki gücünü artırması ise bu savaşın alanını daha da büyötmüştür. Bu mücadelede, tarafların dini argümanlar kullanmaları Akdeniz’deki mücadeleyi çıkar çatışmasının yanı sıra bir medeniyet savaşına dönüştürmüştür.

XVI. yüzyılda her iki medeniyet savaşında iki temsilci öne çıkmıştır: Endülüs Devleti’ni ortadan kaldıran İspanya ve Bizans

İmparatorluğu'na son veren Osmanlı Devleti. Her iki devlet Akdeniz'de egemenlik kurmak için büyük yatırım yapmış ve güçlü donanmalar inşa etmiştir. Endülüüs, Orta ve Kuzey Afrika, Hicaz ve kara Avrupa'daki tüm gelişmeler Avrupalılar ile Osmanlıların Akdeniz'deki mücadelesinin bir uzantısı olmuştur.

Osmanlılar ile Avrupalıların Akdeniz'deki mücadelesine bütünleriyle yıkıcı bir süreç olarak bakılmamalıdır. Savaşların kültürel etkilenme ve bilgi alışverişi için önemli fırsatlar doğurduğu da açıktır. Bu sebeple coğrafi, kültürel, ticarî ve siyasî koşulların savaş ve barış kıskacında sürekli bir şekilde yeniden üretildiği Akdeniz coğrafyasını, Osmanlıların da büyük katkılar sağladığı bir kültür ve medeniyet merkezi olarak kabul etmek gerekmektedir.

Osmanlıların Akdeniz'e ilgisi Rumeli'ye geçiş ve Balkan fetihleriyle başladı. Roma İmparatorluğunun başkenti olan İstanbul'un fethi, Akdeniz'e yönelik siyasî projelerin oluşmasına yol açtı. Roma'nın egemen olduğu toprakları kendi hâkimiyeti altında toplama ideali, İtalya devletleri aracılığı yürütülen uluslararası ticareti kontrol etme çabası ve yeni fetihlerin askeri zorunlulukları Osmanlıların Akdeniz'i keşfetmeleriyle sonuçlandı. Mısır'ın fethi Doğu Akdeniz'in Osmanlı hâkimiyetine alınmasını zorunlu kıl-mıştı. Belgrat'ın fethi, Osmanlıların karadan Avrupa'ya açılmasına imkan verirken Rodos'un fethi de Avrupa'nın deniz üzerinden kuşatılmasının ilk adımı olmuştu. XV. ve XVI. yüzyıllarda Adaların, Mora'nın ve Kıbrıs'ın ele geçirilmesi ile Kuzey Afrika kıyılarının Osmanlı Devleti'ne bağlanması sonucunda ise ticaret, siyaset, kültür ve sanat gibi her alanda Akdeniz'de bir Osmanlılaşma süreci ortaya çıkmıştı. Öyle ki Osmanlıları veya Osmanlı etkisini göz önüne almadan bu dönemdeki Akdeniz Dünyasını anlatmak veya anlamak mümkün değildir.

Osmanlı siyasî gücünün Akdeniz'e yayılmasıyla birlikte yoğun bir diplomasi de başlamıştır. Özellikle Habsburglar ve İtalyan devletleri, Osmanlı'yı durdurabilmek için Avrupalı ve Osmanlı'nın

rakibi Müslüman devletlerle ortak hareket etmeye çalışmışlardır. Buna karşın Osmanlılar da aktif bir diplomasi ile Akdeniz’de hâkimiyet kurmak ve çıkarlarını sürdürebilmek için konjonktürel dengeleri dikkate alan bir siyaset yürütmüştür.

Emrah Safa GÜRKAN, Osmanlı siyasetinin, Uluslararası siyasi dengelerin göz önüne alınarak oluşturulduğunu; kısıtlı kaynaklara, fizikî şartlara ve maddî kısıtlamalara rağmen sürekli bir mücadele içinde bu siyasetin uygulanmaya konulduğunu ifade etmektedir. Ona göre, süreklilik ve tutarlılığa sahip Osmanlı siyasetinin ilk amacı, Kıbrıs ve Mısır’ın fethiyle birlikte Osmanlı denizi haline gelen Doğu Akdeniz’e yani kendi denizine sahip çıkmaktır. Bununla beraber Garb Ocakları ile Osmanlı’nın Katolik Avrupa’daki yegane müttefiki Fransa, Akdeniz’deki Osmanlı siyasetinin oluşmasında çok büyük etkiye sahiptiler.

Ali Fuat ÖRENÇ, 1522 yılında gerçekleştirilen Rodos’un fethini, Osmanlı Akdeniz siyasetinde bir dönüm noktası olarak değerlendirdiği yazısında, Türklerin Akdeniz kıyılarındaki yaşam alanlarını sınırlandıran ve Akdeniz’e açılmasını engelleyen Rodos’taki haçlı üssünün bertaraf edilmesinin tarihsel önemine dikkat çekmektedir. Adanın fethini, Akdeniz’deki dengeleri Avrupalılar aleyhine çevirmesinin yanı sıra Osmanlıların Garp Ocaklarıyla bütünleşmesinin ve küçük bir deniz gücünün giderek bir dünya gücü haline dönüşmesinin ilk basamağı olarak değerlendirmektedir.

Osmanlı Devleti’nin Akdeniz siyaseti XVI. yüzyılın sonlarında kısmen bir değişim yaşasa da ilgi XVII. yüzyılda da devam etmiştir. Meydana gelen küresel ekonomik kriz, iklim değişiklikleri, bütün Avrupa ile birlikte Osmanlı’yı da kasıp kavuran isyanlar ve askeri darbeler sonucunda XVII. yüzyılda Osmanlılar önemli ölçüde içe kapanmışlardı. Eski parlak zafer ve fetihlerin elde edilememesi ise bu yüzyılda Kanuni çağına özlemi artırmış, tımar sisteminin ihya edilmesi ile eski ihtişamlı devirlere dönüleceği inancını Osmanlı idarecilerinde hâkim kalmıştı. Bu anlayış Osmanlı dış politikasını da

yakından etkilemiştir. Osmanlı ordularının Avusturya cephesinde ilerleyememesi ve İran karşısında alınan başarısızlıklar devleti dış politikada zor durumda bırakırken Kazak meselesi, Lehistan ve Rusya'daki kıpırdanmalar Karadeniz'in kuzeyindeki dengeleri Osmanlı aleyhine değiştirmişti.

Tüm bu gelişmelere rağmen Osmanlıların Akdeniz'e ilgisi devam ettiği gibi Akdeniz'deki iddialarından da vazgeçilmemiştir. İstanbul ile Mısır ve Garb Ocaklarını bağlayan güzergâh üzerinde bulunan Girit'e düzenlenen seferler bunun en bariz göstergesidir. Akdeniz'deki güvenlik sorunları ve Venedik'in korsanlara destek verdiğine dair emareler, yüzyılın ortasında Osmanlı Devleti ile Akdeniz'in eski gücünü yitirmiş devleti Venedik'i tekrar karşı karşıya getirmiştir. 1645'de başlayan Girit kuşatmaları yaklaşık 25 yıl sürmüş ve 1669'de tamamlanmıştır.

Ersin GÜLSOY, uzun bir aradan sonra Akdeniz'de gerçekleştirilen bu büyük fethin ardından eyalete dönüştürülen Girit'in üç önemli kenti Hanya, Resmo ve Kandiye'nin XVII. yüzyıldaki sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde durmuştur.

Ortaçağın en büyük deniz ve ticaret devleti olan Venedik, Osmanlıların Akdeniz'deki fetihleriyle her geçen yıl küçülmüş ve güçten düşmüştü. Buna karşın ticarî çıkarları doğrultusunda dış politikada Osmanlı ile hep anlaşmak ve uzlaşmak zorunda kalmış; Osmanlılara karşı düzenlenen haclı seferlerinde hep dışarıda kalmayı tercih etmişti. Bu pasif ve edilgen politika Venedik tüccar devletinin ayakta kalması için bir çözüm olamadı. Akdeniz'deki adalarını, limanlarını ve topraklarını kaybeden Venedik XVII. yüzyılda son darbeyi Girit'in Osmanlılar tarafından zapt edilmesi ile aldı. Bu son gelişme Venedik'in Akdeniz'deki yaşam alanlarının yok edilmesi anlamına geliyordu.

Osmanlı Devleti'nin başışladığı imtiyazlarla bölgesel çıkarlarını korumaya çalışmak ve barışın devamı için Osmanlı tehditlerine

göz yummak Venedikliler için onur kırıcıydı. Ancak Osmanlı gücüne karşı yapılabilecek başka bir şey yoktu. II. Viyana kuşatmasında Osmanlıların ağır bir mağlubiyet alması Venedikliler için de büyük bir fırsat doğurmuştur. Bu sebeple papalığın öncülüğünde kurulan ve Osmanlıları Avrupa'dan atmayı hedefleyen Kutsal İttifaka büyük bir umutla dâhil oldu. Avrupalı devletlerin askeri ve ekonomik yardımlarıyla Dalmaçya, Girit, Ege Adaları ve Mora'ya asker çıkardı. Dalmaçya kıyılarında kısmen başarılı olan Venediklilerin 1684-1690 yılları arasında asıl büyük kazancı Mora'yı zapt etmek oldu.

M. Yaşar ERTAŞ, Mora'nın Venedikliler tarafından ilhak sürecini anlattığı çalışmasında Venedik ordusunun harekât stratejisini, kale kuşatma ve meydan savaşlarındaki Osmanlı-Venedik mücadelesini değerlendirmiştir. Yazar, Venedik'in yarımadayı kısa sürede zapt etmesini, Morosini ve Konigsmark gibi güçlü komutanlara sahip Venedik kuvvetleri karşısında Osmanlı ordusunun iyi yönetilememesine bağlamıştır. Bununla birlikte Venediklilerin savaşlardaki başarılarını Mora'nın idarî ve malî yönetiminde devam ettiremedikleri anlaşılmaktadır. Başlangıçta Mora halkına büyük ümitler verilmesine rağmen Ortodoksların aşağılanması, dini kurumlardaki reformlar, halkın din değiştirmeye zorlanması, yüksek vergiler ve nüfus politikaları Rum halkını kısa sürede Venedik idaresinden soğutmuş ve Osmanlı yönetimini arar hale getirmiştir. Mora'yı kaybetmeyi asla kabullenemeyen Osmanlı Devleti, uluslararası platformda şartların olgunlaşması üzerine 1715 yılında düzenlediği seferle Mora'yı yeniden hâkimiyetine almıştır. Mora üzerinden yürütülen mücadele her iki tarafa da ekonomik ve sosyal açıdan büyük darbe vurmuştur. Ancak Osmanlılar Mora'yı ele geçirmekle zararlarını telafi ederken Mora'yı kaybetmekle Venedikliler bir kez daha ve kesin olarak Akdeniz'den çekilmek zorunda kalmıştır.

Akdeniz'deki siyasi ve askeri hâkimiyetine paralel olarak Osmanlı Devleti'nin bölgesel ve uluslararası ticaret üzerindeki etkinliği de artmıştır. Mora, Mısır, Kıbrıs ve Kuzey Afrika kıyılarının Osmanlı ülkesine bağlanmasıyla birlikte Akdeniz'de korsanlara karşı büyük bir mücadele başlatılmıştır. Her yıl Kaptan-ı derya veya Rodos beyi tarafından Akdeniz'e açılan Osmanlı gemilerinin güvenliği sağlamaları üzerine ticarî faaliyetler de önemli ölçüde rahatlamıştır. Özellikle Baharat ve İpek ticaret yollarıyla Akdeniz bağlantısının kesintiye uğramaması için büyük önem verildiği gibi Avrupalı devletlere verilen imtiyazlarla tüccarların Osmanlı coğrafyasında kalması için çaba sarf edilmiştir.

Bu hususa dikkat çeken *Metin Ziya KÖSE*, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'i İslam dünyasının ve Avrupalıların da ticaret yapabileceği şekilde yeniden teşkilatlandırıldığını, geleneksel Akdeniz tüccar devletleri yanı sıra, Akdeniz'in batısında yer alan diğer aktörleri de bu coğrafyaya davet etmiş olduğunu belirtmektedir. Osmanlıların elinde güvenliği sağlanmış olan deniz yollarına batılı tüccarların ilgisi artmış ve “müste'men” statüsüyle Osmanlı topraklarına yerleşerek ticarî faaliyetlerini artırmışlardır. Venedik, Fransa, İngiltere ve Hollandalı tüccarlar Osmanlıların sağladığı imkânlarla İstanbul, Bursa, Ankara, İzmir, Halep, Basra, Kahire, İskenderiye gibi önemli merkezlerle yerleştiler; bir taraftan konforlu bir hayat sürdüler, diğer taraftan da Osmanlı toplumuyla kaynaştılar. Bu durum Yeni Dünya/Amerika'nın keşfinden sonra Akdeniz'de meydana gelmesi muhtemel durgunluğu ortadan kaldırmıştır.

Girit ve Mora savaşları Osmanlı için büyük bir malî yük olduğu gibi idarî ve sosyal birçok zarara da yol açmıştı. Ancak uzun süren bu savaşlar hem donanma hem de kuşatma teknolojisi açısından Osmanlı Devleti'nin büyük bir deneyim kazanmasıyla sonuçlanmıştı. XVIII. yüzyılda kalyona geçen Osmanlı donanması, gemilerin inşasında yeni arayışlara da girdi. Bu dönemde adem-i merkezileşme sürecine bağlı olarak taşra yönetiminde ayan ve eşraf aileleri ön

plana çıktı. Devlet, eyaletlerde birer hanedana dönüşen bu aileleri göz ardı ederek hiçbir idarî ve malî işi yürütemez hale geldi. Bu süreçte ayan ailelerinin istihdam edildiği en önemli konularından biri de gemi yapım ve tamir faaliyetleriydi. Özellikle 1770 yılında Osmanlı donanmasının Çeşme baskınında yakılması üzerine birçok yerde yoğun bir inşaat faaliyeti başlatıldı. Bu yerlerden biri de Midilli adasıydı. *Şenay Özdemir GÜMÜŞ* de çalışmasında Midilli’de XVI. yüzyıldan itibaren başlayıp 1770’lerden sonra daha da artan gemi yapım ve tamir süreci üzerinde durmuştur.

Numan ELİBOL’a göre XVIII. yüzyıl, daha ziyade Osmanlı İmparatorluğu’nun yabancı devletlerle iktisadî münasebetlerinde yüzünü batıya çevirdiği ve Avrupa ile ticarî ilişkilerini yoğunlaştırdığı bir dönemdir. Avrupalı devletlerle yapılan ticaretin gelişmesine bağlı olarak da iki bölge arasında mübadeleye sahne olan malların çeşitliliği artmış ve Avrupa’ya yönelik ithalat ve ihracatın önemli durakları konumundaki İzmir ve Selanik gibi liman kentleri, Osmanlı dış ticaretinin yeni merkezleri olarak önem kazanmıştır.

İzmir’in bir liman şehri olarak ortaya çıkmasının ardındaki faktörlere vurgu yapan *Abdullah MARTAL*, şehrin özellikle 17. yüzyıldan itibaren, Halep gibi öteki ihraç merkezlerini geride bırakarak imparatorluğun en önemli ihraç limanlarından biri haline gelmesinde Akdeniz’deki pamuk ve pamuklu mamullerin ticaretindeki artışın önemli olduğunu ifade etmektedir. XVII. yüzyılda deniz ticaretinin yörüngesi Atlas Okyanusu ve Hint Okyanusuna kaymasına ve Akdeniz ticaretinin dünya ticaret hacmindeki yeri oldukça azalmasına rağmen İzmir’in yıldızı parlamaya devam etmiştir. Martal, özellikle Girit savaşı sırasında (1645-1669) ve sonrasında İzmir’in bir ikmal ve iâşe üssü olarak öneminin anlaşılmasından sonra buranın daha fazla yatırım aldığını ifade etmektedir.

XVII. yüzyıldan itibaren Akdeniz’deki ticarî ve siyâsî gelişmeler İzmir gibi birçok kıyı kentini de doğrudan etkilemişti. Bu

kentlerden biri de Akdeniz'in küçük ama önemli kentlerinden olan Fenike'dir. *Muhammed GÜÇLÜ kaleme aldığı yazısında bu Akdeniz kıyı kentinin Osmanlı dönemi boyunca, özellikle de Tanzimat sonrasındaki gelişimi üzerinde durmaktadır.*

Osmanlı Devleti, Akdeniz'deki adaların ve bazı kıyı kentleri Cezâyir-i Bahr-i Sefid adı altında kurulan eyalete bağlı yönetilmiştir. Bu eyaletin zaman zaman idarî sınırları değişmekle birlikte eyaletin yapısındaki asıl dönüşüm Tanzimat sonrasında olmuştur. II. Mahmud'un reformlarıyla başlayan yeniden merkezileşme sürecine bağlı olarak Osmanlı eyaletlerinin yönetiminde de önemli gelişmeler oldu. Önceden birbirinden farklı düzene sahip eyalet ve sancakların idaresi yeni dönemde standartlaştırılmaya çalışıldı. Eyaletlerin sınırları değişti, yeni sancaklar ve kazalar ihdas edildi. İdarî düzenlemelerden Cezâyir-i Bahr-i Sefid eyaleti de etkilendi. Ancak eyaletin yeniden yapılandırılmasında idarî sâiklerin yanı sıra Akdeniz'deki değişen siyasî dengelere bağlı olarak bölgesel güvenliği sağlamak ve Akdeniz politikalarını yeniden şekillendirmek gibi tamamen siyasî kaygılar da etkili olmuştur. *Sabri CANSAN-NAV*, çalışmasının çerçevesini Akdeniz'deki Cezâyir-i Bahr-i Sefid eyaletinin yeniden yapılandırılması üzerine kurarken özel olarak da Limni adasının statüsünü değerlendirmiştir.

Doğu Akdeniz'deki Kıbrıs adası her dönem stratejik bir öneme haiz olmuştur. Osmanlı egemenliğine girmesinden sonra Akdeniz güvenliği için askerî bir üs olarak kullanılan Kıbrıs Avrupalı ülkelerin yeniden Akdeniz'e yöneldikleri XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren uluslararası siyasetin en önemli unsuru haline dönüşmüştür. Napolyon'un Mısır'ı işgali ve Napolyon savaşlarında Osmanlı Devleti'nin doğrudan hedef alınması zayıflamış olan bu devleti, Akdeniz'de hızlı bir güvenlik kordonu oluşturmak zorunda bırakmıştır. Osmanlılar donanma gücü ile karşı koyamayacakları eski dost, yeni düşman Fransa'ya karşı bir taraftan diplomatik ataklar ile İngiltere ve Rusya'nın desteğini almaya çalışırken, diğer taraftan

ise Akdeniz'deki stratejik mevzilerini tahkim etmeğe başlamıştı. Napolyon'a karşı sürdürülecek olan savaşlarda Kıbrıs, Mısır'a yakınlığı ve Hindistan'dan gelen güzergâh üzerinde olması sebebiyle son derece önemli bir mevzi haline gelmişti. Bu dönemde Kıbrıs adasının stratejik konumu yalnızca Osmanlıları değil İngiltere'yi de yakından ilgilendirmekteydi. Bu sebeple İngiltere, Osmanlı Devleti'nden Fransa'ya karşı yapılacak harekâtlarda donanmasının ihtiyaçlarını Kıbrıs'tan karşılayabilmek için özel bir izin çıkartarak, adada bulunan Müslim ve gayrimüslim ileri gelenler ile iyi ilişkiler kurmaya daha bu dönemde başlamıştır. Kıbrıs'ın Osmanlılar için XIX. yüzyıldaki stratejik değerini ortaya koyan *Haydar ÇORUH*, makalesinde Osmanlılar tarafından bir istihbarat merkezi olarak kullanılan Kıbrıs'ın güvenliği üzerinde durmuştur.

Kıbrıs hem Osmanlı Devleti için hem de Akdeniz'de çıkarları olan diğer devletler için büyük bir öneme sahipti. Osmanlı idaresinde olmasına karşın ticarî ve siyasî açıdan uluslararası bir niteliğe sahip olan Kıbrıs'ın stratejik değerinin Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte artması, adadaki yabancı diplomat ve konsolos faaliyetlerinin de yoğunlaşmasına sebep olmuştur. XVII. yüzyıldan itibaren Kıbrıs'ta doğrudan görev yapmaya başlayan İngiliz konsolosları, XVIII. ve XIX. yüzyılda etkinliklerini daha da artırmışlardı. Bu dönemde İngiliz tüccarlarının İpek Yolu üzerinden Akdeniz'e bağlanan ticarî güzergâhlardaki çıkarlarını ve haklarını korumak konsolosların en önemli görevleriydi. *Ali Eftal ÖZKUL*, İngiliz konsoloslarının ticarî faaliyetleri üzerinde odaklandığı çalışmasında, İngiltere'nin Doğu Akdeniz ve Osmanlı ülkesindeki ticarî çıkarlarının korunması ve imtiyazların kullanımı politikalarında bu konsolosların önemli ve etkili görevler yüklendiklerini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra ÖZKUL İngilizlerin Kıbrıs'a olan ilgilerinin asıl sebebinin, adanın ticarî öneminden ziyade stratejik konumuyla alakalı olduğu tespitini yapmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Osmanlı-Habsburg Rekâbeti Çerçevesinde Osmanlılar'ın XVI. Yüzyıl'daki Akdeniz Siyaseti

Emrah Safa GÜRKAN

(Georgetown Üniversitesi)

1. Giriş

XVI. yüzyıl, Osmanlılar'ı çeşitli cephelerde farklı politikalar üretmek zorunda bırakmıştır. Bu makalenin amacı, aynı anda doğuda Safevîler ve batıda Habsburglar'la kapsamlı bir coğrafyada uzun sürecek bir mücadeleye girişen Osmanlılar'ın Akdeniz Siyaseti'ni, Osmanlı Stratejisi'ni daha geniş çerçevede ele almaktır. Uluslararası siyasetin dengeleri gözönüne alınarak oluşturulan ve kısıtlı kaynaklarla, fizikî şartlara ve maddî kısıtlamalara karşı sürekli bir mücadele içinde uygulamaya konan bu stratejiyi belirleyen siyasî, iktisadî, coğrafi ve teknolojik faktörleri incelemektir.

Bunu yapabilmek için, Osmanlılar'ın XVI. yüzyıl Akdeniz Siyaseti'nin tutarlı bir bütünlüğe sahip olup olmadığını tartışmak gerekmektedir. Aynı hedeflere karşı ısrarlı bir ilgi göstermeleri, Osmanlılar'ın Akdeniz'deki siyasetlerini belli bir süreklilik içinde yürüttüklerini göstermektedir. 1522'de Kanûnî'nin fethettiği Rodos'un 1480 yılında fethedilemediğini ve Yavuz Sultan Selim'in

de buraya saldırmayı planladığını biliyoruz¹. Gene bir türlü gerçekleştirilemeyen, ancak Fransızların ısrarlarıyla yeltenilen bir Güney İtalya çıkartmasının da XV. yüzyılda örneği vardır (Otranto'nun fethi, 1480). Bir başka hedef Malta da 1565'ten önce akla gelmiştir. 1544'te Barbaros Toulon'dan dönüşünde buraya saldırmayı düşündüyse de vazgeçmiş, 1551'de Sinan Paşa hemen yanındaki Gozo Adası'nı yağmalamış ve hatta aynı sene Fransız elçisi Osmanlı Donanması ile buluşmak için, kuşatma altında olduğunu sandığı Malta'ya gelmiştir. Aynı şekilde, Memlûkler'le savaşan Osmanlılar'ın Venedikliler'den daha 1488 yılında Kıbrıs'daki limanlarını kendilerine açmalarını istediklerini,² II. Selim'in tahta geçmeden daha 1562'de Kıbrıs'ın fethini planladığını ve Kıbrıs'daki Rumlar'dan adadaki tahkimat ve askerle ilgili bilgiler aldığını biliyoruz³. Osmanlılar'ın aslında Kıbrıs'tan hemen sonra fethetmeyi planladıkları Girit'i⁴ 70 yıl sonra gözlerini tekrar Akdeniz'e çevirdiklerinde kuşatmaları, bu stratejik tutarlılığının bir sonraki yüzyıla da taşındığını gösteriyor. Kısacası, kaldıkları yerden devam eden Osmanlılar Akdeniz'deki politikalarında tutarlı bir yol haritasına sahiptiler. Bu, 1537-40 Osmanlı-Venedik Savaşı'nda Osmanlılar'ın Menefşe ve Anabolu'da ısrar etmelerinin bize kanıtladığı gibi, Adriyatik kıyılarındaki hedefler söz konusu olduğunda da değişmemektedir.

Tutarlı bir stratejinin bir başka önemli şartı da gelişmiş bir haberalma ağına sahip olmaktır. Osmanlılar'ın Batı'da olup bi-

¹ Selâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969, s. 29.

² Camillo Manfroni, *Storia della Marina Italiana* (Roma: Forzani E. C. Tipografi Del Senato, 1917), c. IV, s. 197.

³ Marcantonio Donini'nin *Relazione*'si, 1562, içinde Eugenio Albèri (Ed.), *Le Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo decimosesto* (Firenze: Società Editrice Firoentina, 1839-1863), c. IX, s. 182.

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *Mühimme Defterleri (MD)*, XIV, hk. 987.

tenden haberdar olmalarını sağlayan düzenli bir bilgi akışından yararlandıklarını belirtmek gerekir. Kendi örgütledikleri oldukça gelişmiş bir haberalma ağının sağladığı bilgilere, Venedik, İngiltere, Fransa, Ragusa ve Osmanlı Yahudileri gibi başka kanallardan gelene diğerlerini de ekleyen Osmanlılar, tutarlı ve kapsamlı bir strateji geliştirebilecek altyapıya sahiptiler.

2. Osmanlı Siyaseti’ni Belirleyen Yapısal Faktörler

Osmanlı İmparatorluğu XVI. yüzyıl’ın başında Mısır ve Suriye’nin fethiyle kendisini oldukça geniş bir coğrafyada, birçok farklı zorluklarla çevrili bulmuştur. Statikleşen Osmanlı-Habsburg ve Osmanlı-Safevî mücadelelerinin yanı sıra, kuzeyde Kıpçak Step-leri ve güneyde Hint Okyanusu’nda üstlendiği yeni sorumluluklar Osmanlılar’ı elindeki kaynakları daha akıllıca kullanmak zorunda bırakmıştır. Bu yeni yükümlülüklerin Osmanlı savaş kapasitesi üzerinde yarattığı baskı Osmanlıların Akdeniz Siyaseti’ni doğrudan etkileyerek, Osmanlı Stratejisi’ni dönemin devletlerarası politikasının insafına bırakmıştır. Bu açıdan Osmanlılar’ın Akdeniz Politikası’nı tek başına, ya da sadece Osmanlı-Habsburg Rekabeti kapsamında ele almaktansa, irili ufaklı birçok devletin sahnede olduğu XVI. yüzyıl uluslararası siyasetinin bütününde ele almak daha mantıklı olacaktır.

Osmanlı kaynakları üzerindeki baskıyı daha iyi anlamanın en iyi yolu bazı iktisadî faktörleri göze almaktır. Her ne kadar Osmanlılar XVI. yüzyıl’ın ilk reğinde ciddi bir ekonomik krizle karşılaşmamışlarsa da, ellerindeki maddî imkânların yetersizliği Osmanlı Stratejisi’ni etkileyecektir. İnebahtı Bozgunu’ndan sonra oldukça hızlı bir şekilde donanmayı inşa ederken kullanılan maddî olanaklar, 1578’de Safevîler’e açılan savaştan sonra başka yerlerde kullanılacaktır. Bu ise donanmanın ihmaline ve Osmanlılar’ın aktif bir Akdeniz Siyaseti’ni askıya almalarına yol açacaktır. Dönemin

iktisadî şartları, XVI. yüzyılın sonundaki Osmanlı Tersanesi'nin içler acısı halini ve 1590'larda Osmanlı ekâbirinin Fransızlar'a, İngilizler'e ve Portekizli Dom António'ya verdiği askerî yardım sözlerine rağmen, Osmanlı Donanması'nın niye Batı Akdeniz'e açılmadığını açıklamakta bize yardımcı olmaktadır.

Teknolojik ve lojistik faktörleri de gözden kaçırmamak gerekmektedir. Ne yazık ki Osmanlı tarihçileri tarafından şu ana kadar yazılanlar bunlara hemen hiç değinmemekte ve Osmanlılar'ın Akdeniz Politikası'nı fizikî engellerden bağımsız bir şekilde değerlendiren, askerî operasyonların lojistik zorluklarını hesaba katmamaktadır⁵. XVI. yüzyıl'da Osmanlı Siyaseti'ne yön verenler, aynı zamanda alınan kararları hayata geçiren ve askerî seferleri yöneten kişilerdir. Bu yöneticilerin hedefleri belirlerken söz konusu teknolojik ve lojistik faktörleri gözden kaçırdıklarını düşünemeyiz; demek ki müverrih de bunları dikkate almalıdır.

XVI. yüzyıl Akdenizi'nin savaş gemisi kadirgadır. Bu geminin en önemli özelliklerinden biri operasyon çapının kısa olmasıdır. Teknesi küçük olan bu gemilerin yük deposu ufaktır. Dolayısıyla, bu kadirgalar kürekçilerinden dolayı çok sayıda denizci barındırdıkları için sürekli bir şekilde su ve erzak ikmali için karaya yanaşmaları gerekmektedir. Bu Osmanlı Donanması'nın stratejisini anlamada bize oldukça yardımcı olacak bir ipucudur. Bu donanma, genelde kuşatma kuvvetlerini müstahkem bir düşman üssünün yakınına aktarmak ve daha sonra da kuşatma kuvvetlerini olası bir düşman donanmasına karşı korumak için kullanılmıştır. Rodos

⁵ Andrew c. Hess, "The Battle of Lepanto and its Place in Mediterranean History", *Past and Present*, 57 (1972), s. 53-73; idem, "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in the Sixteenth-Century Spain", *American Historical Review*, vol. LXXIV (October 1968), s. 1-25; Şerafettin Turan, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarası'na" içinde *Kanunî Armağanı*, Ankara 1970, s. 47-117; Tayyip Gokbilgin, "Le Relazioni Veneto-Turche nell'età di Solimano il Magnifico", *Il Veltrio*, 2-4, 1979, s. 277-290.

(1522), Korfu (1537), Kastelnuovo (1539), Trablusgarb (1551), Cerbe (1560), Malta (1565), Kıbrıs (1571), Tunus (1574) bunun en güzel örnekleridir. Osmanlı Donanması'nın ofansif rolü bu kuşatma kuvvetlerini taşımak ve daha sonra da korumak iken, defansif rolü ise düşman donanmasının saldırısını doğrudan bir muharebeye girmeden karşılamaktır. Bu çekingenliğin iki nedeni vardır: Birincisi, bir kuşatmanın kaderi donanmadan çok ordunun performansına bağlıdır. Ancak, mağlubiyetin faturası ağırdır. Bir kurtarma filosu, aynı Cerbe'de Habsburg donanmasının başına geldiği gibi, kuşatma kuvvetlerinin iki ateş arasında kalmasına yol açabilir. İkincisi, kadirganın savunmadaki avantajıdır. Bir kadirga filosu, ana üssünden uzakta uzun süre operasyon yapamaz; oyalandığı her gün gücünden bir şey yitirir. Oysa yakınlarında su ve erzak ikmal yapabilecek üsleri olan bir donanma, kötü hava şartlarıyla karşılaşmadığı sürece, istediği kadar bekleyebilir. Rakibinin dezavantajları nasıl olsa onu geri çekilmeye zorlayacaktır; su ve erzak kıtlığının yanı sıra, bir başka problem de karaya karşı saf tutmak için sürekli kürek çekmek zorunda kalınmasıdır. Buna en güzel örnek Barbaros Hayreddin'in kendisinden sayıca üstün düşman donanmasını Preveze Körfezi'nde beklemesidir. Ağzı oldukça dar olan körfeze safını bozmadan giremeyen Doria'nın donanması körfezi bloke etmek ve ters rüzgârlara karşı demir atmak zorunda kalacaktır ki bu sürekli kürek çekmek ve yorulmak demektir. Bir süre sonra da geri çekilecektir. Bu tip bir geri çekilmenin, olası bir saf bozma durumunda hezimete dönüşmesi, aynen bu örnekte olduğu gibi, an meselesidir⁶.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Akdeniz'de "stratejik hareketsizlik"e yol açan iki önemli değişiklik kadirga savaşının kaderini belirlemiştir. Birinci olarak, kadirgalar daha güçlü ve büyük

---

⁶ John Francis Guilmartin Jr., *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century*, Cambridge University Press, London 1974, s. 75-7, 217-9.

bir şekilde inşa edilmeye başlanmış; ancak bu da kürekçi ihtiyacını arttırıp, kadirgayı kıyıda bir üsse daha da mahkûm etmiştir. İkincisi, Askerî Devrim'in sonucu olan İtalyan tipi istihkâmların (*trace italienne*) artması⁷ ve topların daha da yaygınlaşmasıyla, kuşatmaların daha uzun sürmeye başlamasıdır. Bu iki faktör, bir yandan kadirga filolarının operasyon çapını daraltıp ofansif yönünü daha da törpülerken; bir yandan da Akdeniz'deki mücadeleyi merkezî devletler için malî açıdan oldukça külfetli kıldığından, bu denizi daha ufak ve hareketli gemilerle yağma üzerinden geçimlerini sağlayan korsanların “Küçük Savaş”ına bırakmıştır⁸. Osmanlı Donanması'nın 1558'den sonra artık Batı Akdeniz'de operasyonlara girişmemesi, Hristiyan Donanması'nın İnebahtı'daki zafere rağmen Kıbrıs'a yardıma gidememesi ve nihayet iki tarafın da ekonomik zorluklar nedeniyle 1580'lerden sonra büyük deniz harekâtlarına girişmemeleri hep bu iki faktörle ilişkilendirilebilir.

Bu çerçevede, Osmanlılar'ın Habsburglar'a karşı yapısal bir avantajından bahsetmeden geçmemeliyiz. Kolaylıkla seferber edebildikleri kaynakları ve Batı Akdeniz'de korsanlar sayesinde edindikleri limanları Osmanlılar'a Habsburglar karşısında stratejik bir avantaj sağlamış ve deniz harekâtlarının hedefini ve zamanını belirleme şansı vermiştir. Bu da, Habsburglar bir sene boyunca sürekli teyakkuz halinde, dedikodu ve spekülasyonların esiri olurken,⁹ Osmanlılar'ın bu tip endişelerden uzak bir şekilde, tutarlı bir strateji oluşturmaya yardım etmiştir. Habsburglar, Venedik'in işbirliği olmadan (1537-9, 1570-2) Osmanlı sularında

⁷ Geoffrey Parker, *Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* Cambridge University Press, Cambridge 1986.

⁸ Guilmartin Jr., *Gunpowder and Galleys*, s. 221-9.

⁹ Cerbe Zaferi'ni takip eden 4 yıl bunun en güzel örneklerinden biridir. Bk. Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris A. Collin 1966, c. II, s. 297-301.

dolaşamazlar, yani insiyatifi ele alamazlardı. Cerbe ve Trablusgarb gibi kendi üslerine yakın hedeflere saldırırlarken bile, Kıta Avrupası'nda barışa ihtiyaçları vardı. Bir kaç istisna dışında bu şartları bulmak mümkün olmayacaktı.

Gene de bu hesapları yaparken temkinli olmak ve determinizmin kucağına düşmemek gerekmektedir. Belgeleyebileceğimiz bazı hesaplar stratejik ve lojistik dengeleri hiçe sayan hayalci hesaplardır. Bir kaç örnek verelim. 1532'de Osmanlılar'ın üç koldan, karadan Macaristan ve denizden Puglia ve Hint Okyanusu üzerinden saldırıya geçeceklerine, tecrübeli Andrea Doria'yı saymazsak, birçok Habsburg kumandanı inanmış ve hesabını buna göre yapmıştır¹⁰. Buna, İspanyolların bir deniz seferiyle kısa yoldan İstanbul'u alma planlarını da ekleyelim. Ege Denizi'ne hâkim olan, sırtını koskoca bir imparatorluğun kaynaklarına yaslamış Osmanlılar'ı böyle tek bir vuruşta yıkabileceklerine, aksi istikametteki bütün işaretlere rağmen, gene de inanmışlardır. Osmanlılar söz konusu olduğunda da durum farklı değildir. İnebahtı'daki felaketin sorumlusu, bu faktörleri gözardı eden ve merkezden emirler yollayan İstanbul'daki yöneticilerdir¹¹.

Bir başka önemli faktör de fizikî şartlardır. Bu şartlar, askerî operasyonların ömrünü, başarısını ve malî yükünü belirlemekte, bu da karar alıcıların hesaplarına doğrudan etki etmektedir. İlk ve en belirleyici olanı hasattır; buğday ambarlarının doluluğu ve

---

¹⁰ Jean Aubin, "Une frontière face au péril ottoman: la Terre d'Otrante (1529-1532)", içinde Gilles Veinstein (Ed.), *Soliman Le Magnifique et son Temps: Actes du Colloque de Paris Galeries Nationales du Grand Palais, 7-10 Mars 1990* (Paris: La Documentation, Française, 1992), s. 478.

¹¹ Zira Mü'ezzinzâde'nin Kılıç Ali başta olmak üzere birçoklarının uyarısını dikkate almadan, bekleyip avantaj sağlamak yerine, yıpranmış bir donanma ile düşmanın karşısına çıkmasının nedeni muhtemelen merkezden aldığı emirlerdir.

Akdeniz'in güvenilirmez yağışları siyasete yön verecektir. Osmanlı buğdayına her zaman muhtaç olan Venedik, Kıbrıs'ı Osmanlılar tarafından kuşatılırken dahi, Habsburglar'la bir ittifaka ancak Sicilya'nın buğday ambarlarının açılması koşuluyla yanaşacaktır¹². Erzak ve levazımat ikmalî de önemlidir. Malta gibi taşlık bir adada karşılaşılabilecek ikmal problemleri kuşatmanın süresini uzatacak, bu da akabinde kuşatmanın maliyetine ve en nihayetinde kaderine etki edecektir. Barbaros 1538'de Preveze'de coğrafi ve iklimsel faktörleri ustaca kullanarak Doria'ya üstün gelmiş,¹³ aynı bilgeliği gösteremeyen Müezzinzâde 1571'de Osmanlı Donanması'nı felakete sürüklemiştir. Gene aynı şekilde, 1516 ve 1519'da Cezayir önünde fırtınaya yakalanan Habsburg donanmalarından gerekli dersi almayan ve 1541'de usta denizci Doria'yı dinlemeyen Şariken'in, seyr ü sefer mevsiminin neredeyse sonunda, 13 Ekim'de Balear Adaları'nda topladığı ve 23 Ekim'de Cezayir önlerine getirdiği donanma hemen ertesi gün fırtınaya yakalanmış ve 26'sında ağır kayıplar vererek (150 gemi ve 12.000 asker) geri çekilmek zorunda kalmıştır. 1559'da hazırlanmakta geç kalan Habsburg Donanması fırtınaya tutulup Malta'da 10 hafta geçirmek zorunda kalmış¹⁴ ve ertesi bahar Cerbe'de ona yetişen Osmanlı Donanması önünde aldığı yenilgi gözönüne alınırsa, bu gecikme ona pahalıya patlamıştır. Bu şartları dikkate alanlar ve hesabını ona göre yapanlar ise karlı çıkmıştır. Uluç Ali 1569'da Tunus'a Cezayir'den bir ordu yollamadan önce, Habsburg Donanması'nın İtalyan birliklerini İspanya'ya taşımak için uzaklaşmasını ve seyr ü sefer mevsiminin geçmesini beklemiş ve zahmetsiz bir fetih yapmıştır. Coğrafi şartların etkisi uluslararası anlaşmalara kadar uzanacaktır; 1503'te Kefalonya'yı bırakıp Ayamavra'yı tutan Osmanlılar'ın gerekçesi, korunaklı bir

¹² Braudel, *La Méditerranée*, c. II, s. 390.

¹³ Guilmartin, *Gunpowder and Galleys*, s. 42-56.

¹⁴ Manfroni, *Storia della Marina Italiana*, c. III, s. 412-3.

limana sahip olan bir adayı, dağlık ve seyrek nüfuslu bir diğerine tercih etmektir.

Bütün bu faktörleri göze alarak Osmanlılar'ın stratejik hedeflerini incelemeye başlayalım.

3. Denizine Sahip Çıkmak: Doğu Akdeniz Siyaseti

Osmanlılar'ın Doğu Akdeniz'deki stratejisinin coğrafi kapsamı 1517 yılında Mısır ve Suriye'nin fethiyle bir anda genişlemiştir. Artık Doğu Akdeniz kıyılarının tamamına hükmeden Osmanlılar için geriye bu denize el koymak, onu Hristiyan korsanlardan temizlemek ve güvenli kılmak kalmıştı. Daha önce hedefleri Çanak-kale Boğazı'nı ve Adriyatik'e ulaşan deniz hatlarını kontrol altına almakla sınırlı olan Osmanlı stratejisi, bir anda İstanbul ile Mısır arasındaki hatların güvenliğini sağlamakla da yükümlü oldu. Bu da Osmanlılar'ın, Anadolu, Mısır ve Suriye arasında stratejik bir konuma sahip olan Kıbrıs ve Girit ile Ege Denizi'nin çıkışını tutan Rodos gibi hedeflere artan bir ilgi göstermelerine neden oldu.

Rodos'ta konuşlanmış Aziz Jean şövalyeleri korsanlık ve yağma ile uğraşmakla kalmayıp, Müslümanları esir etmekte¹⁵ ve Batı Avrupa'ya Osmanlılar hakkında istihbarat sağlamaktaydı. Ayrıca Cem Sultan'ı ağırlayıp Papa'ya teslim eden, 1495'te Alpler'i geçen Fransa Kralı VIII. Charles'ı Osmanlılar'a karşı kızdıran,¹⁶ diğer Hristiyan korsanlara yataklık eden ve hemen her haçlı projesinin baş teşvikçisi olan Rodos şövalyeleri, Osmanlı merkezinin yakı-

¹⁵ 1522'de adada 3.000 Müslüman esir bulunmaktaydı, Marino Sanudo, *I diarii di Marino Sanuto (MCCCCXCVI-MDXXXIII) dall' autografo Marciano ital. cl. VII codd. CDXIX-CDLXXVII* (Venezia: F. Visentini, 1879), XXXIII col. 385. Aynı zamanda I. Selim'i adayı fethetmeye kızdıran adadaki Müslüman esirlerden birinin yazdığı bir mektup için bk. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi E 6206.

¹⁶ Paul Durrieu, "Délivrance de la Grèce projetée en France a la fin du quinzième siècle", *Revue d'histoire diplomatique*, XXVI (1912), s. 345.

nında bir Hristiyan karakolu görevini üstlenmekteydi. Osmanlılar, 1499-1503 Savaşı'nda Rodos limanını Venedik gemilerine açan şövalyelerin kendileri için arz ettikleri tehlikeyi bir kez daha gözlemleme şansı buldular. Şövalyeler ile Osmanlılar arasında her ne kadar XV. yüzyılın sonuna doğru bir *modus vivendi* oluştuysa da, 1499-1503 Savaşı sırasında Osmanlı hizmetine giren Kemal ve Burak Reis gibi müslüman korsanların Ege Denizi'ndeki faaliyetleri bu dengeyi alt üst etti¹⁷. Rodos'un fethinin belki başka bir amacı da İstanbul-Eğriboz hattındaki buğday ikmal hatlarını emniyet altına almak¹⁸. 1522'deki fetih bu son problemi çözdüyse de, Ege Denizi'nin güvenliğini sağlamakta yetersiz kaldı. Adanın fethiyle birlikte, Rodos ve Oniki Adalar çevresinde bir kaç kadir-gadan oluşan ufak bir filo bırakmak zorunda kalan Osmanlılar,¹⁹ Şarlıken'den 1530'da Malta'yı üs olarak alan şövalyelerin Ege Denizi'ne sızmasını engelleyemediler²⁰.

Ege Denizi'ndeki bir başka fetih de, 1566 yılında Piyale Paşa'nın donanma ile varıp savaşmadan teslim aldığı, Ceneviz *Maona'sının* 1346 yılından beri elinde tuttuğu²¹ Sakız Adası'nın ele geçirilmesidir. Fethin görünür sebepleri, 1470'de Eğriboz'un Osmanlılar'ın eline geçmesiyle konan ve Yavuz döneminde 10.000 düka'ya çıkarılan verginin ödenememesi,²² Aziz Jean şövalyelerine

¹⁷ Alberto Tenenti, "I corsari nel mediterraneo agli inizi del cinquecento", *Rivista Storica Italiana*, 72/2 (1960): 235-289.

¹⁸ Nicolas Vatin, "La conquête de Rhodes", in *Soliman Le Magnifique et son Temps: Actes du Colloque de Paris Galeries Nationales du Grand Palais, 7-10 Mars 1990*, ed. Gilles Veinstein (Paris: La Documentation, Française, 1992), s. 436-7.

¹⁹ Mühimme Defterleri bu konuda hükümlerle doludur. BOA, MD, passim.

²⁰ Vatin, "La conquête de Rhodes", s. 446.

²¹ Ancak ada Ceneviz kontrolüne daha 1261'de geçmiştir.

²² Bunların Hicri 972 itibarıyla üç yıllık vergi borcu vardı, BOA, MD, VI, hk. 963.

istihbarat sağlanması²³ ve belki de Andrea Doria ile Osmanlılar arasındaki gizli bir anlaşmanın, yaşlı amiralin ölümünden sonra geçerliliğini yitirmesidir²⁴. Ancak, bu adadaki Ceneviz kolonisinin İstanbul-İskenderiye hattını doğrudan tehdit ettiği görüşünde değiliz. Rodos'un aksine buradaki Ceneviz kolonisi, istihbarat aktiviteleri bir yana bırakılacak olursa, herhangi bir askerî tehlikeye arzedemezdi; zaten adanın çaresizce teslim olması da bunun kanıtıdır. Bu, aynı zamanda Osmanlılar'ın Rodos'tan sonra neden Sakız'ı fethetmekte geciktiklerini de açıklamaya yardımcı olur²⁵.

Osmanlılar'ın Doğu Akdeniz'deki son önemli hamlesi 1570 yılında Kıbrıs'a karşıdır. Bu ada Mısır'a uzanan deniz yolunun güvenliği açısından oldukça önemli bir yere sahip olmakla beraber,

---

²³ Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), s. 152.

²⁴ Guilmartin, *Gunpowder and Galleys*, s. 26. Aynı zamanda, Cenevizliler'in bir yandan Habsburg Donanması'na gemi verirken öte yandan da Ceneviz topraklarına saldırmaması için Osmanlılar'a rüşvet verdiğini de biliyoruz. Bk. Manfroni, *Storia della Marina Italiana*, c. III, s. 398-9.

²⁵ Bu noktada, Sakız'ın fethindeki gecikmenin Rodos'un fethinin acil olmadığını ispatladığını düşünen Vatin'le ("La conquête de Rhodes", s. 449) aynı görüşte değilim. Sakız'ın, Rodos'un tam tersine, Osmanlılar için stratejik bir tehlike doğurmaması, adanın fethindeki gecikmeyi açıklamaya ve Vatin'in fikrini çürütmeye yetmektedir. Aynı zamanda buradaki Ceneviz Kolonisi, Rodos'taki şövalyelerin aksine, Osmanlılar için önemli bir fonksiyona sahipti. Osmanlı askerîyesi için oldukça önemli bir hammadde olan kalay, İngiltere'den Sakız'daki Ceneviz Kolonisi'nin aracılığıyla elde edilmekteydi. Bu fethin ardından Osmanlılar tedarikinde dışa bağımlı oldukları tek askerî hammadde olan kalayı bulmakta, 1580'lerde İngilizlerin Doğu Akdeniz Kumpanyası'nın sahneye çıkmasına dek zorlanacaklardı. Gábor Ágoston, *Guns for the Sultans: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), s. 165-6; Niccolò Capponi, *The Victory of the West: The Great Christian-Muslim Clash at the Battle of Lepanto* (Cambridge: Da Capo Press, 2007), s. 95.

fethi yukarıda belirtildiği gibi, II. Selim'in yakın çevresi tarafından tasarlanmış; ancak Venedik yanlısı ve Habsburg karşıtı bir politika-
dan yana olan Sokollu Mehmed Paşa'nın direnişi ile karşılaşmıştı. Bu direnişe rağmen, Sokollu'nun koltuğunda gözü olan II. Selim'in lâlâsı Mustafa Paşa, 1568'de Kaptan-ı Deryalıği kaybeden Piyale Paşa, Pertev Paşa ve son olarak Sefardim Yahudilerinin başını çeken, Venedik'in azılı düşmanlarından ve II. Selim'in gözdelelerinden Yasef Nasi'den oluşan savaş yanlılarının üstün gelmeleriyle, Osmanlılar'ın ilgi alanı Batı Akdeniz'den Doğu Akdeniz'e kaymıştı. 1560'ta Cerbe'de kazandığı avantajı kovalamayan, 1565'te ağır kayıplar vererek Malta önünden çekilen Osmanlılar, 1569'da Endülüs'de ayaklanan müslümanların yardım isteklerine rağmen, daha önce de değindiğimiz "stratejik hareketsizlik" nedeniyle, Batı Akdeniz'in içlerinde yeni bir maceraya girmek istememiştir. Zaten Avusturya Habsburgları ile 1568'de imzalanan muahede Osmanlı-Habsburg Rekabeti'nin tansiyonunu da düşürmüştür. Orta Avrupa'da barış hüküm sürdüğü müddetçe, Batı Akdeniz'de girilecek bir sefer daha da az anlam taşımaktadır. Ancak, Osmanlılar'ın bir de hesap hatası vardır. Bu, Endülüs'teki ayaklanmayı gözünde büyütme ve olası bir Venedik-Habsburg İttifakı'ndan hiç şüphelenmeden, bir nevi Uluç Ali'nin sessizce Tunus'u aldığı gibi, Venedik'in bu kötü korunan adasını tek bir vuruşta, hem de bütün enerjisini Din Savaşları'nın üçüncüsüne vermiş olan Fransa'nın oyalayıcı yardımı olmadan çekip alabileceğini düşünmektir.

4. Osmanlı-Habsburg Rekabeti: Mağrib Korsanları ve Batı Akdeniz Siyaseti

Osmanlılar, Batı Akdeniz'de de aktif bir siyaset izlemiştir. Buradaki Osmanlı varlığı, daha Kemal ve Burak reislerin buralarda belirlediği XV. yüzyılın sonlarına kadar gitse de, Doğu Akdeniz'li denizcilerin bölgede tutunması, 1513 yılını bulmuştur. Bu tarihte, Oruç ve Hızır reisler Tunus Sultanı hizmetine girip Halkü'l-Vâd'ı

(İsp. La Goleta) kendilerine üs edinmiş,²⁶ 1516'da Cezayir'i ele geçirmiş ve 1519'da Yavuz'un metbû'yyeti altına girip²⁷ burayı nominal bir Osmanlı eyaleti haline getirmişlerdi. Ancak gene de Oruç'un 1518'deki ölümü, hemen akabinde Hızır'ın Cezayir'den kovulması²⁸ ve Osmanlılar'ın Batı Akdeniz'e yeterince ilgi göstermemeleri bu sözde işbirliğinin ileri gitmesini geciktirmiştir. Kısacası, 1530'lardan önce Batı Akdeniz'i kapsayan tutarlı bir Osmanlı politikasından bahsetmemiz mümkün değildir. Bu dönemde Osmanlı vak'anüvislerinin Kuzey Afrika'daki gelişmelere ilgisiz kalması da bunun başka bir kanıtıdır. Osmanlı korsanları, İspanya'dan kovulmuş ve İbery kıyılarını iyi bilen, Müslüman denizciler kılavuzluğunda yağma ve vurgun yapıp, Kuzey Afrika'daki Müslüman limanlarını ve pazarlarını kullanmaktaydılar. Bunların Osmanlılar ile ilişkisi yüzeyseldi. Padişahın adına hutbe okutmak ve Anadolu'dan adam toplama izni ile bir miktar yeniçeri ve top karşılığı Osmanlı'ya vasallık etmekle yetinmekteydiler²⁹. Osmanlı vasalı olarak, Padişah'ın prestiji sayesinde yerel halkın gözünde meşruiyet kazanmakta ve imparatorluğun askerî kaynaklarından yararlanmaktaydılar. Şimdi, iki tarafı daha sıkı bir işbirliğine iten siyasî faktörleri gözden geçirelim.

²⁶ Bazı çağdaş kaynakların Oruç ve Hızır reislerin Tunus'a gelmelerini 1504 yılında kaydetmesine rağmen, Svat Soucek bu kaynakların bu ikisini Kemal ve Burak reislerle karıştırıp yanlışlığını ispatlamış ve 1513 tarihini öne sürmüştür. Bk. Svat Soucek, "The Rise of the Barbarossas in North Africa", *Turcica* 7 (1975), s. 246. Bu dönemde Batı Akdeniz'de olan Pîrî Reis'in de iki kardeşten hiç bahsetmemesi bu tezi kuvvetlendirmektedir. Dönemin Venedikli gözlemcisi Sanuto da Barbaros'tan ilk kez 1515'te bahsetmektedir. Sanudo, *I Diarii*, c. XX, s. 309.

²⁷ Cezayir'den Yavuz'a daha önce zaten üç elçi gitmiştir. Bk. Seyyid Murâdî Re'is, *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*, (Ed. Mustafa Yıldız), Aachen 1993, s. 76-8, fos. 63a-66b; s. 87-8, fos. 84a-85a; s. 114, fol. 135a.

²⁸ Seyyid Murâdî Re'is, *Gazavât*, s. 130, fol. 167a.

²⁹ Galotta, "Khayr al-Din", *Encyclopedia of Islam*, 2. basım.

Bunlardan ilki, Habsburglar'ın 1516 ve 1519'daki müdahalelerini bertaraf eden korsanların, 1529'da Cezayir kenti karşısındaki İspanyolların Peñon adını verdikleri bir kaya parçası üzerinde bulunan İspanyol istihkâmını ele geçirmesi ve aynı ana denk gelen Valois-Habsburg Barışı ile değişen Habsburg Politikası'dır. II. Fernando döneminde başlanan Kuzey Afrika *Reconquista*'sı (Melila, 1497; Mersül'-Kebîr, 1505; Peñon de Velez de la Gomera, 1508; Vahrân, 1508; Becaye, 1510; Trablusgarp, 1510), 1516'da Şarlken'in başa geçmesi ve Habsburg-Valois Savaşları'nın başlaması ile yüzüstü bırakılmışsa da, 1529'da İtalya ve Alçak Ülkeler'de barışın hâkim olması ve Barbaros'un Peñon'u ele geçirmesi Habsburglar'ın Kuzey Afrika ile tekrar alakadar olmalarına yol açmıştır. İkinci önemli faktör ise, Cenevizli amiral Andrea Doria'nın 1528'de Şarlken'in emrine girmesi ve filosunu Habsburglar'a kiralamasıdır. Bu katılımla güçlenen Habsburg Donanması, 1532'deki Alman Seferi sırasında Osmanlılar'ı Adriyatik kıyılarından vuracak ve Koron'u ele geçirerek Osmanlı Donanması'nın zayıflığını ortaya koyacaktır³⁰.

Kısacası 1533'e gelindiğinde iki tarafın da birbirine ihtiyacı vardır ve Venedikliler'in uzun süredir korktukları Osmanlı-Mağrib korsanları işbirliği başlayacaktır³¹. Osmanlılar tersanelerini ve donanmalarını korsanların emrine verirken, korsanlar da Osmanlı İmparatorluğu'nun hammadde, asker ve gemi malzeme-

³⁰ Lütü Paşa suçu Osmanlı Kaptan-ı Deryası'na yüklemektedir: "Lâkin baş ve bug olan kimesne har'âbat ehli ve şâribü'l-hamr olub gemilerin tedârikin idemeyüb hamâkatından gemileri bozub kendü İslâmbola dönmüş idi. Ana binâen kâfir dahî meydanı hâfî bulub bu hadiseleri itdi." Lütü Paşa, *Tevârih-i 'Ali 'Osman* (İstanbul, 1341), s. 343

³¹ Venedikliler'in İstanbul'daki temsilcisi Pietro Zen'in 28 Şubat 1532 tarihli mektubuna göre, Barbaros daha bu tarihte Tersane'deki aksaklıklar nedeniyle göreve çağırıldıysa da, ancak 1533'de gelebilmişti. Sannudo, *I diarii*, c. LV, col. 615.

leri gibi kaynaklarından yararlanacaklardı³². Koron'u kuşatan ve ancak Doria'nın denizden yardım getirmesine engel olamayan Osmanlılar'ın Barbaros Hayreddin'i çağırmaktan başka çaresi kalmamıştı; tecrübeli korsan 1533'te Osmanlı Donanması'nın başına getirilecekti. Avusturya Habsburgları ile bir muahede imzalayan ve gözünü doğuya çeviren Osmanlılar, 1532'deki gibi tehlikeli bir durumla karşılaşmamak için güçlü bir donanmaya ihtiyaçları olduğunu anlamışlardı. Doria önderliğindeki Habsburg Donanması Osmanlılar'ın kıyı tahkimatlarına kolaylıkla üstün gelmişti. Buradaki Hristiyan nüfusun işbirliği ihtimali de gözönüne alındığında, bu Osmanlılar için oldukça tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. Bu tip bir işbirliğinin Arnavutluk ve Mora gibi dağlık ve kronik isyan halinde bulunan bölgelerde oldukça tehlikeli olabileceğini gözönünde bulundurmalıyız; zira gerek Osmanlılar'ın ve gerek Habsburglar'ın bu ihtimal üzerinde kafa yorduklarını biliyoruz.

Barbaros komutasındaki ilk seferinde Osmanlı Donanması Tunus'u fethettiye de, bir sene sonra Şariken'in kendisinin de mevcut bulunduğu bir kuşatmaya direnemeyip Tunus'dan geri çekilmek zorunda kaldı. 1534 Tunus Seferi'nin ana nedenlerinden biri Osmanlılar'ın kendi kıyılarını korumak için savaşı Habsburg kıyılarına taşıyıp insiyatifi elinde bulundurmak istemesiydi. Böylece, Osmanlılar saldırı yapıp yapmamayı ve yapmak isterlerse, yapacakları noktayı seçme şansını elde ediyorlar ve Habsburg Donanması'nı beklemeye, sabretmeye ve sürekli teyakkuz halinde olmaya zorluyorlardı.

Gene de 1534 Seferi'nin bir başka kilit rolüne değinmeden geçmeyelim; bu tarih, Batı Akdeniz'in Osmanlılar'ın ilgi alanına

---

³² Kereste ve sayir mühimmat için bk. BOA, *Mühimme Zeyli Defterleri* (MZD), V, hk. 178; demirli tekerlek, kundak, dingil ve sayir için bk. BOA, MD, XXXVI, hk. 195.

girdiği tarihtir. Bu sefer, Osmanlılar'ın ileride yapacağı, İtalya'yı hedef alan daha kapsamlı bir hareket için bir ön sefer niteliğindedir. Batı Akdeniz ile Doğu Akdeniz arasındaki geçişi, yani Sicilya Boğazı'nı elinde tutan Tunus'un fethi ile Osmanlılar kendilerine, Habsburg topraklarına bir gecelik mesafede,³³ Halkü'l-Vâd'da korunaklı bir liman bulabilirlerdi. Osmanlılar, Balkanlar'da uyguladıkları askerî stratejinin bir benzerini Akdeniz'de de uygulamaktaydı. Osmanlı Donanması İtalya'daki Habsburg kıyılarını yıpratmak, buradaki savunma sistemi hakkında bilgi toplamak ve en sonunda böyle bir seferi kolaylaştıracak üsler bulmak için 1534 yılında İstanbul'dan demir aldı. Marki de la Tripalda'nın kontrolünde oldukça etkili olan Güney İtalya'daki Habsburg istihbaratının sessizliğine dayanan del Moral'in bu harekâtın daha önceden planlanmadığı, Napoli'de kendisine bir üs bulamayan Barbaros'un Tunus'a yöneldiği tezini kabul ettiğimizi belirtelim³⁴. Daha 1532'de Tunus halkı tarafından şehri yönetmeye davet edilen Barbaros,³⁵ İstanbul tarafından çizilen genel bir çerçeve içinde kalarak olsa da, bu sefere kendi kendine karar vermiştir. Zaten Tunus'a saldırıyı en baştan kafasına koymuş olsaydı, tahtta hak iddia eden Raşid'i de yanında getirir ve kuşatma sırasında Raşid yanındaymışçasına davranıp Tunus halkını kandırmak zorunda kalmazdı³⁶.

³³ Sicilya valisinin Şarlken'e yazdığı 30 Eylül 1534 tarihli mektuba göre Tunus, Sicilya'dan 80-100 mil mesafededir ve buradan korsanlar, yaz veya kış farketmeksizin, bir gecede Sicilya'ya saldırılabilmektedir. Archivo General de Simancas (AGS), *Estado (E)* 1017, fols. 66-7.

³⁴ Jose Maria del Moral, *El Virrey de Napoles Don Pedro de Toledo y la Guerra contra el Turco* (Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1966), s. 168-9.

³⁵ Diego de Haëdo, *Histoire des rois d'Alger*, (Çev. H. D. De Grammont), Alger: Adolphe Jordan 1881, s. 46-7.

³⁶ Alphonse Rousseau, *Annales Tunisiennes ou aperçu historique sur la régence de Tunis*, Edition Bouslama 1980, s. 13-14.

Tunus'un ertesi yıl kaybedilmesi Osmanlılar'ın planlarını suya düşürdüysen de, 1537 yılında Korfu'ya karşı girişilen başarısız harekât, Osmanlılar'ın İtalya'daki Habsburg topraklarına bir kez daha göz diktiğini ve buralara yakın bir üs aramaya devam ettiğini göstermektedir. Ferdinand ile 1533'te imzalanan muahedenin verdiği rahatlıkla Venedik'e savaş açan Osmanlılar, Ege ve Yunan Denizi'ndeki bazı adaları fethettikten sonra Korfu'yu kuşattılar. Bu harekât esnasında Osmanlı Donanması'nda Melfi Prensi ve oğlu Corata Markisi, Soma ve Nicastro dukeleri gibi Habsburg yönetiminden bıkmış bazı Napoli asilzadelerinin bulunması, bize Osmanlılar'ın Korfu'nun ardından Napoli'ye karşı bir sefer planladıklarını göstermektedir³⁷. Korfu'nun ele geçirilmesi ile Osmanlılar, Adriyatik sahillerini koruma altına almak ve donanmasını uzaklara yolladığı zaman ortaya çıkabilecek bir karşı saldırının da önünü kesmek istemiş olabilirdi; zira ada özellikle sürekli isyan halinde olan Arnavutluk sahillerine yakındı. Osmanlılar Korfu kuşatmasındaki başarısızlıklarını Kıbrıs Savaşı sırasında pahalıya ödeyeceklerdi. Hristiyan Donanması için önemli bir üs olan Korfu'dan Venedikliler Arnavutluk asilerini kıskırtıp, bunlarla ortak askerî harekâtlara girişecek ve Osmanlı savunması hakkında bilgi toplayacaklardı³⁸. Son olarak, Adriyatik'in çıkışı tutan bu ada Venedik ile Doğu Akdeniz'deki kolonileri arasındaki iletişimi sağlamaktaydı; buranın fethi ileride Kıbrıs ve Girit'e karşı yapılacak harekâtları da kolaylaştıracaktı.

Osmanlılar'ın Korfu'yu kuşatması Venedik ve Habsburglar'ı işbirliğine itmiş, ancak Barbaros Hayreddin müttefik do-

³⁷ Del Moral, *El Virrey de Napoles*, s. 85, dn. 6.

³⁸ Bk. BOA, MD, X, hk. 350, 351, 539; XII, hk. 275, 315, 390, 391, 1217; XIV, hk. 164, 445, 1356, 1358; XVI, hk. 1312. Ancak bunların sadece Korfu'ya yakın isyanlar olduğunu ve Kıbrıs Savaşı esnasında Adriyatik ve Mora sahilleri ile Ege Adaları'nda Hristiyan re'ayanın çıkardığı diğer isyanlarla ilgili MD IX, X, XII, XIV, XVI, XVIII ve XIX'da onlarca belge bulunduğunu belirtelim.

nanmasını Preveze Savaşı'nda geri püskürtmeyi başarmış ve Osmanlılar'ın bu savaşı kazanmasını sağlamıştır. Ancak gene de Doria'nın donanmasına önemli bir zarar verememiştir; kayıplar İnebahtı'dakilerle karşılaştırılamayacak kadar azdır. Bir de buna Osmanlı Donanması'nın bu zaferden az sonra yakalandığı bir fırtınada önemli kayıplar verdiğini de ekleyelim³⁹. Ancak, bu savaşın siyasî etkileri oldukça belirleyici olmuştur. Doria'nın Adriyatik'e geç gelmesine ve Osmanlılar'dan rüşvet aldığı dedikodularına kızan Venedikliler, 1539 yılında Barbaros Kastelnuovo'yu kuşatırken oradaki Habsburg garnizonuna yardım göndermemiş⁴⁰ ve Osmanlılar'la barış yapmayı seçmiştir. Osmanlılar için Mağrib korsanları neyse, Habsburglar için de Venedikliler odur. Bu sonuncuların üslerini kullanmadan Habsburg Donanması'nın Osmanlı sularında gezmesi imkânsızdır; kısacası insiyatif bir kez daha Osmanlılar'ın eline geçmiştir. Habsburglar'ın bir sonraki hedefi bu yüzden Batı Akdeniz'de, saldırmaya nicedir hazırlandıkları Cezayir olacaktır. Ancak bir süre sonra Habsburglar burada bile rahat edemeyecekler ve Osmanlı Donanması'nın 1540'lar ve 1550'lerde defalarca Habsburg Akdenizi'nin kalbine, Ligurya ve Tiren Denizi'ne kadar sokulmasını engelleyemeyeceklerdir. Bu, İnebahtı'ya kadar süren bir üstünlüktür.

Preveze'deki Osmanlı zaferine rağmen, Osmanlı-Habsburg Rekabeti'nin merkezi Venedikliler'le imzalanan 1540 ahdnâmesi ve gene aynı yıl Osmanlılar ve Avusturya Habsburgları arasında Zapolya'nın ölümüyle çıkan savaş nedeniyle tekrar Macaristan'a kaymıştır. Bu savaşa 1542 yılında Fransa Kralı I. François'nın da katılmasıyla, Osmanlılar'ın Akdeniz Siyaseti kökten değişecektir.

³⁹ Jurien de la Gravière, *Les Corsaires Barbaresques et la Marine de Soliman le Grand*, Paris, Librairie Plon 1887), s. 9-10.

⁴⁰ Böyle bir yardım Korfu'da bekleyen Venedik donanmasından veya Kotor'daki Venedik garnizonundan gelebilirdi. Bk. Gravière, *Les Corsaires Barbaresques*, s. 18.

İki ülke arasındaki ilk görüşmeler, François'nın 1525'de Pavia Muharebesi'nde Şarlken'e esir düşmesiyle başlamıştır. Kral'ın validesi Louise de Savoie Kânûnî'ye mektup yazıp yardım isteyecek,⁴¹ Macaristan üzerine sefere çıkan ve Mohaç'da önemli bir zafer kazanan Osmanlılar'ın bu başarısı Habsburglar karşısında Fransa'nın elini kuvvetlendirecektir. Bu dönemde Fransız elçisi Rincón defalarca İstanbul'a gelecek ve ortak bir askerî harekâtın düşlerini kuracaktır⁴². Bu tip bir harekât 1543 yılına kadar gerçekleştirilemediyse bu, Osmanlılar'ın Fransızlar'ın istediği gibi Napoli Krallığı veya Milano Dükalığı üzerine değil, Macaristan'a saldırmayı seçmesinden dolayıdır.

1543 yılında Osmanlı Donanması François'nın İtalya'daki askerî operasyonlarına yardım etmek için merkez üssünden oldukça uzaklara, Ligurya ve Balear denizlerine doğru yelken açtı. Osmanlı Donanması Fransızlarla Nice şehrini kuşattı ve 1543-1544 kışını Fransızlar'ın Osmanlı Donanması'nın hizmetine verdiği Toulon limanında geçirdi. Bu harekâtın Osmanlı stratejisi açısından önemi, Fransızlar'ın aynı yıl Doria karşısında Villafranca yakınlarında aldığı mağlubiyet de gözönüne alındığında daha da rahat anlaşılabilir. Böylece, Osmanlılar etkinlik alanını Habsburglar'ın İspanya ile İtalya arasındaki iletişimini sağlayan Ligurya ve Balear denizlerine kadar yaymış ve Habsburglar'ı oldukça zor bir durumda bırakmıştı. Osmanlı Donanması, buradaki Fransız limanlarını kullanarak

---

⁴¹ Louise de Savoie Kânûnî'ye şöyle yazacaktır: *Confugimus ad Te magnum Caesarem, ut tu liberalitatem tuam ostendas et filium meum redimas*. Hammer-Purgstall, Joseph von, *Büyük Osmanlı Tarihi*. (Çev. Mümin Çevik and Erol Kılıç), İstanbul 1990, c. V, s. 113; Kânûnî'nin cevabı için bk. Annie Berthier, "Un Document Retrouvé: La Première Lettre de Soliman au François Ier (1526)", *Turcica* XXVII (1995), s. 263-266.

⁴² Osmanlı-Fransız ilişkilerinin emekleme dönemi için bk. İsmail Soysal, "Türk Fransız Diploması Münasebetlerinin İlk Devresi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1951-2), s. 66.

Katalunya sahillerini yakıp yıktı ve Habsburglar'ı Barselona, Tarragona, Valensiya, Napoli, Bari, Cagliari, Palermo, Messina, Sirakuza ve Trapani gibi kilit yerlerdeki savunmalarını arttırmaya zorladı. Korsanların yağmalarından kaynaklanan hasar ve artan savunma masraflarına sürekli teyakkuz halinde tutulması gereken bir donanmanın da masrafları eklendiğinde, ekonomik sıkıntılar içinde yüzen Habsburglar'ın içine düştüğü sıkıntılı durum daha da rahat anlaşılabilir⁴³. Bunun yanı sıra bu harekât Habsburglar'ın Fransa sahillerine veyahud Adriyatik'teki Osmanlı kıyılarına karşı düzenleyebileceği bir harekâtın da önüne geçmiş oldu. Bir kez daha Osmanlılar'ın insiyatifi işe yaramış, Habsburglar bütün bir sene donanmalarını yerinden kıpırdatamazken, Osmanlılar Habsburg kıyılarını yağlamamıştır.

Tabi ki gene de bu işbirliğinde lojistik problemlerin olmadığını düşünmek yanlış olur. Barbaros Hayreddin ikmal problemlerine kızacak ve belki de bu ders Osmanlı amirallerini 1550'lerde Fransa'da kışlama önerilerini sürekli geri çevirmeye itecekti. 1572'de Henri de Navarre ve Fransız Protestanları Osmanlılar'dan 200 kadırga istediklerinde, Osmanlılar 1543 yılında yaşanan zorluklara işaret etmekten kendilerini alamayacak ve donanma gönderildiği takdirde barut, yuvarlak, yarak, kürekçi, zahire tedarikinde sıkıntı yaşatılmamasını isteyeceklerdir⁴⁴.

Bu seferin ardından Valoislar ve Habsburglar arasında yapılan Créspey-en-Laonnois Barışı (1544), Osmanlılar'ın Avusturya

⁴³ Angelo Raffa, "L'ultima impresa di hayreddin (Barbarossa). La guerra marittima turco-franco-spagnola del 1543-4", in *Aspetti ed attualità del potere marittimo in Mediterraneo nei secoli XII-XVI*, ed. P. Alberini (Roma, 1999), s. 406-8; ayrıca bk. . Deny and J. Laroche, "L'expédition en Provence de l'armée de mer du Sultan Suleyman sous le commandement de l'Amiral Hayreddin Pacha, dit Barberousse (1543-1544)", *Turcica*, I (1969): 161-200.

⁴⁴ BOA, MD, XIX, hk. 713.

Habsburgları ile imzaladığı muahede (1545), Barbaros'un vefatı ile Kaptan-ı Deryalık'a Sokollu Mehmed Paşa'nın gelmesi (1546), Fransa Kralı I. François'nın ölmesi (1547) ve Osmanlı- Safevî savaşının tekrar alevlenmesi (1548) gibi bir dizi faktör yüzünden Osmanlılar Akdeniz'de 1550 yılına kadar önemli bir harekâta girişemedi. Osmanlılar'ın Akdeniz Siyaseti kaprisli yüzünü bir kez daha göstermiş ve Osmanlılar Preveze'de elde ettikleri avantajı takip etmemeyi seçmişlerdir.

Ortaya çıkan boşluğu gene Mağrib korsanları doldurmuş ve "Küçük Savaş" bir kez daha Batı Akdeniz'e hâkim olmuştur. Bu dönemde yeni bir korsan, Turgut Reis sahneye çıkacak ve Osmanlılar'ın Kuzey Afrika Politikası'na yeni bir yön verecektir. Cerbe Adası'nı kendisine üs edinip Habsburg kıyılarını yağmalamaya başlayan Turgut Reis, 1550 yılında Tunus'un güneyindeki Mehdiyye kentini de ele geçirip hem Habsburg müttefiki Tunus'a yakın bir üs, hem de Sicilya'nın buğday gemilerine karşı yapacağı akınlar için bir liman elde etmiştir. Bu durum Habsburglar'ın dikkatini çekmiş, hatta Habsburg elçisi Malvezzi Turgut Reis'i ateşkesi bozmakla suçlayıp İstanbul'a şikâyet etmiştir⁴⁵. Hem Sicilya'ya, hem Tunus'a bu kadar yakın yeni bir Cezayir örneğiyle karşılaşmamak için harekete geçen Habsburglar, donanmalarını Turgut Reis üzerine yollamıştır. Habsburglar Mehdiyye'yi 1550'de 3 aylık bir kuşatmadan sonra ele geçirmiş, ardından Cerbe'ye saldırıp Turgut Reis'i Osmanlılar'ın kucağına itmiştir. Açıkça Şarlıken, Osmanlılar'ın ertesi sene gelecek tepkisini ölçememiştir. Şüphesiz Osmanlılar, zaten Trablusgarb'a Malta Şövalyelerini yerleştiren ve 1535'te Tunus'un limanı Halkü'l-Vâd'da bir hisar yapan Habsburglar'ın bu kıyılara daha fazla yerleşmesine izin veremezlerdi; bu İstanbul ile Cezayir arasındaki iletişimi sıkıntıya sokardı. Bir yandan da, Erdel kral

⁴⁵ Karl Lanz (Ed.), *Correspondenz des Kaisers Karl V aus dem königlichen Archiv und der Bibliothèque de Bourgogne zu Brüssel* (Leipzig: F. A. Brockhaus, 1844-6), c. III, s. 3-4; 9-11.

naibi Martunizzi'nin Ferdinand ile çevirdiği dolaplar Habsburglar ile Osmanlılar arasındaki tansiyonu arttırmıştı. Kuzey Afrika'da ise Cezâyir-i Garb Beylerbeyi Hasan Paşa, Fas'da tahta geçen ve Tlemsen'e saldıran Sâ'dî Hanedanı ile karşı karşıya gelmiş ve bu Osmanlılar'ın Kuzey Afrika'ya ilgisini arttırmıştı. Ayrıca, aynı yıl Batı Avrupa'da da dengeler değişmişti. Papa III. Paul'un ölümüyle darda kalan Farnese ailesi, Habsburg destekli Gonzaga ailesine Parma Dükliği'ni kaptırmamak için Fransa'ya yaklaşmış, bu da Valoislar ile Habsburglar'ın arasını bozmuş ve Fransızların Osmanlılar'ı Habsburglar aleyhine kışkırtmasına yol açmıştır⁴⁶.

Fransızların aklında Sicilya ve Puglia sahilleri veyahud da Mehdîyye varken, Osmanlılar Turgut Reis'e yardım etmekten çok Kuzey Afrika'da yeni bir Osmanlı merkezi yaratma yoluna gitmiştir. Osmanlı Donanması Gozo'yu ele geçirip yıktıktan sonra, gene şövalyelere ait olan Trablusgarb'a⁴⁷ yönelmiş ve burayı fethetmiştir. Habsburglar'a ait bir liman yerine, Malta Şövalyeleri'nin elindeki Trablusgarb'a yapılacak bir saldırının Fransa'nın *Universitas Christiana*'daki itibarına zararlarını hesaplayan Fransız elçisinin Mehdîyye'ye saldırılması yönündeki ısrarlarına karşı alınan bu kararda, Sinan Paşa ile Turgut Paşa arasındaki rekabet kadar, Osmanlılar'ı bezdiren Malta Şövalyeleri'nin üslendiği Trablusgarb'ın Cezayir ve İstanbul arasında önemli bir liman olmasının da etkisi vardır. 1551 yılında Fransızlar umduklarını bulamamışlardı; zira sonuna kadar ortak bir hareket umuduyla bekledikleri Osmanlı Donanması Toulon'da kışlama davetini kabul etmeyecekti.

Barbaros'un ölümüyle beraber Mağrib korsanları ve İstanbul arasındaki ilişki de zayıflamıştı. Vezîr-i Âzam Rüstem Paşa ve 1550 yılında Kaptan-ı Derya olan kardeşi Sinan Paşa ile Turgut

⁴⁶ Stéphane Yerasimos, "Les relations franco-ottomanes et la prise de Tripoli en 1551", in *Soliman Le Magnifique*, s. 531.

⁴⁷ Rodos'un fethinden sonra kendilerine yeni bir liman arayan Saint Jean Şövalyeleri'ne Şariken 1530 yılında Malta ve Trablusgarb'ı vermişti.

Reis arasındaki kıskançlık ve çekişme, bu işbirliğini daha da sıkıntıya sokmuştu. İşte bu yüzden Sinan Paşa 1551'de Trablus'u Turgut Reis yerine kendi gözdelerinden Hadım Murat Ağa'ya vermişti⁴⁸. Alaylı korsanlar ile mektepli Enderunlular arasındaki bu mücadele,⁴⁹ Barbaros Hayreddin ile Lütü Paşa⁵⁰ ve Ayas Paşa⁵¹ arasında da vardı. Bu rekâbetin Osmanlılar açısından önemli sonuçları olacaktı. Malta ve İnebahtı'daki hezimetlere de bu rekâbet yüzünden, korsanları dinlemeyen Enderunlular'ın aldıkları kararlar nedeniye uğranacaktı⁵².

Osmanlı-Fransız İttifakı Batı Akdeniz'deki mücadelenin merkezini bir kez daha kuzeye çevirmiştir. Habsburg müttefiki Andrea Doria'nın Cenova'sına karşı ayaklanan Sampieru lider-

⁴⁸ Turgut Reis ile Rüstem Paşa arasında eskiye dayanan bir başka husumet de, Turgut Reis'in bir Venedik gemisini yağmalamasını Venedik balyozunun şikayet etmesi üzerine doğmuştu. İstanbul'a çağırılan Turgut Reis gitmemiş ve ancak 2 yıl sonra Trablus seferi sayesinde tekrar Osmanlı emrine girebilmiştir. Turgut Reis beklediği gibi Trablusgarb'a atanmayıp Karhili Sancağı ile yetinmek zorunda kalmıştır. 1556 yılında Cezayir-i Garb Beylerbeyi atanmasına Rüstem Paşa gene engel olunca, bi'z-zat Edirne'ye gidip Padişah'tan Trablusgarb Beylerbeyliği'ni almayı başarmıştır. Bk. Katip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar fî Esfari'l-Bihar*, (Ed. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1973), s. 100 ff.

⁴⁹ Seyyid Murâdî Re'is, *Gazavât*, s. 204, fos. 313b-314a.

⁵⁰ AGS, E 1313 f. 5; Capasso, "Barbarossa e Carlo V, s. 188-9.

⁵¹ Ernest Charrière, *Négociations de la France dans le Levant, ou, Correspondances, mémoires et actes diplomatiques des ambassadeurs de France à Constantinople et des ambassadeurs, envoyés ou résidents à divers titres à Venise, Raguse, Rome, Malte et Jérusalem, en Turquie, Perse, Géorgie, Crimée, Syrie, Egypte, etc., et dans les états de Tunis, d'Alger et de Maroc* (Paris: Impr. Nationale: 1848-60), c. I, s. 340'a göre 1537'deki Korfu Kuşatması'nın başarısızlığı Barbaros ile Ayas Paşa arasındaki çekişmenin sonucudur.

⁵² Katip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar*, s. 118; 137-8.

liğindeki Korsikalılar, hem Fransızlar'dan, hem Osmanlılar'dan yardım görmekteydi. Tiren ve Ligurya Denizleri üzerindeki Korsika, Habsburglar'ın İberya ile İtalya arasındaki iletişimleri açısından oldukça önem taşımaktaydı. Barselona, Kartagena, Valensiya, Cenova, Livorno ve Napoli arasında gidip gelen gemiler Korsika sularından geçmeye mahkûmdular⁵³. Aynı zamana denk gelen Siena'nın ayaklanıp Fransızlar'ı yardıma çağırması Habsburg iletişim ve ikmal hatlarına bir darbe daha vuracaktı. Ancak Osmanlı-Fransız İttifakı bu fırsattan yararlanamadı. 1552'de Sinan Paşa'nın komutanlığındaki Osmanlı Donanması Mayorka'ya kadar uzanmış ve Ponza ve Terraçina arasında Andrea Doria'yı mağlup etmişse de, Fransız amirali Polain de la Garde ile buluşmadan dönmüştü. Turgut Reis 1553'de yağmaya dalıp Korsika'ya geç varmış ve bir sonraki sene de Tiren Denizi'nde şöyle bir gözükmekle yetinmişti. 1555'de çiçeği burnunda Kaptan-ı Derya⁵⁴ Piyale Paşa, Calvi Kuşatması'na katılmadan geri dönmüştü. Kısaca Osmanlılar temkinliyidiler; bu da Korsika Ayaklanması'nın kaderini belirledi. Muhtemelen 1543-1544 tecrübesinin yarattığı sıkıntılar ve lojistik sorunlar Osmanlılar'ı donanmalarını İstanbul'dan uzakta kışlatmaktan vazgeçirmiş ve bir kez daha planlar kâğıt üzerinde kalmıştır. 1555'te hem Cenova Korsika'da üstünlüğü eline almış, hem de Cosimo de' Medici Siena'yı tekrar ele geçirmiştir. 1557 yılında pek ortada gözükmeyen Osmanlı Donanması, 1558'de Minorka'ya varmış, ancak gene Korsika'ya karşı harekete geçmekten kaçınarak, kısa bir Vahrân kuşatmasıyla yetinmişti. Cenevizliler Osmanlılar'ı rüşvete boğmuş⁵⁵ ve 1558'de Piyale Paşa, selefleri Sinan ve Turgut gibi Toulon'da kışlamayı bir kez daha reddetmişse de, bu kadarı bile Fransızlara St. Quentin'de aldıkları ağır mağlubiyetten (1557) sonra bir soluk alma fırsatı tanımaya yetmiştir. Zaten, 1559'da

⁵³ Braudel, *La Méditerranée*, c. II, s. 247.

⁵⁴ BOA, MD, I, hk. 1568, H. 14 safer 962, M. 8 Ocak 1555.

⁵⁵ Manfroni, *Storia della Marina Italiana*, c. III, s. 398-9.

Habsburglar'la bir kez daha anlaşacak ve iç savaşlarıyla meşgul olacaktır. Fransa sahneden çekilmiştir.

Bu temkinliliğin bir nedeni de Osmanlılar'ın stratejik bir hedefe sahip olmadan donanmalarını ganimete odaklı bir şekilde yönetmeleridir. Böylece hem donanmanın mesârifi azaltılmakta, hem de donanmaya eklemlenen korsan gemilerine ganimet sağlanmaktadır. Osmanlılar'ın bu politikasının ekonomik katkılarına en büyük kanıt, Osmanlı Donanması'nın 1543-1544 seferinde harcadığı 1.200.000 düka ile Habsburgların aynı dönemdeki aylık masrafı olan 200.000 düka arasındaki farktır⁵⁶. Osmanlılar'ın bu tercihi, Turgut Reis'in 1553'te Fransa yandaşı Salerno Prensi'ne ait olan Roccella Jonica'yı yağmalamaması istendiğinde bunu kabul etmeyip işi geri dönme tehditi savurmaya kadar vardırmasından bellidir.⁵⁷ Osmanlılar için Habsburg sahillerini yağmalamak, Cenovalı Korsika'nın Fransızların eline geçmesinden çok daha önemliydi⁵⁸.

1556'dan sonra Turgut Reis'in Trablusgarb'a atanmasıyla birlikte Kuzey Afrika'da Osmanlılar'dan bağımsız iki ayrı politika üretilmeye başlandı. Mağrib korsanları, Osmanlılar Batı Akdeniz'in kuzeyinde kendi stratejik hesapları peşinde koşar ve Fransa üzerindeki Habsburg baskısını azaltmaya çalışırken, Habsburglar'ın Kuzey Afrika sahillerini ihmal etmesinden yararlandılar. Bir yandan Cezayir-i Garb korsanları Fas'a ve Kuzey Afrika'daki İspanyol *presidiolarına*

⁵⁶ Raffa, "L'ultima impresa di hayreddin (Barbarossa)", s. 406.

⁵⁷ Manfroni, *Storia della Marina Italiana*, c. III, s. 386.

⁵⁸ İstanbul'daki bir Venedikli gözlemci Osmanlılar'ın Fransız ittifakından beklentilerini çok güzel özetleyecektir. Buna göre Osmanlılar Fransızlara, onları savaşta tutmak için yardım ediyorlar ve onların ne güçlü ve muzaffer ne de zayıf ve mağlup olmasını istiyorlardı. "...per mantenerli in guerra, non li volendo nè grassi, nè magri, nè vittoriosi, nè vinti." Bk. Marino Cavalli'nin Relazione'si, içinde Albèri, *Le Relazioni*, c. I, s. 285.

karşı harekâtlara girişirken (Tlemsen'in fethi-1550, Peñon de Velez, Tâzâ ve Fas'ın işgali ve Ebu el-Hasan Ebu Hasun'un Fas tahtına oturtulması-1554, Becaye'nin fethi-1555, Vahrân kuşatması-1556,⁵⁹ Fas'ın işgali-1557, Mostaganem'de İspanyolların bozguna uğratılması-1558), bir yandan da Turgut Reis Tunus'un güneyinde İspanyol müttefiği Hafsidîlerin aleyhine durumunu kuvvetlendirmektedir. (Gafsa'nın fethi-1556, Kayravan'ın fethi-1558).

1559 yılında Fransa ile imzalanan anlaşma Habsburglar'a Akdeniz'de hareket serbestisi kazandırdı; bu rahatlığın verdiği cesaretle, İspanyollar ateşkes için İstanbul'a yolladıkları elçilerini yoldan çevireceklerdi. II. Henri'nin Güney Fransa'daki filosunu terhis etmesiyle Milan ve Napoli'den birlikler donanmanın hizmetine aktarılabilmiş ve Toskana, Cenova, Sicilya ve Monako'dan gemiler kiralanabilmişti⁶⁰. Bu birlikleri güvertesine alan Sicilya kral naibi Medina Celi Dükü'nün kumandasında bir İmparatorluk Donanması, 1560 yılında Osmanlı Donanması'nın uzun süren amaçsızlığını sona erdirdi. Trablusgarb'a doğru yelken açan Habsburg Donanması, önce denize geç çıkıp 1559-1560 kışını Malta'da geçirmek zorunda kaldı, daha sonra da Cerbe önlerinde oyalanma hatasına düştü. Bir de Turgut Reis'in bir kez daha yardıma çağırıldığı Osmanlı Donanması karşısında geri çekilirken saf tutmayı başaramayınca müthiş bir bozguna uğradı⁶¹. Bu mağlubiyetin,

⁵⁹ Dönemin Cezayir Beylerbeyisi Salih Reis'in başarılı politikaları sonucu Osmanlılar, 1556'daki Vahrân kuşatmasına donanmalarını yolladırlarsa da, Salih Reis'in vebadan ölümünü duyan İstanbul haber yollayıp kuşatmayı kaldırmıştır. Haëdo, *Histoire des rois d'Alger*, s. 95-99.

⁶⁰ Braudel, *La Méditerranée*, c. II, s. 286.

⁶¹ Osmanlı Donanması'nın sadece 86 gemiden mürettep olması (1538'de Barbaros'un 140, 1565'te Piyale Paşa'nın 130 ve 1571'de Müezzinzâde'nin 210 kadırgası vardır), 1560'da İspanyolların sürpriz bir saldırıyla insiyatifi ellerine aldıklarını göstermektedir. Guilmartin Jr., *Gunpowder and Galleys*, s. 128.

kaybedilen prestijin yanısıra, Habsburg Donanması üzerindeki etkisi de büyük oldu. 600 subay, 2400 arkebüzücü, 600 tecrübeli denizci ve 6400 kürekçinin kaybının Habsburglar'ı sıkıntıya soktuğu bir gerçektir⁶². Ancak gene de Osmanlı Donanması'nın daha sonraki yıllardaki suskunluğu, bu dezavantajın siyasî sonuçlar doğurmasının önüne geçmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, kadirgaların büyüyen ebatları, sayıları artan kürekçileri, bunları karaya daha da fazla mahkûm etmiş ve Osmanlılar için Batı Akdeniz içlerine süzölmeyi daha da zorlaştırmıştır. Kısacası, Osmanlı Donanması, yardım istemeğe İstanbul'a kadar gelen Sampieru'ya rağmen ki Korsika İsyanı 1564'te gene alevlenecektir,⁶³ 1565'e kadar sessiz kalmıştır.

Ancak gene de korsanların Habsburg Donanması'nın yediğı darbeden bir miktar da olsa yararlandıklarını belirtelim. Turgut Reis 1561'de Sicilya filosunu oluşturan 7 kadirgayı ele geçirmiş ve 1562'de 50 kadirgalık İspanyol Donanması Trapani'de kalıp denize çıkmayarak korsanların yağmasını seyretmekle yetinmiştir⁶⁴. 1563'te Cezayirliiler İspanyolları Kuzey Afrika'da sıkıştırarak ve Vahrân'ın 4 mil doğusundaki Mersül-Kebîr'i kuşatacaktır. Donanmalarını yeniden inşa etmek için çok çabalayan İspanyollar, bu cüretkârlığa ancak, 1563'te fethedemedikleri önemsiz⁶⁵ Peñon de Velez'i bir sonraki sene fethederek zayıf bir cevap verebileceklerdir.

Osmanlılar 1565'te Malta'yı kuşatarak Batı Akdeniz'e bir kez daha sokulmayı denediler. Burası, Habsburgların ünlü amirali ve Sicilya kral naibi Garcia de Toledo'nun da dediğı gibi, güçlü ve sürekli bir saldırıya izin verecek kadar Osmanlı üslerine, ciddi

⁶² Guilmartin Jr., *Gunpowder and Galleys*, s. 132.

⁶³ Carlo Bornate, "La Missione di Sampiero Corso a Costantinopoli", *Archivio Storico di Corsica*, XV (1939), s. 472-502.

⁶⁴ Manfroni, *Storia della Marina Italiana*, c.III, s. 423.

⁶⁵ Manfroni, *Storia della Marina Italiana*, c.III, s. 426.

bir tehlike oluşturacak kadar da Habsburg sahillerine yakındı⁶⁶. Aynı zamanda Osmanlılar'ın İberyia sahillerine yapacağı direkt bir müdahale için de biçilmiş bir kaftandı. Cezayir'den daha iyi bir limandı ve Güney İtalya'da fethedilebilecek bir yerin aksine, Habsburg ordularından uzaktaydı⁶⁷. Ayrıca, adanın küçüklüğü kalabalık bir kurtarma filosunun adaya yanaşmasını engellemekte ve kuşatanlara avantaj sağlamaktaydı; bu da Toledo kumandasındaki Habsburg filosunu engellemiş ve Osmanlılar'a oldukça zaman kazandırmıştır. Malta'nın fethiyle Osmanlılar bir yandan korsanlığa uygun, Habsburg Sicilyası'na yakın ve Kuzey Afrika ile Balkanlar arasında önemli bir limana sahip olmayı, öte yandan ise burada üslenmiş St. Jean şövalyelerine bir üçüncü darbeyi (Rodos, 1522, Trablusgarb, 1551) vurmayı amaçlamışlardır.

Harekâtın başarısızlığının sonuçları Osmanlılar için ağır olmuştur. Kuşatmada verilen kayıplar belki de Osmanlı Donanmasının 1570'e kadar olan suskunluğunu açıklamakta bize yardımcı olur. Her ne kadar 1566'da Sakız alınsa da bu aslında bir fetih değil, Anadolu kıyılarınn hemen karşısındaki adayı silah atmadan ele geçirmektir. Osmanlı Donanması Batı Akdeniz'in içlerine süzülmeden Ege ve Adriyatik'te kalmayı yeğleyecektir. şüphesiz Avusturya Habsburgları ile 1568'e kadar süren bir savaş, Yemen'de bir isyan (1569), Don-Volga Kanal Projesi ve Astrahan Seferi (1569) Osmanlılar'ın dikkatini başka yere çekmiştir; ancak gene de bunlar donanmanın sessizliğini tek başına açıklayamaz. 1570 tarihli bir Venedik *relazione*'sine göre Osmanlı Donanması Malta'dan sonra perişan haldedir. Birçok tecrübeli denizcisini kaybeden donanmanın gemilerinde kürekçi esir bile kalmamıştır. Biraz da abartılı olan bu rapor ki Venedik raporları Osmanlı Donanması'na hep yüksekten bak-

---

⁶⁶ Guilmartin Jr., *Gunpowder and Galleys*, s. 106.

⁶⁷ Guilmartin Jr., *Gunpowder and Galleys*, s. 177.

mıştır, gene de bize Malta'nın Osmanlı Donanması üzerindeki etkilerini göstermektedir⁶⁸.

1568 yılının Noel Arifesi'nde isyan eden Endülüslüler yeni bir fırsat doğurmuş gibi gözükse de, Osmanlılar bundan istifade etmek için pek de fazla bir şey yapmamışlardır. Her ne kadar Andrew Hess İspanyol şüphelerini abartmış ve bu isyanı bir “beşinci kol”⁶⁹ olarak nitelendirmişse de, İstanbul'un asilere, bir kaç teşvik mektubunu bir yana koyarsak, pek de önemli bir yardım sağladığı söylenemez. Osmanlılar, donanmayı Kıbrıs'ı fethettikten sonra yollamayı taahhüt etmiş, Cezayir-i Garb Beylerbeyi Uluç Ali'ye de bir nâme-yi humayûn göndererek bunlara yardımcı olmasını ve silah yardımı yapmasını emretmiştir⁷⁰. Sokollu'nun Osmanlılar'ın Endülü's'e müdahale etmeyi düşündüğünü Venediklilere iletmesi, Braudel'in dediği gibi Kıbrıs Savaşı öncesi bir aldatma taktiği olabilir⁷¹. Ancak tersi durumda bile, Osmanlılar, ne planlamış olurlarsa olsunlar, bu isyana etkili bir şekilde müdahil olamazlardı⁷². Osmanlılar'ın 1543-1544'te Toulon'da ve 1550'lerde Ligurya Denizi'nde yaşadığı zorluklar, kadirgaların büyümesi ve kalabaklaşmasıyla daha da artmış, Toledo'nun Osmanlı topraklarına yakın bulunduğu Malta'yı kuşatırken bile karşılaşılan ikmal zorlukları da bunun en önemli delili olmuştu. Kısacası, Osmanlılar istese bile fark yaratacak

⁶⁸ Alvise Buonrizzo'nun *Relazione*'si, içinde Maria Pia Pedani (Ed.), *Cos-tantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, c. XIV, s. 153-4.

⁶⁹ Andrew c. Hess, “The Moriscos: An Ottoman Fifth Column is the Sixteenth-Century Spain”, *American Historical Review*, vol. LXXIV (October 1968), s. 1-25.

⁷⁰ BOA, MD, IX, hk. 204 ve 231.

⁷¹ Braudel, *La Méditerranée*, c. II, s. 370-1.

⁷² Zira bu isyanın İstanbul'da planlandığını düşünenler çoktur. Bk. *Dépêches de M. De Fourquevaux ambassadeur du Roi Charles IX en Espagne, 1565-1572*, ed. M. L'Abbé Douais (Paris: Ernest Leroux, 1896), c. II, s. 45.

çapta bir yardım götüremezlerdi⁷³. Bütün bunların yanısıra, Kıbrıs'a kuşatma kuvvetlerini bırakan Osmanlı Donanması, müttefik Papalık, İspanyol ve Venedik donanmaları ile karşı karşıya kalmıştı. Bu donanmanın Venedikliler'in isteği üzerine Kıbrıs'ı kurtarmaya mı geleceği, yoksa II. Felipe'nin arzusunu takiben Kuzey Afrika'ya mı saldıracağı bile belli değildi⁷⁴; Cezayir ayanından İstanbul'a ulaşan mektuplarda bir İspanyol saldırısı ihtimalinden bahsedilmekteydi⁷⁵. Her ne kadar Osmanlılar donanmalarından ayıracakları bir miktar gemiyle Uluç Ali'yi Endülüs'e göndermeyi gerçekten düşünmüş gözükseler de⁷⁶, Uluç Ali'ye yazılan mektupların sürekli temkin tenbihleyen lisanının da kanıtladığı üzere, bunu gerçekleştirmek imkânsızdı⁷⁷. Bol laf az iş ya da Braudel'in dediği gibi “mais paroles et projets ne sont pas des actes.”⁷⁸

Gene de Balear Adaları, Valensiya ve Endülüs'teki diğer şehirlerin arşivleri bize Endülüs Müslümanları ile Mağrib korsanları arasında bir ilişki olduğunu düşündürmektedir. Şerşel'deki mülttecilerin varlığı⁷⁹ ve Don Sacho de Leyne kumandasındaki donanmanın engelleyemediği silah, buğday, un ve pirinç yardımlarının

⁷³ BOA, MD, XIV, hk. 283'e göre yollanan silahlar da yerini bulmamıştır.

⁷⁴ İspanyollar İttifak Donanması'nı sürekli Kuzey Afrika'ya yönlendirmeye çabalayacaklar ve her defasında Venedikliler'in muhalefetiyle karşılaşacaklardı. Bk. D. Luciano Serrano, *Correspondencia Diplomática entre España y la Santa Sede durante el Pontificado de s. Pio V* (Madrid: Imprenta del Instituto Pio X, 1914), c. IV, s. 392, 422, 520, 607; AGS, E 1060, 1061, 1062, passim.

⁷⁵ BOA, MD, XIV, hk. 285.

⁷⁶ BOA, MD, XIV, hk. 284,

⁷⁷ BOA, MD, IX, hk. 204; XIV, hk. 283.

⁷⁸ Fernand Braudel, “Lépante: Bilan d'une bataille”, tekrar basım, içinde *Autour de la Méditerranée: Les Écrits de Fernand Braudel*, eds. Roselyne de Ayale ve Paule Braudel (Paris: Éditions de Fallois, 1996), s. 283.

⁷⁹ Braudel, *La Méditerranée*, c. II, s. 301.

yanısına,⁸⁰ Cezayirli'lerin Vahrân'a değil Endülü's'e saldıracakları⁸¹ ve 40 gemilik bir korsan donanmasının Granada'yı bloke etmeye gelecek Habsburg Donanması'nı Languedoc kıyılarında beklediği gibi asılsız dedikodular⁸² da başka kanıtlardır. Ancak aradaki iletişim asilerin dağa çekilmek zorunda kalmalarıyla kesilmiş⁸³ ve beklenen çapta bir yardım bir türlü gelmemiştir; umutsuzluğa düşen isyankârlar İspanyolları aldatmak için Türk gibi giyinmek zorunda kalmışlardır⁸⁴. Bu sırada Uluç Ali ise bunlara yardım etmek yerine, realist ve temkinli bir politika izleyerek, Habsburg Donanması'nın İspanya'da olmasını fırsat bilip hükümdarından bıkmış Tunus üzerine bir ordu göndererek burasını kolaylıkla ele geçirmişti (1569).

Kıbrıs Savaşı sırasında İnebahtı'daki feci yenilgi, Osmanlı Donanması'nın belini bükmiştir. Preveze Savaşı'nın tam tersi bir şekilde, kısa dönemli politik sonuçları olmasa da, stratejik açıdan Osmanlılar için önemli sıkıntılar yaratmıştır. Her ne kadar Andrew Hess, Osmanlılar'ın Tunus'u fethetmesini ve Fas'taki taht kavgalarına karışmasını, Osmanlı Donanması'nın gücünü hala koruduğuna kanıt olarak gösterse de,⁸⁵ biz karşı fikirdeyiz.

İlk olarak, Venedik raporları bize Osmanlılar'ın kaybettikleri gemi ve mürettebatı kolayca yenileyemediklerini ve Venedikliler'in yakalanan esirleri kurtarmalıkla salmak yerine öldürmekteki ısrarlarının isabetli bir politika olduğunu göstermektedir⁸⁶. Osmanlılar

---

⁸⁰ *Dépêches de M. De Fourquevaux*, c. II, s. 52, 241.

⁸¹ *Dépêches de M. De Fourquevaux*, c. II, s. 42, s. 56.

⁸² *Dépêches de M. De Fourquevaux*, c. II, s. 42, s. 69.

⁸³ *Dépêches de M. De Fourquevaux*, c. II, s. 107.

⁸⁴ *Dépêches de M. De Fourquevaux*, c. II, s. 164, 209.

⁸⁵ Andrew c. Hess, "The Battle of Lepanto", s. 62-4.

⁸⁶ Marcantonio Barbaro'nun *Relazione*'si, 1573, içinde Albèri, *Le Relazioni*, c. III, s. 306; Costantino Garzoni'nin *Relazione*'si, 1573, içinde Albèri, *Le Relazioni*, c. I, s. 420-1.

1571'deki mağlubiyetin ardından arkebüz ve top kullanmasını bilen tecrübeli denizcilerden mahrum kalmışlardır⁸⁷. Ayrıca, koskoca bir donanmayı, Uluç Ali'nin İnebahtı'daki keşmekeşten çekip kurtardığı gemileri saymazsak, bir senede sıfırdan inşa etmek gerekmiştir. Bu o kadar güçtür ki, dönemin re'isü'l-küttâbı gibi Osmanlı ekâbiri bile kendi imkânlarıyla gemiler donatacak⁸⁸ ve kendi gemilerini inşa etmek isteyen gönüllü reislerin gereken meta'yı satın almalarına izin verilecektir⁸⁹. Bütün bunlara rağmen, 1572'de denizlere çıkan yeni donanmanın yeni Kaptan-ı Derya'sı Uluç Ali temkini elden bırakmayacak ve 7 Ağustos, 10 Ağustos ve 16 Eylül'de düşmanla çatışmamayı tercih edecekti⁹⁰.

İkinci olarak ne Tunus seferi, ne de Fas'a yapılan müdahaleler Osmanlılar'ın deniz gücünü zorlamıştır; demek ki burada kazanılan zaferler bize Osmanlı Donanması'nın gücünden bir şey kaybetmediğini ispatlayamaz. Tunus Seferi'nde donanma her ne kadar mevsim geçlerine kadar denizde kaldıysa da (15 Kasım), bunu fazla riske girmeden yapmıştır. Zira 1573'ten sonra zaten Venedik Donanması savaştan çekilmiş, Habsburg Donanması da Osmanlılar'ın karşısına çıkmamayı yeğlemiştir. Fas harekâtı da inisiyatifi İstanbul'da olan bir deniz hareketinden çok, Cezayir'den örgütlenmiş bir kara hareketi şeklinde gelişmiştir.

Osmanlılar'ın Batı Akdeniz'deki son güç gösterisi Fas'ta gerçekleşmiştir. Daha önce 1554'te Fas'ı işgal eden ve müttefiklerini

⁸⁷ Giovanni Correr'in *Relazione*'si, 1578, içinde Pedani, *Costantinopoli*, c. XIV, s. 241. Bu sıkıntı 1590'larda bile çözülmemiş gözükmektedir, bk. Giovanni Moro'nun *Relazione*'si, 1590, içinde Albèri, *Le Relazioni*, c. IX, s. 352; Lorenzo Bernardo'nun *Relazione*'si, 1592, içinde Albèri, *Le Relazioni*, c. VI, s. 335.

⁸⁸ BOA, MD, XVI, hk. 287, 288.

⁸⁹ BOA, MD, X, hk. 417; XVI, hk. 285. Ayrıca İnebahtı sonrasında Osmanlı hizmetine giren reislerin bir listesi için bk. BOA, *Kamil Kepeci Tasnifi*, *Ru'us Defterleri* 225 s. 46-7, 79, 95, 112, 288-9, 330.

⁹⁰ Braudel, *La Méditerranée*, c. II, s. 409-415.

tahta oturtan Osmanlılar, aynı maceraya bir kez daha girişmişlerdir. Osmanlı arşivlerindeki bazı belgeler, bize Osmanlılar'ın 1570'lerden itibaren, Cezayir'in de aracılığıyla, Fas'ın iç politikasına karışmaya başladıklarını ve Fas üzerindeki metbûîyetlerini sağlamlaştırmaya çalıştıklarını göstermektedir⁹¹. Fas tahtında hak iddia eden 'Abdü'l-Melik Osmanlılar'dan yardım istemiş ve Ramazan Paşa komutasındaki bir ordu da 1576'da Fas'ı tekrar işgal edip bu şehzadeyi tahta çıkardıktan sonra Cezayir'e dönmüştü⁹². Ancak, kaçan sabık Sultan II. Muhammed, Portekiz Kralı'nın yanına sığınmış ve onu Fas'a bir sefer düzenlenmeye ikna etmişti. 1578'de Portekiz ve Osmanlı kuvvetlerinin karşılaştığı El-Kastrü'l-Kebîr (İsp. Alcácer-Quivir) Savaşı'nda Portekiz Kralı'nın yanısıra, tahtın iki müddeisi de hayatını kaybedince sürpriz bir şekilde Fas tahtına geçen El-Mansûr, Osmanlılar'a vergi vermeyi kabul etmiş; ancak Habsburglar'la da iyi geçinmeye özen göstererek bir denge politikası izlemiştir⁹³. Aynı yıl Safevîlere savaş açan Osmanlılar, 1577'den beri görüştükleri İspanyollar ile 1581 yılında bir ateşkes anlaşması imzalayacaklar ve Akdeniz politikalarını askıya alacaklardı. Habsburglar da 1573'den sonra Osmanlılar'ı kışkırtacak hareketlerden kaçınmışlardır. II. Felipe dikkatini I. Elizabeth'in İngilteresi'ne, Alçak Ülkeler'deki isyana, Fransız Din Savaşları'na ve 1578'de genç yaşta varis bırakmadan ölen Portekiz Kralı Sebastião'nun tahtına vermiştir. Tunus'un intikamını almaya yeltenmeyecek,⁹⁴ Sebastião'nun Fas'ta Osmanlılar'a karşı ittifak

⁹¹ BOA, MD, VI, hk. 971, 972; VII, hk. 187; XII, hk. 665; XIV, hk. 625, 1068, 1571; XVIII, hk. 24; XXX, hk. 421, 428, 429, 466, 467, 489, XXXV, hk. 475.

⁹² Haëdo, *Histoire des rois d'Alger*, s. 161-2.

⁹³ Örneğin Portekiz tahtında hak iddia eden Dom António'ya destek vermemiş, Osmanlılar'ın ittifak taleplerini geri çevirmiş ve II. Felipe'ye Cezayir'e saldırmayı teklif etmiştir.

⁹⁴ Gene de İspanya'da Kuzey Afrika'ya karşı hiç bir planın üretilmediğini düşünmeyelim. Örneğin Juan Freire de Andrada'nın Cezayir'i hedef alan projesi için bk. AGS, E 1420, no. 176, 1588 yılı.

taleplerine kulak asmayacak⁹⁵ ve Fas Sultanı El-Mansûr'a uyup Cezayir'e saldırmayacaktı⁹⁶.

5. Sonuç: Akdeniz Siyaseti'ndeki değişimin nedenleri

Osmanlı politikasındaki bu değişimin en önemli nedenlerinden biri XVI. yüzyılın sonuna doğru başgösteren dünya çapındaki ekonomik kriz ve bunun Osmanlı İmparatorluğu'nda yarattığı depremlerdir. Peru'daki Potosí madenlerinden gelen gümüşlerin Avrupa'yı istilasıyla ortaya çıkan enflasyonist dalga Osmanlı İmparatorluğu'nu da vurmuş ve Osmanlılar 1584 yılında akçeyi % 100 oranında tağşiş etmek zorunda kalmışlardır. Bu ekonomik problemler Osmanlı savaş makinesini de yavaşlatmış ve donanmaya yapılan yatırımların azalmasına neden olmuştur. Daha XVI. yüzyılın ortalarında bile şartlar gerektirdiğinde reislerin sayısını azaltıp mesârifi kısmaktan geri kalmayan Osmanlılar,⁹⁷ bu yıllarda donanmayı ve tersaneyi ihmal etmekten çekinmeyeceklerdir⁹⁸. Bir yandan da Sokollu Mehmed Paşa'nın Batı Akdeniz merkezli politikalarına karşı çıkan rakipleri 1574'te III. Murad'ın tahta geçmesiyle daha da güçlenmiş ve zaten kısıtlı olan malî imkânları Vezîr-i Âzam'ın karşı çıktığı bir İran Savaşı için seferber etmişlerdir. Bu savaşın seleflerinden daha uzun sürdüğünü ve daha masraflı olduğunu da belirtelim.

1534 yılında İran'a savaş açtıktan sonra kalabalık bir donanmayı masraflı bir Tunus Seferi'ne yollayan Osmanlılar artık aynı

---

⁹⁵ Fernand Braudel, "Lépante", s. 290.

⁹⁶ Biblioteca Nacional de Madrid, Ms. 1453, f. 49r, bk. Dario Cabanelas, "Proyecto de alianza entre los sultanes de Marruecos y Turquía contra Felipe II", *Miscelanea de Estudios Arabes y Hebraicos*, VI (1957), s. 78.

⁹⁷ Bernardo Navagero'nun *Relazione*'si, 1553, içinde Albèri, *Le Relazioni*, c. III, s. 68.

⁹⁸ Giovanni Moro'nun *Relazione*'si, 1590, içinde Albèri, *Le Relazioni*, c. IX, 348.

maddî güce sahip değillerdi. 1578-1590 Savaşı sırasında Osmanlı Donanması gittikçe daha az sayıda gemiyle başkenti terk edebilecek, kapsamlı bir harekâta girişemeyecek ve merkezî hükümet tarafından ihmal edilecekti. Osmanlılar, derya beylerine yolladıkları 23 Zîl-ka'de 993 (M. 15 Kasım 1585) tarihli bir hükmünde, Mîrî'den alet ve mühimmatı ile yollanan gemilerdeki cenkçi ve kürekçilerin masraflarının, aynı orduda olduğu gibi, bu sancak beyleri tarafından karşılanmasını emretmiştir⁹⁹. Bu dönemdeki Venedik raporlarına göre gemilerdeki çatlaklar büyümüştür¹⁰⁰; aynı zamanda bunlar artık taze keresteden yapıldıkları için kısa ömürlüdür¹⁰¹. Gemiler niteliklerinden çok nicelikleri ile dikkate alınmalıydılar; topları az ve kalitesiz, tayfası tecrübesiz ve kürekçileri kaçmaya teşne bu donanmayı,¹⁰² üçte bir daha az bir kuvvetle bile mağlup etmek mümkündür¹⁰³. Tersane'de sadece 40 gemiye yer vardır, tersane eminleri gemi yapımında maldan çalmaya başlamışlardır ve gemiler denize açılır açılmaz batmaktadır¹⁰⁴. Venedikli Matteo Zane buna “Hristiyanlık için oldukça arzulanan bir görüntü” diyecek ve coşkusunu saklayamayacaktı¹⁰⁵. Bütçenin zaten sürekli açık verdiği

⁹⁹ BOA, MD, LII, hk. 739; LX, hk. 181.

¹⁰⁰ Giovanni Correr'in *Relazione*'si, 1578, içinde Pedani, *Costantinopoli*, c. XIV, s. 240.

¹⁰¹ Giacomo Soranzo'nun *Relazione*'si, 1584, içinde Pedani, *Costantinopoli*, c. XIV, s. 277.

¹⁰² Giovanni Moro'nun *Relazione*'si, 1590, içinde Albèri, *Le Relazioni*, c. IX, s. 355; Matteo Zane'nin *Relazione*'si, 1594, içinde Albèri, *Le Relazioni*, c. IX, s. 403.

¹⁰³ Lorenzo Bernardo'nun *Relazione*'si, 1592, içinde Albèri, *Le Relazioni*, c. VI, s. 344.

¹⁰⁴ Lorenzo Bernardo'nun *Relazione*'si, 1592, içinde Albèri, *Le Relazioni*, c. VI, s. 340-2; Giovanni Moro'nun *Relazione*'si, 1590, içinde Albèri, *Le Relazioni*, c. IX, s. 349.

¹⁰⁵ “...si possa desiderar maggiore per servizio della cristianità.” Matteo Zane'nin *Relazione*'si, 1594, içinde Albèri, *Le Relazioni*, c. IX, s. 403.

bir dönemde yıllık gelirin %35'ini donanmaya ayırmak mümkün değildir¹⁰⁶. Bu yüzden gemilerin sayısı gittikçe azalacak, kötü donatıldıkları için de denizde fazla durmadan geri geleceklerdir. 1589'da Trablusgarb'a giden Osmanlı Donanması buna güzel bir örnektir¹⁰⁷. Durum o kadar vahim bir hal almıştır ki, 1590'da Mısır Eyaleti'nin, Trablusgarb'daki isyanı bastırmak için 10 kadirga donatan Hasan Paşa'ya¹⁰⁸, Trablusgarb Eyaleti'nin ise, 5 kadirga donatmaya gönüllü herhangi birine verilmesi söz konusudur¹⁰⁹.

Aynı dönemde Osmanlılar ile âdem-i merkezîyetçi refleksler göstermeye başlayan Garb Ocakları arasındaki bağ da gittikçe zayıflayacaktır. 1588'de Trablusgarb'da çıkan Mehdi isyanı 4 yılda zorlukla, o da Tunus garnizonunun yardımıyla bastırılabilirdi¹¹⁰. 1590 yılında Tunus'taki yeniçeriler halk ile bir olup bölükbaşılarını katledip isyan edecek¹¹¹, buna bir sene sonra Berber kabilelerinin ayaklanması eşlik edecekti¹¹². Cezayir'de de durum farksızdı. Cezayir yeniçerileri, 1581 yılında donanma ile Fas'a karşı sefere çıkmak istemeyecek¹¹³, reislerin birçoğu da Osmanlı hizmetine girmekten kaçınacak ve işi kendilerine sancakbeyliği önerildiğinde reddetmeye kadar götüreceklerdi¹¹⁴. Bu başına buyruk hareketleri

¹⁰⁶ Pál Fodor, "Between Two Continental Wars: The Ottoman Naval Preparations in 1590-1592", içinde Pál Fodor, *In Quest of the Golden Apple Imperial Ideology, Politics, and Military Administration in the Ottoman Empire*, (Istanbul, Isis, 2000), s. 186.

¹⁰⁷ Braudel, *La Méditerranée*, c. II, s. 473-4.

¹⁰⁸ Fodor, "Between Two Continental Wars", s. 175.

¹⁰⁹ AGS E 1092, f. 18; Braudel, *La Méditerranée*, c. II, s. 475.

¹¹⁰ BOA, MD, LXIV, hk. 464-9. hk. 466'da donanmanın sefer mevsimi geçtiği için gönderilemeyeceği söylenmektedir. H. Evahir-i Zi'l-kâde 996, M. 21 Ekim 1588.

¹¹¹ Rousseau, *Annales Tunisiennes*,

¹¹² BOA, MZD, V, hk. 438.

¹¹³ Haëdo, *Histoire des rois d'Alger*, s. 186-8.

¹¹⁴ Fodor, "Between Two Continental Wars", s. 175, ayrıca bk. dn. 3.

merkezden atamaya başladıkları beylerbeyleri ile kontrol etmeye çalışan Osmanlılar, başarısız olacaklar ve yavaş yavaş Garb Ocakları üzerindeki denetimlerini kaybedeceklerdi.

Şüphesiz Osmanlılar, İspanya ile yapılan ateşkes anlaşmalarına fazla güvenmemektedir. Ferhad Paşa 1591'de Lorenzo Bernardo'ya, belki de Venediklilerin aklını çelmek için, II. Felipe'ye güvenmediklerini, onun kendisini cihan hükümdarı yapmaya çalıştığını söyleyecek ve Venedik'i gözlerini açık tutması konusunda uyarcaktı¹¹⁵. Ayrıca, Mağrib tarafından gelen endişe verici haberler¹¹⁶, Osmanlılar'ı harekete geçirebilirdi. Ancak Osmanlılar, İran ile savaş halinde iken, İspanyollar'ı kıskırtmaktan, Akdeniz'de yeni bir savaşı başlamakta ısrarla kaçındılar. 1589'da donanmanın Trablusgarb'a giderken Sicilya ve Napoli'yi ıskalaması bunun en güzel örneğidir.

Osmanlılar'ın bu dönemde Akdeniz'deki politikalarını oluştururken üç müttefikleri vardı. Birincisi, 1588'deki fiyaskodan sonra İspanya için büyük bir tehlike oluşturan Protestan İngiltere idi. İngilizler bir yandan Atlas Okyanusu'nda İspanyol gemilerini vurup, Alçak Ülkeler'deki Calvinist isyankârlara yardım ederken, bir yandan da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yerlerini sağlamlaştırıp, (1580'de bunlara ahdnâme verilmiştir) Osmanlılar'ı Akdeniz'de bir harekâta teşvik etmekteydiler. İngiliz elçileri Harborne ve Barton'un

---

¹¹⁵ Augusto Tormene, "Il Bailaggio a Costantinopoli di Girolamo Lippomano e la sua tragica fine, *Nuovo archivio veneto*, n.s., 4, t. 7 (1904), s. 87.

¹¹⁶ 1579'da Cadiz'de toplanan İspanyol gemileri, her ne kadar bu gemiler Portekiz'e karşı hazırlanmışsalar da, Cezayir'de panik yaratmıştı. Bk. Haëdo, *Histoire des rois d'Alger*, s. 177-8. 1585 tarihli bir rapora göre İspanya Kralı denize 70 kadirga çıkarmıştı. BOA, MD, LV, hk. 283. H. 22 Safer 993, M. 22 Şubat 1585. Aynı zamanda yerel halk da İspanyol tehdidini abartan mektuplar yollayıp, Osmanlılar'dan yardım istemekteydi. Bk. Tlemsen ayan ve eşrafından gelen mektuba verilen cevap, BOA, MD, LVIII, hk. 230; H. 993 M. 1585.

çabaları sonucu, Osmanlılar İspanya, Venedik ve Papa'nın ortaklaşa harekete geçmek üzere olduklarına kani olmuş, İngilizlere 1594 ilkbaharında donanmanın çıkacağı sözünü dahi vermiştir¹¹⁷.

Bir ikincisi, 1589'da Valois Hanedanı'nın son üyesi III. Henri'nin ölümüyle Fransa tacının meşru sahibi olan ve yıllardır Fransız Huguenotları'nın başını çeken Henri de Navarre'dır. II. Henri'nin ölümüyle zayıflayan Osmanlı-Fransız bağları, bu Protestan prensin, Habsburglar'ın desteklediği Guise Dükü önderliğindeki Katolik Ligi'ne karşı Osmanlılar'a yanaşması ile güçlenmiştir. Güney Fransa'da etkin olan Protestanlara daha 1577 yılında donanma yollama sözü veren Osmanlılar¹¹⁸, bunlarla dirsek temasını 1590'a geldiğimizde hala sürdürmekteydi.

Osmanlılar için bir başka önemli müttefik de Alçak Ülkeler'de Habsburglar'a zor anlar yaşatan Calvinistlerdi. Her ne kadar ortak bir askerî harekâtın imkânsızlığı ortada ise de, her iki taraf da Alçak Ülkeler'deki gelişmeler ile Akdenizdekilerin alakalarının farkındaydılar¹¹⁹. Osmanlılar en başından beri bunlarla temas

¹¹⁷ İngiltere Kraliçesi yazdığı mektupta, “put-perest” İspanyolların İslam ülkelerine gelmeye çalışan İngiliz gemilerine saldırdığını, ancak İngilizlerin buna aldırmayarak gemilerini gene de Memâlik-i İslâm'a gönderdiklerini ve İspanya'da bulunan Müslüman esirleri kurtarmalık vererek kurtardıklarını yazıp, İspanya kralı ve diğer düşmanların lafına itibar edilip İngiliz tüccarlarına zarar verilmemesini istemiştir. Osmanlılar'ın verdiği olumlu yanıtta donanmanın ilkbaharda yola çıkacağına işaret edilmiştir. BOA, MD, LXXI, hk. 141. H. 4 safer 1002, M. 29 Ekim 1593.

¹¹⁸ Charrière, *Négociations de la France*, c. III, s. 679-80, dn. 1.

¹¹⁹ II. Felipe'nin isyan çıkmadan bir yıl önce Alçak Ülkeler'e gitmesini Malta kuşatması önlemişti. 1574'de Brüksel'deki bir Fransız'a gore Halkü'l-Vâdi'yi kaybeden İspanyollar, barışa daha teşne olacaklardır. Geoffrey Parker, *Dutch Revolt* (Ithaca: Cornell University Press, 1977), s. 166, dn. 49. II. Felipe 1577 Ağustos'unun 31'inde Osmanlı paşalarından bir sonraki sene donanmanın Batı Akdeniz'e çıkmayacağı garantisini alır

halindeydiler; daha 1569'da Kalvinistlerin lideri Orange dükü Willem, Yasef Nasi'yle mektuplaşmaya başlamıştı¹²⁰. Ayrıca, Osmanlılar'ın İngiltere ve Alçak Ülkeler'e Gabriel Defrens isimli bir elçi gönderdiklerini de biliyoruz¹²¹.

Son olarak bu tabloya Portekiz tahtında hak iddia eden Dom António'yu da ekleyelim. İspanyollar'ın Portekiz tahtını savaşmadan kolaylıkla ele geçirmesine engel olamayan Osmanlılar, tahtta hak iddia eden ve İngiltere tarafından desteklenen bu gayrimeşru prensi İspanyollara karşı kullanmak niyetindeydiler¹²².

Osmanlılar, bu yeni diplomatik dengede, her ne kadar uygulayamadıysa da, yeni politikalar geliştirmeye, projeler üretmeye ve sözler vermeye devam ettiler. 1580'lerde Habsburglar'la sürekli ateşkes yeniledikleri ve İran Savaşı yüzünden donanmayla ilgilen-

---

almaz, Mart ayında İtalya'ya dönen tecrübeli askerlerini tekrar Alçak Ülkeler'e yollamıştır. *a.g.e.*, s. 188 dn. 18.

¹²⁰ II. Selim'in gözdesi bu Sefardim yahudisi, daha önce Alçak Ülkeler'de bankerlik yapmıştı ve hala burada önemli kontakları vardı. Bk. Cecil Roth, *The House of Nasi: The Duke of Naxos* (New York: Greenwood Press, 1948).

¹²¹ Esas adı Gabriel de Bourgogne olan, bu Fransız ilk kez 1579'da İngiltere'ye gitmiş, ertesi sene tüccar kılığında Habsburg topraklarında casusluk yapmış ve gene İngiltere'ye varıp III. Murad'ın mektubunu verdikten sonra, buradan Orange Dükü Willem'e gitmişti. 1581'de kendisini, Fransa Kralı III. Henri'ye gönderilen elçi Hasan Ağa'nın yanında görüyoruz. S. A. Skilliter, "The Sultan's Messenger, Gabriel Defrens; an Ottoman Master Spy of the Sixteenth Century *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, LXVIII (1976), s. 47-59.

¹²² Osmanlılar, İngilizlerin şikayeti üzerine Dom António nezdinde Fas Sultanı'na mektup yazacak ve rehin aldığı oğlunu serbest bırakmasını isteyeceklerdi. BOA, MD, LXVII, hk. 357. H. 7 Şaban 999, M. 30 Mayıs 1591. Osmanlı-İngiliz-Dom António ittifakı hakkında bk. AGS E 1340, fos. 26, 33, 37, 73; 1341 fos. 25, 28, 31, 31; 1342, fos. 57, 62, 64, 65, 67, 68, 75, 83, 109.

medikleri halde, savaş biter bitmez gözlerini bir kez daha Batı'ya çevirdiler. Ancak yukarıda bahsettiğimiz ekonomik, lojistik ve teknolojik nedenlerden dolayı, İspanyollar ile olan ateşkesi bozmaktan ve Akdeniz'de yeni bir cephe açmaktan kaçındılar. 1590 ve 1592 tarihleri arasında Osmanlılar, donanmayı yeniden ihya etmek için önde gelen devlet adamlarının ve Osmanlı vasallarının sırtına gemi yapımı masraflarını yüklemek de dahil olmak üzere¹²³, ki bu 'askerî sınıfa üstü kapalı bir şekilde vergi ödetmek demektir, bir çok yola başvurdular. Ancak bu tip projelerin yetersizliği, 1570'lerden bu yana ihmal edilen donanmanın Kılıç Ali'nin 1587'deki ölümü ile daha da derbeder duruma düşmesi ve İstanbul ile Kuzey Afrika arasındaki bağların zayıflaması Osmanlılar'ın Akdeniz Siyaseti'ni felç edecekti. Planlanan Girit Seferi bir sonraki yüzyıla bırakılacak, Doğu Akdeniz'de bile hedeflere ulaşamayacaktı¹²⁴. Dönemin ünlü korsanları, Murad Reis ve Arnavut Memi, selefleri Hayreddin, Turgut ve Uluç Ali'nin başarılarına erişemeyeceklerdi. Son tahlilde, enflasyonist dalgaların, teknolojik değişimlerin ve lojistik zorlukların hükmettiği Osmanlı Siyaseti'nin Akdeniz'i uzun bir süre ihmal ederek, kısıtlı imkânlarını 1593'ten sonra Macaristan Ovası'nda ve 1603'ten sonra İran'da değerlendirmeye çalışacağını söyleyerek bağlayalım¹²⁵.

---

¹²³ Fodor, "Between Two Continental Wars", s. 171-190.

¹²⁴ Burada etkili bir devriye sistemi geliştiremeyen Osmanlılar, Rodos ve Kıbrıs'ın fethine rağmen, korsanlığın kökünü kazıyamayacaklardı. Svat Soucek, "Naval Aspects of Ottoman Conquest of Rhodes. Cyprus and Crete", içinde yen. bas. Svat Soucek, *Studies in Ottoman naval History and Maritime Geography* (İstanbul: The Isis Press, 2009), s. 135.

¹²⁵ Osmanlı Donanması 1593'te Kalabriya kıyılarını yakıp yıktıysa da bu onaylanmayan bir ateşkesi cabuklaştırmak içindi. Gene Osmanlı Donanması'nın 1594'teki ve 1595'teki çıkışları da etkisiz bir gözükmenden ibarettir.

İKİNCİ BÖLÜM

Girit Üçlemesi: Hanya, Resmo ve Kandiye Şehirleri (XVII. Yüzyıl)

Yrd. Doç. Dr. Ersin GÜLSOY

(Atatürk Üniversitesi Eğitim Fakültesi)

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nin Venedik'e savaş ilanı ve Girit üzerine sefer düzenlemesi H.1054/M.1644-1645 yılında gelişen Sünbül Ağa hadisesi yüzünden olmuştur. Gerçekte Osmanlılar Kıbrıs'ın alınmasından sonra Mısır, Tunus, Cezayir ve Trablus deniz yolları üzerinde bulunan ve bu eyâletlerden İstanbul'a gelecek iaseyi tehdit altında tutan Girit Adası'nı ele geçirmek için uygun zamanı kolluyorlardı. İşte Sünbül Ağa hadisesi bu fırsatı vermiştir. Kaptan-ı derya Yusuf Paşa komutasında düzenlenen ilk seferle birlikte 1645'te Hanya alınmış, böylece Osmanlılarla Venedik arasında yaklaşık yirmi beş yıl süren Girit savaşları başlamıştır. Hüseyin Paşa'nın Girit serdarı tayin edilmesinden sonra 1646'da Resmo teslim alınmıştır¹. Bundan sonra savaş adanın idare merkezi

¹ Girit seferlerinin sebepleri, başlaması, Hanya ve Resmo'nun alınması ile ilgili geniş bilgi için bk. Pîrî Paşazâde Hüseyin, *Târih-i Feth-i Hanya*,

ve en müstahkem kalesi olan Kandiye üzerine yoğunlaşmıştır. Fazıl Ahmed Paşa'nın 1669'da şehri alıncaya kadar geçen süre içerisinde adaya gönderilmeye çalışılan mühimmat ve zahireyi engellemek isteyen Venedik donaması ile yürütülen donanma savaşları ve adada gerçekleştirilen lağım savaşları ile ünlü bir dönem yaşanmıştır². Adada Kandiye Kalesi hariç hemen hemen bütün bölgelerin ele geçirilmesinden sonra Osmanlılar burada yeni bir beylerbeylik vücuda getirmişlerdir. Nitekim Hanya alındıktan sonra Rumeli Beylerbeyi Küçük Hasan Paşa buraya muhafız olarak tayin olunmuş ve Hanya idarî olarak herhangi bir eyâlete bağlanmamıştır. Adadaki fetihlerin genişlemesiyle birlikte 1647 yılından itibaren Hanya Beylerbeyliği oluşturulmuştur. Kandiye'nin 6 Eylül 1669'da alınmasıyla birlikte eyâletin merkezi buraya naklolunmuştur. Bu araştırmada adanın üç önemli şehri olan Hanya, Resmo ve Kandiye'nin fizikî ve demografik yapısı üzerinde durulacaktır.

2. Hanya Şehri

a. Fizikî Yapı, Mahalleler ve Nüfus

Adanın batısında yer alan Hanya Şehri'nin kuruluşu, M.Ö. 3000 yılına kadar uzanmaktadır. Minos uygarlığı döneminde Kydonia adı ile bilinen şehrin bu dönemine ait arkeolojik buluntular, Kastelli denilen yerde yapılan kazılarla ortaya çıkarılmıştır. Adadaki Venedik hakimiyetiyle birlikte şehrin adı değişmiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm Arşivi, No: 1920; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, c. II, İstanbul 1287, s. 239-268; Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresi'nin Kurulması (1645-1670)*, İstanbul 2004, s. 23-53; Molly Greene, *Kandiye, 1669-1720; The Formation of a Merchant Class*, (Princeton Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi), Princeton 1993, s. 9-13.

² Geniş bilgi için bk. E. Gülsoy, *Girit'in Fethi*, s. 54-184.

Bugünkü kullanımının da oluşumunu sağlayan bu isim, Latince kökenli bir kelime olan La Conea idi³.

Osmanlıların şehri kuşattıkları sırada, Hanya'nın oldukça müstahkem bir kalesi vardı. Yedi yüksek burcu bulunan kale duvarlarının arkasında yontma taştan yapılmış dokuz tabya, tabyaların arkasında da topraktan birer tepe bulunuyordu⁴. Kandiye muhasarasını izlemek maksadıyla ikinci kez 1667-1668'de Girit'e geçen ve Hanya'ya uğrayan Evliya Çelebi, şehri fetihten sonra gördüğünden daha mamur ve bayındır bulduğunu belirterek, beş yüz dükkan, yirmi kahvehâne ve altı hamam bulunduğunu yazmaktadır. Müellif ayrıca beylerbeylik merkezi olan Hanya'nın, mal defterdarı, defter emini, defter emini kethüdası, çavuşbaşı, çavuşlar kethüdası, defter kethüdası, çavuşlar kâtibi, timâr defterdarı gibi eyâlet görevlilerinin ve şehir mukataacısı, kaptan ağası, mimar ağa, harâç emini, gümrük emini, bacdar ağası, şehir kethüdası, mutemetbaşı, muhtesip, kalafatçıbaşı, marangozbaşı gibi sivil ahalîklarin bulunduğunu yazmaktadır⁵.

Yusuf Paşa, Hanya'yı aldıktan sonra kaleye muhafız olarak 12000 asker tayin etmiştir. Bunlara komutanları olarak altışar yeniçeri çorbacısı, cebeci çorbacısı, topçu ağası, birer humbaracı ağası, lağımçı ağası, kale dizdarı, gönüllü ağası, azep ağası, beşli

---

³ Mehmet Ali Gökaçtı, "Medeniyetlerin Kesiştiği Ada Girit", *Tarih ve Toplum*, XXX/177, İstanbul 1998, s. 43-44.

⁴ *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 22a-22b; Hanya seferinin müverrihi Pîrî Paşazâde Hüseyin'in verdiği bu bilgileri Evliya Çelebi'de doğrulamaktadır. Kale hakkında geniş bilgiler veren bu müellif, kalenin biri güneye biri de kuzeyden limana açılan iki kapısının olduğunu yazmaktadır (*Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, c. VIII, (Haz. S. Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankof), İstanbul 2003, 172-173).

⁵ *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 172-174.

ağası, yerli cebeciler ağası, yerli topçular ağası, yerli hisareri ağası görevlendirilmiştir⁶.

Hanya'nın fethi ile birlikte şehirdeki halkın büyük bir çoğunluğu kaleden ayrılmıştır⁷. Dolayısı ile şehir nüfusunun büyük bir çoğunluğunu muhafız askerler, komutanları ve şehrin idarecileri oluşturunuyordu. Fetihten sonra adada yapılan tahrirlerde, Hanya'da yaşayan Müslüman nüfus ile ilgili ayrıntılı bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nüfus içerisinde sadece kale muhafızları, şehrin askerî ve sivil idarecileri hakkında malumat verilmektedir. Ancak adada askerî harekât devam ettiğinden, Hanya muhafızları umumiyetle Kandiye muhasarasında hizmet görüyorlardı⁸. Dolayısı ile muhafızların bu tarihlerde Hanya'ya yerleştikleri kabul edilerek bir nüfus hesaplamasına gidilmesi, yanlış neticeler ortaya çıkaracağından böyle bir yola başvurulmamış, sadece tahrir defterlerinde gösterilen gayr-ı müslim nüfusun verilmesi ile yetinilmiştir. Hanya Şehri'nde 1650'de otuz mahalle bulunuyordu ve bu mahallelerde 529 hâne ve 192 sabi gayr-ı müslim yaşıyordu⁹.

---

⁶ *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 70a-70b; *Fezleke*, c. II, s. 267; *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 172.

⁷ *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 49b; *Fezleke*, c. II, s. 260.

⁸ Nitekim 13 Eylül 1649'da Sadrazam Murad Paşa, Hüseyin Paşa'ya gönderdiği bir emirle Hanya muhafazasında olan 1500 yeniçerinin İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. Buna karşılık Hüseyin Paşa, Hanya muhafazasındaki bütün yeniçerilerin Kandiye kuşatmasında hizmet gördüklerini belirterek, bu emre karşı çıkmıştır (Mustafa Naima, *Ravzatü'l-Hüseyin fî Hulasa-i Ahbârî'l-Hafikeyn*, c. IV, İstanbul 1280, s. 441-443).

⁹ BOA, TD, nr.,820, s. 82-87.

Tablo 1. Hanya'da Mahalleler ve Nüfus

Mahalle Adı	Hâne	Sabi
Ayo Yani-i Ermeni Kilisesi	32	12
Aya Katerina Kilisesi	32	5
Istratiko Kilisesi	23	8
Ayo Dimitri Kilisesi	49	10
Horošto ve Tolotro Kilisesi	5	-
Ayo Dimitri Ayo Vasil Kilisesi	7	-
Kira tu Rinatri Kilisesi	25	9
Ayorgi tu Çukalaru Kilisesi	29	14
Kratiro Martiro Kilisesi	24	13
Aya İrini Kilisesi	12	9
Evdovno Cyanoş Kilisesi	16	17
Ayo Yani Podromo Kilisesi	15	7
Hristo tu Yaka Kilisesi	23	16
Mesohoritis Kilisesi	22	5
Ayo Yorgi tu Kali Kilisesi	5	-
Ayo Apostoli Kilisesi	4	3
Odeterye Tagomilo Kilisesi	11	-
Ayo Pavlo Kilisesi	7	4
Ayo Padilimo Kilisesi	18	2
Istavromeno Kilisesi	8	-
Ayo Yani Sivago Kilisesi	16	2
Hristo Dragoniko Kilisesi	26	6
Ayo Adoni Kilisesi	15	4
Ay Kiryaki Kilisesi	15	8
Aya Siyo Kilisesi	15	12
Ayo Yakovo Kilisesi	11	3
Ayo Atanoş Kilisesi	26	12
Aya Paraşki Kilisesi	2	4
Ayo Agiri Kilisesi	20	5
Ayo Yani du Rosu Kilisesi	16	2
Toplam	529	192

Hanya'daki mahalle isimlerinin tamamının kilise isimleriyle anılması dikkat çekicidir. Bu durum Türk-İslâm şehirlerinde olduğu gibi Hanya'daki mahallelerin burada yaşayan Hıristiyan nüfusun ibadet yerleri olan kiliselerin etrafında kümelenen evlerden meydana geldiğini göstermektedir¹⁰. Şehirde 1670'de cizye vermekle mükellef 347 kişi yaşamaktaydı. Bu şahıslardan 62'si demircilik, limancılık, taş yontuculuk meslekleriyle uğraşırlarken, 260'ı kentin varoşlarında yaşayan ve belli bir mesleği belirtilmeyen kimselerdi. Geriye kalan 25 kişi burada yaşayan Yahudilerdi¹¹. Bu üç kısım cemaatin ödedikleri cizye oranlarına göre gelir düzeyleri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 2. Hanya'da Gelir Düzeyi

Cemaatler	Zengin	Orta Hâlli	Fakir	Toplam
MeslekSahipleri	22	23	17	62
Yahudiler	10	7	8	25
Serbest Meslek Sahipleri	129	85	46	260
Toplam	161	115	71	347

Bu gruplar içerisinde gelir düzeyi en yüksek olanlar, serbest meslek sahipleriydi. Bunların %50'sini zenginler, %33'ünü orta hâlliler ve %17'sini fakirler oluşturmuyordu. Gelir düzeyinin yüksekliği bakımından ikinci sırayı, meslek sahipleri almaktaydı. Bunların

¹⁰ Türk-İslâm şehirlerinde mahalleler, umumiyetle bir mescidin etrafında toplanmış evlerden meydana gelirlerdi. Osmanlı şehirlerinin belirgin özellikleri için bk. Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizikî Yapıya Etkileri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara 1980, s. 104-105.

¹¹ BOA, TD, nr., 980, s. 276-280, 310.

zenginlerinin toplam nüfuslarına oranı %36, orta hâllilerinin %37, fakirlerinin ise %27 idi. Hanya'da gelir düzeyi en düşük olan cemaat ise Yahudilerdi. Yahudi nüfusun %40'ı zengin, %28'i orta hâlli, %32'si ise fakir kategorisinden cizye ödemekteydiler. Hanya'da yaşayan toplam nüfusun %46'sını zenginler, %33'ünü orta hâlliler ve %21'ni de fakirler oluşturmaktaydı.

b. Dinî Eserler ve Vakıflar

Osmanlılar, gayr-ı müslim memleketlerinde gerçekleştirdikleri fetihlerden sonra ilk iş olarak o yerin en meşhur kilisesini câmiye çevirterek, ilk cuma namazını burada kılmayı âdet edinmişlerdi. Hanya'nın fethinden sonra buranın en büyük kilisesi olan Saint Nicholas Kilisesi câmiye çevrilerek, Sultan İbrahim'e atfen Hünkar Câmi ismi verilmiştir. Bundan başka iki kilise daha câmiye dönüştürülerek birine Yusuf Paşa'nın diğerine de Musa Paşa'nın adı verilmiştir¹².

İslâm ülkelerinde dinî ve hayrî müesseseler, vakıf yoluyla kurulur ve idare edilirdi. Ayrıca kurulan müesseselerin giderleri ve görevlilerinin maaşları da hep bu vakıflar tarafından karşılanırdı¹³. Hanya'da câmiye dönüştürülen bu eserlere de çeşitli vakıflar ve görevliler tayin edilerek, giderlerinin karşılanması yoluna gidilmiştir.

¹² *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 50b-51a; *Fezleke*, c. II, s. 260.

¹³ Vakıflar konusunda geniş bilgi için bk. M. Fuat Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", *Vakıflar Der-gisi* (VD), c. II, Ankara 1942, s. 1-35; A. Himmeth Berki, "Hukukî ve İctimaî Bakımdan Vakıf", *VD*, V, Ankara 1962, 9-13; Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *İA*, c. XIII, s. 153-172; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996; Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995; B. Yediyıldız, *İnstitution du Vaqf Au XVIIIe en Turquie*, Ankara 1990.

b.1) Hünkâr Câmî (Sultan İbrahim Câmî)

Hanya'nın fethinden sonra Saint Nicholas Kilisesi'nden câmiye çevrilmiştir. Bu mabet günümüzde solunda çan kulesi, sağ tarafında külâhı bulunmayan iki şerefeli minaresiyle dikkati çekmektedir¹⁴. Câmîye fetihle birlikte Hanya Şehri'nde yer alan otuz dört dükkan, iki fırın, iki mahzen ve câminin etrafındaki odalarla birlikte Hanya Nâhiyesi'ne bağlı Galata Köyü vakıf tayin edilmiştir. Bu vakıfların kiraya verilmesi suretiyle, 1650 yılında senelik 111252 akçe gelir elde edilmekteydi. Bu gelirin 60840 akçesi câmi görevlilerinin maaşlarına, geriye kalan 50412 akçe de bakım, onarım gibi tamirat işlerine tahsis edilmiştir. Câmî görevlilerinin alacakları maaşlar, üstlendikleri vazifenin ehemmiyetine göre ayrı ayrı tespit olunmuştur. Câmî vakıflarının 3-13 Nisan 1659 tarihinde çıkarılan suret defterinde gelir kalemleri ve miktarında herhangi bir değişikliğin olmadığı görülmektedir¹⁵.

Tablo 3. Hünkâr Câmî Görevlileri (Akçe)

Görevi	Yevmiyesi	Görevi	Yevmiyesi
İmam	20	Kayyum-ı salis	11
Hatip	20	Mütevelli	20
Müezzin-i evvel	15	Kitabet	6
Müezzin-i sani	15	Câbi	7
Müezzin-i salis	15	Mektep hocalığı	10
Kayyum-ı evvel	13	Mektep halifeliği	5
Kayyum-ı sani	12	Toplam yevmiye	169

¹⁴ M. A. Gökaçtı, *Geographika Yeniden Keşfedilen Yunanistan*, İstanbul 2001, s. 236.

¹⁵ BOA, *MAD*, nr., 4717, s. 18-21.

b.2) Yusuf Paşa Câmî

Venedikliler tarafından yaptırılmış olan, Saint Francisco Manastırı'ndan câmîye dönüştürülmüştür. Günümüzde Arkeoloji Müzesi olarak kullanılmaktadır. Bu câminin Hanya Şehri'nde yer alan on yedi dükkân, bir mahzen, altı fırın (üçü faal), on dört ev, câmi etrafındaki medrese odaları ve Yusuf Paşa'nın yaptırdığı iki hamamın önündeki meydanlık ile Hanya Nâhiyesi'ne tabi Çömlekçi Köyü vakfiydi. Câmi vakıflarının 1650'de senelik geliri 79900 akçeydi. Bu meblağın 67120 akçesi câmi görevlilerinin senelik maaşlarına tahsis olunmuştu.

Tablo 4. Yusuf Paşa Câmî Görevlileri (Akçe)

Görevi	Yevmiyesi	Görevi	Yevmiyesi
İmam	20	Kayyum-ı salis	10
Hatip	20	Mütevelli	20
Yasin-i şerif-han	10	Kâtip	3
Müezzin-i evvel	15	Câbi	5
Müezzin-i sani	15	Mektep hocalığı	7
Müezzin-i salis	15	Mektep halifeliği	4
Kayyum-ı evvel	12	Su yolcu	3
Kayyum-ı sani	10	Mum masrafı	12
Toplam	117	Toplam	64

Hanya Nâhiyesi'ne bağlı Çikalarya Köyü'nün de 1659 yılına kadar Yusuf Paşa Câmî'nin vakfı olduğu 1650 tarihli defterde kayıtlıdır. Ancak bu köy câminin vakıflarının toplu olarak verildiği bölüme kaydedilmemiştir. Yusuf Paşa Câmî'nin vakfı olan bu köy, daha sonra Valide Sultan'ın Resmo'da yaptırdığı câmîye vakaf tayin olunmuştur. Bu durum 21-30 Temmuz 1659 tarihinde defterde yapılan nişancı tashihi ile belirtilmektedir. Köyün 1650'deki geliri

20000 akçeydi¹⁶. Kandiye'nin fethinden sonra yapılan tahrîre göre, bu köy yeniden Yusuf Paşa Câmi'ne vakıf kaydolunmuştur ve geliri 1670'de 48513 akçedir¹⁷.

b.3) Musa Paşa Câmi

Venedikliler tarafından XVI. yüzyılda inşa edilmiş olan, Santa Maria Katedrali'nden câmiye dönüştürülmüştür. II. Dünya Savaşı'ndaki hava bombardımanında isabet aldığı için bu câmiden günümüze pek bir şey intikal etmemiştir. Câminin vakıf geliri 1650'de 108480 akçeydi. Bu meblağ, Hanya Şehri'nde yer alan yirmi sekiz dükkân, bir mahzen, beş fırın, üç değirmen, dört ev ve iki bahçe ile Abukoron Nâhiyesi'ne bağlı Mahzosi ve Ramni Köyleri'nden elde edilmekteydi. Vakıf gelirlerinin senede 61200 akçesi görevlilerinin maaşlarına tahsis olunmuştu.

Tablo 5. 1650 Yılında Musa Paşa Câmi Görevlileri (Akçe)

Görevi	Yevmiyesi	Görevi	Yevmiyesi
İmam ve hatip	40	Abkeş	10
Müezzin-i evvel	15	Kâtip	5
Müezzin-i sani	15	Câbi	5
Müezzin-i salis	15	Su yolcu	3
Kayyum	12	Mum gideri	1
İç ferraş	11		20
Dış ferraş	10	Toplam Yevmiye	192

Câminin vakıf gelirlerinin fazla olmasından dolayı, Mahzosi Köyü daha sonra vakıf olmaktan çıkarılarak, devlet hazinesine aktarılmış ve bu durum 16 Mayıs 1652 tarihli nişancı tashihi ile

¹⁶ BOA, TD, nr. 820, s. 113-114, 138-141.

¹⁷ BOA, TD, nr. 822, s. 53-54.

deftere derkenar düşülmüştür¹⁸. Köyün geliri 1670’de yeniden câmiye vakıf kaydolunmuştur ve geliri Ramni Köyü’yle birlikte 30570 akçedir¹⁹. Hanya Şehri’nde yer alan bu üç câminin nezaretleri Darüssaade Ağaları’na, tevliyeti Deli Hüseyin Paşa’nın evladına meşruttu. Câmilerin tevliyeti, 1659’da Hüseyin Paşa’nın oğullarından kapı kethüdası Ömer’in tasarrufundaydı²⁰.

2. Resmo Şehri

a. Fizikî Yapı, Mahaller ve Nüfus

Resmo Şehri, Minos uygarlığı döneminde ortaya çıkmıştır. Şehrin adı, Grek dilinde akan su anlamına gelen Rithymina’dan gelmektedir. Kalesi, Romalılar döneminde inşa edilmiştir. Bu kale Doğu Roma İmparatorluğu zamanında daha da geliştirilerek, askerî bir üs olmuştur. Adanın Venedik yönetimine girmesinden sonra yeniden inşa edilerek, Girit’in en iyi istihkâmlarından biri hâline getirilmiştir²¹.

Resmo, Osmanlı fethinden sonra sancak merkezi olarak teşkilatlanmıştır. Eyâletin 1650 yılında gerçekleştirilen tahrîrinde, Resmo Şehri ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır²².

¹⁸ BOA, *TD*, nr., 820, s. 142-145, 114, 123.

¹⁹ BOA, *TD*, nr., 822, s. 95-161.

²⁰ BOA, *MAD*, nr., 4717, s. 11.

²¹ M. A. Gökaçtı, “Medeniyetlerin Kesiştiği Ada Girit”, s. 42.

²² Defterin geliri dirliklere ait iskan merkezlerinin kaydedildiği kısmında, Resmo Livası ile ilgili bilgilerin başladığı bölümde Nâhiye-i Resmo başlığından sonra isimsiz bir birimin kayıtlı olduğu görülmektedir (BOA, *TD*, nr., 820, s. 520). Bunun Resmo Şehri’ne ait bilgiler olabileceği fikri akla gelmekte ise de bu mümkün gözükmemektedir. Çünkü şehirdeki bütün dükkânlar Sultan İbrahim Câmi’nin vakıfıydı. Dolayısı ile Resmo Şehri’ne ait bilgilerin defterin vakıflar ile ilgili kısmında kayıtlı olması lazım gelmektedir. Nitekim şehirdeki bütün dükkânları Sultan İbrahim, Yusuf Paşa ve Musa Paşa Câmleri’nin vakfı ve diğer gelirleri

Ancak kazânın şer'îyye sicillerinden şehrin mahallelerini tespit etmek mümkün olmaktadır²³. Bu defterlere göre XVII. yüzyılda Resmo'da gayr-ı müslim ismi taşıyan mahalleler; Aya Katerina, Kostandin, Ayo Nikola, Kastel, Ayo Apostoli, Livadi, Apostol, Çiço, Ayo Andriya, Ayo Lefteri, Aya Sofya, Aya Argiri, İvlaze ve Makristeno Mahalleleri'dir. Aynı kayıtlara göre Türkçe isimli mahallelerin Çukurbostan, Paşa Câmi, Hüseyin Paşa, Muslı, Uzun Sokak, Uzun Yol, Hüseyin Ağa, Server Arab (Server Ağa), Lonca, Orta Kapu, Şeyh, Valide Hamamı, Veli Ağa, Yahı, Paşa, Cebecibaşı, Defterdar Paşa, Liman, Hüseyin Paşa Hamamı, Kale, Valide Câmi, Aksaray Kulu ve Ahmed Paşa adlarıyla anıldığı ifade edilmektedir. Bu mahallelerin büyük bir kısmının Resmo varoşunda olduğu kaydedilmiştir. Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre, Resmo'nun dış kalesi çok geniş değildi bu yüzden sicil kayıtlarında mahallelerin büyük bir kısmı varoş olarak zikredilmiştir²⁴.

Resmo hakkında en geniş bilgiyi, 1667-1668 yılında şehre uğrayan Evliya Çelebi vermektedir. Bu bilgilere göre; dış kale dörtgen şeklinde, hendeksiz ve etrafındaki tabyalar da Hanya ve Kandiye Kaleleri'ndekiler kadar metin değildir. Dış kalenin üç kapısı vardır. Bunlardan ikisi doğuya açılan Tekke ve Se-

---

beylerbeyi hâssı olan Hanya Şehri ile ilgili bilgiler defterin bu kısımlarında yer almaktadır (BOA, TD, nr. 820, s. 82-87, 134-145).

²³ Resmo'ya ait ilk sicil kayıtları H.1056/M.1646 tarihine kadar inmektedir. Lozan Antlaşması'ndan sonra uygulanan nüfus mübadelesiyle birlikte Girit'e ait 210 cilt kadı sicili defteri İstanbul'a getirilmiştir. Bu defterlerin kataloğu için bk. A. Nükhet Adıyeke-Nuri Adıyeke, "Newly Discovered in Turkish Archives: Kadi Registers and Other Documents on Crete", *Turcica*, XXXII, (2000), s. 447-463.

²⁴ Bu siciller, Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır. Resmo Kazâsı'nın XVII. yüzyıla tarihli olan sicilleri şunlardır; RŞS. nr. 76, 77, 85, 87.

luniye Kapıları, diğeri güneye açılan Büyük Kapı'dır. Seluniye Kapısı'ndan limana kadar kale duvarları yoktur. Fetihden sonra Osmanlılar denize kazıklar çakmak suretiyle bu bölgeye duvar inşa etmişlerdir. Dış kalede denize nâzır 3700 ev bulunmaktadır. Bunların yetmiş yedisi saraydır. En görkemlileri Paşa Sarayı, Veli Kethüda, Alaybeyi Şaban Bey ve Ankebut Ahmed Paşa Sarayları'dır. Şehirde altı câmi bulunmaktadır. Sultan İbrahim Câmi iç kalede, Valide Câmi Tekke Kapısı'nın iç yüzünde, Veli Paşa Câmi bu kapının önünde mezarlık içinde, Hüseyin Paşa ve Ankebut Ahmed Paşa Câmileri ise çarşı içerisinde yer almaktadır²⁵.

Kandiye'nin fethinden on bir yıl kadar sonra Girit'e gelen Bernard Randolph, Kandiye ve Hanya'yı etraflıca tanıtırken Resmo hakkında pek fazla bir bilgi vermemektedir. Sadece şehirdeki evlerin Venedik tarzında olduğunu ve halkının büyük bir çoğunluğunun Türklerden oluştuğunu yazmaktadır²⁶. XVIII. Yüzyılın başında (1700) Girit'e gelerek, adayı baştanbaşa dolaşan Fransız bitki bilimci Joseph de Tournefort da Resmo Şehri ile ilgili doyurucu bilgiler vermemektedir. Dış kale surlarının çok metin olmadığından bahsederek, sarp bir kayalık üzerine kurulan kalenin daha çok limanı savunmak için yapıldığını kaydetmektedir. Limanın çok bakımsız olduğunu, eskiden savaş gemilerinin girebildiği limana o tarihlerde ancak kayıkların yanaşabildiğini yazmaktadır²⁷.

Kandiye'nin alınmasından sonra gerçekleştirilen 1670 tahririne göre Resmo'da cizye mükellefi 272 kişi yaşamaktaydı. Hanya Şehri nüfusunun hesaplanmasında belirtilen imkânsızlıklar

²⁵ *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 176-177.

²⁶ Bernard Randolph, *Ege Takımadaları Arşipelago*, (Çev. Ümit Koçer), İstanbul 1998, s. 79-80.

²⁷ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnâmesi*, (Çev. Ali Berktaş), (Ed. Stefanos Yerasimos), İstanbul 2005, s. 66.

ve çekinceler Resmo için de geçerli olduğundan, burada 1670 yılında şehirdeki Hristiyan nüfusun değerlendirilmesiyle iktifa edilecektir. Şehirdeki cizye mükelleflerinin 95'i Osmanlı fetihinden önce de burada yaşayanlardan, 177'si ise fetih sonrası sancak kırsal kesiminden göç edenlerden meydana gelmekteydi. Şehre sonradan yerleşen nüfusun geldikleri nâhiyeler defterde ifade edilmiştir. Buna göre göçler Resmo, Milapotamo, Amari ve Ayvasil Nâhiyeleri'ne bağlı köylerden gerçekleşmiştir. Resmo Şehri'de yaşayan bu cizye nüfusu ekonomik durumlarına göre 216'sı zengin, 52'si orta hâlli, sadece dördü fakir olarak kayıtlıdır. Bu durum Resmo'daki hayat standartlarının hayli yüksek olduğunu göstermektedir²⁸.

Bugün arşivlerimizde yer alan kayıtlara göre şehre ait en esash bilgiler iç kaleye aittir. İçerisinde oturan muhafız askerlere satılması amacıyla gerçekleştirilen bir tahrîrde iç kalede yer alan bütün bina ve arsalar kayıt altına alınmıştır. Buna göre 1677'de Resmo iç kalesinde bir câmi, bir saray, bir zindan, üçü mamur üçü harabe altı anbar, tophane ocağı mühimmatı konulan bir manastır, ikisi künbed-i cebehâne olarak kaydedilen dört cephanelik, yine cephanelik olarak kullanılan bir mahzen, dokuz parça boş arazi ve doksan iki ev bulunmaktaydı. Evlerin on sekizi iki katlı, yetmiş dördü tek katlıydı. Bunlardan üçü Resmo muhafazasında görevli dergâh-ı âlî yeniçeri ve cebecileri komutan ve askerlerinin ikameti için tahsis edilmiş, bir ev Sultan İbrahim Câmi imam ve hatibinin oturması için vakfedilmişti. Geriye kalan seksen sekiz evden sekizi ahıscısı çıkmadığı için satılamamış, sekseninin ise satışı gerçekleştirilmiştir. Evleri satın alanların hepsi Resmo muhafazasında görevli asker ve komutanlarla vakıflardan görev alan kişilerdi.

İç kalede bugün ayakta kalan yapılar genelde bu mîrî ve vakıf binalardır. Saray-ı mîrî olarak kaydedilen binada, Vene-

²⁸ BOA, TD, nr., 980, s. 162-166.

dikliler zamanında şehrin idarecisi oturmaktaydı. İki katlı olan yapının alt katında dokuz, üst katında sekiz oda yer almaktadır. Binada ayrıca iki divanhâne, bir sarnıç, bir mutfak, bir hol, bir de büyük mahzen bulunmaktadır. Bina dört taraftan on dört pencereye sahiptir. Kaledeki zindan binası, 26 zira uzunluğunda, 10 zira genişliğinde bir yapıdır. Venedik döneminde de bu görevi gören binanın kapısı dışarıya açılmaktaydı. Tek katlı olan binanın içerisinde bir zindan odası ve üç hol bulunmaktaydı. Bugün ayakta kalabilen diğer iki bina, künbed-i cebehâne olarak kaydedilen yapılardır. Bunlara bu ismin verilmesinin sebebi, mimarî yapılarının künbete benzemesinden kaynaklanmaktadır. Her ikisi de 8x8 zira ebadındadır. Kalede cephanelik olarak kaydedilen iki bina daha bulunmaktaydı. Bunlardan birisi bugün tamamen ortadan kalkmıştır. Fetihden itibaren bu maksatla kullanılmaya başlanılan binanın üç tarafından yol geçmekte ve bir tarafından cebeciler ortasının ikametine tahsis edilen binayla çevriliydi ve 18x16 ziralık bir alanı kaplamaktaydı. Tek katlı olan binanın önünde bir karakol bulunmaktaydı. İkinci cephanelik binası Venedikliler zamanında da aynı maksatla kullanılmaktaydı. Binanın kale kapısı civarında olduğu ve bazı yerlerinin harap bir vaziyette bulunduğundan tamire muhtaç olduğu ifade edilmektedir. Dört tarafından yollarla çevrili olan bu bina, iki katlıydı ve kapladığı alan 21x16 zira idi. Bugün bu yapının çeşitli sergilerin yapıldığı kale kapısının önündeki bina olduğu tahmin edilmektedir. Cephanelik olarak kullanılan diğer bir yapı Manastır adıyla kayıtlıdır. Bu binanın tophane ocağına tahsis olunduğu ve içerisinde tophane mühimmatının konulduğu ifade edilmektedir. Boyu 17, eni 7 zira olan bina dört tarafından yollarla çevriliydi. Kalede cephanelik olarak kullanılan son yapı, büyük bir mahzendi. Fetihden itibaren bu amaçla kullanılmaya başlandığı ifade edilmektedir. Ebatları 21x12 zira olan mahzen, üç tarafından yol ve bir taraftan Şaban

hânesiyle çevriliydi. Kalede mîrî bina olarak kaydedilen diğer yapılar, iki anbar binasıdır. Her ikisi de üçer gözden oluşan bu binalardan birisinin harap olduğu ifade edilmektedir. Mamur anbar binası, 58x14 zira ebadındaydı ve bir taraftan harap anbar binası bir taraftan kale duvarı ve iki taraftan yol ile çevriliydi. Harap anbar binası, 48x14 zira ebadında ve bir taraftan mamur anbar binasına komşuyken üç taraftan yollar ile çevrilmişti.

Kaledeki son mîrî binaların üç ev olduğu yukarıda ifade edilmişti. Bunlardan dergâh-ı âlî yeniçeri çorbacısının ikametına tahsis edilen ev üç oda, bir mutfak ve bir divanhânedan müteşekkildi. Tek katlı olan bina, 25x18 ziralık bir alanı kaplamaktaydı ve dört taraftan yollar ile çevriliydi. Resmo muhafazasındaki dergâh-ı âlî yeniçerilerinin oturması için ayrılan ev, tek katlı olup dört mamur iki harap altı oda, bir hol ve bir kapı önü divanhânesinden oluşmaktaydı. İki taraftan Sultan İbrahim Câmî ve iki taraftan yollar ile çevrili olan bina, 24x18 ziralık bir alanı işgal etmekteydi. Dergâh-ı âlî cebecilerinin ortası olarak belirlenen bina, kale kapısı yakınlarında ve cebehâneye bitişikti. Diğer üç tarafından yol geçmekteydi. Tek katlı olan binada iki oda ve bir hol bulunurken, 18x14 ziralık bir alana yayılmıştı.

Kalede vakıf bina olarak, Sultan İbrahim Câmî ve bu câminin imam ve hatibinin oturması için vakfedilmiş bir ev bulunmaktaydı. Şehrin Osmanlı egemenliğine girmesinden hemen sonra buradaki en büyük kilise Sultan İbrahim adına câmiye tahvil edilmiştir. Câmî binası, 49 zira uzunluğunda, 18 zira genişliğindedir. Câmî önündeki meydan ise 43x24 zira ebatındaydı. Tek kubbeli olan câminin bir minare, on beş pencere ve bir kapısı bulunmaktadır. Minaresi bugün tamamen yıkılmış olup sadece ayağı kalmıştır. Kaledeki diğer vakıf bina, şehrin fatihi Hüseyin Paşa tarafından Sultan İbrahim Câmî imam ve hatibinin oturması için vakfettiği evdi. İki katlı olan evin alt katında üç, üst katında bir oda bulun-

maktaydı ve 12x10 zira ebadındaydı. Evde o tarihte câminin hatibi olan Yusuf Efendi oturmaktaydı²⁹.

b. Dinî Eserler ve Vakıflar

b.1) Sultan İbrahim Câmi

Resmo'nun fethinden sonra buradaki en büyük kilise Sultan İbrahim adına câmiye çevrilerek, beş köy vakıf tayin olunmuştur³⁰. Bu köylerden Koroşote, Maloviz; Milayisi ve İspile, Ayvasil; Tiye ve Kurute ise Amari Nâhiyeleri'ne bağlıydılar. Bu köylerden 1650'de elde edilen gelir 100000 akçeydi³¹. Câminin Resmo Şehri içindeki dükkânlardan da vakfı olduğu 1659 yılında hazırlanan Girit Adası vakıflarının defterinde belirtilmesine rağmen, bunun sayısı ve gelirinin ne kadar olduğu hususunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır³².

b.2) Hüseyin Paşa Vakıfları

Hüseyin Paşa Resmo'yu fethettikten sonraki ilk kışı burada geçirerek, Kandiye muhasarası hazırlıkları ile meşgul olmuştu. Bu süre içerisinde dış kalede bulunan kiliselerden birini câmiye çevirtirken, şehirde bir medrese ve bir hamam yaptırmıştır. Bunlardan başka Kisamo Kalesi'nde de bir câmi inşa ettirmiştir³³. Hüseyin Paşa bu eserlerine senelik geliri 1650 yılı itibarıyla 211080 akçe olan aşağıdaki köyleri vakıf olarak tayin etmiştir³⁴.

²⁹ BOA, MAD, nr., 5256, s. 2-19.

³⁰ Fezleke, c. II, s. 289.

³¹ BOA, TD, nr., 820, s. 104-106.

³² BOA, MAD, nr. 4717, s. 28.

³³ Fezleke, c. II, s. 289; Hüseyin Paşa'nın Kisamo'da da bir câmi yaptırdığı 1659 tarihli defterde belirtilmektedir (BOA, MAD, nr. 4717, s. 28).

³⁴ BOA, TD, nr., 820, s. 107-112.

Tablo 6. 1650 Yılında Hüseyin Paşa Vakıfları ve Gelirleri

Köyün Adı	Nâhiyesi	Senelik Geliri
Dirakita	Hanya	15000
Virişi	Hanya	15500
Nohya	Kisamo	20000
Disapasiye Apano	Kisamo	20000
Pikopi Ayo İlpe	Kisamo	20000
İspila	Kisamo	20580
Dirapanya	Kisamo	20000
Armutos	Kisamo	20000
Niyohoryo	Ayvasıl	20000
Pirassi	Resmo	20000
Horo Manastırı	Resmo	20000
Toplam		211080

b.3) Valide Sultan Câmi

Valide Turhan Sultan Resmo’da bir câmi ve bir mektep inşa ettirmiştir. Vakıfların 26 Nisan 1659 tarihinde düzenlenen vakfiyesine göre, Resmo Nâhiyesi’ne bağlı Piyi Köyü ve Valide Sultan’ın Resmo’da yaptırdığı hamamın geliri bu câmiye vakıf kaydolunmuştur³⁵. Köyün senelik geliri 1650 yılında 20000 akçeydi³⁶. Câmiye 1659 yılında vakıf tayin edilen bir köy de Hanya Nâhiyesi’ne tâbi Çikalarya Köyü’yü. Bu köy, daha önce Hanya’daki Yusuf Paşa Câmi’nin vakfı iken sonradan Valide Sultan Câmi vakıflarına dâhil edilmiş ve bu durum 21-30 Temmuz 1659 tarihinde yapılan nişancı tashihi ile defterde belirtilmiştir. Bu köyün yıllık geliri 1650’de 20000 akçeydi. Vakfın tevliyeti, Deli Hüseyin Paşa’nın

³⁵ BOA, TD, nr., 820, s. 117.

³⁶ BOA, TD, nr., 820, s. 123. Burada yapılan tevkii tashihiinde köyün daha önceden Kara Çavuş diye bilinen birinin mülkü olduğu ve 1659 yılında Resmo’daki Valide Sultan Câmi’ne vakfolunduğu belirtilmektedir.

oğlu dergâh-ı âli kapıcıbaşlarından Nuh Ağa'ya ondan sonra da onun evlatlarına nesilden nesile şart koşulmuştu³⁷.

Tablo 7. Valide Sultan Câmi Görevlileri

Meslek	Yevmiye	Meslek	Yevmiye
Hatip	20 akçe	Kayyum	6 akçe
İmam	20 akçe	Saka (2 kişi)	10 akçe
Müezzin-i evvel	18 akçe	Mütevelli	20 akçe
Müezzin-i sani	15 akçe	Kâtip	15 akçe
Müezzin-i salis	15 akçe	Câbi	13 akçe
Muarrif	15 akçe	Meremmetci	5 akçe
Naat-han	15 akçe	Muallim	12 akçe
Devir-han (5 kişi)	50 akçe	Mektep halifesi	6 akçe
Toplam	128		87

3. Kandiye Şehri

a. Fizikî Yapı, Mahalleler ve Nüfus

Kandiye Minos uygarlığının merkezi olan Knossos'un hemen yakınında yer almaktadır. Şehir Girit'in Araplar tarafından fethinden sonra eski yerleşme yerinin yakınında bir kale olarak kurulmuştur. Arapların buraya verdikleri Rabazulhendek veya Hendek adı daha sonra Grekçe ve İtalyancaya Kandaka, Kandika şeklinde girmiştir. Venedik kaynaklarında bu ad, XIII. yüzyılda Candica, Cantiga, XV. yüzyılda Candida, Avrupa kaynaklarında ise Candia/Candie şeklinde geçmektedir. Adanın Doğu Roma hâkimiyetine geçmesinden sonra Bizanslılar şehre Hendek yerine büyük, muhkem kale manasına gelen Megalokastron veya Kast-ron adını vermiştir. IV. Haçlı seferinin ardından adanın Venedik

³⁷ BOA, TD, nr., 820, s. 113-114, 117.

hâkimiyetine geçmesinden sonra şehir, Osmanlı hâkimiyeti de dâhil Kandiye adıyla anılmıştır³⁸.

Adadaki diğer şehirlere nazaran Kandiye hakkında arşivlerimizde önemli kaynaklar yer almaktadır. Kandiye'nin fethinden sonra şehirdeki câmi, ev, dükkân, arazi, arsa, manastır, bahçe, bostan ve sairenin tespiti için yapılan sayım bu alanda çok önemli bilgiler içermektedir³⁹. Tabyalı tahkimat sistemine göre korunan Kandiye, oldukça müstahkem bir kale-şehir durumundaydı. Kalenin doğu tarafında, en büyük ve en müstahkem tabya olan Ak Tabya yer alıyordu. Bunun sağında Bölme Tabya, solunda Öksüz Tabya ve hemen arkasında da Yassı Tabya inşa edilmişti⁴⁰. Güney taraftan asıl müstahkem tabya, Yüksek Tabya'ydı. Bunun etrafında yer alan daha küçük Yarımca Tabya, Çatal Tabya, Koltuk Tabyası ve Fıçılı Tabya vasıtasıyla da bu tarafının emniyeti sağlanmıştı. Kalenin batı tarafında ise tam güneybatı köşesinde Karanlık Tabya ve ondan kuzeye doğru Hüseyin Paşa Tabyası, Panigrad Tabyası, Kızıl Tabya, Kanlı Tabya, Haçlı Tabya, Taşlı Tabya ve Atlı Tabyalar bulunuyordu⁴¹.

³⁸ E. Gülsoy, "Kandiye", *DİA*, c. XXIV, s. 303.

³⁹ BOA, *TD*, nr., 798.

⁴⁰ Evliya Çelebi, Ak Tabya'yı Erdel'deki Varat Kalesi'yle mukayese etmekte ve ondan daha metin olduğunu yazmaktadır (*Seyahatnâme*, c. VIII, s. 221-223). Tabyanın içerisinde 44 asker odası vardı ve önündeki geniş hendeklerin uzunluğu 1029 zirayı buluyordu (BOA, *MAD*, nr., 628, s. 17).

⁴¹ *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 218-223. Silahdar Tarihi'nde bu tabyalar yön belirtilmeden, Ak Tabya, Taşlı Tabya, Kum Tabyası, Yüksek Tabya, Atlı Tabya, Kızıl Tabya, Kanlı Tabya, Yılanlı Tabya, Avret Tabyası, Cufut Tabyası, Manastır Tabyası, Bıyıklı Tabya, Ponigrad Tabyası, Karanlık Tabya olarak sayılmakta ve bunlardan Ak Tabya, Karanlık Tabya, Bıyıklı Tabya ve Yüksek Tabya hakkında malumat verilmektedir (Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, I, (Nşr. Ahmed Refik), s. 539-540). Kandiye'nin fethinden sonra yeniçerilere kışla olarak tayin edilen binaların kaydedildiği defterin sonunda, tabya isimleri ve

Her tabyanın önünde oldukça geniş ve derin hendekler kazılmıştı⁴².

Şehrin kuzeydoğusunda liman yer alıyordu. Biri doğuya, diğeri kuzeye açılan iki kapısı bulunan limanın gemilerin gireceği asıl kapısı doğuya açılanıydı. Limanda altmış kadar sütun üzerine yapılmış yirmi dört kemerli ve kubbeli tersane binası bulunuyordu. İçerisinde on yedi tersane gözü vardı. Bunlardan üçü muhasara sırasında top gülleleri isabetiyle yıkılmış, geriye kalanlar ise gayet sağlamdı⁴³. Tersane binasının etrafında asker odaları vardı. Fetihden sonra bunlara bir yeniçeri odası yerleştirilmişti. Limanda ayrıca büyük bir su kulesi, on beş mahzen ve bir kilise yer alıyordu⁴⁴. Fetihden sonra yapılan tahrîre göre, Kandiye Şehri elli altı mahalleden oluşuyordu. Ancak bunlardan dördü, ikişer ikişer kaybolunduğundan elli dört başlıkla şehirdeki mahalleler sıralanmıştır.

önlerindeki hendek uzunlukları belirtilmiştir. Buna göre; Ak Tabya (Saint Dimitri) 1029 zira, Bıyıklı Tabya (Palim) 398 zira, Saint Nikola (Aşışer) 122 zira, Atlı Tabya (Korta Korvata) 512 zira, Saçlı Tabya 234 zira, Haçlı Tabya (Miçalo) 224 zira, Vire Tabyası (Revelin) 224 zira, Kanlı Tabya 448 zira, Taşlı Tabya (Saint İsperto) 276 zira, Saint Enderim 120 zira hendeklerle korunuyorlardı. Bunların yanında Revelitre Santa Enderha ve Opari Nivon adlı iki tabya daha zikredilmekte, ancak bunların önünde hendek olup olmadığı belirtilmemektedir (BOA, *MAD*, nr. 628, s. 17-19). Bu defterde de tabyaların kalenin hangi yönünde oldukları belirtilmediğinden, yukarıda Evliya Çelebi'nin tasviri dikkate alınmıştır.

⁴² Kandiye Kalesi'ni çevreleyen hendeklerin uzunluğu 8819 zira idi. Bunun 4127 zirası kale hendeği, 4692 zirası da tabyaların hendeği idi (BOA, *MAD*, nr. 628, s. 17).

⁴³ *Silahdar Tarihi*, c. I, s. 540; Tersane gözlerinden beşi ikişer, dokuzu ise bir çektiri sığar genişlikteydi (BOA, *TD*, nr. 798, s. 4).

⁴⁴ Bunların bulundukları yerler ve ölçümleri için bk. BOA, *TD*, nr. 798, s. 4-5.

Tablo 8. Kandiye Şehri Mahalleleri

Mahalle Adı	Ev	Dükkan	Arsa	Manastır	Kilise	Mahzen	Bahçe	Bostan
Kera Ispato Politsa	57	–	3	–	1	–	1	–
Kerahusti	3	–	3	–	1	1	–	–
Ayo Yani Damaskino ve Aya Varvara	8	–	1	–	–	–	–	–
Kera Pisotisa	19	–	1	–	1	–	1	–
Aya Pandelimo	8	–	1	–	1	1	–	–
Aya Ana	26	11	2	–	–	5	1	–
Ayo Yorgi Kavura	20	–	3	3	–	–	–	–
Aya Nikola Malevizi	8	–	–	–	–	–	–	–
Hristo Kefale	47	4	1	2	–	1	1	–
Aya Nikola Zağro	35	–	3	4	–	10	–	–
Hristo İskuludi	77	1	20	1	–	3	–	–
Ayo Yani Hrisosetimo	13	55	5	1	–	–	–	–
Kera Manuleşa	16	–	–	–	–	–	–	–
Aya Fotya	13	–	–	–	–	–	–	–
Aya Kiryaki	29	17	–	1	–	–	–	–
Argistratiko	40	11	2	1	–	–	–	–
Kera Pisti Hrisostera	28	–	4	2	–	–	–	–
Evdime Terya	60	–	–	–	–	–	–	–
Ayo Yorgi Volta	13	–	–	1	–	–	–	–
Peri Polkato	24	–	–	2	–	–	–	–
Ayo Yani Hriso Klina	22	–	–	1	–	–	–	–
Kera Panaya	45	–	1	–	–	1	2	1
Niyamoti	9	–	1	–	–	–	1	2
Ayos Anariyiros	27	–	–	1	–	–	–	–
Kera Katromiti	44	14	2	2	1	8	–	–
Simavot	19	–	–	1	–	–	–	–
Ayo Nikola Sotiraki	9	–	4	2	–	–	–	3

Mahalle Adı	Ev	Dükkan	Arsa	Manastır	Kilise	Mahzen	Bahçe	Bostan
Ayo Piraskive Ayo Yorgi	22	–	5	3	–	–	–	–
Ayo İleya	5	–	1	2	–	–	–	–
Ayo Siprindona	21	–	5	4	–	–	–	–
Ayo Marko	5	–	1	2	–	–	–	–
Ayos Apostolos	14	–	1	5	–	–	–	4
Ayo Matyo	2	–	–	1	–	–	–	1
Ayo Nikola Morhorterya	13	–	4	2	–	–	–	1
Istratigo Papasava	16	–	1	2	–	–	–	–
Ayo Vasil	7	–	–	1	–	–	–	–
Ayo Yani Tologo Korina	5	–	–	1	–	–	–	–
Kera Polisa	15	–	–	1	–	–	–	–
Kera Katafyani	16	–	1	1	–	–	3	2
Istavromeno	15	–	–	1	–	–	–	–
Ayo Yorgi Torloto	17	–	–	2	–	–	–	1
Kera Pandelisa	12	–	4	1	–	–	–	–
Kera Angelo	34	25	3	3	–	7	–	–
Ayo Yani Magila	27	–	3	1	–	–	–	1
Kera Delakurişa	11	–	2	2	–	–	–	–
Istavromeno İpsarado	4	–	1	–	–	–	–	–
Aya İrini	16	–	–	1	–	–	–	–
Ayo Dimitri	8	–	1	–	–	–	–	–
Ayo Yorgi Dyasoriti	8	–	–	1	–	–	–	–
Ayo Yani Vayas	20	–	–	–	–	–	–	–
Ayo Fotya İksoportio	6	–	9	–	–	–	–	–
Pandokrator	–	–	1	1	–	–	–	–
Kera Luzyaki	4	–	2	2	–	–	–	1
Ayo Yani Tologo Armaki	9	–	–	–	–	–	–	1
Toplam	1051	138	102	66	5	37	10	18

Kandiye Şehri'ndeki elli altı mahalleden otuz dördü burada bulunan manastırlarla aynı ismi taşımaktadır⁴⁵. Yapılan bu tahrîre göre, Kandiye Şehri'nde çeşitli büyüklüklerde 1051 ev⁴⁶, -evlerin ve câmilerin altlarında yer alanlar hariç- 138 dükkân, 102 arsa, -câmiye dönüştürülenler hariç- 66 manastır, 5 kilise, 37 mahzen, 10 bahçe, 18 bostan bulunuyordu⁴⁷. Evler itibariyle en büyük mahalleler sırasıyla Hristo İskuludi, Evdime Terya, Kera Ispato Polyotisa ve Hristo Kefale Mahalleleri'dir. Pandokarator Mahallesi'nde ise hiç ev yoktu. Diğer küçük mahaller sırasıyla Ayo Matyo, Kerahusi, Istavromeno Polyotisa, Kera Luzyaki, Ayo Marko, Ayo Yani Tologo Korina idi.

⁴⁵ Evliya Çelebi, fetihten önce Venedik zamanında yapılan tahrîre göre, Kandiye'de kırk bir mahalle bulunduğunu, bunun yirmisinde Venedikliler'in, yirmi birinde Rumlar'ın yaşadıklarını ve frenk mahallelerinin gayet mamur, kargir bina ve saraylardan oluştuğunu yazmaktadır (*Seyahatnâme*, c. VIII, s. 230).

⁴⁶ Fındıklılı Mehmed Ağa, Kandiye muhasaraları başlamadan şehirde 250000 ev olduğunu, muhasaraların başlaması ile birlikte bunların büyük bir kısmının tabyalara eklendiğini ve buna muhasara sırasında top ateşi ile yıkılanlar da eklenince şehirde 80000 ev kaldığını yazmaktadır (*Silahdar Tarihi*, c. I, s. 541). Görüldüğü gibi, verilen bu rakamlar devletin resmî kayıtlarıyla mukayese götürmeyecek şekilde abartılıdır. Girit seferleri başlamadan Kandiye'de 250000 evin olması hiç mümkün gözükmemektedir. Çünkü 250000 ev demek, şehirde 1-1,5 milyon insanın yaşaması demektir. Fetihden önceki Venedik tahrîrine göre, Kandiye'de 14451 kişi yaşıyordu. Bu ev sayısı belki fetihten önce ancak 2500 kadardır. Bu miktar, hem şehirde yaşayan nüfusun barınabileceği normal rakamdır, hem de muhasaraların başlamasıyla tabyalara eklenenler ve uzun mücadeleler sonunda harap olanların geriye kalanlarla aynı sayıda olduğu göz önüne alınırsa tahrîr verileri ile birbirlerini tamamlamış olurlar.

⁴⁷ Bunlardan başka şehirde dört asker kışlası, dört cephanelik, yedi değirmen, bir hapishâne, iki karakol, bir debbağhâne ve bir de anbar binası yer alıyordu (BOA, TD, nr., 798).

b. Çarşı ve Pazarlar

Şehrin çarşıları Aya Ana, Hristo Kefale Hristo İskuludi, Ayo Yani Hrsosetimo, Aya Kiryaki, Argistratiko, Kera Katromiti, Kera Angelo ve Aya Pandelimo Mahalleleri'nde bulunuyordu⁴⁸.

Tablo 9. Kandiye Şehrindeki Dükkanlar (1)

Mahallesi	Dükkanlar	Evlerin Altındaki Dükkanlar	Toplam
Aya Ana	11	11	22
Hristo Kefale	5	33	38
Hristo İskuludi	1	45	46
Ayo Yani Hrsosetimo	51	-	51
Aya Kiryaki	-	17	17
Argistratiko	11	22	33
Kera Katromiti	14	15	29
Kera Angelo	25	42	67
Aya Pandelimo	6	4	10
Toplam	124	189	313

Görüldüğü gibi Kandiye'de hemen fetih sonrası 313 dükkânın tahrîri yapılmıştır. Bunların 124 tanesi münhasıran dükkân, 189 tanesi de çarşı içindeki evlerin altında bulunanlardır. Toplam 313 dükkândan on üçü herhangi bir kimseye satılmamıştır⁴⁹. Geriye

⁴⁸ BOA, *TD*, nr., 798, s. 28-34; 42-52; 60-72; 73-76; 84-90; 911-98; 145-157; 211-219; 26; Aya Ana Mahallesi'nde yer alan beş dükkan, daha sonra Fazıl Ahmed Paşa Câmi'ne ilhak olduğu için tablodaki sayıya dahil edilmemiştir (BOA, *TD*, nr., 798, s. 34).

⁴⁹ Satılmayan bu dükkanların üçü Hristo Kefale Mahallesi'ndeki hapishânenin yanında yer alıyordu (BOA, *TD*, nr., 798, s. 47). Biri Argistratiko Mahallesi'nde (BOA, *TD*, nr., 798, s. 93). geriye kalan dokuzu ise Hristo İskuludi Mahallesi'nin Yahudilerce meskûn bölümünde evlerin altında bulunuyordu (BOA, *TD*, nr., 798, s. 68-72).

kalan 300 dükkândan ikisi Yeniçeri kethüdası Zülfikar Ağa'nın tarihçisi Hasan'ın⁵⁰, altısı da Fazıl Ahmed Paşa Câmî imamı Ali Efendi'nin hazineinden satın aldıkları evlerin altında bulunuyordu⁵¹. Bunların dışındaki 292 dükkân ise Fazıl Ahmed Paşa'nın vekil-harcı ve vakıflarının mütevellisi Receb Ağa, Sadaret kethüdası Mahmud Ağa, Yeniçeri ağası Abdurrahman Ağa, Yeniçeri ocak kethüdası Zülfikar Ağa, Reisülküttap Hüseyin Efendi, Defterdar Ahmed Paşa vakıflarının mütevellisi Hasan Ağa ve Valide Sultan evkafı mütevellisi Şahin Ağa tarafından satın alınmış, bir kısmı da doğrudan Valide Sultan Câmî'ne vakıf kaydolunmuştur.

Tablo 10. Kandiye Şehrindeki Dükkânlar (2)

Adı	Dükkânlar	Evlerin Altındaki Dükkânlar	Toplam
Receb Ağa	30	35	65
Mahmud Ağa	23	18	41
Zülfikar Ağa	13	29	42
Hasan Ağa	5	26	31
Abdurrahman Ağa	13	2	15
Hüseyin Efendi	4	22	26
Şahin Ağa	25	-	25
Valide Sultan Câmî'ne Vakıf	1	36	37
F. Ahmed Paşa Câmî'ne Vakıf	6	4	10
Toplam	120	172	292

Şahıslar tarafından satın alınan dükkânlar içerisinde, Valide Sultan Câmî vakıfları mütevellisi Şahin Ağa'nın aldıklarının altında bu câmîye vakıf olmak üzere alındığı belirtilmiştir⁵².

⁵⁰ BOA, TD, nr., 798, s. 33.

⁵¹ BOA, TD, nr., 798, s. 50.

⁵² BOA, TD, nr., 798, s. 76.

Diğerlerinde böyle bir kayıt bulunmamaktadır. Buna rağmen bu şahıslara dikkat edildiği zaman, bunların dördünün Kandiye’de birer manastırı câmiye çevirttirdikleri bilinmektedir. Diğer iki şahıs ise devletin en üst düzey iki yetkilisinin Kandiye’deki vakıflarının mütevellileridir. Kandiye’den kendi adına mülk alan şahıslar, çok büyük bir ihtimalle bu mülklerini buradaki câmilerine vakfetmişlerdir. Zaten bu şahısların görevleri dolayısı ile Kandiye’de ikamet etme durumları da söz konusu değildir. Nitekim bunlar Fazıl Ahmed Paşa ile birlikte adadan ayrılmışlardır. Fazıl Ahmed Paşa ve Defterdar Ahmed Paşa Câmileri vakıflarının mütevellilerine gelince, bunların da aldıkları emlâki bu iki paşanın adına aldıkları ve sonradan câmilerine vakfettikleri anlaşılmaktadır. Çünkü alınan bu mülklerin değeri, müteveli gibi bir görevlinin ekonomik gücünün oldukça üzerindedir. Ayrıca Fazıl Ahmed Paşa Câmî’nin vakıfları olarak gösterilen Aya Pandelimo Mahallesi’ndeki dört ev ve altı dükkânın Sadrazam’ın vekilharcı ve vakıfların mütevellisi olan Receb Ağa tarafından 11 Mayıs 1670 tarihinde 1600 esedî guruşa satın alındığı kayıtlıdır⁵³. Bu ev ve dükkânların hepsi birarada olmalarından dolayı, aynı yerde kaydolunmuşlar ve başına da Fazıl Ahmed Paşa Câmî’nin vakıfları olduğuna dair kayıt düşülmüştür. Diğer dükkân ve evler ayrı ayrı yerlerde bulunduklarından, böyle bir izahın yapılmasına lüzum görülmemiştir. Bu mütevellilerin aldıkları mülkleri Fazıl Ahmed Paşa ve Defterdar Ahmed Paşa adına aldıklarını ortaya koyan ikinci delil ise Kandiye çarşılarının imarı için buradan mülk olarak dükkânları tamir ettiren şahısların isimlerini ve aldıkları dükkân sayılarını Evliya Çelebi’nin belirtmesidir. Müellif, fetihten sonra Zülfikar Ağa, Abdurrahman Ağa, Defterdar Ahmed Paşa, Sadaret kethüdası Mahmud Ağa, Reisülküttap Acemzâde Hüseyin Efendi, Topçubaşı, Fazıl Ahmed Paşa ve Şişman İbrahim Paşa’nın

⁵³ BOA, TD, nr., 798, s. 26.

şehrin çarşılarını imar ve tamir ettirdiklerini yazmaktadır⁵⁴. Bu şahıslardan Zülfikar Ağa, Abdurrahman Ağa, Mahmud Ağa ve Hüseyin Efendi'nin satın alarak tamir ettirdikleri dükkânlar tahrîr defterinde kaydedilmiştir. Bu defterde, Fazıl Ahmed Paşa ve Defterdar Ahmed Paşa'nın Kandiyе çarşılarından satın aldıkları bir tek dükkâna bile rastlanılmamaktadır⁵⁵. Bu durum, yukarıda ifade edilen fikrin doğruluğunu ortaya koymaktadır.

Tahrîr defteri ve kaynak eserlerde Zülfikar Ağa'nın tamir ettirdiği çarşının dışındaki dükkânlarda hangi malların ticaretinin yapıldığının belirtilmemesi, şehirde oluşturulan esnaf teşekkülleri hakkında bir fikir edinilmesini engellemektedir. Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre Zülfikar Ağa'nın tamir ettirdiği çarşı manufakturacılar çarşısı idi⁵⁶.

⁵⁴ Bu şahıslar içerisinde Topçubaşı ve Halep valisi Şişman İbrahim Paşa'nın Kandiyе çarşılarından dükkân aldıklarına dair, tahrîr defterinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Diğer zikredilen Yeniçeri kethüdası Zülfikar Ağa, Yeniçeri ağası Abdurrahman Ağa, Sadaret kethüdası Mahmud Ağa ve Reisülküttap Hüseyin Efendi'nin satın aldıkları dükkân sayıları yukarıda belirtilmişti. Zülfikar Ağa'nın yaptırdığı çarşı için belirttiği dükkân sayısı hariç tutulacak olursa, Evliya Çelebi'nin bu şahısların tamir ve inşa ettirdiklerini belirttiği dükkân sayıları ile tahrîr defterindeki kayıtlar aşağı yukarı birbirlerini doğrulamaktadır. Ona göre, Kandiyе Şehri'nde Zülfikar Ağa 150 dükkânlık bir manufakturacılar çarşısı, Abdurrahman Ağa, kendi tamir ettirdiği câminin güneyinde bir çarşı ve bir kahvehâne, Sadaret kethüdası Mahmud Ağa, Reisülküttap Hüseyin Efendi, Fazıl Ahmed Paşa ve Şişman İbrahim Paşa elişer dükkânlık, Topçubaşı da otuz dükkânlık birer çarşı tamir ve inşa ettirmişlerdi (*Seyahatnâme*, c.VIII, s. 229-230).

⁵⁵ Tahrîr defterinde Fazıl Ahmed Paşa'nın Kandiyе Şehri'nde satın aldığı herhangi bir emlâke rastlanmazken, Defterdar Ahmed Paşa'nın sadece Hristo Kefale Mahallesi'nde bir manastır satın aldığı kayıtlıdır (BOA, TD, nr., 798, s. 42).

⁵⁶ *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 229. Bu çarşıda fetihten önce de manifatura ve konfeksiyon alışverişinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü kumaş ticareti Levanten dünyanın en önde gelen uluslararası ticaret malların-

Bu dükkânlardan ayrı olarak şehirde bir de debbağhâne bulunuyordu. Ayo Yani Hrisosetimo Mahallesi'nde yer alan debbağhâne, büyük bir meydanın etrafında sıralanmış on bir dükkândan oluşuyordu⁵⁷. Şehrin anbarları da bu mahalledeydi. Oldukça hacimli olan anbar binasının altında, Valide Sultan Câmî'nin vakfı yirmi beş dükkân vardı. İkinci katta yer alan bölmesiz büyük anbar da bu câminin vakfıydı. Üçüncü katta ise on bir anbar bulunuyordu⁵⁸. Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre, şehrin pazarları İç kale kapısının solundan Kızıl Tabya'ya kadar uzanan ana yolun üzerinde, pazar günleri kuruluyordu ve at, koyun, sığır ve esir pazarları şeklinde sıralanıyordu⁵⁹.

c. Gayr-ı Müslimler

Girit seferlerinin başlamasından hemen önce (1644), Girit generali Andria Corner adanın nüfus sayımını yaptırmakla görevlendirilmişti. Onun yaptırdığı sayıma göre, sekiz yaşın altındaki çocuklar hariç Girit'in nüfusu 267165 kişiydi ve bunun 14551'i Kandiye'de yaşıyordu⁶⁰. Osmanlılar şehri teslim aldıklarında, Kandiye sakinlerinin çoğu şehri terk etmişti. Paul Reycaut'un belirttiğine göre şehirde kalanlar sadece beş kişi olup, bazı eli ayağı tutmaz yaşlı Yahudi ve Rumla birlikte bu sayı otuza kadar çıkmaktaydı. Şehrin Osmanlıların eline geçmesinden on bir yıl kadar sonra (1680) Girit'e uğrayan Bernard Randolph da benzer ifadeler kullanmaktadır⁶¹. Kandiye'nin teslim alınışı sırasında orada olduğunu belirten Evliya Çelebi, şehirdeki Rum ve Venedikli

---

dan birisi idi. Geniş bilgi için bk. W. Heyd, *Yakan-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. E. Ziya Karal), Ankara 1975; Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, c. I, (Çev. M. Ali Kılıçbay), İstanbul 1989.

⁵⁷ BOA, TD, nr., 798, s. 75.

⁵⁸ BOA, TD, nr., 798, s. 76.

⁵⁹ *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 231.

⁶⁰ Molly Greene, *Kandiye*, s. 128.

⁶¹ B. Randolph, şehirde General Morosini'nin isteğiyle hasta, sakat ve yaşlı beş altı Rumun kaldığını yazmaktadır (M. Greene, *Kandiye*, s. 126).

ahaliden hiç bahsetmezken, üç yüz hâne Yahudinin gitmeyerek burada hayatlarını devam ettirdiklerini yazmaktadır⁶². Fazıl Ahmed Paşa'nın Kandiye muhasarasını baştan sona kaleme alan Erzurumlu Osman Dede de fetihten sonra kalede yetmiş seksen kadar Yahudinin kaldığını belirtmektedir⁶³.

Bu bilgiyi devletin resmî kayıtları da doğrulamaktadır. Nitekim Kandiye'nin teslim alınması ile hemen başlanılan ve 1670 yılında tamamlanan tahrîr neticelerine göre, şehirde on üç Hristiyan ve yirmi altı Yahudi hânesi yaşamaktaydı⁶⁴. Şehirde kalan altı Hristiyan ailesine, fetihten önce mülkleri olan evler temlik olunmuştur. Bu şahıslardan biri, Kandiye Kalesi'nin tamirinde mimarbaşılık vazifesinde bulunmuş ve kale tamirinden sonra da Kandiye mimarbaşısı atanarak, oturduğu ev kendisine mülk olarak verilmiştir⁶⁵. Fetihten sonra gitmeyen şahıslardan biri olan Nikolo Kasro Filake, şehrin ev, dükkân, arazi vs. tahrîri yapılırken kılavuzluk hizmetinde bulunmuştur. Fetihten önce mülkü olan Kera Katromiti Mahallesi'ndeki evi kendisine mülkiyet üzere verildiği gibi yine Kandiye'de kalan oğullarına iki ev temlik olunmuştur⁶⁶. Diğer iki şahıs için de fetihten sonra gitmediklerinden daha önce

⁶² Müellif ayrıca bunların yedi cemaat olduklarını ve Karayi Yahudilerinin İsrail Yahudilerinden farklı bir yerde meskûn olduklarını belirtmektedir (*Seyahatnâme*, c. VIII, s. 514).

⁶³ Erzurumlu Osman Dede, *Târih-i Fazıl Ahmed Paşa*, Süleymaniye Kütüphanesi Hamiye Bl., no. 909, vr. 75b.

⁶⁴ BOA, TD, nr., 980, s. 157.

⁶⁵ “Hâne-i mezbûre hudûd-ı mezbûrî ile kal’a imâretinde Maluli zımmî mi’mârbaşı olub hudmet-i san’at idûb ve ba’de’l-yevm kal’anın mi’mârbaşısı olub sâkin olmak üzere ihsân olundu. Mülkiyet üzere temessük virile deyü fermân olmağın temessük virilmiştir. Fî 6 Zilkade 1080.” (BOA, TD, nr., 798, s. 114).

⁶⁶ BOA, TD, nr., 798, s. 145. Bu şahsın oğullarına temlik olunan evler Evdime Terya (BOA, TD, nr., 798, s. 109) ve Kera Panaya Mahalleleri'ndeydi (BOA, TD, nr., 798, s. 133).

kendilerine ait olan evlerin mülk suretiyle üzerlerine kaydolunduğu belirtilmiştir⁶⁷. Yahudiler Hristo İskuludi Mahallesi'nde oturuyorlardı. Oturdıkları bütün evler Valide Sultan Câmî'nin vakfıydı⁶⁸.

Tablo 11. 1670'de Kandiye Şehrinin Gayrimüslim Nüfusu

Cemaat	Zengin	Orta Hâlli	Fakir	Toplam
Yahudiler	8	6	12	26
Hristiyanlar	4	-	9	13
Toplam	12	6	21	39

Tablodan da anlaşılacağı üzere, Kandiye'de kalan bu halkın ekonomik vaziyetleri hayli düşüktür. Bunun sebebi savaşın yeni bitmiş olmasıdır. Kandiye halkının %54'ü fakir, %46'sı ise zengin ve orta hâlli durumundadır. Hristiyanlara oranla Yahudilerin hayat standartlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim Yahudi nüfusun %46'sı fakir olarak kaydedilmişken, bu oran Hristiyanlarda %69'dur⁶⁹.

Görüldüğü gibi Girit seferleri başlamadan oldukça kalabalık olan Kandiye, Osmanlılar tarafından teslim alındığında adeta terk

⁶⁷ Bu şahıslar Ayo Yani Hrisosetimo (BOA, *TD*, nr., 798, s. 74) ve Kera Pisti Hrisostera Mahalleleri'nde yaşıyorlardı (BOA, *TD*, nr., 798, s. 102).

⁶⁸ Hristo İskuludi Mahallesi'nin Yahudilerce meskûn bölümünde kırk evin tahrîri yapılmıştır. Bu evlerden yirmi yedisi Valide Sultan Câmî'nin vakfı olarak kaydedilmiştir. Aynı tarihte hazırlanan cizye defterine göre de Kandiye'de yirmi altı Yahudi hânesi hayatlarını devam ettiriyorlardı (BOA, *TD*, nr., 980, s. 157). Demek ki Yahudi mahallelerinin tamamı Valide Sultan Câmî'nin vakfıydı. Diğer evlerde oturan olmadığı için vakıf olduğu belirtilmemiştir. Bu şahıslar oturdıkları her ev için günlük iki akçe kira veriyorlardı (BOA, *TD*, nr., 798, s. 68-72).

⁶⁹ BOA, *TD*, nr., 980, s. 157.

edilmiş durumdaydı. Bunun nedeni, çok uzun süren muhasaralardır. Bu müddet zarfında halk peyderpey kaleyi terk etmiştir. Yani şehir Osmanlıların eline geçmesiyle birlikte boşaltılmış değildir. Kaynaklardan anlaşıldığına göre muhasaranın son zamanlarında şehir, muhafız askerler hariç hemen hemen boşaltılmıştı. Nitekim Kandiye'nin teslimi ile kaledeki bütün askerler ve halk taşınabilir malları ile on beş çektiri ve elli kayıkla adadan ayrılmışlardı⁷⁰. Kandiye'deki muhafız Venedik askerleri ve taşınabilir mallar hesaba katıldığında, bu gemi ve kayıklarla kaleyi terk eden nüfusun pek fazla olmadığı anlaşılır⁷¹.

d. Müslümanlar

Osmanlı fethiyle birlikte Kandiye'de yeni bir dönem başlamıştı. Osmanlılar, terk edilmiş şekilde teslim aldıkları şehrin iskân ve imarı için bir takım faaliyetler yürütmüşlerdir. Nitekim devlet, yeni fethettiği bölgelerde kapsamlı bir iskân politikası takip ederdi. Bu yöntem, umumiyetle sürgün usulüne göre yapıldı⁷². Meselâ 1571'de Kıbrıs'ın fethinden sonra, 9 Nisan 1571'de Divan'dan çıkan hükümle Karaman Eyâleti'nden gönül rızasıyla Kıbrıs'a gitmek isteyenlere engel olunmaması, aksine teşvik edilmesi emrolunmuştu. Bundan sonra Kıbrıs'a yerleşen göçmenlerin, üç yıl bütün vergilerden muaf olacağı bildirilmiştir. Bunun arkasından da 22 Eylül 1572'de de genel bir sürgün hükmü çıkarılarak Karaman,

⁷⁰ *Târih-i Fazl Ahmed Paşa*, vr. 75a.

⁷¹ Fazıl Ahmed Paşa'nın Kandiye muhasarasına başladığı sırada (Mayıs 1667), Kandiye'deki muhafız asker sayısı 12000 iken şehir Osmanlıların eline geçtiğinde bu sayı 2500-4000 arasındaydı (M. Greene, *Kandiye*, s. 127).

⁷² Geniş bilgi için bk. Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İFM*, XI/ 1-4, (İstanbul 1949-1950), s. 524-569; XIII/1-4, (İstanbul 1951-1952), 56-78; XV/ 1-4, (İstanbul 1953-1954), s. 209-237.

Anadolu ve Zülkadir Eyâletleri kazâlarından her on hânedan bir hânenin Kıbrıs'a sürgün yazılması emredilmiştir⁷³.

Kandiye'nin fethinden sonra, devlet böyle sürgün metoduyla sistemli bir iskân politikasına gitmemiştir. Şehre yerleşen ilk Türk unsuru, tabiatıyla buraya atanan devlet görevlileridir. Bunlar; eyâlet görevlileri, şehirdeki bir kısım devlet hizmetlerini yürütmek için tayin olunan memurlar, vakıflardan görev alan şahıslar ve kale muhafızı olarak tayin olunan komutan ve askerlerdir.

Evliya Çelebi, fetihten sonra Kandiye'de beylerbeyinden hariç olarak eyâlet idarecisi ve yerel yönetici durumunda kırk iki görevlinin varlığını kaydetmektedir⁷⁴. Bunlara ilaveten Girit maliyesi ve çeşitli kalemlerde görev yapan kâtipler ve bir kısım görevlileri, satın aldıkları mülklerden tespit etmek mümkün olmaktadır⁷⁵.

---

⁷³ Bu şekilde Kıbrıs Adası'na Karaman Eyâleti'nden 1689 ailenin sürgün edilmesi mevkûfât defterlerine kaydolunmuştur. Geniş bilgi için bk. Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi Türk Heyeti Tebliğleri 14-19 Nisan 1969*, Ankara 1971, s. 91-97.

⁷⁴ Bunlar; kadı, mal defterdarı, timâr defterdarı, nakibü'l-eşraf, muhtesip, askerî kassam, muhtesip ağası, mimarbaşı, harâç ağası, defter emini, şehir kethüdası, tezkireci, marangoz ağası, meremmetçibaşı, barutçubaşı, cerahorbaşı, liman ağası, gümrük emini, bacdarbaşı, dellalbaşı, liman reisi, tersane emini, çavuşlar kethüdası, çavuşlar emini, çavuşlar kâtibi, mukataacı, kale tezkirecesi, ruznameci, liman kaptanı, anbar emini, anbar kâtibi, anbar nazırı, subaşı, cepthane emini, cepthane kâtibi, yerli mevkufatçısı, haremeyn muhasebecisi, evkaf kâtibi, şehir emini, erzak kâtibi, muhasebeci efendi ve defterdar emini idi (*Seyahatnâme*, c. VIII, s. 233).

⁷⁵ Kandiye alındıktan sonra bütün ev, dükkân, arsa, bahçe, bostan vs.nin tahrîri yapılmış ve bunlar isteyen şahıslara hazineden satılmıştı. Bu satışlardan H. 1080-1083 yıllarında yapılanlar bu tahrîrin içerisinde gösterilmiştir (BOA, *TD*, nr., 798). Bundan sonra da Girit vali, kadı ve defterdarına gönderilen 3 Aralık 1672 tarihli hükümle, kalan bina

Buna göre Kandiye mirlivâsı Ali Bey⁷⁶, İstiyе mirlivâsı İbrahim Bey⁷⁷, Girit maliyesi halifelerinden Receb⁷⁸, eyâlet muhasebesi kâtiplerinden Abdullah⁷⁹, kale muhasebecisi Abdi Efendi⁸⁰, Girit derya beylerinden Mustafa Bey⁸¹ ve Defterdar Ahmed Paşa'nın başçaşnigiri Mustafa'nın⁸² şehirden mülk edindikleri görölmektedir. Bu şahısların şehre yerleştiklerine dair en ufak bir şüpheye meydan yoktur. Görevleri de burada olduğundan onlar şehrin ilk sakinlerini oluşturunlardı. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere bu şahıslar da eklenirse, genel olarak devlet memurları diyebileceğimiz sınıftan ilk etapta elli hânenin şehre yerleştiği ortaya çıkar. Bunlardan başka, şehirde fetihten sonra hemen oluşturulan dinî müesseseler ve bunların vakıflarında görevli şahıslar hemen atanmışlardı. İleride de bahsedileceği gibi fetihten sonra Kandiye'deki en büyük on üç manastır câmiye çevrilerek, bunlara vakıflar tayin olunmuştu. Müslüman cemaatin ibadet yerleri olan câmilerde imam, hatip, müezzîn, kayyum, ferraşlar görev yaparlarken, bu ibadethânelerin giderleri için ayrılmış vakıfların idaresi de müteveli,

---

ve arazilerin de isteyenlere satılması bildirilmişti (BOA, *TD*, nr., 798, s. 248). Kandiye'den mülk alan şahıslara H. 1083 yılına kadar olanlar yukarıdaki hesaplamaya dâhildir.

⁷⁶ Ali Bey üç ev satın almıştı. Bunların ikisi Hristo İskuludi, birisi de Aya Fotya Mahalleleri'ndeydi (BOA, *TD*, nr., 798, s. 61-62, 83).

⁷⁷ Hristo İskuludi Mahallesi'nde bulunan bir ev satın almıştı (BOA, *TD*, nr., 798, s. 60).

⁷⁸ BOA, *TD*, nr., 798, s. 13.

⁷⁹ Ayo Yorgi Kavura Mahalleri'nden iki ev satın almıştı (BOA, *TD*, nr., 798, s. 35).

⁸⁰ Abdi Efendi de aynı mahalleden bir ev satın almıştı (BOA, *TD*, nr., 798, s. 36).

⁸¹ Bu görevliler içerisinde en fazla emlakâ sahip olan Mustafa Bey, Kera Ispato Polyotisa Mahallesi'nden beş ev, bir arsa, bir kilise ve bir dükkan yeri satın almıştı (BOA, *TD*, nr., 798, s. 5-11).

⁸² Satın aldığı bir ev Argistratiko Mahallesi'ndeydi (BOA, *TD*, nr., 798, s. 98).

câbi ve kâtip denilen görevliler tarafından yürütülürdü. Kandiye câmilerinde bu görevlilerden ortalama birer kişinin bulunduğu hesap edilirse, buradaki dinî ve vakıf eserlerde en az yüz kişinin vazife aldığı ortaya çıkar⁸³.

Fetihten sonra kalenin muhafazası için gönüllü, azap, humbaracı, lağımçı, bunlara komutan olarak ser-bölük, dizdar, çavuş, ağa ve saire 1454 kişi atanmıştır⁸⁴. Bunlardan ayrı olarak, yine kale muhafazası için bir miktar yeniçeri, cebeci ve topçunun yanı sıra⁸⁵

⁸³ Bu görevlilerin sayısı, câmilerin büyüklüğüne ve cemaatinin çokluğuna göre değişirdi. Girit Adası'nda yer alan bütün câmilerde imam ve hatiplik görevleri birer kişinin uhdesinde olduğu hâlde müezzin ve kayyum gibi görevliler hep birden fazla olmuştur. Yukarıdaki izahattan da anlaşılacağı gibi bu görevlilerin sayısı asgarî olarak hesaplanmıştır. Kandiye câmileri ve bunların vakıflarında görev alanların tam sayıları tespit edilebildiği kadarı ile mevcut kaynak eser ve arşiv malzemelerinde yer almadığından en düşük seviyede hesaplanması yoluna gidilmiştir. Nitekim IV. Mehmed Câmi'nde görevlilerinin oturmasına şart koşulmuş vakıflardan dört müezzin, iki kayyum ve bir ferraş, Valide Sultan Câmi'nde de iki ferraşın vazife aldığı görülmektedir. Ayrıca bu görevlilerden bazılarının şehirde satın aldıkları mülklerden Kandiye'deki Sultan İbrahim Câmi'nin iki kayyumu olduğu anlaşılmaktadır.

⁸⁴ BOA, TD, nr., 801, s. 48-128.

⁸⁵ Yeniçeri, topçu, cebeci ve humbaracıların bir hizmetleri de kale muhafızlığı idi. Yeniçeri ortaları nöbetle ve üç sene müddetle kalelerde muhafızlık ederlerdi. Hizmeti bitmiş olanların yerine, İstanbul'dan yeni orta gönderilirdi. Bunlar genellikle kara hudutları ve sahillerdeki kalelerde görev yaparlardı. Bu kalelerde dizdarlardan başka yeniçerilerin komutanı olarak, o mıntıkadaki kalelere de şamil olmak üzere yeniçeri ağası atanırdı. Bunlar ulufeliydiler (İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, c. I, Ankara 1988, s. 325-327). Cebeci, topçu ve humbaracıların taşra kalelerindeki görev süreleri de üç yıldı (Abdülkadir Özcan, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, Osmanlı Askerî Teşkilâtı Kısmı*, İstanbul 1994, s. 345-348).

yerli yeniçeri, cebeci ve topçusu görevlendirilmiştir⁸⁶. Kandiye'ye muhafız olarak atanan gönüllü, azap ve yerli kapıkullarının buraya yerleştiklerine dair en ufak bir şüpheye mahal yoktur. Geçici olarak atananlardan ise bir kısmının ailelerini de yanlarına getirmeleri ve tekaütlük vs. sebeplerle ordudan ayrılanların buraya yerleşmeleri gayet normaldir. Nitekim bu görevlilerden yirmi sekiz kişinin şehirden emlak satın aldıkları görülmektedir⁸⁷.

⁸⁶ Dergâh-ı âlî yeniçeri, cebeci, topçu ve humbaracılarının yanında bir de kalelerde görev yapan yerli yeniçeri, cebeci, topçu ve humbaracıları vardı ki, bunlar dirlik tasarruf ederlerdi (Özcan, *a.g.e.*, s. 345, 348). Bunların teşkilatları da tıpkı merkezdeki yeniçerilerin teşkilatları gibiydi. Başlarında yerli yeniçeriler ağası bulunurdu. Kethüda ve çorbacılar diğer komutanları idi. Nitekim 1670'de Kandiye yerli yeniçerileri ağalığı görevinde Ali Ağa bulunuyordu (BOA, *TD*, nr., 798, s. 245, 88).

⁸⁷ Bu şahıslar ve aldıkları mülklerin miktarı şu şekildeydi: Kandiye'de görev yapan dergâh-ı âlî yeniçerileri kethüdası Hüseyin Ağa (BOA, *TD*, nr., 798, s. 88), Barutçubaşı Hüseyin (BOA, *TD*, nr., 798, s. 246) ve Cebecibaşı Ahmed Ağa (BOA, *TD*, nr., 798, s. 119) birer; Humbaracıbaşı Osman üç (BOA, *TD*, nr. 798, s. 137, 233-234); Yeniçeri kethüdası tarihçisi Ahmed (BOA, *TD*, nr., 798, s. 33, 94) ve Yeniçeri ağası divan kâtibi İbrahim Efendi (BOA, *TD*, nr., 798, s. 130) ikişer ev; yeniçeri ocağı kâtiplerinden Hâci Mehmed bir manastır, iki bostan (BOA, *TD*, nr., 798, s. 180) satın almışlardır. Bunlardan başka on bir yeniçeri çorbacısı, bir topçu bölükbaşısı, üç yeniçeri bölükbaşısı, bir yeniçeri bölük hasekisi, bir yeniçeri bölük talimhânegisi, bir cebeci, bir çeribaşı, iki yeniçeri ve bir ser-gulam toplam yirmi dört ev satın almışlardır (Bk. BOA, *TD*, nr., 798, muhtelif sahifeler). Bu yirmi sekiz kişiden ayrı olarak Turnacıbaşı Ahmed Ağa dört manastır ve bir ev (BOA, *TD*, nr. 798, s. 73, 87-88, 246-247), Zağarcıbaşı Burunsuz Hâci Ahmed Ağa bir ev (BOA, *TD*, nr., 798, s. 33) ve Topçubaşı Hâci Ali Ağa dört ev, bir manastır ve bir arsa (BOA, *TD*, nr., 798, s. 103, 104, 176) satın almışlardır. Bunlardan Zağarcıbaşı Ahmed Ağa'nın bir mescit inşa ettirdiği bilinmektedir (*Silahdar Tarihi*, c. I, s. 550). Topçubaşı Ahmed Ağa da satın aldığı Kera Pisti Hrisotera Mahallesi'ndeki evlerden birini mescide çevirtmişti. Bu mesci-

Fetihten sonra Kandiye muhafazasına tayin olunan yerli yeniçeri, topçu ve cebeciler, kale muhafızlarını gösteren defterde zikredilmemiştir. Sadece humbaracıbaşı ve halifeleri ile birlikte on altı humbaracı kaydedilmiştir⁸⁸. Yukarıda belirtilen diğer görevlilerin mevcudiyeti, yine şehirden aldıkları mülkler vasıtası ile ortaya çıkmaktadır. Kalede görev yapan yerli kulu komutan ve neferlerinden on kişi çeşitli mülkler satın almışlardır⁸⁹. Mevcutlarının bu sayının çok üstünde olması gereken bu görevlilerden sadece mülk alanlar nüfusa dahil edilmiştir.

Kandiye'ye yerleşen Müslüman nüfusun tespitinde, taşrada görev yapan kapıkulları ve muhafız yerli kullarının belirlendiği gibi buradan mülk alan şahıslardan şehre yerleşen nüfusu tespit etmek mümkün olmaktadır. Buna göre Kandiye'den mülk edenleri daha önce gösterilen devlet memurları, muhafız asker ve vakıflardan görev alanlar hariç olarak sipahi zümresi; paşa, bey, ağa, reis, çavuş gibi ünvanları yazılıp da görevleri belirtilmeyen şahıslar; hiçbir şekilde ünvan ve görevi belirtilmeyen şahıslar (reâyâ) olmak üzere gruplara ayırmak mümkündür. Sipahi (dirlik sahipleri) zümresinden bir alaybeyi, iki zâim, bir sipahi çavuşlar kethüdası ve yirmi dört sipahinin şehirden mülk satın aldıkları kayıtlıdır. Bunlar içerisinde sadece alaybeyi ve

---

din hemen yanında da top güllerinin döküldüğü bir imalathâne vardı (BOA, *TD*, nr., 798, s. 103). Turnacıbaşı Ahmed Ağa'nın herhangi bir hayır eseri yaptırdığına kaynaklarda rastlanılamamıştır. Ancak görevi dolayısı ile Kandiye'de kalması mümkün değildi. Bu yüzden onun da Kandiye'de bir mescit bina ettirdiği hesaba katılarak yukarıdaki sayıya dahil edilmedi.

⁸⁸ BOA, *TD*, nr., 801, s. 178.

⁸⁹ Yerli kullarından şehirden mülk alanlar yerli yeniçeri ağası Ali Ağa (BOA, *TD*, nr., 798, s. 245), yerli cebecibaşısı Süleyman Ağa (BOA, *TD*, nr., 798, s. 168, 182) ile birlikte yedi yerli yeniçeri çorbacısı, bir yerli topçu neferi toplam dokuz ev, bir arsa, bir manastır ve bir bostan satın almışlardır (BOA, *TD*, nr., 798, muhtelif sayfeler).

zâimlerden birinin görev yerleri belirtilmiş⁹⁰, diğerlerinin ise adadaki timâr sahipleri mi yoksa diğer Osmanlı memleketlerindeki sipahilerden mi oldukları hususunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece isimleri ve yanına da “*sipahi*” kaydı düşülmüştür⁹¹.

Kandiye’den mülk edinen diğer bir grup olarak da paşa, bey, ağa, efendi, çavuş, çelebi ünvanı ile kaydedilenler 111 kişidir. Bunlar içerisinde görevi belirtilenler eskiden ordu ve Rodos kadılığı görevlerinde bulunan Mustafa Efendi⁹² ile Kandiye barışı görüşmelerinde oldukça önemli rol oynayan Divan tercümanı Panayot Efendi’dir⁹³. Diğerlerinin görevleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Bunların yanında hiçbir şekilde görev ve ünvanları belirtilmeyen bir kısmı sadece ismi, bir kısmı da baba adıyla birlikte kaydedilmiş reâyâdan oldukları anlaşılan 212 kişi Kandiye’den mülk almışlardır. Defterde bunların nereden geldikleri hususunda herhangi bir kayıt yoktur. Yukarıda belirtilen bütün grupların aldıkları mülklere dikkat edildiğinde, hemen hepsinin birer ev satın aldıkları görülür. Bu da onların Kandiye’ye yerleşmek amacıyla geldiklerini ortaya koymaktadır. Yerleşmek amacıyla buraya gelenlerin ailelerini de getireceklerinden Kandiye’nin ilk Müslüman sakinleri olarak aşağıdaki tabloyu oluşturmak mümkündür.

---

⁹⁰ Bu alaybeyinin Kandiye Sancağı alaybeyi Fazlı Ağa (BOA, *TD*, nr., 798, s. 133) ve zâimin de Kandiye Sancağı’nda dirlik sahiplerinden Mehmed Ağa olduğu kayıtlıdır (BOA, *TD*, nr., 798, s. 170).

⁹¹ BOA, *TD*, nr., 798, muhtelif sayfeler.

⁹² Mustafa Efendi, Ayo Marko Mahallesi’nde bir manastır satın almıştı (BOA, *TD*, nr., 798, s. 177).

⁹³ Panayot Efendi’nin iki ev ve bir manastırdan oluşan emlâki Ayo Matyo Mahallesi’ndeydi (BOA, *TD*, nr., 798, s. 183).

Tablo 12. Kandiye Şehrinin İlk Müslüman Nüfusu

Ait Olduğu Zümre	Hâne Sayısı
Devlet Memurları	50
Vakıflar ve Dinî Eserlerde Görev Yapanlar	100
Kale Muhafızları	1.454
Kapıkulu Askerleri	28
Yerli Kulları	10
Dirlik Sahipleri	27
Bir Ünvanla Kaydedilmiş Olanlar	111
Reâyâ	212
Hizmeti Karşılığı Mülk Verilenlerle Anadolu'dan Göç Edenler	5
Toplam	1997

b. Dinî Eserler ve Vakıfları

b.1) Hacı Bektaş Veli Tekkesi

Girit'te Hanya ve Resmo'nun fethedilip Hüseyin Paşa'nın Kandiye muhasarasına başlamasıyla, şeyhleri Horasanîzâde Mevlânâ Derviş Ali Dede liderliğinde adaya gelmiş olan Bektaşî tarikatına mensup bir grup derviş muhasaraya katılmıştı⁹⁴. Bu

⁹⁴ Horasanîzâde Mevlânâ Derviş Ali Dede, Süleymaniye Darülhadisî'ni bitirmiş ve memleketi olan Kırşehir'e dönerek Hacı Bektaş Nâhiyesi'ndeki Pir Evi diye bilinen Bektaşî tekkesine intisap ederek, derviş olmuştur. Girit seferlerinin başlamasıyla birlikte Pir Evi dergâhının şeyhi olan Dimetokalı Vahdetî Dede, Horasanîzâde'yi halife tayin ederek sefere katılacak Bektaşî kafilisine baş tayin etmişti. Bu grup İstanbul'a giderek orduya katılmış ve beraberce Girit'e gitmişti (20 Haziran 1645). Horasanîzâde 1671-1672 senesinde Girit'te vefat etmiş ve kendi ismiyle anılan, Kandiye'nin 3,5 km. güneyindeki Horasanlı dergâhının bahçesine defnolunmuştur (O. Fuat Köprülü, "Ustazâde Yunus Bey'in Meçhul Kalmış Bir Makalesi Bektaşîliğin Girit'de İntişârı", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, VIII-IX, İstanbul 1980, s. 40-42).

dervişlerden muharebeye katılmayanlar, Pediye Nâhiyesi'ne tâbi Voni Köyü'nde geçici bir dergâh kurarak tarikat ayinlerini gerçekleştirmeye başlamışlardır (3 Nisan 1647).

Kandiye muhasarasındaki askerlerin cephane ve mühimmat takviyesi yeteri kadar yapılamadığından, muhasara bin bir güçlkle yürütülüyordu. Ordunun 1649-1650 kışını geçirmek için Kandiye karşısında kaleler inşa edip, top ve cephanelerin buraya taşınmasına karar verilmişti. Bu husus Divan tarafından da münasip görülerek kalelerin yapılması onaylanmıştır. Bu kalelerin en büyüğü ve daha sonraları da Osmanlı ordusuna kuvvetli ve daimî bir istinadgâh olan kalenin yapımına, 22 Nisan 1650'de başlanılmıştır⁹⁵. Önceleri Yenikale, daha sonra da İnadiye adıyla şöhret bulan bu kalenin yapımı altı ay gibi kısa bir zamanda gerçekleştirilmiştir. İnadiye'nin yapım faaliyetleri devam ederken Hüseyin Paşa, kendisine karşı büyük bir muhabbet beslediği Horasanîzâde için kalenin yakınlarında bir dergâh inşa ettirmiştir (Eylül 1650)⁹⁶. Bu tekkenin 10-20 Haziran 1650 tarihinde düzenlenen vakfiyesine göre, Voni Köyü dergâha vakıf kaydolunmuş ve durum İstanbul'a bildirilerek onay alınmıştır⁹⁷. Vakfın 1650'deki geliri 66690 akçeydi. Ancak 28 Nisan 1652 tarihinde bu gelirin 20000 akçesinin vakıf için alıkonulup, geri kalanın mîrîye zaptolunması emrolunmuştur⁹⁸.

⁹⁵ Fezleke, c. II, s. 358.

⁹⁶ Dergâhın yapım maliyetini Hüseyin Paşa kendi malından karşılamıştı. Çünkü 1659'da Girit vakıfların suretinin çıkarıldığı defterde "... müteveffâ Deli Hüseyin Paşa'nın Resmo'da ve Kisamo'da ve Kal'a-i Cedîd'de olan câmi' ve imâret ve mektebi inşaatı..." ibaresi yer almaktadır (BOA, MAD, nr., 4717, s. 28). Hüseyin Paşa, Resmo ve Kisamo'da birer câmi inşa ettirmişti. Ancak Yeni Kale'de Hüseyin Paşa'nın yaptırdığı başka bir müessesenin varlığı ne kaynak eserlerde, ne de arşiv vesikalarında zikredilmemektedir. Buna göre yukarıda belirtilen hayır eseri, işte bu Bektaşî dervişleri için yaptırdığı tekkedir.

⁹⁷ O. F. Köprülü, "Bektaşiliğin İntişarı", s. 45.

⁹⁸ BOA, TD, nr., 820, s. 113.

b.2) IV. Mehmed Câmi

Kerahusti Mahallesi'nde yer alan câmi, Saint Françesko Manastır'ndan câmiye dönüştürülmüştür⁹⁹. Câminin bir dâr-ı kurrâsı ve sol tarafında iki katlı bir bina yer alıyordu. Bu evin alt katında yirmi üç, üst katında da otuz odası vardı. Venedik zamanında manastırda okuyan talebelerin ikametlerine ayrılmış bu odalar, Evliya Çelebi tarafından medrese odaları olarak kaydedilmiştir. Sol tarafında minaresi yer alan câminin dört divanhânesi, üç sarnıcı, dört sundurması, dört çeşmesi ve bir mutfağı bulunuyordu. Üç yanında bahçesi vardı ve bunlarda selvi, badem, armut vs. meyve ağaçları yetişiyordu. Üç tarafından kale duvarlarına bitişik olan külliye, 164x80 zira ebadındaydı¹⁰⁰. Havadarlık ve ferahlığını, Süleymaniye Câmî'ne, kible kapısının üstündeki kubbeyi Sivas'taki Gök Medrese'ye benzeten Evliya Çelebi, külliye'nin câmi olarak kullanılan kısmının 250x100 ayak ebadında ve 40 arşın yüksekliğinde olduğunu yazmaktadır¹⁰¹.

Câminin vakfı olarak, çeşitli mahallelerde yedi ev, bir kilise ve yedi mîrî oda kaydedilmiştir¹⁰². Bütün bu vakıflar, câmi görevlilerinin ikametlerine tahsis olunmuştu. İkametlerine tahsis olunan bu vakıflara göre câmide görevli dört müezzin, iki kayyum ve bir ferraşın isimleri zikredilmektedir. Buna göre müezzinlik vazifele-

⁹⁹ Fındıklılı Mehmed Ağa manastırın adını Malta Manastırı olarak belirtiyorsa da fetihten sonra yapılan tahrîr defterinde manastırın adı bu şekilde kayıtlıdır (*Silahdar Tarihi*, c. I, s. 544; BOA, TD, nr. 798, s. 18).

¹⁰⁰ BOA, TD, nr., 798, s. 18.

¹⁰¹ *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 223-224.

¹⁰² Bu evler, Kerahusti (BOA, TD, nr., 798, s. 18), Ayo Yani Damaskino ve Ayo Varvara (BOA, TD, nr., 798, s. 18-19), Kera Pisotisa (BOA, TD, nr., 798, s. 21), Ayo Yorgi Kavura (BOA, TD, nr., 798, s. 38) Mahalleleri'nde, kilise Ayo Yani Damaskino ve Ayo Varvara Mahallesi'nde (BOA, TD, nr. 798, s. 19), mîrî odalar da Kera Pisotisa Mahallesi'nde bulunuyordu (BOA, TD, nr., 798, s. 21).

rini Hasan, Mustafa, Hâcî Hüseyin ve Abdülhalim, kayyumlukları Mehmed ve Ali, ferraşlık görevini de Şeyh Ahmed isimli şahıslar yürütüyorlardı¹⁰³.

b.3) Fazıl Ahmed Paşa Câmî

Bu câmî Aya Ana Mahallesi'nde bulunuyordu ve Sandito isimli manastırdan câmîye çevrilmişti¹⁰⁴. Külliye'nin câmî olarak kullanılan binası 54x38 zira ebadındaydı. Câmîye ait 58x20 zira ebadındaki bahçe zeytin, badem, turunc ağaçları yönünden hayli zengindi. Câmînin çevresinde talebe odaları olarak inşa olunmuş biri harap on iki oda ve yanında da üç katlı bir ev yer alıyordu. İki büyük mahzeni olan evin alt katında bir mutfak, bir hol ve bir zindanı; orta katında dört odası, en üst katında da altı oda, bir divanhâne ve bir mutfak vardı¹⁰⁵. Câmîye daha sonra yanındaki iki ev ve beş dükkân ilhak olunmuştur¹⁰⁶. Aya Pandelimo Mahallesi'ndeki dört ev ve altı dükkân, câmînin vakfı olarak kaydedilmiştir. Bu vakıflar, 11 Kasım 1670 tarihinde Sadrazamın vekilharcı ve câmî vakıflarının mütevellisi Receb Ağa tarafından 1600 esedî guruşa hazineden satın alınmıştır¹⁰⁷. Câmî adına kayıtlı bu vakıflardan başka, Fazıl Ahmed Paşa vakıflarının mütevellisi

¹⁰³ BOA, TD, nr., 798, s. 18, 19, 21, 23, 38.

¹⁰⁴ BOA, TD, nr., 798, s. 31. Silahdar Tarihi'nde bu câmînin İspanya Manastırı isimli mabetten câmîye dönüştürüldüğü kayıtlı ise de tahrîr defterinde yukarıdaki şekilde yazılıdır (*Silahdar Tarihi*, c. I, s. 546).

¹⁰⁵ BOA, TD, nr., 798, s. 31; BOA, MAD, nr., 628, s. 23. Câmînin mimarîsi ile ilgili olarak bk. *Silahdar Tarihi*, c. I, s. 546-547; *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 225.

¹⁰⁶ BOA, TD, nr., 798, s. 31, 34.

¹⁰⁷ BOA, TD, nr., 798, s. 26. Bu satışların çokça yapıldığı 1670-1672 yıllarında bir esedî guruşun doksan akçe değerinde olduğu defterin çeşitli yerlerinde belirtilmektedir. Mesela Mustafa Bey'in Kera Ispata Polyotisa Mahallesi'nde 600 esedî guruşa satın aldığı evin satış işlemi kaydedilirken, guruş değerinin altına kıymet başlığı ile 54000 rakamı ya-

Receb Ağa'nın şehirden aldığı gayr-ı menkullerin de câminin vakfı olduğu daha önce izah edilmişti. Buna göre Kandiye'de yirmi bir ev, otuz sekiz dükkân, bir kilise ve bir bostan da câminin vakfıydı. Bunları Receb Ağa hazineden 10046 esedî guruşa satın almıştı¹⁰⁸. Câmiye vakfedilen bu şehir taşınmazlarının yanında kırsal alandan da birtakım gelirlerin olduğu görülmektedir. Menakoça Nâhiyesi'ne bağlı Ayatome ve Ayavarvarin ile Milapoteme Nâhiyesi'ne bağlı Mağaritis Köyleri'nin cizye gelirleri câmiye vakfı olarak kaydedilmiştir¹⁰⁹.

b.4) Defterdar Ahmed Paşa Câmi

Hristo Kefale Mahallesi'nde bulunan câmi, 80x44 zira ebadındaydı. Venedikliler zamanındaki Saint-Marco isimli manastırdan, Ahmed Paşa adına câmiye çevrilmişti¹¹⁰. Şehrin büyük çarşılarından biri bu mahallede yer aldığı için câminin cemaati hayli fazlaydı¹¹¹.

---

zılmıştır. Bu bilgidен bir esedî guruşun doksan akçeyle karşılık geldiği anlaşılmaktadır (BOA, TD, nr., 798, s.11).

¹⁰⁸ Bu gayr-ı menkullerin mahallelere göre dağılımı şu şekildeydi: Aya Ana dokuz dükkân, iki ev (BOA, TD, nr., 798, s. 28-34); Aya Pandelimo bir kilise (BOA, TD, nr., 798, s. 25); Ayo Yorgi Kavura bir ev (BOA, TD, nr. 798, s. 36); Hristo Kefale bir ev, iki dükkân (BOA, TD, nr., 798, s. 51-52); Aya Nikola Zağro dört ev (BOA, TD, nr., 798, s. 52-53); Ayo Yani Hrsosetimo yirmi üç dükkân (BOA, TD, nr., 798, s. 76); Argistratiko dokuz ev, dört dükkân (BOA, TD, nr., 798, s. 91-98); Ayo Nikola Morohorterya bir bostan (BOA, TD, nr., 798, s. 186); Kera Delakurişa iki ev (BOA, TD, nr., 798, s. 227); Aya İrini bir ev (BOA, TD, nr., 798, s. 230); Ayo Yani Vayas bir ev (BOA, TD, nr., 798, s. 237).

¹⁰⁹ Bu köylerde cizye vermekle mükellef toplam 397 kişi yaşıyordu. Bunlardan 225'i zengin, 129'u orta hâlli ve 43'ü fakir kategorisinden vergilerini ödüyorlardı (BOA, TD, nr., 980, s. 87-89, 92-93, 201-204).

¹¹⁰ Hem tahrîr defterinde, hem de Silahdar Tarihi'nde Samarko Manastır'ından câmiye çevrildiği belirtilmektedir (BOA, TD, nr. 798, s. 48; *Silahdar Tarihi*, c. I, s. 548).

¹¹¹ *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 226.

Bir minaresi bulunan câmiye bitişik bir büyük mahzen, üç dükkân ve altı üstlü on oda vardı. Câminin üç tarafında yer alan bahçelerde su kuyusu ve sarnıç bulunuyordu¹¹². Câmiye, mütevellisi Hasan Ağa tarafından Kandiye'den dokuz ev, iki manastır, iki arsa ve yirmi iki dükkân satın alınarak vakfedilmişti¹¹³.

b.5) Sultan İbrahim Câmi

Bu câmi Hristo İskuludi Mahallesi'ndeydi. Evliya Çelebi'nin ifadesine göre İnadiye Kalesi'nin Kandiye'nin fethinden sonra yıkılması üzerine, buradaki Sultan İbrahim Câmi de yıkılmıştı. Bunun üzerine Saint Pierre Manastırı, Sultan İbrahim adına câmiye çevrilerek, yıkılan câmideki imam, hatip vs. görevliler buraya nakledilmişti¹¹⁴. Câmiye bitişik altı üstlü on sekiz oda, bir divanhâne, bir mahzen yer alıyordu. Câminin üç tarafındaki bahçelerde dört su kuyusu ve dört sarnıç bulunuyordu. Bütün bunların kapladığı alan, 136x70 zira ebadındaydı¹¹⁵.

b.6) Defterdar Mehmed Paşa Câmi

Kera Penaya Mahallesi'ndeydi ve 24x18 zira ebadında bir câmiydi. Mahallenin aynı adını taşıyan manastırdan câmiye dönüştürülmüştü. Yanında altı üstlü üç oda yer alıyordu¹¹⁶.

¹¹² BOA, *TD*, nr. 798, s. 48; BOA, *MAD*, nr. 628, s. 23. Câminin mimarî özellikleri için bk. *Silahdar Tarihi*, c. I, s. 548; *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 226.

¹¹³ Bu vakıflar şu mahallelerde bulunuyordu: Hristo Kefale altı ev, bir manastır (BOA, *TD*, nr. 798, s. 47-49); Aya Nikola Zağro bir ev, bir arsa (BOA, *TD*, nr. 798, s. 54); Ayo Yani Hrisosetimo beş dükkân (BOA, *TD*, nr. 798, s. 76); Aya Kıraki on yedi dükkân, bir ev (BOA, *TD*, nr. 798, s. 89); Argistratiko bir ev, bir arsa, bir manastır (BOA, *TD*, nr. 798, s. 96, 98).

¹¹⁴ *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 224.

¹¹⁵ BOA, *TD*, nr. 798, s. 60; BOA, *MAD*, nr. 628, s. 24. Câminin mimarî özellikleri için bk. *Silahdar Tarihi*, c. I, s. 544-545.

¹¹⁶ BOA, *TD*, nr. 798, s. 128.

b.7) Valide Turhan Sultan Câmi

Ayos Anariyiros Mahallesi'ndeki Saint Salvador Manastırı'ndan câmiye dönüştürülmüştü. Câminin yanında üç divanhâne, altı üstlü on bir oda; önünde büyükçe bir meydan ve üç tarafında meyve ağaçları bulunan bahçeleri vardı. Câmiye ait iki çeşme ve dört de kuyusu bulunuyordu. Bütün bunlar 156x90 ziralık bir alana yayılmıştı. Ayrıca yine câmiye ait 64x38 zira ebadında oda yerleri vardı. Kilisenin çan kulesi de şerefe ve külâh ilavesi ile minareye dönüştürülmüştü¹¹⁷.

Câmi vakıf yönünden hayli zengindi. Fetihten sonra gitmeyecek, Hristo İskuludi Mahallesi'ndeki eski yerlerine yerleşen Yahudilerin ellerindeki ev ve dükkânlar bu câmiye vakıf kaydolunmuştu. Genelde hâne başlığı altında kaydedilen bu binaların hemen hepsinin bünyesinde birer, ikişer de dükkân yer alıyordu. Bu şekilde yirmi yedi ev, ayrıca bir dükkân ve dört arsa sadece bu mahalleden câmiye vakfolunmuştu. Bu vakıflardan evler ve dükkânın günlüğü ikişer, arsaların günlüğü ise birer akçeye kiraya verilmişti. Böylece buradaki dükkân ve evlerden yıllık 20160 akçe, arsalardan da 1440 akçe câmiye gelir sağlanıyordu¹¹⁸. Kera Pisti Hrisostera Mahallesi'nde 200x8 zira ebadındaki meydan, câmiye vakıf dükkânlar yaptırması için Valide Sultan'a temlik olunmuştu¹¹⁹. Bunlardan başka Ayos Anariyiros Mahallesi'ndeki altı ev de câminin çeşitli görevlilerinin oturması şartıyla vakfolunmuştu. Bu vakıflardan 1670'de câmi görevlilerinin isimlerini tespit etmek mümkün olmaktadır. Buna göre câminin imam ve hatipliğini Abdurrahman Efendi, müezzinliğini İbrahim, kandilciliğini Hüseyin isimli şahıslar yürütürken, Hâcı Ali ve Hüseyin

¹¹⁷ BOA, *TD*, nr. 798, s. 140; BOA, *MAD*, nr. 628, s. 24. Mimarîsi için bk. *Silahdar Tarihi*, c. I, s. 545-546; *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 224.

¹¹⁸ BOA, *TD*, nr. 798, s. 68-72.

¹¹⁹ BOA, *TD*, nr. 798, s. 100.

Efendiler de kayyumluk vazifesini üstlenmişlerdi¹²⁰. Vakıfların mütevellisi Şahin Ağa'ydı ve onun tarafından 23 Ocak 1670'de Ayo Anariyiros Mahallesi'nde bir ev ve Ayo Nikola Morohorterya Mahallesi'nde dört değirmen 7 Aralık 1669 tarihinde mîrîden satın alınarak câmiye vakfı tayin olunmuştu¹²¹.

b.8) Sadaret Kethüdası Mahmud Ağa Câmi

Kera Katromiti Mahallesi'nde yer alan, Ayo Yani Aşkiponlogo Manastırı'ndan câmiye çevrilmişti. Bir külliye olan binanın câmi olarak kullanılan kısmı, 44x20 zira ebadındaydı. Câminin yanında yer alan medresede, bir meydan etrafında altı üstlü on yedi talebe odası, bir mutfak, bir divanhâne, bir fırın, bir mahzen, bir dehliz, üç su kuyusu ve bir sarnıç bulunuyordu ve 60x50 ziralık bir alana yayılmıştı. Ayrıca iki ev ve yedi bahçe sonradan câmiye ilhak olunmuştu. Bahçeler 100x70 zira evlerin biri 28x27 zira ebatlarındaydı. Diğer evin ebatları belirtilmemiştir. Bütün bunların kapladığı alan, 126x100 zira idi¹²². Câminin Kandiye Şehri'nde bulunan yirmi yedi ev, yirmi yedi dükkân, bir manastır ve altı mahzenin gelirlerinden oluşan vakıfları vardı. Bütün bunları Mahmud Ağa kendisi satın alarak, vakfetmişti¹²³.

b.9) Ankebut Ahmed Paşa Câmi

Bu câmi, Ayo İleya Mahallesi'nde ve Yüksek Tabya yakınlarındaydı. Burada yer alan Santa Mariya Kuruzakari Manastırı'ndan câmiye çevrilmişti. Külliye'nin câmi binası 36x26 zira ebadındaydı.

¹²⁰ BOA, *TD*, nr. 798, s. 140-141, 144-145.

¹²¹ BOA, *TD*, nr. 798, s. 142, 187.

¹²² BOA, *TD*, nr. 798 s. 155; BOA, *MAD*, nr. 628, s. 24. Mimarî özellikleri için bk. *Silahdar Tarihi*, c. I, s. 547; *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 225.

¹²³ Bu vakıflar, iki ev Aya Ana (BOA, *TD*, nr. 798, s. 32-33); yirmi bir ev Kera Katromiti (BOA, *TD*, nr. 798, s. 152-157); bir ev, bir manastır Aya İleya (BOA, *TD*, nr. 798, s. 171); yirmi yedi dükkân, üç ev, altı mahzen Kera Angelo (BOA, *TD*, nr. 798, s. 215-216) Mahalleleri'nde bulunuyordu.

Câmi binasında bir divanhâne ve iki oda vardı. Câminin yanında yer alan medresede sekiz oda, iki çeşme, iki mutfak ve bir hol yer alıyordu. Önündeki bahçede iki oda, üç fırın ve çeşitli meyve ağaçları bulunuyordu. Câmiye bitişik bir de bostan vardı ve burada iki odayla birlikte çeşitli meyve ağaçları yer alıyordu. Câmiye ait başka bir fırın ve bunun üç odası da bulunuyordu. Külliye 123x100 ziralık bir alana yayılmıştı¹²⁴. Evliya Çelebi, medresede hadis ilminin tahsil edildiğini yazmaktadır¹²⁵. Ahmed Paşa, şehirden satın aldığı dört ev ve bir arsayı câmiye vakfetmişti¹²⁶.

b.10) Reisülküttap Acemzâde Hüseyin Efendi Câmi

Kera Tokorti Manastırı'ndan câmiye dönüştürülmüştü. Kera Angelo Mahallesi'nde yer alan külliye'nin câmi binası, 36x16 zira ebadındaydı. Câmiye bitişik iki mahzen, on iki dükkân, on oda ve bir eski fırın bulunuyordu. Bütün bunları Hüseyin Efendi 11 Mayıs 1670 tarihinde 400 esedî guruşa satın almıştı. Külliye'nin kapladığı alan, 40x36 zira ebadındaydı. Çarşı içinde olduğundan, cemaati oldukça fazlaydı¹²⁷. Câminin yanında yer alan vakıflarından ayrı olarak, Hüseyin Efendi Kandiye'nin çeşitli mahallelerinden dokuz ev, dört dükkân ve bir manastırı 1767 esedî guruşa satın alarak, vakfetmişti¹²⁸.

b.11) Zülfikar Ağa Câmi

Bu câmi de Kera Angelo Mahallesi'ndeydi. Rum ahalinin ibadethânelerinden olan Aya Katrina Manastırı'ndan câmiye çev-

¹²⁴ BOA, *TD*, nr. 798, s. 170; BOA, *MAD*, nr. 628, s. 24.

¹²⁵ *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 226.

¹²⁶ Bunlardan iki ev Hristo Kefale; bir ev ve arsa Evdime Terya; bir ev de Ayo Piraski Mahalleleri'ndeydi (BOA, *TD*, nr. 798, s. 42, 109-110, 169).

¹²⁷ BOA, *TD*, nr. 798, s. 215; BOA, *MAD*, nr. 628, s. 25.

¹²⁸ Bunlardan bir ev ve iki dükkân Aya Ana, geriye kalan sekiz ev, iki dükkân ve manastır da Kera Angelo Mahalleleri'ndeydi (BOA, *TD*, nr. 798, s. 32, 212-215).

rılmıştı. Câmîye ait althı üstlü kırk dört oda, bir dükkân, iki fırın, yedi su kuyusu, üç sarnıç, bağ ve bahçesi vardı. Bunları Zülfikar Ağa, 11 Mayıs 1670'de 150 esedî guruşa satın almıştı. Bütün bunlar 108x104 zıralık bir alana yayılmıştı¹²⁹. Vakıfları açısından oldukça zengin olan bu câmîye kendisine bitişik olanlardan başka, Zülfikar Ağa şehrin çeşitli yerlerinden 8650 esedî guruşa satın aldığı yirmi yedi ev, on üç dükkân, beş arsa, iki manastır, bir karakol ve bir kireç fırını vakfetmişti¹³⁰.

b.12) Halep Valisi İbrahim Paşa Câmî

Aya Nikola Zağro Mahallesi'ndeki Ayo Yorgi Manastır'ndan câmîye dönüştürülmüştü. Sokağa açılan on altı kapısı bulunan külliye'nin althı üstlü yedi odası, dokuz mahzeni, bir mutfağı, bir fırını, sekiz dükkânı, bir bahçesi bulunuyordu ve 72x38 zıralık bir alanı kapsıyordu¹³¹. Câmî, liman kapısının şehir tarafındaydı. Bu yüzden Kandiye'ye uğrayan tüccarlar ve seyahat amacı ile buraya gelenler, bu câmidde ibadet eder ve dinlenmeleri gerektiğinde de burada kalırlardı¹³². İbrahim Paşa, câmîye vakıf olmak üzere Aya Nikola Zağro Mahallesi'nden iki ev satın almıştı¹³³.

---

¹²⁹ BOA, *TD*, nr. 798, s. 217; BOA, *MAD*, nr. 628, s. 25.

¹³⁰ Bu vakıfların bulunduğu mahalleler şöyleydi: Ayo Yani Hrisosetimo altı dükkân (BOA, *TD*, nr. 798, s. 76); Argistratiko altı dükkân, dört ev ve bir arsa (BOA, *TD*, nr. 798, s. 93-94); Evdime Terya bir ev (BOA, *TD*, nr. 798, s. 107); Kera Katromiti bir dükkân, iki ev (BOA, *TD*, nr. 798, s. 150); Kera Pandelisa iki arsa, iki ev (BOA, *TD*, nr. 798, s. 209-210); Kera Angelo on iki ev, iki manastır, karakol ve kireç fırını (BOA, *TD*, nr. 798, s. 211-219); Kera Delakurişa bir ev, bir arsa (BOA, *TD*, nr. 798, s. 226).

¹³¹ BOA, *TD*, nr. 798, s. 53; BOA, *MAD*, nr. 628, s. 23.

¹³² *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 226.

¹³³ BOA, *TD*, nr. 798, s. 53.

b.13)Yeniçeri Ağası Abdurrahman Ağa Câmî

Kera Katromiti Mahallesi'nde bulunan câmî, çarşı içinde olduğundan dolayı cemaati hayli kalabalıktı. Bir minaresi bulunan câmînin önünde büyük bir bahçe ve bu bahçede altı üstlü sekiz oda, iki su kuyusu, birer sarnıç, mahzen ve fırın bulunuyordu¹³⁴. Abdurrahman Ağa çeşitli tarihlerde şehirden satın aldığı yirmi yedi ev, on üç dükkân, yedi mahzen, bir arsa, bir manastır ve bir bahçeyi bu câmîye vakfetmişti¹³⁵.

b.14)Kaplan Mustafa Paşa Câmî

Evliya Çelebi'nin ifadesine göre, Kandiye limanı ağzında ve su kulesinin içinde yer alıyordu. Tek minareli ve kargir bir bina idi ve tebdilatı sırasında su kulesi de tamir olunmuştu¹³⁶. Mustafa Paşa, Aya Nikola Zağro Mahallesi'nden satın aldığı dört evi daha sonra câmîye vakfetmişti¹³⁷.

Sonuç olarak 1645-1669 yılları arasında cereyan eden Girit savaşları *Osmanlı Devleti*'nin XVII. yüzyıl boyunca yürüttüğü uzun süreli harplerden birisi olmuştur. Bu zaman zarfında devletin idare ve maliye politikalarını etkileyen başlıca faktör bu savaşlardır. Osmanlılar Girit'in üç önemli kenti olan Hanya, Resmo ve Kandiye'yi aldıklarında şehirler adeta terk edilmiş durumdaydı ve haraptı. Bu yüzden derhal imar faaliyetlerine girilmiş ve söz konusu şehirler adeta yeniden inşa edilmiştir. Hanya ve Resmo'nun imarında Sultan İbrahim, Girit'in ilk serdarı Yusuf Paşa, Musa

¹³⁴ BOA, *TD*, nr. 798, s. 146; BOA, *MAD*, nr. 628, s. 25.

¹³⁵ Vakıfların yer aldığı mahalleler ve miktarları şöyleydi: Hristo Kefale iki ev (BOA, *TD*, nr. 798, s. 50); Kera Pisti Hrisostera yedi ev (BOA, *TD*, nr. 798, s. 100-101); Kera Katromiti on beş ev, on üç dükkân, yedi mahzen, bir arsa (BOA, *TD*, nr. 798, s. 147-152); Kera Katafyani bir ev, bir bahçe (BOA, *TD*, nr. 798, s. 198).

¹³⁶ *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 227; *Silahdar Tarihi*, c. I, s. 547-548.

¹³⁷ BOA, *TD*, nr. 798, s. 58.

Paşa, Serdar Hüseyin Paşa ve Valide Turhan Sultan'ın önemli katkıları olmuştur. Onların Hanya ve Resmo'da oluşturdukları vakıf müesseseleri vasıtasıyla bu iki şehrin çarşı-pazarları ve dükkânları tamir edilerek yeni bir şehirli nüfusun oluşmasında önemli adımlar atılmıştır.

Kandiye, Osmanlılar tarafından ele geçirilinceye kadar yaklaşık yirmi üç yıl muhasara altında kalmıştır. Bu uzun muhasaralar döneminde halk peyderpey kaleyi terk etmiştir. Nitekim Osmanlılar kaleyi teslim aldıklarında adeta terk edilmiş bir şehir konumundaydı. Fetihten sonra Kandiye'nin imar ve iskânı için bir hayli çalışmalar yürütülmüştür. Şehrin çarşı ve pazarları tamir olunarak, ticaretin canlanmasına katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. Nitekim 300 kadar dükkân çeşitli devlet görevlileri tarafından onarılarak, halkın istifadesine sunulmuştur. Osmanlı fetih geleneklerine uygun olarak, meşhur kilise ve manastırlar câmiye çevrilerek, şehre yerleşecek olan Müslüman ahalinin ibadet yerleri hazırlanmıştır. Daha önce adada oluşturulmuş olan eyâletin merkezi buraya taşınmıştır. Bütün bu çalışmalara rağmen, Kandiye'deki eski ticarî canlılık ve nüfus kesafeti Osmanlı yönetiminde bir türlü sağlanamamıştır. Bunda limanın giderek dolmasının da etkisi vardı. Zamanla adanın batısında yer alan Hanya, önemli bir ticaret merkezi olarak öne çıkarken, Kandiye bu alanda yavaş yavaş gerilemeye başladı. Bu gelişmeler sonunda Hanya, Kandiye'ye karşı adanın merkezi olma özelliğini yeniden kazandı. Nitekim 1699'da Kandiye'ye kaptırdığı vilâyetin merkez şehirliğini, 1850'de geri aldı. Girit Vilâyeti'nin merkezi bu tarihten itibaren Hanya'ya taşındı.

4. Sonuç

1645-1669 yılları arasında cereyan eden Girit savaşları Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyıl boyunca yürüttüğü uzun süreli harplerden birisi olmuştur. Bu zaman zarfında devletin idare ve maliye politikalarını etkileyen başlıca faktör bu savaşlardır. Osmanlılar Girit'in üç önemli kenti olan Hanya, Resmo ve Kandiye'yi aldıklarında şehirler adeta terk edilmiş durumdaydı ve haraptı. Bu yüzden derhal imar faaliyetlerine girilmiş ve söz konusu şehirler adeta yeniden inşa edilmiştir. Hanya ve Resmo'nun imarında Sultan İbrahim, Girit'in ilk serdari Yusuf Paşa, Musa Paşa, Serdar Hüseyin Paşa ve Valide Turhan Sultan'ın önemli katkıları olmuştur. Onların Hanya ve Resmo'da oluşturdukları vakıf müesseseleri vasıtasıyla bu iki şehrin çarşı-pazarları ve dükkanları tamir edilerek yeni bir şehirli nüfusun oluşmasında önemli adımlar atılmıştır.

Kandiye, Osmanlılar tarafından ele geçirilinceye kadar yaklaşık yirmi üç yıl muhasara altında kalmıştır. Bu uzun muhasaralar döneminde halk peyderpey kaleyi terk etmiştir. Nitekim Osmanlılar kaleyi teslim aldıklarında adeta terk edilmiş bir şehir konumundaydı. Fetihten sonra Kandiye'nin imar ve iskanı için bir hayli çalışmalar yürütülmüştür. Şehrin çarşı ve pazarları tamir olunarak, ticaretin canlanmasına katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. Nitekim 300 kadar dükkan çeşitli devlet görevlileri tarafından onarılarak, halkın istifadesine sunulmuştur. Osmanlı fetih geleneklerine uygun olarak, meşhur kilise ve manastırlar câmiye çevrilerek, şehre yerleşecek olan Müslüman ahalinin ibadet yerleri hazırlanmıştır. Daha önce adada oluşturulmuş olan eyâletin merkezi buraya taşınmıştır. Bütün bu çalışmalara rağmen, Kandiye'deki eski ticarî canlılık ve nüfus kesafeti Osmanlı yönetiminde bir türlü sağlanamamıştır. Bunda limanın giderek dolmasının da etkisi vardı. Zamanla adanın batısında yer alan Hanya, önemli bir ticaret

merkezi olarak öne çıkarken, Kandiye bu alanda yavaş yavaş gerilemeye başladı. Bu gelişmeler sonunda Hanya, Kandiye'ye karşı adanın merkezi olma özelliğini yeniden kazandı. Nitekim 1699'da Kandiye'ye kaptırdığı vilâyetin merkez şehirliğini, 1850'de geri aldı. Girit Vilâyeti'nin merkezi bu tarihten itibaren Hanya'ya taşındı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Mora'da Osmanlı–Venedik Mücadelesi (1684-1715)

Doç. Dr. Mehmet Yaşar ERTAŞ

(Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü)

1. Giriş

Venedik, Hristiyan dünyasının güçlü bir üyesi olmasına rağmen Akdeniz'de Müslüman devletlerle kurduğu ilişkilerinde din hiçbir zaman esas belirleyici argüman olmadı. Küçük bir toprak parçası üzerinde kurulu olan Venedik, büyük bir deniz devletiydi. Akdeniz ve Karadeniz kıyılarındaki koloniler ve sahip olduğu adalar, Venedik'i Anadolu, Suriye, Mısır ve Karadeniz bölgesini de içine alan geniş bir havzanın parçası haline getirmişti. Bu coğrafyada Venediklilerin yaşamını belirleyen en önemli etmen ise ticaretti. Ticaret, Venediklilerin hem uluslararası dili hem de politikasıydı. Haçlı ruhu ve İslam düşmanlığının etkisinde kalmasına rağmen, ticarî çıkarları ve kaygıları bu devletin, yüzyıllarca Müslüman devletlerle ilişkilerini sürdürmesinde temel faktör olmuştur.

Osmanlı Devleti, kutsal savaş telakkisiyle Anadolu ve Rumeli topraklarında hızla genişleyip büyük bir imparatorluğa dönüşürken Venedik'in yaşam alanını da daraltıyordu. İstanbul'un fethi ve akabinde Ege kıyılarında ve adalarındaki

Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesi Venediklileri ikilemde bıraktı. Ya ticarî birikimini farklı bir coğrafyada sürdürecekti ya da Osmanlı Devleti ile uzlaşarak geleneksel ticarî bağlantılarını devam ettirecekti. Venedik yüzyılların birikimi ile kurduğu ticarî hegemonyasından hemen vazgeçemedi ve Osmanlıların kendisine önerdiği imtiyazları kabul ederek anlaşmaya vardı. Ancak Venediklileri bu tercihe zorlayan daha önemli bir sebep ise temel gıda ve hammadde itibarıyla Akdeniz'deki Osmanlı topraklarına olan bağımlılığıydı.

Bir deniz ve ticaret devleti olması ve Osmanlı coğrafyasına bağımlılığı tek taraflı olarak Venediklileri Osmanlı devletine mahkûm etmişti. Dış politikasında Osmanlı ile hep anlaşmak ve uzlaşmak zorundaydı. Bu durum Venedik'i Avrupalı devletlerin klasik Osmanlı siyasetinden bağımsız kıldı. Osmanlılara karşı düzenlenen Haçlı Seferlerinde uzun dönemli çıkarları gereğince daima dışarıda kalmayı yeğledi ve bu yüzden de Hristiyan ülkeler tarafından suçlandı. XVII. yüzyılın sonuna gelindiğinde Osmanlı Venedik ilişkilerinde kaybeden taraf yine ticarî kaygılarla hareket eden Venedik Cumhuriyeti oldu. Ege ve Akdeniz'deki kolonilerini, adalarını birbiri ardına kaybetti. Özellikle kaleleriyle ve şehirleriyle Venedikliler tarafından inşa edilmiş olan ve ülkenin can damarı Mora'nın kaybı Venedik için en büyük darbeydi. Daha sonra Kıbrıs'ın, ardından da Girit'in Osmanlılar tarafından zapt edilmesi ise Venediklilerin Akdeniz'deki yaşam alanlarının yok edilmesi anlamına geliyordu.

Daima elinde kalanla yetinerek Osmanlı ile sürekli bir barış içinde çıkarlarını korumaya çalışmak, aslında Venediklilerin de onuruna dokunmaya başlamıştı. Ancak korkunç bir güce sahip Osmanlılar karşısında bu pasif ve edilgen siyasetin dışında yapılabilecek pek de bir şey yoktu. 1683 yılında Osmanlı ordusunun Viyana önlerinde büyük bir hezimete uğraması, onurunu yitirmiş Venedikliler için son bir fırsat olmuştur. Bu sebeple Venedikliler,

yüzyıllardır takip ettikleri siyaseti terk ederek papanın öncülüğünde Osmanlılara karşı kurulan Haçlı ittifakına, ilk defa böylesine büyük bir inanç ve ümitle katıldılar.

2. Venedik'in Kutsal İttifak'a Katılması ve Savaş İlanı

Osmanlılar ile Venedikliler Akdeniz'de birçok defa karşı karşıya gelmişlerdi. İki devlet arasındaki rekâbet ve mücadelede çoğunlukla Osmanlılar galip gelmişti. Bu mücadele sonunda Venedik XIV. yüzyıldan itibaren kesin olarak Batı Anadolu, Ege Adaları, Mora ve Adriyatik kıyılarından çekilmek zorunda kalmıştı. Osmanlı ile Venedik arasında paylaşılamayan toprakların başında hiç şüphesiz Mora yarımadası gelmekteydi. Mora'daki Thomas ve Dimitrios kardeşler arasındaki mücadele üzerine 1459 yılında Mora'ya müdahale etme imkanı bulan Osmanlılar, II. Bayezid döneminde 1499-1503 tarihleri arasındaki seferlerle yarımada-yı tamamen ele geçirmişlerdi. Venedik, tüm çabasına rağmen Osmanlı karşısında duramamış ve Mora'dan çekilmek zorunda kalmıştı. Sancak olarak idarî bir statü kazandırılan Mora, 1685'e kadar kesintisiz Türk hâkimiyetinde kalmış ve Venedikliler de bu durumu kabullenmişlerdi.

Bu sebeple 1684 yılında başlayıp 1690 yılında sonlanan Mora'nın ilhakı, Venediklilerin ne askerî ne de politik bir planlamasının sonucuydu¹. Ancak Papalık önderliğinde kurulan Hristiyan

¹ Alexis Malliaris "Population Exchange and Integration of Immigrant Communities in The Venetian Morea, 1687–1715", *Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Early Modern Greece*, (Edt. Siriol Davies, Jack L. Davis), 2007, s. 97; Siriol Davies, Jack L. Davis, "Greeks, Venice, And The Ottoman Empire", *Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Early Modern Greece*, (Ed. Siriol Davies, Jack L. Davis), 2007, s. 28.

İttifaka² dâhil olduğunda Venedik tarafının ilk amacı, bu fırsattan yararlanarak kısa bir süre önce kaybettikleri Girit'i geri almaktır. Mora topraklarının işgali başlangıçta planlamaya dâhil değildi. Osmanlı ordusunun sürekli bir şekilde geri çekilmesi, Orta Avrupa ve Balkanların kuzeyinde üst üste alınan başarısızlıklar ve birden çok cephede savaşma zorunluluğu Osmanlıları zayıf düşürürken Venediklileri tarafsızlığı terk etme konusunda tahrik etmiş ve Mora yarımadasının ilhakı fikrinin oluşmasına yardımcı olmuştur³.

Venedik Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederken birtakım gerekçeler ileri sürmüştür. Bunların başında İstanbul'daki balyosun tutuklanması gelmektedir. Batılı kaynaklara göre, Balyos Cuirana'nın gümrükten kaçırmak için bazı değerli malları konasında saklayarak Bab-ı Ali'yi kandırması, sadrazam Kara Mustafa Paşa'yı hiddetlendirmiş ve bu kötü davranışın karşılığında balyosu otuz bin dolar ödemeye zorlamıştı. Sonraki Balyos Morosini döneminde de problemler devam etmişti. Balyosun çok sayıda Hristiyan esiri kurtarmak amacıyla Venedik gemilerinde barındırması ve Dalmaçya kıyılarında çok sayıda Müslüman Türkün öldürüldüğü haberinin İstanbul'da duyulması Osmanlıların sert tepkisine yol açmıştı. Bu sebeple yeni balyos da tutuklanmış ve Yedikule zindanına gönderilmişti. İki yüz bin altın/dolar öden-

---

² Jorga'ya göre Kutsal ittifak 5 Mart 1684'de Linz'de kurulmuştu. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, (çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul 2005, 177. Hammer'e göre Papa, Osmanlı Türklerine karşı yapılan bu saldırıları XIV. Haçlı Seferi olarak nitelendirmişti. Kenneth Meyer Setton, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia 1991, s. 272.

³ Sarı Mehmed Paşa, ise Venediklilerin, sulhu bozdukları andan itibaren Mora'yı ele geçirme niyetinde olduklarını yazmaktadır. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin*, (1066-1116/1656-1704), Haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s. 164-165; Thomas Henry Dyer, *The History of Modern Europe*, III, London 1864, 110.

memesi durumunda balyosun serbest bırakılmayacağı şeklinde Venedik Cumhuriyeti'ne bir ültimatom da verilmiřti⁴.

Bu gelişmelerin Venedik üzerinde etkili olduğu muhakkaktır. Venedikliler Osmanlılarla barışı koruyabilmek için büyük bir diyet ödemekte, hem paraları hem de onurlarının kaybetmekteydiler⁵. Onlara göre Osmanlı yönetiminin keyfi idaresi ve aşağılayıcı tavırları karşısında er ya da geç çıkarlarını ve onurlarını korumak için askeri yola tevessül etmek zorunda kalacaklardı. Bununla beraber Venedik Cumhuriyeti, Viyana kuşatmasının akıbeti belli olmadığı için başlangıçta isteksiz davranmış ve Osmanlı coğrafyasındaki ticarî çıkarlarını korumak için kutsal ittifaka katılırken ihtiyatlı davranmıştı. Osmanlı Devleti ile aralarındaki sulhun bozulduğuna dair açıklama ise ancak Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın mağlubiyetinin kesinleşmesi ve Osmanlı ordusunun dağılmasının ardından yapılmıştır. Gelişmeler  zerine toplanan Venedik senatosu, Osmanlı Devleti'nin durumunu tartışmış ve İmparator Leopold'un isteği ve papa XI. Innocent'in desteėiyle⁶ ezeli düşmanına karşı derhal savaş a manın takip edilecek en iyi politika olduğuna karar vermiřtir⁷.

⁴ George Finlay, *The History of Greece under Ottoman and Venetian Domination*, 2005, s. 202.

⁵ Venedikliler, Osmanlı Devleti'yle olan anlaşmazlıklarında genellikle barışı korumak amacıyla pasif bir siyaset izliyorlardı. Bu yüzden çeşitli problemleri kapatabilmek için Osmanlılara büyük meblağlar ödemek zorunda kalıyorlardı. 1680 yılında k  k bir anlaşmazlığı kapatabilmek için 75 kese altın  demişlerdi. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, IV, 163.

⁶ XI. Innocent, XV. yüzyıldaki II. Pius'tan sonra en ateşli Haçlı seferleri taraftarıydı. Fakirleşmiş olmasına rağmen Papalıktan Venedik'e büyük miktarda nakdi yardım yaptığı gibi çeşitli Alman devletlerinden de binlerce ücretli asker kiralamıştır. Peter Topping, "Venice's Last Imperial Venture", *Proceedings of The American Philosophical Society*, 120/3, 1976, s. 160

⁷ Finlay, *The History Greece*, s. 205; Topping, "Last Imperial Venture", s. 160.

Osmanlı tarafı, Venedik'in savaş bildirgesindeki gerekçeleri samimi bulmamış ve bu durumu bir fırsatçılık olarak değerlendirmiştir. Osmanlılara göre Kandiye kalesinin fethinden sonra Venedik tarafının isteği ve yalvarması üzerine bir anlaşma imzalanmış ve kendilerine bir ahidname verilmişti. Buna karşın Venedikliler ahitnameye aykırı olarak Venedik'ten İstanbul'a gelen ticaret gemilerindeki bazı malları gümrükten kaçırmışlar, Yedikule'den firar eden belli başlı esirleri himaye etmişler ve Bosna'da sınır anlaşmazlığı sebebiyle çok sayıda Müslümanı öldürmüşlerdi. Söz konusu olaylar üzerine sorguya çekilen balyos Osmanlı hükümetini ikna edici bir açıklama yapamadığı için özür dilemiş ve bağışlanmaları için beş yüz kise akçe vermeyi taahhüt etmişti⁸.

Silahdâr Mehmed Ağa, Venediklilerin Osmanlı aleyhinde savaşa girme sebeplerine genişçe yer vermiştir. Onun izahatı Osmanlı tezlerinin aksine bazı hususlarda Venedik iddialarını desteklemektedir. Venedik Cumhuriyeti'nin yıldız falına bakarak Osmanlı'nın gerilediği, kendilerinin ise güçlü ve kuvvetli bir durumda olduklarını kanaat getirdikten sonra harekete geçtiklerini iddia eden Silahdâr Mehmed Ağa, üç sebep üzerinde durmaktadır. Venediklilerden rüşvet aldığı ve işbirliği yaptığı gerekçesiyle Osmanlı sadrazamının da sorumlu olduğunu vurgulayan Mehmed Ağa'nın sıraladığı ilk sebep, II. Viyana kuşatması sonrasındaki felaket senelerinin psikolojisini ve suçlu bulma gayretlerinin bir neticesi gibi görünmektedir. Mehmed Ağa'ya göre Venedik hükümeti, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya gizlice 2000 altın göndererek Akdeniz'de korsanlık yapan ve özellikle Venedik gemilerini ve kıyılarını basarak yağmalayan Osmanlı levent gemilerinin engellenmesini istemişti. O sırada Avusturya seferine çıkmış olan Paşa, altınları kabul ettiği gibi gönderdiği fermanlarla, yüze yakın fırkateye el

⁸ *Zübde-i Vekayiât*, s. 164-165.

koydurtmuştu. Mora halkına ait 90 firkateden ise yalnızca dördü kurtulabilmiş diğerleri faaliyetlerinden el çektirilmişti. İstedğini alan Venedikliler ise durumdan yararlanmak için derhal donanma tedariki ve asker toplamaya başlamışlardı.

İkinci sebebi de yine Mustafa Paşa ile ilişkilendirmiştir. Ona göre İstanbul'da bulunan on kıta Venedik tüccar gemisine el koydurtan Paşa, gemilerdeki 4000 kişelik malı zorla boşaltmış ve emanet yoluyla Kurşunlu mahzenine yerleştirmişti. Ayrıca Venedik gemilerini ücret mukabili Mısır askerini taşımak üzere İskenderiye'ye göndermişti⁹. Bu durumdan şikayetçi olan Venedik tüccarları defalarca İstanbul kaimmakamı olan Mahmud Paşa'ya giderek şimdiye kadar böyle bir şeyle karşılaşmadıklarını, mallarının çürüdüğünü ve niçin mahzende tutulduğunu anlayamadıklarını belirterek şikayetlerini aktarmışlardı.

Silahdâr'a göre tüccarları oyalayan Mahmud Paşa, mahzeni gizlice açtırıp Venedikli tüccarların mallarını zimmetine geçirmiş ve daha sonra da mahzende yangın çıkarttırmıştı. Bu olay üzerine Venedikliler hem sulhu bozmak için bahane bulmuşlar hem de karşılık olarak 1000 kadar Bosnalı Müslüman tüccarın mallarına el koymuşlardı. Bunun haricinde Bosnalı Müslümanlar Venedik topraklarını terk ettikten sonra planlı bir harekâtın sonucunda eşkıyaların saldırısına uğramış ve öldürülmüşlerdi.

Eşkıya saldırısından kurtulan tacirler, Venedik'te 500 kadar daha Müslüman tüccarın bulunduğunu, onların mallarına da el konulduğunu, bir kısmının esir bir kısmının da çırlıçplak serbest bırakıldığını ifaden eden mahzarlar göndermişlerdi. Bu olayın

---

⁹ Sefer sırasında ihtiyaç durumunda ordu hizmetinde istihdam edilmek üzere öncelikle Müslüman tüccarlara ait gemilere el konuluyordu. Eğer yetersiz kalırsa o zaman, bazen cebri de olsa yabancı tüccar gemilerinden istifade ediliyordu. Bk. Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu*, İstanbul 2007, s. 242.

Osmanlı hükümetini hiddetlendireceğini bilen Venedik hükümeti, İstanbul'daki Venedik ve Ceneviz balyoslarını haberdar ederek firar etmelerini sağlamıştı. Silahdar'ın saydığı üçüncü sebep de bu firar hadisesidir¹⁰.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Silahdâr'da geçen savaş sebeplerinden Venedik tüccar mallarına el konulmasına yer vermekle birlikte Mehmed Ağa'dan çok farklı bir yaklaşım göstermiştir. O, kaçakçılıktan dolayı el konulan ve Kurşunlu mahzenine depolanan mal ve eşyaların yangında zayi olmasını tamamen tesadüfi olarak açıklamakta ve herhangi bir art niyet aramamaktadır. Mehmed Paşa, sulhun bozulmasında veya savaş kararında bu olayın doğru-
dan bir etkisinin olmadığı ve tamamen bahane olarak kullanıldığı görüşündedir. Bununla birlikte savaş halinde her iki tarafın da karşılıklı olarak tüccarları, düşman topraklarındaki kendi tüccarlarının can güvenliğini sağlamak amacıyla tutuklamaları olağan bir uygulamaydı¹¹.

Vakanüvis Mehmed Raşid ile Sarı Mehmed Paşa, Venedik'in Osmanlı Devleti'ne savaş açışında etkili olan farklı bir gerekçeden bahsetmektedirler. İki müellife göre Venediklilerin sulhu bozması üzerine Osmanlı tarafı, Venedik'i cezalandırmayı düşünmüş, ama Avusturya seferinin sona ermesinin beklenmesine karar vermişlerdi. Konuyla ilgili olarak padişah ve sadrazam arasında yapılan gizli yazışmalar, Osmanlı ordusunun bozgunundan sonra Beç'teki sadrazam otağının yağmalanması üzerine Avusturyalıların eline geçmişti. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın "*vaktinde intikam alınmak*" yazılı telhisi ve padişahın hatt-ı hümayunu Avusturyalıların eline Venediklileri kutsal ittifaka dâhil etmek için bir fırsat vermişti.

¹⁰ Fındıklılı Silahdâr Mehmed Ağa, *Silahdâr Târîhi*, II, İstanbul 1928, 129-130. Sarı Mehmed Paşa'ya göre İstanbul'daki Venedik elçisi tophanede yangın çıkartmak suretiyle ve önceden hazırladığı kayıkla firar etmiştir. *Zübde-i Vekayiât*, s. 165-166.

¹¹ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 26.

Avusturyalılar bu belgeleri Venediklilere göndererek onları ikna etmiş ve ittifaka girmekten başka çarelerinin olmadığına inandırmışlardır¹².

Sonuçta İstanbul hükümeti Bosna ve Dalmaçya'daki eşkiya ve korsanlardan; Venedikliler de ticarî imtiyazlarının ihlal edilmesinden ve Osmanlılarca mahkûm edilmiş vatandaşlarından haber alamamaktan dolayı müşteki idiler. Gelişmeler üzerine Jean Sobieski'nin bir yıl önce Osmanlı ordusunu Viyana'da mağlup etmesi üzerine eksik bir müttefik olarak kalamayacağını anlayan Venedik¹³, Akdeniz'de Osmanlı Devleti ile daimi uzlaşısı içinde kalma siyasetini bir tarafa koyarak Papa XI. Innocent'in idaresinde oluşturulan Kutsal İttifak'a dahil olmuştur. Yine de Venedik'in savaş kararı almasında Avusturya Çasarı ve Papa'nın ikna çabaları etkili olmuştur¹⁴.

3. Mora'nın Venedikliler Tarafından İlhakı

Savaş ilanından hemen sonra Girit'te Osmanlılara karşı büyük bir mücadele veren Francesco Morosini (Morozini) Venedik kuvvetlerinin başına getirildi. Morosini, Kandiye savaşlarında mücadelesinden ve cesaretinden dolayı Saint Mark Procurato-

¹² *Zübde-i Vekayiât*, s. 165-166; *Ba'dehû Bec inhizâmında vezîria'zam-ı müşârun-ileyhin otağına Nemçe kâfiri istilâ eyledikde ol telhîs elden ele devr ederek çâsâr-ı mekkâr eline girip kazıyyeden haberdâr oldukda*, "Devlet-i Aliyye ile Venedikli beynine tefrika vü şikâk düşürmeğe bundan özge vesîle olmaz "deyü ol kâğıdı Venedik cumhûruna gönderip keyfiyyet-i hâli tefhîm ve ilâm ve Osmanlı üzerine hücumda ittîfâk u ittihâd üzre olmaların iltizâm etmekle, Venedik cumhûru bu ahvâlden âgâh olduğu gibi izhâr-ı mel'anete şurû' ve Mora cezâresine istilâ kasdıyla tertîb-i usûl ü firû' etmeğe başladı (Mehmed Raşid Efendi, *Tarih*, I, İstanbul 1982, 427).

¹³ William Miller, "The Venetian Revival in Greece, 1684-1718", *The English Historical Review*, 35/139, 1920, s. 343

¹⁴ Miller, "The Venetian Revival in Greece", s. 343; Finlay, *The History of Greece*, s. 205

ru ve Kraliyet onuruyla ödüllendirilmesine rağmen Kandiye'yi Osmanlılara teslim ederek anlaşma imzalamış olması yüzünden ülke çıkarlarına ihanet ettiği gerekçesiyle suçlanmıştı. Morosini mahkemede aklanmasına rağmen on beş yıllık hizmetleri hor görülmüş ve Venedik'te alelade bir soylu olarak yaşamına devam etmişti¹⁵. Kandiye'nin kaybı Morosini'nin prestijini yok ederken Mora yarımadasını zaptı ise itibar ve popülaritesini artırmış ve “doğru” seçilmesinde etkili olmuştur.

Osmanlılarla savaş gündeme geldiğinde, cesareti ve savaş becerisi hatırlanarak kurtarıcı olarak göreve getirilen altmış altı yaşındaki Morosini hakkında Osmanlı kaynakları biraz daha farklı bilgi vermektedir. Bu kaynaklara göre Kandiye'yi savunmadığı ve Türklere teslim ettiği için Venedikliler tarafından suçlanmış ve hapse atılmıştı. O zamandan beri hapiste olan Morosini serbest kaldığı takdirde Mora yarımadasını istila ve zapt edeceğini taahhüt ettiği için bırakılmış ve ordu komutanlığına tayin edilmişti¹⁶. Raşid ve Mehmed Paşa tarafından verilen bu bilgiler tam olarak doğruyu yansıtmasa da Venedik kuvvetlerinin komutanlığına getirilmesinde, Türklere karşı aldığı mağlubiyet sebebiyle onuru kırılmış ve hayatı alt üst olmuş olan Morosini'nin geçmişle hesaplaşma isteği ve taşıdığı intikam hislerinin etkili olduğuna vurgu yapılmaktadır. Sonuçta 66 yaşında olan Morosini, 23 yıl orduda ve donanmada hizmet etmişti. Osmanlılarla uzun yıllar savaşmış olan İtalyan komutan özellikle de Mora topraklarında savaş deneyimine sahipti¹⁷. Bu göreve getirildiğinde Morosini'nin

¹⁵ Finlay, *The History Greece*, s. 207.

¹⁶ “*Mukaddemâ Kandiye kal'ası bi-tarîki'l-istîmân dâhil-i kabza-i teshîr-i İslâmîyân oldukda Venedik cumhûru tarafından kal'a-i mezbûrede ceneral olan Morozin dedikleri bî-dîn kal'ayı Osmanlı'ya teslim töhmetiyle bu vakte dek mahbûs olup hâlâ Mora cezâresini zabt u istîlâyâ ta'ahhiid etmekle la'în-i mesfûru donanma-yı menhûslarına serdâr-ı murdâr nasb ü ta'yîn eylediler*”, *Tarih-i Râşid*, I, 428; *Zübde-i Vekayiât*, s. 166.

¹⁷ Miller, “The Venetian Revival in Greece”, s. 343

gençliğinde eksik bıraktıklarını tamamlama ve Mehmet Paşa'nın da vurgu yaptığı gibi intikamını alma fırsatı yakalamış olduğunda şüphe yoktur.

Kutsal İttifak'a katılan Venedik hükümeti, kendisinden beklenenden daha az bir kuvvet koydu. Buna rağmen Osmanlı Devleti'nin askerî gücünün dağılmasına yol açan yıpratıcı yeni bir cephenin açılmış olması Avrupalı müttefikler için büyük bir destektir. Bu sebeple Avrupa'dan Venedik ordusuna kuvvet vermek maksadıyla çok sayıda askerî birlik havale edilmişti¹⁸.

Morosini'nin emrine verilen Venedik donanmasının mevcudu hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Anderson, küçük gemilerin dışında 28 kadirga, 6 kalyon ve 24 yelkenli geminin mevcudiyetinden bahsederken; Finlay, 30 kadirga, 30 yelkenli gemi ve 10 kalyonun olduğunu yazmaktadır¹⁹. Venedikliler son Kandiye savaşlarından çıkarttıkları dersle, bu savaşta donanmanın esas gücünün yelkenli savaş gemilerinden oluşması gerektiğine kanaat getirmişlerdi. Bu sebeple Girit savaşları döneminden itibaren donanmadaki bu tür gemilerin sayısının artırılmasına önem verilmişti. Savaşın son iki senesinde iki, barış döneminde ise beş gemi yapılmışken 1684 yılının başlarında beş gemi daha tamamlanmıştı. Bunların dışında iki gemi de dışarıdan satın alınarak donanma güçlendirilmişti²⁰.

Venedik donanması Morosini komutasında harekete geçmesiyle birlikte Malta, Papalık, İspanyol gibi birçok ülkeden katılan destek kuvvetleriyle giderek büyüdü ve Türklere karşı büyük bir donanma gücü oluşturuldu. 10 Haziran'da harekete geçen Morosini, Dalmaçya kıyılarında dört kalyona el koydu, Korfu yakın-

¹⁸ Dyer, *The History of Modern Europe*, s. 110.

¹⁹ Finlay, *The History of Greece*, s. 208; R.C. Anderson, *Naval Wars in the Levant 1559-1853*, Liverpool 1952, s. 194.

²⁰ Anderson, *Naval Wars*, s. 194.

larına geldiğinde ise 30 Haziran'da Emili Malapina idaresinde 5 papalık, Battista Branacaccio idaresinde 7 Malta ve Camillo Guidi idaresinde 4 Toskana kalyonu kendisine katıldılar²¹.

Korfu'ya gelen Venedik donanmasının ilk hedefi²² 12 Temmuz'da yapılan harp meclisinde Ayamavra adası olarak belirlendi. 18 Temmuz'da 38 kadirga ve 6 iri kalyonla donanma denize açıldı ve ayın 20'sinde Ayamavra adasındaki Porto Demata'ya gelindi ve ertesi gün karaya asker çıkarıldı. Preveze'deki Türklerin kuşatmaya engel olmaması için birkaç kalyon görevlendirilerek Ayamavra ve Preveze arasındaki iletişim kesildi.

Güçlü bir istihkâma sahip olmayan Ayamavra Adası'ndaki Türk muhafızlar, hem adadaki Rumların isyanı hem de yeterli destek bulamamaları üzerine teslim olmak zorunda kalmışlardır. Kendilerine ait malları ile birlikte serbest bırakılmaları ve anakaraya geçmelerini içeren teslim şartları, 6 Ağustos'ta iletilmesinden bir gün sonra Venediklilerce kabul edilmiş ve kale müttefik donanmaya teslim edilmiştir²³. Osmanlılarca "*kilid-i cezire-i Mora*"²⁴ olan Ayamavra'nın düşmesi Mora yarımadasındaki Venedik ilhakinin da başlangıcı oldu ve bölgedeki kaleler peş peşe düşmeye başladı. Preveze'deki Türk istihkâmının varlığı sebebiyle Ayamavra'nın elde tutulmasının mümkün olamayacağı düşüncesiyle Morosini, Preveze kalesinin de zapt edilmesine karar verdi. 2 Eylül'de Türklerin dikkatini dağıtmak için bazı taktik saldırılarının ardından, Mora serdarı Şahin Mustafa Paşa komutasında gelen yardım

²¹ Anderson, *Naval Wars*, s. 194-195.

²² Silahdar tarihinde Venedik körfezinde toplanan Morosini komutasındaki donanmanın ilk olarak Girit adası yakınlarındaki Suda'ya gittiği kaydedilmiştir. *Silahdar Tarihi*, II, 130.

²³ Zübde-i Vekayiât'te Ayamavra'nın 15 gün direnebildiği belirtilmektedir ve bilgi yabancı kaynakların kuşatma süresiyle ilgili verdiği bilgiler örtüşmektedir. *Zübde-i Vekayiât*, s. 166.

²⁴ Silahdar, II, 131.

birliklerinin de etkisiz kalması üzerine²⁵ Türk tarafı teslim olmak zorunda kalmıştır. Ayamavra da olduğu gibi şartları kabul edilen kaledeki Osmanlı kuvvetleri, 29 Eylülde Preveze'yi Morosini'ye teslim etmişlerdir²⁶.

Morosini Dalmaçya ve Mora'da askerî harekâtını sürdürürken doğruya, Ege denizine de küçük bir deniz kuvveti göndermişti. Alessandro Molin komutasında 12 gemiden müteşekkil olan bu deniz kuvvetinin amacı batıdaki Venedik operasyonunun güvenliğini sağlamak, Venedik adalarını korumak ve Türkler arasındaki iletişimi de kesmekti. Bu yöntem Venedik kuvvetlerine önemli bir destek sağlamış ve Türk kalyonlarının harekete geçmesini engellemişti. Osmanlı donanması, Molin'in donanmasıyla da mücadele etmekten çekinmiş ve sıcak bir harbe girmeksizin birkaç başarısız taciz saldırısı dışında hiçbir şey yapamamıştır. Osmanlı hâkimiyetindeki denizlerde dolaşan Molin idaresindeki Venedik donanması, kaptan-ı deryanın Çanakkale'ye geri dönmesi üzerine bütün bir sezonu düşmansız geçirmiş ve rahat bir şekilde Osmanlı kıyılarını bombalamıştı²⁷.

Morosini idaresindeki Venedik kuvvetlerinin Mora'yı ilhak ederken en önemli dayanakları Osmanlı idaresine isyan eden yerli Rum halkıydı. Venedikliler Osmanlılara kaybettikleri Mora ve Epir'de yalnızca savaş dönemlerinde değil barış zamanlarında da halkı isyana teşvik ediyordu. 1573-1645 yılları arasındaki Osmanlı Venedik barışına rağmen Mora ve Epir'de çeşitli isyanlar çıkmıştı. Bunlardan biri 1585'de Venediklilerin kışkırtmasıyla Theodora Bua Grivas'ın Epir'in dağlık bölgelerinde çıkardığı ayaklanmaydı. Onu Drakos ve Malamos adlı iki isyancı takip etti. Ancak bu ayaklanmalar devlet tarafından çok hızlı bir şekilde bastırıldı. XVII. yüzyıl başlarında Paleolog ailesiyle bağlantısını ortaya koyarak İstanbul

²⁵ Silahdar, II, 138.

²⁶ Anderson, *Naval Wars*, s. 196.

²⁷ Anderson, *Naval Wars*, s. 196-198.

tahtı için hak iddia eden Charles Gonzaga 1612 yılında harekete geçmiş çeşitli Avrupa ülkelerini ziyaret etmişti. Onun bu girişimi Manya halkı tarafından kabul edilmiş ve destek görmüştü²⁸.

Girit savaşları sırasında Venedikliler, Osmanlıların dikkatini dağıtmak amacıyla Rumları iki defa isyana kıskırtmışlardı. Bunlardan ilki 1647'de Arnavutluktaki Rum isyanı ikincisi ise 1659 yılında Francesco Morosini'nin teşvikiyle Mora isyanıdır. İkinci isyan özgürlükten ziyade Mora'nın yağmalanmasına dönmüştür.

Son isyanda Manyalılar üzerine gönderilen askerî kuvvetler başarılı olamamıştı. Bu sebeple Köprülü Ahmet Paşa, Manyalıların korsanlığı bırakmaları ve isyandan vazgeçmeleri için diplomatik yolları denemişti. Aralarında kan davası olan ve birbirleriyle anlaşamayan Manyalılar arasındaki düşmanlıktan yararlanmaya çalışmıştı. Ahmet Paşa, genel af çıkarılacağı ve vergi oranlarının düşürüleceği sözünü vererek Manyalıların kesin olarak itaat etmelerini istedi. Aynı zamanda Manya'ya asker de gönderen sadrazam isyancıların elebaşlarından Liberakes'i de tutuklattı²⁹. Girit savaşının hemen ardından 1670'de Köse Ali Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Manyalıları kontrol altına aldılar ve bölgedeki hâkimiyetin sürekliliğini sağlamak için yeni kaleler inşa ettiler³⁰.

Mora yarımadasındaki Venedik ilhakının başarıya ulaşmasında Mora'daki Hristiyan halk isyanlarının önemli bir etkisi olmuştur. Morosini adaya çıkarma yaptıktan sonra ilk olarak daha önce Girit savaşlarında yaptığı gibi yerli halk üzerinde etkili olan saygın ve nüfuzlu insanlarla irtibata geçmiş ve halkı Osmanlı aleyhine isyana teşvik etmiştir. Morosini'nin yararlanmak istediği

²⁸ William Miller, "Greece Under The Turks, 1571-1684", *The English Historical Review*, 19/76, s. 651-652s. 650.

²⁹ Miller, "Greece Under The Turks", s. 653.

³⁰ Machiel Kiel-John Alexander, "Mora", *DİA*, c. 30, İstanbul 2005, 283.

iki topluluk önemliydi: Arnavutluk'un güney bölgesini oluşturan Kuzey Epir'deki Rumlar ile Mora yarımadasındaki Manyalılar³¹. Çünkü "yağmacı ve şiddete düşkün" Manya halkının asıl mesleği korsanlıktı ve onlar "Türkleri Hristiyanlara sattıkları gibi Hristiyanları da Türklere satmaktan" çekinmiyorlardı. Hatta bu işe rahip ve keşişler bile katılmıştı³².

Venedik stratejisinin farkında olan Osmanlı Devleti, Mora halkının herhangi bir kıskırtmaya gelmemesi ve sükûnetin korunması için kocabaşılarla irtibata geçmişti. Hristiyan halkın isyanını engellemek için Osmanlı yönetimi kocabaşıları birbirine kefil tutmak ya da rehin bırakmak şeklinde yöntemlere müra-caat etmişti³³. Buna rağmen Morosini'nin girişimleri başarıyla sonuçlandı ve birçok yerde Hristiyan halk Osmanlı'ya isyan etti. Preveze kalesinin düşmesi üzerine Epir'deki ve Mora'daki din adamları "Osmanlılardan kurtulmanın vakti geldi" diyerek, her yerde halkı isyana teşvik ettiler. Kısa bir süre içinde Mora, Yanya, Yenişehir taraflarında halk silahlanarak ayaklandı³⁴. Zaten Manya halkı savaştan kısa bir süre önce otuz bin kişilik bir kuvvetle isyan etmiş ve Zarnata'da yeni inşa edilen kaleyi kuşatmışlardı. Maryol-zade Mustafa Paşa'nın girişimiyle bu isyan bastırılmış ve Manyalıların bir kısmı esir bir kısmı da öldürülmüştü³⁵. Bu isyan

³¹ Miller, "The Venetian Revival in Greece", s. 344.

³² George Finlay, *History of The Grek Revolution*, I, London 1861, 32-33; Miller, "Greece Under The Turks", s. 651-652. Evliya Çelebi, Manya halkını anlatırken benzer ifadeler kullanmıştır: "*Manya dağları kavmidir kim lisânları başka kavm-i âsî keferelerdir kim Venedik'e tâbilerdir kim garâib ü acâib dağları var. Cümle halkı vilâyet urup çarpup*", Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmmmed Zıllî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz. Seyit Ali Kahraman), Yücel Dağlı, Robert Dankoff, 8, İstanbul 2003, 169.

³³ *Zübde-i Vekayiât*, s. 585.

³⁴ *Silahdar*, II, 137.

³⁵ *Zübde-i Vekayiât*, s. 39.

henüz bastırılmışken Venediklilerin Mora'yı istilasına üzerine Manya bölgesinden gelen delegeler, Morosini'yi karşılayarak kendisine bağlılıklarını bildirdiler ve Venedik kuvvetlerinin kendi kıyılarından uzak tutulmasını istediler. Kale ve taşradaki büyük garnizonları görmeleri üzerine de tamamen Venedik tarafına geçerek onlarla ittifak kurdular³⁶. Hatta Venediklilerin varlığından cesaret alan Manyalılar, Kalamata'yı ele geçirmeye bile kalkıştılar³⁷.

Morosini'nin Mora yarımadasındaki operasyonunda ilk hedefi İnebahtı körfezine girip doğrudan Gördüs boğazını kesmektir. Böylece Osmanlı ordusunun Mora ile irtibatı kesilmiş olacaktı. Bu stratejinin Osmanlı deniz kuvvetlerinin zayıf olduğu ve müttefik kuvvetleriyle deniz üzerinden mücadele edemeyeceği ön kabulüne dayandığı açıktır. Ancak Morosini'nin planı, Mora valisi Siyavuş Paşa'nın Kastel'den Venedik donanması üzerine top yağdırması sebebiyle başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Venedikliler topları yaparak Osmanlı ordusunun hemen yardıma gidemeyeceği bir yerden, Mora yarımadasının uç bölgesi olan Moton ve Koron taraflarından operasyonun başlatılmasına karar vermişlerdir³⁸. Bu dönemde Morosini'nin ordusuna katılımlar devam etti. Koron kalesinin kuşatılması öncesinde bir kısmı ücretli asker olmak üzere Alman, İsveç, İtalyan, Maltalı, Slav, Floransalı çok sayıda askerî birlik Venedik ordusunda görev yapmaktaydı³⁹.

1685 yılında Mora'nın güneyinde ilk olarak Moton'ın ilhak edilmesi planlanmakla beraber bu düşünce gerçekleştirilemedi. Kalenin direnç göstermesi ve kaleden atılan topların Venedik donanmasında birçok geminin hasarına yol açması sebebiyle Morosini, kuvvetlerini Moton önünden kaldırarak Koron'a sevk etmiştir.

---

³⁶ “Venedik melâ'ini Mayna keferesi ile ittihâd idüp”, *Zübde-i Vekayiât*, s. 197.

³⁷ Finlay, *The History of Greece*, s. 212.

³⁸ *Silahdar*, II, s. 218-219.

³⁹ Miller, “The Venetian Revival in Greece”, s. 344.

Eski Kastel önüne demirleyen Venedik donanması buradan Kastel ile Koron arasına on bin kadar asker çıkarıp kale önüne yığınak yapmıştır. Morosini, kaleyi üç tarafından çevreleyecek şekilde derin ve geniş hendek kazdırmış ve kestirdiği zeytin ağaçlarından iki kat metris inşa ettirmiştir. Metrislerin denize uzatılması ve yüksek yapılması sebebiyle Koron kalesi karadan görünmez hale gelmiştir. Bu abluka ile denizden ve karadan kaleye yardım gelmesi imkânsızlaşmıştır⁴⁰. Mora seraskeri Halil Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu kaleye yardıma gelerek Venedik metrisinin etrafını çevreleyecek şekilde hendek kazdırıp tabur çevirmiştir. Karşılıklı muharebeler kale kuşatmasının altmışıncı gününe geldiğinde Venedikliler ani bir saldırı ile Osmanlı destek kuvvetlerini mağlup etmişlerdir. Bu durum üzerine umutsuzluğa kapılan Koron garnizonu kuşatmaya daha fazla direnememiştir. Koron kalesi 11 Ağustos'da Venedik kuvvetlerinin eline geçmiştir⁴¹.

Koron kalesinin kaybı Mora'nın ilhakında bir dönüm noktasıdır. İki ay süren bir kuşatmanın ardından kesin ve büyük bir zaferle Osmanlı ordusunun mağlup edilmesi Venedik tarafına moral vermişti. Daha da önemlisi Mora'daki Osmanlı ordusunun sevk ve idaresindeki beceriksizliğin ve askerî disiplinsizliğin açığa çıkmasıydı. Bu durum Venedik ordu yönetiminin dikkatini çek-

⁴⁰ *Zübde-i Vekayiât*, s. 197; *Silahdar*, II, 220.

⁴¹ Anderson, *Naval Wars*, s. 200; *Silahdar*, II, 222-223. Koron'un düşmesiyle ilgili *Zübde-i Vekayiât*'ta daha farklı bir anlatım söz konusudur. Mehmed Paşa'ya göre Kuşatmanın altmışıncı gününde Siyavuş Paşa şehid olmuş ve yerine Haseki Ağa tayin edilmiştir. Ancak Haseki Ağa'nın tüfikle vurulması orduda büyük bir infiale yol açmıştı. Korkuya kapılan Osmanlı askerleri metristen çıkıp ordugâha doğru yönelince Venedik ordusu da metristen çıkmış ve Osmanlı ordusuna arkadan saldırarak ordugâhı ele geçirmiştir. Bu ağır mağlubiyet kaledekilerin direncini kırmış ve kalenin de düşmesine yol açmıştır. Kaleyi ele geçiren Venedikliler küçük büyük ayrımı yapmadan bütün Müslümanları öldürmüşlerdir. *Zübde-i Vekayiât*, s. 197.

tiği gibi Macaristan cephesinde zaten büyük bir bunalıma girmiş olan Osmanlı ordusunun Mora'daki inancını ve direncini de yok etmiştir. Koron'un kaybindan sonra hemen tüm kara savaşlarında Osmanlı ordusu ağır mağlubiyetler almaya devam etmiş ve kalelerin savunmasına etkili bir destek verememiştir.

Koron kalesinin düştüğünün duyulması üzerine bölgedeki Yanyadakelfa, Pasova, Zarnata ve Bardonya kaleleri de savaş yapmadan teslim olmuşlardır. Morosini, Koron'u ele geçirdikten sonra donanmayı Kalamata önlerine getirmişti. Zarnata'nın teslim olması⁴² ve Venedik donanmasının Kalamata'ya gelmesi üzerine kalenin kendini savunma imkânı ve gücü bulunmadığından bütün Müslümanlar kaleyi terk etmişlerdi. Cephaneliği boşaltılan kale Venediklilerin kullanamaması için Müslümanlar tarafından tamamen yıkılmıştır⁴³. Morosini, Kalamata'yı yakından tanıyordu. Yirmi altı yıl önce Kalamata'yı ele geçirdiğinde şehri tahrip etmiş ve kaleden on dört topu ve çok sayıda halkı kendi kadirgalarında çalıştırmak için köle yapmak üzere yanında götürmüştü⁴⁴.

Venedik ordusunun Messina körfezindeki önemli kaleleri ele geçirdikten sonra Mora'daki Osmanlı hâkimiyetine ölümcül darbeleri 1686 yılında vurdu. Bu yıl kara kuvvetlerinin komutanı olarak İsveçli Otto William von Königsmark⁴⁵, Morosini'ye destek

---

⁴² Morosini, teslim olmak istemeyen Zarnata'nın ağasını ikna etmiş ve bu kaledeki 600 kadar Türk'ü Kalamata'ya göndermişti. Zarnata'yı Morosini'ye teslim eden ağa Venedik'e gitmişti. Finlay, *The History Greece*, s. 213.

⁴³ *Zübde-i Vekayât*, s. 198. Anderson, Osmanlı kaynaklarının aksine Kalamata'nın Venedikliler tarafından yıkılıp tahrip edildiğini belirtmektedir. bk. *Naval Wars*, s. 200.

⁴⁴ Finlay, *The History Greece*, s. 213.

⁴⁵ Königsmark 1659'da Nybor'da dünyaya gelmiştir kendisi bir İsveçli olarak dünyaya gelmiş olmakla birlikte aslen Alman'dır. İsveç topçu birliğinin komutanı olan Kont Königsmark önce Fransız hizmetine girdi ve XIV. Lois'in korumalığını yaptı. 1688'de Venedik hizmetine girerek

vermiştir. Bu yıl içerisinde müttefik donanmanın ilk hedefi Avarin kalesinin ilhak edilmesiydi. Morosini'nin donanma kuvvetleri Avarin kalesini kuşatmadan önce 5 papalık ve 8 Malta kalyonlarıyla birleştiler. 25 Mayıs'ta bir araya gelen donanma hiç zaman kaybetmeden Avarin'e yöneldiler. 2 Haziran'da Eski Avarin'deki halk korkuya kapılarak kaleyi Venediklilere teslim ettiler. Silahdar'ın verdiği bilgilere göre 70 kalyon, 50 çektiri ve 40 fırkate ile Eski Avarin önüne gelen Venedik kuvvetleri buradan karaya çıktılar. Venedik ordusu elinde bulunan 70'er vukiyye top atar on dokuz tane humbara havanı, iki şahi top ve 20.000 asker ile 4 Haziran'da Yeni Avarin'i kuşatmaya başladı. Yaklaşık 20 günlük muhasara sonrasında kaledekiler teslim olmayı kabul ettiler. Ancak cephaneliğinin ateş alması sonucunda kale muhafızı Sefer Paşa ve çok sayıda Osmanlı askerinin ölmesi üzerine Venedikliler teslim anlaşmasını ihlal ederek kaleye girdiler ve şehri ilhak ettiler⁴⁶.

Navarin kalelerin düşürülmesinden sonra Venedik donanması Moton'a hareket etti. Von Konigsmark'ın birlikleri 22 Haziran'da Moton'u kuşattı. Tisa'da ordugah kurarak düşmanın ne tarafa yöneleceğine dair istihbarat bekleyen Osmanlı ordusu, Venediklilerin Moton'u kuşattığı haberi gelmesine rağmen çekingen davranmıştır. Osmanlı seraskerinin Moton kalesinin güçlü olduğu ve kendisini birkaç gün savunabileceği umuduyla Eğriboz'daki 2000 Mısır askerinin beklenmesine karar vermesi Venediklilerin işini kolaylaştırmıştır. Morosini, kadirğasından Moton'daki dizdar Ahmed Ağa'ya yazdığı mektubunda Yeni Anavarin'in fethinden

---

Morosini'nin emrinde Osmanlılara karşı savaştı. Konigsmark için bk. "The House of Brunswick in Germany and England", *The Eclectic Magazine of Foerign Literature, Science and Art*, 30, 520-522; Frederick Chaimier, Count Königsmark: *An Historical Romance*. Bu kitap edebi nitelikte olmasına rağmen büyük bir şöhrete kavuşmuş olan Konigsmar için önemli bir kaynaktır

⁴⁶ Silahdar, II, 241-242; Anderson, *Naval Wars*, s. 201.

dolayı Venediklilerin sevinç içerisinde olduğunu yazarak psikolojik baskı yapmıştı⁴⁷. Bu gelişmeler üzerine Moton'daki Müslümanlar herhangi bir destek de gelmeyince umutsuzluğa ve korkuya kapılarak on altı günlük bir savunmadan sonra düşmanın teslim önerisini kabul ettiler.⁴⁸

Morosini Avarin ve Moton'un düşmesinden sonra hiç zaman harcamadan 28 Temmuz'da Mora'nın kilit kalesi konumunda olan Anabolu'ya geldi. Diğer müttefik gemilerinin de katılımıyla Venedik donanması büyük bir güce ulaştı. Osmanlı Devleti'nin Mora'daki başkenti olan Anabolu'nun düşmemesi için Kaptan-ı Derya Vezir Mısırlıoğlu İbrahim Paşa derhal kalabalık bir deniz gücüyle Anabolu'ya geldi. Fakat Venedik donanması karşısında herhangi bir varlık gösteremediği için şehri kaderine terk ederek geri döndü. Kale muhafızı ise Rum Hasan Paşa'ydı. Anabolu'da kamp kuran Venedik ordusunun en büyük problemi ise veba salgınıydı. Yalnızca 1550 askeri bulunan Hannover birliğinin 1200'ü hasta ve yaralıydı⁴⁹. Buna rağmen diğer kalelerde olduğu gibi Osmanlı seraskerinin kaleye destek amaçlı saldırıları başarılı olamamıştır. Karadan ve denizden hiçbir yardım alamayan Anabolu kalesinin muhafızı Rum Hasan Paşa kaleyi Venediklilere 30 Ağustos'ta teslim etmiştir⁵⁰. Ümera-yı deryadan olan Hasan Paşa kaleyi teslim ettikten sonra din değiştirmiş ve mürted olmuştur⁵¹.

⁴⁷ Setton, *Venice, Austria, and the Turks*, s. 297.

⁴⁸ *Zübde-i Vekayiât*, s. 207.

⁴⁹ James M. Paton, "A Florentine in the Morea in 1687", *American Journal of Archaeology*, (Jan-Mar 1934), 38/1, s. 59; Finlay, *The History of Greece*, s. 228.

⁵⁰ Silahdar, II, 245; Anderson, *Naval Wars*, s. 202.

⁵¹ Silahdar, II, 245. Din değiştirdikten sonra İtalya'ya giden Hasan Paşa, İtalya'da büyük bir ilgi odağı olmuş ve heyecan uyandırmıştır. Kadın ve erkeklerden oluşan kalabalık maiyetiyle İtalya'ya sığınan paşa İtalyan kroniklerine de geçmiştir. Niccolo Baruffaldi, 3 Haziran 1687 tarihinde, pek çok erkek ve 40 Türk kadınla paşanın Ferrara gezilerine

1687’de Morosini’nin hedefi, Gördüs ve Mizistra gibi verimli ovalarında hakimiyet saęlamak⁵²ve Mora’yı Osmanlı topraklarından tamamen koparmak için Kastel ve Gördüs gibi kaleleri ele geçirmekti. Morosini’nin raporlarında Kastellerin Gördüs veya İnebahtı körfezinin kontrolü için ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Ona göre Osmanlı ordusuna körfez üzerinden küçük gemilerle sürekli bir şekilde lojistik destek sağlanmaktaydı ve bu trafiğin durdurulması ancak Rumeli ve Mora Kastellerinin arasından geçmekle mümkündü. Mora savaşlarının başladığı ilk yıl bunu deneyen Venedik donanması başarısız olmuştu. Balyabadra’nın 24 Temmuz’daki ilhakından sonra Morosini’nin donanması yeniden kasteller önüne geldiğinde Osmanlı ordusundaki sevk ve idarenin kaybı ve moral motivasyonun düşmesi sebebiyle birçok kalede olduğu gibi Mora ve Rumeli kastellerindeki Osmanlı muhafızları da yerlerini terk etmişlerdi. Balyabadra’nın ele geçirilmesinden beş gün sonra Temmuz’un son günlerinde Rumeli ve Mora kastellerini de ilhak ettiler. Kastellerde Türklerin terk ettiği toplam 68 topa da el konuldu⁵³.

Mora ve Rumeli kastelleri ile Balyabadra’nın zapt edilmesi zerine Ramazan ayının 29. günü Mora tamamen Venedik hâkimiyetine girmiştir. Venedik ordusu karşısında etkisiz kalan Serasker Divrikli Mehmed Paşa üç bin kişilik birliğiyle düşmanın önünden hızlı bir

---

yer verirken kadınların yüzlerinin beyaz peelerle örtülü olduğunu söylemektedir. Yine Antonio Francesco Ghiselli, paşayı 1686’da Mora’nın başkenti olan Anabol’yu Venediklilere teslim eden kişi olarak tanıtıyor. Paşanın Fas’taki akrabasının yanına gitmek üzere Floransa’ya doğru yola çıktığını söyleyen Ghiselli, Mora’dan gelen kadınlı erkekli grubu yakından tasvir etmeye çalışmıştır. Bu anlatılarda paşa Müslüman bir Osmanlı olarak anlatılırken onun din değiştirdiğine dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

⁵² Topping, “Last Imperial Venture”, s.160.

⁵³ Kevin Andrews, *Glenn R. Bugh, Castles of Morea*, Atina 2006, s. 130; *Silahdar*, II, s. 273; Anderson, *Naval Wars*, 204.

şekilde önce Gördüs'e ve ardından da Atina tarafına geri çekildi. Morosini, bir hafta sonra Ağustos ayının hemen başında Gördüs'e ulaştığında burayı da terk edilmiş buldu⁵⁴. Türkler Gördüs'ü terk ederken şehri tahrip edip yakmışlardı⁵⁵.

Venedik donanmasının Balyabadra ve Kastellere yönelik operasyonu devam ederken Niccolo Polani idaresindeki bir diğer Venedik kuvveti Mizistre'yi kuşatmıştı. Polani'nin ordusunun büyük kısmını 6000 kişilik Manyalılar oluşturmaktaydı. Dış varoş ele geçirilmesine rağmen Türkler muhasaraya karşı başarılı bir şekilde kaleyi savunmuşlardı. Fakat Gördüs'ün düştüğü ve seraskerin Mora'yı terk ettiği haberleri Mizistre müdafaasının çökmesine yol açmıştır. Bunun üzerine Mizistre muhafızları Morosini'ye temsilci göndererek kalenin teslim şartlarını görüşmek istediler. Ancak Gördüs'teki Venedik harp meclisi şimdiye kadar uyguladığı teslim anlaşmalarına aykırı olarak teslim durumunda, yalnızca yaşlı kadın ve erkeklerin serbest olacağını, 17 ile 55 yaş arasındaki tüm erkeklerin ise kadırgalara gönderileceğini belirttiler. Eğer bu kişiler özgürlüklerini istiyorlarsa iki yüz bin riyal ödeyeceklerdi. Türk heyeti bu kadar parayı ödeyemeyeceklerini fakat bütün mallarını geride bırakarak Mora'yı terk etmek istediklerini söylediler. Sonunda kaledeki müslümanların yalnızca hayatlarını garanti eden bir anlaşma imzalandı.

Kalenin teslimiyle ilgili mutabakata varılmasına rağmen Mizistre'de veba salgının patlak verdiği haberinin duyulması üzerine Morosini, Türklerin salgın geçene kadar şehirden dışarı çıkmamalarını emretti. Temsilcilerin bir kısmını rehine olarak tutup diğerlerini kaledeki bütün silahları, atları ve harp malzemelerini Polani'ye teslim etmek koşuluyla Mizistre'ye geri gönderdi. Aynı dönemde Mizistreliler Rumlar rahiplerin yönlendirmesiyle Venedik

---

⁵⁴ Andrews, *Castles of Morea*, s. 135.

⁵⁵ Miller, "The Venetian Revival", s. 345.

ordugâhına gelerek bağlılıklarını bildirip, şehirlerinde bir an önce Venedik düzen ve hukukunun geçerli olmasını talep ettiler.

1687-1688 kışı boyunca Mizistre'deki durum Venedikliler için büyük bir zorluğa dönüştü. Yaşanan kıtlık ve Mizistrelilerin garanti ettikleri zahirenin yetersiz gelmesi düzenli olarak buğday depolarının yağmalanmasıyla sonuçlandı. Bunun üzerine şehrin bazı sakinleri kaçarak halen Osmanlı hâkimiyetinde olan Benefşe'ye sığındılar. Venedik yönetimi, 1688'in başlarında Mizistre'deki Türkleri Argos'a nakletmeye ve oradaki gemilerde karantinaya almaya karar verdi. Ancak kaledekiler bu karara razı olmadılar ve direnmeye başladılar. Venedik kuvvetleri kararı uygulayabilmek için güç kullanarak kaleye girdiler. Kalede teslim anlaşmasına aykırı olarak kendilerine teslim edilmemiş bir askerî depo bulmaları Mizistre Müslümanlarının da kaderini belirledi. 2000 civarında Müslüman yerlerinden kaldırılarak Argos'a ve oradan da küçük bir adaya nakledildiler. Müslümanlar din değiştirmeye zorlandı ve birçok kişi vaftiz edildi. Müslümanlardan 312 erkek ve kız çocuk köle olarak topluluktan koparıldı, 778 yetişkin erkek ise kadırgalarda kürekçi olarak çalıştırılmak üzere seçildi. Kadırgalara gitmek istemeyen ve Hristiyanlığı benimsemeyen Müslümanlar ise kendilerini denize atarak boğulmayı tercih ettiler⁵⁶.

Benefşe'deki Osmanlı kuvvetleri beklenmedik bir şekilde dirençli bir müdafaada bulundular ve her türlü teslim şartlarını reddettiler. Ağustos'un ortalarında başlayan kuşatma Venedikliler için yıpratıcı oldu. Morosini donanmanın en büyük kalyonlarından on iki tanesini öne çıkararak sürekli bir şekilde kaleyi bombalattı. Osmanlı kale muhafızlarının karşılık vermesi üzerine bir Venedik kalyonu battı. Buna karşın Morosini diğer gemileri de devreye sokarak kaleyi teslim almaya çalıştı. Sonunda bariz bir başarı elde edemeyen ve kaledeki muhafızların direncini kıramayan Venedik

---

⁵⁶ Andrews, *Castles of Morea*, s. 159-160.

donanması boşuna zaman harcamamak için kuşatmayı kaldırdı. Benefşe kalesi ancak iki yıl sonra 1689 Mayıs'ında Papalık, Malta, Floransa donanmasının da desteğiyle yeniden kuşatıldı. On dört ay gibi uzun bir süre devam eden bu kuşatma sonrasında, kale halkının zahiresiz kalması üzerine Ağustos 1690 tarihinde kale teslim alındı⁵⁷. Benefşe kalesinin ele geçirilmesiyle birlikte Venedikliler, 1684 yılında giriştiği Mora üzerindeki Osmanlılarla mücadelesinde kesin bir üstünlük sağlamış ve tüm Mora topraklarının hâkimi olmuştu.

Osmanlılara karşı hep ihtiyatlı bir siyaset takip eden Venedikliler için Mora'nın ele geçirilmesi büyük bir rüyaydı⁵⁸. Morosini de bu parlak zaferleri devam ettirmek arzusundaydı. Osmanlı seraskeri Mora'dan çekilerek savunma hattını İstefe'ye taşıdığı anda onu takiben bölgeye gelen Venedik kuvvetleri de Mora yarımadasından çıkarak İstefe sahrasına doğru yöneldiler. Eylül başlarında Venedik donanması Ege körfezine geldiğinde kara kuvvetlerinin komutanı olan General Königsmark emrindeki askerler de Atina önlerindeydi. Gördüs'te toplanan ordu yönetimi yeni hedefin Atina mı yoksa Eğriboz mu olacağına dair müzakerelerde bulundular. Eğriboz'un kuşatılması için vaktin çok geç olduğu düşüncesiyle Atina üzerinde karar kılındı ve donanma kuvvetleri 21 Eylül'de karaya çıkarıldı.

⁵⁷ *Silahdar*, II, 500; Anderson, *Naval Wars*, s. 204; Andrews, *Castles of Morea*, s. 192.

⁵⁸ Osmanlılarla Venedikliler uzun süre savaş veya barış süreçlerinde ilişkilerinde olmalarına rağmen Venedik operalarında XVII. yüzyılın sonuna kadar Türk danslarına yer verilmemişti. Fakat 1684-1699 yılları arasında Türk dansları muhtemelen Morosini komutasındaki Venedik zaferlerini hatırlattığı için popüler olmuştur. Irene Alm, Wendy Heler, Rebecca Haris-Warrick, "Winged Feet and Mute Eloquence: Dance in Seventeenth-Century Venetian Opera", *Cambridge Opera Journal*, 15/3 (Kasım 2003), s. 249.

Ordu, Anabolu'da iken Atina'dan iki heyet gelerek Venediklilerin tekrar geri gelişlerinden mutlu olduklarını ve eğer şehirlerini savaşın tahribatından kurtarırlar ise mukabilinde fidye ödeyebileceklerini bildirmişlerdi. Buna rağmen Morosini, Atinalı heyetin zamana yayarak şehrin zapt edilmesi fikrine karşı çıktı. Ordusunun denizden destek almasının zorunlu olduğunu ve Osmanlı seraskerinin deniz ve kara kuvvetleri arasındaki bağlantıyı kesebileceğini iddia ederek Atina'ya ani bir saldırının avantajlarından bahsetti. Türk ordusunun Megare boğazını elinde tuttuğu sürece Atina'dan Mora'nın girişinin kontrol edilmesinin mümkün olmadığını belirtti. Aksi takdirde Atinalıları Osmanlıların eline terk ederek ve zenginlerin söz verdikleri yıllık gelirden mahrum olarak Atina'dan çekilmek zorunda kalınacaktı. Morosini, Gördüs'e güçlü bir askerî birlik ve bol gıda bırakarak ordunun diğer kısmını kışı geçirmek üzere Mora'ya gönderilmesini istiyordu. Harp meclisi ordunun Gördüs, Trapoliçe ve Anabolu'da kışlaması onaylanmakla beraber ilk olarak Atina'ya bir hücum yapılması kararlaştırıldı. Venedik donanmasındaki gemilerin büyük kısmı Eğriboz'a gönderildi. Bu taktik bir operasyondur ve Osmanlıları, Morosini'nin asıl amacının Eğriboz'u kuşatmak olduğu konusunda aldatmaya yönelikti. Morosini 9880 piyade, 870 süvari ile 21 Eylül 1687'de Pire limanına demir attı.

Türkler Venedik yayılması için hazırlıksızdılar. Bununla birlikte Akropolis'in duvarlarını yükselterek bir batarya inşa etmişlerdi. Venedikliler Atina'nın taşrasını dirençle karşılaşmadan ele geçirdiler. Slav ve Hannover birlikleri şehrin içine yerleşti. Konigsmark ise Akropolis'e giden yolda zeytin ağaçlarının altına kamp kurdu. Atina şehrinde hâkimiyet kurduktan sonra Akropolis'teki garnizonun teslim alınması için binanın bombalanmasına karar verildi. Topçulardan sorumlu Count di San Felice, Akropolis'i üstten bombalamayı amaçlamıştı ancak toplar binanın arkasında halkın evleri üzerine düştü. Halkın şikayeti üzerine toplar daha da

yaklaştırılarak Akropolis bombalandı. Atılan toplardan Parthenon tapınağı da büyük zarar gördü⁵⁹. Morosini kayıtsız şartsız kalenin alınmasını isterken Konigsmark Akropolis'in manevî değerini göz önüne almanın daha uygun olacağını belirtmekteydi. Fakat kuşatmanın beşinci gününü Osmanlılar özel eşyalarını almak şartıyla kaleyi teslim etmeyi kabul ettiler. Kale 29 Eylül'de Vendiklilere teslim edildikten sonra verilen sözler tutulmadı ve Müslüman erkekler aşığlandı, bazı çocuklar ve kadınlara el konuldu⁶⁰.

Atina'nın zabtından sonra buranın savunulup savunulmayacağına karar verilmesi gerekiyordu. 31 Aralık'taki toplantıda Venedik kuvvetleriyle bu şehrin müdafaasının imkânsız olduğuna karar verildi. Ayrıca askerî olarak takviye edilse bile denizden içeride olan Atina'ya Osmanlılar çevrede olduğu müddetçe erzak takviyesi yapmak mümkün değildi. Bu sebeple Atina'nın yıkılması harp meclisinde ciddi olarak tartışıldı ve sonuçta bunun ertelenmesi fikrinde uzlaşıldı. Fakat bu sefer şehir halkının Mora'ya göçürülmesi fikri kabul gördü. Buna göre kaybettikleri evlerinin mukabilinde Mora'da yeni araziler vermek koşuluyla şehirdeki Arnavut ve Rumlar Mora'ya götürülecekti. Vebanın yayılması

⁵⁹ Bu hususta bk. Theodor E. Mommsen, "The Venetians in Athens and the Destruction of the Parthenon in 1687", *American Journal of Archaeology*, 45 / 4, (Ekim-Aralık 1941), 544-556. Venedik ordusunun Atina'yı düşürebilmek için hiçbir kural tanımaması ve kutsal mekanların yok edilmesi Osmanlıların da dikkatini çekmişti. "cümle milel-i kefare indlerinde makbûl ve mu'teber bir ma'bed-i kadîm itibariyle top ve humbara ile taarruz olunmaz ümidiyle.. ol hâin-i din ü devlet Venedik feceresi kaleyi almak sevdsında hâtırına siyanet-i mabed getürmeyüb", Cengiz Orhonlu, "Bir Türk Kadısının Yazdığı Atina Tarihi (Târih-i Medinetü'l-Hükemâ", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2-3, İstanbul 1974, s. 132. *Silahdar*, II, 382.

⁶⁰ Miller, "The Venetian Revival", s. 345-348; Charles Waldstein, "Views of Athens in the Year 1687", *The Journal of Hellenic Studies*, 4 (1883), 87-89.

üzerine 2 Ocak 1688'de meclis toplandı ve Atinalıların göçünün hızlandırılmasına karar verildi. Atinalıların yerlerinden kaldırılması onları korku ve ümitsizliğe düşürdü⁶¹.

4. Venedik Ordusu Karşısında Osmanlı Savunması

1683 sonrasında çok geniş bir cephede ve birden fazla düşmanla mücadele etmekten dolayı Osmanlı hükümetinin Mora'ya yeterince odaklanamadığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla Venediklilerin elde ettikleri zaferlerde bu durumu göz önüne almak gerekmektedir. Bununla beraber kroniklerdeki bilgiler Osmanlı tarafının, Venediklilerin bu kadar kararlı ve cesur bir şekilde taarruza geçeceklerini beklemediğini gösteriyor. Bu sebeple Venedik'in savaşa girdiği ilk yıllarda müdafaa için yeterli hazırlığın yapılmadığı, kalelerin gerektiği gibi takviye edilmediği ve esas stratejinin düşman kuvvetlerini oyalamaya endeksli olduğu söylenebilir.

Venedik donanmasının denize açıldığı ilk günlerde kıyıların korunmasının her şeyden önemli olduğu düşüncesiyle bazı güvenlik önlemleri alınmıştır. Dördüncü vezir Şahin Mustafa Paşa Boğazhisarı'na, dört yıl önce vezirlikten emekli olan Fındıklı'da ikamet eden Halil Paşa Sakız muhafazasına, Mora Muhassılı Kör Şaban Ağa Mora muhafazasına, Rumeli derya kalemine bağlı eyalet askerleri Menekşe muhafazasına ve Anadolu derya kalemine bağlı züema ve erbab-ı tımar ise Boğazhisarı, Bozcaada, Limni, Midilli, Sakız, İstanköy ve Rodos adalarının muhafazasına tayin edilmiştir⁶².

Ayamavra adasının kaybindan sonra buranın tekrar ele geçirilmesi için tayin edilen Şahin Mustafa Paşa, Preveze önlerine geldiğinde büyük bir şaşkınlık içine düşmüştür. Paşanın İstanbul'a

⁶¹ Miller, "The Venetian Revival", s. 350-351.

⁶² *Silahdar*, II, 131.

gönderdiği mektubundaki tespitleri Osmanlı tarafının içinde bulunduğu vahameti de göstermektedir. Morosini gibi büyük bir denizcinin komutasındaki donanmanın ele geçirdiği Ayamavra'nın geri alınması için görevlendirilen paşanın yanına yalnızca 3000 asker verilmişti. Bu duruma isyan eden paşa, “*top, mühimmat ve cebehane yok ve küffar ise çokdan çok bu denlü asker ve top ve mühimmat ve cebehanesiz düşman-ı din ile mukabele ve mukatele muhalattan*”⁶³ olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine Karayılanoglu İsmail Ağa Mora Serdarlığına getirilmiş, kapu halkının yanı sıra 1000 kadar cebeci, topçu ve yeniçeri verilerek Mora'ya gönderilmiştir.

Türk tarafının en büyük sorunu ordunun sevk ve idaresiydi. Venedik kara ve deniz kuvvetlerinin Konigsmark ve Morosini gibi ünlü iki büyük general tarafından yönetiliyor olmasına karşın Mora'daki Osmanlı seraskerleri yetersizdiler⁶⁴. Özellikle Venedik ordusunun takip ettiği stratejinin anlaşılabilmesi ve düşman operasyonlarına gecikmeli olarak müdahale edilmesi bu zafiyetin en önemli göstergesiydi. Mora muhafızı Kör Osman Paşa da gönderdiği mektubunda “*bu cânibde vüzerâdan bir kavî serdâr olmadıkca askerın zabtı ve rabtı mümkün olmadı*”⁶⁵ ifadesiyle bu hususa dikkat çekmiştir. Bununla beraber Mora savaşlarında Osmanlı tarafı çok sık serasker değiştirmişti. 1684-1694 yılları arasında Mora'da Koca Halil Paşa, Musahib Mustafa Paşa, Vezir İbrahim Paşa, Çakırcı Hasan Paşa, Koca Halil Paşa'nın kethudası Eyüp Ağa serasker olarak görev yapmışlardı.

Mora'daki kalelerin hemen tamamı büyük bir direniş göstermeden teslim olmuşlardı. Benefşe kalesindeki Osmanlı askerlerinin

⁶³ *Silahdar*, II, 138.

⁶⁴ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Mora seraskeri vezir İbrahim Paşa'nın yetersizliklerini anlatırken bir seraskerin nasıl olması gerektiğine dair değerlendirmeler yapmıştır. *Zübde-i Vekayîât*, s. 546.

⁶⁵ *Silahdar*, II, 136.

mukavemeti Venedik kuvvetlerini zor duruma düşürdüğü gibi buranın zaptını üç dört yıl geciktirmişti. Koron kalesinde de canla başla müdafaa yapılmış ve kaledekiler iki ay gibi uzun bir süre direnmişlerdi. Kalelerin savaşmadan teslim olmasında tahkimatın zayıflığı ve silahların yetersizliğinden daha fazla moral çöküntüsü ve umutsuzluğun etkili olduğu kesindir. Osmanlı garnizonlarının düşman kuvvetlerine böylesine kolay baş eğmesi ve umutsuzluğa kapılmasındaki en önemli faktörler ise kalelerin imdadına yetişerek onlara destek vermesi gereken Mora ordusunun dağınıklığı, zayıflığı ve iyi yönetilememesidir.

Venedik'in Mora istilası sırasında Osmanlı donanması hiçbir şekilde kalelere destek verememiş ve gelişmeleri ancak uzaktan seyredebilmiştir. Çünkü Sarı Mehmed Paşa'nın da dikkat çektiği gibi Osmanlı donanması çok kötü durumdaydı. Kadırgalara ümera-ı derya olarak vazifelendirilenlerin birçoğu denizcilikten haberdar bile değildi⁶⁶. Bu durum yabancılar tarafından da gözlenmiş ve bu şartlar altında *“Türkler için Venediklileri karşılarında düşman olarak görmekten daha huzursuz edici bir şey olamayacağı”* ifade edilmiştir⁶⁷. Osmanlılar için Venediklilerin savaşa girmesi karşılaşılacak en kötü durumdu. Buna karşın Osmanlı kara gücünün denizden çıkarma yapan düşman kuvvetleri karşısında daha etkili olması beklenirdi. Fakat Mora'da vuku bulan kara savaşlarının hemen tamamında Osmanlı ordusu mağlup olup geri çekilmişti. Mora ordusunun etkisizliği ve yetersizliği kaledeki muhafızların inancını ve direncini kıran asıl etken olmuştur. Mesela muhasara karşısında büyük bir mukavemet gösteren Koron kalesi, imdada gelen ordunun perişan bir şekilde geri çekilmek zorunda kalmasından sonra düşmüştür⁶⁸.

⁶⁶ Zübde-i Vekayiât, s. 194-195.

⁶⁷ La Croix'ten yapılan alıntı için bk. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 182.

⁶⁸ Zübde-i Vekayiât, s. 197; *Silahdar*, II, 222-223.

Moton kalesinin teslim olmasında ise serasker vezir İsmail Paşa'nın ihmal ve cesaretsizliği etkili olmuştur. Osmanlı ordusu Tisa'da iken Moton'un kuşatıldığı haberi ordugâha ulaşmıştı. Ancak yapılan istişarede acilen Moton'un yardımına gitmek yerine Eğriboz'dan gelecek olan 2000 Mısır askerinin beklenmesi uygun bulunmuştu. Yapılan görüşmede bu karar, Moton'un sağlam bir kale olarak kendini birkaç gün daha savunabileceği ümidiyle alınmıştı. Ancak Mısır askerinin gecikmesi ve muhasaranın gece gündüz on altı günden beri devam etmesi kaledeki Müslümanların direncini kırmış ve ümitlerini yitirmelerine sebep olmuştur. Osmanlı ordusu daha yerinden kalkmadan kale Venediklilere teslim edilmiştir. Aynı şekilde Mora'daki en güçlü kalelerden olan Anabolu da ne karadan ne de denizden destek alabilmiştir. Mora ve Rumeli Kastelleri, Balyabadra ve Gördüs gibi stratejik kaleler de Mora'daki Osmanlı ordusundan hiçbir surette yardım alamayarak teslim olan kalelerdir.

Osmanlı hükümeti Venedik istilasını durdurabilmek için askerî usullerin dışında farklı çözümler de bulmaya çalışmıştı. Venediklilerin askerî operasyonları rahatlatmak ve Osmanlı askerî kuvvetlerini meşgul etmek için Mora'daki Hristiyan unsurunu isyana teşvik ettiği gibi Osmanlılar da benzer bir yola müracaat etmişlerdi.

Bu amaçla Osmanlı yönetimi, İstanbul'daki Fener Rum patriğinin Mora halkı üzerindeki gücünü kullanmaya çalıştı. İstanbul'daki patriği, Atina'da Venediklilerle anlaşma yapmak üzere kurulan heyetin başkanlığını da yapan metropolit Jacob'ı Venediklilere hizmet ettiği ve onlara sevgi beslediği için görevden almaya zorladı. Atinalılar Jacob'un yerine gönderilen yeni metropoliti kabul etmediler. Bunun üzerine Patrik, Atinalıları ve onların gözde metropolitlerini aforoz etmek durumunda kalmıştı⁶⁹. Ancak bu girişimlerden bir sonuç alınmadı.

---

⁶⁹ Miller, "The Venetian Revival", s. 345.

Daha önce isyancı olarak tutuklanıp Tersane zindanında hapse atılan Manya beylerinden Liberakes Gerakares Venediklilere karşı Manya'ya atandı. Osmanlı kaynaklarında Limbraki olarak geçen Liberakes, Manya bölgesinin önde gelen koca-başlılarından birisiydi. Gençliğinde Venedik donanmasında görev yapmış ve ardından korsanlık faaliyetlerinde bulunmuştu. Girit savaşlarında ise Manya bölgesinde Osmanlıların hizmetinde kalmıştı⁷⁰.

Sonraki yıllarda Malta kalyonlarının Manya yakınlarındaki Zarnata kalesini kuşatmalarında kendisinin tahriri olduğu iddiasıyla yakalanmış ve Tersane zindanlarına atılmıştı. Venediklilerin Mora'yı istilası sonrasında Venedik tarafına sığınan Rumları Osmanlılara tabi kılacağı taahhüdünde bulunması üzerine 1687-1688 yıllarında serbest bırakılmıştı. Tuğ ve alem verilerek Manya beyliğine getirilen Liberakes'e Karlıeli sancağı verilmişti. Liberakes, 1696 yılına kadar çeşitli görevlerde bulunmuştu. Mora halkını Osmanlıya bağlamak için yaptığı faaliyetlerin yanı sıra Mora ve Girit'te Venediklilere karşı yapılan savaşlarda da yer almıştır⁷¹. Liberakes 1692 yılında Venedik'in Hanya'da başarısız olmasından sonra Megara'daki karargâhından yola çıkarak Eksamile'ye saldırmış ve Gördüs'ü kuşatarak Venedik valisi Marino Michele'yi iki hafta esir tutmuştu⁷².

İtalyan kaynakları, Limbrakes'in Osmanlı planı doğrultusunda faaliyetlerde bulunduğu ve bir beyanname yayınladığını kaydetmektedirler. O beyannamesinde, sürgündeki Atinalılara

⁷⁰ Miller, "The Venetian Revival", s. 354.

⁷¹ Mehmet Topal, *Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa Nusretname Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış doktora tezi), İstanbul 2002, s. 38; Anonim *Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 2000, s. 46 ve 94; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, IV, 203, 211.

⁷² Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, IV, 227.

seslenmiş ve evlerine dönmelerini istemiştir. Aynı zamanda sultanın hâkimiyetinde genel bir af çıkarılacağını taahhüt eden Limbrakes, eğer emirlerine uymaz ve itaatsizlik yaparlarsa kendi elleriyle cezalarını vereceği hususunda Moralı Rumları tehdit etmiştir⁷³. Ancak Osmanlı hizmetinde dört yıl kadar kalan Limbrakes'in 1696 yılındaki bir esir mübadelesi sırasında firar etmesi⁷⁴ Osmanlı projesinin de sonu olmuştur.

5. Mora'da Venedik İdaresi

Venedikliler uzun bir süre ayrı kaldıkları Mora'da, devam etmekte olan savaşlar sebebiyle, yarımadadaki ilk yıllarında daha çok askeri düzenlemeler yaptılar. Zapt edilen kaleler tamir ve tahkim edildi. Yukarıda da anlatıldığı gibi kale muhasaraları sırasında Morosini'nin en etkili siyaseti başta Manyotlar olmak üzere Mora'nın Hristiyan halkını Osmanlılara karşı kıskırtmak olmuştur. Mora halkını hâkimiyetlerine aldıktan sonra Venedikliler Mora'ya yeni bir idarî düzen vermeye başladılar.

Venedikliler yarımadayı başlangıçta idarî olarak altı eyalete ve malî olarak da yedi bölgeye (Patras, Castel, Moton, Koron, Kielapta, Benefşe ve Manya) ayırdılar. Fakat hemen sonra idarî ve malî bölge ayırımını ortadan kaldırıp birbirine denkleştirdiler ve eyaletlerin sayısını dörde düşürdüler. Romani (başkenti Anabolu), Lakonia (başkenti Benefşe), Messenia (başkenti Avarin), Achaia (başkenti Patras). Her bir eyalet bir vali (*provveditore*) tarafından yönetilmekteydi. İdarî ve askerî tüm yetkilere sahip bu valilerin yanında mahkeme reisi (*rettore*) ile malî yönetici (*camerlingo*) bulunmaktaydı.

Bölgesel başkent olmayan yedi yerde de provveditore görevlendirilmişti: Mizistre, Kalavirte, Phanari, Gastouni, Koron,

⁷³ Miller, "The Venetian Revival", s. 355.

⁷⁴ Raşid, *Tarih*, II, 367; *Zübde-i Vekayiât*, s. 586-587.

Moton ve Zarnata. Bunların hepsinin üstünde ise bir genel vali (*proveditore generale*) bulunmaktaydı. Bu memurlardan hiç biri Venedik sisteminde olduğu gibi iki veya üç yıldan fazla görev yapmamışlardır. Daha önce de uygulandığı üzere Morosini, bazı bölgelerde bölgesel işlerin icra edilmesi için yerli memurları görevlendirmişti. Bunlardan olan Manya halkı pratikteki bu bağımsızlıktan hoşlanmışlardı. Bununla birlikte genel valilerden birinin de belirttiği gibi bu ayrıcalığın sakıncaları bulunmaktaydı⁷⁵. Morosini zapt ettiği yerleri Venedik eyalet sistemine adapte etmek için her şehirde *conseglio* veya *municipal consul* gibi kurumlar oluşturdu.

İdarî düzenlemeye paralel olarak vergilendirme yapabilmek için Mora'daki, devlete ve kişilere ait emlakın tespiti yaptırıldı. Halkın mallarını saklamasını engellemek için onlara özel mülklere saygılı olunacağı taahhüdünde bulunuldu⁷⁶. Arazi ve emlak sayımının yanı sıra 1687'nin başlarında Mora'nın doğal ve ekonomik kaynaklarının tespitine önem verildi. Bunun için üç memur tayin edildi ve bunlar aracılığı ile ticarî ve sınai faaliyetler, madenler, değirmenler, balıkçılık, dokumacılık ve nüfus konusunda veri toplandı⁷⁷.

Yapılan incelemelerde, savaşlar ve salgın hastalıklar sebebiyle nüfusu azalmış ve harabeye dönmüş Mora topraklarındaki üretimin burayı elde tutmak için yetersiz olduğu kanısına varılmıştı. Savaştan önce yabancılar ve askerî birlikler hariç Mora'daki toplam nüfus 200.000 civarındaydı. Halbuki savaş sonrasında, görevli memurlardan Michiel'in hazırladığı verilere göre Manya dışında Mora'nın nüfusu, 3577'si Müslüman olmak üzere toplam

---

⁷⁵ Finlay, *The History of Greece*, s. 241-242; Miller, "The Venetian Revival", s. 359.

⁷⁶ Finlay, *The History of Greece*, s. 248.

⁷⁷ Setton, *Venice, Austria, and the Turks*, s. 399; Miller, "The Venetian Revival", s. 357.

97.118'di. Savaş ve veba sebebiyle terk edilen köylerin sayısı ise 656'dı. Michiel'e göre Venedik hâkimiyetine geçen Balyabadra ile Kalavirte arasında hiçbir hayat emaresi yoktu. Diğer görevli Domenico Giritti ise Gördüs bölgesinde işlenmemiş çok miktarda arazinin bulunduğunu rapor etmişti⁷⁸.

Venedik hükümeti Mora'daki nüfusu artırmak için kısa bir süreliğine hakim oldukları Atina'dan çok sayıda insanı yarımadaya sürdükleri gibi Osmanlı eyaletlerindeki Hristiyanları da Mora'ya göç etmeleri için teşvik ettiler⁷⁹. Mora'ya göçmen olarak gelenlere toprak verileceği ve vergilerden muaf tutulacağı taahhüdü etkili oldu. Makedonya, Ege adaları, İzmir ve İstanbul gibi yerlerden yeni Venedik kolonisinde daha iyi bir hayata sahip olacakları umuduyla çok sayıda insan Mora'ya geldi⁸⁰. İlk vali Cornaro bu konuda başarılı oldu ve iki yıllık döneminde Mora'ya 6000 göçmen getirdi ve onlara Balyabadra ile Kalavirte arasında toprak verdi. Venedik'in nüfus politikalarıyla nüfus hızlı bir şekilde arttı ve Osmanlı dönemine kıyasla hızla yükseldi. 1692'de 116.000 olan nüfus 1701'de 176.844'e ve 1708'de ise 250.000'e ulaşmıştı⁸¹.

Nüfus ve sürgün politikası yarımadada nüfusu artırmasına karşın olumlu sonuçlar vermedi. Sürgüne gönderilmiş, evlerinden ve yurtlarından ayrı bırakılmış Rumlar, Venediklilere karşı

---

⁷⁸ J.M. Wagstaff, "War and Settlement Desertion in the Morea, 1685-1830, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 3/3, s. 300; Fariba Zarinebaf "Soldiers Into Tax-Farmers And Reaya Into Sharecroppers: The Ottoman Morea In The Early Modern Period", *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece*, (Edt.), Fariba Zarinebaf, John Bennet, Jack L. Davis, Atina 2005, s. 16.

⁷⁹ Zarinebaf, agm, s. 17.

⁸⁰ Alexis Malliaris, "Population Exchange and Integration of Immigrant Communities in The Venetian Morea, 1687-1715", *Between Venice and İstanbul, Colonial Landscapes in Early Modern Greece*, (Edt. Siriol Davies-Jack L. Davis), Atina 2007, s. 99.

⁸¹ Miller, "The Venetian Revival", s. 357-358.

nefret duymaya ve Osmanlı dönemini büyük bir özlemle anmaya başladılar. Bunun yanı sıra Rumlar uzun süreden beri Osmanlı idaresinde yaşamaktaydılar ve Venedik'in idarî ve malî sistemine alışık değillerdi. Dışarıdan getirilen göçmenlerle Mora'daki nüfus önemli ölçüde karıştı. Demografik yapı değişirken yeni kültür çevreleri ve yeni kimlikler ortaya çıktı. Ancak özellikle yerliler bu nüfus değişiminden hoşnut kalmadılar⁸².

Venedik'in Mora'da karşılaştığı en büyük zorluk Ortodoks halkın İstanbul'daki patriğe bağlı olmasıydı. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Mora üzerindeki varlığının devam etmesi anlamına geliyordu ve Mora'daki Venedik egemenliğini tehdit etmekteydi. Bunun üzerine Venedik hükümeti Mora'da Ortodoks kilisesinin kurumsal yapısını yeniden düzenleme kararı aldı. Öncelikle İstanbul'daki patriğin yarımada'daki kiliselerle bağlantısı koparıldı. Düzenlemeden önce on dokuz piskoposluk doğrudan İstanbul patriğinin yönetimindeydi. 1701'deki reformla toplam 158 manastırın (1367 rahip bulunmaktaydı) 26'sı dışındakilerin yapısı yeniden düzenlendi. Bu reformlarda en etkili politik karar Hristiyan topluma kendi piskoposunu seçme hakkı verilmesiydi.

İstanbul patriğinin Katolik bir hükümetin bulunduğu yerde etkinliğinin devam etmesi mümkün değildi. Ancak patrikliğin düzenlemelerdeki tek kaybı bu değildi. Aynı zamanda büyük bir maddî zarara uğramıştı. Venedik ilhakından önce halkın ödediği verginin yarısı bölge piskoposluklarına yarısı da *philotimo* adıyla İstanbul'daki patriğe veriliyordu. Morosini bu vergilendirmeyi iptal etti ve verginin tamamının yerel piskoposluklara kalmasını ve patriğe hiçbir şey gönderilmemesini emretti. Patrik hem Mora'daki kiliseler ve manastırlar üzerindeki kurumsal ve manevî gücünü kaybetti hem de malî açıdan büyük yara aldı. Bu sebeple yeni

---

⁸² Venediklilerin nüfus politikaları ve Venedik idaresinde Mora'daki nüfus yapısı hakkında değerlendirmeler için bk. Malliaris, *Population Exchange*, s.97-109.

reforma karşı çıkan İstanbul patriği, Mora'da seçilen piskoposları aforoz edeceği tehdidinde bulundu. Venedik genel valisi Grimani ise aynı sertlikte cevap verdi ve İstanbul'dan atanan piskoposların Mora'ya girişlerini yasakladı. İstanbul patriğinin Mora halkı ve kiliseleri üzerindeki görevleri yavaş yavaş Balyabadra metropolitine geçti. Ortodoksların dini lideri patrik ile Osmanlıların Mora'daki pozisyonları aynıydı ve her ikisi de Venediklilerin işgalinden rahatsızdılar.

Venediklilerin Ortodoks kilisesine müdahaleleri ve reformları başlangıçta kabul gördü ve başarılı oldu. Tropolitze hariç başlangıçta Mora'daki tüm ruhban sınıfı bu durumdan memnundu. Çünkü Osmanlı döneminde Mora'daki piskoposları İstanbul'daki patrik atıyordu. Şimdi ise yerel toplum kendi piskoposlarını seçiyordu. Böylece Mora'daki Müslüman etkisi azaldı buna karşın Katolik etkisi artmaya başladı. Fakat zaman içinde bu reform büyük şikâyetlere yol açtı. Dini makamlar satıldı ve uygun olmayan kişiler piskopos seçilmeye başlandı. Yine Mora kiliseleri üzerindeki tek etken güç İstanbul patriği değildi. Mora'da Osmanlı hâkimiyetindeki kiliselere ait çok sayıda metochia adı verilen manastır çiftlikleri vardı. Venediklilere göre bu çiftlikler maddî kaynakların ülke dışına çıkmasına fırsat veren yerler olduğu gibi birer propaganda ve kaçakçılık merkezi olarak kullanılıyordu⁸³.

Mora halkının çoğunluğu Katolik Venedikliler yerine Müslümanlara taraftardılar. Özellikle Naxos piskoposu, Katolik kilisesinin asıl amacı üzerinde çok durmuştu. Venediklilerin Ortodoks halkı Katolikleştirmeye uğraştığı inancı çok etkiliydi. Katolikler de tutumlarıyla bu inancı doğruladılar. Ortodoks kiliselerine müdahalenin ötesinde halk din değiştirmeye zorlandı ve kendi inançlarını yaşamaları zaman zaman yasaklandı.

---

⁸³ Setton, *Venice, Austria and the Turks*, s. 400; Miller, "The Venetian Revival", s. 360.

Mora'dan gönderilen raporlarda yerli halk tembel, güvenilirmez, vahşi ve kötü karakterli olarak gösteriliyordu. Türk idaresinde uzun yıllar yaşamaları sebebiyle büyük günahlarının ikiye katlanmış ve tembelleşmiş oldukları kabul ediliyordu⁸⁴. Bu yaklaşım Mora'daki Venedik idaresinin tutumunu da ortaya çıkarmaktaydı ve Mora halkının kısa sürede nasıl Venedik karşıtı olduğunu da açıklamaktaydı.

Venediklilerin uyguladığı ekonomik ve sosyal politikalar Moralılara eski günlerini aratmaya başladı. Açlık, kıtlık ve vebanın insanların hayatını felç etmesi ve buna ilaveten “Venedik zulmü” özellikle Mora'ya iltica etmiş halkı vicdani muhasebeye sevk etti. Onlar içine düştükleri bu durumu İstanbul patriğinin laneti olarak yorumladılar. Venedik valileri raporlarında her şeyi yolunda gösterecekler de asla mükemmel bir yönetim kuramadılar ve Türk hâkimiyetine son verdikleri ilk yıllardaki destek kısa sürede kayboldu. Mora halkı Venedik uygulamaları karşısında Osmanlılardan ayrıldıkları için çok pişman olmuşlardı ve bu memnuniyetsizliklerini de Venediklilere hissettiriyorlardı.

Mora halkının Venedik idaresine karşı tutumunu Fransız seyyah La Motraye'nin 1710 yılında Moton'da gördükleri ve işittikleri çok iyi açıklamaktadır. Motraye, Moton'daki Rumları Türk yönetiminin geri gelmesi için dua ederken bulduğunu ve hatta yerli halkın çoğunun hâlihazırda Türk idaresinde yaşayan dindaşlarına imrendiklerini belirtmektedir. Ortodoks halk, Venedik askerlerinin kendi evlerine yerleştirilmesinden, memurların kadın ve kızlarına musallat olup onlara tecavüz etmelerinden, Katolik rahiplerinin sürekli bir şekilde Ortodoksluk aleyhine konuşmasından ve kendilerinin din değiştirmeye zorlanmalarından şikayet etmişlerdi. Onlar, Motraye'ye Türklere üç dört kron vermek suretiyle özgür kaldıklarını, Türklerin dini uygulamalarda hoşgörülü olduklarını

⁸⁴ Miller, “The Venetian Revival”, s. 357.

anlatmışlardır. Seyyah, Rum halkının Venediklilerle Osmanlıları kıyasladıklarını ve Müslümanların kendilerine kötü davranmadığı için Osmanlı yönetiminin geri gelmesi hususunda çok istekli olduklarını belirtmektedir⁸⁵.

Venediklilerin Mora'daki Müslümanlara olan tavrı ise acımasız olmuştur. Venedik ilhakından sonra Mora'daki Müslümanların bir kısmı öldürülmüş ve bir kısmı da Osmanlı topraklarına göç etmişlerdir. Geride kalanlar ise ya din değiştirmiş veya dinlerini gizlemek zorunda kalmışlardır. Mora'daki Müslüman yapıları ise Venedik ilhakı süresince tamamen ortadan kaldırılmıştır.⁸⁶

Sonuç olarak Venedik'in Mora'daki izlediği bencil sömürgeci politikalar⁸⁷; idarî, iktisadî ve sosyal düzenlemeler, Mora'daki egemenliğin kısa sürmesine yol açmış ve Osmanlı Devleti'nin kurtarıcı rolüyle geri dönüşünü kolaylaştırmıştır.

5. Mora'da Osmanlı Hakimiyetinin Yeniden Tesisi

Venedik egemenliğine geçen Mora'nın bu statüsü Karlofça anlaşması ile kesinleşmişti⁸⁸. Osmanlı Devleti asli vatan olarak

⁸⁵ Miller, "The Venetian Revival", s. 362; Kiel, "Mora", s. 283; Thomas Thornton, *The Present State of Turkey*, London 1807, s. 226.

⁸⁶ Kiel, "Mora", s. 283.

⁸⁷ Leopold Ranke'nin *Die Vnezianer in Morea 1685-1715* adlı monografi-
sindeki bu değerlendirmeler için bk. Topping, "Last Imperial Venture",
s. 164.

* 1715 yılında Osmanlı ordusunun Mora üzerine düzenlediği sefer, doktora tezi olarak incelenmiş ve Sultanın Ordusu adıyla kitaplaştırılmıştır. Bk. Ertaş, *Sultanın Ordusu*, İstanbul 2007. Bu başlık altındaki bilgiler de büyük ölçüde bu kitaptan derlenmiştir.

⁸⁸ Venedik'e verilen ahidnamenin birinci maddesi Mora'nın durumunu ortaya koymaktadır: "Evvelki madde: Mora dâhilinde şehir ve kal'a ve kastel ve varoş ve kurâ ve dağ ve enhar ve göl ve orman ve liman ve her ne ki; dâiren-mâ-dâr içinde vâir ise cümlesiyile hâliyen Vene-

gördüğü Mora'nın kaybını hiçbir zaman kabullenemedi. XVIII. yüzyılın hemen başlarında kısa bir süre toparlanma döneminden sonra Osmanlılar kaybettikleri toprakları geri alma politikası gütmeye başladılar. Özellikle İspanya veraset savaşları (1702-1714) Osmanlı yönetimini cesaretlendirdi. 1711 yılında Rusya'nın mağlup edilmesi ise bu süreci daha da hızlandırdı. Venedik uluslararası platformda yalnızdı ve en fazla güvendikleri Avusturya tarafsız kalmayı tercih etmişti⁸⁹.

1714 yılında Rusya ile yeni bir anlaşma imzalayan Türklerin eline intikam almak için bir fırsat geçmişti. Mora'nın Ortodoks halkı da Türklerin hâkimiyeti konusunda istekliydiler. Venediklilerin yanında savaşa katılacak olan tüm Rumların aforoz edileceğine dair İstanbul patriğinin tehdidi yanında Papanın gücünün hükmü yoktu.

1711 yılındaki Prut zaferi Osmanlı Devleti'nin moralini düzelttiği gibi Ali Paşa'nın vezir-i azam olması ile de kaybedilen toprakları geri alma siyaseti hız kazanmıştı⁹⁰. Ayrıca, barış sürecinden dolayı harp gelirleri azalan ordu mensuplarının baskısı da Osmanlı

---

*dik cumhûrunun zabtında olmağla yine âsûde-hâl üzre zabt [u] tasarruflarında kalup deryâ hudûdu ve eski dîvar nişânesi olduğu, ensesi hudûd ile mahdûd yine bir dürlü dahl ve tecâvüz olunmaya”, Ahidnamenin tam metni için bk. Topal, Nusretname Tahlil ve Metin, 393-406. Venedikliler Mora'daki hakimiyetlerinin Atina'ya kadar uzatılması talebiyle Karlofça anlaşmasını imzalamak konusunda ilk önce çekimser davranmışlardı. Rifa'at A. Abou-El-Haj, “Otoman Diplomacy at Karlowitz”, *Journal of the American Oriental Society*, 87/4, (Ekim-Aralık 1967), s. 510.*

⁸⁹ Topping, “Last Imperial Venture”, s. 164.

⁹⁰ 27 Nisan 1713 tarihinde sadrazamlığa tayin olan (İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, İstanbul 1972, s. 6) Ali Paşa, uzun süre perde arkasında kalmasına rağmen Prut Seferi ve sonrasında gelişen politikaların oluşmasında büyük bir etkinliğe sahipti (M. Cavid Baysun, “Ali Paşa, Damad”, *İA*, c. I, İstanbul 1992, 328-330.

Devleti'nin genişleme politikasını güçlendiriyordu⁹¹. Aynı dönemde yabancı devletlerle olan ilişkiler, Osmanlı Devleti'nin Venedik üzerine sefer düzenleme niyetinde olduğunu dışa vuruyordu⁹². Bu bağlamda, kendi politikasını gerçekleştirmek isteyen Damat Ali Paşa 27 Haziran 1713 tarihinde imzaladığı Edirne antlaşmasıyla Rusya ile olan sulhü kesinleştirmişti⁹³. Ali Paşa'nın Rusya ile kesin bir barışa ulaşmak için yaptığı yoğun mesainin asıl amacı Venedik'ten intikam almaktı⁹⁴.

Osmanlı ile Venedik arasındaki ilk ciddi sürtüşmeler de Rusya ile barış görüşmelerinin sürdürüldüğü döneme denk gelmişti. Venediklilerin anlaşma şartlarına aykırı faaliyetlerde bulunduğunu iddia eden Osmanlı Devleti, bu durumun devamı halinde savaşın kaçınılmaz olacağını belirtmiş ve 1713 yılında balyos nezdinde Venediklileri uyarmıştı⁹⁵. Tüm uyarılara karşın Venedik'in anlaşma maddelerini ihlale devam ettiği iddiasıyla 7 Aralık 1714'te toplanan divanda savaş kararı alındı.

Osmanlı Devleti'nin Venedik'e harp ilan etmesi, görünürde iki temel sebebe dayanmaktaydı. Bunlardan ilki, Venedik Devleti'nin Karadağ'daki isyanlara destek vermesi ve asileri himaye etmesi;

⁹¹ Akdes Nimet Kurat, *Prut Seferi ve Barışı (1123) 1711*, I, Ankara 1951, s.71-72.

⁹² J.Parry (Ed), *The History of The Otoman Empire to 1730*, Cambridge 1976, s.209.

⁹³ Edirne Antlaşması Osmanlı halkı tarafından büyük bir memnunlukla karşılandığı gibi Ali Paşa'nın da itibarını artırmıştı (Tayyarzâde Ahmed Atâ, *Tarih-i Ata*, İstanbul 1291-1293, s.96).

⁹⁴ Joseph Von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. XIII, İstanbul 1986, s. 166. Osmanlı Devleti'nin bu dış siyasetini kısa sürede anlayan yabancı diplomatlar Osmanlı yönetimi üzerinde etkin olmak için yoğun bir faaliyete girişmişlerdi (Georg Wagner, "Otuz Yıl Savaşları Döneminde Osmanlı ve Avusturya İmparatorlukların Politikası", *Osmanlı Araştırmaları*, II, İstanbul 1981, s.148).

⁹⁵ Raşid Mehmed Efendi, *Tarih*, c. IV, İstanbul 1282, s. 24.

İkincisi de Venedik korsanlarının ahidname şartlarına aykırı olarak Akdeniz’de faaliyette bulunmasıydı.

1683-1699 senelerindeki mağlubiyet süreci ve Karlofça antlaşması Osmanlı Devleti’nin Doğu Avrupa’daki siyasî hâkimiyetini sarsmış ve bölge yabancı güçlerin etkisi altına girmeye başlamıştı. Karadağ’daki Hristiyan halk bu dönemde Venedik, Rusya ve Avusturya tarafından sürekli bir şekilde isyana teşvik edilmişti. XVIII. yüzyılın ilk yıllarında diğer devletlere koz vermek istemeyen Osmanlı Devleti isyancılara sert müdahalelerden kaçınmış onların devlete bağımlılığının artırılmasına yönelik siyaset takip etmişti. Buna rağmen kesin bir başarı elde edilememişti. 1713 yılına kadar ılımlı politikalara devam eden Osmanlı Devleti, bu tarihten sonra daha sert önlemler almaya başlamış ve onlara yardım eden Venedik Devleti’ni uyarmıştır. Venedik ise Osmanlı güçlerinden kaçan Karadağlıları himaye etmekten çekinmemiştir. Osmanlı yönetimi, asilerin Venedik topraklarındaki takibine sulhu bozan taraf olmamak amacıyla müsaade etmemişti. Venedik’e diplomatik olarak asileri barındırmakla ahidname şartlarını ihlal ettiği ve sulhun bozulmakta olduğu hatırlatılmıştı⁹⁶.

Mora Seferi’nin açılmasının diğer önemli sebebi ise Venedik korsanlarının Akdeniz’deki faaliyetleriydi⁹⁷. Karlofça barışından sonra Venedik’e verilen ahidnamede daha öncekilerde olduğu gibi barışı bozabilecek korsan faaliyetlerine karşılıklı olarak müsaade edilmemesi kaydı konulmuştu⁹⁸.

⁹⁶ Raşid, *Tarih*, IV, s.24 ve 196.

⁹⁷ Hammer’e göre savaş kararının deklare edildiği beyannamede sefer sebebi olarak on dört madde sıralanmış ve bunların ilk on üç maddesinde Venedik korsanlarının faaliyetlerine yer verilmişti. Hammer, aynı eser, XIII, 167.

⁹⁸ 1700 tarihinde verilen ahidnamede korsanlık ve kanunsuz faaliyetlerin desteklenmemesi isteniyordu: 1.madde; “şöyle ki ne Mora tarafından büyük kıyıya ve ne büyük kıyı canibinden Mora hududuna bir türlü

Yapılan anlaşmalara rağmen XVIII. yüzyılın başlarında korsanlık faaliyetlerinden dolayı Osmanlı iç pazarındaki mal ve para dolaşımı büyük bir zarar görmüş; korsanlar yüzünden hem deniz güvenliği hem de kıyı şehirlerinin muhafazası oldukça güçleşmişti. Hatta Mısır iskeleleri ile İstanbul arasındaki deniz trafiği yürütülemez hale gelmişti⁹⁹. Osmanlı Devleti, Akdeniz'deki bu korsan faaliyetlerinden büyük oranda Venediklileri suçlamaktaydı. Bilhassa, Fransa bayrağı çekmiş bir Venedik gemisinin İstanbul'a götürmek amacıyla Mısır'dan yüklediği Müslüman tüccarlarına ait malları kaçırmaması ve Rakka valisi iken vefat eden Enişte Hasan Paşa'nın eşyasına, deniz yolu ile İstanbul'a sevk edilirken Venedik gemilerince el konulması Osmanlı Devleti'nin savaş kararında etkili olmuştur.

Bu iki savaş sebebinin dışında, Osmanlı tarafınca resmen açıklanmamış olsa da Mora seferine karar verilmesinde başka faktörler de etkili olmuştur. Her şeyden önce, Mora topraklarında uzun bir süreyi kapsayan hâkimiyet süreci, Osmanlı toplumunda ve idarecilerinde bu topraklarla ilgili vatan duygusunu geliştirmişti. Ayrıca, Mora yarımadası, siyasî ve askerî açıdan Osmanlı ülkesinin bir parçası konumundaydı. Osmanlı Devleti'nin gerek diğer devletlere gönderdiği mektuplarda gerek eyalet yöneticilerine gönderdiği fermanlarda bu durum açıkça dile getirilmiştir. Bu vesikalarda Mora'daki üç asırlık geçmişten bahsedilirken kısım kısım

---

dahl ve tecaviüz olunmaya", 19.madde; "*gayri vilâyetin dahi barçalarına ve kadırgalarına ve gayri harami gemilerin rast geldiklerinde kendi adalarına ve hisarlarına ve limanların sığındırmayalar*" (BOA, Düvel-i Ecnebiye Defterleri, nr. 16, s.20-24).

⁹⁹ MD, nr. 114/1, s.488/1. Akdeniz güvenliğini sağlamakla görevli Canım Hoca Mehmed kaptana gönderilen bir hüküm de bu durum daha açık bir şekilde ifade edilmiştir. "*ve ol taraftan berüye bir kayık mürûr etmez olmağla eğer İstanbul ve eğer sair bilâdda pririnç ve sâir misüllü zahirenin killetine ve ibadullahın müzayakasına sebep olmağla cümle müstehak-ı ikâb olmuşsunuzdur*" (BOA, MD, nr. 115, vr.58b/2).

fethedilen yarımadanın mescitleri, camileri, türbe ve mezarları ile buranın kutsal bir toprak parçası olduğu vurgulanmıştır¹⁰⁰.

Mora seferinin bir diğer sebebi ise Mora halkının, Katolik yönetimden duydukları huzursuzluk ve bu sebeple Osmanlı Devleti'nden yardım istemesidir. Venedik'in adadaki uygulamalarından şikâyetçi olan Moralı Rumlar, İstanbul'daki patrik aracılığı ile Osmanlı Devleti'nden yardım istemişlerdi. Bunun yanı sıra Mora'daki Venedik yönetimi de yukarıda da belirtildiği üzere başarılı değildi. Ortodoks papazların atanması yasaklanmış, alt düzeydeki yerel ruhban sınıfı Katolik hiyerarşisinin nüfuzuna sokulmuş ve Katolikliğin yayılmasına uğraşılıyordu. Osmanlılara göre daha fazla güç kullanan Venedikliler, yerel özerkliklere daha az itibar göstermiş ve takip ettiği politikalarıyla da halkı bezdirmişti¹⁰¹. Mora'daki bu gelişmeler üzerine III. Ahmed'e müracaat eden Fener Rumları, Mora ve Ege adalarındaki Rumların Latin idaresinden kurtarılmasını talep etmişlerdi¹⁰². Bu talepler, padişahın annesi tarafından desteklenmiş ve İstanbul'da bu yönde bir hava oluşturulmuştu¹⁰³. Hatta İstanbul'daki Rum Patriği, Osmanlı Devleti ile Venedik arasındaki bir savaşta Venediklileri desteklemeyi düşünen Moralıları kiliseden tarteceğini bildirmişti¹⁰⁴.

Savaş kararının kesinleşmesinden sonra Damat Ali Paşa, Rusya harbinde olduğu gibi bu savaşta da tarafsız kalacağı ümi-

¹⁰⁰ BOA, İbnülemin Hariciye, nr. 763; BOA, A.DVN, nr. 658/53; BOA, Bâb-ı Asaî Divan Kalemî, nr. 662/92, BOA, Nâme-i Hümayun Defteri, nr. 6, s.246.

¹⁰¹ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul, 1995, I, 370; Aletha Wiel, *Venice*, London 1894, s. 432.

¹⁰² Nikos E.Beas, "Mora", *İA*, c. VIII, İstanbul 1978, s. 425.

¹⁰³ Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüzyıl, Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, (çev. Belkis Çorakçı Dışbudak), İstanbul 1995, s.32.

¹⁰⁴ Peter F. Sugar, *Southeastern Europa Under Otoman Rule, 1354-1804*, Washington 1977, s. 202-203.

dini belirten Prens Eugen'e hitaben İbrahim Müteferrika ile bir mektub göndermiştir¹⁰⁵. Ayrıca İstanbul'da ikamet eden İngiliz ve Flemenk balyoslarına da Osmanlı Devleti'nin genel tavrı şifahi olarak anlatılmıştır¹⁰⁶.

Sefer kararından sonra İstanbul'da bulunan Venedik balyos ve konsolosları tutuklanarak firar etmemeleri amacıyla hapse atılmışlardı. İstanbul dışındaki kaza ve kasabalarda bulunan Venedikli memur ve tüccarlar da Venedik topraklarındaki Osmanlı tüccarlarının geri dönüşüne kadar tutuklanmışlardı¹⁰⁷.

Diplomatik girişimlerin başarısız kalmasından sonra önce Osmanlı donanması 31 Mart 1715 günü İstanbul'dan ayrılmıştı. Ertesi gün ise Davutpaşa'da bulunan kara ordusu harekete geçmişti. Kara ve deniz kuvvetleri 12 Mayıs 1715'te Selanik'te bir araya geldiğinde sadrazam Ali paşa ile kaptan-ı derya Canım Hoca Mehmed Paşa arasında İstendil adasının fethine yönelik müzakereler yapılmıştı¹⁰⁸. Ordu, 9 Haziran'da İstefe'ye ulaşmış ve burada ordugâh kurulmuştur. 13 Haziran günü veziriazam Ali Paşa, Mora'daki askerî harekâtın taktik ve stratejisini belirlemek amacıyla üst düzey komutanlarla bir toplantı yapmıştı¹⁰⁹. Aynı dönemde donanma İstendil üzerine giderek kısa bir kuşatmadan sonra 6 Haziran günü adayı zapt etmişti¹¹⁰.

İstendil Adası'nın fetih haberi orduya moral vermiş; cephane malzemesi ve yirmişer günlük zahirenin dışında tüm ağırlıklar İstefe'de bırakıldıktan sonra Mora'ya doğru harekete geçilmiştir. Gördüs Boğazı geçilip Mora topraklarına girildikten sonra Di-

¹⁰⁵ NHD, 6, S.240-241; Raşid, *Tarih*, IV, 196; Hammer, Aynı eser, XIII, 183.

¹⁰⁶ Raşid, *Tarih*, IV, 210.

¹⁰⁷ MD,120, S.288/1075-1079.

¹⁰⁸ Raşid, *Tarih* IV, 52-56.

¹⁰⁹ Raşid, *Tarih*, IV, 64.

¹¹⁰ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/I, Ankara 1978, s. 103.

yarbakır valisi Kara Mustafa Paşa, Mora Kasteli'ni fethetmek ve İnebahtı körfezinin güvenliğini sağlamak amacıyla Kastel'e gitmiştir. 25 Haziran'da harp meclisi yeniden toplanmış ve Gördüs'ün kuşatılmasına karar verilmiştir. Gördüs beş günlük bir kuşatma sonrasında ele geçirilmiştir. Gördüs Kalesi'nin fethinden kısa bir süre sonra EGINE Adası'ndaki Venedikliler, kaleyi boşaltarak Osmanlı kuvvetlerine teslim etmişlerdir.

Osmanlı ordusu Mora'ya girdiğinde karşısında kendisine direnecek bir Venedik kuvveti yoktu. Venedik hükümeti Avusturya ve diğer Avrupalı ülkelere güvendiği için yeterli hazırlık yapmamış, uzun süreden beri kaleleri takviye etmemişti. Mora'daki Venedik askerî birlikleri ne Osmanlılarla meydan savaşı yapacak güçtüydiler ne de kaleleri savunacak durumdaydılar. Venedik amirali Daniele DOLFIN donanmanın tam tekmil ayakta kalmasını Mora'nın elden çıkmasına tercih etmiş ve donanmayı harekete geçirmemiştir¹¹¹. Bu sebeple Osmanlı ordusu kendisinden beklenmeyen bir hızla Mora'daki askerî harekâtını sürdürmüştür.

Gördüs'ün fethinden sonra Anabolu kalesi üzerine gidilmiştir. Müstahkem bir mevkiye bulunan ve irili ufaklı tabyalarla güçlendirilen Anabolu, hem kara hem de denizden muhasara edilmiştir. Yaklaşık on günlük bir savaştan sonra 20 Temmuz günü kale muhafızları daha fazla mukavemet gösteremeyerek teslim olmuşlardır. Osmanlı ordusu, Mora seferi sırasında en fazla kaybı bu kuşatma sırasında vermiştir. Bunun da etkisiyle Osmanlı askerleri kalenin teslim olduğunu dikkate almamışlar ve anlaşmayı ihlal ederek şehri yağmalamışlardır¹¹².

Mora'da Osmanlı ordusuna yeterli mukavemet göstermeyen Venedikliler Preveze Kalesi'ni donanma ile kuşatmışlar ama başarısız olmuşlardır. Mora Kasteli'nin komutanı ise Anabolu'nun

¹¹¹ Topping, "Last Imperial Venture", s. 164.

¹¹² Raşid, *Tarih*, IV, 94.

düşmesinin ardından Kara Mustafa Paşa ile anlaşarak kaleyi Osmanlı kuvvetlerine teslim etmişti.

Anadolu'nun fethi üzerine, Ali Paşa komutasındaki ordu 4 Ağustos'ta Anaoboli'den ayrılarak Moton ve Koron tarafına doğru harekete geçmiştir. Ordu Manya bölgesine geldiğinde birçok din adamı bağlılıklarını bildirmiş; bölgelerindeki kaleleri ve silahları Osmanlı güçlerine teslim etmişlerdi¹¹³. Osmanlı ordusunun ilerleyişi üzerine Anavarin'deki Venedik kuvvetleri de herhangi bir direnç göstermeden kaleyi terk etmişlerdi. Aynı şekilde Koron kalesi de daha Osmanlı ordusu bölgeye gelmeden boşaltılmıştı.

Anadolu'dan sonra herhangi bir mukavemetle karşılaşmayan ve 11 Ağustos'ta Anavarin yakınında karargâh kuran Osmanlı ordusunun bir sonraki hedefi Moton olmuştur. Kaledeki Venedikliler başta teslim olmayı reddedip müdafaaya karar vermişler ancak kuşatmanın donanma tarafından desteklenmesi ve Venedik'in elindeki diğer kalelerin teslim olduğu haberinin Moton'a ulaşması dirençlerinin kırılmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine kale fazla zorlanılmadan kısa sürede zapt edilmiştir.

Ağustos ayının sonlarına doğru Benefşe kalesi haricinde hemen hemen adadaki tüm kaleler ele geçirilmişti. Osmanlı ordusunun hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Mora'daki kale ve şehirleri ele geçirmesi üzerine Benefşe kalesinin muhasarasına ordunun götürülmesine gerek duyulmamıştır. Benefşe'nin fethi için yalnızca Anadolu Beylerbeyi Türk Ahmed Paşa'nın görevlendirilmesi yeterli görülmüş, Rumeli Beylerbeyi Sarı Mehmed Paşa da Ayamavra Adası'nın fethine memur edilmiştir. Benefşe kalesi de kısa bir muhasaradan sonra Kaptan-ı Derya Canım Hoca Mehmed Paşa'ya teslim olmuştur.

---

¹¹³ Raşid, *Fetihnâme-i Cezire-i Mora*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr.3655/4, s.53.

Mora seferi sırasında uzun süreden beri fethedilmeyen bazı ada ve kaleler de ele geçirilmişti. EGINE ve ÇERİGO adalarının yanı sıra GİRİT'teki SUDA ve İSPERLONGA kaleleri de EYLÜL ayının sonlarına doğru ilhak edilmişti¹¹⁴. Mora tamamen Osmanlı kontrolüne geçince Kara Mustafa Paşa, Mora seraskeri olarak Mora muhafazasına tayin edilmiştir. Osmanlı ordusu ise Damat Ali Paşa kumandasında EYLÜL ayının sonlarında Mora'dan ayrılarak İstanbul'a dönmüştür. Bu sefer sonucunda Osmanlı Devleti Venedik'e karşı mutlak üstünlük kurmuş, Venedik ise yalnızca Mora'dan çekilmekle kalmamış Doğu Akdeniz'deki varlığını da yitirmiştir.

Osmanlılar Mora'ya yeniden hâkim olduktan sonra yarımada'nın güvenliğini sağlamaya yönelik önlemler alınmış ve hemen ardından da idarî ve malî düzeni kurabilmek için tahrir yapılmıştır. Mora, on iki kısma ayrılmış ve her birine ayrı ayrı muharrirler tayin edilmiş, kaza ve köylerde nüfus ve arazi tespiti yapılarak defterlere kaydedilmiştir. Osmanlı idaresinin en önemli kararlarından biri de Venedik ilhakı öncesinde Mora'da oturup daha sonra çeşitli yerlere göçmek zorunda kalan Müslümanları yeniden memleketlerine geri döndürmek olmuştur. "Moraviyyü'l-asl" olarak ifade edilen bu grubun Mora'ya dönüşleri isteğe bırakılmamış zorunlu tutulmuştur. Fetihden hemen sonra Mora halkının Venedik yönetiminde büyük bir zulme uğradığı gerekçesiyle cizye 1715 yılında en alt kategoriden alınmış, reaya bir yıl her türlü avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye vergilerinden muaf tutulmuştur.

Osmanlı Devleti, uyguladığı idarî, malî ve sosyal politikalarla Mora'yı kısa sürede yeniden Osmanlı vilayeti haline dönüştürmüştür. Mora, bu tarihten Yunan bağımsızlık savaşına kadar kesintisiz Osmanlı egemenliğinde kalmıştır.

---

¹¹⁴ BOA, Cevdet Askeriye, nr. 54306.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Yeniçağ'da Akdeniz ve Avrupa Tarihi Kaynağı Olarak Galata Şeriyeye Sicilleri

Yrd. Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE

(Nevşehir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü)

1. Giriş

Yeniçağ'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletleri ile olan ilişkilerinde ekonomik münasebetlerin bilhassa ticaretin ayrı bir yeri vardır. Akdeniz'de XVI. yüzyılda en önemli güçlerden biri haline gelen imparatorluk, bu denizin iktisadî bakımından taşıdığı ehemmiyeti kendi çıkarlarının bir halkası olarak kullanmayı vazgeçilemez bir politika olarak uyguladı. Ekonomik bakımdan bir kısmını kontrolü altında tuttuğu Akdeniz'i kapalı bir deniz haline getirmektense, Avrupalı konukların da rol aldığı açık bir paylaşma ve çıkar elde etme alanı olarak yeniden yapılandırdı. Geleneksel Akdeniz tüccar devletlerinin yanı sıra Akdeniz'in batısında yer alan yeni aktörler de Osmanlı Akdeniz coğrafyasında kendilerine yer edindiler.

Yeni konukların ev sahiplerinin izin verdiği surette ticaret şehirlerine yerleşmeleri kaçınılmazdı. Zaten önceden birçok şehirde geleneksel olarak bulunan Venedik tüccarlarına ek olarak Fransızlar, İngilizler ve Hollandalılar da konukseverliğin en had seviyede olduğu farklı bir coğrafyada bulunma hakkına kavuştular.

İmparatorluğun uluslararası ticaret kentleri, Avrupalı tüccarlara ya da şirketlere kapılarını her zaman açık bıraktı. Başkent İstanbul dışında, Bursa, Ankara, İzmir, Halep, Basra, Kahire, İskenderiye gibi önemli merkezler hem Avrupalılara konukseverliğin zirvesi sayılabilecek konforlu bir ev sahipliği yaptı hem de yabancılara farklı bir dünyanın kapılarını açmaya yardımcı oldu. Aşağıda anlatılanlar İstanbul'daki Avrupalı konukların değişik bir coğrafyada hangi şartlar altında var olabildiklerine yönelik kapıyı aralayacağı gibi, Osmanlı toplumuyla bütünleşmelerinin izlerini de ortaya koyacaktır.

Osmanlı coğrafyasında yaşayan Avrupalılara dair birinci el kayıtlar için Türkiye'de bakılması gereken ilk yer elbette ki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'dir. Birçok tasnif içerisinde ilgili belgelere ulaşılma şansı her zaman mevcuttur. Bunun yanında doğrudan Avrupalılara ait bir seri bulunmaktadır. Düvel-i Ecnebiye Defterleri serisi bir açıdan Osmanlı-Avrupa ilişkilerine ışık tutar, ama aynı zamanda bir Avrupa tarihi kaynağıdır¹.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih boyunca ulaştığı sınırlar ve etkisi altına aldığı alanların büyüklüğü son zamanlarda dünya ile bütünleşen bir imparatorluk fikrinin ağırlık kazanmasını sağladı. Buna göre, dünya tarihini anlayabilmek için Osmanlı İmparatorluğunu yakından tanımak, gerçekleştirdiği siyasetin mahiyetini tanımlamak ve tabi ki dev bir ekonominin mahiyetini irdelemek gereklidir. Daha özelde ise, Avrupa'nın tarihsel gelişimi açısından Osmanlı'nın yaptığı katkıların mevcudiyetinin göz ardı edilemeyecek kadar ehemmiyetli olduğunu vurgulamak kaçınılmazdır².

---

¹ Daniel Goffman, "The 'Register of Foreigners' as a Source for European Commercial History", *The Turkish Studies Association Bulletin*, 11/1-2, Michigan 1987, s. 15-17. Düvel-i Ecnebiye defter serileri hakkında bk. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul 2000, s. 33-37.

² Halil İnalcık, "Modern Avrupa'nın Gelişiminde Türk Etkisi", *Osmanlı ve Dünya* (Haz. Kemal Karpat), İstanbul 2001, s. 79-92.

Osmanlı topraklarında ekonomik faaliyetlerini yürüten yabancı tüccarlara *müste'men* statüsü ile belli bir süreliğine de olsa oturma, yaşama, ticaret yapma izni verilirdi. Sanılanın aksine müste'menler Osmanlı toplumundan kopuk, azınlık psikolojisi ile hareket eden, cemiyetten kendini soyutlamış bir grup etkisi içerisinde kalmadılar. Tam aksine ticaret gibi iletişim maharetinin en üst safhada olduğu bir ekonomik alanda etkileşim halinde oldukları ırksal ve dinsel çeşitlilik arz eden bir toplumun tüm katmanlarını yakından tanıyabilme ve bu oluşuma katılabilmek becerilerini elde ettiler.

Ticaret kentlerindeki müste'menler hakkında son dönemlerde muhtelif çalışmalar yapılmıştır. İzmir'deki Venedik ve Fransız tüccarların maceralı yaşamlarına dair Goffman'ın çalışması³; yine İzmir'deki Hollandalılar hakkında ise Jan Schmidt'i araştırması⁴; İstanbul'daki Venedikliler hakkında ise Carla Coco ve Dursteler'in eserleri belirtilebilir⁵.

2. Şeriye Sicilleri ve Önemi

Kadı sicilleri, dev imparatorluğun adeta zihin haritası gibidir. Osmanlı hukuku, sosyal ve ekonomik tarihiyle ilgili muhtevası oldukça zengin bir kaynak olmaları bakımından 1930'larda dikkat çekmiş, yerel tarih çalışmaları için de son derece ehemmiyetli ol-

---

³ Daniel Goffman, *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, İstanbul 1995.

⁴ "Johannes Heyman (1667-1737); His Manuscript Collection and the Dutch Community of Izmir", *Frontiers of Ottoman Studies* II (Ed. Colin Imber, Keiko Kiyotaki & Rhoads Murphy), London/New York 2005, s. 75-89.

⁵ Carla Coco, "İstanbul'daki Venedik Topluluğu", *Erdem*, 7/20, Ankara 1991, s. 667-687 ve Eric Dursteler, *Venetians in Constantinople Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*, Baltimore 2006.

maları bakımından muhafaza altına alınmışlardır⁶. Sayısı 10.000'e yaklaşan bu defterlerin bir de kataloğu hazırlanmıştır⁷. Son zamanlarda mahkeme defterleri üzerine ciddi çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bunlardan biri TDV İslam Araştırmaları Merkezi tarafından gerçekleştirilen İstanbul mahkemelerinin yayınlanması projesidir. Projenin ilk yayını olarak Üsküdar mahkemesinin 1 numaralı defteri seçilmiştir⁸. Diğeri ise Halil İnalçık Araştırma Projesi kapsamında Sabancı Üniversitesi tarafından desteklenen ve İstanbul mahkemesine ait 121 numaralı defterin yayınlanmasıyla başlayan projedir⁹.

Galata Şer'iyye Sicilleri de Osmanlı tebaası Müslüman ve gayr-i Müslim cemaatler ve bireyler hakkında günümüze taşıdığı önemli bilgiler yanında toplumsal ve ekonomik olaylara ışık tutması açısından da zikredilmeye değerdir. Bu eşsiz defterler, aynı zamanda Avrupa tarihine ya da Osmanlı şehirlerindeki bir grup Avrupalının bireysel ve topluluk olarak hangi şartlarda yaşadıklarına dair resimleri ya da verileri ihtiva etmesi bakımından da dikkate şayandır.

Fatih Sultan Mehmet zamanından itibaren Galata, imparatorluğun Avrupa'ya açılan yüzü oldu¹⁰. Gerek ticarî, gerek dini, gerek diplomasi ya da diğer amaçlarla İstanbul'a gelen Avrupalılar

---

⁶ *Şer'iyye Sicillerine Göre İstanbul Tarihi, İstanbul Mahkemesi 121 Numaralı Şer'iyye Sicili, İstanbul 2006, s. VII.*

⁷ Ahmet Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, İstanbul 1988.

⁸ *İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, İstanbul 2008*. Üsküdar sicillerinden 5, 9 ve 26 numaralı sicil defterleri de yine İSAM tarafından yayınlanmıştır.

⁹ *Şer'iyye Sicillerine Göre İstanbul Tarihi, İstanbul Mahkemesi 121 Numaralı Şer'iyye Sicili, İstanbul 2006.*

¹⁰ Bu özelliğine dair bk. Halil İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", *Essays in Ottoman History*, İstanbul 1998, s. 273-376.

Galata'ya yerleřtiler¹¹. Osmanlı İmparatorluğunun Avrupalılara verdiği imtiyazlar sonrasında İstanbul'da elçilikler kurulmaya başlandı. Venedik balyosu daha Fatih Sultan Mehmet zamanında gelip İstanbul'a yerleřti¹². Fransızlar Kıbrıs'ın fethinden hemen önce ilk kapitülasyonları almayı başardı¹³. William Harborne ise 1581'de İstanbul'a ilk İngiliz elçisi olarak gönderildi¹⁴. İlk Hollanda elçisi Haga'nın İstanbul'a gelişi ise daha geç bir tarihte 1612'de oldu¹⁵.

Galata şeriyve sicillerini tarama fikri nereden doğdu? İki bilimsel çalışmanın bunda etkisi olduğu vurgulanmalıdır. Bunlardan ilki Halil İnalıcık'ın "Ottoman Galata" adlı makalesidir¹⁶. Diğeri ise Dursteler'in XVII. yüzyıl başlarında İstanbul'daki Venediklileri anlattığı kitabıdır¹⁷. Galata defterlerinde başlangıçta Venediklilere dair kayıtlar aranacaktı. Ancak defter serilerini tarama işi devam ederken sadece Venediklilere dair değil, diğer Avrupalı ulusların

---

¹¹ Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa*, İstanbul 2004, s. 204.

¹² Metin Ziya Köse, *Osmanlı-Venedik Ticareti (1600-1630)*, İstanbul 2005 (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005, s. 27; Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul 2003, s.141.

¹³ Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul 2000, s. 243-244.

¹⁴ Skilleter S.A., *William Harborne and the Trade with Turkey 1578-1582*, Oxford 1977.

¹⁵ A. H. De Groot, *The Ottoman Empire and the Dutch Republic, A History of the Earliest Diplomatic Relations 1610-1630*, Leiden 1978 ve Bülent Arı, *The First Dutch Ambassador in Istanbul: Cornelius Haga and the Dutch Capitulations of 1612* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2003.

¹⁶ "Ottoman Galata, 1453-1553", *Essays in Ottoman History*, İstanbul 1998, s. 273-376. Bu makalede Galata şer'iyye Sicillerinden örnekler de mevcuttur.

¹⁷ Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*, Baltimore 2006.

tüccarlarına ya da vatandaşlarına dair kayıtların yer aldığı da görüldü. Böylece bu yüzyıla ait defter serileri içerisinde *efrencilere* ya da müste'menlere dair bol ve ehemmiyetli verilerin bulunduğu anlaşıldı. Fransızlar, İngilizler, Hollandalılar, Dubrovnikliler, Malta-lılar hatta İspanyollar bu serivenin asıl konukları olarak belirttiler.

Yukarıda da belirtildiği üzere başlangıçta yalnızca Venedik kayıtlarına rastlamak ümidi vardı. Ancak bu tam anlamıyla hasıl olmadı. Venediklilere nazaran İngiliz, Flemenk ve Fransızlara ait kayıtların daha fazla olduğu görüldü. XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde nispeten Venediklilere ait kayıtlar olmakla birlikte ikinci çeyrekten itibaren daha çok İngiliz ve Hollandalı tüccarlara dair sicil suretlerinin hâkim olduğu görüldü. Neden Venedikliler açısından bir azalma ya da diğer Avrupalı uluslar açısından bir yoğunlaşma oldu? Genel görüşe göre Venedik, XVII. yüzyıl başlarından itibaren Akdeniz ticaret hâkimiyetini kaybetti¹⁸. Akdeniz'in Avrupalı yeni ticaret güçleri İngiltere, Fransa ve Hollanda oldular. Bu bakımdan İstanbul'daki uluslararası ticaret piyasasını kaybettikleri için Venediklilerin tamamı olmasa bile çoğunluğu İstanbul'u terk etmek zorunda kaldılar. Oysaki İstanbul'daki İngiliz, Fransız ya da Hollandalı tüccarların sayısı her geçen gün fazlalaşmakta ya da ticaret işlerindeki payları artmaktaydı. Bu nedenle sicil kayıtlarında Venedikliler yerine diğerlerine daha fazla tesadüf edilmesi şaşırtıcı olmasa gerektir.

3. Karadeniz'de Venedikliler

Osmanlı İmparatorluğu'nun Karadeniz'i kapatıp bir iç deniz haline getirmesi ve yabancılara kapatması politikasını uyguladığını bilmekteyiz. Ancak yeri geldiğinde sıkı sıkıya yapılan denetimler

---

¹⁸ Bu gerilemeye dair bk. Domenico Sella, "Crisis and Transformation in Venetian Trade", *Crisis and Change in the Venetian Economy in the 16th and 17th Centuries*, (Ed. Brian Pullan), London 1968, s. 88-105.

bazı hallerde gevşetilmekteydi¹⁹. Venedik tüccarlarının Karadeniz'e girmesi normal şartlarda mümkün değildi. Ancak sicil kayıtları bize Venedik tüccarlarının belirli malların temininde Karadeniz'e serbestçe girdiğini göstermektedir. Buna örnek olması bakımından Venedikli müste'men Canbetese veled-i Cuvan adlı tüccarın Kili'den getireceği kurutulmuş morina balığı yükünü bir zimmî olan Yorgi'nin gemisine yükletmek amacıyla anlaşma yapmasını ifade edebiliriz. Buna göre Yorgi, morina balığının her kantarını 25 akçe karşılığında Galata limanına getirecekti. Kili'de 15 günden daha fazla beklenmesi halinde Venedikli tüccar, durumu Kili'deki kadıdan temin edeceği bir temessükle belgeleyecek olan Yorgi Reis'e fazladan bekleme süresinin parasını da ödemeyi taahhüt etmekteydi²⁰. Belge bundan sonrasını açıklamıyor. Bize düşünmek ve ihtimalleri değerlendirmek kalıyor. Acaba Galata'da Lonca Mahallesinde yaşayan Canbetese balıkları İstanbul'a getirdikten sonra ne yapacaktı? Burada satacak mıydı? Yoksa kendi gemisine ya da başka bir gemiye yükletip Venedik'e mi gönderecekti? Osmanlı idarecilerinin morina balığı ihracına izin veriyorlar mıydı? Yoksa Kili'den getirilen balıklar İstanbul'un ihtiyaçlarını karşılamaya mı yönelikti? Her iki durumda da anlaşmanın mahkeme huzurunda resmileştirilmesi sürecin ilgililer tarafından takip edildiği sonucunu doğurmaktadır. En azından şunu söyleyebiliriz ki kendi gemisiyle ya da bir Venedikliye ait başka bir gemi ile Karadeniz'e girmesi mümkün değildi. Bu kanıyı başka bir mahkeme kaydının şahitliği vasıtasıyla güçlendirmek mümkündür.

Canbetese'nin bu kez başka bir gemi sahibi ile yine Kili'den kurutulmuş morina balığı getirtmek üzere Galata mahkemesinde anlaşma yaptığını görüyoruz. Giresunlu Mehmed Reis ibn-i Kasım

¹⁹ Halil İnalcık, "The Question of the Closing of the Black Sea Under the Ottomans", *Essays in Ottoman History*, İstanbul 1998, s. 415-445.

²⁰ 27 Şaban 1028 (9 Ağustos 1619), *Galata Şer'iyye Sicilleri (GŞS)*, nr. 49, s. 11.

adlı sefine sahibi her kantarı bu kez 33 akçe hesabı üzerinden bir anlaşma yapmıştı²¹. İlk örneğimizdeki anlaşmanın şartlarına benzer şartlarla yapılan bu anlaşma bize gösteriyor ki Canbetese kurulmuş balık ticaretinde uzmanlaşmıştı. Ancak Kili'ye kendine ait bir gemiyle gitmek yerine yük taşıyan gemicilerle anlaşma yapmak hususunu daha çok tercih etmekteydi. Belki de tercihten çok daha öte zorunluluktan böyle davranmaktaydı.

4. Emlak Kiralama

Kayıtlar bize bazen Avrupalıların hangi milletten olduklarına dair bilgiler vermiyor. Kısa yoldan kullanılan *efrenciler* ibaresi, Galata'da yaşayan müste'menleri anlatan bir kelime olarak beliriyor. Aşağıda kullanılan belgede adı geçen efrencilerin milliyetleri belirtilmemiş ama en azından kendilerine ait bir mahzenin satışına dair bazı bilgiler mevcut. Adı geçen efrenciler Filici, Franhoşko ve Cuniban. Tasarrufu bu üç müste'mene ait olan mahzeni, bir Yahudi olan Musa veled-i Avraham'a 160.000 akçeye devrettikleri görülmektedir²².

Mahzenin bulunduğu yer hakkında ayrıntılı bir tanımlama mevcut değil. Sadece Galata'da Lonca Mahallesinde bulunan mahzenin üstünde Yoni adlı bir diğer efrencin evinin bulunduğu kaydedilmiş. Belgede geçen bazı kelimeler dikkat çekicidir. Mesela tefvîz kelimesi, "*bir gayr-i menkulü bilinen bedeli karşılığında bir kimsenin üzerine bırakma*" anlamı taşımaktadır²³. Buradan hareketle efrenclerin mahzeni peşin aldıkları para karşılığında Musa'ya devrettikleri anlaşılmaktadır.

²¹ Evahir-i Şaban 1028 (11 Ağustos 1619), GŞS, nr. 49, s.20.

²² Tüm bu bilgiler üzerinden yorumlamalar yapmamıza yardımcı olan sicil kaydı için bk. 20 Zilkade 1028 (29 Ekim 1619), GŞS, nr. 49, s. 62.

²³ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 2008, s.1059.

Vakıftan belli bir süreliğine ve belli bir yekun ile tasarruf edilen üç efrenc, belli bir meblağı Yahudi Musa'dan alarak mahzeni Yahudiye bırakma yoluna gitmişlerdir. Tabi ki bu işlemi belgede de vurgulandığı üzere vakfın mütevellisinin bilgisi dâhilinde yerine getirmişlerdir. Aylık 600 akçe karşılığında tasarruf edilen bir mahzenin 160.000 akçe mukabilinde üçüncü bir şahıs vasıtasıyla yeni bir kiralama akdine konu olması ne anlama gelir? Büyük bir ihtimalle bu üç efrenc, mahzeni Kürekçi başı vakfının idarecilerinden belirli bir süre karşılığında kiralama yoluna gittiler, sonrasında ise bilinmeyen bir nedenle mahzeni Yahudi Musa'ya kiralamayı tercih ettiler.

Efrençiler acaba mahzeni hangi amaçla kiralamışlardı? Neden önceden kiraladıkları bu mahzeni daha sonra bir Yahudi'ye kiradılar? Acaba Musa hangi işle meşguldü? Bu efrençlerin dükkân kiralamaları hatta mülk sahibi olmalarına merkezi yönetimin bakış açısı nasıldı? Sorular elbette çoğaltılabilir. Ancak belgeden anlaşılacağı üzere Galata'daki Avrupalıların bir vakfa ait mahzen kiralamaları ve dini bakımdan birbirinden ayrışık unsurlarla etkileşim halinde olmaları yaşadıkları coğrafyada kapalı bir grup yapılanmasına sahip olmadıklarının göstergesidir.

5. Avrupa'dan Müslüman Esirlerin Kurtarılması

Yukarıda da bahsedildiği üzere mahkeme kayıtları bazen milliyetlerini açıkça belirttikleri Avrupalılar için bazen sadece efrenc ibaresini kullanmaktadır. Bu durumda belgede bahsedilen kişinin hangi ülkeden olduğunu belirlemek mümkün olamamaktadır. Bazen belgeler arasında yolculuk yaparken efrençilerin hür olamadıklarını, bir İslam ülkesinde esir olarak bulunduklarını görmek dikkat çekiciydi. Buna rağmen savaş ya da korsanlık yoluyla bir şekilde İstanbul'a getirilen ve esir pazarında satılan Avrupalıların bulunduğuna tanıklık etmek şaşırtıcı olmasa gerek. Aslında aşağıda

üzerinde tartışılacak olan kayıt Yeniçağ'da devletler arası ilişkilerin önemli bir boyutu olarak değerlendirilebilecek esirlerin karşılıklı olarak serbest bırakılması girişimlerine örnek olarak gösterilebilir. Zira müteveffa Yusuf Çelebi b. Müsli adlı şahıs hayattayken Âbire adlı esir eşini, Düka devleti elinden kurtarmak için bir zımmî olan Kozme veled-i Posteyani ile bir anlaşma yapmıştı. Buna göre eşinin hapisten kurtarılması ve *darü'l-İslam'a* getirilmesi karşılığında efrenc kölesi Feşyer veled-i Cuvan'ı Kozme'ye rehin olarak bırakmıştı. Yusuf Çelebi bu anlaşmayı yaptıktan sonra ölmüş, varisi Ümmühan binti Memi adlı kadın, Âbire'nin bir türlü kurtarılamaması üzerine efrenc esirin kendisine teslim edilmesini kadı aracılığıyla sağlamıştı²⁴.

Tabi ki bu belge ile ilgili asla cevabını bulamayacağımız ama tahmin yürütebileceğimiz soruları yine sormak gerekiyor. Âbire neden esir düştü? Büyük bir ihtimalle hacca giderken ya da dönerken korsanların saldırısına uğrayan bir gemiden esir edilmiş olabilir. Peki ya Galata'daki efrenc esir? Acaba hangi millettendi ve nasıl esir edilmişti? Belgede zikredilen Düka devleti acaba hangisiydi? Floransa? Napoli? Varis Ümmühan acaba Yusuf Çelebi ile nasıl bir akrabalık ilişkisi içerisindeydi? Peki Yusuf neden bir zımmî olan Kozme ile bir esir kurtarılması anlaşması yapmıştı? Büyük bir ihtimalle Kozme, genellikle müste'men tüccarların bir iş olarak yaptığı gibi *darü'l-harbteki* Müslüman esirleri hürriyetlerine kavuşturan bir esir tüccarı olabilir. Ama bu kez de şu soruyu sormak gerekiyor: Acaba Âbire kurtarılsaydı ve Yusuf Çelebi hayatta olsaydı Kozme'ye eşinin esirlikten ıtlak parası olarak kaç akçe ödeyecekti?

6. İstanbul'dan İzmir'e Ticaret

Galata kadı kayıtları tarihçinin hayal dünyasını zenginleştirecek bilgiler ihtiva etmektedir. Yönetim merkezinin hemen yanı başında

²⁴ 5 Şaban 1033 (23 Mayıs 1624), GŞS, nr. 49, s. 40.

gerçekleşen duruşmalarda taraflar, bir imparatorluk harmonisi içerisinde kayıtlarda yerlerini alıyorlar²⁵. Öyle ki Beypazarlı olan alacaklı tüccar İmamoğlu lakaplı Mehmed Çelebi b. Yusuf İzmir’de Yeni Han’da ikamet eden bir İngiliz tüccarı Gorlo veled-i Yuda ile ticaret yapabiliyordu. Aralarında gerçekleşen ticarî süreci, ticarete konu olan malların vasfını ve borçlanma akdinin niteliğini mahkeme kayıtlarının bize sunduğu eşsiz veriler yardımıyla keşfetme şansını yakalıyoruz.

Her ikisi de İstanbul’da mahkemede hazır bulunmak yerine vekil tayin etmeyi tercih ediyorlardı. Büyük bir ihtimalle her ikisi de İzmir’de bulunduklarından İmamoğlu kardeşi Ahmed’i, Gorlo ise Anton veled-i Cuda adlı *nasraniyi* vekil olarak seçiyorlar. Aslına bakılırsa her iki tüccarın İzmir’de olmaları şaşırtıcı olmasa gerek. Zira İzmir şehri, XVII. yüzyılın ikinci yarısında uluslararası ticaretin önemli bir merkezi haline gelmişti ve İstanbul’daki ticarethaneler bu şehirde birer acenta ya da temsilcilik açarak işlerini yürütmeyi amaçlıyorlardı. İmamoğlu’nun İzmir, kardeşi Ahmed’in ise İstanbul’da bulunması bu kanıyı doğrular niteliktedir. Benzer bir durumun müste’men tüccarlar için de geçerli olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekir.

İngilizlerin sof ve sof ipliği piyasasında etkin bir rol oynadıkları vakidir²⁶. Beypazarlı İmamoğlu’nun bu bakımdan İzmir’de bulunması ve sof ipliğini burada pazarlamaya çalışması normal karşılanmalıdır. Gerçekte İngiliz tüccarlar Ankara ve çevresinden doğrudan sof bulmaya çalıştıkları gibi Batı Anadolu’nun antreposu durumundaki İzmir’e getirilen soflardan satın alma yoluna da gidiyorlardı. En azından Ankara-İzmir arasındaki mesafeyi yük

²⁵ 6 Zilkade 1051 (6 Şubat 1642), GŞS, nr. 63, s. 175.

²⁶ Ankara-İzmir arasındaki tiftik ticaretinin yükselişine dair bk. Suraiya Faroqhi, “Ticaret: Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Soysal Tarihi 1600-1914*, c. II, İstanbul 2000, s. 633.

kervanlarıyla almaktan kurtuldukları gibi, zamandan tasarruf etme şansını da elde ediyorlardı. Ancak fiyatların malın üretildiği yerde ucuz olması gerçeği var olsa da bu kez nakliye ücretinin masraflara eklenmesi, yolda eşkiya saldırısına uğrama riskinin her an bulunması en uygun seçeneğin İzmir'e getirilen sofların satın alınması gerekliliğini ortaya çıkarıyordu.

İngilizlerin Osmanlı piyasalarına getirdiği en önemli emtia, kaliteli İngiliz kumaşlarıydı. Gorlo da İngiltere'den getirttiği kumaşı büyük bir ihtimalle İzmir gümrüğünde kayıt altına aldırarak ve sonrasında temsilcisi Anton'a göndermiş olmalıdır. *Nefş, lacoro ve koyu maî* cinsinden toplam 12 paştav *Londura çukasını* Anton'a teslim etmişti. Kumaşın tamamı 1500 riyalı kuruş yapmaktaydı. Anton, Ahmed'e borcun yerine bu kumaşı vererek takas etti. Galata kadısı huzurunda yapılan bu ticarî haklaşma böylece yasal bir zeminde meşruluk kazanmış oldu. Mahkeme kaydına göre Gorlo, Anton'a 12 paştavlık kumaş yanında 2500 riyalı kuruş da vermişti. Büyük bir ihtimalle bu parayla İstanbul'da kazancı bol olacak mallardan satın alabilmeyi umuyordu.

Bu mahkeme kaydından çıkarılabilecek en önemli sonuçlardan biri imparatorluğun ticaret merkezleri arasındaki uluslararası ticaretin hareketli yapısının varlığıdır. Bu merkezler kaçınılmaz olarak birbirleri ile ticaret ağları meydana getirmişlerdi. Birbirlerini etkileyecek bir domino taşı düzeneği oluşturmuşlardı ki tüccarlar bu düzeneğin her bir taşını temsil etmekteydi. Diğer bir mühim yön ise en az yabancı tüccarlar kadar milletlerarası ticaret koşullarına ayak uydurmuş ve yerellikten sıyrılmayı başarabilmiş Müslüman tüccarların oynadıkları rolün önemine yönelik yapılacak vurgudur. Acaba, Osmanlı eksenindeki Doğu Akdeniz'de uluslararası ticarete sadece batılıların hakim olduğunu savunan genel görüşü sorgulamanın zamanı gelmedi mi²⁷?

²⁷ Tartışma için bk. Suraiya Faroqi, "Ticaret: Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası", s. 601 vd.

7. Hollandalı Tüccarların Başına Gelenler

Galata kadısından alınmış iki vekâletnâme tarihçeye yeni kapılar aralıyor. Kapının ötesindeki kahramanların varlığı göz ardı edilemeyecek surette farklılıkların dünyasına girilmesine olanak tanıyor. Memleketlerinden uzak diyarlarda kar etme sâikiyle hareket eden müste'menler etraflarındaki ticaretin doğasında var olan örülü duvarları aşmada yardım edecek birilerini bulamamanın endişesini taşıyorlar. Her iki vekâletnâmede başrolü oynayan ve Galata'da yaşayan bir Flemenkli tüccar Teyadoro veled-i David. Teyadoro, Büyük Çekmece'de Benefşe karyesinden Nikola adlı zımmiye 19.000 akçe borç veriyor. Borcun vadesi geldiğinde tahsili ile kendisi ilgilenemeyeceğinden olsa gerek bir vekil tayin ediyor. El-Hac İbrahim b. Ali adlı vekil, mahkeme huzurunda vekilliği ve gereğini yerine getirmeyi kabul ediyor²⁸. Bir Avrupalı, bir Müslüman ve bir zımmî arasındaki ticaret döngüsü bir kez daha uluslararası ticaretin zengin muhtevalı yapısında duraklamamıza ve düşünmemize imkân sağlıyor.

İkinci kayıta okuduklarımıza göre Teyadoro'nun şansı belli ki yaver gitmiyor. Yaşadıkları bir bakıma ticaret dünyasının beklenedik riskleri ile ilintili. Ancak hayatın kendisinde bile var olan riskleri göze alabilmek bir tüccar için zor olmasa gerek. Buna rağmen, Hollandalının kaybının ne kadar olduğunu kestirebilmek kolay değil. Alakurna diyarından getirttiği mallarla yüklü sefinesi Kızılhisar yakınlarında batıyor²⁹. Hangi milletten olduğu açıklanmayan kaptan Martolemi, malların bir kısmını (*fîlfîl*, *porcelen ve kanavüz*?) Sakız adasına çıkarmayı başarıyor. Ada sakinlerinden Cananton Gofri ve karısı Maroka kurtarılan malları muhafaza ediyorlar. Teyadoro emtiayı İstanbu'a getirmek üzere

²⁸ Gurre-i Rebiülahir 1055 (27 Mayıs 1645), GŞS., nr. 68, s. 106.

²⁹ Alakurna'nın neresi olduğuna dair kaynaklarda bir bilgi bulunamamıştır.

bir kez daha bir vekil tayin ediyor. Ama bu kez Sakızlı Navyani Custiyan adlı bir Nasraniyi³⁰.

Teyodoro'nun her iki ticarî girişiminde işlerini başkalarına yaptırtmasını nasıl yorumlayabiliriz? İşlerinin yoğunluğundan böyle bir yolu tercih etmiş olabilir. Belli ki aynı anda birden çok ticarî işlemle meşgul. Mahkeme kayıtlarındaki tarihlerin on günlük bir arayla yazılmış olması bu kanıyı güçlendirir. Uluslar arası ticarete bile kendisini gösteren yerel şartların mukavemetine karşı ayak uydurabileceği yardımcılarla çalışmak da akılcı bir yol olsa gerek. Böylece zamandan kazanacağı gibi eğer Türkçeyi bilmiyorsa farklı bir dilde konuşmanın dezavantajını da ortadan kaldırabilir. Hollandalı hem kadiya vekâletnâme ücretini ödemek, hem de işlerini gördürdüğü kişilere para vermek zorundaydı. Bunu göze aldığına göre, elde edeceği kârın daha fazla olduğunu ileri sürebiliriz. Bunun yanında ne Müslüman, ne zımmî, ne de Nasranî olmak Hollandalı tacir açısından çok fazla bir ehemmiyet arzetmiyor. Farklılıklardan daha ziyade önemli olan işlerini yürütebilmek. Bu fırsatı sunan imparatorluk dokusunu oluşturanlara teşekkür etmesi gerekir.

8. Kadı, Fransız Tüccarı Haklı Buluyor

İmparatorluk başkentinin cezbedici ticaret merkezi Galata, bir yandan tüccar ulusların temsilcilerine ev sahipliği yaptığı gibi bir yandan da karmaşık ilişkiler yumağının döndüğü bir birlikte varolma gösterisinin sahne yeri konumundaydı. Farklılıklar zaten koca imparatorluğun özünde vardı ve koparılması yasaklanmış olgunlaşmış bir meyve tadındaydı. Avrupalı tüccar konukların belki ilk anda şaşırdıkları bu uyumlu yapı, daha sonrasında kendilerinin de yer aldığı bir düzenek şekline bürünüyordu. Müslüman, Yahudi ve Hristiyan dinlerinin takipçileri çok sesliliğin hüküm sürdüğü bir merkezde, kaçınılmaz olarak birbirlerinin etki alanına girecek,

³⁰ 10 Rebiülahir 1055 (5 Haziran 1645), GŞS., nr. 68, s. 110.

ticarî anlaşmalar yapacak, borçlanacak, hatta güven duymaları gerektiğine inanacaklardı. Anlaşmazlıklar ve yanlış anlamalar muhakkak ki olacaktı. Fakat bunu sorun haline getirmeyeceklerdi. Adil olduğuna kanaat getirdikleri adalet mekanizması dinsel ya da ırksal farklılıkları önemsemediğinden haklı ile haksız birbirinden ayırt edecekti. Bu bakımdan inceleyeceğimiz kadı kararının, hem yukarıda tasvir ettiğimiz çeşniyi yansıtması hem de yerli güçlere karşı bir Avrupalının korunması neticesi ile sonuçlanması tarihçiye yeni pencereler açacaktır.

Anlaşmazlık, Fransız tüccar Nikola (ve mahkemede olmayan ortağı Kız'ın), Eyüplü bir Müslüman derici grubundan satın aldıkları 391 kantarlık yapağı karşılığında hasıl olan 123.165 akçelik borçlarını ödemedikleri iddiasıyla mahkeme huzuruna çıkmaları ile başladı. İddia sahibi Müslümanlar haklarının alınmasını kadıdan talep ediyorlardı. Fakat Nikola kendisine haksızlık yapıldığı iddiasındaydı ve alım satım işinin farklı bir mecrada cereyan ettiğini kadı huzurunda ispat etti. Fransız'a göre yapağıyı Müslüman tüccarlardan değil, bir Yahudi'den satın alınmıştı.

Gerçekte işin aslı kadı huzurunda yapılan itiraflardan sonra aydınlandı. Buna göre, yapağıyı derici grubundan satın alan Fransız tüccar ve ortağı değil, Alman cemaatinden olan Yahya b. Bako adlı Yahudi'ydi³¹. Hatta Yahya ilk anda Müslümanlara 70.000 akçelik bir ön ödeme de yapmıştı. Yahudi daha sonra yapağıyı Fransız tüccara ve ortağına satmıştı. Yani Nikola ile davacı grup arasında aslında hiçbir ticarî anlaşma yapılmamıştı. Dericilerin bu minvalde gelişen olayları doğrulamaktan başka bir şansları kalmamıştı. Bir Müslüman ülkenin mahkemesinde haklı sayılan Fransızdı³².

³¹ Osmanlı Yahudileri, kendilerini Türk topraklarına göç etmeden önce yaşadıkları yerlere göre tanımlardı (Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa*, İstanbul 2004, s. 212).

³² 29 Receb 1061 (18 Temmuz 1651), GŞS, nr. 73, s. 66.

9. Kel Başa Şimşir Tarak

Galata mahkeme defterlerinde resmedilen coğrafyanın farklılığı durağan ve sınırlı bir dünyanın habercisi olmuyor. Aksine imparatorluğun akla dahi getirilmeyecek yerlerinin Avrupalı misafirleri kucaklaması tarihi anlamada bakış açılarımızın yeteri kadar olgunlaşmadığını düşündürüyor. Ayrıca müste'menlerin belirli ve bilindik bir coğrafya dışında dolaylı da olsa ticarî girişimlerde bulunmalarına imkan sağlamasından dolayı mahkeme kayıtlarına biçilen değer birkaç kat daha fazlalaşıyor.

Ticarî anlaşma Galata'da vuku bulsa bile bir ucu Trabzon sancağına bağlı Rize'ye kadar uzanıyor. Galata'da Bereketzâde mahallesinde yaşayan Flemenk tüccar Françosko veled-i Diros ile Trabzon sancağına bağlı Rize kasabasında yaşayan Ali Reis ile ortağı Galata dışındaki Abaza sokağında sakin Maden b. Derviş arasında gerçekleşen sözleşmeye konu olan ticaî emtia ilk anda tereddüte neden oluyor. Müslüman tüccarlar, peşin aldıkları para karşılığında anlaşma tarihinden 200 gün sonrası için Trabzon'dan getirecekleri 1091 kantar şimşir ağacını Hollandalı tüccara teslim etmeye mahkeme huzurunda söz veriyorlar³³.

Kayıtta geçen bazı hukuki terimler de anlaşmayı ilginç bir boyuta taşıyor. Bu kavramlardan ilki Ali Reis ve Maden'in kurduğu *şirket-i mukâraza*. Bu şirketin çokça bilinen ve nitelikleri incelenen mudârebe şirketinden farklı bir yanı olmasa gerek³⁴. Buna göre, kazanca yani kâra ortaklık söz konusu. Belli bir sermaye ile kurulan bu şirket eğer zarar ederse, zararın tazmini sermayeden oluyor³⁵. Diğeri ise *akd-ı selem-i şer'î*dir. Yani ticarî anlaşmada

³³ 22 Safer 1083 (19 Haziran 1672), GŞS., nr. 110, s. 121b.

³⁴ Fethi Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü, XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması*, İstanbul 1998, s. 63.

³⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 2008, s. 678.

paranın peşinen verilmesi, ancak malın veresiye ya da vadesi belirlenmiş bir tarihte teslim alınmasıdır³⁶. Hollandalı tüccar Françoşko parayı peşin vermesine rağmen, şimşiri 200 gün sonra teslim almayı kabul ediyordu.

Françoşko'nun İslam ticarî hukuk kurallarına göre oluşturulan bir şirketle böyle bir anlaşma yapması piyasadaki ticarî yapı ve işleyiş hakkında bilgi sahibi olduğu kanaatini doğuruyor. Kayıtlarda bazen tercüman adları zikrediliyor. Ancak tartıştığımız bu mahkeme kararında bir tercüman adına rastlanmadığına göre belli ki Hollandalı Osmanlı Türkçesine ve hukuki terimlere vukufiyet gösteriyor.

Anlaşmaya konu olan *şimşir ağacı* üzerinde de durmak gerekir. Aslında şimşir galat bir kullanımdır. Doğrusu *çimşir*'dir. Bu ağaçtan tarak ve kaşık gibi araçlar elde edilmekteydi. Oyulması büyük bir ihtimalle kolay olan bu ağaç kısa boyluydu ve yaz kış yaprağını dökmüyordu. Bu ağaçtan yapılan taraklar kıymetli olmalı ki halk arasında kullanılan çok meşhur bir sözde de geçmekteydi. '*Kel başa şimşir tarak*' deyiimi, müstehak olmadığı halde bir şahsın değerli bir süsü taşımaması anlamında kullanılıyordu³⁷.

Bir Hollandalı müste'menin şimşir ağacı ticareti yapması ne ile açıklanabilir? Acaba şimşiri İstanbul'da mı satacaktı? Yoksa, kaşık ve tarak ya da diğer bir alet imal edip başka bir yerde mesela kendi ülkesinde mi satacaktı? Buradan bir sonuca ulaşmak olası değil, zira Hollandalının alacağı emtia ile ne yapacağına dair bir ipucu bulunmuyor.

Anlaşmada bahsedilen ve Müslüman tüccarların teslim aldıkları paralar üzerinde de durmak gerekir. 500 esedi kuruş, her biri 5 akçe değerinde 124 Frengî altın, 84 şerifi altın ve yine 1 esedi guruş. Acaba bu değişik para cinsleri piyasada nasıl kullanı-

³⁶ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 2009, s. 733.

³⁷ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 515.

lıyordu? Gerçekte bunların akçe hesabına göre belli bir değerleri bulunmaktaydı. Akçenin o günkü Avrupa paraları karşısındaki değerini bilmeye ihtiyacımız var. Ortaklar her kantarı 55 akçe hesabı üzerinden 1091 kantar şimşir ağacı teslim edeceklerini taahhüd ediyorlardı. Bu da 60.005 akçe etmektedir. Kadı huzurunda her iki taraf da, anlaşmanın yapıldığı gündeki şimşirin ederi üzerinden el sıkışmayı kabul etmişlerdi. Buna göre vade süresi olan 200 gün dolduğunda şimşirin fiyatının değişmesinin daha doğrusu artmasının hiçbir önemi olmayacaktı. Eğer Hollandalı vade dolduktan sonra yeniden şimşir almak isterse kantarı 55 akçeden değil, bu kez gelecekteki fiyat ne ise onun üzerinden satın alacaktı.

Mevcut şartlara göre anlaşmanın tamamlanıp tamamlanmadığını anlamak da mümkün değil. Zira Hollandalı'dan parayı peşin alan ortaklar Ali Reis ile Maden b. Derviş'in vade dolduğunda şimşirleri teslim edip etmediklerini hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Ancak, anlaşmaya sadık kaldıklarını ve ağaçları teslim ettiklerini sanıyoruz. Aksi halde, anlaşmaya uymadıklarına dair başka bir mahkeme kaydı ile karşılaşabilirdik. Bunun yanında vade dolduktan sonra müste'menin yeni alım yapma ihtimalinin olduğunu belgedeki ifadelerden anlıyoruz. Büyük bir ihtimalle bu anlaşmanın öncesinde taraflar birbirlerini tanıyorlardı. Yoksa Hollandalı borç parayı bu kadar kolaylıkla ve malı teslim almadan vermezdi.

10. Venedik'e Rakip Bir Ticaret Devleti: Dubrovnik

Yukarıda morina balığı ticareti yapan Venedikli tüccardan bahsedilmişti. Gerçekte Karadeniz'de ticaret izni verilen tek bir ulustan, Dubrovnikli tacirlerden de bahsetmek gerekir³⁸. Adriyatik kıyısındaki bu şehir devleti, küçümsenmemesi elzem bir ticarî güç

³⁸ Karadeniz'e girmesine izin verilen Dubrovniklilere dair bk. Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge 1991, s. 14, 17-18.

sahibiydi. Osmanlı yönetiminin desteğini her zaman arkasına alan Dubrovnik, Rumeli'den birçok hammaddeyi serbestçe alıp giderdi. Ayrıca Osmanlı'nın batılı devletlerle gerçekleşen ticaretinin çıkış limanlarından birisi durumundaydı. Dubrovnikli tüccarlar bir bakıma Venediklilere karşı bir denge unsuruydular. Bu yüzden Karadeniz'e serbestçe girerlerdi. Venedikliler de dahil diğer Avrupa uluslarının tüccarlarından farklı bir gümrük vergisi ödeme düzenlemesine sahiptiler. Anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı yönetimi çeşitli tedbirlerle Dubrovnikli tacirleri korumak hususunda ihtimam gösterirdi³⁹.

Mahkeme kayıtlarına giren Dubrovnikli tüccar Maro veled-i Anton, bir gemi ile Galata'ya getirdiği morina balığı ile yüklü fiçılarının gümrük muhtesibleri Ramazan Ağa ve Derviş Beşe tarafından gümrük vergisi ödemediği gerekçesiyle el konulmasından şikâyetçiydi. Maro'ya göre ahidnamelerinde de kayıtlı olduğu üzere %2 oranındaki vergiyi malı satın aldığı yerde ödemişti. Yeniden vergi talep edilmesi ahidname şartları ile çelişmekteydi. Muhtesibler ise ellerindeki ihtisabla ilgili bir resmi belgeye güvenerek yaptıklarının meşru olduğunu savunmaktaydılar. Her iki taraf da ellerindeki belgeleri mahkemeye sundular. Gerekli incelemeden sonra muhtesiblerin haksız olduğuna karar verildi⁴⁰.

Galata kadısının bu davada kilit rol oynadığını söylemeye gerek bile yok. Uluslar arası ticaretin merkezinde kadılık yapan bir hukukçunun engin ticaret hukuku bilgisine sahip olması beklenen bir durumdur. Mahkemede her iki taraftan da belge istenmesi ve bu belgelere göre bir karara varılması, kadının hata yapmasını önlemiştir. Bir kez daha dinî ya da millî farklılıkların çok fazla önemli olmadığı, tarafların eşit bir şekilde kanun yorumlayıcılar

³⁹ Metin Ziya Köse, *Osmanlı Devleti ve Dubrovnik İlişkileri Doğu Akdeniz'de Casuslar ve Tacirler 1500-1600*, İstanbul 2009.

⁴⁰ 20 Cemaziyelahir 1083 (13 Ekim 1672), GŞS., nr.113, s. 45.

önünde hakkını savunduğu, haksızlığın önlendiği bir yapının var olduğu ispatlanıyordu.

11. Bir Osmanlı Elitinin Borçlanması

İmparatorluğun başkentindeki dinî, ırkî, kültürel ve iktisadî renklilik sosyal ilişkilerin şekillenmesinde de gözden kaçmayacak kesişmelerin yaşanmasına da olanak sağladı. Sadece ticaretle haşır neşir olanlar değil, Osmanlı eliti bile yeri geldiğinde Avrupalı konuklarla bir şekilde irtibata geçtiler. Müste'menlerin ticaretle daha doğrusu para ile olan kuvvetli bağları, ciddi bir ekonomik dönüşüm yaşayan devletin üst düzey görevlilerinin yolunun onlara doğru yönelmesine neden oldu.

Aşağıda içeriği açıklanacak olan kayıтта, eskiden Edirne kadısı olan ve o esnada İstanbul'da Aşıkpaşa mahallesinde yaşayan es-Seyyid Mehmed Efendi, Fransız müste'men Mosi Coğlan veled-i Cane'den 13 *kese* esedi kuruş borç aldı. Borçlandığına dair bir temessük hazırladı ve bunu Mosi'ye verdi. Mehmet Efendi, daha sonra borcunu ödedi. Borç temessükünü geri istedi. Ancak Mosi temessükü kaybetmişti. Mahkemeye başvuran Mosi, eski kadının borcunu ödediğini ve temessükün bulunması halinde hiçbir hukukî geçerliliğinin olmadığını Galata kadısının huzurunda yasal bir hale getirdi⁴¹.

Belge bize sadece bu bilgileri sunuyor. Elbette bununla iktifa etmememiz gerekir. Bazı görüşlerimizi açıklamak ve bazı sorular sormak ihtiyacı hissediyoruz. Edirne kadılığı, Osmanlı ilmiye teşkilatı yükselme silsilesi içerisinde önemli sayılabilecek bir kadılıktır⁴². Bir üst düzey kadının bu kadar yüksek bir meblağda borç para alması ne ile açıklanabilir? Görevden alınan

⁴¹ 20 Zilkade 1102 (15 Ağustos 1691), GŞS., nr. 152, s. 27.

⁴² Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Çağ*, İstanbul 2004, s. 174.

kadılar yeni bir tayin için İstanbul'a gelirler ve beklerlerdi. Bu sırada maaş alamazlardı. Belki de Mehmet Efendi, kendisinin ve ailesinin geçimini temin etmek için bu parayı borç almıştı. Mahkemeye kendisinin değil de, kethüdası İbrahim Ağa'nın gönderilmiş olması ailesi dışında ev ve dışarı hizmetlerini görmek üzere yardımcılarının bulunduğu sonucunu da doğurmaktadır ki, bunların aldıkları maaşların karşılanması da başlı başına bir sorun olarak görülüyor.

Mosi, mahkemeye iki tercümanla geldi. Bunlar Arslan ve İsak adlı iki Yahudi idi. Büyük bir ihtimalle Fransız, Osmanlı diline yeteri kadar vakıf değildi. Buradan hareketle ve yine büyük bir ihtimalle Galata'ya yerleşmesinin çok eskiye dayanmadığını ileri sürebiliriz. Başkente yeni gelmiş bir müste'menle bir hukuk adamının yollarının kesişmesi rastlantı ile mi oldu, yoksa şartlar tarafların tanışıklığını uygun hale mi getirdi? Belki de tanışmalarına vesile olan bir aracı vardı. Yoksa, Fransız dara düşenlere borç para veren bir tefeci miydi?

Mehmet Efendi acaba ticaretle uğraşıyor muydu? Vadesi gelen ve ödemek zorunda olduğu başka bir borcu mu vardı? Bir Osmanlı hukuk adamının bir müste'menden borç para alması başkentteki bürokratlar tarafından nasıl karşılanıyordu? Eski kadı ile Fransız nasıl ve nerede tanıştılar? Mehmet Efendi, bu borcu daha sonra nasıl ödedi? Eski kadı yeni bir görev mi elde etti? Elbetteki bu soruların yanıtları mevcut belgedeki bilgiler ışığında mümkün olmayacak.

Bu borç ilişkisi bir dostluğun gereği miydi yoksa alınan borca herhangi bir vade farkı konulmuş muydu? Eğer ilk ihtimal geçerli değilse, öyleyse Fransız'ın verdiği borç karşılığında kadı faiz ödedi mi? Faiz, Osmanlı hukukuna göre yasaklanmıştı. Ancak piyasalarda faiz hesabı yapılıyor ve uygulanıyordu. Yoksa bir müste'men neden karşılıksız olarak borç versin ki?

Mahkeme kaydının yeteri kadar ayrıntı vermemesi nedeniyle biz bu soruları ürettik ve fikir yürüttük. Bunların bir kısmı veya tamamı doğru olmayabilir. Gerçek olan şu ki, Osmanlı toplumdaki farklılıklar sanıldığı kadar birbirinden ayrı dünyalar oluşturmamıştı. Her bakımdan bir geçirgenlik ve geçişlilik mevcuttu. Farklılıklar ister zorunluluk ister çıkar ilişkisi ister kendiliğinden gelişmiş olsun bir tarafın diğer tarafı algılama ve kabul etme süreçlerinde çok önemli bir rol oynamıyordu. Aksine ötekini anlama düzeylerinin oluşmasına yardımcı oluyordu. Bir hukuk adamının bir Fransız'dan borç alması başka ne ile açıklanabilir ki?

Sonuç

Yukarıda incelenen belgelerdeki kayıtlar tesadüfi olarak seçildiler. Elbette ki farklı konulardan bahseden kayıtlar da mevcuttur. Avrupalıların da dahil olduğu bir vekalet sözleşmesi; bir Yahudi ile bir Avrupalının düştükleri ticarî anlaşmazlıktan sonra kozlarını kadı huzurunda paylaşmaları; bir elçinin temsil ettiği grubun sözcüsü olarak Galata kadısına başvurması; müste'menlerin dinî sorunlarına Osmanlı yöneticilerin çözüm arayışı ve buluşu; darülharbde esir düşen bir Müslümanın kurtarılması işini bir efrencin üstlenmesi; Avrupalıların İstanbul'da mal mülk sahibi olmaları; emlak satmaları/satın almaları; vergilerden muafiyet isteyen bir grup Avrupalının Galata kadısına başvuru yapmaları; İstanbul'daki elçiliklerin yapısı ve organizasyonuna dair yazışmaların yapılması; Avrupalıların İstanbul'da rahat ve serbest bir hayat yaşamaları; gümrük mültezimlerinin aşırı vergilendirme girişimlerinin engellenmesi için verilen ehemmiyetli uğraşlar; ticareti yapılan malların neler olduğu ve bir müste'menin bir Avrupalı esiri satın alarak özgürlüğüne kavuşturması gibi kayıtlara tesadüf edildi.

Sonuç olarak, Galata mahkeme kayıtları başkente ve hatta imparatorluğun başka şehirlerindeki Avrupalılar hakkında keşfedilmeyi bekleyen ve önemli birçok ticaret döngüsüne ait kayıtları ihtiva eden defterler olarak billurlaşıyor. Gelecekte Avrupa tarihi ile ilgilenecek olan tarihçilere gözden kaçırılmaması gereken fırsatlar sunmaya hazır bu defterlerin hak ettiği değeri yeteri kadar fark etmiş olmadığımız aşıkardır. Anlaşılan şudur ki, herhangi bir konuda bildiklerimiz çoğu zaman onu gerçek manasıyla anlamamıza, yorumlamamıza, tahlil etmemize ve kullanılabilir bir bilgi haline sokmamıza imkan vermemektedir. Bu bakımdan Galata Şeriiye Sicilleri mevcut bilgilerimize yeni bilgiler katacak ve Osmanlının konuğu olan Avrupalıların hangi koşullarda Osmanlı toplumu ile bütünleştığının anahtarı olarak tarihçilerin huzurunda hak ettiği yeri alacaktır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Avusturya Tüccar Gemilerine Ait Veriler Işığında Osmanlı-Avusturya Deniz Ticareti (1700-1800)

Doç. Dr. Numan ELİBOL

(Osman Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü)

1. Giriş

XVIII. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancı devletlerle iktisadî münasebetlerinde yüzünü batıya çevirdiği ve Avrupa ile ticarî ilişkilerini yoğunlaştırdığı bir dönem olmuştur. Avrupalı devletlerle yapılan ticaretin gelişmesine bağlı olarak da, iki bölge arasında mübadeleye sahne olan malların çeşitliliği artmış ve Avrupa'ya yönelik ithalat ve ihracatın önemli durakları konumundaki İzmir ve Selanik gibi liman kentleri, Osmanlı dış ticaretinin yeni merkezleri olarak önem kazanmıştır. Bu dönemde Avrupa'ya ihraç ve oradan ithal edilen ticaret maddelerinin muhtevasında da değişiklikler meydana gelmiş; dönemin sonlarına doğru mamul olarak ihraç edilen malların hacminde bir daralma yaşanırken, yarı-mamul veya hammadde olarak yapılan ihracatta artış gözlenmiştir. Bu dönemde Avrupalı devletlerin Osmanlı dış ticaretinde işgal etmiş oldukları önemli rolün bir belirtisi olarak, Avrupa menşeli gemiler, Osmanlı dâhilî ticaretinde de yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa

devletleri arasındaki ticaret faaliyetlerinin gelişmesi, bir yandan Avrupalı tüccarların Osmanlı sularında daha fazla boy göstermelerine yol açmış; bir yandan da, kendilerinin bu coğrafyadaki en büyük yardımcıları durumundaki Osmanlı tebaası “gayr-ı Müslim” tüccarların, aracılık faaliyetlerinden zenginleşen bir zümre olarak, palazlanmasına yol açmıştır.¹

XVIII. yüzyıl Osmanlı dış ticaretinde Avusturya’nın ağırlıklı bir yer işgal ettiği genel olarak kabul edilen bir görüş değildir. Hele Avusturya’nın Osmanlı deniz ticaretinde söz sahibi olması, XVIII. yüzyılın önemli bir kısmı için söz konusu dahi değildir. Bununla birlikte, merkantilist iktisat düşüncelerinin erken dönemlerde olgunlaştığı merkezlerden birisi olarak Avusturya, yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu ve Levant dünyası ile ticaret faaliyetlerini geliştirmek için bilinçli adımlar atmaya başlamıştır.

Bu yazı, Avusturya’nın öncülüğünde iki bölge arasındaki ticareti geliştirmek için atılan adımları; bu adımların ne tür sonuçlar doğurduğunu ve iki bölge arasındaki ticaretin yüzyıl boyunca nasıl bir gelişme seyri takip ettiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Konuya Avusturya perspektifinden yaklaşmak, iki coğrafya arasındaki ticaretin akışını değiştirecek adımların Avusturya tarafından atılmaya çalışılmış olması nedeniyle bir zaruret gibi görünmektedir. Diğer taraftan, Osmanlı iktisadî hayatına hâkim

---

¹ XVIII. yüzyılda Osmanlı dış ticaretinde meydana gelen değişiklikler için bkz. Robert Mantran, “Transformation du commerce dans l’Empire ottoman au dix-huitième siècle”, *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Thomas Naff ve Roger Owen (ed.), Southern Illinois University Press, Feffer & Simons, Inc., London 1977, 217-235; Daniel Panzac, “International and Domestic Maritime Trade in the Ottoman Empire in the XIIIth Century”, *International Journal of Middle East Studies*, 24, 1992, s. 189-206; Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and Struggle for Land 1600-1800*, Cambridge University Press, 1981.

olan gelenekçi yaklaşımın yansımaları da dikkate alınacak olursa, yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı yönetiminin iki bölge arasındaki ticarete dair atmış olduğu adımların ve almış olduğu tedbirlerin, Osmanlı dış ticaretinde benimsenen genel siyasetin bir parçası olduğu ve ticaretin genel seyrini değiştirecek köklü hamleler olarak değerlendirilemeyeceği de, kendiliğinden anlaşılabacaktır. Bu nedenle söz konusu araştırma, Avusturya'nın inisiyatifiyle ve Avusturya tüccarları eliyle Osmanlı sularında gerçekleştirilen ticareti tasvirden ibaret bir hal almıştır.

Araştırmaya kaynak teşkil eden malzeme için başlıca Osmanlı arşivine müracaat edilmiştir; ancak ulaşılması gereken bütün malzemeye ulaşılabilirdiği ve ulaşılabilenlerin de eksiksiz değerlendirilebildiği söylenemez. Araştırmaya kaynak teşkil eden Osmanlı arşiv malzemesi ile ilgili açmazlardan ilki, kayıtların sürekliliğinde ve sistematikliğinde mevcut olan istikrarsızlıktır. Normal olarak Osmanlı sularına giren ve Osmanlı iskelelerine ticaret eşyası getiren tüccarlar ve ticaretleriyle ilgili en kapsamlı bilgiler, başta İstanbul olmak üzere İzmir, Selanik vb. önemli ticaret merkezlerinin gümrük kayıtlarında mahfuz olmalıdır. Ancak hali hazırda bu kayıtların erken dönemler için eksik olduğu ve ancak yüzyıl sonlarına yaklaştıkça fazlaştığı ve zaman dilimi bakımından daha fazla bütünlük sergilediği bilinmektedir. Dolayısıyla Avusturya bandıralı gemilerin seyri ve Avusturyalı tüccarların faaliyetleri ancak XVIII. yüzyıl sonlarında daha net bir biçimde ortaya konabilecek durumdadır.

Bu noktada Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerle hemen her türlü ilişkisini ihtiva eden “düvel-i ecnebiye” kayıtlarının, mübadeleye sahne olan malların içeriği bakımından zengin bilgi ihtiva etmemekle birlikte, Avusturya gemilerinin Osmanlı sularındaki hareketliliği bakımından daha kullanışlı oldukları düşünülebilir. Zira bu kayıtlar, Çanakkale boğazından geçerek İstanbul'a yönelen ve Osmanlı sularında güvenli seyredabilmek için özel izin isteyen

bütün Avusturya bandıralı gemilere yer vermektedir. Bu kayıtlar ayrıca gemi kaptanları ve tüccarlarının nakliye ve ortaklık sözleşmeleri, gümrük vergileri, korsanlık, alacak-verecek davaları vb. hususlardaki ihtilaflarına da yer vermekte ve Osmanlı-Avusturya deniz ticaretinin değişik boyutları ile ilgili daha farklı bilgilere sahip olmamızı kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla söz konusu kayıtlar, araştırmanın geri kalan bölümünde temel kaynak malzeme olarak karşımıza çıkacaktır.

2. Ticarete Durgunluk Dönemi

Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile ticarî münasebetlerini geliştirmek maksadıyla müşahhas adımlar atmaya başlaması XVII. yüzyılın ikinci yarısını bulur. İlk Oryantal Ticaret Şirketi'nin² kurulmasını (1667) takip eden yıllarda, Avusturya'nın Adriyatik Denizi'ne açılan en önemli ticaret limanı olan Trieste'nin bir serbest bölge haline getirilmesi ve Osmanlı deniz ticaretinde kullanılması tasarlanmıştır.³ Bu tarihlerden itibaren de, Trieste'den

² Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticarete daha çok Rumeli topraklarına dönük faaliyet göstermesi beklenen ve kurulmasından itibaren Tuna nehir yolunu kullanmaya başlayan şirket, başta mensucat ve madenî ürünler olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan her türlü ithalat ve ihracatı tekeline almış; 1668 yılında Budin, Belgrad ve İstanbul'da temsilcilikler açmıştır. Faaliyet sahası İran'a kadar uzanan şirketin faaliyetleri, ikinci Viyana muhasarasıyla başlayan Osmanlı-Avusturya savaşları nedeniyle 1683 yılında fiili olarak sona ermiştir. (Numan Elibol, XVI-XVII. Yüzyıllarda Avusturya'nın Doğu Ticareti, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 12, s. 37-38, 46; Hans Halm, *Österreich und Neurussland: Donau Schifffahrt und Handel nach dem Südsten 1718-1780*, c. I, Verlag Thiel und Hintermeier, Breslau 1943, s. 64; Herbert Hassinger, "Die Erste Wiener Orientalische Compagnie 1667-1683", *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 35. Band, Stuttgart, 1942, s. 10, 15, 19-20, 51).

³ Hassinger, "Orientalische Compagnie", s. 37.

kalkan Avusturya gemileri Osmanlı hâkimiyetindeki Akdeniz ve Ege sularını kullanmaya başlamışlardır⁴.

II. Viyana kuşatmasının ardından başlayan savaşlarla kesin-
tiye uğrayan süreç, XVIII. yüzyıl başlarında yeniden canlanma
içine girmiştir. Bu dönemde atılan adımlarla, Avusturya'nın iç
kesimleri ile XVIII. yüzyıl başlarında Avusturya hâkimiyetine
giren İtalyan toprakları (Milan, Napoli, Sicilya) arasındaki tica-
retin güçlendirilmesi; iki bölge arasındaki ticarete Venedik'in
devre dışı bırakılması; ve Bohemya, Moravya ve Şilezya çıkışlı
malların Adriyatik üzerinden dış pazarlara aktarılabilmesi
amaçlanmıştır.⁵

Belirlenen hedeflere ulaşabilmek için ilk olarak Adriyatik
Denizi'ni kullanan yerli ve yabancı gemilerin seyrine serbesti-
yet getirilmiş (1717); ardından Trieste ve Fiume serbest ticaret
bölgeleri ilan edilmiştir (1719)⁶. 1725 ve 1730'da, adı geçen
liman kentlerinde faaliyet gösterecek tüccarlara, etnik ve dini
ayırım gözetmeksizin, sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, ticaret
tesislerinin kurulması, gümrük uygulamalarında indirim ve
muafiyete gidilmesi ve bazı mallarda ithalat kolaylığı sağlan-
ması gibi bir dizi kolaylık daha tanınmıştır⁷. Aynı dönemde bir
yandan da, Adriyatik kıyısındaki liman kentlerini iç kesimlere

⁴ Hassinger, *a.g.m.*, s. 37-38.

⁵ Ernst Bruckmüller, "Triest und Österreich im 18 Jahrhundert", *Österreichische Osthefte*, 27. Jahrgang, Heft 3, Wien 1985, s. 302; Franz Martin Mayer, "Zur Geschichte der Österreichischen Handelspolitik unter Kaiser Karl VI", *Mitteilungen des Institutes für Österreichische Geschichtsforschung*, 18. bd., Wien 1897, s. 130.

⁶ Wilhelm Kaltenstadtler, "Der Österreichische Seehandel über Trieste im 18. Jahrhundert", *Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte*, 55-56. Bd., 1969, Heft 1,4, s. 484.

⁷ Kaltenstadtler, *a.g.m.* s. 486; Adolf Beer, "Die Österreichische Handelspolitik unter Maria Theresia und Joseph II", *Archiv für Österreichische Geschichte*, band 86, Wien, 1898, s. 42

ve Güney Alman eyaletlerine bağlayan yeni kara yolları inşasına girilmiştir⁸.

Avusturya yönetiminin Adriyatik ve Akdeniz ticaretini geliştirmek için atmış olduğu bu adımlardan, 1735'te Napoli ve Sicilya'nın kaybedilmesi ve Avusturya'nın deniz gücünün zayıflaması; coğrafi şartların Trieste ile iç kesimler arasındaki ulaşımı zorlaştırması; yol güvenliğinin tam olarak sağlanamaması; Trieste'nin fizikî yapısının yetersiz oluşu ve Trieste halkı arasında ticaret geleneğinin oluşmaması; Trieste'deki karışık vergi sistemi ve değişik adlar altında tahsil edilen dahilî vergilerin tam olarak ortadan kaldırılamaması ve Venedik'in rekâbeti gibi nedenlerden dolayı, kısa vadede olumlu sonuçlar alınamamış; 1730'lar boyunca Avusturya'nın iç kesimlerinin denizle bağlantısı, Hollanda, Hamburg veya kuzeydeki liman şehirleri aracılığıyla kurulmuştur⁹. Bununla birlikte, Avusturya'nın Atlantik merkezli deniz aşırı ticarete söz sahibi olabilmek amacıyla 1722 yılında kurdurduğu Ostende Ticaret Şirketi'nin faaliyetlerinden istenilen başarının elde edilememesi ve şirketin faaliyetlerinin 1720'lerin sonlarında fiilen durdurulmuş olması, Avusturya'nın deniz ticaretiyle ilgili beklentilerinde Akdeniz ve Osmanlı coğrafyasının tekrar ön plana çıkmasına yol açmıştır.¹⁰

⁸ Bruckmüller, *Triest*, s. 308; Joseph Sandgruber, "Die Handelskompagnien Oesterreichs nach dem Oriente und nach Ostindien in der ersten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts", *Zeitschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte*, 7. Band, Berlin, 1900, s. 679.

⁹ Kaltenstadtler, *Seehandel*, s. 486-87, 297; Bruckmüller, *a.g.m.*, s. 302-306;

¹⁰ Joseph Dullinger, "Die Handelskompagnien Oesterreichs nach dem Oriente und nach Ostindien in der ersten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts", *Zeitschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte*, 7. Band, Berlin, 1900, s. 77, 81; Wilhelm Treue, *Wirtschaftsgeschichte der Neuzeit*, b. I, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1973, s. 218, 222-225.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticarete Tuna nehrine, bu güzergâhın daha kısa olması ve dolayısıyla daha düşük maliyetli teşebbüslere imkân sağlaması nedeniyle Adriyatik deniz yolundan daha fazla önem verilmiş; ancak söz konusu güzergâhın randımanlı kullanılamaması nedeniyle¹¹ yine kara yolları ve Adriyatik güzergâhı tercih edile gelmiştir. Buna rağmen, aynı güzergâhı Venedik'in daha etkin bir biçimde kullanması nedeniyle, Avusturya'nın Adriyatik iskeleleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaret, yüzyıl ortalarına kadar arzu edilen seviyede gelişme gösterememiştir.¹²

Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında deniz yoluyla yapılan ticaretin seyrinin bir ölçüde Osmanlı kaynaklarından takip edilebileceği düşünülebilir. Osmanlı Ahid ve Ahkâm defterlerine yansıdığı kadarıyla¹³, 1720 yılı öncesinde Akdeniz yoluyla Osmanlı sularına giriş yapan Avusturya gemilerinin sayısı üçtür. Kalkış yerleri Rijeka (Fiume), Trieste ve Mesina olan bu üç gemiden ikisi İzmir'e yönelirken, bir tanesi İstanbul'a gelmiştir. 1720'lerin sonlarına doğru Akdeniz yoluyla İstanbul'a gelen ve buradan mal aldıktan sonra geri dönen gemilerin sayısında bir artış söz konusudur. 1728-1734 yılları arasında güneyden gelip İstanbul'a yönelen ve kalkış yerleri belli olmayan gemilerin sayısı 31'i bulmuştur. Bu gemilerin aynı dönemde yıllara göre dağılımı şu şekildedir.

---

¹¹ Osmanlı Arşiv kayıtlarına göre XVIII. yüzyılın ilk yarısında Tuna güzergâhının kullanımı için bkz. Numan Elibol ve A. Mesud Küçükka-
lay, "Implementation of Passarowitz's Treaty of Commerce: The Case of
the Austrian Merchants (1720-1750), *The Peace of Passarowitz 1718*,
14-15 November 2008, Pozarevac, (Basılmamış Konferans Bildirisi).

¹² Kaltenstadler, "Seehandel", s. 42.

¹³ BOA, A.DVN.DVE., nr. 57/1, 197, 259, 368.

Tablo 1. Osmanlı İmparatorluğu'na Gelen Avusturya Tüccar Gemileri: 1728-1734

Yıl	Sayı
1728	1
1729	5
1730	7
1731	12
1732	-
1733	3
1734	3
Toplam	31

Kaynak: BOA, A.DVN.DVE, nr. 57/1, 197, 259, 368, 421, 436, 439, 448, 450, 457, 461, 464, 479, 483-85, 489-90, 494-95, 497-98, 501, 503, 506-07, 539, 547, 553, 557.

Yukarıdaki tabloya yansıyan artışın göreceli olduğu söylenebilir. Zira Osmanlı İmparatorluğu'na giriş yapan Avusturya bandıralı gemilere ait bir sonraki kayıt 1741 yılına aittir. Bu kayıt Atlantik kıyısındaki Östende'den hareket eden ve Garb Ocakları'na yönelen dört Avusturya gemi kaptanının güvenliğini konu etmektedir. Benzer muhtevaya sahip 1745 ve 1750 yıllarına ait diğer iki kayıta da Akdeniz'de seyredecek olan Hamburg gemi kaptanları ve Mısır iskelelerini kullanacak olan Avusturya imparatorluk tebaası Livorna tüccarlarının güvenliği konu edilmektedir¹⁴.

3. Ticaret Trafikinin Canlanması

Avusturya gemilerinin Osmanlı sularındaki seyrini konu edinen kayıtlar yüzyılın ikinci yarısı için daha fazladır ve gemilerin seyir trafiği, seyir güzergahları ve taşınan mallar bakımından da daha zengin bilgiler ihtiva etmektedir. Buna göre, 1750'lerin sonlarına

¹⁴ BOA, A.DVN.DVE., nr. 58/2, 20, 134. 312.

kadar Avusturya bandıralı gemilerin Osmanlı sularında daha sık görülmeye başladığını; 1760'larla birlikte Osmanlı sularına giren Avusturya gemilerinin sayısında ciddi bir artış görüldüğünü ancak bu artışın Osmanlı-Avusturya ve Osmanlı-Rus savaşları (1768-1774) ile noktalanın süreçte kesintiye uğradığını; savaşın sona ermesinden itibaren eski canlılığın tekrar yakalandığını; nihayet 1780'lerle birlikte, Avusturya gemilerinin sayısında önceki yıllarla karşılaştırılamayacak ölçüde büyük artışlar yaşandığını ve bu durumun, Osmanlı Devleti'nin müdahil olduğu savaş yılları dışında, yüzyıl sonuna kadar devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu şartlar altında, Avusturya gemilerinin XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı sularındaki seyrini 1780'lere kadar olan dönem ve 1780'lerden sonraki dönem olarak iki farklı dönemde incelemek daha yerinde olacaktır. 1780'lere kadar ticarî amaçlı olarak Osmanlı sularına giriş yapan Avusturya gemilerinin yıllara göre dağılımı şu şekilde ortaya çıkmaktadır:

**Tablo 2. Osmanlı Başkentine Gelen Avusturya Bandıralı Gemiler:
1750-1780**

<i>Yıl</i>	<i>Gemi Sayısı</i>	<i>Yıl</i>	<i>Gemi Sayısı</i>	<i>Yıl</i>	<i>Gemi Sayısı</i>	<i>Yıl</i>	<i>Gemi Sayısı</i>
1750	-	1758	7	1766	1	1774	2
1751	-	1759	20	1767	3	1775	5
1752	1	1760	18	1768	2	1776	4
1753	1	1761	20	1769	1	1777	14
1754	1	1762	10	1770	-	1778	11
1755	2	1763	15	1771	-	1779	15
1756	3	1764	11	1772	-	1780	50
1757	6	1765	5	1773	1		
Toplam							229

Kaynak: BOA, A.DVN.DVE, nr. 58/2; BOA, A.DVN.DVE, nr. 60/4

Yukarıdaki tabloda yer verilen Avusturya bandıralı gemilerin güzergâhları ile ilgili dikkat çeken hususlardan ilki, bu gemilerin neredeyse tamamı için son durağın İstanbul olmasıdır¹⁵. Bununla birlikte, nadiren de olsa, Avusturya veya Avusturya'ya tâbi iskelelerden sadece İzmir, Kıbrıs ve İskenderiye gibi Akdeniz iskeleleriyle ticaret yapmak maksadıyla hareket eden gemiler de vardır¹⁶.

Öte yandan, örneklerine pek sık rastlanmamakla ve belirli bir sistematiği olmamakla birlikte, çoğu zaman İstanbul'a uğrayıp uğramadıkları tespit edilemediği halde İmparatorluğun değişik bölgelerinde faaliyet gösterdiği anlaşılan Avusturya gemi ve gemi kaptanlarına ait kayıtlar da mevcuttur. Bu gruptaki kayıtlara bakılarak Avusturya gemi kaptanlarının Kahire, İskenderiye,

---

¹⁵ Osmanlı Ahkâm defterlerinde yer aldığı kadarıyla, 1774 yılına kadar olan kayıtlar münhasıran Avusturya gemilerinin boğazlardan geçiş sırasında ihtiyaç duydukları “*izn-i sefine*” emir veya hükümlerinden ibarettir. “Boğaz Hisarları nâ’ib ve dizdârlarına” hitaben kaleme alınan bu emir ve hükümler, gemilerin boğazlardan “mürûrlarına mûmâna‘at olunmaması”nı istemektedir. Bu tarihten sonra sonraki kayıtlar da İstanbul’a gelen gemilerle ilgilidir; ancak artık, özellikle de 1777’den itibaren, emir ve hükümler “*sevâhil-i Bahr-ı Sefidde vâkı‘ vüzerâ-yı izâm ve kuzât ve nüvvâb ve iskele emînlerine ve sâ’ir zâbitân ve rû’y-ı deryâda geşt ü güzâr eden Cezâyir ve Tunus ve Trablusgarb ve Ölgünbar sefâyininin kapudân ve re’îslerine*” hitâben kaleme alınmakta; “*Devlet-i Aliyye’nin Bahr-ı Sefidde vâkı‘ ba‘zı iskelelerine ve andan hamûle ile âsitâne-i Sa‘âdet*”e gelmek isteyen Avusturyalı gemi kaptanlarının İstanbul’a güvenli bir şekilde ulaşmalarını temine çalışmaktadır. Bu durumda verilen emirler, genellikle “ahidnâme-i hümayûn şurûtu mücebine amel olunmak” üzere yazılan emr-i şerîflerdir. Bu guruba giren emirler sadece İstanbul’a gelen değil, Akdenizdeki diğer Osmanlı iskelelerini (Kıbrıs, İskenderiye, İzmir vb.) ziyaret eden Avusturya gemileri için de kaleme alınmaktadır.

¹⁶ BOA, A.DVN.DVE., nr., 60/4, 807, 871-72.

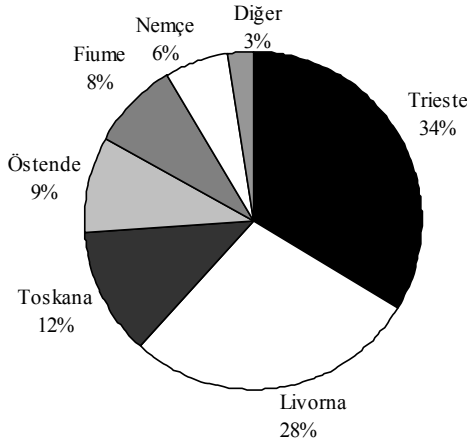
Kıbrıs, Narda, Hanya, İzmir, Sakız, Selanik ve Yafa iskelelerini sıkça kullandıkları düşünülebilir¹⁷. Avusturya bandıralı gemilerin ve Avusturya kaptanlarının Osmanlı dahilî ticaretinde kendilerine bir yer edinmeye başladığı anlamına gelecek bu durum, Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya savaşlarının sona ermesinden itibaren, yani 1774'ten itibaren yolculuğunun son durağı olarak İstanbul'a yönelen Avusturya gemilerinin kayıtlarına yansımıştır. 1777'den itibaren İstanbul'a gelen neredeyse bütün Avusturyalı gemi kaptanları için geçerli olan bu kayıtlarda, gemi kaptanlarının önce Akdeniz'deki diğer Osmanlı iskelelerine uğrayıp, buralardan mal alıp *Dersaadet'e emtia nakli ile ticâret murâd* eylediklerinden bahsedilmektedir. Bu durum, söz konusu tarihten itibaren İstanbul'a yönelen gemilerin Osmanlı İmparatorluğu dâhilindeki taşımacılık ve ticaret faaliyetlerinde aktif olarak yer almaya başladıklarının bir belirtisi olarak da değerlendirilebilir.

Avusturya bandıralı gemilerin kalkış yerleri ve gemi kaptanlarının mensup oldukları mahallî-etnik kimlikleri ile ilgili bilgiler düzenli değildir; 1750'lerin sonlarından itibaren bu yöndeki bilgileri takip edebilmek kolaylaşmaktadır. Kayıtlardaki adlandırmalar esas alınacak olursa, 1750-1780 arasında Avusturya iskelelerinden hareket eden 229 gemi kaptanının mahallî-etnik kimliklerinin dağılımı şu şekilde tezahür etmektedir:

---

¹⁷ BOA, A.DVN.DVE., nr., 60/4, 58/2- 315, 386, 398, 405, 412, 416, 419, 428; BOA, A.DVN.DVE., nr., 60/4, 28, 63, 104, 115, 180, 187, 200, 229, 263, 351, 819, 914, 1064, 1071, 1082.

Şekil I: Avusturya İskelelerinden Gelen Gemi Kaptanlarının
Mahalli/Etnik Dağılımları (1750-1780)

Diğer: Mesina, Stirya, İmparatorluk tüccar gemisi kaptanı

Kaynak: BOA, A.DVN.DVE.d., nr. 58/2; BOA, A.DVN.DVE.d., nr. 60/4;
BOA, A.DVN.DVE.d., nr. 61/5

Yukarıdaki grafik ile ilgili ilk dikkat edilmesi gereken nokta, oranları verilen bölgelerin gemi kaptanlarının gemileriyle hareket ettikleri yerler olmadığı; sadece gemi kaptanlarının ait oldukları bölgelere işaret etmeleridir ki, bu kayıtlara *Trieste tüccar kapudâni* veya *Livorna tüccâr sefinesi kapudâni* biçiminde aksetmiştir. Buna karşılık Trieste'li veya Livorna'lı bir gemi kaptanının hangi limandan gelmekte olduğu ile ilgili bir bilgi yoktur. Bu durumda Trieste'li bir gemi kaptanının Livorna'dan; Livornalı bir gemi kaptanının da, en azından teorik olarak, Trieste'den kalkmış olma ihtimali yok değildir.

Grafikte dikkat çeken diğer bir husus, Avusturya tebaası gemi kaptanları arasında Adriyatik limanları Trieste ve Fiume ile İtalya'nın kuzey batısında yer alan Toskayalı gemi kaptanlarının toplam sayı içerisinde neredeyse eşit bir ağırlığa sahip olduklarıdır. Bu durum, Avusturya'nın Levant, yani Akdeniz'in doğusu ve Osmanlı İmparatorluğu ile Akdeniz'in batısına eşit oranda hükmetme imkânı yakaladığı biçiminde de yorumlanabilir. Nihayet bu durum Avusturya'nın Akdeniz ticaretinde Adriyatik ve Liguaria sahillerindeki denizcilik geleneği ve ticaret birikiminden eşit biçimde yararlanabildiği anlamına da gelir.

Gemilerin taşıdıkları mallar söz konusu olduğunda, kayıtlardan bilgi edinmek pek mümkün değildir. Bununla birlikte İstanbul'daki Avusturya elçisine yansıyan bir takım ihtilaflardan ve ahidnâmelere aykırı usulsüz uygulamalardan, Avusturya gemilerinin taşıdıkları veya ticaretini yaptıkları mallar arasında kereste, buğday, sabun, pamuk, çivit, çelik, çuka, kahve, tuz ve *zahirenin* bulunduğu tespit edilebilmektedir¹⁸.

4. Ticarete İnkişaf Dönemi

Avusturya tüccar gemilerinin Osmanlı İmparatorluğu'na yaptıkları ticarî seyahatlerde 1780'lerle başlayan süreç, pek çok yönden önceki dönemle farklılık göstermektedir. Bu farklılıkların ilki, Osmanlı sularına giren gemi sayısındaki benzeri görülmemiş artıştır. Bu yoğun trafik 1781-1800 arasındaki kayıtlara şu şekilde yansımıştır:

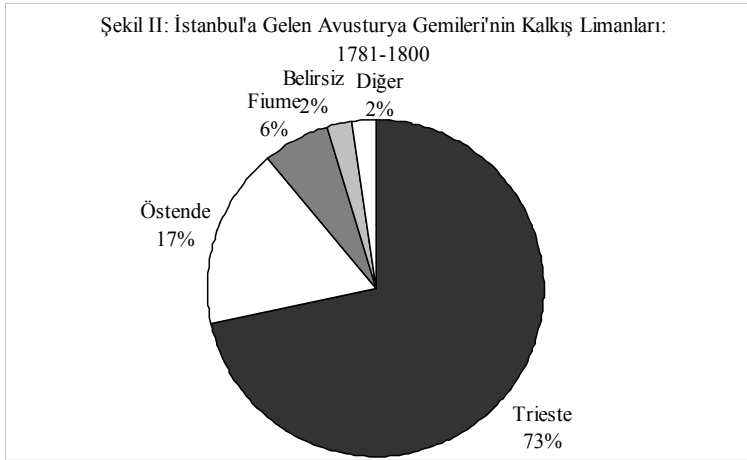
¹⁸ BOA, A.DVN.DVE., nr., 58/2- 330; BOA, A.DVN.DVE., nr. 60/4-28,79, 157, 806, 977-78, 1012-13, 1016, 1148, 1154.

Tablo 3. İstanbul'a Gelen Avusturya Bandıralı Gemiler: 1781-1800

Yıl	Gemi Sayısı	Yıl	Gemi Sayısı	Yıl	Gemi Sayısı
1781	91	1789	-	1797	55
1782	152	1790	-	1798	367
1783	36	1791	-	1799	87
1784	72	1792	59	1800	105
1785	33	1793	15		
1786	35	1794	6		
1787	21	1795	4		
1788	-	1796	1		
TOPLAM					1.139

Kaynak: BOA, A.DVN.DVE, nr. 61/5; BOA, A.DVN.DVE, nr. 62/6; BOA, A.DVN.DVE, nr. 63/7.

Yukarıdaki gemilerin kalkış limanları dikkate alındığında ise şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Bu dönemde, yukarıdaki tablo ve grafikte yer almayan ancak Osmanlı sularını kullanan başka Avusturya gemilerine ait kayıtlar da mevcuttur. Bu kayıtların ilki, kalkış yeri tespit edilemeyen, ancak kendilerine boğazlardan geçiş izni, yani *izn-i sefine* verilen gemilerdir. Bu kategorideki kayıtlar son derece az olup, sadece 1783 (1) ve 1785 (3) yıllarına ait dört gemi ile sınırlıdır.

Yukarıdaki tablo ve grafikte yer almadığı halde kayıtlarına daha sık rastlanmaya başlayan gemiler ise, artık yolculuklarını İstanbul'da sonlandırmayıp Karadeniz'e geçen gemilerdir. 1784 yılından itibaren boş; 1785'ten itibaren de dolu olarak kuzeye geçmeye başlayan bu gemiler, bilhassa Karadeniz'deki Rus iskelelerine yönelmektedir. Bununla birlikte, kuzeye yönelen Avusturya gemilerinin varış yerleri arasında Varna, Kalas, Eflak-Boğdan ve Silistre de zikredilmiştir. Öte yandan daha dönemin başlarında, yani Avusturya gemilerine Karadeniz'e geçiş izninin verildiği 1784 yılından¹⁹ iki yıl sonra, Avusturya gemilerinin, "*Nemçe memleketinden nehren çam sefineleriyle nüzûl eden hamûleyi*" almak üzere Karadeniz'e yöneldikleri görülmeye başlanmıştır²⁰. Bu durum Avusturya'nın, kendilerine boğazlardan geçiş hakkı tanınmasından hemen sonra, Tuna güzergâhını ve bu güzergâh üzerinde yapılan ticaret faaliyetlerini Akdeniz ticaretiyle birleştirebildiklerini göstermektedir.

¹⁹ Aynı yıl içerisinde Osmanlı Devleti tarafından Avusturya'ya verilen Muahede Senedi'nin 6. maddesiyle Avusturya tüccarlarının nehirlerden denize (Tuna Nehri'nden Karadeniz'e) ve denizden nehre Avusturya (Nemçe) bayrağı, gemisi ve tayfası ile serbestçe geçmelerine izin verilmiştir. Aynı senedin yedinci maddesi ile de Avusturya tüccarlarının Osmanlı Devleti'nin bütün *boğaz ve haliç ve bâ-husûs Bahr-ı Siyâh Boğazı*'ndan geçişler, her türlü vergiden muaf olarak serbest bırakılmıştır. Bkz. Numan Elibol, *XVIII. yüzyılda Osmanlı-Avusturya Ticareti*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003, s. 278-79.

²⁰ BOA, A.DVN.DVE., nr. 62/6, 64-80.

Dolu olmaları halinde bazen Avusturya iskelelerinden, bazen Akdeniz'deki diğer Avrupa iskelelerinden, bazen de Osmanlı iskelelerinden mal alarak yola çıkan bu gemilerin kalkış yerleri büyük ölçüde tespit edilebilecek durumdadır. Boş geçmeleri halinde bu mümkün değildir. Bu dönemde Akdeniz'den gelip Karadeniz'e geçen Avusturya gemileri ve dolu gemilerin kalkış yerleri şu şekilde ortaya çıkmıştır:

Tablo 4. Karadeniz'e Geçen Avusturya Gemileri: 1784-1800

<i>Yıl</i>	<i>Boş</i>	<i>Dolu</i>	<i>Toplam</i>
1784	1	-	1
1785	2	6	8
1786	19	9	28
1787	4	13	17
1788	-	-	-
1789	-	-	-
1790	-	-	-
1791	-	-	-
1792	8	25	33
1793	45	11	56
1794	22	7	29
1795	-	2	2
1796	4	2	6
1797	3	2	5
1798	-	6	6
1799	-	7	7
1800	15	7	22
Toplam	123	97	220

Diğer: Akdeniz: 2; Venedik: 2; Messina: 1; Napoli-Messina: 1; Sicilya: 1

Kaynak: BOA, A.DVN.DVE, nr. 62/6; BOA, A.DVN.DVE, nr. 63/7

Yukarıdaki grafiğin en belirgin özelliği, Karadeniz’e ticaret eşyası götüren gemilerin önemli bir kısmının Osmanlı iskelelerinden mal almış olduklarıdır. Bu, Avusturya gemileriyle boğazlar üzerinde yapılan ticaretin önemli bir kısmının tamamen taşımacılığa dayalı dahilî bir ticaret hüviyetine büründüğü ve Avusturya’nın Osmanlı dahilî ticaretinde önemli bir yer edinmiş olduğu biçiminde algılanmalıdır. Aynı faaliyetlerin Akdeniz ticareti bağlamında ele alınması durumunda ise, bu faaliyetlerinin neredeyse münhasıran Akdeniz’in Doğusu ve Adriyatik ile sınırlı kaldığı; gayet cüzî bir kısmının Akdeniz’in batısına sirayet ettiği vurgulanmalıdır.

Avusturya gemileriyle Osmanlı iskelelerinden temin edilen ve Rusya iskelelerine nakledilen ticaret maddelerine bakıldığında, bu maddeler arasında günlük, tütün, (ham) sirke, limon suyu, kuru meyve, incir, badem, hardal, zencefil, alacehri, kırmızı, buğday, portakal, portakal kabuğu, üzüm, hurma, akgünlük, eşribe-i efrenci, kırmızı üzüm, izmir üzümü, kaz tüyü, yazı kağıdı, at koşumu ve sair takım, trabza ve mermer, mermer hamam takımları, yaldızlı ayak, şarap, palamut, kuş üzümü, ceviz, sa’leb, armut ve armut kurusu, frenk kahvesi, çakı, incir çekirdeği ve torba inciri, şeker, şurup, anberiye, pamuk, eşribe, Bursa ipeği, rezzaki üzümü, ham pamuk, sünger, nar, pamuk ipliği, arak (meyve ispiertosu), tuzlu balık, harnup (keçi boynuzu), şurup, sakız turşusu, kükürt, yapağı, enfiye, *alaca* kumaşı, çuka, kahve, zırnık, bulgur ve muhtelif ecza ürünlerinin yer aldığı tespit edilmiştir²¹. Bu listede ilk dikkati çeken husus, listenin büyük ölçüde gıda maddelerinden oluştuğudur. Bununla birlikte, başta turuncgiller olmak üzere Akdeniz’e özgü ılıman iklim ürünlerinin ilk sırada yer aldığı; daha sonra baharat ve ecza ürünleri; bazı sömürge ürünleri ve nihayet mensucat ve madeni eşyalardan ibaret mamul malların sıralandığı söylenebilir.

²¹ Elibol, Numan, *XVIII. yüzyılda Osmanlı Avusturya Ticareti*, (MÜ., TAE, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2003, s. 210.

Boğazlardan serbest geçiş ve Karadeniz’de ticaret hakkının elde edildiği 1784 yılından itibaren, Karadeniz’e geçen Avusturya gemilerinin bir kısmı İstanbul’u da kullanmış; İstanbuldan satın aldıkları mallarla Karadeniz iskelelerine yönelmişlerdir. Bununla birlikte kalkış yeri İstanbul olan Avusturya gemilerinin sayısı oldukça az olup, 1784-1798 arasında sadece 7 ile sınırlıdır. Tamamı İstanbul’dan *iştirâ ve tahmîl* olunan bu gemilerdeki ticaret eşyası, sahtiyan, eşribe, Frenk bezi, ibrişim, Trieste makramesi, Bursa ipeği, efren sirkesi, efren kahvesi, şeker, tütün, incir, hurma, limon, limon suyu, portakal, zeytin, fındık, günlük, kuzu derisi, harrub (keçi boynuzu) ve palamuttan ibarettir. Aynı dönemde kuzeye bir gemi de boş olarak hareket etmiştir.²² Bu durum, söz konusu dönemde Karadeniz’e geçen Avusturya bandıralı gemiler için İstanbul’un ticaret eşyası temin ve ithal edilen bir öncelikli bir merkez olmadığı ve İstanbul’dan Karadeniz’e yoğun bir mal akışından bahsedilemeyeceği biçimde yorumlanmalıdır. Aynı durum Avusturya bandıralı gemilerin Karadeniz-Akdeniz yönündeki hareketleri için de geçerlidir. Bu dönemde (1784-1798) Karadeniz’den İstanbul’a mal getiren Avusturya gemilerine rastlamak mümkün değildir. Hâlbuki aynı dönemde başta Kerson gibi Rus iskeleleri olmak üzere Karadeniz’den hareket edip dolu olarak Akdeniz’e yönelen 106 Avusturya gemisi mevcuttur²³. Üstelik bu rakam,

²² BOA, A.DVN.DVE., nr. 61/5, 522, 614, 621; BOA, A.DVN.DVE., nr. 62/6, 133, 416, 580, 927, 1324.

²³ BOA, A.DVN.DVE., nr. 61/5, 547, 561, 563, 615, 637, 647, 674, 677, 683-85; 62/6, 14-15, 36, 42-43, 58, 81, 84, 160-161, 181-183, 211, 225-226, 249, 251, 258-259, 261-262, 271, 294, 536, 556, 575-576, 586, 589-590, 594, 607-608, 642-643, 687-688, 716, 725, 763-769, 788, 885, 889, 902, 920, 931, 945-946, 1012, 1017, 1021, 1029, 1030, 1034, 1046-1047, 1063-1064, 1068-1069, 1078-1079, 1083, 1113, 1118, 1129, 1135, 1143, 1152, 1201, 1211-1212, 1251, 1300, 1330, 1374, 1377, 1379, 1383, 1395, 1422, 1452-1453, 1455-1458, 1460, 1464, 1472.

Tuna nehrini kullanarak Karadeniz'e gelen Avusturya gemilerini ihtiva etmemektedir²⁴.

Karadeniz'den Akdeniz'e dolu seyreden gemilerin varış yerlerinin dağılımını ortaya koyabilmek mevcut verilerle mümkün değildir; ancak bilhassa 1784-1792 yıllarına ait kayıtlar esas alınacak olursa²⁵, Kerson, Taygan ve Kılburun vs. Rus iskelelerinden kalkan bu gemilerin varış limanları arasında İzmir, İskenderiye, Sakız vb. Osmanlı iskelelerinin önemli bir yer işgal ettiği; bununla birlikte deniz güzergâhının Trieste ve Livorna ile birlikte Marsilya'yı da içine alacak şekilde bütün Akdeniz'e yayıldığı düşünülebilir. Bu gemilerin yüklerinin tamamına yakını, başta buğday olmak üzere tahıl ve bakliyat ürünleri (bezelye, fasulye, darı, çavdar, arpa, kenevir, kendir) ve diğer gıda maddeleri (un, balık, havyar vs.) oluşturmaktadır. Bununla birlikte balmumu, güherçile, donyağı, sade yağ, domuz yağı, telatin, nuhtelif gön ve deri, sahtiyan, kirpas, demir, gemi çapası, enfiye, anason, tütün, yapagi, yün, horasanî, resen ve keten gibi maddeler de yer almaktadır²⁶.

Öte yandan, Avusturya gemilerinin İstanbul'dan Akdeniz iskelelerine mal taşınması da henüz yeterince yaygınlaşmamıştır; zira 1799 yılına kadar *hamûle tahmîli için* İstanbul'dan Akdeniz'e boş olarak 27 geminin geçtiği görülürken²⁷, İstanbul'dan mal yük-

²⁴ Bu türden kayıtların örnekleri için bkz: BOA, A.DVN.DVE., nr. 827-29; Elibol, *a.g.t.*, s. 208.

²⁵ BOA, A.DVN.DVE., nr. 61/5, 547, 561, 563, 615, 637, 647, 674, 677, 683-85; 62/6, 14-15, 36, 42-43, 58, 81, 84, 160-161, 181-183, 211, 225-226, 249, 251, 258-259, 261-262, 271, 294, 536, 556, 575-576, 586, 589-590, 594.

²⁶ *A.g.y.*

²⁷ BOA, A.DVN.DVE., nr. 62-6, 1070, 1089, 1090, 1114, 1127-28, 1133-34, 1136-38, 1148-49, 1199-1200, 1216, 1424, 1447, 1451, 1459, 1461-63, 1465, 1470-71ç

leyip Akdeniz'e yönelen gemi kayıtlarının sayısı altı ile sınırlıdır²⁸. Bu altı gemide taşınan ticaret eşyası da, alkollü (*arak, hamr* vs.) içecekler, *eccâ*, kürk, Beç arpası, pezir tohumu, tütün, mazi, kırmızı, deve tüyü, kumaş, havyar, telatin, kozalak, deri, kereste ve diğer *eşyâ-yı mütenevvî*' adan ibarettir.

Yukarıda sözü edilen kayıtlar, her şeyden önce boğazlardan geçiş yapan Avusturya bandıralı gemilere ait kayıtlardır ve Avusturya'nın İstanbul merkezli deniz ticareti ile ilgili kıymetli bilgiler ihtiva ettikleri varsayılabilir. Ancak İstanbul'a mal getiren veya İstanbul'dan mal alan Avusturya tüccarlarının Osmanlı Devleti'ne veya diğer Avrupa devletlerine ait gemileri kullanmaları da muhtemeldir ve bunun olağan bir durum olduğu da kayıtlara yansımıştır²⁹. Dolayısıyla gerek İstanbul'da olsun, gerekse imparatorluğun diğer önemli ticaret merkezlerinde olsun, Avusturya'nın deniz ticaretini kapsamlı ve derinlemesine ortaya koyabilmek, söz konusu ticaret merkezlerindeki gümrük kayıtları esas alınarak mümkün olabilir. Bu noktada en büyük problem, araştırmanın başında da temas edildiği gibi, XVIII. yüzyılın erken dönemleri için ulaşılabilen mufassal gümrük kayıtlarının son derece yetersiz olması; yüzyıl sonlarına ait olanların da düzensiz seriler halinde mevcut olmasıdır. Söz gelişi İstanbul gümrükleriyle ilgili XVIII. yüzyılın tamamına dair kapsamlı bir araştırma kaleme alınmış değildir.

A. Mesud Küçükkalay'ın hâlen üzerinde çalışmaya devam ettiği "Osmanlı Başkenti'nin İthalatı (1794-1803: Genel Karakteristikler)" başlıklı çalışmasında³⁰ ortaya koyduğuna göre,

²⁸ BOA, A.DVN.DVE., nr. 62-6, 1479-80, 1473-74, 1541, 1692.

²⁹ Avusturya tüccarları Osmanlı tebaası Müslim ve gayr-ı Müslimlere ait gemilerle birlikte Fransız, Venedik, Hollanda ve Danimarka gemilerini de kiralayabiliyorlardı. Bkz.: Elibol, *a.g.t.*, s. 193,

³⁰ Çalışmasının sonuçlarını bu aşamada kullanmama izin vermesinden dolayı Sayın A. Mesud Küçükkalay'a teşekkürü bir borç bilirim.

Avusturya tebaası tüccarlar, 1794-1803 yılları arasında İstanbul'a mal getiren ve gümrüklerde kaydı olan 1.835 tüccar içerisinde % 26,92'lik (494 tüccar) oranla ilk sırada yer almaktadır³¹. Avusturya tüccarlarını % 19,89'luk oranla (365 tüccar) Rus tüccarlar takip etmekte; ardından % 7,13'lük oranla (131 tüccar) Fransız tüccarlar gelmektedir³². Bu sıralama, tüccarların parça hesabıyla getirmiş oldukları mal miktarı ve ödemiş oldukları vergi miktarlarına da yansımıştır. Aynı dönemde İstanbul'a getirilen 5.321 parça ticaret eşyası içerisinde³³ Avusturya tüccarları getirdikleri 1.409 parça mal ile (% 26,48) ilk sırada yer almakta; Avusturya tüccarlarını 1.176 parça mal (% 22,10) ile Rus ve 448 parça mal (% 8,41) ile Fransız tüccarlar takip etmektedir. 22.334.296 akçeyi bulan vergi toplamında ise, Avusturyalı (% 22,63) ve Rus tüccarlar (% 19,33) ilk iki sırayı paylaşmasına rağmen³⁴, üçüncü sırada yer alan Fransız tüccarlar (% 11,02) yerini İngiliz tüccarlara (% 14,60) bırakmaktadır³⁵.

Benzer sonuçlar İstanbul'a gelen gemilerin bandıralarında da karşımıza çıkmaktadır. Aynı dönemde İstanbul'a mal getiren ve gümrük işlemine tabi tutulan toplam 170 gemi içerisinde ilk sırayı, 48 gemi ile (% 28,23) Trieste almıştır. Trieste'yi 31 gemi ile (% 18,23) Livorna ve 14 gemi (% 8,23) ile Marsilya izlemektedir³⁶. Bu sıralama, aynı iskelelerden gelen gemilerin getirmiş oldukları parça cinsinden ticaret eşyası miktarı ve bırakmış oldukları vergi miktarları

³¹ Aynı toplam içerisinde sayıları 514'ü bulan (% 28,01) ve tabiiyeti belirlemeyen tüccarlar dikkate alınmamıştır.

³² A.g.ç.

³³ Sıralamada, 1.223 parça mal ile (% 23,17) Avusturya tüccarlarından sonra gelmesi gereken tabiiyeti belirsiz tüccarlara yer verilmemiştir.

³⁴ Tabiiyeti belirsiz tüccarların ödenen toplam vergi miktarında % 21,61'lik bir oranla Avusturya tüccarlarının hemen altında, Rus tüccarların ise üstünde yer alması gerektiği dikkate alınmamıştır.

³⁵ A.g.ç.

³⁶ A.g.ç.

dikkate alındığında da fazla değişikliğe uğramamaktadır. Trieste'den gelen gemiler toplam 5.321 parça ticaret eşyasının yaklaşık yarısını (%45) getirmişlerdir ve bu kategoride en yakın rakip durumundaki Livorna çıkışlı gemilerin (% 9) açık ara önünde yer almışlardır. Ödenen vergi miktarında durum biraz değişmektedir. Zira Trieste limanından gelen gemiler 7.819.517 akçe ile toplam vergi miktarının (12.788.521 akçe) % 35'ini ödemelerine rağmen; daha önce ikinci sırada yer alan Livorna kalkışlı gemiler % 11,93'lik oranla (2.676.251 akçe) İngiliz iskelelerinden gelen ve 3.176.443 akçe vergi bırakan (% 12,22) gemilerin gerisine düşmüşlerdir. Bu grupta Marsilya'dan gelen gemiler de, bırakmış oldukları 1.853.670 akçe gümrük vergisi (% 8,29) ile artık dördüncü sırada yer almaktadır³⁷.

İzmir'e baktığımızda, şehirle ticaret bağı olan Avrupa tüccar ve limanları arasında Avusturya tüccar ve limanlarının ilk sıralarda yer almaya devam ettikleri görülür. 1797-99 arasında İzmir Efrenc Gümrüğü'ne gelen 316 gemi içerisinde Trieste iskelesinden kalkanlar, % 23,98'lik oranla (77 gemi) ilk sırayı almıştır. Trieste'nin en yakın rakipleri durumundaki Cenova, Livorna ve Marsilya ise, % 10.90, % 9.34 ve % 5. 91'lik oranlarla, Trieste'nin çok gerisinde sıralanmışlardır. Trieste'den gelen gemilerin ödemiş oldukları gümrük vergisi miktarı da, diğer limanlardan gelen gemilerin bırakmış oldukları vergi miktarının önüne geçerek % 29.55'lik oranla (74.891 kuruş 40 akçe) ilk sırada yer almıştır. ³⁸ Gemi bandıralarına bakıldığında da benzer bir durum söz konusudur. Aynı dönemde İzmir Efrenc Gümrüğü'ne gelen yabancı bandıralı gemiler içerisinde Avusturya (Nemçe) gemileri, 57 gemi ile (% 18.03) Dubrovnik (53 gemi) ve Rus (24 gemi) gemilerinin önünde ilk sırada yer almıştır³⁹.

³⁷ A.g.ç.

³⁸ A. Mesud Küçükkalay, "İzmir Efrenc Gümrüğü'ne Ait Bir İrad Defteri'nin Analizi ve Ticarete İlişkin Sonuçları (1797-99)", Belleten, LXX, 257 (Nisan 2006), s. 279, 283.

³⁹ Küçükkalay, "İrad Defteri", s. 281

İzmir'e 1794-1802 arasında gelen ve ayrı bir araştırmanın konusu olan 112 geminin kalkış yerine bakıldığında, Trieste İzmir'e gemi gönderen iskeleler arasında 33 gemi ile (% 28.69) Cenova (15 gemi) ve Livorna'nın (14 gemi) önünde ilk sırada yer almaktadır⁴⁰. Bırakılan vergi ve parça hesabıyla getirilen mal miktarı dikkate alındığında, Trieste limanından gelen gemilerin üstünlüğü daha bariz biçimde görülmektedir. Bu dönemde toplam 1.273 tüccarın malı olarak İzmir'e getirilen 2.859 parça ticaret eşyası içerisinde Trieste'den gönderilenlerin payı % 52.39; aynı gemilerin ödenen toplam gümrük vergisi içindeki payı ise, % 37.11'dir⁴¹. Gemilerin taşımış oldukları bandıralar söz olduğunda da, Avusturya gemileri (23 gemi), Venedik bandıralı gemilerle birlikte (24 gemi) ilk iki sırayı paylaşmaktadır⁴².

XVIII. yüzyılda Selanik ticareti ile ilgili yapılmış en kapsamlı araştırmalardan Svoronos'un çalışmasına bakılacak olursa, buradaki veriler de İzmir ve İstanbul'a ait verilerle benzerlik arz etmektedir. Söz gelişi 1786 yılında Selanik'ten Trieste, Venedik, Cenova ve Livorna'ya yapılan ihracatta Trieste balya, okka ve ödenen vergi (?) bazında sırasıyla % 31.32; % 37.26 ve % 38.23'lük oranlarla ilk sırada yer almıştır⁴³.

5. Sonuç

Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile iktisadî münasebetlerinde ticaret çok önemli bir yer işgal etmiş ve bu nedenle daha XVII. yüzyılın ikinci yarısında iki bölge arasındaki ticaret

⁴⁰ A. Mesud Küçükkalay, "Imports to Smyrna between 1794 and 1802: New Statistics from the Ottoman Sources", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 51 (2008), s. 12.

⁴¹ Küçükkalay, "Smyrna 1794-1802", s. 13.

⁴² Küçükkalay, "Smyrna 1794-1802", s. 18.

⁴³ N. Svoronos, *Le Commerce de Selanique au XVIIIe Siecle*, Press Universitaires de France, France 1956, s. 263-264.

faaliyetlerini Avusturya'nın lehine değiştirmek için geliştirilen tasarılar XVIII. yüzyıl başlarından itibaren uygulamaya konma fırsatı bulunmuştur. Bu yönde Adriyatik liman kentlerinin ticaret potansiyelini geliştirmek için somut adımlar atılmıştır. Buna rağmen XVIII. yüzyılın ilk yarısı boyunca iki bölge arasındaki ticarete Avusturyalı tüccarların faaliyetlerinde belirgin bir artış kaydedilememiştir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına girilirken, Avusturya bandıralı gemilerin Osmanlı İmparatorluğu'nu ticarî amaçlı ziyaretlerinde ciddi bir canlanma gözlenmiştir. Bu canlanma dönemi, 1780'lerden itibaren; özellikle de Avusturya tebaası tüccarlarına boğazlardan serbest geçiş ve Karadeniz'de ticaret hakkının tanındığı 1784 yılından itibaren yeni bir ivme kazanmıştır.

Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan deniz ticaretinde Adriyatik iskeleleriyle birlikte hâkimiyeti altındaki İtalyan limanlarını da yoğun biçimde kullanılmıştır. XVIII. yüzyıl sonlarında Venedik'in Avusturya hakimiyetine girmesinden sonra Avusturya ticaret filosundaki İtalyan unsurlarını geçici bir süre iyice ön plana çıkarmıştır.

Avusturya'nın yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticaret faaliyetleriyle ilgili ortaya çıkan diğer önemli bir değişiklik de, artık Karadeniz'in de Avusturya gemileri için cazip bir ticaret bölgesi halini almasıdır. Bu ticaret Avusturya gemileri tarafından çoğu zaman Karadeniz ile Akdeniz arasındaki iskeleler arasındaki bir ticaret ve taşımacılık biçiminde yapılmış; bu ticarete İstanbul Avusturya tüccarlarına mal arz eden bir ticaret merkezi olmaktan uzak bir manzara sergilemiş; hattâ zaman zaman bir transit ticaret merkezi görüntüsünü almıştır.

Mevcut görüntüsüyle Avusturya, XVIII. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Osmanlı dış ticaretinde ilk sıraya yükseldiği gibi, Osmanlı dahilî ticaretinde de belirgin bir rol oynamaya başlamış haldedir.

Avusturya bayrağı taşıyan ve Avusturya iskelelerinden Osmanlı İmparatorluğu'na gelen ticaret gemilerinin ticaret trafiğinde dikkat çeken hususlardan ilki, bu trafiğin savaş zamanlarında belirgin biçimde kesintiye uğradığı ve barış ve güvenliğin sağlandığı dönemlerde yeniden eski seviyesini yakalayıp yükselişe geçebildiğidir. Belki en az bunun kadar dikkat çeken bir diğer husus, Avusturya tüccarlarının faaliyetlerinin Osmanlı sularındaki faaliyetlerinin yoğunlaştığı dönemlerin, Osmanlı Devleti'ne karşı siyasî üstünlüğünü kabul ettirdiği dönemlerle örtüşmesidir. Bu süreç 1770'lerde olgunlaşmaya başlamış; 1771 yılından itibaren Avusturya Osmanlı ticaretiyle ilgili planlarını gerçekleştirebilmek için eski çekingen tavrından vazgeçerek daha cesur adımlar atmaya başlamıştır. 1780'li yıllarda Avusturya yönetimi içerisinde Osmanlı Devleti'nin siyasî zayıflığından yararlanılması ve bir takım ticarî imtiyazlar elde edilmesi gerektiği yüksek sesle dile getirilmeye başlanmış; Avusturya ile Rusya arasında da Osmanlı topraklarını paylaşma planları yapılmaya başlanmıştır⁴⁴. Bu çerçevede Avusturya tüccarları için, Osmanlı tebası veya Garb Ocakları'na mensup korsanlar tarafından hücumu uğramalarıyla ortaya çıkacak veya eskiden olmuş hasar ve kayıpların tazmini ve kaybolan eşyaların bedellerinin nakit olarak altı ay içinde hazineden ödenmesi taahhüdünde bulunulmuştur⁴⁵. Bu bahiste sonuç olarak, Avusturya tüccarları için Osmanlı ticaretinde daha aktif olarak yer alabilmek ve söz sahibi olabilmek, barış ve istikrar ortamlarının sağlanmasına ve elde edilen ekonomik imtiyazların değerlendirilmesine bağlı olduğu iddia edilebilir.

Avusturya'nın Osmanlı Devleti karşısındaki siyasî üstünlüğü ve Osmanlı-Avusturya ticaretinde Avusturya tebaası tüccarların

---

⁴⁴ Maria V. Herzfeld, "Zur Orienthandelspolitik Österreichs unter Maria Theresia in de Zeit von 1740-1771", *Archiv für Österreichische Geschichte*, Wien 1919, s. 310-311.

⁴⁵ Elibol, *Tez*, s. 271-72.

güçlenmeye başlamasını, artık ticaret faaliyetlerinin Avusturya tebaası tüccarları için daha cazip bir hal aldığı biçiminde yorumlamak yanlış olmayacaktır; zira XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iki bölge arasında faaliyet gösteren Osmanlı tebaası gayr-ı müslim tüccarları arasında da Avrupalı tüccarlara meyledenler, onların himayesini arayanlar ve nihayet Avusturya tabiiyetine geçenler görülmeye başlanmıştır⁴⁶.

Sonuç itibarıyla Avusturya, bilinçli ve planlı adımlarla yönlendirmeye çalıştığı bu süreci, siyasî konjonktürün de yardımıyla XVIII. yüzyıl sonlarına gelindiğinde kendi lehine çevirmeyi başarmış; iki bölge arasındaki ticaret faaliyetlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok Avusturya'nın menfaatlerine hizmet etmesini temin etmiş görünmektedir.

---

⁴⁶ *A.g.e.*, s. 272-73, 275-76.

ALTINCI BÖLÜM

XVIII. Yüzyılda Midilli’de Osmanlı Donanması İçin Gemi İnşası

Yrd. Doç. Dr. Şenay ÖZDEMİR GÜMÜŞ

(Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü)

1. Giriş

Midilli adası 1462 yılında Osmanlı egemenliği altına girdikten sonra ilk olarak Rumeli Eyaleti’ne bağlı bir sancak olarak düzenlemişti. 1522’de Rodos’un da alınmasının ardından bir süre bu iki ada bir sancak olarak kabul edildi.¹ Ancak Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti’nin oluşturulmasından sonra Midilli bu eyaletin bir sancağı olarak Osmanlı idarî düzenlemesinde yer aldı. Osmanlı denizcilik tarihinde önemli bir durak olan Midilli bu çalışmada gemi inşa faaliyetleri çerçevesinde incelenmektedir. Ada, gemi yapımında görev alacak çeşitli personel ve bu işte kullanılacak malzeme gibi olanakları Osmanlı donanmasının hizmetine sunmaktaydı.² Bunların dışında Midilli’nin Osmanlı

¹ Feridun Emecen, “Ege Adalarının İdari Yapısı”, *Ege Adaları’nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, (Ed. İdris Bostan), Ankara 2003, s. 9-10.

² 1704 yılında Tersâne-i Âmire’de gemi inşasında çalıştırılmak üzere buradaki personelin yeterli gelmemesi üzerine Midilli’den 15 marangoz ve 10 burgucu istenmişti (*Midilli Şeriye Sicili*, nr. 89, s.27), (Ağustos 1704).

gemi inşa faaliyetlerine bir diğer katkısı da adada donanma için gemi inşa edilmesidir. Osmanlı donanması için gemi inşasının merkezi aynı zamanda Osmanlı denizcilik teşkilatının da merkezi olan İstanbul'daki Tersâne-i Âmire olmakla birlikte, bazı kıyı bölgelerine ilave olarak ile adalarda da donanma için gemi inşası gerçekleştirilmekteydi. Osmanlı donanmasının Tersâne-i Âmire'deki gemi inşa faaliyetlerini açıklayan çalışmalar mevcut olmakla birlikte³, taşradaki gemi inşa merkezlerini konu alan çalışmalar fazla değildir⁴. Bu yerlerden biri olan Midilli'de ve taşrada gerçekleştirilen gemi inşasını konu alan çalışmaların sayısının artması bu konuda hem bölgesel boyuttaki farklılıkları ve benzerlikleri ortaya koymamızı hem de Osmanlı Devleti'nin gemi inşa politikasını daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

Çalışmamızda Osmanlı donanması için Midilli'deki gemi inşa faaliyetleri XVIII. yüzyılın sınırları içerisinde incelenmektedir. Brummet, Midilli'yi II. Beyazıt'ın padişahlığı döneminde Osmanlı

1774 yılında da Boğazhisarları'nda demirli donanma, Cezayir, Ülgün-Bar gemilerinin tamirleri için Midilli ve Molova kazalarından kalafatçı istendi (*Midilli Şeriye Sicili*, nr. 45, s. 46), (Temmuz 1774). Özellikle gemilerin kalafat işlemlerinde kullanılan zift ve katran Midilli'nin Ayasu karyesinden her yıl Kayıkhâne-i Âmire'ye gönderilmekteydi, (*Midilli Şeriye Sicili*, nr. 61, s. 95), (Mayıs 1735).

³ Bu konuda bk. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992; Yusuf Alperen Aydın, *Osmanlı Denizciliği (1700-1770)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007.

⁴ Bu konuda sadece Sinop'taki gemi inşa faaliyetleri hakkında yapılmış olan iki çalışmayı tespit edebildik: Mehmet Ali Ünal, "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Sinop Tersanesi", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, c. II/II, Ankara 2005, s. 911-953; İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Sinop'ta Gemi İnşa Teknolojisinin Altyapı, İstihkâm, İstihdâm, Üretim Ve Pazarlama Sorunu", *Türk Teknoloji Tarihi, 1. Türk Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi Bildirileri (15-17 Kasım 2001)*, (Haz. E. Dölen-M. Kaçar), İstanbul 2003, s. 29-60.

donanma gemilerinin inşa ve tamir edildiği merkezlerden biri olarak belirtmekteyse de bu konuda XVIII. yüzyıl öncesine ait doyurucu bir bilgiye ulaşmak mümkün olmadı⁵. Nitekim Midilli'nin XVI. yüzyılını konu alan iki tez çalışmasında da ada bir gemi inşa merkezinden çok, Osmanlı gemi inşasına kaynak sağlayan bir bölge olarak görünmektedir.⁶ Bu doğrultuda, burada XVIII. yüzyılda Midilli'deki gemi inşasının boyutunun ortaya konması ve Osmanlı donanmasına gemi inşasında Midilli'nin üstlendiği rolün açığa çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede ilk olarak Midilli'de gemi inşa faaliyetlerinin düzenlenmesinde görev alan idarî personel hakkında bilgi verildikten sonra ise belirtilen dönemdeki gemi inşası çalışan işgücü ve kullanılan malzemeler çerçevesinde değerlendirilecektir.

2. Midilli'de Gemi İnşası: Bina Emini ve Diğerleri

Bir geminin teknik açıdan nasıl inşa edileceği, hangi personele, malzeme ve araç-gerece ihtiyaç duyulduğu konuları esas olarak gemi mimarının sorumluluğundadır. Bu ihtiyaçların temin edilerek inşa için gerekli olan ortamın hazırlanması için ise ayrı bir kişi atanmaktaydı. Tersâne-i Âmire'de gemilerin inşa ve tamiri, bu işler için gerekli malzemelerin, çalışacak personelin temini ve tüm bunlara gereken harcamaların yapılması konusunda Tersâne-i Âmire Emini olan kişi sorumluydu.⁷ İstanbul dışında gemi inşasının gerçekleştirildiği yerlere de bu çerçevede

⁵ Palmira Brummet, *Osmanlı Deniz Gücü*, (Çev. H. Nazlı Pişkin), İstanbul 2009, s. 137, 142.

⁶ Bk. Nihat Karaduman, *XVI. Yüzyılda Midilli Adası*, (Marmara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999; Ayhan Afşin Ünal, *XVI. Yüzyılda Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nde Midilli Sancağı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 2002.

⁷ İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, İstanbul 2007, s. 79-80. XVIII. yüzyılda Tersâne-i Âmire'de gemi inşası konusunda Kaptan-ı Derya ile

gerekli organizasyonu yaparak inşa sürecinden sorumlu olacak bir kişi görevlendirilmekteydi. Midilli'ye ait örneklerde bu kişi için kalyonlar nazırı⁸, bina emini⁹, emin-i kalyon¹⁰ gibi unvanlar kullanılmaktadır. Çalışmamızda, Midilli'deki gemi inşa faaliyetlerini idare etmek üzere İstanbul'dan görevlendirilen bu kişi için *bina emini* kullanımı tercih edilmiştir.

XVIII. yüzyılda Midilli'de inşa edilen gemilere bina emini olarak atanan kişilerin çoğunun Midilli nazırı ve mütesellimi oldukları görülmektedir. (Bkz. Tablo 1) 1792 yılında Midilli'de inşa edilecek kalyon için İsmail Ağa'yı öneren kaptan-ı derya, onun Midilli nazırı olmasının geminin inşasında kendisine kolaylık sağlayacağını belirtmişti.¹¹ Burada beklenen kolaylığın ne olduğu açıkça belirtilmemişse de, bunun inşa memurlarının bulundukları mevkiler çerçevesinde sahip oldukları bir takım idarî yetkiler ve özellikle de malî kaynakları denetleme yetkileri ile ilgili olduğu düşünülebilir. Nitekim 2 kalyon inşasına memur atanan Midilli nazırı İbrahim Ağa'nın tasarrufundaki Midilli nezareti, zeytinyağı mukataası gibi çeşitli gelirlerden bir kısmı inşa için yapılan harca-

---

Tersâne-i Âmire ricalinin görev ve sorumluluklarına dair yapılan düzenlemeler için bk. Aydın, *Osmanlı Denizciliği (1700-1770)*, s. 81-84.

⁸ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 4107, (Ocak 1771); nr. 4168, (Eylül 1776); nr. 11722, (Kasım 1787); nr. 5747, (Haziran 1794).

⁹ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 3725, (Haziran 1776); nr. 6103, (Mart 1777).

¹⁰ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 383, (Ocak 1762).

¹¹ "...müima-ileyhin kuvvet ve iktidârı eğerçi fî'l-asl ma'lûmları olmayıp ancak istima' olunduğuna göre kalyon-ı mezkûrun inşasına fî'l-cümle iktidâr ve irâdesi olduğundan gayrı Midilli nezâreti dahi uhdesine ihâle olunmuş olması kendiye suhûleti mucceb olacağı zâhir ve aşîkâr olmağla..." (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 2335, (Eylül 1792); "...bu makûle umûr-ı mühimmenin idâre ve tanzimine iktidârın olduğundan gayrı Midilli nâzırı olman nedeniyle de bu işin sana havâle olunmasına..." (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 9621, (Ekim 1792).

malari karşilamak üzere havale edilmiřti¹². Ancak bu mevkiler her zaman beraberinde bina emini olarak atanmayı getirmemekteydi. 1735 yılında bina emini Midilli nazırı İbrahim Ağa ölünce, yerine nazır olarak el-Hac Hüseyin atanırken, bina emini olarak ise eski Tersâne-i Âmire Emini Mehmet Efendi atanmıřtı¹³. 1758-1763 yıllarında Midilli’de kalyon inşasından sorumlu el-Hac Ali (ve daha sonra kardeşi el-Hac Ömer)’in ise herhangi bir idarî-malî görevi tespit edilemedi. 1775 yılında da Midilli nezaretinden azledilen Ömer Bey’in bina emini olarak görevi devam etmiřti¹⁴. XVIII. yüzyılda Midilli’de bina emini olarak atanan kişilere bakıldığında, bunlardan bazılarının bu görevi birkaç kez üstlendikleri görölmektedir.

Normalde bina emini olarak bir kişi atanmaktaysa da 1777’de Midilli’de inşa edilen bir kalyona iki kişinin görevlendirildişi görölmektedir. Bunlardan biri Midilli nazırı Ömer ve diğeri de Midilli mütesellimi Halil’di¹⁵. Midilli’de, bina emini olan kişinin başarısızlığında kaynaklanan bir azl olayı söz konusu değilse de ölüm nedeniyle görev değişimini gösteren iki örnek bulunmaktadır¹⁶.

¹² BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 4105, (Mart 1736). İbrahim Ağa, Midilli mukataasını malikâne olarak tasarruf etmekteydi (*Midilli şeriye Sicili*, nr. 61, s.51, (Ekim 1735))

¹³ *Midilli şeriye Sicili*, nr. 61, s. 54, (Ekim 1735).

¹⁴ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 5789, (Temmuz 1775); nr. 7701, (Haziran 1776). 1790 yılında adada inşası bitmek üzere olan bir geminin aynı zamanda bina emini olan Midilli nazırı Osman Efendi, nezaretten azedilip yerine Mühürbüyükzade Ahmet Ağa atandığında Osman Efendi’ye bina emini olarak görevinin devam ettişi bildirilmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 1117), (Temmuz 1790).

¹⁵ *Midilli şeriye Sicili*, nr. 45, s. 84, (Aralık 1774); s. 85, (Mayıs 1774) ve s.100, (Mart 1774); BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 3298, (Mart 1777).

¹⁶ 1792 yılında inşa edilen 51 ziralık kalyonda kullanılan kerestenin bu boyuttaki bir gemi için uygun olmadışi gerekçesiyle kaptan-ı derya bu geminin bozularak yerine 45 ziralık yeni bir kalyon yapılmasını em-

1733 yılında Midilli’de inşa edilmekte olan 2 kalyonun inşasıyla görevlendirilen Midilli nazırı İbrahim Ağa, kalyonların inşalarının tamamlanması ve denize indirilmeleri yaklaşmışken ölünce¹⁷ yerine yeni biri atanana kadar Midilli mutasarrıfı ümera-i deryadan olan İsmail Paşa’dan gemilerin inşasıyla ilgilenmesi istenmişti¹⁸. Daha sonra ise gemilerin tamamlanması ve denize indirilmeleri işi için Tersâne-i Âmire eski emini Mehmet Efendi görevlendirildi¹⁹. 1759 yılında da inşası devam etmekte olan 51 ziralık kalyonun bina emini olan el-Hac Ali ölünce yerine kardeşi el-Hac Ömer atandı.²⁰ Bina emininin değişmesi durumunda görevi devralan kişiden bir rapor istenmekteydi. Bu çerçevede yeni atanan kişi gemi inşasını hangi aşamada devraldığı, hangi malzemelerin bulunduğu, nelere ihtiyaç duyulduğu, o güne kadar yapılan masraf v.b. hususlarda bir inceleme yaparak sonucu İstanbul’a haber veriyordu²¹.

---

retmişti. Bu olayda 51 ziralık kalyonun bina emini Kalonyalı Ebubekir Ağa iken, yeni inşa edilecek kalyona Midilli nazırı İsmail Ağa bina emini olarak atandı. Ancak bu değişimde Ebubekir Ağa hakkında herhangi bir suçlama, başarısızlık ithamı söz konusu değildir (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 2335, (Eylül 1792); nr. 9621 (Ekim 1792) ve nr. 2981, (Şubat 1793). Bundan bir yıl sonra ise inşası devam eden 53 ziralık geminin bina emini olan Midilli nazırı İsmail Ağa’nın yerine Midilli nazırı Mehmed’in atandığı görülmektedir. Ancak, burada da görev değişiminin nedeni belli değildir (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 7631), (Eylül 1793).

¹⁷ İbrahim Ağa 21 Eylül 1735 günü ölmüştü (*Midilli Şeriye Sicili*, nr. 61, s. 103).

¹⁸ *Midilli Şeriye Sicili*, nr. 61, s. 75, (Eylül 1735).

¹⁹ *Midilli Şeriye Sicili*, nr. 61, s. 46, (Ekim 1735).

²⁰ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 9049, (Haziran 1760), nr. 414, (Ekim 1759).

²¹ 1735 yılında İbrahim Ağa’nın ölmesi üzerine onun yerine bina emini olarak atanan Mehmet Efendi gemilerin inşalarının hangi aşamada olduğu, kereste ve diğer malzemenin mevcudunu buradaki reisler ve diğer *ehl-i vukuf*la birlikte inceleyerek sonucu İstanbul’a bildirecekti (*Midilli Şeriye Sicili*, nr. 61, s. 54), (Ekim 1735). El-Hac Ali’nin ölümünün

Midilli’de donanma için gemi inşası her ne kadar bina emini olarak atanan kişinin sorumluluğu altındaysa da o, inşayla ilgili olarak tek başına karar alma insiyatifine sahip değildi. İnşa aşamasında atılacak herhangi bir adım için mutlaka İstanbul’a sorardı. Divan ise konuyu Tersâne-i Âmile Emine’ne ve diğer tersaneline havale eder, onların verdiği bilgi doğrultusunda alınan kararı içeren emir gönderirdi²². İnşa süresince çeşitli ihtiyaçların, masrafların karşılanması veya ortaya çıkan bir problemin çözülmesi çerçevesinde bina emininin gönderdiği yazılar İstanbul’u inşa süreci hakkında bilgilendirmekteydi. Ancak, zaman zaman Osmanlı yönetimi de bina emininden geminin yapım aşamasıyla ilgili bilgi istemek²³, gemilerin inşa sürecini yakından takip eden bir görevliyi İstanbul’a çağırarak²⁴ veya Tersâne-i Âmile personelinin bir kişiyi inşa yerine göndermek suretiyle işlerin hangi aşamada olduğunu denetlemekteydi²⁵.

---

ardından bina emini olarak atanan kardeşi el-Hac Ömer’in inşa edilen geminin hangi aşamada olduğuna dair yapacağı incelemeye Midilli kadısı, nazırı ve ehl-i vukufun yardım etmeleri istenmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 414), (Ekim 1759).

²² Midilli’de inşa edilen 2 kalyonun bina emini kalyonların *evli döşek*lerinin yapımında Midilli çamının kullanılması konusunu İstanbul’a yazmış, Tersâne-i Âmile Emine ve Tersane mimarlarının onayı ile Midilli çamının kullanılmasına izin verilmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 4419), (Ekim 1770).

²³ 1776 yılında Ömer Ağa’ya inşasına memur olduğu kalyonun durumu sorulmuştu (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 3739), (Mart 1776).

²⁴ Midilli’de 1734 yılında inşaları devam eden 2 kalyondan ilk tamamlanacak olanına kaptan olarak atanan Cezayirli Mustafa, kalyonların inşası ile ilgili bazı soruları cevaplamak üzere İstanbul’a çağırılmıştı (*Midilli Şerîye Sicili*, nr. 61, s.149), (Eylül 1734).

²⁵ 1735 yılında İbrahim Ağa tarafından Midilli’de inşa edilen kalyonların ve liman temizliğinin hangi aşamada olduğunu anlamak üzere Tersâne-i Âmile Liman Reisi Sakızlı Ahmed Kaptan yanında Tersane başmimarını gönderilmişti (*Midilli Şerîye Sicili*, nr. 61, s.92), (Haziran 1735).

Midilli’de inşa edilen gemilerle ilgili olarak kaptan-ı deryanın da denetim ve karar almada önemli rolü vardı. Osmanlı donanmasının her yaz gerçekleştirdiği Akdeniz seferi sırasında kaptan-ı derya Midilli’de inşası devam eden gemileri teftiş etmekteydi. 1760 yılı Akdeniz seferinde Kaptan-ı Derya Abdülkerim Paşa’dan, Midilli’de vefat eden el-Hac Ali’nin yerine el-Hac Ömer’in bina emini olarak atanmasından sonra kalyon inşasının hangi aşamada olduğu konusunda bir inceleme yapıp durumu İstanbul’a haber vermesi istenmişti²⁶. Kaptan-ı deryanın bu teftişlerde özellikle gemi için o zamana kadar yapılan masrafları ve bina emininin merkezden talep ettiği ödemelerin yerinde olup olmadığını da denetlediği görülmektedir²⁷. Kaptan-ı derya denetlediği geminin yapımıyla ilgili teknik kararları da alabiliyordu. 1792 yılı seferinde Midilli’ye gelen kaptan-ı derya, burada inşası devam eden 51 ziralık kalyonu incelediğinde kullanılan kerestesinin zayıf olduğu, bu kereste ile inşa edilen geminin 2-3 yıl sonra kullanılmaz hale geleceği gerekçesiyle bunun inşasının bırakılarak yerine 45 ziralık yeni bir kalyon yapılmasına karar vermişti²⁸.

²⁶ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 9049, (Haziran 1760).

²⁷ 1763 yılında, Seydi Ali Ağa’nın bina emini olduğu ve o zamana kadar çok masraf yapılmış olmasına rağmen inşası tamamlanmamış olmasından şikâyet edilen geminin durumunun Akdeniz seferine çıktığında kaptan-ı derya ve donanmadaki tersane ricalinin teftiş etmeleri istenmiş ve özellikle gemi için yapılan masrafların defterinin hazırlanıp İstanbul’a gönderilmesi emredilmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 516), (Aralık 1763). Seydi Ali Ağa, 1782 yılında inşasına memur olduğu 51,5 ziralık kalyonu tamamlayabilmek için 20 bin kuruş ve 500 kantar ahen-i ham talep etmişti. Kaptan-ı deryanın donanma ricali, hükkam, ağalar ve belde halkı ile kalyon inşasını teftişinde geminin yarısının tamamlandığı ve ihtiyaçlar giderilirse Kasım’a kadar denize indirilebileceği tespit edilmişti. Ancak talep edilen miktar yerine 7 bin 500 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştı (*Cevdet Bahriye*, nr. 8996), (Temmuz 1782).

²⁸ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 2335, (Eylül 1792); nr. 9621, (Ekim 1792).

Merkezden gelen emirler doğrultusunda gemilerin yapım çalışmalarında bina emini kadar Midilli'deki diğer yerel yetkililerin de sorumlulukları vardı. Adaya, inşa edilen gemilerle ilgili olarak İstanbul'dan gönderilen emirler bina emininin yanı sıra Midilli kadısı, nazırı, yeniçeri ağası, zabıtlar, ayanlar... v.b. kişilere de hitap etmekteydi. 1735 yılında vefat eden İbrahim Ağa'nın yerine bina emini olarak atanan Mehmet Efendi'nin gemilerin inşasını bir an önce tamamlayabilmesi için Midilli'deki kadı, nazır, yeniçeri ağaları... v.b. görevlilerden kendisine yardım etmeleri istenmişti²⁹. Bu görevlilerden beklenen yardım özellikle gemilerin inşası sırasında ihtiyaç duyulan personel, malzeme gibi ihtiyaçların karşılanması konularındaydı³⁰.

3. Midilli'de Gemi İnşası

Eskiçağlardan itibaren Akdeniz'in gözde savaş gemisi olan kürekli gemiler XVI. yüzyılda yerlerini yelkenli gemilere bırakmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin savaş donanmalarındaki bu teknolojik dönüşüme ayak uydurarak donanmasında yelkenli gemi kullanmaya başlaması ise ancak XVII. yüzyılın sonlarında gerçekleşti. 1645-1669 yılları arasındaki Girit Seferi sırasında kürekli gemilerden oluşan donanmasının, yelkenli gemilerden oluşan

---

²⁹ Bu görevlilerden bina emininin geminin inşa durumu ile ilgili olarak yapacağı incelemeye katılmaları, özellikle de gemi inşası sırasında ihtiyaç duyulanların temininde yardımcı olmaları beklenmekteydi (*Midilli Şeriye Sicili*, nr. 61, s. 54), (Ekim 1735).

³⁰ 1759 yılında Midilli kadısından adada inşa edilen gemiye gerekli karesinin temini ve masraflar konusunda da bina emini olan el-Hac Ömer'e yardım etmesi emredilmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 414), (Ekim 1759). 1768 yılında Midilli nazırına gönderilen emirde, adada inşa edilen 6 şalopenin bina emini olan Midilli mütesellimi Halil Ağa'ya gemilerin inşası konusunda gereken işçi ve malzemelerin temininde yardımcı olması belirtilmekteydi (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 3586), (Aralık 1768).

Venedik donanması karşısında etkisiz kalması üzerine Osmanlı Devleti savaşın ardından gemi teknolojisinde değişiklik yapma kararı aldı. Böylece XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı donanması için yelkenli gemi inşasına başlandı. 1701 yılında çıkarılan Bahriye Kanunnamesi'nde Osmanlı donanmasındaki kalyon sayısının her zaman en az 40 olması, bu sayının altına düşülmemesi gerektiği belirtilmişti³¹. XVIII. yüzyıl boyunca da başta Tersâne-i Âmire olmak üzere Osmanlı gemi yapım merkezlerinde özellikle kalyon tipi yelkenli gemi inşası gerçekleştirildi.

Midilli'de XVIII. yüzyılda Osmanlı donanması için tespit edilebildiği kadarıyla 12 kalyon ve ince donanma gemilerinden ise 6 şahtur, 2 kırlangıç ve 2 şalope inşası gerçekleştirilmiştir³². Tersâne-i Âmire'de 1702-1767 yılları arasında 33, Sinop'ta 1704-1770 yıllarında 19 ve Rodos'ta 1715-1770 yılları arasında 12 kalyon inşa edilirken³³, Midilli'de 1733 yılında inşasına başlanan kalyonların sayısı 1770'e kadar ancak 4 tanedir. Midilli'de inşa edilen kalyonların en küçüğü 43 zira (32,68 mt), en büyüğü ise 53 zira (40,28 mt)'dır. Aynı dönemde Tersâne-i Âmire'de inşa edilen kalyonların büyüklüklerinin de 33 zira ile 61,5 zira aralığında olduğu dikkate alındığında Midilli'de orta büyüklükte kalyon inşa edildiği görülmektedir³⁴. XIX. yüzyıldan itibaren Midilli'de fırkateyn ve korvet tipi gemilerin de inşasına başlanmıştır³⁵. Sinop'ta

³¹ Bahriye Kanunnamesi için bk. Saffet, *Mezemorta Hüseyin Paşa*, (Haz. Yavuz Senemoğlu), İstanbul 1994, s. 94-104; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 523-527.

³² Çoğunlukla nehir ve göllerde kullanılan küçük boyutlu, hafif gemilerden olan ince donanma gemileri hakkında bk. Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 88-93; (Haz. Rasim Ünlü), *İnce Donanma*, İstanbul 2005.

³³ Bk. Tablo 1. Bu merkezlerde inşa edilen kalyonların tarihleri ve boyutları için bk. Aydın, *a.g.t.*, s. 52-56.

³⁴ Tersâne-i Âmire'de inşa edilen kalyonların boyutları için bk. Aydın, *a.g.t.*, s. 52.

³⁵ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 1158, (Mart 1802); nr. 963, (Ocak 1805).

donanma gemileri dışında şahısların kendi paraları ile özel gemi inşa ettirebildikleri görülmüyorsa da Midilli’de özel gemi inşasına dair bir bilgiye rastlanmadı³⁶.

XVIII. yüzyılda Midilli’de gemi inşasına ait ilk örnek 1733-1736 yıllarında tamamlanan 2 kalyondur. Özellikle donanma için kalyon inşası açısından XVIII. yüzyılın başlarından itibaren aktif olan Sinop, Rodos gibi merkezlerle karşılaştırıldığında bu oldukça geç bir dönemdir³⁷. Nitekim bu kalyonların tamamlanmasının ardından yeni bir kalyonun inşası yirmi yıldan uzun bir süre sonra gerçekleştirilmiş ve 1758 yılında yapımına başlanan 51 ziralık (38,76 mt) geminin inşası devam ederken 1761 yılında da 45,5 ziralık (34,58 mt) bir diğer kalyonun inşasına girilmiştir. Aslında oldukça geç bir tarihte başlayan ve sınırlı sayıda ilerleyen Midilli’de donanma gemisi inşası 1768 yılından sonra bir artış göstermektedir. Bu artışın nedeni ise XVIII. yüzyılın sonlarında yoğunlaşan deniz savaşlarıdır.

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Osmanlı deniz gücü Karadeniz, Tuna ve Akdeniz’de mücadele etti. Savaşın başında Rus gemileri henüz Akdeniz’e girmemişken Osmanlı yönetimi Karadeniz ve Tuna’da görev alacak donanmayı güçlendirmeye çalışmaktaydı. Donanmadaki gemi sayısını arttırmak üzere ince donanma gemilerinden olmak üzere Rodos ve Midilli’de 40 adet, Tersâne-i Âmire’de de 40 adet şahtur ve şalopa inşası emredilmişti³⁸. Midilli’de 1768 yılında yapımına başlanan 6 şahtur, 1769 yılı deniz mevsiminde Karadeniz’e çıkacak donanmaya katılacaklardı³⁹. Ancak Osmanlı deniz gücünün Karadeniz bölgesine odaklandığı

³⁶ Sinop’ta özel gemi inşası hakkında bk. Ünal, *a.g.m.*, s. 917-918.

³⁷ Sinop’ta 1704-1770 yılları arasında 19, Rodos’ta 1715-1770 yıllarında 12 kalyon inşası gerçekleştirilmişti, bk. Aydın, *a.g.t.*, s. 55-56.

³⁸ *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, (Ed. Cevdet Küçük), Ankara 2001, s. 185-186.

³⁹ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 3586, (Aralık 1768).

savaşta Baltık'tan yola çıkan Rus gemilerinin 1770 yılı başlarında Akdeniz'e girmeleriyle birlikte Osmanlı Devleti donanmasının bir bölümünü buraya aktarmak zorunda kaldı. Bu donanmanın 6/7 Temmuz 1770 gecesi Çeşme limanında Ruslar tarafından yakılarak imha edilmesi ise Osmanlı Devleti'ni acil olarak, kısa sürede yeni bir donanma hazırlama sorunuyla karşılaştırdı. Akdeniz'deki Rus gemilerine karşı Tersanedeki eski gemileri onararak tekrar kullanmaya çalışan Osmanlı Devleti, ayrıca Ülgün-Bar bölgesi gemilerinden ve sivillerden kiraladığı gemilerden faydalandı⁴⁰. Bir taraftan da özellikle Çeşme'de yitirilen kalyonların yerine yenisini koyabilmek üzere birçok gemi inşa merkezine kalyon inşasına başlanması için emir verildi. Bu doğrultuda Tersâne-i Âmire, Sinop, Midilli ve Rodos'ta 2'şer kalyon yapılacaktı⁴¹. Bu emrin ardından Midilli'de 1770 yılında Mütesellim Halil Ağa'nın bina emini olduğu 45 ziralık (34,2 mt) iki kalyonun inşasına başlandı. Ancak bu gemiler Rusların adaya yaptıkları bir saldırı sırasında yakıldıkları için tamamlanamadılar⁴². 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Osmanlı donanmasındaki gemi sayısının arttırılması ihtiyacı devam etmekteydi. Bu nedenle 3'ü Tersâne-i Âmire'de, 2'si Sinop'ta ve 1 tanesi de Midilli'de olmak üzere 6 geminin inşasına başlandı⁴³. Bu gemilerden Midilli'de 1774-1781 yılları arasında yapımı tamamlanan kalyon 51,5 zira (39,14 mt) uzunluğundaydı. Bu kalyonun inşasının ardından aynı ölçülerde yeni bir kalyonun inşasına başlandı. 1786 yılı Mart ayına ait bir belgeye göre Midilli, Bodrum, Kemer ve Sinop'ta 7 kalyonun inşaları devam etmekteydi⁴⁴.

⁴⁰ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 11845, (Ağustos 1770); Muharrem Saffet Çalışkan, (*Vekâyi'nüvis*) *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/ 1768-1774)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2000, s. 128.

⁴¹ Çalışkan, *Enverî Sadullah Efendi*, s. 174.

⁴² BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 9124, (Nisan 1773); nr. 7701, (Haziran 1776).

⁴³ Midilli Şeriye Sicili, nr. 45, s. 84, (Aralık 1774).

⁴⁴ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 9399, (Mart 1786).

Midilli'deki gemi inşa faaliyetlerinde 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında da bir artış olduğu, bu dönemde 2 kırlangıç, 2 şalope ve 1 kalyon inşa edildiği görülmektedir. 1787 yılında Midilli'de yapımına başlanan 2 kırlangıç 1788 yılı baharında Akdeniz ve Karadeniz'e açılacak donanma ile görevlendirileceklerdi⁴⁵. Bu gemilerin bina emini olan Midilli nazırı Ömer Ağa, 1787 Kasımında kırlangıçların 3 ay içinde biteceği sözünü vermişti⁴⁶. Midilli dışında Limni, Rodos, Mora, Sakız ve Kuşadası'nda da 2'şer kırlangıç inşası emredilmiş, ancak Nisan sonlarında bu gemiler henüz tamamlanmamıştı⁴⁷. 1790 yılında Midilli nazırı Osman Efendi 2 şalope inşasına başlamıştı⁴⁸. 1791 yılında inşasına 51 zira olarak inşasına başlanan kalyon ise daha sonra ölçüleri değiştirilerek 45 zira (34,2 mt) olarak tamamlandı. XVIII. yüzyılda Midilli'de gemi inşasına ait son örnek ise 1793 yılında inşasına başlanan 53 ziralık (40,28 mt) kalyon olup bu aynı zamanda burada inşa edilen en büyük kalyondur.

Midilli'de donanma gemilerinin inşa edildikleri yer ise belgelerimizde “Midilli sahasında” veya “Midilli ceziresinde” şeklinde belirtilmiştir. Gemilerin Midilli ceziresinin neresinde inşa edildiği veya Midilli sahasının neresi olduğu konusunda bazı belgeler daha kesin bir adres vermektedir. Bunlara göre gemi inşası adıyla aynı adı taşıyan kaza merkezi Midilli'nin limanında gerçekleştirilmektedir⁴⁹. Midilli kazasında yer alan kalenin her iki tarafında Pîrî Reis'in *Yeni Liman* ve *Eski Liman* olarak adlandırdığı iki liman bulunmaktaydı. Bunlardan Eski Liman, Pîrî Reis'in tarifine göre aslında iyi bir liman olmasına rağmen büyük gemilerin gireme-

⁴⁵ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 9155, (Aralık 1787).

⁴⁶ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 11722, (Kasım 1787).

⁴⁷ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 9720, (Nisan 1788).

⁴⁸ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 10765, (Ekim 1790).

⁴⁹ Midilli Şeriye Sicili, nr. 61, s. 1, (Mart 1735); *Midilli Şeriye Sicili*, nr. 45, s. 100, (Mart 1774); BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 4168, (Eylül 1776).

yeceği kadar sığıdı⁵⁰. Nitekim XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı topraklarında seyahat eden Olivier'in gözlemi de buna uymaktadır. Olivier, Aşağı Limanın (Eski Liman) sularının sığlığından bahsederken, Yukarı Limana (Yeni Liman) yabancı ticaret gemileri ile Türk savaş gemilerinin rahatça girebildiğini kaydetmektedir⁵¹. Gemi inşasının bu iki limandan hangisinde gerçekleştiğine dair belgelerde bir bilgi bulunmamakla birlikte, XVIII. yüzyılda özellikle kalyon tipi iri gövdeli gemilerin de inşa edildiği Midilli'de Yeni Liman bu iş için daha uygun görünmektedir.

Tablo 1. Midilli'de Gemi İnşası

Gemi Cinsi	Boyut	İnşa Yılı ^I	Bina emini	Sayı
Kalyon	-	22 Temmuz 1733-22 Haziran 1736 ^{II}	Midilli nazırı el-Hac İbrahim /Tersâne-i Âmire eski emini Mehmet Efendi	2
Kalyon	51 zira (38,76 mt)	11 Mart 1758-8 Ekim 1763 ^{III}	El-Hac Ali/ El-Hac Ömer	1
Kalyon	45,5 zira (34,58 mt)	20 Mart 1761-1 Ağustos 1764 ^{IV}	Dergâh-ı Ali gediklilerinden Seydi Ali Ağa	1
Şahtur	-	1768	Midilli mütesellimi Halil Ağa	6
Kalyon	45 zira (34,2 mt)	1770	Midilli mütesellimi Halil Ağa (Bu gemiler adaya Rusların saldırısı sırasında yakılmış, tamamlanamamıştır)	2

⁵⁰ Pîrî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, c. 1, The Historical Foundation İstanbul Research Center, 1988, s. 291-292, 320-321.

⁵¹ Olivier, *Türkiye Seyahatnamesi*, Kitap II, (Çev. Oğuz Gökmen), İstanbul 1991, s. 37.

Kalyon	51,5 zira (39,14 mt)	1774/1781	Dergâh-ı Mualla kapıcı- başısı Midilli nazırı Ömer ve Midilli (mütesellim) Alaybeyi Halil	1
Kalyon	51,5 zira (39,14 mt)	1782	Dergâh-ı Ali kapıcıbaşısı Seydi Ali	1
Kalyon	45 zira (34,2 mt)	1784-1786	Midilli nazırı Osman Ağa	1
Kalyon	43 zira (32,68 mt)	1784- 22 Ağustos 1787 ^v	Midilli nazırı Süleyman Ağa	1
Kırlan- gıç	24 zira (18,24 mt)	1787	Dergâh-ı Ali kapıcıbaşısı Midilli nazırı Ömer Ağa	2
Şalope	-	1790	Midilli nazırı Osman Efendi	2
Kalyon	(51 zira- önce) 45 zira (34,2 mt)	1791-1793	Dergâh-ı Ali kapıcıbaşısı Kalonyalı Ebubekir Ağa / Dergâh-ı Mualla kapı- cıbaşısı Midilli nazırı İs- mail	1
Kalyon	53 zira (40,28 mt)	1793	Dergâh-ı Mualla kapıcı- başısı Midilli nazırı İs- mail/ Midilli nazırı Meh- met Sadık	1

^I İncelediğimiz belgelerde gemilerin tam olarak inşalarının başlama ve bitiş tarihlerini tespit edemediğimizden burada söz konusu gemiyle ilgili elimizdekilerin ait olduğu ilk ve son tarih belirtilmiştir.

^{II} Bu gemilerin inşa tarihi için bk. Aydın, *a.g.t.*, s. 57.

^{III} Bu gemilerin inşa tarihi için bk. Aydın, *gös.yer.*

^{IV} Bu gemilerin inşa tarihi için bk. Aydın, *gös.yer.*

^V Süleyman Ağa tarafından inşa edilen kalyon 18 Ağustos 1787'de denize indirilmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 10822), (Ağustos 1787).

4. Midilli’de Gemi İnşası: Personel, Malzeme, Finansman

Özellikle gemi yapım malzemeleri ve tecrübeli elemana sahip olmak konusunda tamamen kendi kendine yeterli bir bölge bulmak çok zordur. Ancak Osmanlı Devleti sahip olduğu geniş coğrafyada gemi inşasında ihtiyaç duyulanları bir araya getirebilme olanağına sahipti. Bu olanaklar devlet tarafından Osmanlı donanmasının ihtiyaçlarını ön plana alarak sıkı bir denetim altında tutulmakta ve gemi inşasının gerçekleştirildiği merkezlere dağıtılmaktaydı. Bu çerçevede Midilli’de donanma için gemi inşasını mümkün kılan unsurlar açısından bakıldığında ada kaynaklarının yeterli olmadığı ve büyük oranda diğer bölgelerin kaynaklarına ihtiyaç duyulduğu dikkati çekmektedir. Nitekim bu eksikliklerin giderilmesi konusunda Osmanlı Devleti, bunları karşılama kapasitesindeki bölgelerin kaynaklarını özellikle Midilli’ye yakınlığını dikkate alarak adaya tahsis etmekteydi. Bu durumda Midilli’de gemi inşasından bahsederken aslında burada gemi inşasını mümkün kılan ve ada sınırlarını aşan bir bölgeden bahsetmekteyiz. Aşağıdaki bölümde, Midilli’deki gemi yapım faaliyetlerini destekleyen bu bölgeyi tespit ederek XVIII. yüzyılda Osmanlı donanması için gemi inşaa faaliyetlerini ele alacağız.

a. Gemi İnşasında İstidam Edilen Personel

Bir geminin inşasında istihdam edilecek personelin hazırlanması bina emininin sorumluluğundaydı. Geminin yapım aşamasına bağlı olarak hangi personel gerektiği geminin mimarı tarafından tespit edilir ve bina emini de bunları İstanbul’a, Tersâne-i Âmire Eminine bildirerek temin edilmesini sağlardı⁵². Buna ek olarak inşa süresince sabah-akşam, günde iki kere işçileri yoklayarak gelip gelmediklerini, görevlerini yapıp yapmadıklarını kontrol

⁵² BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 3725, (Haziran 1776); nr. 6611, (Ocak 1791).

etmekteydi⁵³. Ancak bina emininin, görevini yapmayan personeli azletme veya cezalandırma yetkisi yoktu. Nitekim donanma için inşa edilen gemilerin yapımında çalışan personel bir suç işlediğinde, bu kişilere adanın ehli örf yetkilileri dahi karışmıyor ve bunların cezaları ancak inşasında çalıştıkları gemiye kaptan olarak atanan kişi tarafından veriliyordu⁵⁴.

Midilli’de inşa edilen kalyonlarda geminin inşasından sorumlu mimar; ahşap malzemenin işlenmesinde çalışan marangoz, burgucu, oymacı; geminin yüzeyinin ve parçalarının kalafatını yapan kalafatçı ve geminin demir parçalarını hazırlayan ahengerler (demirci) görev almaktaydı. Midilli’de gemi inşasında çalışan bu personel çoğunlukla İstanbul’dan gönderilmekteydi. 1784 yılında inşası devam eden 45 ziralık kalyonun bina emini, inşa hizmetlerinde görevli olarak donanmadan bir kaptan, Tersâne-i Âmire mimarlarından bir mimar ve bir burgucubaşı tayininin *mutad* olduğunu belirterek Tersâne-i Âmire emini tarafından bu kişilerin gönderilmesini istemekteydi⁵⁵. 1776 yılında adada inşa edilen ve bitmek üzere olan bir kalyon için bir kalfa ile birlikte 20 kalafatçı ustası Tersâne-i Âmire’den gönderilmişti⁵⁶. Tersâne-i Âmire’den başka Midilli’ye yakın ada ve kıyılardan da gemi inşasında çalışmak üzere personel

⁵³ Midilli Şerîye Sicili, nr. 45, s. 84, (Aralık 1774).

⁵⁴ 1763 yılında adada inşası devam eden kalyonun yapımında çalışan marangoz ve burgucu gibi personelin Midilli yeniçeri zabiti tarafından hapsedilmesi üzerine İstanbul’dan donanma gemilerinin inşasında çalışan personele ehl-i örf yetkililerinin müdahale hakkı olmadığı, bu kişilerin ancak inşasında çalıştıkları kalyonun kaptanı tarafından cezalandırılabilceğini belirten emir gönderildi (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 10525), (Haziran 1763); nr. 559.

⁵⁵ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 2292, (Eylül 1784).

⁵⁶ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 3725, (Haziran 1776). 1796 yılında denize indirilme tarihi yaklaşan kalyon için Tersâne-i Âmire’den 30 kalafatçı yollanmasına karar verilmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 223), (Ağustos 1796).

istenmekteydi. 1775 yılında inşası devam eden 51,5 ziralık kalyon inşası için Midilli, Bozcaada, Enez, Sakız'dan marangoz ve burgucu; ayrıca Sakız'dan 15 errekeş (bıçkıcı) ve İzmir'den ise 10 demir ocağı ustası istenmişti⁵⁷. 1791 yılında Ebubekir Ağa'nın inşasına memur olduğu 51 ziralık kalyon için ise Bozcaada, İzmir, Yunda Adası, Ayvalık, Eski ve Yeni Foçalar'dan marangoz temin edilmeye çalışıldı⁵⁸. 1805 yılında adada inşa edilen korvet için Sakız, Çeşme, Kocaeli, Ayvalık, Enez, Yunda, Bozcaada v.s. yerlerden marangoz istendiğinde bu durum adadaki marangozların sayısının yeterli gelmemesi ile açıklanmıştı⁵⁹. Ada halkı arasında gemi inşasında çalışan marangoz, burgucu, oyucu, kalafatçı bulunmasına ve girişte de belirtildiği gibi ihtiyaç duyulduğunda Tersâne-i Âmire'de inşa edilen gemiler için Midilli'den çeşitli personel istenmesine rağmen, bu dönemde adada gerçekleştirilen donanma gemilerinin inşasında Midillili usta ve işçilerin istihdamı ile ilgili bilgi temin etmek mümkün olmadı.

Geminin inşası kadar denize indirileceği bölgenin hazırlanması ve indirilmesi işlerinde çalışmak üzere personele ihtiyaç duyulmaktaydı. Çeşitli nedenlerle dolarak dip yapısı sığlaşan kıyılarda inşa edilen gemilerin denize indirilmelerinden önce genellikle o bölgenin temizlenmesi gerekmektedir⁶⁰. 1735

⁵⁷ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 11912, (Ocak 1775).

⁵⁸ Bozcaada ve İzmir'den bulunabildiği kadar, Yunda adasından 2, Ayvalık'tan 6, Eskifoça'dan 4 ve Yenifoça'dan 3 nefer neccar ve marangoz amelesi istenmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 1405), (Aralık 1791). 1794 yılında da Gelibolu, Boğazhisarları, Bozcaada, Limni, Enez, Yunda, Ayvalık, Foçalar ve Sakız'dan marangoz istenmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 11594).

⁵⁹ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 963, (Ocak 1805).

⁶⁰ 1735 yılında Midilli'de inşa edilen 2 kalyonun denize indirileceği bölgede dip çöple dolmuştu (*Midilli Şeriye Sicili*, nr. 61, s.1), (Mart 1735). 1776 yılında da inşası tamamlanmak üzere olan kalyonun denize indirileceği yer temizlenecekti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 4168, (Eylül 1776)).

yılında inşaları devam etmekte olan 2 kalyonun inşasında ve liman temizliğinde çalıştırılmak üzere 2 kaptan, 100 levent, 30 marangoz ve 5 burgucu amelesi Tersâne-i Âmire'den gönderilmişti⁶¹. 1777 yılında inşası tamamlanan kalyonların denize indirilmesi için Tersâne-i Âmire'den 40 mellah (evlâd-ı arap) gönderildi⁶².

Midilli'deki gemi inşası için İstanbul'dan gönderilen personelin yol parası hazine tarafından karşılanmaktaydı⁶³. Ancak bunun dışında inşaatta çalışanların ücret ve yiyecekleri bina emini tarafından geminin inşası için tahsis edilen paradan karşılanmaktaydı. Bina emini de hizmetinin karşılığında bir ücret almaktaydı. 1770 yılında Midilli'de 2 kalyon inşası ile görevli olan Halil Ağa'ya 8 kuruş yevmiye bağlanmıştı⁶⁴. 1776 yılında inşa edilen kalyon için Tersâne-i Âmire'den gönderilen kalafatçı kalfasının aylık ücreti 30 kuruş ve 19 kalafatçı ustasının 25'er kuruş⁶⁵, 1784 yılında inşa

---

1790 yılında yağan yağmur nedeniyle liman çöple dolduğundan inşası bitmek üzere olan kalyonun denize indirilmesinin mümkün olmadığını Midilli kadısı ilamında belirtmekteydi (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 1117, (Temmuz 1790).

⁶¹ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 5903, (Kasım 1735).

⁶² BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 7937, (Şubat 1777).

⁶³ 1777 de inşa edilen bir kalyonun mimarına 100 kuruş olan harcırahı hazineden verilecekti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 6103), (Mart 1777). 1784 yılında inşa edilen kalyonun inşa hizmetlerinde görevli olarak Tersâne-i Âmire'den gönderilen 1 burgucubaşının harcırahı 100 kuruştı (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 2292), (Eylül 1784)..

⁶⁴ Bu rakam 1760 yılında 45 zıralık bir kalyonu inşa ile görevli olan Seydi Ali'ye verilen ücret örnek alınarak belirlenmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 6091), (Haziran 1770).

⁶⁵ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 3725, (Haziran 1776); 1796 yılında Tersâne-i Âmire'den göndürülecek 30 kalaftaçı için, kalafatçı başına günlük 60 pare, diğerlerine ise 1 kuruş ücret belirlenmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 223), (Ağustos 1796).

edilen 45 zıralık kalyonun inşa hizmetlerinde görevli burgucubasının ücreti ise 72 akçeydi⁶⁶.

Çalışanlara verilen günlük yiyecek ise ekmek ve etten oluşmaktaydı. Verilecek miktar görevlinin gemi inşasında üstlendiği sorumluluğa göre değişmekteydi. 1735 yılında adaya İstanbul'dan gönderilen 2 kaptandan her birine günlük 5'er çift ekmek ve 1 vukiyye et, diğer ameleye ise günlük bir ekmek ve 2 vukiyye et verilecekti⁶⁷. Bu gemilerin inşasında çalışanlara verilecek olan ekmek için Rumeli'den alınan 10 bin keyl buğday Midilli'deki fırınlara dağıtılmış ve gerekli ekmek bunlara hazırlatılmıştı⁶⁸. 1777 de inşa edilen bir kalyonun mimarına günlük 5 çift ekmek ve 2 vukiyye et kalyonun bina emini tarafından verilecekti⁶⁹. Midilli'ye İstanbul'dan gemi inşa malzemesi getiren gemi personelinin de adada kaldıkları sürece yiyecekleri bina emini tarafından verilmekteydi⁷⁰.

⁶⁶ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 2292, (Eylül 1784).

⁶⁷ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 5903, (Kasım 1735). 1784 yılında inşa edilen 45 zıralık kalyonun inşa hizmetlerinde görev almak üzere Tersâne-i Âmire'den gönderilen bir burgucubaşıya günlük 2 çift ekmek ve 1 vukiyye et verilecekti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 2292), (Eylül 1784). 1776 yılında devam eden geminin inşasında görev alan kalafatçı personele günlük 1 ekmek verilmekteydi (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 3725), (Haziran 1776).

⁶⁸ Bu buğday Midillili 4 reisin gemileriyle (Eskicioğlu Mustafa Reis, Bozcaadalıoğlu Ahmed Reis, Çerkeszade Mehmed Beşe ve Ahmed Reis) adaya getirilmişti, (Midilli Şeriye Sicili, nr. 61, s. 151), (Ağustos 1734). Akdeniz'deki firkate kaptanlarına da Midilli'ye Anadolu ve Rumeli'den getirilecek zahirenin ada halkı tarafından nakledileceği, yolda bunlara dokunulmaması konusunda emir gönderildi, (Midilli Şeriye Sicili, nr. 61, s. 153), (Ekim 1734). Bu fırıncılardan bir Ekmekçi Konstanti'ydi, (Midilli Şeriye Sicili, nr. 61, s. 47), (Ekim 1735).

⁶⁹ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 6103, (Mart 1777).

⁷⁰ Midilli'de inşa edilen kalyonlar için Tersâne-i Âmire'den gönderilen mühimmatı getiren Ahmed Kaptan ve 85 levende adada kaldıkları 12

b. Gemi İnşası İçin Malzeme Temini

Gemi inşasında çalışacak personel konusunda olduğu gibi kullanılacak malzeme ve araç-gerecin temini işinde de bina emini ihtiyaç duyulanların listesini İstanbul'a, göndermekte, burada Tersâne-i Âmire emininin gözetiminde istenenler hazırlanmaktaydı. Gemilerin inşası veya denize indirilmesi sırasında kullanılacak çeşitli araç-gereç Tersâne-i Âmire'den gönderilmekteydi⁷¹. Ancak kereste, demir gibi hammadde niteliğindeki malzemeler ya Tersâne-i Âmire mevcudundan *aynı* olarak gönderilir ya da nereden temin edileceği belirlenirdi⁷². Bunların Tersâne-i Âmire dışından temin edilecek olması durumunda o malzemenin bol olduğu veya üretildiği ve ocaklık olarak tayin edilmiş bölgeden temin edilmekte veya zorunluluk halinde tüccardan satın alınmaktaydı⁷³.

b.1) Kereste

Gemilerin inşa malzemeleri içinde en önemlisi şüphesiz modern dönemlere kadar gemilerin ana malzemesini oluşturan keresteydi. Ancak her ağacın gemi yapımına uygun olmaması eski dönemlerden beri gemi inşası ile uğraşanların bu hammaddeye ulaşılması önemli bir problem oluşturmıştır. Bu açıdan Osmanlı Devleti gemi yapımına uygun ormanlara sahip olmasından dolayı büyük bir avantaja sahipti. Özellikle Karadeniz bölgesindeki

---

gün boyunca her gün bir ekmek ve her kantarı 300 akçe'den 30 kantar da peksimet verilecekti, (*Midilli Şeriye Sicili*, nr. 61, s. 103), (Şubat 1736).

⁷¹ Midilli'de denize indirilecek kalyon için İstanbul'dan tombaz dolabı, sandallar, kalafat neferatı, üstübü, süzen-i dümen, ırgad, kızak demirleri, 9 tunç makara zebanları, sütunlar için karaağaç, 18 kebir kızak, 300 felenk istenmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 11876), (Temmuz 1776); ayrıca bk. (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 9668), (Nisan 1784).

⁷² BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 1082, (Temmuz 1793).

⁷³ Gemi inşa malzemelerinin avarız karşılığında ocaklık olarak alınması hakkında bk. Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 101 v.d.

ormanlar donanma inşasında kaynak oluşturmaktaydı. Bununla birlikte Karadeniz ormanları daha çok Tersâne-i Âmire ve Karadeniz kıyılarında inşa edilen gemilerde kullanılmaktaydı. Midilli’de inşa edilen gemiler için ise adanın merkez kazası Midilli ormanları ile Kalonya ve Molova kazalarının ormanlarından kereste kesilmekteydi⁷⁴. Ancak Midilli’de inşa edilen gemilerde kullanılan kerestenin önemli bölümü ise Biga, Karasi ve Hüdavendigâr sancaklarının kazalarından, Kazdağı ormanlarından temin edilmekteydi. 1733 yılında inşa edilen 2 kalyon için gerekli kerestenin meşe cinsinden olanları Biga sancağındaki Karadağ’dan istenmişti⁷⁵. Bu kalyonlar için ayrıca 10732 adet çeşitli kereste Ayazmend, Edremit, Tuzla, Bayramiç, Kemer-Edremit kazalarından kesilecekti⁷⁶. Bu bölge,

⁷⁴ El-Hac Ali tarafından Midilli’de inşa ettirilen 51 ziralık kalyon için 8434 adet kereste Midilli’deki kereste kesilen yerlerden alınacaktı (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 8820), (1757-58). 1777’de inşa edilen bir kalyon için 1300 adet kerestenin Midilli’den, 1300 adedinin Malova’dan ve 650 adet kerestenin de Kalonya’dan kat ve nakli emri için bk. *Cevdet Bahriye*, nr. 3298, (Mart 1777).

⁷⁵ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 5280, (Temmuz 1733).

⁷⁶ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 4759, (Ekim 1733); nr. 4753, (Eylül 1733). Seydi Ali Ağa’nın inşasına memur olduğu 45,5 ziralık kalyona gereken 3550 adet kereste kaza başına 501 adet olmak üzere Kemer, Edremit, Tuzla, Bayramiç, Ezine, Balya ve Eyne kazalarından istenmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 717), (Temmuz 1762). 1770 yılında inşa edilen 2 kalyon için 500 lata ve 500 koğuş kerestesi Tuzla kazasından istendi (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 3701), (Haziran 1770). 1777’de inşa edilen bir kalyon için gereken 1800 kıta koğuş ve 500 lata kerestesi her bir kazaya 360 koğuş ve 100 lata olacak şekilde dağıtılarak Edremit, Kemer-Edremit, Tuzla, Eyne ve Bayramiç kazalarından, 750 adet meşe kerestesi Çan kazasından ve 950 adet meşe de Biga’dan kesilerek hazırlanacaktı (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 3298), (Mart 1777). Midilli nazırı Osman Efendinin inşasına memur olduğu kalyon için Balya, Güvercinlik, Biga ve Çan’dan kereste istenmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 2889), (Mayıs 1785); nr. 7745, (Ocak 1785) ve nr. 4056, (Şubat 1785).

meşe kadar çam ağacı ihtiyacına da cevap vermektedir⁷⁷. Buralardan sadece kalyon cinsi büyük gemiler için değil, daha küçük gemilerin yapımı için de kereste istenmekteydi. 1787 yılında Midilli’de inşa edilen 24 zıralık iki kırlangıç için gereken tahtalık çam ve koğuş adada olmadığından 150 adet koğuş kerestesi Edremit ve Kemer’den istenmişti⁷⁸. Midilli’de inşa edilen gemiler için özellikle yükü omuzlayan bu bölge, Tersâne-i Âmire’de yapılan gemiler için de kereste vermektedir. 1733 yılında Midilli’de inşa edilen 2 kalyon için kereste istenen Biga, Ezine, Kemer-Edremit, Kazdağı ve çevresinden aynı tarihlerde Tersâne-i Âmire’de inşasına başlanacak korvet için de kereste istenmesi bölge halkını sıkıntıya sokmuştu. Bu sıkıntıyı gidermek üzere ilk olarak Midilli’de inşa edilen gemilerin kerestelerinin hazırlanması emredildi. Bu örnekte, ayrıca, merkez ile taşra ilişkilerinin ihtiyaç duydukları gemi inşa malzemelerinin temini konusunda Tersâne-i Âmire’ye öncelik verilmediği de görülmektedir⁷⁹.

Bu bölgelerin dışında Bergama da karaağaç ve meşe cinsinden kerestenin istendiği önemli bir bölgeydi⁸⁰. Özellikle kalyonların

⁷⁷ 1793 yılında Bayramiç’ten 500 adet çam, 35 adet meşe; Eyne’den 500 adet çam, 35 adet meşe; Çan’dan 835 adet meşe; Tuzla’dan 500 adet çam, 35 adet meşe; Edremit ve Kemer’den 1325 adet çam ve 120 adet meşe; Biga’dan ise 800 adet meşe kerestesinin kesilerek Midilli’ye gönderilmesi istenmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 7631), (Eylül 1793).

⁷⁸ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 9155, (Aralık 1787).

⁷⁹ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 4759, (Ekim 1733) ve nr. 4753, (Eylül 1733).

⁸⁰ 1735 yılında inşası devam eden 2 kalyonun *tekmi-i levazımatı* için gereken 270 adet çeşitli karaağaç kerestesinin Bergama’dan kesilip gönderilmesi emredilmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 5903, (Kasım 1735); 1777 yılında da 300 adet bireçol, 100 adet perulyeli, 100 adet iki voltalı, 20 adet çatal toplam 520 adet meşe kerestesinin de Bergama kazasından kesilmesi ve nakli için Bergama kadı, voyvoda, ayan ve işerlerine emir gönderilecekti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 3298), (Mart

denize indirilecekleri yolun hazırlanmasında kullanılan *gürgen* ağacından yapılan felenk ve kızaklar ise Kocaeli'nden istenmekteydi⁸¹. Bunlara ek olarak Tersâne-i Âmire'den de Midilli'ye kereste gönderilmekteydi. El-Hac Ali tarafından Midilli'de inşa ettirilen 51 ziralık kalyon için gereken 8967 adet kerestenin 533 adedi İstanbul'dan gönderilmişti. Kalan keresteler ise Midilli'den alınacaktı⁸². 1774 yılında adada inşa edilen 51 ziralık kalyon için de yine aynı sayıda kereste Tersâne-i Âmire'den gönderilirken, kalan 8434 adet kereste ise Biga, Çan, Bergama, Kemer-Edremit kazalarından, 1588 adet kereste de Midilli'den kesilecekti⁸³.

Midilli'de inşa edilen gemiler için gereken kereste yukarıda belirtilen bölgelerden ocaklık olarak tahsil edilmekteydi. İnşa edilecek gemide kullanılacak olan kereste miktarının bunların avarız vergisi karşılığı olarak isteneceği ocaklık bölgedeki kazalar, köyler arasında nasıl paylaştırıldığını gösteren *tevzi defteri* hazırlanmaktaydı. (Bkz. Tablo: 3) Bu defterin gönderilmemiş olması işlemlerin aksamasına neden olabiliyordu⁸⁴.

1777). Midilli nazırı sabık İsmail tarafından inşa ettirilen kalyon için Bergama'dan da 300 adet meşe kerestesi istenmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 7631), (Eylül 1793).

⁸¹ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 10814, (Kasım 1735).

⁸² BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 8820, (1757-58). Seydi Ali Ağa'nın inşasına memur olduğu 45,5 ziralık kalyona gereken 7 bin 641 kıta kerestenin 193 kıtası Tersâne-i Âmire'den gönderilmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 527), (Eylül 1762).

⁸³ Midilli Şeriye Sicili, nr. 45, s. 85, (Aralık 1774); s. 88, (Ekim 1774); s. 100, (Mart 1774).

⁸⁴ 1791 yılında inşası devam eden kalyon için gereken kereste Kazdağı ve havalisinden istenmişse de buraya kereste tevzi defteri gönderilmediğinden keresteler hazırlanmamıştı. Bina emini Ebubekir Ağa'nın kerestelerin ulaşmaması halinde kalyonun tamamlanmasının 3-5 yılı bulacağını bildiren yazısının ardından bir tevzi defteri hazırlandı. Bu deftere göre kendilerinden kereste istenen kazalar ve kereste sayısı şöy-

Tablo 2. Midilli’de İnş Edilen Kalyonlar İçin Kullanılan Kereste

Kerestenin Cinsi*	Adet
Okurga-i çam-ı kalyon	12
Astar-ı okurga-i çam-ı kalyon	12
Bodoslama-i kış-ı çam-ı kalyon	2
Tırhandil-i meşe-i kebir okurga-i çene-i kalyon	2
Astar-ı bodoslama-i kış-ı çam-ı kalyon	2
Bodoslama-i ser-i kalyon	2
Bodoslama-i ser-i kalyon	4
Astar-ı Bodoslama-i ser-i kalyon	4
Akreb-i kalyon-ı ser	2
Pıraçol-ı akreb-i kış-ı kalyon	10
Kanad-ı meşe-i kalyon	12 <u>10</u> geçmelik 22
Yarı kanad-ı kalyon	12 <u>10</u> geçmelik 22
Bodoslama-i ser-i geçmelik-i kalyon	
Döşeklik-i kalyon	120
Eygü-ı ...(?) meşe-i kalyon	250 <u>100</u> döşek başı 350
Bir voltalı kalyon	250
İki voltalı kalyon	250
Doldurma-i ser-i kalyon	60
Doldurma-i kış-ı kalyon	60
Vetika-i kalyon	20

leydi: Edremit’ten 720, Ezine’den 520, Kemer’den 620, Tuzla’dan 700, Bayramiç’ten 520 lata ve koğuş, Biga’dan 620 meşe kereste, Bergama’dan 600, Lâpseki’den 600, Çan’dan 620, Göran’dan 600, Balya ile Evline kazalarından 600 kereste ve meşe olarak toplam 6820 kereste (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 5105), (Ekim 1791); nr. 1405, (Aralık 1791).

...(?) bükme-i kalyon	60
Ser çapa-i kalyon	250 <u>200</u> 450
Eğri-i tahta-i kalyon	180
Pıraçol-ı kebir-i kalyon	1100
Pıraçol-ı palavra-i kalyon	250
Sürme-i çatal-ı kalyon	10
Sütun-ı ...(?) kalyon	30
Koğuş-ı çam-ı kalyon	1100
Lata-i kebir-içam-ı kalyon	400 <u>50</u> 450
Lata-i sagir-i çam-ı kalyon	200
Koğuş-ı meşe-i kalyon	200
Vürdinar-ı delikli-i meşe-i kalyon	100
Ok-ı kayalık-ı kalyon	2
Kol-ı kayalık-ı kalyon	6
Babalık-ı meşe-i kebir-i kalyon	2
Irgad-ı kebir-i kalyon	4
Maymuncuk-ı kebir-i kalyon	2
Hacılık-ı ağaç-ı kalyon	100
Dolamalı karaağaç- kalyon	8
Çatallı kebir meşe-i kalyon	12
Dümen-i kebir-i kalyon	2
Yeke-i dümen-i kalyon	2
...(?) hane-i kalyon	300
...(?)-hane-i kalyon	250
Kızak-ı gürgen-i kebir-i kalyon	18
Felenk-i kalyon	200

* Kalyonlar 51 Ziralık idi (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 5105), (Ekim 1791).

Kereste tevzi defteri ilgili kaza halkına ilan edildikten sonra halktan, kendilerinden istenen keresteyi hazırlayıp gönderecekleri taahhüdünü içeren bir ilam alınarak İstanbul'a gönderilmekteydi.⁸⁵ Talebe göre kerestelerin kesilmesi, kesildikleri bölgeden en yakındaki iskeleye taşınmaları, gerekirse bu iş için kullanılacak hayvanın temin edilmesi ve gemilere yüklenerek Midilli'ye gönderilmelerini sağlamak bölge idarecilerinin göreviydi⁸⁶. Kerestelerin Midilli'ye nakledilmesini sağlamak üzere hem ada hem de yakın bölgelerin kayıklarından faydalanılmaktaydı. 1775 yılında bu iş için Molova'nın Pilimar köyü kayıkları ile Yunda, Ayvalık ve Foçalardan kayak kiralatabilmesi için bölge idarecilerine emir gönderilmişti⁸⁷. Özellikle kerestelerin iyi nitelikteki ağaçlardan ve doğru ölçülerde kesilmesi önemli bir konuydu. Bunu sağlamak üzere Tersâne-i Âmire'den mimar halifesi⁸⁸ veya inşa edilen kalyon mimarı da kereste istenen bölgeye gönderilebilirdi⁸⁹. Bina emini ise bu süreci mübaşir sıfatıyla bölgeye gönderdiği adamı aracılığıyla

---

⁸⁵ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 2981, (Şubat 1793).

⁸⁶ 1733 yılında Midilli'de inşa edilen 2 kalyon için gereken meşe kerestelerinin Biga sancağındaki Karadağ'dan kesilenlerin Karabiga gümrüğüne nakli için su sığırı ile karasığırı gerektiğinden Biga, Dimetoka, Lâpseki, Çan, Boğazhisarları, Ezine, Bayramıç, Eyne, Balya kazaları Karadağ'a yakın olduklarından bu hayvanların buralardan tedarik edilmesi için buraların kadı, serdar, ayan ve işerlerine emir gönderildi (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 5280), (Temmuz 1733). Bergama'dan istenen kerestenin kesilerek Midilli'ye nakli için Bergama kadısı, voyvodası, ayanlar, iş erlerine emir gönderilmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 5903), (Kasım 1735).

⁸⁷ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 11912, (Ocak 1775). 1770 yılında kereste naklinde kullanılmak üzere Midilli 'nin, Molova kazasının Pilimar köyünden 10 adet büyük kayak kiralınması konusunda Molova naibine emir gönderildi (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 4419), (Ekim 1770).

⁸⁸ Midilli Şer'iye Sicili, nr. 45, s.85, (Aralık 1774).

⁸⁹ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 5280, (Temmuz 1733).

takep eder⁹⁰ ve istenen kerestenin parasını verirdi⁹¹. Midilli’de inşa edilen gemilerde kullanılmak üzere istenen keresteler miri fiyat üzerinden parası sahibine nakden verilerek alınmaktaydı. Kereste istenen bölgelerde istenen niteliklere uygun kerestenin olmaması gibi nedenlerle talebin karşılanamaması durumunda ise devlet kerestenin parasını halktan istiyordu⁹².

Kereste vermekle yükümlü bölgelerin halkı, ödemenin piyasa fiyatının altında olan miri fiyatla yapıyor olmasından dolayı bu sorumluluktan kaçmak istiyorlardı⁹³. Bu amaçla çeşitli bahaneler ileri sürerek kendilerinin kereste temininden *muaf ve müselleme*

---

⁹⁰ Kocaali’nden kesilmesi ve nakli istenen felenk ve kızakların kesilerek naklini gerçekleştirmek üzere Midilli’de inşa edilen kalyonların bina emini Mehmed Efendi buraya bir mübaşir görevlendirmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 10814), (Kasım 1735); yine bu kalyonlara Kazdağı bölgesinden istenen kerestelerin hazırlanması için Mehmed Efendi buraya İbrahim Ağa’yı mübaşir olarak gönderdi, (*Midilli Şeriye Sicili*, nr. 61, s. 110), Mart 1736).

⁹¹ Edremit, Kemer-Edremit, Tuzla, Eyne ve Bayramiç kazalarının kadı, naib, voyvoda, ayan ve iş erlerine gönderilen emirde 1777’de inşa edilen bir kalyon için gereken 1800 kıta koğuş ve 500 lata kerestesinin her bir kazaya 360 koğuş ve 100 lata olacak şekilde dağıtılması belirtilmekteydi. Bu kerestelerin kesim ve nakliye ücretleri kalyon inşasına memur Ömer ve Halil tarafından sahibine tamamen ve nakden verilecekti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 3298), (Mart 1777).

⁹² 1736 yılında inşa edilen kalyonlar için Kazdağı bölgesindeki Seramihi (?) kazasından 900 adet kereste istenmişti. Ancak halk kazalarında yeterli kereste olmadığı için bu sayının 455 adedini kereste olarak verilebilmiş, kalan 445 keresteyi ise adedi 11 kuruştan hesaplatarak paralarını yetkili kişiye vermişlerdi, (*Midilli Şeriye Sicili*, nr. 61, s. 110), (Mart 1736).

⁹³ İnşası devam eden 51 ziralık kalyon için kereste istenen Kazdağı ve bölgesindeki kazalar halkı keresteyi miri fiyat ile vermek istemeyip işlerin aksamasına neden olunca bina emini Kalonyalı Ebubekir Ağa’nın isteği üzerine İstanbul’dan ilgili kazaların halkına kerestelerin miri fi-

olduklarını iddia etmekteydiler. 1762 yılında kendilerinden kereste istenilen bölgelerden olan Ezine, Balya ve Eyne kazaları Midilli'ye 6 saatten uzak oldukları ve belgede adlarının açıkça geçmediğini belirterek bu işten muaf olduklarını iddia etmişlerdi⁹⁴. 1785 yılında Güvercinlik kazası halkı ise kazalarının Mihaliç mukataasına dahil olduğu için tekalif-i şakadan muaf olduklarını belirterek, Balya kazası halkı ve idarecileri de kazalarının iskeleye uzak, yolların da taşlık olduğunu ve kazada da kalyona uygun kereste olmadığını belirterek kereste ve kereste bedelinden muaf olmak istemişlerdi⁹⁵. Ancak devlet, bu tür iddiaları kabul etmeyerek kerestenin miri fiyatla nakden satın alındığı için kereste kesimi işi söz konusu olduğunda hiçbir türden muafiyetin geçerli olmadığını belirten emirler gönderiyordu⁹⁶. Kereste vermeye muhalefet eden veya muafiyet iddiasında bulunarak vermek istemeyen bölgeler halkının kereste vermelerini sağlamak üzere yine ilgili bölgelerin yöneticileri sorumlu tutuluyordu⁹⁷. Bu konuda sorun çıkaranlara *nefî* ve *kalebendlik* cezaları verilecekti⁹⁸. Nitekim 1785 yılında istenilen keresteyi vermemek konusunda direnen Balya ayanı Hacı Ahmedoğlu Halil emre muhalif davranmaktan dolayı Sakız'a

---

yatının ne olduğunu gösteren ve buna muhalefet etmemelerini içeren emir gönderildi (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 5105), (Ekim 1791).

⁹⁴ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 717, (Temmuz 1762).

⁹⁵ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 2889, (Mayıs 1785) ve nr. 7745, (Ocak 1785).

⁹⁶ "...şöyle ki bu kereste meccânen olmayıp nakd akçe ile matlûb-ı bey' ve şirâ makûlesi olmakla askerî ve gayr-i askerî ve doğancı ve şahinci ve çakırcı ve menzilkeşden ve sâir her kim olur ise olsun askerlik ve vakfiyyet ve vakfiyyet ve serbestiyyet iddi'asında olanlar bi'l-cümle dahller olup 'ale't-tesvîye kat' ve nakl eylemek üzere olmalarıyla...", (Midilli Şeriye Sicili, nr. 45, s. 85), (Mayıs 1774); BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 8820, (Temmuz 1761).

⁹⁷ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 7745, (Ocak 1785); nr. 3943, (Mart 1785).

⁹⁸ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 6202, (1785-86).

sürülmüştü⁹⁹. Herhangi bir bölgenin talep edilen keresteyi vermesi diğer yerlerden daha fazla kereste istenmesine ve dolayısıyla bu yerlerin halkının şikâyetine neden olmaktaydı¹⁰⁰.

b.2) Ahen-i Ham

Gemilerde kullanılan mısır (çivi) gibi çeşitli demir aksam-
ların hazırlanması için *ham demir* (ahen-i ham) kullanılıyordu.
Midilli’de inşa edilen gemiler için ihtiyaç duyulan ahen-i ham
çoğunlukla Cebehâne-i Âmire’den temin edilmekteydi¹⁰¹. Ahen-i
ham, aslında Cebehâne-i Âmire’nin de ham demir kaynağı olan
Samakov’dan, Tekfurdağı iskelesi yoluyla doğrudan Midilli’ye
gönderilebiliyordu¹⁰². Gerekli durumlarda geminin bina emini

⁹⁹ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 3885, (Eylül 1785).

¹⁰⁰ 1785 yılında Biga ve Çan halkı bina emini Midilli nazırı Osman Efendi’nin kendilerinden defterde belirtilmiş olan 330 adetten fazla kereste istediğinden şikâyet etmişlerdi (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 4056), (Şubat 1785); bu kazalara göre kendilerinden fazla kereste istenmesinin nedeni Lâpseki, Güvercinlik, Konak, Eyne ve Balya kazalarının kendi hisselerini vermemesiydi (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 3943), (Mart 1785).

¹⁰¹ 45,5 ziralık 2 kalyon için bin kantar ahen-i ham Cebehâne-i Âmire’den verildi (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 858), (Ağustos 1761); nr. 383, (Ocak 1762); aynı kalyonlar için bir yıl sonra yine Cebehâne-i Âmire’den bin kantar ahen-i ham gönderildi (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 7244), (Eylül 1762). 1774 yılında inşası devam eden 51,5 ziralık bir kalyon için bin kantar ahen-i ham Cebehâne-i Âmire’den gönderildi (Midilli Şerîye Sicili, nr. 45, s. 84, (Aralık 1774); 1777 yılında da adaya yine Cebehâne-i Âmire’den 750 kantar ahen-i ham gönderildi (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 9129), (Nisan 1777).

¹⁰² 2 kalyon için Tatarpazarı voyvodası Ahmed Ağa tarafından Samakov’dan satın alınarak Tekfurdağı iskelesine nakledilen ahen-i hamdan bin rumi kantarı Midilli’ye gönderilmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 7428), (Şubat 1772). 1735 yılında da 1000 kantar ahen-i ham Tekfurdağı gümrük emini marifetiyle Midilli’ye gönderilecekti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 3074, (Temmuz 1735). 1770’te inşa edilen 2 kalyon için 1000 kan-

tüccardan satın alma da yapabilmekteydi¹⁰³. Ham demir sıkıntısı çekilen dönemlerde kullanılmayan mismarlardan da demir elde etmek üzere faydalanılmaktaydı¹⁰⁴. 1760 yılında ham demirin işlenebilmesi için gereken bir *ocak-ı ahengirin* Tersâne-i Âmire'den gönderilmesi istenmişti¹⁰⁵.

Tablo 3. Midilli'den İstenen Kerestelerin Köylere Göre Dağılımı¹⁰⁶

Bigana hiyesinde vaki' kura ehl-i İslamın his-selerine isabet eden ecnas ke-reste adet 210	İpyoz ve Us-konda karyesi ehl-i İslamın his-selerine isabet eden ecnas kereste adet 78	Sarılica karyesi ehl-i İslamın his-selerine isabet eden ecnas kereste adet 40	Komive Bigıkar-yesi ehl-i İslamın his-selerine isabet eden ecnas kereste adet 30	Katartöz ehl-i İslamın his-selerine isabet eden ecnas ke-reste adet 20
Kelime karyesi ehl-i İslamın his-selerine isabet eden ecnas kereste adet 35	Balçıkhisar karyesi ehl-i İslamın his-selerine isabet eden ecnas kereste adet 50	Göle karyesi ehl-i İslamın his-selerine isabet eden ecnas ke-reste adet 20	Ahtanda karyesi ehl-i İslamın his-selerine isabet eden ecnas kereste adet 10	Komi karyesi ehl-i İslamın his-selerine isabet eden ecnas kereste adet 7

tar ahen-i ham Tekfurdağı iskelesinden navli Tekfurdağı gümrüğü parasından verilmek üzere kiralanan bir gemi ile Midilli'ye gönderilecekti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 6093), (Haziran 1770).

¹⁰³ 1735 yılında inşaları devam eden 2 kalyon içi Mehmet Efendi, aslında Edirneli olup ticaret nedeniyle Midilli'de bulunan Mehmed Beşe ibn-i el-Hâc Mehmet'ten 150 kantar 77 london demiri, her kantarı 5 kuruştan toplam 782,5 kuruşu tüccara peşin ve nakit vererek satın aldı, (*Midilli Şeriye Sicili*, nr. 61, s.45), (Kasım 1735).

¹⁰⁴ Midilli nazırı İsmail'in inşasına memur olduğu kalyon için istediği 500 kantar ham demir bu konuda sıkıntı çekildiğinden dolayı Tersâne-i Âmire'nin sürb mahzeninde bulunan fesh misardan 250 kantar mismar ve Cebahâne-i Âmire'den 150 kantar olmak üzere verildi (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 3873), (Ağustos 1796).

¹⁰⁵ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 5120, (Ekim 1760).

¹⁰⁶ Midilli Şeriye Sicili, nr. 45, s. 100, (Mart 1774).

b.3) Kalafat Malzemeleri

Gemi inşasında önemli bir işlem kalafatlamaydı. Kalafatlama, gemilerin su almasını önlemek, suya karşı dayanıklılığını arttırmak üzere yapılır ve bu iş için *üstübü*, *zift*, *katran* ve *reçine* kullanılırdı¹⁰⁷. Bu işlem sırasında önce geminin tahtaları arasına üstübü adı verilen halat parçaları sıkıştırılır daha sonra ise tüm yüzey ziftle kaplanırdı. Zift, çam ve köknar ağaçlarından çıkan kara zamkın kaynatılmasıyla, katran ise çam ağacı veya maden kömüründen kuru damıtma yoluyla elde edilmekteydi¹⁰⁸. Midilli’de Ayasu karyesi zift ve katran hazırlayan bir bölgeydi ve köy halkı Kayıkhâne-i Âmire için her yıl 300 kantar katran vermek karşılığında tekâlif-i örfiyye ve şakkadan muaf tutulmuştu¹⁰⁹.

Midilli’de inşa edilen gemilerde kullanılmak üzere Ayasu’dan başka¹¹⁰ zift ve katranın Edremit, Kemer¹¹¹, Kazdağı¹¹² Tuzla, Bayramiç, Eyne¹¹³ kazalarından ocaklık olarak karşılandığı görülmektedir. Bu

¹⁰⁷ Aydın, *a.g.t.*, s. 247.

¹⁰⁸ Aydın, *gös.yer.*

¹⁰⁹ Midilli Şerîye Sicili, nr. 61, s. 95, (Mayıs 1735).

¹¹⁰ 1775 yılında da Midilli’de inşası devam eden kalyon için Ayasu’dan zift istendi (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 11912), (Ocak 1775).

¹¹¹ Midilli’de inşası devam eden kalyon için istenen zift ve katrandan, 40-50 kantar zift Midilli kazasına bağlı Ayasu karyesinden, 15 kantar katran da Kapıdağ kazasına tabi Edremit ve Kemer ve bölgesinden miri fiyatla satın alınacaktı (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 9866), (Ağustos 1793), nr. 5747, (Haziran 1794).

¹¹² Midilli’de inşa edilen 2 kalyon için gereken 2 bin kantar zift ve bin kantar katran nakliye ücretleri inşa ile sorumlu Midilli mütesellimi Halil Ağa tarafından nakden verilerek Biga mütesellimi tarafından Kazdağı ve halvalisinden satın alınacaktı (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 4107), (Ocak 1771).

¹¹³ Tuzla ve Bayramiç kadı, ayan, zabitan ve iş erlerine, Midilli’de inşası devam eden kalyona gereken zift ve katranın miri fiyat ile her kantarı bir kuruştan parası kalyon inşasına memur kişi tarafından nakit olarak sahibine verilerek alınması konusunda emir gönderilmişti (BOA,

kazaların kadı, ayan, zabitan gibi yetkililerine gönderilen emirde, zift ve katranın parasının bina emini tarafından sahibine nakden ödenmek üzere miri fiyata göre satın alınacağı vurgulanmaktaydı. Üstübü¹¹⁴ ile kalafatlama işlemi sırasında ziftin kaynatılmasında kullanılacak kazan, kepçe, kevgir, burgu gibi araç-gereç de Tersâne-i Âmire'den istenmekteydi¹¹⁵.

b.4) Çam kömürü

Çam kömürü, cıvata, mismar gibi demir parçaların yapımında ihtiyaç duyulan bir malzemeydi. Adada Midilli¹¹⁶, Molova ve Kalonya kazalarında çam kömürü hazırlanmaktaydı¹¹⁷. 1794 yılında bu kazalardan miri fiyat üzerinden ve ücreti bina emini tarafından verilmek suretiyle kömürün halk tarafından yakılarak elde edilmesi emredilmişti.¹¹⁸ Midilli'de inşa edilen gemiler için Bergama'nın Kozak kazasından da çam kömürü alınmaktaydı¹¹⁹.

Cevdet Bahriye, nr. 5087), (Kasım 1784); aynı konuda Eyne kazasına gönderilen emir için bk. *Cevdet Bahriye*, nr. 7871, (Kasım 1784).

¹¹⁴ İnşa edilen bir kalyon için Tersâne-i Âmire'den 200 kantar *mamul-ı üstübü* gönderildi, (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 3725), (Haziran 1176).

¹¹⁵ 1793 yılında inşası devam eden kalyonun bina emini Midilli nazırı Osman Ağa ziftin kaynatılması işinde kullanılmak üzere 2 zift kazanı, 2 satl (?), 1 kepçe, 1 kevgir ve 50 adet frengane serburguyu Tersâne-i Âmire'den istemiş; burgular hariç diğer istenenlerin tersaneden gönderilmesi, burguların ise Osman Ağa'nın İstanbul'da olan adamı tarafından satın alınması için bir emir çıkmıştı (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 1082), (Temmuz 1793).

¹¹⁶ 1736 yılında inşa edilen kalyonlarda kullanılacak demiri kesebilmek için gereken kömür vukıyyesi 1 kuruştan Midilli köylerinin Müslüman ve Gayrimüslim halkından satın alınacaktı. Köylere göre Müslüman ve Gayrimüslim halkın hazırlaması istenen kömür miktarını gösteren iki adet tevzi defteri için bk. *Midilli Şeriye Sicili*, nr. 61, s. 97, (Şubat 1736).

¹¹⁷ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 11912, (Ocak 1775).

¹¹⁸ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 5747, (Haziran 1794).

¹¹⁹ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 5087, (Kasım 1784).

Gemi yapımı sırasında kullanılan *alat-ı cedit* olarak adlandırılan halat da İstanbul'dan, Tersâne-i Âmire'den gönderilmektedir¹²⁰. Bunların dışında gemilerin denize açılmaya hazır hale gelebilmesi için gereken donanımın ait sütun, seren gibi teçhizat malzemeleri de adaya İstanbul'dan temin edilmektedir¹²¹. Genellikle geminin teknesi karada inşa edilirken, kamara, ambar, cephanelik v.b. bölümler denize indirildikten sonra tamamlanmaktaydı¹²².

Midilli'de gemilerin inşasında kullanılacak malzemenin ada dışından ve farklı yerlerden temin edilecek olması gemilerin inşa süresini etkilemekteydi. Özellikle ilgili bölgelerden istenenlerin

¹²⁰ Bundan önce Midilli'de inşası emredilen iki donanma kalyonunun malzemesi olarak İstanbul'dan gönderilen alat-ı cedit denilen halattan bir miktarının Midilli'de kaldığı, Sultaniye'deki donanmanın halata ihtiyacı olduğundan gomanadan başka alat-ı cedit denilen halattan ne kadar kalmışsa güvenlik elverdikçe parça parça kayık ile buraya gönderilmesi konusundaki emir için bk. *Midilli Şeriye Sicili*, nr. 45, s. 44, (Aralık 1774). 1793 yılında inşa edilen kalyon için de 15 kantar alat-ı cedit ile 20 kantar alat-ı müstamel Tersâne-i Âmireden gönderilmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 1082), (Temmuz 1793).

¹²¹ 1787 yılında denize indirilen kalyonun sütun ve serenleri İstanbul'dan gönderilmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 12509), (Eylül 1787). 43 ziralık kalyonun inşasında kullanılmak üzere 15 kantar alat-ı cedit, 20 kantar alat-ı müstamel, 8 adet makara-i...(?) kebir, vasat ve sagir 20'şer tane makara-i çub zebanı, 25 tane kızılçık, 8 tane kadirga sereni Tersâne-i Âmire mevcudundan verilecekti, *Cevdet Bahriye*, nr. 9668, (Nisan 1784). 1790 yılında denize indirilen şalopelerin Tersâne-i Âmire'ye ulaştırılması için ihtiyaç duyulan mühimmat Tersâne-i Âmire mevcudundan gönderilecekti, *Cevdet Bahriye*, nr. 10765, (Ekim 1790).

¹²² 1764 yılında inşası tamamlanarak denize indirilen geminin top ambarının döşemesi, baş palavra, orta köşk, kaplama, zindan, cephanelik, kumanya, portuç ve kuşağının tamamlanması için 5 bin kuruşa ihtiyaç olduğu kaptan-ı derya tarafından belirtilmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 9053), (Ağustos 1764).

zamanında gönderilmemesi sıkıntı yaratmaktaydı¹²³. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, 1771 yılı baharında denize açılmak üzere kısa sürede tamamlanmaları istenen donanma kalyonlardan Midilli’de inşa edilenlerin belirtilen zamanda tamamlanabilmesi için gemi gövdesinde meşe kullanılması gerekir iken bunun yerine Midilli çamı kullanılmak durumunda kalınmıştı¹²⁴.

b.5) Gemi İnşasının Finansmanı

Midilli’de inşa edilen gemilerin masrafları için tahsis edilen para bina eminine verilir, o da bu paradan gerekli malzemeleri alır, ücretleri öder ve yapılan masrafları kayda geçirirdi. Nitekim Midilli’de inşa süresinde bina emininin İstanbul ile yaptığı yazışmaların önemli bir bölümü inşa için yapılan harcamalarla ilgiliydi. Bir geminin boyut ve özelliklerine göre yapımı sırasında ne kadar para harcanabileceği konusunda daha önceki yıllarda inşa edilen gemiler için yapılan masraflar bir örnek oluşturmaktaydı. 1785 yılında Midilli’de inşa edilen 45 ziralık kalyonun inşa masrafı “*sabıkına kıyasla*” 67 bin 500 kuruş olarak hesaplanmıştı. Bu miktarın önce 37 bin 605 kuruşu miriden *nakden ve havaleten*, kalan 29 bin 895 kuruşu ise daha sonra verilecekti. Belirlenmiş olan 67 bin 500 kuruşluk masraf top, cephane hariç geminin teçhiz ve inşa masrafını kapsamaktaydı¹²⁵. Bu örnekte de görüldüğü gibi belirlenen rakamın hepsi bir seferde bina eminine verilmemekte, inşa süresince parça parça gönderilmekteydi¹²⁶. Bu nedenle bina

¹²³ 1791 yılında Ebubekir Ağa, farklı bölgelerden istenen kerestenin Midilli’ye ulaşmadığından şikâyet edip bunlar zamanında gelmezse geminin tamamlanmasının 3-5 yılı bulacağını belirtmekteydi (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 1405), (Aralık 1791).

¹²⁴ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 4419, (Ekim 1770).

¹²⁵ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 2963, (Aralık 1785).

¹²⁶ Midilli’de inşasına başlanacak olan 51,5 ziralık kalyon için Midilli ve çevresinden kesilecek kerestenin kesim ve nakliye ücretleri olarak 5000

emini elindeki para bitince çeşitli masraflar için İstanbul'dan para istemekteydi¹²⁷. Ancak genellikle İstanbul'dan talep edilen paranın daha düşük bir miktarı gönderilmekteydi¹²⁸.

Masraflar karşılığında paranın havale edildiği durumlarda, belirtilen rakam öncelikle Midilli'ye ait gelirlerden karşılanmaktaydı. 2 kalyonunun inşasına memur olan Midilli nazırı İbrahim Ağa'nın tasarrufundaki Midilli nezaretinin 1147 yılı (M. 1734-1735) malından 12 bin 265 kuruş, Midilli'nin zeytinyağı mukataası malından 2365 kuruş ve yine Midilli'nin 1148 yılı (M. 1735-1736) cizye gelirinden 12 bin 735 kuruş gemilerin masrafları karşılığında havale olunmuştu¹²⁹. 1779 yılında da Midilli mütesellimi Halil'in

---

kuruş ve inşada çalışacak işçilerin ücretleri ve diğer masraflara karşılık 10 bin kuruş olmak üzere toplam 15 bin kuruş gönderilmişti (*Midilli Şeriye Sicili*, nr. 45, s. 84), (Aralık 1774).

¹²⁷ İnşasının tamamlanmasına az kalan 51,5 zirahlık kalyon için Seydi Ömer İstanbul'a 50 bin kuruştan fazla para harcadığını, ayrıca bazı borçlar yaptığını ve 3 aydır amele ücretlerini ödeyemediğini belirterek para istemiş, kendisine 10 bin kuruş gönderilmesine karar verilmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 9222), (Mart 1781).

¹²⁸ Seydi Ali Ağa inşasına memur olduğu kalyonun amele ücreti, demir kesilmesi, kereste ve diğer masrafları için hazineden nakit olarak 10 bin kuruş istemiş, bu rakam yerine 7 bin 500 kuruşun havale olunmasına karar verilmişti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 527), (Eylül 1762); bu kalyon için Seydi Ali Ağa'nın bir yıl sonraki 10 bin kuruş talebi ise o zamana kadar bu gemi için benzerlerine kıyasla fazla harcama yapılmış olduğu gerekçesiyle 5 bin kuruş olarak kabul edildi (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 516), (Aralık 1763). 1772'de El-hac Ömer Ağa'nın hazineden 4500 kuruş olan isteği, 2500 kuruş olarak kabul edildi (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 6455), (Aralık 1772); yine Ömer Ağa'nın 1776 yılında amele ücreti ve diğer masraflar için istediği 15 bin kuruş, 5 bin kuruş olarak kabul edildi (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 3739), (Mart 1776).

¹²⁹ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 4105, (Mart 1736). El-Hac Ali tarafından Midilli'de inşa ettirilen 51 zirahlık kalyon için Midilli'de kereste kesilen yerlerden alınacak olan 8434 adet kerestenin kesim ve nakliye üc-

bina emini olduğu kalyonun masrafları karşılığında *emval-i miriden* tahsil edilmek üzere 7500 kuruş havale edildi¹³⁰. Ancak geminin masrafları için sadece Midilli'ye ait gelir kaynakları kullanılmıyor, başka bölgelerin gelirleri de tahsis edilebiliyordu. El-Hac Ömer'e inşasına memur olduğu kalyonun masrafları için 1759-60 yılı Sakız cizyesi parasından 5 bin kuruş tahsis edilmiřti¹³¹. Yine bu kalyon için el-Hac Ömer'in istediğı ham demir Selanik gümrüğü emini tarafından Kavala, Preveşte, Rihte, Siroz v.d. mahallerden temin edilecek, bunun ücreti de Selanik cizyesinin 1760-61 yılı parası karşılığ gösterilerek Selanik gümrüğü mukataası malından ödenip satın alınacaktı¹³². Masraflar için gerektiğinde bina emini kendi parasından da ödeme yapmaktaydı, bu para geminin bitmesinin ardından kendisine verilmekteydi¹³³.

5. Sonuç

Midilli, XVIII. yüzyılda Osmanlı donanması için gemi inşa edilen merkezlerden biridir. Midilli'deki gemi inşa faaliyetlerinin değerlendirilmesinde 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Bu tarihe kadar Midilli'de donanma gemisi inşası Sinop, Rodos gibi taşradaki merkezlere kıyasla

---

reti olarak 5 bin kuruş adanın 1172 yılı cizye parasından havale edildi (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 8820), (1757-58).

¹³⁰ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 1732, (Mart 1779).

¹³¹ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 9049, (Haziran 1760).

¹³² 1500 kantar ham demirin ücreti 4950 kuruş tutmaktaydı (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 5120), (Ekim 1760).

¹³³ Seydi Ali Ağa, inşasına memur olduğu gemi için toplam 76 bin 653,5 kuruş harcandığını ve bu paranın 63 227,5 kuruşunu devletin gönderdiğini belirtip kalan 13227 kuruşu istemişti, (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 9053), (Ağustos 1764). 1782'de tekrar bir kalyon inşasıyla görevlendirilen Seydi Ali Ağa, daha önce inşa ettiğı kalyondan miride 47 bin 500 kuruşun kaldığını belirterek bu parayı talep etti (BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 8996), (Temmuz 1782).

oldukça geç başlamış ve yavaş ilerlemiştir. Adanın bu konudaki rolü 1768 yılından sonra Osmanlı Devleti'nin deniz savaşlarındaki artışa paralel olarak artmış ve burası gemi sayısında artışa ihtiyaç duyulduğu olağanüstü dönemlerde Osmanlı donanması için gemi inşasında yükü paylaşan bölgelerden biri olmuştur. XVIII. yüzyıl boyunca Akdeniz ve Karadeniz'de görev almak üzere orta büyük-lükteki kalyonlar ve ince donanma gemileri inşa edilen Midilli'de XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı donanmasında kullanımı yeni yeni yaygınlaşan fırkateyn, korvet gemilerinin inşası da başlamıştır.

Adadaki gemi inşa faaliyetlerinin yönetimi adanın adli, idarî, askerî ve malî konularda yetkili çeşitli personelinin ortak bir görevi olarak görünmekteyse de bu konuda asıl sorumluluk bina eminindeydi. Gemi inşası için gerekli ortamı hazırlamaktan ve harcamalardan sorumlu olan bina emini aslında gemi inşasıyla ilgili karar almaktan çok, İstanbul'da alınan kararların Midilli'deki uygulayıcısıydı. Bina emini olarak atanan kişilerin seçiminde bun-ların adada üstlendikleri idarî-malî görevler etkili olmuştur. Gemiği inşa edecek çeşitli personel başta Tersâne-i Âmire olmak üzere Midilli dışından temin edilmiştir. Nitekim gemi yapımında çalışacak personel, kullanılacak malzeme açısından Midilli'nin olanakları, eksikleriyle kıyaslandığında çok azdır. Ancak bu olumsuz noktaya karşılık Midilli'nin bir gemi inşa merkezi olarak kullanılmasını sağlayan özelliği eksiklerini karşılama kapasitesindeki bölgelere yakın olmasıydı. Bu konuda Tersâne-i Âmire dışında Midilli'yi tamamlayan bölge Çanakkale Boğazı'ndan İzmir'e kadar uzanan Anadolu kıyısıydı. Gemilerin inşası sırasında kullanılacak en ba-sitinden araç-gerecin dahi Tersâne-i Âmire'den gönderilmesi ise Midilli'nin gemi inşasında düzenli bir tersane olanaklarına sahip olmadığını göstermektedir.

YEDİNCİ BÖLÜM

XIX. Yüzyıl Başlarında Stratejik Bir Mevki Olarak Kıbrıs'ın Muhafazası

Haydar ÇORUH

(Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü)

1. Giriş

XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu, gerek toprak ve gerekse nüfus bakımından dünyanın en büyük devletlerinden biriydi. Ancak kurum ve kuruluşları bu büyüklüğü taşıyacak güçten yoksundu. XVIII. yüzyıldan beri komşu ülkelerin ekonomide, siyasette, savaş tekniklerinde göstermekte oldukları gelişme, bir sonraki yüzyılda da canlılığını korudu. Avusturya ve Rusya hızla güçlenerek Balkanlar ve Akdeniz bölgesinde yayılma politikası izlemeye başlamışlardı¹.

Çariçe II. Katerina'nın aldığı tedbirler sayesinde, Rus orduları bir taraftan Tuna'yı geçerek Balkanlar'a saldırmakta diğer taraftan Rus donanması Çeşme'ye kadar gelerek Osmanlı donanmasını yakabilmekteydi. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren ve XVIII. asır boyunca Ruslarla önemli savaşlar yapılmakla beraber hemen hemen hiçbir bölgede önemli bir

---

¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 3.

başarı sağlanamadığından, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanarak Rusya'nın bölgesel bir güç olduğu ilk defa kabul edilmiştir. Bununla beraber Ruslarla savaşlar 1778'den itibaren yeniden başlamış olup, Rusya ve Avusturya arasında yapılan ittifaklar sebebiyle Rus tehdidi ortadan kaldırılamamıştır. Ruslar Karadeniz'in kuzey kıyılarını ele geçirirken Avusturyalılar Tuna Nehri'ni aşarak Balkanlara kadar ilerlemişlerdi. Osmanlı Devleti Avusturya ve Rusya ile sürmekte olan savaşlara son vermek için Prusya ile 30 Ocak 1790'da bir ittifak antlaşması yaparak yeni bir savaşa hazırlanmaya başladı. Prusya'nın desteklediği bu savaşa, Lehistan ve İsveç'in de destek vermesi sayesinde, kaybedilen Türk topraklarının bir kısmının geri alınabileceği ümit ediliyordu. Fakat savaş beklenen sonucu vermemekle beraber, az bir toprak kaybıyla statükonun korunması sağlanmıştır. Savaş sonunda Avusturya ile Zıştovi (1791), Rusya ile Yaş (1792) anlaşmaları imzalanmıştır².

1789 Fransız İhtilali başladığında, diğer Avrupa devletlerinin aksine, Osmanlı Devleti ihtilale, Fransa'nın bir iç sorunu olarak bakmıştır. Bu sebeple Osmanlılar 1792 yılına kadar ihtilale karşı ilgisiz kalmış ve daha çok Rusya ve Avusturya ile sürdürülmekte olan savaşlara önem vermişlerdir. Fransa ise bir taraftan yeni rejimini korumayı ve diğer taraftan bu rejimi Avrupa'nın öteki ülkelerine kabullendirmek maksadıyla, Rusya ve Avusturya ile giriştiği savaşlardan başarıyla çıkmıştır. Bu süreç içinde Avrupa'daki olaylara tarafsız kalmaya özen gösteren ve 1794 yılına kadar da tarafsızlığını korumayı başaran Osmanlı Devleti, Rusya ve Avusturya karşısında uğradığı ağır yenilgilerden dolayı, Fransa'nın bu başarısından, büyük bir memnurluk duymuştur.

---

² Mehmed Alaaddin Yalçinkaya, "İngiliz Kaynaklarına Göre XIX. yüzyıl Başlarında Kıbrıs: Wittman ve Leake'nin İzlenimleri", *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (24-27 Kasım)*, c. II, Gazimagosa 1999, s. 332.

İhtilalin başarısı, bazı Avrupa devletleri gibi, Osmanlı Devleti'nin de, bu yeni Fransız rejiminin tanınması yolunda, bazı adımlar atmasına neden oldu. Hâlâ tereddütlü olan Osmanlı Devleti, 1794 Kasım'ında imzalanan Fransa-Prusya antlaşması üzerine daha fazla beklemeyerek 11 Haziran 1795'te Fransa'nın yeni rejimini resmen tanıdı³. Osmanlı Devleti, Fransa Cumhuriyeti'ni tanımakla öncelikli olarak bu ülkeden askerî konularda yardım almayı, ikinci olarak da Avusturya ve Rusya karşısında yeni bir müttefik edinmeyi amaçlamaktaydı. Anlaşmanın hemen akabinde Fransızlar, Verninac'ı (Verninak) İstanbul'a göndermeye karar verdiler. 14 Mayıs 1795'te İstanbul'a elçi olarak gönderilen Verninak⁴, hemen kolları sıvayarak, Fransa ile Osmanlı Devleti arasında bir savunma ve saldırmazlık antlaşması imzalanması için bazı girişimlerde bulundu. Verninak, bu konuda III. Selim'in de ilgisini çekmeyi başararak, padişahın, Kırım'ın tekrar geri alınabileceğine inanmasını temin etmiştir. Bu şartlar altında söz konusu antlaşma III. Selim'in özel gayretiyle, devlet adamlarının bütün uyarılarına rağmen, 24 Mayıs 1796'da imzalandı. Bu amaçla Türkler de Defterdâr Kesedarı Ali Efendi'yi Parise elçi olarak gönderdiler⁵. Antlaşmadan kısa bir süre sonra Fransa, Avusturya ile de benzeri bir antlaşma yaparak, aralarında Venedik'i paylaşmışlardı. Fransa ve Avusturya arasında yapılan paylaşmadan Fransızlara Yedi Ada ve Preveze kıyıları düşmüştü⁶. Bunun üzerine Fransızlar hemen bu bölgeleri işgal ederek

³ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1985, s. 55.

⁴ N. İorga, *Osmanlı Tarihi*, c. IV., (Çev. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1948, s. 114.

⁵ Verninak, Seyyid Ali Efendi'nin Berlin'e gönderilmesi için çaba sarf ederken, Ali Efendi son anda Paris'e gönderilmiştir (Bekir Günay, *Seyyid Abdurrahim Muhib Efendi'nin Paris Sefirliği ve Büyük Sefaretnamesi (Metin ve Tahlil)*, c. I, (İÜSBE, Doktora Tezi), İstanbul 1998, s. 8.

⁶ Yalçınkaya, *a.g.b.*, s. 333.

Osmanlı Devletiyle sınır komşusu olan üçüncü Hristiyan ülke konumuna geldiler⁷.

Fransa'nın bu tutumu Padişah'ı endişelendirdi⁸. Ayrıca Fransa'nın, büyük gemi yapım yeri ve tersanesi olan Toulon⁹'da çok sayıda gemi ve kara askerlerinin hazırlanmakta olması, bu hazırlığın da Mısır'ı ele geçirmek için yapıldığı söylentilerinin etrafa yayılması, Osmanlı Devleti'nin bu bölgede bazı kaleleri tahkim etmek suretiyle tedbirler almaya başlamasına sebep oldu. Osmanlı elçisi Ali Efendi, Fransızların gösterdikleri ihtimam sayesinde Mısır seferinden haberdar olamadı. Hazırlıkları duymuş olmasına rağmen bunların İngilizler için yapıldığı fikrine kapılmış idi. Bu hususta Talleyrand büyük çaba göstermiş, Ali Efendi durumdan haberdar olunca da umursamaz bir tavır içine girmiştir¹⁰. Daha önce Venedik'te kazandığı başarılarla ünlenen Fransız Amiralî Napolyon

---

⁷ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic'ül-Vukuât*, c. III-IV, (Çev. Neşet Çağatay), Ankara 1992, s. 201.

⁸ Napolyon'un davranışları Osmanlı Devleti'ni oldukça endişelendirdiğinden Osmanlılar, İngilizler ile birleşmek hususunda gerekli adımların atılması için bazı girişimlerde bulunmuşlardı. Ancak Nizam-ı Cedid ordusu henüz kurulamadığından daha çok desteğe ihtiyaç duyulmaktaydı ki, bu da devleti Rusların teklifini de değerlendirmeye ve sonunda hem İngilizler ile hem de Ruslar ile ayrı ayrı ittifaklar yapmaya zorladı (İ. H. Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebatına Dair Vesikalar", *Belleten*, XIII, (Temmuz 1949), S. 51, Ankara 1949, s. 589).

⁹ Toulon, XVI. yüzyılın sonlarına doğru güçlü Osmanlı donanmalarının Fransa kıyılarında elde ettikleri bir üs olup, Osmanlılar bu üs sayesinde bir yandan Fransızlara yardım ediyor, diğer yandan İspanya, Portekiz, İngiltere ve Venedik gibi devletlerin askerî ve ticarî faaliyetlerini kontrol altında tutuyorlardı (İdris Bostan, "Garp Ocaklarının Avrupa Ülkelere İle Siyasi ve Ekonomik İlişkileri (1580-1624)", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 14, İstanbul 1994, s. 60).

¹⁰ Günay, *Seyyid Abdurrahim Muhib Efendi'nin Paris Sefirliği*, s. 9.

Bonapart, Türkleri hazırlıksız yakalamak üzere Toulon'dan aniden Akdeniz'e açıldı ve Temmuz 1798 yılı başlarında Mısır'a vararak karaya asker çıkarmaya başladı. Napolyon'un amacı, İngilizlerin Mısır üzerinden Hindistan'na giden ticaret yolunu ele geçirmek ve İngiliz güçlerini burada yok etmektir¹¹.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni bir kolonizasyon politikası takip etmeye başlayan Fransa, Mısır, Kızıldeniz ve Basra Körfezi taraflarında daha etkili olmak istiyordu. Hatta bunu XV. Louis'in 1741'de kapitülasyonları yenileme girişiminden beri bir hak olarak da görüyordu. Ayrıca deniz aşırı ülkelerdeki tarihi İngiliz-Fransız rekâbeti de bu siyasetin sahnelenmesinde büyük rol oynuyordu. Nitekim bu politikaların bir eseri olarak 1798'de Mısır işgal edildi¹².

Fransa Mısır'da bulunan Osmanlı kuvvetlerini yendikten sonra 25 Temmuz 1798'de Mısır'ı ele geçirmeyi başardı¹³. Osmanlı Devleti, Fransa'dan böyle bir saldırı beklemiyordu. Çünkü kısa bir zaman önce Fransızların isteği üzerine iki taraf arasında saldırı-mazlık ve dayanışma antlaşması imzalanmıştı. Bu sebeple Fransa ile ilişkiler son derece dikkatli ve samimi bir ortamda yürüdüğü umulmakta, hatta Osmanlı Devleti, Fransa'daki ilk dâîmi elçili-

---

¹¹ Yalçınkaya, *Aynı bildiri*, s. 333; Napolyon 7 Ekim 1798'de Direktuvar hükümetine yazdığı bir mektupta şöyle demişti: "Mısır'a hakim olan Avrupa kuvveti Hindistan'a da hakim olur." (Şinasi Altundağ, *Kavalalâh Mehmet Ali Paşa İsyanı: Mısır Meselesi (1831-1841)*, Ankara 1988, s. 23). Napolyonun hazırlamış olduğu donanma 13 büyük savaş gemisi, 14 firkateyn ve 400 parçadan oluşmakta olup, 25 bin asker mevcudu vardı (Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu (1774-1912)*, c.V, (Çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul 2005, s. 119).

¹² Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, Ankara 1998, s. 46-47.

¹³ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, c. III-IV, Ankara 1992, s. 202.

ğini açarak, Seyyid Ali Efendi'yi tayin etmişti¹⁴. Ancak bu elçinin verdiği asılsız bilgiler sebebiyle Osmanlı Devleti, Fransa'nın Türk toprakları hakkındaki kötü emellerinden haberdar olamamış ve Mısır'ın işgali engellenememiştir¹⁵.

Mısır'ın işgali Osmanlı Devleti'nin o güne kadar sürdürdüğü siyasetin yanlış olduğunu açıkça ortaya koymuştu. Artık Osmanlılar, Fransızlar karşısında yalnız kalmışlardı. Ancak Fransa'nın Avrupa'da girişmiş olduğu Cumhuriyetçilik savaşları, birçok düşman kazanmasına sebep olmuştu. Osmanlı Devleti de bundan faydalanmak istedi. Fransa'nın, İngiltere'nin aleyhine Akdeniz'de önemli bir noktayı vuracağına dair sıhhatli bilgilerin alınması üzerine, İngilizler Amiral Nelson komutasındaki donanmalarını Akdeniz'e gönderdiler. İngiliz donanması bütün uğraşlardan sonra, 1 Ağustos 1798'de İskenderiye önlerinde Ebukır'da Fransız donanmasını yakalayarak yok etti. Osmanlı Devleti bu fırsatı kaçırmak istemedi ve 2 Eylül 1798'de Fransa'ya savaş açtı¹⁶.

Osmanlı Devleti'nin bu girişimi Rusların ve İngilizlerin birbiri ardına yardım teklifinde bulunmalarını sağladı. Ruslar bu tarihten önce de benzeri tekliflerde bulunmuş hatta Fransa'nın Dalmaçya kıyısındaki Rumları ayaklandırmaya çalıştığı istihbaratını da İstanbul'a göndermişlerdi. Fakat o zamanlar bu dikkate alınmamıştı. Mısır'ın işgali, Türk-Fransız ilişkilerini tamir edilemez bir noktaya getirdiğinden 19 Eylül 1798'de Rusya ile, 5 Ocak 1799'da da İngiltere ile yapılan anlaşmalar sayesinde Osmanlı Devleti Fransa'ya karşı denge kurmayı başardı. İngiltere ve Rusya'nın desteğiyle 30 Ağustos 1801'e kadar süren mücadeleler sonunda Fransızlar Mısır'dan kovularak, Doğu Akdeniz'in güvenliği bir

---

¹⁴ Seyyid Ali Efendi 15 Mayıs 1796'da Marsilya'ya gelmiş ve ordan Paris'e ulaşmıştı (Günay, *a.g.t.*, s. 8).

¹⁵ Uçarol, *a.g.e.*, s. 60.

¹⁶ Uçarol, *a.g.e.*, s. 61.

kez daha temin edilmiş oldu¹⁷. Mısır'ın boşaltılması hususunda Osmanlı Devleti ile Fransa arasında kesin anlaşma ise 25 Haziran 1802'de imzalanmıştır¹⁸.

2. Stratejik Durum

Fransa'nın, 1794'de imzalamış olduğu saldırmazlık ve dayanışma antlaşmasına rağmen, Mısır'a saldıracağına dair Avrupa'dan ve özellikle İngiltere'den gelen haberler ilk önceleri İstanbul'da pek ciddiye alınmamıştır. Ancak Bâbiâli tedbiri elden bırakmamak için İskenderiye muhafızlarına, Rodoslu Hasan Bey'e, Resmo muhafızı Hafız Paşa'ya, Kıbrıs muhassılına, Sakız muhassılına ve özellikle Mısır valisine birer ferman gönderdi. Fermanda Fransızların her an Osmanlı sınırlarına tecavüz edebileceklerinin haber alındığı, Fransızların Toulon Limanı'ndan Akdeniz'e birçok savaş gemileri indirmiş oldukları, barış ortamına rağmen daha önce edinilmiş tecrübeler sebebiyle Fransız cumhuruına asla güvenilemeyeceği, bu sebeple gafil avlanılmamak için gereken yerlerin muhafazasına ihtimam gösterilmesi emredilmekteydi. Fermanda ayrıca, stratejik noktaların takviye edilmesi, görülebilecek veya rastlanılacak herhangi bir donanmaya ait her türlü bilgi hemen İstanbul'a haber verilecekti. İstanbul'a gelen haberlere göre, Fransızların Akdeniz'de seyreden donanmalarından bazı gemilerin Mısır'a yönelmiş olduğuna dair bilgilerin geldiği, bu konuda gerekli tetkiklerin yapılması, eğer bu konu doğruysa, gemilerin âdeti ve taşıdıkları asker sayılarının ve ne amaçla bu bölgede bulunduklarının derhal öğrenilmesi, bütün bu faaliyetin ise kuşku uyandırmayacak bir gizlilik içinde yürütülmesi istenmiştir¹⁹. Napolyon ise Osmanlıların almış olduğu bu tedbirlere rağmen, Akdeniz'e açılmış ve hiçbir mukavemetle karşılaşmadan 25 Temmuz 1798'de Mısır'ı işgal etmeye başlamıştı.

¹⁷ Jorga, *a.g.e.*, s. 133-135.

¹⁸ Uçarol, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁹ BOA, *Hat.*, nr. 11924.

Fransızların giriştiği bu harekât karşısında, Mısır'a en yakın bölge olması sebebiyle, Kıbrıs stratejik yönden Türkler için her zamankinden daha fazla önem kazandı²⁰. İşgalin hemen ardından Osmanlı Devleti, Kıbrıs'taki vali ve diğer idarecilere emirler göndererek, adaya uğrayan veya yakınından geçen her türlü aracın durdurularak kontrol edilmesini ve mürettebatının, Fransızlar hakkında bilgi edinmek maksadıyla, derhal sorguya çekilmesini istemiştir.

Kıbrıs, bölgede Fransızların hâkim olmadığı ve Akdeniz'de Mısır'a en yakın bir bölge olarak Osmanlı Devleti elinde kalan stratejik öneme sahip tek müstahkem mevkiydi. Kıbrıs'ın bu konumu sayesinde, İstanbul'dan verilen emirler gereği, Mısır tarafından gelip de adaya uğrayan herkes, bölgeden haber alabilmek maksadıyla, Osmanlı makamları tarafından sorgulanacaktı.

Bu emrin hemen uygulanmaya başlandığı 18 Eylül 1798'de Kıbrıs muhassılı Süleyman tarafından İstanbul'a gönderilen bir rapordan anlaşılmaktadır. Ticaret maksadıyla Kıbrıs'a gelen Dimyathı Ali Zo Reis, bir adet ceremiyle (Arap kayığı), Kahire'de oturan Katolik zümresinden ve Şam reâyâsından bir Fransız ve bir Hindü emtia tüccarı, hizmetkârı Anton ile 20 Rebiülevvel/1 Eylül tarihinde Kıbrıs'ın Magosa kazasına gelmişlerdi.

Bunun üzerine Anton, hemen Osmanlı makamları tarafından sorgulandı ve kendisine Mısır'dan ne zaman ayrıldıkları ve Fransızların durumunun ne olduğu soruldu. Anton, Mısırdan 9 Rebiülevvel/21 Ağustos'ta yola çıktıklarını ve yaklaşık on günde

²⁰ İngiliz askerî doktoru olan Wittman'ın vermiş olduğu bilgilere göre, Mısır Seferi esnasında Kıbrıs adasının önemli bir askerî üs ve ikmal merkezi olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. 6 Nisan sabahı General Koehler ile Binbaşı Fletcher'in Kıbrıs'tan İstanbul'a geldiklerinin bildirilmesi Kıbrıs'ın İngiltere için askerî hazırlıkların geçiş noktası olarak kullanılan önemli bir üs olduğunu göstermektedir (Yalçinkaya, *a.g.b.*, s. 336).

Kıbrıs'a vardıklarını belirtti. Anton ayrıca, General Napolyon'un Mısır'da bulunan Müslüman tüccardan 200 bin, Katolik Şam reâyâsı bazerganlardan ve Kıbtî tüccarlardan 100 bin rişâl istedi. Ancak Müslüman ve gayrimüslim tüccarlardan sadece 50'şer bin rişâl ve kıbtî tüccarlardan 100 bin rişâl alarak, bu kişileri, geri kalan parayı da bir saat içinde getirmeleri şartıyla serbest bırakmıştı.

Garasıl Murad Bey'in adamlarından biri olan ve Mısır ahali-sinden Ruşto adlı bazergan, Sa'd tarafına gitmiş ve Murad beyden bir mektup getirmişti. Murat Bey bu mektubunda, Fransızların kendileri hakkındaki konuşmalarına itibar edilmemesini istemekte ve kendisine gönderilecek bilginin, düşman eline geçme olasılığı sebebiyle mutlaka şifahi olarak gönderilmesini istemekteydi.

Murat Bey mektubunda, Napolyon'un Mısır'a gelişinden hemen sonra 20 kadar Fransız fırkateyni ve 20 kadar da Fellah ceremiyle 12000 asker tedarik ederek Sa'd taraflarını ele geçirdiğini ve buralarda üretilen zahireyi Mısır'a sevk etmek için Nil nehri üzerinde kanallar açmaya çalıştığını haber vermektedir.

Anton'un ifadesine göre, Fransızlar, Mısır'ı istila ettikten sonra Mahmil-i Şerifi²¹ (belgelerde Mahfel-i Şerif olarak geçmektedir)

---

²¹ Mahmil, kafilé manasına (s. 59) gelmekle beraber, vakt-i sa'adette yani Hz. Peygamber zamanında kendileri sefere gidişlerinde kendilerinin binmiş oldukları deveye *mahmil-i şerif* denilirdi. Sonraları bunu takliden bazı hediyeleri hâmil mahmil devesi tertip olunarak bunun Mısır ve Şam kafileleriyle Mekke'ye gönderilmesi âdet olmuştur. Mısır ve Şam mahmilleri dört köşeli ve üzerleri mahrutî kubbeli bir mahfe olup kubbelerin dört tarafında birer gümüş top ve bu gümüş topun üzerinde altından hilâl bulunurdu. Kubbenin örtüleri üzerine Kelime-i tevhid işlenmişti. Her iki mahmil aynı tertipte ise de Mısır mahmilinin zemini kırmızı ve Şam mahmilinin ise koyu yeşil atlastı. Mısır mahmili Şam mahmilinden arzen daha genişti (Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükەرreme Emîrleri*, Ankara 1984, s. 57, dipnot. 2).

zapt ederek Haccac-ı Müslimin'i²² Mısır'a getirtmeyi amaçlıyorlardı²³. Napolyon bu görev için Mısır'dan 500 fellah göndermişti. Bununla beraber Şeyhülbeld İbrahim Bey, Haccac-ı Müslimin ve Mahfel-i Şerif'i kurtarmak için, Belbis tarafına bir miktar asker göndermiş ve bu askerler ile Fransız kuvvetleri arasında çıkan çatışmada Napolyon'un gönderdiği 500 asker tamamen yok edilmişti. Bunun üzerine Napolyon askerlerinin imdadına yetişmek üzere Belbis tarafına hareket etti ve Haccac-ı müslimin ile giriştikleri çatışmada Haccac yenilgiye uğradı ve kaçtı. Napolyon, urban askeri ve başbuğlarından üçünü tutsak ederek Mısır'a getirdi. Tutsaklara Haccac'a ait malları getirmeleri karşılığında serbest kalacaklarını vaad etti. Bunun üzerine tutsaklar Mahfel-i Şerif'e giderek Haccac malının bir kısmını Mısır'a getirdiler.

Anton, verdiği ifadesinde; Napolyon'un bu tarihlerde Mısır'da olmadığını, çevrede pusu kurarak, Mısır'ın etrafındaki ülkeleri zapt etmekte olduğunu ifade etmekteydi. Diğer taraftan Napolyon, fellah zümresinden askerler tertip ederek Mısır'ın kaza ve köylelerinde arazi ve emlâk tahriri başlatmış, ülkenin gelirlerini tespit ettirerek defterlere kaydettirmektedir. Kayıt sırasında köylerdeki kabileleri isimleriyle kaydetmek için de Fellah Şeyhlerinden 5 kişi görevlendirmişti.

---

²² Haccac-ı Müslimin'den hacıların dahil olduğu kafilenin reisi olan Emirü'l-Hacc kastedilmektedir (Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 59).

²³ 1798'de Mısır'ı işgal eden Napolyon, müslümanlar üzerinde büyük etkisi olduğunu zannettiği Mekke Şerifi Galib ile muhabereye girerek bu sayede asırlardır İngilizler'in tekelinde bulunan ve son zamanlarda da Fransızlar'ın da boy gösterdiği Kızıldeniz ticaretine el atmak için girişimlerde bulundu. Ayrıca, İngilizlere karşı Hindistan'da düşündüğü sefer için Kızıldeniz'i üs olarak kullanmak arzusundaydı. Bu amaçla Napolyon, Şerif Galib'e Mısır'dan gönderilmesi adet olan Mahmil'in gönderilmeye devam edileceğini, ayrıca Suveş yoluyla hicaz taraflarından Mısır'a gelecek tüccarların da kendi güvenliğinde ticaret yapabileceklerini yazarak gönlünü almaya çalışmıştı (Kuşun, *a.g.e.*, s. 47).

Dimyat'a bağı Özbek karyeli Mustafa Reis, 19 Rebiülevvelde/31 Ağustos 1798 tarihinde Kıbrıs'ın Tuzla iskelesine gelmişti. Osmanlı makamları tarafından Mısır ile ilgili olarak sorguya çekmişti. Mustafa Reis ifadesinde, Kıbrıs'a sekiz günlük bir yolculuktan sonra gelebildiğini, İngiltere donanmasının, Fransızlara ait donanmayı bertaraf ettikten sonra Napolyon'un fellahlardan temin ettiği amele ve işçiler ile Dimyat limanında olan küçük kuleyi ve Özbek Karyesi'nde bulunan harap durumdaki bir kuleyi tamire başladığını, ancak kulelerde top olmaması sebebiyle dört top ve iki humbaranın gemilerden Özbek kulesine nakledildiğini, geceleri bu kulelerin 8 kişilik fellah askerlerin beklediğini ifade etmekteydi. Napolyon bu kadarla da kalmayarak Dimyat'a yakın bir belde olan Sansure'yi zapt etmek için 300 kişilik bir birlik gönderdiğini, ancak Sansure'de yapılan savaşlarda bu askerlerin bir kısmı ölmüş, geri kalanı ise kaçarak Mısır'a dönmüştü. Bu yenilgi üzerine Napolyon, Dimyat'ta ağır yenilgiye uğrayan askerleri takviye için hazırladığı 500 kişilik yeni bir fellah birliğini Sansure'ye gönderdi.

Mustafa Reis, Özbek karyesinin güvenli bir liman olduğunu belirterek, buraya gönderilebilecek bir kuvvetin Osmanlı Devleti ve Donanmâ-yı Hümayûn'a büyük hizmeti olabileceğini belirtmiş. İfadesinde, Özbek ahalisinin Dimyat'a giderek Napolyon'a, karyelerinde kendisine karşı çıkabilecek kimsenin olmadığını ve bu sebeple de adamlarını Özbek karyesinden geri çekmesini istemişlerdi. Mustafa Reis, buna rağmen Özbek karyesinde hâlâ 1000 kadar mülaimin bulunduğunu, ahalinin ise Osmanlı Devleti'nin kendilerini bu askerlerden kurtaracağı günün hasretini çekmekte olduklarını ifade etti. Mustafa Reis ifadesinde ayrıca, Fransızların Mısır'daki bütün silahlara el koyduklarını, bir başkaldırı anında bir fellah vilayeti ve garib bir mahal olan bu yerde 40-50 adamda bir tane dahi silah bulunamayacağını ancak, bazılarının silahlarını teslim etmemesi sebebiyle yine de bir miktar silahın temin edilmesinin mümkün olabileceğini bildirmektedir. Mustafa Reis'in

verdiği bu ifadeler, daha önce bölgede bulundukları anlaşılan, Kıbrıs sakinlerinden Hirsofi ve Andriya bazerganların ifadeleriyle de teyit edilmekteydi.

Muhassıl, bir taraftan sorguladığı kişiler sayesinde Mısır hakkında edindiği bilgileri İstanbul'a göndermekte, diğer taraftan ise adanın muhafazası için daha önce Anadolu'dan gönderilmesini istemiş olduğu askerler ve memurlardan her hangi bir haber alınamadığını bildirmekteydi. Muhassıl, adanın her an bir tehditle karşı karşıya kalması muhtemel olduğundan, devletin göndermeyi kabul ettiği askerlerin bir an gönderilmesini istemekteydi²⁴.

Kıbrıs Muhassılının bu talebi üzerine daha önce adanın muhafazasıyla görevlendirilen Karahisar-ı Sahip Valisi'ne, İçil Mutasarrıfı'na ve Bozkır Şeyhi'ne mektuplar gönderilerek hemen harekete geçmeleri emredildi. Bu arada Fransızlar, Mısır'ın işgalini saklamak amacıyla beyânnâmeler yayınlamakta ve Osmanlı Devleti'nin ve İslâm Dini'nin hadimi olarak Mısır'ı Kölemenlerden kurtarmaya karar verdiklerini yaymaktaydılar. İstanbul'dan gönderilen emirlerde, Fransa ile Osmanlı Devletinin arasında böyle bir dostluğun söz konusu olmadığı belirtilerek bu tür talimatlara itimat edilmemesine dair görevliler uyarılıyordu²⁵.

Fransa, Mısır için olduğu kadar Akdeniz'deki diğer Osmanlı toprakları için de giderek tehlikeli bir düşman olmaya başlamıştı. Bunun üzerine Bâbıâli bir an önce İngilizler ile temasa geçilmesine karar vererek²⁶, Akdeniz'deki İngiliz donanmasıyla

²⁴ BOA, *Hat.*, nr. 6755: 24 Rebi'ü'l-evvel 1213.

²⁵ Fransızların İslâm âlemini kandırmak için dağıttıkları *beyannâmeleri* etkisiz kılmak amacıyla Osmanlı Devleti tarafından da karşı *beyannâmeler* yayınlanmıştır. Bu *beyannâmeler* hakkında bk. E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V, Ankara 1988, s. 37.

²⁶ Osmanlı İngiliz İttifak görüşmeleri aslında 28 Temmuz 1798'de başlatılmıştı. İstanbul'da başlatılan görüşmeler İsmet Bey, Reis'ül-Küttap Atıf Bey ve İngiliz Maslahatgüzarı Spencer Smith ve Doğu Akdeniz İn-

irtibat kurulması için Selim Ağa'yı Kıbrıs'a gönderdi. Selim Ağa Lefkoşa'ya varmadan 5 gün önce, İngiliz donanması 600 asker ve 40 parça topçeker firkateyn ile zahire ve hayvan almak üzere Kıbrıs'ın Limason iskelesine gelmişti²⁷. Burada bir gün kaldıktan sonra da Tuzla iskelesine gittiği haber alınmıştır. Bunun üzerine Selim Ağa, ayağının tozuyla Tuzla'ya giderek İngilizler ile görüşmüş ve onlardan aldığı bilgiler ile Suriye Valisi Cezzar Ahmed Paşa'ya gitmek üzere İngiliz donanmasına ait bir firkateyn ile 27 Rebiüllevvel/19 Ağustos'ta adadan ayrılmıştır.

Sözkonusu firkateynin komutanı tarafından, İstanbul'daki İngiltere elçisine ve Bâbiâli'ye gönderilmek üzere, Tuzla'daki İngiliz konsolosuna bir mektup verildi. Bu mektupta, İngiliz donanmasının Ebukır'da olduğu ve İngiliz gemilerinin Kıbrıs iskelelerine geldiği zaman kalelerden top atılmadığı, buna sebep olarak da daha önce Cebehâne-i âmireden gönderilen 250 kantar a'la ve şenlik barutun, sadece savaş anında kullanılmak üzere Tuzla, Lefkoşa, Magosa, Limason, Baf ve Girinye kalelerine taksim edilmiş olmasının gösterildiği ifade edilmekteydi.

Mektupta ayrıca, adanın muhafazasıyla görevlendirilen topçu neferlerinin adadaki kalelerde yeterli barut ve gülle olmadığından her gün boş olarak talim yaptıkları, bu sebeple acilen mühimmat ve cephane gönderilmesi istenmekteydi. Reşid Efendi'nin adadaki kalelerde yaptığı incelemelere ait defterlerden anlaşıldığı kadarıyla ada takviyeye, kaleler ise yeni istihkâmlara ihtiyaç duymaktaydı.

---

giliz Donanması komutanı Sidney Smith arasında yapılmıştı (*Doğuş-tan Günümüze İslam Tarihi*, c. XI, İstanbul 1989, s. 291).

²⁷ Muhtemelen bu gemiler ile Limason'a gelen İngiliz askerî Doktor Wittman, Doğu Akdeniz'in en güvenilir limanlarının Kıbrıs limanları olduğunu belirtmektedir. Doktor, bu limana ikmal için geldiklerini ve kısa bir süre kaldıklarını belirterek, burada fahri konsolos olan Signor Demetrio Nicolo Frankuli'yi ziyaret etiklerini belirtmektedir (Yalçınkaya, *a.g.b.*, s. 337).

Bu haber üzerine Osmanlı Devleti, muhassıldan, en azından İngiltere beylik gemisinin gelip gittiği limanlarda top atılarak, kalelerdeki topçu neferatına haftada bir defa da olsa barut ile talim yaptırılmasına dair emirler göndermiştir. Ayrıca İstanbul'dan gönderilen iki fen memuru, ada kalelerindeki topların çaplarını ve mühimmatların tamir ve eksiklerini gidermekle görevlendirildi. Fen memurları, Lefkoşa kalesinde bulunan top ve mühimmatı tetkik ederek, gerekli müdahaleleri yapmış ve bu çalışmaları ilgili olarak düzenlediği defterleri İstanbul'a göndermişti. Defterlerde göze çarpan en önemli husus, kalelerde bulunan topçuların işlerinde mahir olmaması sebebiyle bazan ölümle sonuçlanan hadiselerle sebebiyet vermeleriydi²⁸. Kıbrıs'ta bulunan kalelerdeki mühimmata dair tedbirler bu tarihten sonra da devam etmiş idi. Bununla ilgili olarak 25 R. 1244 tarihinde yaptırılan bir inceleme sonucunda Magosa kalası, Girinye kalası, Baf kalası, Tuzla kalası ve Lefkoşa kalasında bulunan çeşitli cinslerdeki toplardan başka Lefkoşa kalası, Magosa kalası, Girinye kalası, Limasol kalası, Baf kalası ve Tuzla kalasında bulunan cephane mühimmatı miktarlarını gösteren ayrıntılı bir defter düzenlendiği görülmektedir²⁹.

Osmanlı Devleti bir taraftan Kıbrıs'ta tedbir almayı sürdürmekte, diğer taraftan müttefikleriyle Mısır'ın Fransızlardan bir an önce nasıl kurtarılabilceği üzerinde çalışmaktaydı³⁰. Bu çalışmalar yapılırken, Eflak voyvodası 28 Eylül 1798 tarihinde Bâbiâli'ye bir

²⁸ BOA, *Hat.*, nr. 6423-A: 7 Rebiü'l-ahir 1213.

²⁹ “Kıbrıs kılâ'ında mevcûd olan ecnâs top ve mühimmâtın defteri tanzim ve serî'ân takdim olunması bâ- tezkere divân emr ü fermân buyrulmuş olduğuna binâ'en ber-mûceb kuyûd-ı kılâ'-ı merkûmede mevcûd olan mühimmâtın defteridir. 25 R. 1242” (BOA, MAD, nr. 4830, s. 2-3).

³⁰ Osmanlı Devleti Fransaya karşı önce Rusya ile ittifak yapmış (23 Aralık 1798), sonra İngiltere ile de görüşmelere başlayarak 28 Temmuz 1789'da İngiliz maslahatgüzarı Spencer Smith ile Osmanlı ricali arasındaki görüşmeler 5 Ocak 1799 da bir anlaşma ile sonuçlandı. Osmanlı

arzuhal göndererek Mısır'ın Fransızlardan nasıl kurtarılacağına dair ilgi çekici bir yol teklif etmiştir. Eflak voyvodası, “Fransız askerlerinin Mısır'da katıksız ve meşrubatsız yaşayamayacağını, Kıbrıs, Girid ve diğer adaların iâşesinin ise Karadeniz'den gelecek zahireye bağlı olduğunu, bu bölgeden gelen ticaret gemilerinin Mısır ve Malta'ya gitmelerine izin verilmemesini, eğer izin verilirse Fransızların bu gemilere el koyarak ihtiyaçları olan malzemelere kavuşacaklarını bildirmekteydi. Eflak Voyvodası, , eğer Fransızları Mısır'dan çıkarmak istiyorsa, Osmanlı Devleti'nin İskenderiye Limanı'na gitmek isteyen tüccar gemilerini uyarmalı, Sa'd üzerinde karayoluyla, Karadeniz'den deniz yoluyla yapılan ticaretin kesilmesi halinde Mısır ahalisinin kâr ve kazançlarının da kesileceğinden Fransızların da gelirleri kesilecektir. Böyle bir durumda Fransızlar, ahaliden daha fazla zahire ve para toplamak isteyeceklerdir. Bu da ahalinin Fransızlardan nefret etmesine ve uzaklaşmasına sebep olacaktır. Halk desteğinden yoksun kalan Fransızlar da daha fazla direnemeyerek Mısır'ı boşaltmak zorunda kalacaklardır” demektedir³¹.

Eflak voyvodasının bu hatırlatması üzerine Osmanlı Devleti hemen harekete geçerek söz konusu ticaret yolu üzerinde bulunan bütün noktalara haberler göndererek, Mısır'a giden ve Fransızlara zahire taşıyan her çeşit geminin tutuklanmasını ve ticaretin engellenmesini istemiş olduğu, Napolyon'un Boşam adlı bir Fransız'a yazdığı mektuptan anlaşılmaktadır. Her ne kadar basit gibi görünse de, bu plan Osmanlı Devleti tarafından düşünülememiş olmakla beraber, İngilizler tarafından, Napolyon'un Mısır'a çıkmasından beri dolaylı yollardan uygulanmaktaydı. İngilizler Fransızların, ticarî bağlantılarını kesmek, takviye kuvveti almasını önlemek ve Mısır'a giriş çıkışlarını kontrol etmek maksadıyla donanmalarını

Devleti İngiltere ve Rusya ile anlaştıktan başka Rusya'nın teşviki ile Sicilyateyn krallığı da bu ittifaka katılmıştır (Günay, *a.g.t.*, s. 10).

³¹ BOA, *Hat.*, nr. 14079-A: 17 Rebiü'l-ahir 1213.

uzun zamandır İskenderiye önlerinde demirlemişlerdi³². Ayrıca Napolyon’un bütün haber alma vasıtalarını ve istihbarat kaynaklarını ortadan kaldırmak maksadıyla İngiltere’nin emri ile Akdeniz kıyılarında ve Osmanlı ülkesinde bulunan Fransız memurlar ve konsoloslar dâhil yediden yetmiş herkesin tutuklanması emredilmişti. Bunun üzerine Napolyon, çok sinirlenmiş ve 22 Mart 1799’da gönderdiği talimatta Boşam’a Kıbrıs’a giderek, adada hapis tutulan Fransız konsolosuyla diğer Fransızların Dimyat’a gönderilmesini sağlamasını, adanın idarecilerine Kıbrıs’ın muhafazasının bundan böyle Fransızlar tarafından sağlanacağını söylemesini emretmiştir. Napolyon Boşam’dan ayrıca adada iken Trablusşam’ın, Sebte Boğazı dâhilinde denize çıkması muhtemel Rusya donanmasının, İngiltere gemilerinin, Korfa’nın ve Paspanoğlu ile Osmanlı donanmasının, bir ay kadar Ebukır sularında vakit geçiren Hasan Bey’in idaresindeki küçük donanmanın durumlarını ve Dimyat’a hamr (şarap) götürmek maddesinin neden men eylendiğini, Kıbrıs’ta Avrupa’ya yönelik ortaya çıkan havadisatı ve tutuklanan Fransız çocuklarının durumunu tetkik ederek küçük bir gemiyle dikkat çekmeden hemen Dimyat’a gelerek bu hususları rapor etmesini istemekteydi. Napolyon, Boşam’dan son olarak, “eğer Kıbrıs muhafızı Fransızları yok etmeyi düşünmüyor ise bu haberleri güvenilir bir askere vererek küçük bir kayık ile Dimyat’a göndermesini” istemiştir.

Napolyon’un bu mektubundan Boşam ile daha önceden de haberleşmekte olduğu anlaşılmaktadır. Boşam, Napolyon’a Kıbrıs muhafızının muktedir olduğu halde, Fransızları yok etmek gibi bir niyetinin olmadığını bildirmesi üzerine Napolyon, Boşam’a “Hemen gelip Riyâla³³ fellahların çocuklarını tahliye edeyim ve gerektikçe Anadolunun çeşitli limanlarında ikâmet edeyim ki,

³² Karal, *a.g.e.*, s. 38.

³³ Kontramiral veya liva [amiral [Tuğamiral]]’dir. Patronadan sonra gelir ve gemisine riyâle-i hümayûn denilirdi. Riyâle, filamasını mizan (Kıç)

Dimyat'a küçük gemiler göndererek durumunuzdan beni haberdar edebilirsiniz," demiştir. Napolyon mektubunun devamında, Boşam'dan İstanbul'a gitmesini, durumlarını oradaki Fransız elçisine anlatmasını, Trablusşam'da tutuklanmış olan Fransızların öldürülmelerine engel olmasını, Osmanlı Devleti'nin yaptığı tutuklamaların dostluğa aykırı olduğunu, Fransızların Mısır'a geliş sebebinin Memlûklere ve İngilizlere hadlerini bildirmek ve Nemçe İmparatoru ile Rusya İmparatoru arasında Osmanlı memleketlerini taksim etmek üzere yapılan gizli anlaşmaları bozmak olduğunu, amaçlarının Osmanlının imdadına koşmak olduğunu, bu nedenle tutuklanan Fransız vatandaşlarının ve çocuklarını serbest bırakılmasını temin edecek bir fermanın bir an önce ilân edilmesini, aksi halde bütün bu faaliyetlerin açıkça bir harp sayılacağını Osmanlı makamlarına bildirmesini istemiştir³⁴. Napolyon son bir gayretle Osmanlı Padişahını tehdit etmekten de geri durmayarak *"eğer Osmanlı Devleti beni dost kabul ederse bütün düşmanlarından onu kurtaracağımı, illâ düşmanlığımı seçerse bütün düşmanlarımla ittifak etse bile, dehşetimden kurtulamayacağımı bildiresin."* demektedir.

Napolyon mektubunun devamında Boşam'a, "İstanbul'a gittiğinde eğer elçimiz de hapsedilmiş ise buradaki Fransız

---

direğine takardı. Maaşları senevi (18. asrın son yarısında) 3000 kuruştı (Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 434).

³⁴ Mısır'ın işgali üzerine Osmanlı Devleti Fransız maslahatgüzar, konsolos, tüccar ve tebaasını tutuklayarak, Mısır'da savaş esiri olmadığı halde tutuklanmış olan Devlet-i aliyye tüccarından başka Osmanlı emvali ve gemilerine karşılık, Fransızların mal, mülk ve kıymetli eşyaları savaş sonunda karşılıklı takas edilmek üzere alıkonulmuş idi. Mısır savaşından sonra 1802'de Fransa ile yapılan anlaşmanın 6. maddesine göre savaş sırasında zaptolunan emval ve eşyanın iadesi hususunda anlaşmaya varılmıştır (Yasemin Saner Gönen, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1998, s. 32-33).

vatandaşlarıyla konuşunuz. Sonra da Mısır'a dönerek Devleti Osmaniye'de yapılmakta olan savaş hazırlıklarından haber alabildiklerinizi bize ulaştırınız. Ayrıca altı-yedi aydan beri bütün lisanlarda yazılan gazete ve evrakı tedarik ederek getiriniz. Eğer sana, Fransızların Mısır'ı terk edip etmeyeceklerine dair bir sual sorulursa, onlara (Avusturya ve Rusya'yı kastederek) iki imparator, Paspanoğlunu isyana tahrikten vazgeçer ve Rumeli'deki Osmanlı topraklarını taksim sevdasından feragat ederlerse terk edecektir. Çünkü biz Mısır'a Osmanlı Devleti'ni bu iki imparatorun suikastından korumak için geldik ve her şeyi yapmaya hazır olduğumuzu ancak, bu yardımın artık Osmanlı memleketlerinde ve özellikle Trablusşam'da tutuklanan Fransız çocuklarının tahliye olması şartına bağlanmış olduğunu" ve "eğer sizi de tutuklarlar ve dönmeniz gereken gün burada olamaz iseniz o zaman Osmanlı makamlarına Trablusşamı yerle bir etmek üzere" o tarafa geleceğini bildirmesini emretmiştir.

Napolyon mektubun sonunda Boşam'a, Devlet-i Osmaniye'deki görev süresinin sekiz gün olduğunu hatırlatmakta ve bir takım isteklerde bulunmaktaydı. Buna göre Boşam'ın, bu süre içinde "Fransız elçisiyle görüşmesini, Osmanlı ülkelerinde yapılmakta olan savaş hazırlıklarını tespit etmesini, bir adamını Beç yoluyla Parise göndererek bütün bunları ve Mısır'daki Fransızların durumunu Fransız Cumhuriyeti'ne anlatmasını, eğer Osmanlı Devleti şimdiye kadar savaş ilan etmedi ise İstanbul'a gitme sebebinin Fransız konsolosunu kurtarmak, Mısır ile Osmanlı memleketleri arasındaki ticaret meselesini konuşmak ve bu konuda gerekli iznin verilmesini istemek şeklinde belirtmesini istemişti. Ancak savaş ilan edilmiş ve Fransız elçisi hapsedilmiş ise o zaman Fransa cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasında dostluk kurmak niyetiyle Fransızların Riyâla gemisini geri gönderdiklerini delil olarak göstermesini, buna karşılık İstanbul'daki elçilerimizi ve Fransızları kurtarmak için İstanbul'a mektuplar göndererek İngilizlerin ve

Rusların Fransızlar hakkında ortaya attıkları maksadı yalanlamasını ve geri dönmesini” istemektedir³⁵.

Bu mektup, Kıbrıs’ın Osmanlı Devleti için olduğu kadar, Fransızlar ve İngilizler için de stratejik yönden büyük bir öneme haiz olduğunu göstermektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Mısır’ın işgalinden beri Fransızların Akdeniz’de işgal etmediği tek stratejik bölge olarak Osmanlı Devleti’nin elinde Kıbrıs kalmıştı. Fransız casusu Boşam’a gönderilen mektuptan anlaşıldığı kadarıyla Napolyon Kıbrıs’ı muhtemelen yakınlığı itibarıyla kontrol edebileceğini düşünerek işgal etmemişti. Eğer işgal etmiş olsaydı hem burada asker bulundurmak zorunda kalacak, hem de buranın ablukaya alınmasına neden olarak, tıpkı Osmanlıların yaptığının tam tersine, Osmanlı ülkelerinde Fransızlar aleyhinde gelişen olayları istihbarat etme fırsatını kaçıracağı gibi, zor bir anda mühimmat sağlamak ve kaçmalarını temin edecek bir yoldan da mahrum kalacaktı.

1 Temmuz 1799 tarihinde Kıbrıs’tan gelen bir başka habere göre İngiliz Komutan Simith³⁶, Kıbrıs’a gelerek Osmanlı Devleti ile imzalanan anlaşmalar gereği Kıbrıs’ta tutuklanan Fransızları teslim almak istedi. Bunun üzerine adada bulunan konsolos ve aslen Fransız olan Lamkoz neferlerinin tutuklanması ve teslim edilebilmesi için Kıbrıs muhassılı, komutan Simith’den on gün istedi. Muhassıl ayrıca bu kişilerin Osmanlı Devleti’nin koruması altında olduğunu hatırlatarak konuyu İstanbul’a bildireceğini ve oradan gelecek emre göre hareket edeceğini ifade etmişti. İngiliz komutan Simith ise, muhassıla Fransızları Mısır’dan çıkarmak için bir plan hazırlandığını bildirmiştir. Simith’in hazırladığı bu plana göre “Kıbrıs’ta tutuklanan Fransızlar, gemilere bindirilerek

³⁵ BOA, *Hat.*, nr. 13933-A: 15 Şevvâl 1213.

³⁶ Burada bahsi geçen kişi, İngiltere’nin Akdeniz’de bulunan küçük bir donanmasının komutanı olan Sir Sydney Simith’dır (Yalçınkaya, *a.g.b.*, s. 340).

İskenderiye açıklarına götürülerek, buradan İskenderiye ve diğer mahallerdeki Fransızlara hitaben mektuplar ulaştırılacaktı. Bu mektuplarda gemideki Fransızların ağzından “...komutan bizleri vilayetimize gönderecek, sizler de bize katılın...” diye haberler göndereceğini ve böylece İskenderiye’den Fransızların boşalmasını sağlayarak şehri daha kolay zapt edebileceklerini” ifade etmiştir. Planın işlemesi halinde meselenin kolayca çözüleceğini düşünen muhassıl Osman Ağa ve adanın diğer ileri gelenleri aralarında istişare ederek tutsakların verilmemesine karar vermekle beraber, Lefkoşa’da tutuklu olup, Cumhur taraftarı olan Fransız Konsolosu Hanrimor ve tercümanı Matyo Poşin’i, Poşif Pürnar ve karındaşı Bakatiro Pürnar, katib Poşof Celli, Katip Pernarsib, Andırya Sandirmandir ve karındaşı Fransuva Sandirmandir, Kapudan Fransuvaloş ve Kapudan Banpetisne Tarutle’den müteşekkil toplam on Fransız kumandan Simith’e teslim etmişlerdi. Ancak Fransız konsolos seksen doksan yaşlarında olduğunu ve cumhur taraftarı değil, Kral taraftarı olduğunu beyan ederek gemiyi terk etmişti³⁷. Simith’in bu davranışı Napolyon’u korkutan gerçek hususu ortaya çıkarmıştır. Ancak Simith’in bu girişiminin sonuçsuz kaldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Napolyon’un Boşam vasıtasıyla Beç üzerinden gönderdiği haber Fransa’ya varmış ve Persut Limanı’nda hazırlanan bir donanma Mısır’a yardım için yola çıkmıştı. İngiltere sözkonusu hadiseyi Selanik üzerinden İngiliz komutana bildirmiş, o da hemen bu donanmayı takip eden İngiliz donanmasına katılmak üzere harekete geçmişti.

İngiliz komutanı Simith, 2 Temmuz 1799 tarihinde İstanbul’daki İngiliz elçisine gönderdiği bir mektupta; “Mısır’da mahsur kalan Napolyon’a yardım etmek üzere Persut limanından bir Fransız donanmasının hareket ettiğinin Selanik yoluyla İngiltere tarafından kendisine bildirildiği, bu nedenle hemen Fransız donanmasının peşine düştüklerini, ancak kendisinin donanmadan ayrılarak su,

---

³⁷ BOA, *Hat.*, nr. 6569: 27 Muharrem 1214.

barut, peksimet ve bir takım malzemeyi tedarik için Kıbrıs'a gitmek zorunda kaldığından ve en kısa zamanda Donanmâ-yı Hümayûn ile birleşmek üzere sahile doğru hareket edeceğinden"³⁸ bahsetmekteydi. Komutanın bu mektubundan, İskenderiye'den Fransızları boşaltmak için hazırlanan ve yukarıda bahsi geçen plandan, İngiliz makamlarının haberdar olmadığı anlaşılmaktadır.

3 Temmuz 1799 tarihinde Kıbrıs muhassılı Osman Ağa'dan gelen bir tahrirde de Smith'in mektubuna dikkat çekilmektedir. Muhassıl, Akka taraflarında olan İngiliz donanması kumandanı Simith'in Kıbrıs'ın Tuzla iskelesine gelerek barut istediğini, ancak adada barut olmadığı için kendisine barut verilemediğini bildirmektedir. Muhassıl ayrıca İngiliz komutana Selanik baruthanesinden 300 kantar barut beklediklerini, ancak bu barutun gelmesi halinde, bir düşman istilasına karşılık adadaki kalelere bölüştüreceklerini bu nedenle kendisine barut verilemeyeceğini söylemişti. Bunun üzerine İngiliz komutan Simith, barut verildiği takdirde meydana gelebilecek bir düşman istilası karşısında kendisinin Kıbrıs'ı bizzat müdafaa edeceğine dair garanti vermesi sebebiyle, Selanik'ten gelen 300 kantar barutun 150 kantarının komutan Simith'e 150 kantarının da adadaki kalelere dağıtıldığı bildirilmiştir³⁹.

Bunun üzerine Osmanlı Devleti, muhassıla bir emir göndererek, İngiltere ile yapılan antlaşmalarda bir takım yükümlülükler altına girildiği ve bunlardan birinde de İngiliz donanmasına su, yiyecek, barut ve malzeme yardımının yapılacağı hatırlatılmakta ve özellikle Akka taraflarında Fransızları takip etmekle görevlendirilmiş olan İngiliz donanmasının Kıbrıs'tan yapacağı isteklere kesinlikle red ile cevap verilmeyerek, bulunabildiği takdirde ihtiyaçlarının karşılanmasına dikkat edilmesi istenilmiştir⁴⁰.

³⁸ BOA, *Hat.*, nr. 6626: 28 Muharrem 1214.

³⁹ BOA, *Hat.*, nr. 6444: 29 Muharrem 1214.

⁴⁰ *Aynı belge.*

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs adasına verdiği önem, zaman zaman Kıbrıs muhassıllarına gönderilen emirlerden anlaşılmaktadır. Bu emirler çoğunlukla istihbarat üzerine olup, Kıbrıs'a Akka, İskenderiye ve diğer yerlerden gelen haberlerin en kısa zamanda İstanbul'a göndermesi istenmektedir. Fransız donanmasının İskenderiye önelerinde yok edilmesine rağmen Kıbrıs'ın stratejik önemi İngilizler için de hâlâ devam etmektedir. Çünkü İngilizlerin Mısır'ı kontrol altında tutarak Fransızlara gelebilecek her türlü yardım ve takviye kuvvetlerinin engellenebilmesi müttefik Osmanlı Devleti elindeki bu adanın muhafazasının iyi yapılmasını gerektirmekteydi. Ayrıca İngiliz donanması su, peksimet, mühimmat ve onarım gibi ihtiyaçları için de Kıbrıs ile devamlı irtibat halinde bulunmak zorundaydı.

Napolyon Bonapart Ebukır'da donanmasının Amiral Nelson tarafından yakıldığını gördükten sonra Mısır'da mahsur kaldığını anlamıştı⁴¹. Bunun üzerine Osmanlı Devletiyle anlaşmak ve güvenliğini sağlamak istemişti. Fakat Osmanlı Devleti, Fransızları kesinlikle Mısır'dan kovmak niyetinde olduğundan bu anlaşma gerçekleşmedi. Çünkü Osmanlı Devleti Rusya, İngiltere ve Sicilyateyn ile anlaşarak Mısır'a göndermek üzere ordular hazırlamaya başlamıştı. Napolyon, Türk ordularının Suriye üzerinden ve İngiliz Donanması himayesinde Rodos'tan hareket etmek üzere olduklarını haber almıştı.

Bunun üzerine Napolyon, Mısır'daki güvenliğini kesinleştirmek için Suriye'yi ele geçirmeye karar verdi. Aralık 1798'de Suriye'ye hareket eden Napolyon, 20 Şubat 1799'da Elariş'i, 24 Şubatta Gazze ve ardından Yafa'yı alarak 24 Mart'ta Akka önüne vardı⁴². Bonapart'ın Suriye üzerine yürüdüğü haber alınınca, Padişahın bizzat katıldığı bir toplantıda, Yusuf Paşa'nın Ordu-yı Hümayûn ile

⁴¹ Yalçınkaya, *a.g.m.*, s. 334.

⁴² Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V, s. 39, 40.

en kısa zamanda Mısır üzerine hareketi kararlaştırıldı. Ayrıca Köse Mustafa Paşa'nın ordusu da Rodos'tan hareket ederek Ebukır'a gidecek ve Fransızların arkasını çevirecekti. Bu nedenle Sadrazam kaymakamına yazılan bir emirde, Mısır üzerine göndermek üzere hazırlanan Ordu-yı Hümayûn'a asker ve zahire temin edilmesi hususunun hemen Kıbrıs'a da bildirilmesi istenmiş ve Kıbrıs'tan gelecek kalyonların da acilen Mısır tarafına gidecek olan donanmaya katılmaları emredilmekteydi.

Bu emirde ayrıca ordunun ihtiyacı olan zahirenin ve askerin kesinlikle ertelenmemesi, eğer gerekirse Kıbrıs, Beyrut ve İskenderun taraflarından temin edilecek zahire ve askerin Yafa'ya nakledilmesi ve buradan da Ordu-yı Hümayûna gönderilmesi emredilmektedir. Bu emir üzerine Sadrazam kaymakamı hemen Tersaneye giderek Kaptan Paşa ile görüşüğünü ve kendisine üç kalyon ve bir fırkateynin hazır olduğu, bunların da ancak pazartesi günü yola çıkabileceğinin söylendiğini bildirmesi üzerine, Padişah III. Selim "Kapdan Paşa'nın diğer gemileri beklemeyerek Cuma yada Cumartesi günü hareket etmesini ve diğerlerinin de Pazartesi Mısır'a hareketinin mutlaka temin edilmesini" emretmiştir⁴³. Bu emir aynı şekilde Akka tarafında olan İngiltere kumandanı Simith'e de iletilmiş ve Tuzla'ya gelmesi istenmişti.

Simith'e verilen emrin mealinde; Anadolu valisi ve İskenderiye seraskeri Vezir Mustafa Paşa'nın Donanma-yı Hümayûn ile İskenderiye'ye hareket ettiği, donanma kaptanlarından Rüştî Mehmed Efendi'nin ise Osmanlı donanması için Kıbrıs'tan 5000 kantar peksimet talep ettiğini, bu peksimedini en kısa zamanda Rodoslu Hasan Bey vasıtasıyla gemilerle Akka'ya gönderilmesi ve ayrıca Donanma-yı Hümayûn kaptanı Köse Mustafa Paşa'nın beraberinde götürdüğü Balyemez toplarının karaya çıkarılabilmesi için gerekli olan 20 çift öküz bedelinin Kıbrıs muhassıllığı emvalinden karşılanmasını ve

⁴³ BOA, *Hat.*, nr. 15583.

bedelin 1800 senesinde alınmak üzere hazır tutulduğu, istenildiği takdirde bu hayvanların su, yiyecek ve senetleriyle gönderilebileceği ifade edilmektedir⁴⁴. Kıbrıs muhassılı Osman Ağa 22 Temmuz 1799 tarihinde gönderdiği başka bir tahriratta, donanma için hazırlanan 5000 kantar peksimedin gemi yetersizliği sebebiyle sadece 3182 kantarının gönderilebildiği ve eğer Mustafa Paşa gemi gönderir ise gerisinin de verilebileceğini bildirilmektedir.

Bu belgenin devamından anlaşıldığı kadarıyla daha önce İngiliz ve Osmanlı makamları tarafından kararlaştırıldığı gibi, her iki devletin donanmaları, Kıbrıs'ın Tuzla iskelesinde buluşmuşlardı. Vezir Mustafa Paşa'nın Rodos'tan hareketi üzerine Simith ve Hasan Paşa'da Tuzla'dan İskenderiye'ye doğru yola çıkmışlardı. Ancak Fenike limanı yakınlarında donanma maiyyetindeki Şalopelerden bir kaç firtınaya yakalanarak zedelenmiş ve tekrar Kıbrıs'ın Magosa limanına giderek kalafat ve sair tamirat yaptırmak zorunda kalmıştı. Kendilerine verilen emirde tamirat biter bitmez Ancor'a gelmeleri istenilmişti. Serasker ve Donanma çavuşlarından Hüseyin'in gönderdiği haberlerde, askerin sadece on günlük peksimedinin kaldığı, bu nedenle Kıbrıs'ta kalan peksimedin bir an önce Ancor'a gönderilmesi istenilmektedir. Söz konusu peksimedin taşınması için de kaimmakam Feyzullah Ağa görevlendirilmişti⁴⁵.

Napolyon, Akka'daki başarısızlığı sebebiyle hemen Mısır'a dönmüş ve kuvvetlerini Rahmaniye'de toplayarak, Ebukır'a çıkmış olan Osmanlı kuvvetlerine saldırmıştı. Osmanlı donanması Başbuğu Abdülfettah Bey'in tatarı Mehmed'in getirdiği 18 Ağustos 1799 tarihli tahrirden edinilen bilgilere göre, Mustafa Paşa Ancor kalesini aldıktan hemen sonra karaya asker çıkarmaya başlamış ve metrisler kazdırarak ordunun cesaretini artırmaya çalışırken,

⁴⁴ BOA, *Hat.*, nr. 6594: 29 Muharrem 1214.

⁴⁵ BOA, *Hat.*, nr. 6455: 19 Safer 1214.

Mısır tarafından gelen küffar süvari ve piyadelerinin saldırısına uğramıştır (25 Temmuz 1799). Bunun üzerine Mustafa Paşa, askerini metrisler ve tabyalara yerleştirerek denizden ve karadan savaşmaya başlamış, ancak İslam askerlerinin bir kısmı kaçmaya başlamış, bir kısmı ise gemilere binerek Ancor kalesine sığınmıştır. Savaş sırasında Mustafa Paşa elinden yaralı olarak Fransızlara esir düşmüştür. Bu arada kaleye sığınan askerler için barut, fişenk, su ve sair levazımat gerektiği, şimdilik bu ihtiyaçların Osmanlı donanmasından karşılandığı belirtilmiştir. Bu haber üzerine gönderilen hatt-ı hümayûnda donanma için başbuğun talep etmekte olduğu 6000 yuvarlağın hemen gönderilmesi emredilmiştir⁴⁶.

Bonapartın, bu zaferinden sonra Fransızların Mısır'daki emniyeti bir müddet için sağlanmış oldu. Tam bu sırada Avrupa'da Fransız ordularının Avusturya tarafından mağlup edildiği haberini alan Napolyon, yerine Kleber'i bırakarak Fransaya döndü (23 Ağustos 1799)⁴⁷. Osmanlı Devleti ise, Mısır'ı geri almak için mücadelesinden vazgeçmemekte ve Mısır'a gönderilmek üzere yeni ordular hazırlanmasına hız vermektedir.

20 Eylül 1799 tarihinde Kaptan Paşa'ya bildirdiğine göre, İskenderiye tarafına gönderilmek üzere hazırlanmakta olan yeniçeri, dalkılıç, bostancı neferatı ve bu havaliden temin edilen asker ve şalopeler Seydi Ali Kaptan'ın emrinde Rodos'a gönderilmişti. Ancak Ebukır'ın düşman eline geçtiği haberi alınınca hemen bütün asker ve şalopeler Seydi Ali Kaptan tarafından donanma başbuğu Abdülfettah Bey'e teslim edilmek üzere Kıbrıs'ın Tuzla iskelesine götürülmüştü. Seydi Ali Kaptan, buradan Ebukır'a hareket emri geldiği için üzerinde bulunan 50.000 kuruş'u Nüzül Emîni Mustafa Ağa'ya teslim etmişti. Bu arada donanma başbuğu Abdülfettah Bey'den Kıbrıs muhassılına gelen bir tatar, başbuğun

⁴⁶ BOA, *Hat.*, nr. 6834: 16 Rebi'ül-evvel 1214.

⁴⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V, s. 41.

su için gönderdiği gemilerin geç kalması sebebiyle, su almak üzere Kıbrıs'a geldiğini ve ancak kayıklara konulan su mancanalarının çemberlerinin çubuktan (ağaç dalı) olması sebebiyle pek çoğunun zayî olduğu, bu nedenle bölgeye bir an önce mancana demiri ve ustalarının gönderilmesi istenmekteydi⁴⁸.

23 Ekim 1799'da gelen haberlere göre Osmanlı kara ordusunun Serdar-ı Ekrem maiyyetinde Şam'dan harekete geçtiği, düşmanın yok edilmesi için gerekli tedbirlerin alındığı, bu nedenle denizden de gereken takviyenin gönderilmesi istenilmekteydi. Aynı haberlerde Napolyon'un yardım getirmek için Fransa'ya kaçtığı belirtilmekte olup, donanma başbuğuna ve İngiliz komutan Simith'e haber verilmesi istenilerek, gerekli destek verildiği takdirde Dimyat ve bu sahillerde planlanan fütühatın yapılabileceğine işaret edilmekteydi. Ayrıca Simith ve Abdülfettah Bey'in Ebukır ve çevresini boş bırakmaları sebebiyle Napolyon'un kaçabildiğini, bu nedenle bir daha bu havalinin terk edilmemesi ve Napolyon'un tekrar Mısır'a dönmesine engel olunmasına dikkat etmeleri emredilmekteydi⁴⁹. 17 Kasım 1799'da Dimyat tarafından gönderilen haberlerden, düşmanın burada çok kuvvetli tabyalar inşa ettiği ve pek çok asker yığıldığı anlaşılmış olup, eğer 10000 asker gönderilmez ise tesirsiz kalınacağı Seydi Ali kaptan tarafına bildirilmiştir. Bunun üzerine Seydi Ali ve İngiliz komutan Simith, Kıbrıs'taki askerleri alarak Dimyat'a gitmiştir. 1 Kasım'da sahra sandallarıyla Dimyat sahilinde İzbe ile Bostan Burnu denilen yerde karaya asker çıkarılmaya başlanmış olup, karaya çıkan 1200 asker metris kazmaya başlamıştı. Sandallar tekrar asker almak üzere hareket etmişken, bir miktar düşman süvarisi saldırarak Osmanlı askerinin çoğunu şehid etmişti. Bu askerlerden bir kısmı sandallar ile gemilere taşınmıştı. Bu hezimet üzerine Osmanlı askeri Kıbrıs'a nakledilmeye başlanmıştı⁵⁰. 2 Kasım 1799'da bastıran kış sebebiyle

⁴⁸ BOA, *Hat.*, nr. 6459: 20 Rebiü'l-ahir 1214.

⁴⁹ BOA, *Hat.*, nr. 6796: 23 Cemaziye'l-evvel 1214.

⁵⁰ BOA, *Hat.*, nr. 6526: 19 Cemaziye'l-ahir 1214.

Dalkılıç ve Kıbrıs askerleri donanma ile Limason iskelesine, Rodos sancağı mutasarrıfı Hasan Bey ve maiyyeti Tuzla iskelesine çekilmişlerdi. Rodoslu Hasan Bey'in bildirdiğine göre Seydi Ali Kapudan'ın Dimyat çıkartması sırasında firara meyilli olduğu, ilk saldırıların Kıbrıs askerleri tarafından yapıldığı, 120 askerin bir kısmının şehit, kalanlarının ise esir olduğu, başbuğları Hüseyin Ağa tarafından bildirilmiştir. Seydi Ali Çavuş'un emrindeki 110 neferden ise henüz bir haber gelmediği gibi, hava muhalefeti sebebiyle ne oldukları hakkında bir bilgi alınamamıştı.

Dimyat tarafından perişan bir şekilde Limason iskelesine taşınan askerler, karaya çıkar çıkmaz donanma için hazırlanmış olan peksimet mahzenlerini basarak 200 kantar peksimeti yağma etmiş ve iskelelerden cebren sağladıkları kayıklar ile Anadolu yakasına kaçmaya çalışmışlardı. Bu hadise karşısında 23 Kasım 1799 tarihinde Kıbrıs muhassılı Osman Ağa'ya gönderilen tahrirattan, bu askerlerin Anadolu Ordusundan gönderildiği, bu nedenle de Ordu-yı hümayûna gönderilmeleri hususunda Kaptan Paşa'ya gereken talimatın verildiği⁵¹ ve Turnacıbaşı Bekir Ağa'nın, Dalkılıç neferatını⁵² Anadolu tarafına geçirmekle görevlendirildiği anlaşılmaktadır (1 Mart 1800)⁵³.

⁵¹ BOA, *Hat.*, nr. 6832, 25 Cemaziye'l-ahir 1214.

⁵² Dalkılıç: Düşman ordusu içine dalmak veya muhasara edilen kaleye girmek için fedai yazılan efrada verilen addır. Bunlara «serdengeçti» de denilirdi. Düşman ordusuna dalacak olanlar sağ, sol veya arka tarafından ve hep birden hücum ederlerdi. Bunların hücumları pek dehşetli olur ve ekseriya daldıkları orduya bayağı perişanlık gelirdi. Napolyon'un «Osmanlı askerini dalkılıç olmağa mecbur edecek kadar sıkıştırmak elvermez, bir kere dalkılıç olmağı göze aldırılmış birkaç yüz adam meydana çıkarsa önlerinde mağlup olmamak mümkün değildir.» demiş olması ehemmiyetini ispat eder (M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, İstanbul 1993, s. 390).

⁵³ BOA, *Hat.*, nr. 6657: 5 Şevvâl 1214.

7 Şubat 1801 tarihinde adadan gelen tahrirata göre, Limason iskelesinde yarı çıplak vaziyette bekletilen asker veba sebebiyle etrafa dağılmış, halkın büyük bir bölümü adayı terk etmiş, adada zahire ve yiyecek namına hiçbir şeyin kalmadığı haber verilmekteydi. Osmanlı Devleti bir yandan adaya takviye zahire göndermekte diğer taraftan da askerin Anadolu tarafına geçirilmesi için çaba sarfetmekteydi. Ancak kış olması ve hava muhalefeti sebebiyle gönderilen yardımlar adaya ulaşmamaktaydı⁵⁴.

Bu arada Napolyon'un yerine Mısır'da kalan Kleber, bütün bu savaşlar ile giderek tükenmekte olduklarını, sefer sonucunda hiçbir şey elde edemeden Mısır'dan ayrılmak zorunda kalacaklarını anlamış ve henüz şartlar lehlerinde iken iyi bir anlaşma yaparak buradan ayrılmanın en akılcıca iş olacağına karar vermiş ve anlaşma teklifinde bulunmuştu. İngiliz, Osmanlı ve Fransız delegeleri arasında başlayan barış görüşmelerinde Mısır'ın boşaltılmasını imzalayacakları bir sırada, İskenderiye'deki Fransızların esir alınarak İngiltere'ye gönderilmeleri hususunda İngiltere'den gelen emir üzerine, Kleber barıştan vaz geçerek, o sırada Sadrazam Yusuf Ziya Paşa komutasında Elariş'e kadar gelmiş olan 60000 kişilik Osmanlı ordusuna ani bir baskın yaparak, Osmanlıları yeniden mağlup etmiş ve İskenderiye kalesine kapanmıştı⁵⁵. Bu arada Kleber'in ölmesi üzerine yerine geçen Menou, bir müddet direnmiş ise de sonunda 30 Ağustos 1801 tarihinde imzalanan

---

⁵⁴ Öyleki, Fırtına Hacı Ahmed Kaptan'ın süvarisi olan Zarruk Mustafa adlı kaptanın yönetimindeki bir kuru yük gemisinin fırtına sebebiyle Kıbrıs'ın Karpas burnu yakınlarında Şalyonis denilen yerde anbarlarındaki 5000 kile zahire ile karaya oturduğu, aynı şekilde Tarsus'tan Yafa'ya gitmek üzere hareket etmiş olan Giridi Abdurrahman adlı kaptana ait zahire yüklü bir başka geminin ise Baf açıklarında batarak telef olduğu anlaşılmaktadır (*Aynı belge*, lef A: 23 Ramazan 1215).

⁵⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V, s. 41; ayrıca bk M. Nuri Paşa, *a.g.e.*, c. III-IV, s. 206.

bir mütareke ile Fransızlar silahlarıyla Mısır'ı terk etmek zorunda kaldılar⁵⁶.

Fransızların Mısır'ı terk etmesi ile Osmanlı Devleti geniş bir soluk almıştı ancak, geride tükenmiş bir hazine, savaşlarda yok olmuş binlerce asker, dağılmış yuvalar ve hastalıktan, açlıktan memleketlerini terk etmek zorunda kalan insanların sorunlarıyla dolu koca bir imparatorluk kalmıştı. Bütün bu savaşların en yakınında bulunan Kıbrıs adası ise gerek ahalisi, gerekse muhafazasının temin edilmesi bakımından bu sorunlar yumağının ortasındaydı. Osmanlı Devleti, savaş sırasında Kıbrıs'ın önemini bir kez daha kavramış ve adanın muhafazasına ve yeniden mamur bir hale getirilmesine büyük bir önem vermiştir. Çünkü Akdeniz'de elde kalan bu son toprak parçası imparatorluk için hayati bir öneme sahipti. Fakat Kıbrıs'tan orduya alınan askerin her geçen gün biraz daha artıyor olması, adadaki Müslüman nüfusun devamlı azalmasına neden olmaktaydı. Yapılan tahminlere göre adada yaklaşık 5000 Müslüman erkek yaşamaktaydı. Bunlardan Akka'ya gönderilenlerin şehit olduğu dikkate alınırsa hayli azaldıkları, donanmanın ayrılması halinde, etrafı taarruza açık olan adanın savunmasız kalacağına dikkat çekilmektedir. Bu sebeple bundan sonra adadan asker alınmamasına karar verilmiştir⁵⁷.

3. Kıbrıs'ın Muhafazası

Fransa'nın kurduğu yeni düzeni (1789 Fransız İhtilali), Napolyon Bonapart ile önce Avrupa'ya daha sonra da Akdeniz'e yaymak suretiyle yeni yayılma alanları araması, bunu yaparken de kendi normlarıyla hareket ederek bütün Avrupa'da bir ih-

⁵⁶ Fransızlar ile resmi antlaşma ise 25 Haziran 1802 tarihinde yapıldı (Kemal Beydilli-İlhan Şahin, *Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd'e Dâir Eseri*, Ankara 2001, s. 27).

⁵⁷ BOA, *Hat.*, nr. 6832.

tilaller ve ayaklanmalar dönemi başlatmış olması kısa zaman içinde etkisini Akdeniz ve çevresindeki topluluklar üzerinde de göstermiştir⁵⁸. Bu hareketlerin bir kısmı kendi doğal şartlarıyla meydana gelirken, bir kısmı Fransa'nın çabalarıyla, bir kısmı ise Fransa'nın kendi yayılma sahası içine girmesini engellemek isteyen ve bunun içinde Balkanlar'da Slavcılık politikası adı altında Osmanlı Devleti'ni parçalamaya çalışan Rusya tarafından çıkarılıyordu. Gerek Fransa'nın gerekse Rusya'nın bu yayılmacı tavrı sebebiyle Akdeniz ve Balkanlar'da geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Osmanlı toplulukları, bağımsızlıklarını kazanmak amacıyla ya doğrudan kendi çabalarıyla veya bu iki devletin desteğinde harekete geçerek, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü sarsacak yeni oluşumların doğmasına zemin hazırlıyordu.

Osmanlı Devleti ise hem toprak bütünlüğünü korumak ve hem de Fransa ve Rusya'nın yayılmacı politikalarına karşı koyabilmek için, bir taraftan ordusunu güçlendirmeye çalışmakta, diğer taraftan sistemin aksayan yönlerini düzeltmek için adımlar atmaya çaba sarfediyordu. Bunu yaparken de kendi uyruklarını disipline etmeyi ve sözkonusu devletlerin ortaya koydukları ve Osmanlı topluluklarını etkileyerek isyana sevkedecek amilleri ortadan kaldırmayı hedefliyordu. Meclis-i Meşveret'in kurulması, Senet-i İttifak'ın imzalanması, Nizam-ı Cedid Ordusu kurularak Yeniçeri ordusunun kaldırılması⁵⁹ hep bu çabaların bir sonucudur.

Bununla beraber Osmanlı Devleti, Fransızların Mısır'ı işgaline engel olamadığı gibi Balkanlarda Rusya ve Avusturya desteğinde ayaklanmaların çıkmasını da önleyemedi. Osmanlı Devleti'nin kendi toplumunu idarede ve düşmanlarının kışkırtıcı faaliyetlerini önlemede yetersiz kalması, Rusların desteğinde önce Balkanlar'da

⁵⁸ A. Aulard, *Fransa İnkılâbının Siyasî Tarihi (1789-1804)*, c. III, Ankara 1987, s. 953-955.

⁵⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, İstanbul 1994, s. 13.

Sırpların ayaklanmasına, daha sonra da 12 Şubat 1821’de Mora’da ayaklanmaların çıkmasına sebep oldu⁶⁰. Bu ayaklanmalar henüz bastırılmamışken, devletin bir valisi olan Mehmed Ali Paşa’nın, Fransız gâilesinden yeni kurtulmuş olan Mısır gibi nazık bir noktada bağımsızlık peşinde koşması⁶¹ Osmanlı Devleti’nin bu bölgedeki hâkimiyet ve iktidarını da oldukça sarsmıştır⁶².

Osmanlı Devleti’nin Akdeniz ve Balkanlar’da üst üste aldığı bu darbeler, kendi kontrolünde bulunan Müslüman ve gayrimüslim uyruklar üzerindeki hâkimiyetini de sarsmıştır. Bu güvenin sarsılması, dış mihraklar tarafından milli kimliklerini fark etmeleri için sürekli taciz edilen Osmanlı uyruklarını, aynı dil ve dine mensup oldukları devletlerle kurdukları ilişkileri kısa bir süre sonra bağımsızlık yolunda bir vasıta olarak kullanmaya ve bu çerçevede Osmanlı Devleti’nin hâkim olduğu topraklarda isyanların çıkarılmasına zorlamıştır⁶³.

Fransız İhtilali’nin meydana gelmesinden sonra Balkanlar’da ve Akdeniz’de büyük toprak kütlelerini birbiri ardına kaybeden Osmanlı Devleti, Fransızların Mısır’ı işgaliyle, Akdeniz’in doğusunu kontrol altında tutabileceği son stratejik nokta olan Kıbrıs’ın ne kadar önemli olduğunu anlamış olduğundan, bu toprak parçasının muhafazasına büyük önem vermiştir.

Fransızların Mısır’ı işgali sırasında Kıbrıs, Osmanlı Devleti’nin, Mısır’a ulaşmak için kullanabileceği en uç ve en güvenli noktardan biri olmuştur. Osmanlılar, dikkat çekmeyecek bir mesafede bulunuyor olmasından da faydalanarak, Kıbrıs’ı, bir taraftan ticaret

⁶⁰ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 5.

⁶¹ Sina Akşin, “Siyasi Tarih” (1789-1908), *Türkiye Tarihi*, c. III, İstanbul 2000, s. 87.

⁶² Çadırcı, *a.g.e.*, s. 5.

⁶³ Sonyel, “Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hristiyan Azınlıkların Rolü”, *Belleten*, XLIX, S. 42, Ankara 1985, s. 654-655.

gemileriyle irtibat kurarak Mısır ile ilgili istihbarat yapmak için, diğer taraftan müttefiklerine ve kendi donanmalarına en başta su, yiyecek, silah ve mühimmat sağlayabilecekleri bir üs olarak kullanmışlardı.

Fakat XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan Mora isyanları Kıbrıs'ın öneminin bir kez daha anlaşılmasına sebep olmuştur. Rusların ve Fransızların desteğini alarak Osmanlı Devleti orduları karşısında önemli başarılar sağlayan Rum eşkiyalarının Akdeniz'de yaptıkları korsanlık sebebiyle, devlet, korsan saldırılardan korunması ve Mora'dan gelen ihtilalcilerin ayaklanmalar çıkarmasını önlemek için Kıbrıs'ın takviye edilmesine ve muhafazaya alınmasına karar vermişti.

a. Sayda Valisi Abdullah Paşa'nın Kıbrıs Muhafızlığı

Rumların çıkarmış olduğu fesat ve eşkiyalıklarla yapılan mücadeleye Osmanlı Devletinin maliyesini çökertecek şekilde masrafları artırmıştı. Bu nedenle dışarıdan hazineye borç para bulmak ve yardım temin etmek gerekiyordu. Osmanlı Devleti bu eksikliği zengin kişilerin muhalefatlarına el koymak suretiyle gidermeye çalışırken bazan gönüllü bağışlar bazan da cebri tasarruflarda bulunmuştur.

24 Ekim 1821 tarihinde Sayda ve Trablusşam valisi Abdullah Paşa tarafından gönderilen bir arizadan anlaşıldığı kadarıyla devlet, Abdullah Paşa'dan da hazineye bir miktar bağış yapmasını, Kıbrıs adasının muhafazasıyla ilgilenmesini ve adanın muhafazası için temin edeceği askerin masraflarını karşılamasını emretmiştir. Abdullah Paşa ise devletin para talebine karşılık vermek amacıyla, muhalefatından, emvâl-i bakayasından ve mukataat-ı eyâletden 5504 kise yardım yapabileceğini bildirmişti. Fakat devlet, Paşadan bu miktarı 10000 kiseye tamamlamasını istemiştir. Abdullah Paşa ise bu kadar parayı temin edemeyeceğini belirterek, haremindeki mücevheratın sözkonusu paranın karşılığı olarak alınmasını ya da

Kıbrıs askerine verilmesi gereken meblağın taksite bağlanması şartlarından birinin kabul edilmesini teklif etti.

Abdullah Paşa'nın ileri sürdüğü teklif, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu nakit para sıkıntısı sebebiyle kabul edilmemiştir. Devletin bir eyalet valisinden bu şekilde para talebinde bulunması hazinenin uğradığı malî müzayakadan kaynaklanmaktaydı. Devlet, Paşa'nın teklifini red etmemekle beraber, paşanın nakit para göndermesi halinde, kendisine maaş bağlanabileceği ve ödemesi gereken 300 bin kuruş emvâl-i mîrîyenin 70-80 bin kuruşunun polîçe karşılığı tanzimini, geri kalanın ise Beyrut, Şam ve Lazkiye'den borçlanmak suretiyle temin edilmesinin mümkün olabileceğini; eğer İstanbul'un bu teklifi kabul edilirse Abdullah Paşa'nın bu husustaki makbuzları da İstanbul'a göndermesi gerekeceği bildirilmiştir.

Devletin açmış olduğu bu yeni kapı sebebiyle daha fazla direnemeyeceğini anlayan paşa, Kıbrıs ve sahillerin muhafazası için fellah ve urban taifelerinden ancak 1000 veya 2000 nefer silahsız asker toplanabileceği, bunların techiz edilmesi için ise en az 1000 kiseye ihtiyaç olacağını belirtmişti. Abdullah Paşa İstanbul'a gönderdiği bu haberin henüz cevabı gelmeden adaya asker göndermek üzere harekete geçmiş ve bir miktar asker Sayda'dan Kıbrıs'a geçirilmiştir.

Abdullah Paşa'nın İstanbul ile yaptığı bir başka yazışmadan, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın da Kıbrıs'a asker göndermek üzere görevlendirildiği anlaşılmakta olup, valinin de adaya göndermek üzere bir kaç bin asker hazırladığı haber verilmekteydi. Abdullah Paşa tahriratında gerek kendisinin gerekse Kıbrıs muhassılının Mısır'dan gelen bu askerlerin adaya sevk ve ikamet ettirilmesi için 1-2 bin kise masraf yaptıklarını, bu askerlerin silahsız genç Türk ve Arnavutlardan oluştuğunu, bu sebeple kendisinin adayı doğrudan muhafaza etmesine gerek kalmadığını, zaten Kıbrıs askerinin masrafını karşılamaktan bağışlandığını, bu masrafa dâhil olan ulufe ve

mandelerin muhassıl tarafından verilmesi için gereken emirlerin adaya ulaştığını; ancak tek problemin muhassılın şimdiye kadar bu konuda bir icraat göstermemiş olduğu söylenmiştir. Paşa adaya gönderdiği askerin, Mısır askerinin gelmesi üzerine, kendilerine ihtiyaç kalmadığı gerekçesiyle etrafa dağılarak, perişan bir vaziyette bulunduklarını, bu sebeple de adadan çekilmelerinin istendiğini ve Mısır valisinin ada muhafazasıyla görevlendirilmesine dair söylentiler varken, kendilerinin urban ve meşalecilerden ayda 150-200 kuruş masraf ile adaya yeniden asker göndermelerinin bir anlamının kalmadığını ifade etmiştir⁶⁴.

Kıbrıs Muhassılı Mehmed Ağa'nın 1 Aralık 1821 tarihli maruzatından, Sayda valisi Abdullah Paşa Kıbrıs'ın muhafazası için gönderdiği askerin bundan sonra gerekli olan aylıklarını vermediğini ifade etmesi üzerine asker aylıklarının ada ahalisinden toplanması gündeme gelmişti. Bunun üzerine adada bulunan askerleri tespit etmek için bir sayım yapılmasına karar verilmiş ve bu sayıma göre adada bir başbuğ maiyyetinde 27 nefer sergerde, 178 nefer bölükbaşı, alemdar ve odabaşılarıyla toplam 900 nefer piyade ve sekban neferinin bulunduğu anlaşılmıştır.

Muhassıl, bu 900 nefer askerin yiyecek ve içeceklerinin kendilerine ödenecek maaşlardan karşılanması şartıyla başbuğlarına ayda 750 kuruş, sergerdelerin bazılarına 120 ila 180 kuruş, bazılarına ise 200 ila 300 kuruş arasında bir maaş ödenmesine karar verildiği ve bunlardan sadece, 27 nefer sergerdeye ödenen maaşın toplam 5580 kuruş olduğunu ifade etmiştir.

Bunların dışında adada 178 nefer bölükbaşı, alemdar ve odabaşı denilen askerler olduğu belirtilerek, bunlara da, 70, 80, 90 ve 100'er kuruş gibi birbirinden farklı miktarlarda maaşlar olarak bir ayda toplam 6170 kuruş ödenmekteydi. Kıbrıs muhafazasına tayin edilenler ile adada bulunan diğer askerlerin başbuğ, sergerde,

---

⁶⁴ BOA, *Hat.*, nr. 20698-P: 27 Muharrem 1237.

bölükbaşı, alemdar ve odabaşlarının toplam aylıklarının 21750 kuruştan başka adanın muhafazasıyla görevlendirilen yeni askerler ile toplamı 1901 nefer olan piyade sekbanın herbirinin ödenecek miktar olan 60'ar kuruştan, bütün askerlere toplam 117095,5 kuruş maaş ödemesi yapılacaktır⁶⁵. Ödenecek bu maaşlara komutanlarına ödenecek olan 21750 kuruş eklendiğinde toplam masrafın yaklaşık 139595,5 kuruşu bulacağı tahmin edilmekteydi.

Muhassıl, Abdullah Paşa'nın, söz konusu parayı Kıbrıs'ın ödemesi gerektiğini iddia ederek ödeme yapmayacağını bildirmekteydi. Abdullah Paşa zamanında asker maaşları aydan aya ödenmekte olup, ortaya çıkan zaruret sebebiyle iki aydır askere maaş verilemediği ve askerlerin perişan bir durumda olduğunu belirterek, her an bir isyanın çıkabileceğini vurgulamaktaydı. Muhassıl ayrıca, böyle bir hadisenin ortaya çıkmaması için emval-i muhassılıktan İstanbul'a gönderilmek üzere hazırlanmış olan 100000 kuruşun üzerine borç olarak temin edilen zam ile Zilhicce aylığını vermiş olduğunu, fakat söz konusu paranın bu şekilde her ay ada ahalisinden toplanmasının mümkün olmadığını, bu konuya en kısa zamanda bir çare bulunmasının gerektiği hususunda ısrar etmekteydi.

Kıbrıs muhassılının bu ısrarı sebebiyle sözkonusu masrafların karşılanması hususunda tekrar Sayda valisi ile irtibata geçildi. Validen bu masrafları karşılaması istendi. Vali de 16 Aralık 1821 tarihinde Halet Efendi'ye gönderdiği bir mektupta, selefi Süleyman Paşa'nın vefatı sebebiyle valiliğe atandığını, buna karşılık hazineye şimdiye kadar 7500 kise ödediğini, fakat devletin kendisinden muhalledat bedelinden kalan 5504 kiseyi 10000 kiseye tamamlayarak gönder-

⁶⁵ Padişah, Abdullah Paşa'nın şartları üzerine: "Bu Sayda valisi işe yaramayacağı benziyor. Bir takım dökendiyi gönderub Kıbrıs cezaresini müekkel ettirmiş altmış kuruş nefer aylığı işidilmemiş bir şeydir sizin de tafsil eylediğin vechile acilen icrâsına ibtidâr eyleyesin" demektedir(BOA, *Hat.*, nr. 38500).

mesini istendiğini, oysa daha önce de belirttiği gibi durumunun bu parayı karşılamaya müsait olmadığını bildirmektedir.

Abdullah Paşa ayrıca, Kıbrıs adasına asker gönderdiği tarihten itibaren dört ay içinde yaptığı masrafların 1000 kiseyi bulduğunu, bu arada ödemekle yükümlü olduğu muhallefat taksitiyle bakıyye bedeline karşılık olarak eyalet mukataası malından 5504 kise akçe kesilmesini istediğini, ancak bu miktara, bu zor şartlar altında 5500 kise daha zam yapmasını istemenin nasıl bir gerekçeye dayandırıldığını anlayamadığını ifade etmiştir.

Abdullah Paşa, eğer işletmekte olduğu mukataalardan başka nakidi olsa bunu da ödemeye hazır bulunduğunu, padişahın malını padişahıtan asla esirgemeyeceklerini, fakat hediye olarak verilmesini istedikleri 5500 kise akçeden başka, ödemekle yükümlü olduğu Kıbrıs muhafazası masrafından 2966 kiseye, 4500 kise iane akçesi eklenmesi ve toplam 7466 kise akçeyi; içinde bulunulan 1237/1821 tarihinden başlatarak 1241/1831 tarihi sonuna kadar 5 senede 1500 kise akçe taksit ile ödenmesine müsaade olunursa, seneden seneye bu miktarı ödeyebileceğini, eğer bu kabul edilmez ise sadece ödemekle yükümlü olduğu 5504 kuruş muhallefat bedeli ile 2966 kuruş Kıbrıs masrafını ödeyebileceğini belirtmektedir.

Abdullah Paşa bütün bu ileri sürdüğü şartların kabul edilmemesi halinde, selefi Süleyman Paşa'dan ve babası Ali Paşa'dan tarafına intikal eden haremi mücevheratının sandıkasız 1500 kise bedel taktir edildiği, ancak bu miktarın sadece İstanbul sarrafları tarafından karşılanabileceğini, eğer sandıkasıyla kabul edilirse değerinin daha da artacağını belirterek, 5500 kise akçenin 10000 kiseye tamamlanması iradesine karşılık, ya 1000 kise akçe Kıbrıs masrafı düşüldükten sonra kalan kısmın beş senede ödenmesine izin verilmesini ya da yardım yoluyla talep edilen 4500 kiseye karşılık sözkonusu mücevheratın kabul edilmesini istemiştir⁶⁶.

⁶⁶ BOA, *Hat.*, nr. 20676-A: 21 Rebi'ü'l-evvel 1237.

Bu arada Tuzla zabıtu Hacı İbrahim Ağa'dan muhassıla gelen bir mektupta, Tuzla iskelesine iki direkli bir geminin geldiğini ve bu gemiye gönderilen reise, korsan gemilerinin Kıbrıs'ın her yanında bulunduğunu, ancak Akdeniz sahillerinin muhafazasıyla görevlendirilen Mısır valisinin 8 gemiyle Kıbrıs, Antalya ve Meis taraflarında İzbandid (korsan) teknelerini yakalamak için dolaştığı belirtilmişti. İbrahim Ağa ayrıca, Limason liman zabıtından gelen haberlere göre bir iki geminin de Baf taraflarında bulunduğu belirtilmekteydi. Bu haber üzerine muhassıl, İstanbul'a bir takrir göndererek adanın bir an önce takviye edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Tuzla ve Limason zabıtları, adanın her an düşman eline düşebileceğinden endişelenen Encümen-i Şurâ'da Abdullah Paşa'ya yönelik çok sert ifadeler kullanıldığına dikkat çekmekteydiler. Bu kararlarda, Abdullah Paşa'nın daha önce Kıbrıs muhafazasına tayin edildiği ve asker göndermesi istenildiği hatırlatılmaktaydı. Oysa Abdullah Paşa'nın adaya göndermek üzere hazırladığı askerlerin aylıklarının çok fazla tutması sebebiyle bu miktarı karşılayamayacağını belirterek bu görevden sıyrılmanın yollarını aradığı farkedilmişti. İstanbul, Abdullah Paşa'nın bu itirazını kabul etmediği gibi kendisine, askere vermeyi taahhüt ettiği parayı hazineye yardım olarak göndermesini, hazinenin ise Kıbrıs askerine verilecek aylıkları Beyrut ve Şam'dan sağlamaya karar verdiğini belirtmesine rağmen, Abdullah Paşa buna da yanaşmayarak, haremının hazinesindeki mücevheratı vererek meseleyi haletmeye çalışması ve söz konusu askerın masraflarının muhassıl tarafından karşılanması daha uygun olacağını belirtmesi tepkiyle karşılanmıştı. Abdullah Paşa'nın bu tavrı sebebiyle muhassıl İstanbul'a bir mektup göndererek askere verilecek aylıkların 140 bin kuruşa ulaştığı aylıklar için kullanılacak paranın ada reâyâsından alınmasının her an bir isyana hazır olan reâyâ için bir ayaklanma fırsatı doğuracağı, Sayda valisinin Kıbrıs'a gönderdiği askerın de

pek işe yarar makuleden olmadığı, bunların arap uşağı akkâm, meşalecilerden silahsız ve sebatsız işe yaramaz kimseler oldukları, kiminin firarda, kiminin ise talanda olduğu, Sayda askerinin verdiği rahatsızlık yüzünden Müslümanların da reâyâ ile hareket etmesi halinde adanın düşman eline geçmesi ve bir daha kurtulmasının zor olacağı ifade edilmekteydi. Bunun üzerine paranın Kıbrıs muhassılı tarafından karşılanmasından vaz geçilmiş ve tekrar Abdullah Paşa'dan istenmesine karar verilmişti.

Alınan bu yeni karar sebebiyle Sayda Valisi Abdullah Paşa'ya gönderilen emirde, kendisinin üç eyalete mutasarrıf bulunduğu ve bu eyaletlerin gayet mamur ve refah içinde olduğu hatırlatılarak, içinde bulunulan bu zor şartlarda Osmanlı Devleti'ne hizmet etmesi gerekirken bahaneler uydurarak itiraz ettiğinin altı çizilerek, maddî açıdan böyle müşkil bir durumdayken paşa'nın kendi çıkarları için Kudüs-i Şerif'e asker göndermesinin de anlaşılabilir olduğu vurgulanmıştır. Osmanlı hükümeti Abdullah Paşa'dan masraflarını kısmasını ve Kıbrıs'ın önemine binaen, bir an önce takviye edilmesi için harekete geçmesini, aksi halde ortaya çıkacak bir aksaklık sebebiyle sonunun fena olacağını, bütün Osmanlı memurlarının bu zor şartlarda devletlerine hizmet için yarıştığı bir sırada kendisinden hâlâ sadece bahaneler işitildiği belirtilerek, ister Kıbrıs'a gönderilenden isterse başka taraflardan temin edilerek silahlandırılacak bir miktar asker, sadece yemek masrafları adadan karşılanması, aylıklarının ise kendisi tarafından karşılanması şartıyla, Kıbrıs'ın muhafazasına tayin edilecek Ali Ağa ile kendi kethüdasının veya bir başka adamının başbuğluğunda, muhafaza için gerekli mühimmat ile hemen adaya göndermesi emredilmiştir. Bu emirde ayrıca, adaya göndereceği askerin geri dönmemesinin temin edilmesini, başlarına silahşorandan kuvvetli ve dirayetli bir mübaşir tayin etmesini ve gönderilen askerin tam ve eksiksiz olarak adaya yerleştirilmeden geri dönmemesi, eğer bu defa da emirlere riayet

etmeyecek olursa hakkında vahim olacağı, devleti oyalamaya devam ederse Kıbrıs muhafazasından azledilerek, muhafazanın Mısır valisine verileceği belirtilmiştir. Söz konusu emirde Kıbrıs muhassılına da bir hüküm bulunmakta olup, Kıbrıs muhafazasının öyle ertelenebilecek bir mesele olmadığı, bu nedenle muhassılın hemen Mısır valisine bir mektup yazarak adanın durumunu anlatması, Sayda tarafından gönderilecek askerin işe yaramaz olduğunun belirtilmesi, bu nedenle Mısır valisinin gerekirse tüccar gemileriyle de olsa, adaya gereken ihtimamı göstermesi ve muhafazayı devr almasının bildirilmesi emredilmiştir⁶⁷.

b. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Kıbrıs Muhafızlığına Tayini

Muhassıl, İstanbul'dan gelen emre göre, Mehmet Ali Paşa ile irtibata geçtiği, 18 Aralık 1821 tarihinde Mehmed Ali Paşa'nın kapıkethüdasına yazdığı şukkadın anlaşılmaktadır. Mehmet Ali Paşa şukkasında, Kıbrıs adasının muhafazası için Mısır'dan asker istenildiğini, daha önce aynı göreve tayin edilen Sayda valisinin devleti oyalamakta olduğunu, gönderdiği askerin de bir işe yaramadığını, bu nedenle acil olarak bir kaç bin asker hazırlamasını ve bunları müstemmin gemileriyle adaya göndermesini emretmekteydi. Paşa şukkasında, emrine kesinlikle itaat edilmesini isteyerek, İskenderiye ve Dimyat taraflarında bulunan binbaşılardan Berzenli Süleyman Ağa, Erzincanlı Ali Ağa, Mestan Ağa, Hacı Ali Ağa ve Dimyat Muhafızı Hasan Ağa'nın yeğeni Mehmed Ağa'dan oluşan beş kişilik heyet maiyyetindeki 400'er tüfenk endaz askerle İskenderiye ve Dimyat'ta bulunan askerlerin de hazırlanarak, Dergâh-ı âli kapıcıbaşlarından Silahdar Salih Bey emrinde İskenderiye limanına gönderilmelerini istedi.

Mehmed Ali Paşa, Salih Bey'e de bir emir göndererek, İskenderiye'de bulunan Trablus gemileriyle, İstanbul'dan gönde-

⁶⁷ BOA, *Hat.*, nr. 38500: 6 Rebi'ül-evvel 1237.

rilen bir adet gemi ve daha önce Trieste'den satın alınmış olup bugünlerde gelmiş olan bir adet mîrî gemisiyle İskenderiye'deki ve Dimyat'daki askerleri alarak Kıbrıs'a götürmesini ve adanın muhafazasına başlamasını tenbih etmiştir.

Mehmed Ali Paşa, aldığı tedbirleri anlatan bir takriri de İstanbul'a göndermişti. Paşa mektubunda, Arabistan sularının ve Kıbrıs'ın muhafazasına gereken ihtimamı gösterdiğini, hatta 15-20 seneden beri askerlik işiyle meşgul olan güvenilir kimseleri bu işle görevlendirdiğini, söz konusu kişiler ile adaya gönderdiği 2000 askerın kayıtlarının bu defterler de bulunduğunu; Salih Bey'in dindar ve dirayetli bir kimse olduğunu, bu sebeple Kıbrıs'ın muhafazasına gereken dikkati göstereceğini; ordularında çeşitli katiplerin olduğunu, eğer askerlerden firar eden olursa bunların da takib edilerek aylıklarının hazineye devredileceğini, binbaşılardan da bu hususlara kesin riayet edecek niteliklere sahip olduğunu ve askerlerinin de mükemmel olduğunu vurgulamıştır⁶⁸.

Mehmed Ali Paşa ile kapıkethüdası arasında yapılan mektuplaşmalarda adaya gönderilecek askerın ıaşesinin adadan karşılanacağı belirtilmekle beraber, asker başına verilecek olan bir vukiyyelik yiyeceğın toplanması halinde zaten zahire kıtlığı çeken ahalinin daha da perişan olacağı ifade edilmekteydi. Kethüda mektubunda eğer bir an önce zahire gönderilmez ise adada veba salgını başlayabileceğı belirtilerek, zahire ihtiyacının gönderilecek bir iki gemi buğday ile giderilemeyeceğini, hatta adanın muhafazası için gönderilecek olan 2000 askerın yiyeceklerinin de mümkünse kendi taraflarından karşılanması istenilmekteydi. Kethüda mektubunda bütün bu hususlardan Kıbrıs muhasssılının da haberdar edildiğini belirtmiştir⁶⁹.

---

⁶⁸ BOA, *Hat.*, nr. 40547: 23 Rebi'ül-evvel 1237.

⁶⁹ *Aynı belge.*

c. Sayda Valisi Abdullah Paşa'nın İsyanı

Osmanlı hükümeti ile Abdullah Paşa arasında bir mutabakata varılamaması, paşayı kuşkulandırmış ve isyan etmesine sebep olmuştur. Kıbrıs Muhassılı Mehmed Ağa, 12 Mart 1822 tarihinde İstanbul'a haber göndererek Abdullah Paşa'nın saldırısına uğrayan mahallerin korunması için bir kaç aydan beri 4500 asker toplanmış olup, bu askerlere ayda 7-8 yüz kise akçe ulûfe ve mande verilmekteydi. Bu harcamanın ise hazineyi boşalttığı, bu yüzden de yeni bir masraf kapısı açılmaması için devriyeye dahi çıkılamamaktaydı.

Abdullah Paşa'nın ayaklandığı fellah taifesi yüzünden hiçbir iş yapılamıyordu. Bu fellahların üzerine gönderilecek askerlerin masrafı ise Hicaz'a yapılacak müdahaleye ayrılan paradan sarfediliyordu. Bu da gelirlerin belirgin bir şekilde düşmesine sebep oldu. Böyle devam etmesi halinde Hicaz meselesi tamamen rafa kaldırılacaktı.

Hicaz meselesini ortaya atan kişi aslında Abdullah Paşa olmakla beraber, bu hususta muhalefetten başka bir şey yapmamıştı. Kendisine mîrî akçesini tahsil için gönderilen Başçukadarın Paşa'nın daha önce Kıbrıs muhafazası için teklif ettiği hazineyi alıp Akka'dan İstanbul'a doğru hareket etmesinden kısa bir müddet sonra arkasından gönderdiği adamlar vasıtasıyla, hazineyi gasp ettirdiği yetmezmiş gibi, çukadar ve adamlarını da idam ettirerek, cesetlerini Halep sokaklarında çürütmüştü. Tutuklama esnasında, çukadarın adamlarından biri olan Lazkiye mütesellimi canını kurtararak Osmanlı memurlarına teslim olmuş ve Abdullah Paşa'nın buyrultusunu da beraberinde getirmiştir.

Abdullah Paşa meselesinin bu şekilde uzaması yeni yeni proplemlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Devletin bu fesat yuvasını bir an önce yok etmesi gerekiyordu. Çünkü devletin yumuşak davranması Arapların cesaret bularak isyana kalkışmasını teşvik etmesinden korkuluyordu. Oysa bölgedeki görevlilerin

hiçbiri Abdullah Paşa'yı sevmemekteydi. Devletin böyle bir teşebbüsü halinde paşanın etrafında kimsenin kalmayacağı da yapılan istihbarattan anlaşılmıştı⁷⁰.

Encümen-i Şurâ'da, 12 Mayıs 1822 tarihinde Kıbrıs'tan gelen bu haberler üzerine yapılan tartışmalar sonucunda, adanın muhafazası için Mısır valisinin gönderdiği askerin yeterli olacağı kararına varılmıştı. Bu karara rağmen adada hâlâ Sayda'dan daha önce gönderilmiş olup, savaş teknik ve becerisinden yoksun olan askerlerin nasıl değerlendirileceği gündeme gelmişti. Devlet, bu askerlerin Abdullah Paşa'nın teşvikiyle isyan etmiş olmaları sebebiyle tekrar Sayda'ya gönderilmelerinin yanlış olacağını düşünmekteydi. Söz konusu askere o ana kadar iki aylık ulûfe verilebilmişti. Abdullah Paşa'nın ödeme yapmaması sebebiyle, Sayda askeri yaklaşık altı ay maaş alamamış olduğundan her an bir isyan hadisesi patlak verebilirdi.

Bu sebeple Kıbrıs muhassılından askerlerin ertelenmiş olan aylıklarından ikisinin hemen ödemesini ve Mısır'dan gelecek olan asker adaya ulaşır ulaşmaz, başbuğları olan Salih Bey'in yardımıyla Sayda askerinin İçil tarafına göndermesi istenilmişti. Devlet bir emir de Salih Bey'e göndererek, Sayda askerinin Anadolu tarafına geçirilmesinde Kıbrıs muhassılına yardımcı olması istenmiştir.

Mehmed Ali Paşa'da, adanın nazık durumunu dikkate alarak topladığı askeri Salih Bey'in komutansında beş binbaşı maiyyetine 400'er asker vererek adaya gönderdi. Askerler zahire meselesi yüzünden gecikmeli olarak Recep ayının ilk günlerinde Tuzla iskelesine gelebildi. Tuzla iskelesinde askerleri teslim alan muhassıl, Salih Bey'in yardımıyla Sayda askerini bir an önce adadan Anadolu tarafına geçirmek için çalışmaları hemen başlattı.

Devletin bir diğer endişesi de Mısır askerinin, Sayda askeri ile karşılaşması ve almakta oldukları maaş farklarından dolayı

---

⁷⁰ BOA, *Hat.*, nr. 20698-G: 18 Cemaziye'l-ahir 1237.

huzursuzluk çıkarmalarıydı. Salih Bey her ne kadar her 100 Mısır askerinin 500, hatta 1000 Sayda askerine bedel olduğunu söylese de, Mısır askerinin ayda 45 kuruş, Sayda askerinin ise 60 kuruş alıyor olması, Mısır askerinde rahatsızlık yaratacağı aşikârdı⁷¹.

Bu arada Kıbrıs muhassılı Sayda'ya Memiş adlı bir adamını göndererek Abdullah Paşa'dan adada bulunan askere vereceği aylıkları teslim almak istemişti. Ancak Tatar Memiş, Abdullah Paşa tarafından tutuklanarak, beş ay bir hapisshanede mahkûm edilmişti. Sayda hapisshanesinden bir şekilde kurtulan Memiş 22 Şubat 1832 tarihinde Kıbrıs'a dönmüş ve buradan da İstanbul'a çağrılarak sorgulanmıştı. Memiş verdiği ifadede: Muhassılın verdiği mektubu Sayda valisine götürdüğünü, ancak Abdullah Paşa'nın kendisini sorguladıktan sonra 5 ay hapsedtiğini, daha sonra Mısır valisinin Akka'ya gönderdiği Salih Paşa'nın ricasıyla bırakıldığını ve bir takrir ile Kıbrıs'a gönderildiğini belirtmiştir.

Memiş'in ifadesine göre⁷²; Abdullah Paşa'nın güvenini kazanan Bağdatlı Şeyh Ömer ve Nablus Şeyhi Maksud adlı iki kişi Akka'da her şeyi yönetmekteydi. Bu kişilerin Abdullah Paşa'yı kandırmakta ve isyana teşvik etmekte olduğunu, yine bu kişilerin etkisiyle paşanın Türklere kin beslediğini, Urban kızılbaşlarına rağbet ettiğini, etrafına topladığı urbanlara, beş burçlu ve her burcu 30 top alan 70 arşın uzunluğunda bir kale inşa ettirdiğini, ayrıca denizi kaleye bağlayarak etrafını sularla çevirmek için hendekler kazdırmaya başladığını, bunun için günde iki bin fellah istihdam ettiğini, haftada iki gün de yerli ahaliyi çalıştırmakta olduğunu bildirmektedir⁷³.

Abdullah Paşa'nın, Türklere duyduğu kin yüzünden Osmanlı Devleti'ne hakaret etmesi, emri altındaki Türk askerlerinin kendi-

⁷¹ BOA, *Hat.*, nr. 38481: 20 Şabân 1237.

⁷² BOA, *Hat.*, nr. 20644: 20 Ramazan 1237.

⁷³ *Aynı belge.*

sinden nefret etmesine sebep olmaktaydı. Memiş, eğer Osmanlı Devleti'nin fermanlı bir memuru olmasaydı şimdiye kadar çoktan tepelenmiş olacağını söylemekteydi. Cezzar Paşa'nın kölelerinden olan Delilbaşı Şemuiddin Ağa, Abdullah Paşa'nın Delilbaşılık⁷⁴ hizmetinde bulunması sebebiyle, Paşa tarafından Şam üzerine gönderilmiş olmasına rağmen, bu görevi sadece işine olan sadakatinden dolayı yüklendiğini, eğer İstanbul'dan bir ferman gönderilirse Şemuiddin'in de Abdullah Paşa'yı hemen terkeceği anlaşılmaktaydı⁷⁵.

Abdullah Paşa, Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurabileceği taraftarlar aramaktaydı. Özel olarak hazırlattığı, mücevher ve elmas çiçeklerle süslettiği kılıçlar ile hediyeleri Dürzî taifesi sergerdesi olan Mirbeşir'e göndererek, kendisiyle isyan için hazırlanmasını istemişti. Mirbeşir ise Şam valisi Derviş Paşa'ya haber göndererek, eğer İstanbul'dan ferman gönderilirse Abdullah Paşa ile hareket etmeyecekti⁷⁶.

Abdullah Paşa, annesi fellah araplarından ve Nasırî, babası ise Rus kazaklarından kızılbaş mezhebine mensup bir kişiydi. Bu sebeple yukarıda bahsedilen iki Arap şeyhine bid'at etmişti. Abdullah Paşa'nın amacı bu kişilerin kendisiyle yapacakları ittifaka karşılık olarak, çevresindeki muteber kişilerden alacağı rehineler karşılığında Cezzar Paşa'nın zapt ettiği kalelerden beş tanesini bu urban taifesine bağışlamış ve vermeleri gereken vergiden 800 kise de indirim yapmıştı. Şeyhlerin ittifakı kabul etmesi üzerine Akka kalesinde bulunan Osmanlı topçularını kovarak yerlerine bu urbanlardan 200 fellah alarak, kale kapılarını ve topları savaş sanatını zerre kadar bilmeyen bu askerlere teslim etmişti. Abdullah Paşa, isyanının esas gerekçesini ise şöyle açıklamaktaydı:

---

⁷⁴ Delilbaşı hakkında bk. Mehmed Ali Ünal'dan naklen Adolphus Slade, *Kaptan Paşa*, (Çev. Osman Öndeş), İstanbul 1973, s. 239 vd.

⁷⁵ *Aynı belge*.

⁷⁶ *Aynı belge*.

“Ben evlâd-ı Araptan iken Osmanlı Devleti benden 16000 kise akçe alup tuğ ve sancağı verdi. Ebu Lebud Mehmed Paşa bizim kölemiz iken ona akçesiz vezaret verdiler. Bu sebeple Mehmed Paşa o taraflarda gerek urban ve gerekse Dürzî taifesi arasında nüfuz sahibi oldu”⁷⁷. Görülüyor ki, Abdullah Paşa, Mehmed Ali Paşa’nın bölgede kazandığı itibarı ve yüklendiği misyonu kendi hakkı olarak görmekte ve kendisinin haksızlığa uğradığına inanarak isyan etmeyi tercih etmiştir.

Abdullah Paşa’nın isyan etmesi devleti bölgede daha etkin tedbirler almaya sevk etti. İstanbul’dan Kıbrıs muhassılına gönderilen bir emirden ve muhassılın 2 Temmuz 1822 tarihinde gönderdiği cevaptan anlaşıldığına göre, İslâm memleketlerinin denizden ve karadan muhafazasına memur olanların, gelip gidenlerin tetkik

---

⁷⁷ *Aynı belge*; Mehmed Ali Paşa Osmanlı Devleti’nin bir valisi olmakla beraber Mısır’da kendi hükümranlığını tesis etmek ve bu hükümranlılığın geleceğini temin etmek maksadıyla önce İngilizleri, sonra kölemenleri son olarak da Osmanlı hâkimiyet kalıntılarını temizlemeyi amaçlamakta ve Mısır’ın doğal sınırı olarak gördüğü Torosların güneyine kadar tüm Suriye’yi ele geçirmek için çaba sarfediyordu. Oysa aynı tarihte Sayda valisi olan Abdullah Paşa, Mehmed Ali’nin bu niyetini sezdüğinden bir taraftan Osmanlı vesayetinden kurtulmak, diğer taraftan ise tüm Suriye’yi ele geçirmenin mücadelesini vermekteydi. Bu durum iki paşayı rakip konuma sokmuş ve aralarında meydana gelen çatışma ortamını yatıştırmak da yine padişah II. Mahmud’a düşmüştü. Fakat bu iki paşa kendi menfaatleri çatıştığından bağlı bulundukları Osmanlı saltanatını dinlememekte ve aralarındaki mücadeleyi giderek alevlendirmektedirler. Bu mücadeleyi Osmanlı Devleti adına sürdürdüğü görüntüsünü veren Mehmed Ali Paşa, kısa sürede modern ordular ile oğlu İbrahim Paşa’yı isyan eden Abdullah Paşa üzerine sürdü ve bir taraftan Suriye’yi diğer taraftan Anadolu’yu tehdite başlayarak, kendi bağımsızlığını da ilan etme aşamasına geldi (Şinasi Altundağ, *Kavalalâh Mehmet Ali Paşa İsyanı: Mısır Meselesi (1831-1841)*, Ankara 1988, s. 30-41).

edilmesi, nereden gelip nereye gittiklerinin anlaşılması için, Kıbrıs adası iskelelerine gelen gemilerin nereden gelirse gelsin ve kim olursa olsun demirlemesinin temin edilmesini ve iskele liman ve reislerinin giderek nereden geldiklerini sormak hususunda dikkatli davranmaları emredilmişti.

Şevval ayının 12. Pazartesi günü Limason iskelesine Osmanlı sancağı çekerek yaklaşan bir geminin, yelken indirmemesi dikkat çekmiş ve yapılan incelemede geminin biraz örselenmiş olduğu tespit edilmişti. Gemiye daha yakından tetkik etmek isteyen liman reisi sandalla yanaşarak nereden geldiklerini kontrol etmiş olup, yapılan sorgulamada gemidekilerin Sayda Valisi Abdullah Paşa'nın validesi ile kethüdası İbrahim Bey olduğu, maiyyetlerinde ise 30-40 adamının bulunduğu anlaşılmıştı. Liman reisi İskele liman zabıtlarına haber vermek için acele geri döndüğünde geminin açılarak kaçtığı görülmüştü. Liman reisi gemidekilerin kethüdâ mı yoksa Abdullah Paşa mı olduğunun anlaşılamadığını, ne tarafa gideceklerinin de bilinmediğini belirtmiştir.

Kıbrıs muhasssılının verdiği bu haber üzerine Bâbîâlî'nin gönderdiği cevapta: “Abdullah Paşa'nın validesiyle kethüdasının firarının biraz imkânsız gibi görünmekte olduğu ve gemide kendini kethüda olarak tanıtan şahsın muhtemelen Paşa'nın kendisinin olabileceği” belirtilmekteydi. Cevabın devamında “Bakalım ne taraftan ortaya çıkar. Fakat ortaya çıktığında yakalamak için donanmaya adalara ve sahillere emirler gönderilsin. Bakalım ne tarafa gider, inşallah gittiği yerde hayatının yoluna gelip belasını bulur” denilmekteydi⁷⁸.

⁷⁸ BOA, *Hat.*, nr. 49788; Altundağ, Akka kalesinin 27 Mayıs 1832'de teslim olduğunu ve Abdullah Paşa'nının 29 Mayıs'ta esir olarak Mısır'a gönderildiğini yazmaktadır (A.g.e., s. 60); Akkâ, 1832 tarihinde askerleriyle birlikte Suriye ve Anadolu'ya yürüyen Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından kuşatıldı. Şehir, altı ay süren bu kuşatma sonunda harap bir halde Osmanlı muhafızlarından teslim

4. Kıbrıs'a Yapılan Eşkiya Taarruzları

Kıbrıs tarih boyunca açık deniz sebebiyle korsan ve eşkiyaların saldırılarına maruz kaldığı kadar, eşkiyaya yataklık da yapmış bir adadır. Osmanlı Devleti'nin adayı fetih sebeplerinden biri de bu eşkiya yataklığıdır. Özellikle deniz yoluyla hacı taşıyan gemilere, ticaret gemilerine ve Osmanlı Devleti'nin hazinesini taşıyan gemilere yapılan saldırılar bu adanın alınmasında en önemli amiller olmuştur. Kıbrıs'ın korsan yatağı olması konusunda bilgi veren Pîrî, Zirekî, Katip Çelebi, Gelibolulu Mustafa Alî ve Mustafa Selanikî gibi kaynaklarda çarpıcı örneklere rastlamak mümkündür. Yapılan bütün uyarılara rağmen gerekli önlemleri almayan Venedik, el altından bu eşkiyayı desteklemekten de hiç vaz geçmemiştir.

Osmanlı Devleti adanın fethi için gereken fetvayı alarak, Akdeniz'in doğusunda ancak Osmanlı Devleti topraklarının ortasında bir çapulcu yuvası görünümü veren adayı fethetmiş, böylece hacc yolları ve ticaret yollarının güvenliği temin edilmiştir⁷⁹. Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde Fransa'nın Akdeniz harekâtı ve Mısır'ı işgali sonucunda ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanan Rumlar, gerek Kıbrıs gerekse Ege adalarına yönelik eşkiyalık

---

alındı. Mısır meselesiyle ilgili olarak 15 Temmuz 1840'ta yapılan Londra Kongresi'nde *kaydıhayat* şartı ile Mehmed Ali Paşa'ya teklif edilen Suriye şehirleri arasında Akka da yer alıyordu. Ancak anlaşma şartları kabul edilmeyince, İngiltere ve Avusturyalılar'ın yardımı ile Suriye sahilleri abluka altına alındı. Sur ve Sayda şehirlerinden sonra Mehmed Ali Paşa'nın bu bölgedeki son dayanak noktası olan Akka yeniden Osmanlı hâkimiyetine girdi (Feridun Emecen, "Akka Maddesi", *DİA*, c. II, İstanbul 1989, s. 266). Nicolae Jorga, İbrahim Paşa'nın Akka kuşatmasında Abdullah Paşa'yı teslim aldığını ve Mısır'a gönderdiğini ifade etmektedir (Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. V, s. 305).

⁷⁹ Şenol Çelik, "Kıbrıs Seferi Sonrasında Kıbrıs Adası İle İçel Kıyılarının Korunmasına Yönelik Çalışmalar ve Hristiyan Korsanların Buralara Saldırıları", *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, c. IV., S. 3, Gazimagusa 1998, s. 289-290.

faaliyetlerine girişmişlerdir. Osmanlı Devleti etkin tedbirler alamamakla beraber, yerel yöneticilerin gayretleri sonucunda bir miktar başarı sağlayabilmiştir⁸⁰. Eşkiya ise adayı taciz etmeye ve ihtiyaçları olan malzemeleri buradan temin etmeye çalışmakta, bu hususta kendileriyle işbirliği yapmayı reddeden halka karşı zor kullanmayı da göze almaktaydılar.

Eşkiyanın adaya yönelik bu tür taarruzlarına mani olmak için Magusa kazası yakınlarında bulunan Ayanapa Manastırı'nın muhafazasına memur edilmiş olan askerler sahilde gezerken, kazaya bağlı Baralem köyünden iki reâyâyı, bir mağaranın içine ayakları bağlı beş altı baş koyun ve keçi, beş-on baş öküz ve davar ile polye tabir edilen 2000 kadar kuş ile yere dökülmüş bir miktar un ile yakalamışlardı.

Bu erzağın gemilerde kullanılan kumanya türü şeyler olduğunun anlaşılması üzerine, Lefteri ve Andriya adlı bu kişilerin sorgulanmasına karar verilmişti. Yapılan sorgulamada koyunların Lefteri'ye ait olduğu anlaşılmıştır. Muhassıl olayın iç yüzünü araştırmak için köye casuslar göndermiş ve reâyânın da bu tezgâhın içinde olup olmadığı araştırılmıştı. Bu sırada Lefteri ve Andriya tutuklu oldukları hapisshaneden kaçarak Tuzla'da bulunan konsolos konaklarına sığınmışlardı. Osmanlı memurlarının papaslar ve üç reâyâ şahitliğinde yaptığı araştırmalar sonucunda bütün bu erzakın korsan gemilerine verilmek üzere oraya getirildiği saptanmıştır. Gerçeğin ortaya çıkması üzerine papazların huzurunda yapılan mahkemede suçlu bulunan bu iki kişi dışında, bunlara yardım edenlere toplam 500 değnek cezası verilmiş ve serbest bırakılmışlardır. Muhassılın ahali arasına soktuğu casusların verdiği bilgilere

---

⁸⁰ 1821-1826 tarihleri arasında Kıbrıs ve Ege adalarına yapılan saldırılar hakkında malumat veren bir kaynak hakkında bk. Sahaflar Şeyhi Mehmed Es'ad Efendi (Vak'a-nüvis), *Behir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle Es'ad Efendi Tarihi (1237-1241)(1821-1826)*, (Haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2000, s. 86, 544.

göre, Kıbrıs reâyâsının, kısa bir süre içinde, yeniden ayaklanmak için fırsat gözettiği anlaşılmıştır⁸¹.

Muhassıl, 19 Eylül 1822 tarihli arizasında, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın adaya gönderdiği Başbuğ Salih Bey ile adanın muhafazasıyla ilgilendikleri bir sırada Çamlıca keferesinin 10 gemiyle Baf kazası taraflarına saldırdıklarını, ancak sahilin korunmasının mükemmel olması ve başka bir yerden de karaya çıkamadıkları için 40-50 mil açıktan adayı tazyik etmeye başlamışlardı. Bu sırada Cezayirli Mahmud Kaptan, İskenderiye'den Antalya'ya kahve ve tuz yüküyle gidiyordu, Kıbrıs'ın Arnabud Burnu yakınlarında bu eşkiyanın baskınına maruz kalmışlardı. Kaptan ise eşkiya eline geçmemesi için gemiyi batırmış ve tayfalarıyla bir kayığa binerek Baf limanına sığınmıştı.

Kısa bir müddet sonra, eşkiyanın aynı yerde bir Dimyat gemisine "biz ehl-i İslâmız" diyerek güven verdikten sonra saldırarak gemiyi ele geçirdikleri haber alınmıştı. Gemiden sadece iki tayfa denize atlayarak Poli karyesine sığınabilmiş ve gemideki diğer Müslümanların tamamı katledilerek, geminin batırıldığı öğrenilmişti. Bir başka hadise de Giridli Seydi Kaptan'ın gemisinin Kormakit karyesi yakınlarında eşkiyalar tarafından zapt edilerek cepthane, mühimmat ve zahiresinin talan edildikten sonra kaptan, tayfalar ve çocuklar bir şekilde serbest bırakılmıştı.

Bütün bu hadiseler üzerine Muhassıl Mehmed Ağa, adanın giderek daha çok tehdite maruz kaldığı, bu nedenle de devletin muhafaza işine daha çok ehemmiyet vermesi gerektiğini belirten birçok mektubu İstanbul'a göndermeye devam ediyordu.

Muhassılın, İstanbul ile haberleşmeye başlamasından birkaç gün sonra Magosa taraflarında görülen on eşkiya gemisi, muhafız ve askerlerin direnişi karşısında karaya çıkamadıkları gibi, bölgede tutunamayacaklarını anlayınca Karpas kazası tarafına gitmişlerdi.

⁸¹ BOA, *Hat.*, nr. 38500: 6 Rebi'ül-evvel 1237.

Ancak burada rast geldikleri Dimyatlı İbrahim Reis'in gemisini ele geçirdikleri haber alınmıştı. İbrahim Reis, Beriyyetüşşam'dan Dimyat'a dönerken 8 parça düşman gemisinin saldırısına uğradıklarını ve eşkiya gemisinin silaha davranmasına fırsat kalmadan tayfalarıyla sandallara binerek Karpas'ın Pallora limanına sığındıklarını bildirmişti.

Eşkiya saldırısına uğrayarak adaya sığınan kaptan ve tayfalarından alınan bilgilere göre, eşkiyanın bu sahillerde dolaşmasının asıl sebebinin; yiyecek ve sularının tükenmesi olduğu anlaşılmaktadır. Saldırıları gerçekleştiren gemilerden üç tanesi üç direkli, diğerleri ise iki direkli oldukları ve 30-40 adam taşıma kapasitesine sahip oldukları tahmin edilmekteydi.

Muhassıl Mehmed Ağa, eşkiyanın açlık sebebiyle karaya saldıracaklarını hesaplayarak, Salih Bey ile adada bulunan Çarka toplarını sahile yerleştirmişler ve adanın muhafazasını kuvvetlendirerek, geceli gündüzlü devriye dolaştırmaya karar vermişlerdi. Yine etrafa salınan casuslar vasıtasıyla da istihbarat toplanmasına çalışılmaktaydı. Muhassılın istihbarata önem vermesinin asıl sebebi o ana kadar bir kıpırdanma görülmeyen Kıbrıs reâyâsının her an bir isyan çıkarabilecek durumda olduklarının anlaşılmasıydı⁸².

Muhassıl, Zilkade ayının 17. gününe kadar Kıbrıs etrafında 15-16 kıta İzbandid gemisi görüldüğünü bildirmiştir. Bu gemilerden biri, İskenderiye tarafından gelerek, Limason iskelesine yakın bir mahalde bulunan Moni karyesi limanına demirli Halil Kaptanın gemisine saldırarak, top ateşiyle gemiyi batırmıştı. Sahilden tüfenk ile karşı konulmaya çalışılmış olsa da bir şey yapılamamıştı. Bunun üzerine gemide bulunan tayfalar cephaneliği ateşe vermişler ve kaptan ile sandallara binerek kaçmışlardı. Bu sırada eşkiyalar yanmakta olan gemide bulunan 10 toptan 7'sini

⁸² BOA, *Hat.*, nr. 39250: 3 Muharrem 1238.

almayı başarmışlardı. Olayın ardından Limason tarafından getirilen toplar ile eşkiya tekneleri üç saat kadar top ateşine tutularak, karaya çıkmaları engellenmişti.

İskenderiye'ye kereste nakletmekte olan Rüstem kaptanın idaresindeki Hatipoğlu teknesi eşkiyaların saldırısına uğramıştı. Rüstem kaptan, gemisi mükemmel donanımlı olduğundan, kendisine taarruz eden bu beş parça eşkiya gemisine karşı koymaya çalıştı. Bütün çabalara rağmen, etraflarını saran eşkiya gemilerinden kurtulmalarının mümkün olmayacağını anlamaları üzerine, geminin düşman eline geçmesini önlemek için gemiyi ateşe veren kaptan, tayfalarıyla sandallara binerek karaya çıktı.

Tuzla civarında görünen üç eşkiya teknesi, Çite karyesinde bulunan Şetor iskelesinde demirli Avrupa gemilerine taarruzda bulunmuşlardı. Avrupa gemilerini hile yoluyla yakmaya çalışan eşkiya, karada bulunan asker ve ahalinin taarruzu karşısında tutunamayak kaçmıştı.

Karpas kazası sularında dolaşan beş altı parça eşkiya gemisi, karaya hücum etmiş ancak kaza ahalisi ve askerlerin karşı koyması sebebiyle bir başarı gösterememişlerdi. Ancak eşkiya gemileri bölgeden ayrılmayarak taarruz için fırsat kollamaya başlamışlardı. Benzeri bir durum ise Ayanapa Manastırı civarında meydana gelmişti. Üç eşkiya teknesi karaya adam çıkarmaya kalkışmış, fakat muhassılın gönderdiği asker sayesinde başarılı olamamışlardı. Bütün bu başarılarla rağmen Avret adalı Mehmed Ali ve Tuzlalı Hasan reislerin Magosa'dan hareket eden gemileri kısa bir süre sonra eşkiya eline geçtiği, kaptan ve tayfalarının şehid edildiği haberleri bütün adayı yasa boğmuştu.

Kıbrıs'ın Anadolu ile irtibatını sağlayan Gelendere ve Girinye iskeleleri arasındaki güzergâhın da eşkiya tarafından zaptedildiği haberi İstanbul'da tedirginlik yaratmıştı. Bu iki iskele, Kıbrıs ile haberleşmeyi sağlayan tatarların yol güzergâhıydı. Benzeri şekilde

Girinye, Lapta, Lefke ve Baf kazalarıyla diğer kazaların çevreleri de eşkiya gemilerinin baskı altında tutulmaktaydı. Muhassıl kuvvetli bir saldırı anında adanın dış dünya ile bağlantısının kesilebileceğini belirterek, adanın korunması için rençberler ve diğer Müslümanlardan işlerini bırakarak sahillerin muhafazası için askerlere yardım etmeleri istenmişti.

Muhassılın, ahaliyi adanın korunmasına katılmaya teşvik etmek amacıyla, devlet ile ikili ilişkiler kurduğu da anlaşılmaktadır. Öyleki, bütün bu çalışmalar esnasında kendisine yardım eden kişilerin başında, adanın ileri gelen hanedanından dirayetli ve çalışkan biri olan Lefkoşa Alaybeyi Münteşizade Seyid Hüseyin Ağa'nın gelmekte olduğunu belirterek, ağanın adanın korunmasına yapmış olduğu katkılardan dolayı Silahşoran-ı Hassa zümresine alınmasını teklif etmekteydi. Devletin de bu isteği değerlendirdiği anlaşılmakta olup, eşkiyanın yaptıklarının bir an önce Mısır valisi tarafına da haber verilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması istenilerek; alaybeyinin silahşoran zümresine kabul edilmesi için silahşoran meclisinin toplanması gerektiği bildirilmiştir⁸³.

Muhassıl Mehmed Emin Ağa'nın bütün uğraşlarına rağmen devlet katında yeterli güç ve kudreti sağlayamadığı, adada meydana gelen bazı aksaklıklardan sorumlu tutulduğu anlaşılmaktadır. Ağa, adanın çeşitli dedikodulara karışmış olması sebebiyle, 13 Kasım 1827'de görevinden alınarak yerine Ali Ruhi Efendi atanmıştır. Bu muhassıl değişikliği üzerine, Kıbrıs Lefkoşa naibi, adanın ileri gelenlerini Lefkoşa mahkemesinde toplayarak, devletten bir an önce İslâm memleketlerindeki kaleleri sağlamlaştırarak takviye etmesini istemiştir.

Muhassıl Ali Ruhi Efendi de naibin bu isteği üzerine adadaki kaleleri takviye etmek için gece gündüz çalışacağını bildirdi. Fakat kalelerde kullanılan barut, kurşun ve diğer silahların azlığı

---

⁸³ BOA, *Hat.*, nr. 39885-A.

eşkiya teknelerinin ada etrafından kovulmasını engellemektedir. Meydana gelen bu taarruzlar sırasında giderek disiplini bozulan Mısır askeri de 5-10 kişilik gruplar halinde adadan gizlice kaçmaya başlamış, geride kalan 800 Mısır askeriyle adanın muhafazasının mümkün olamayacağı anlaşılınca, Ali Ruhi Efendi, İstanbul'dan yeterli asker, barut, kurşun, silah ve mühimmat ile zahire gönderilmesini istemiştir⁸⁴. Mısır askerinin adadan kaçması şüphesiz adada kalan diğer askerler kadar ahalinin de moralinin bozulmasına sebep olmuştur. Eşkiyanın da beklediği fırsat bu olduğundan, ahali devletin meseleye en kısa zamanda bir çare bulmasını istemektedir⁸⁵. Ahalinin bu çağrısı üzerine 18 Nisan 1828 tarihinde Adana valisine gönderilen bir emirde kendisinin Kıbrıs muhafazasına takviye ile görevlendirildiği bildirilmiştir. Validen, Erzurum tarafına gönderilmek üzere hazırlanmış olan 1000 kadar askere 500 kadar asker daha ekleyerek en kısa zamanda adaya gitmesi istenmekteydi. Valiye göre, gönderilecek bu askerin 500 kadarının 55 kuruş aylık ile tedarik edilebileceğini ve başlarına Binbaşı Ali Poda'nın geçirildiğini, askerleri disiplinli ve iyi askerler olduğu, bu nedenle kazalardan toplanacak bir takım çiftçi, çoban ve fenn-i azade gafil neferattan oluşacak 1500 asker yerine, vilayetten tertip edilmiş olan 500 askerin gönderilmesi daha isabetli olacaktı. Vali iddiasında o kadar ileri gitmişti ki, "bu askerler gerekirse elbiselerini satarlar ama adanın muhafazasından asla vaz geçmezler" demektedir.

Vali bu askerleri adaya sevk etmek için Tarsus taraflarından kayık tedarik edilmesini istemesine rağmen, hiçbir yerde kayık bulunamamıştı. Bunun üzerine askerlerin İçil sancağı Gelendide iskelesinden adaya gönderilmeleri kararlaştırıldı. Ancak iskele ile Adana arasında 27 saat mesafe olması, askerlerin 4 veya 5 gün içinde buraya gelebileceği, bu zaman zarfında adada

---

⁸⁴ BOA, *Hat.*, nr. 38471-A: 23 Rebi'ü'l-ahîr 1243.

⁸⁵ *Aynı belge-B.*

bulunan beylik gemisinin İçil iskelesine gönderilmesi askerlerin nakli için daha uygun olacaktı. Valinin bu kararı üzerine İstanbul'dan gelen emirde, Adana'dan adaya gönderilecek askerin 500 kadarının İçil sancağı⁸⁶ muhafazasına bırakılarak o civarda bulunan eşkiyanın takibine sevk edilmesi, geri kalan 1000 asker arasından seçilecek 500'ünün hemen adaya gönderilmesi emredilmiştir⁸⁷.

Eşkiya saldırılarından dolayı Kıbrıs adasının takviyesi için gereken mühimmat ve cephane ile birlikte, kıtlık sebebiyle Akka, Tarsus, Anamur ve Karaman taraflarından zahire satın alınarak adanın takviyesi gerekmekteydi⁸⁸. Ali Ruhi Efendi, İstanbul'a başvurarak, Mısır askerinin çoğunun dağıldığını, geride kalanların bir işe yaramaz olduğunu, bu nedenle de İstanbul'dan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye askeri tertib edilerek gönderilmesini istedi. Bunun üzerine bir taraftan İstanbul'dan büyük miktarda cephane hazırlanarak karadan gönderilmek üzere yola çıkarılmış, diğer taraftan Tarsus, Akka, Anamur ve Karaman taraflarına emir-

⁸⁶ İçel Sancağı'nın kıyılarında gemilerin saklanabilecekleri ve su alabilecekleri 15 yer bulunmaktaydı. Sipahiler buralarda nöbet tutmaktaydılar. Öte yandan sahilde bulunan Silifke, Akça kale ve Mamuriye kalelerindeki müstahfızlar muhafaza hizmeti dışında başka hizmetlere gönderilmemekteydi (Çelik, *a.g.m.*, s. 296).

⁸⁷ *BOA, Hat.*, nr. 33933: 3 Şevvâl 1243.

⁸⁸ Gerek adanın fethi sırasında gerekse bundan sonra meydana gelen savaş ve kıtlık sırasında Anadolu ve Anadolu'nun özellikle Silifke ve Karaman yöreleri Kıbrıs için öteden beri bir zahire ve tahıl temin etme merkezi olmuştur. Bu itibarla fetih esnasında Kıbrıs'taki asker için Karaman eyaletinden toplanan zahire yine Karaman'da korunarak ihtiyaç oldukça adaya gönderilmiştir. Anadolu eyaletlerinden toplanan zahire önce Silifke'ye, oradan da adaya nakledilmekteydi (Şenol Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Seferi'ndeki Asker ve Zahire Naklinde İçel Sancağı'nın Rolü", *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (24-27 Kasım 1998)*, c. II., Gazimagusa 1999, s. 111).

ler gönderilerek zahire temin edilmesi istenilmişti⁸⁹. İstanbul'dan Muhassıla gönderilen haberlerde, talep edilen Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye askerinin şimdilik gönderilemeyeceği, bu sebeple Mısır askerinin muhafazada kalmaya devam etmesi emredilmiş, bunlara takviye olarak Anadolu tarafından bir miktar askerin daha bölgeye sevkedilmesine çalışılmıştır.

Bu arada Mora havalisinden, İskenderiye'ye oradan da Kıbrıs'ın Tuzla iskelesine gelen Fransız Beylik gemisi su ve yiyeceklerinin tükendiğini belirterek muhassıldan ihtiyaçlarını gidermek için adaya çıkmak istediklerini belirtince Muhassıl, düşman devletlerin iğfal ve hile içinde olması sebebiyle, bu tür isteklerle de olsa adaya asker çıkarılmasına izin verilmediği belirterek Fransızların isteğini geri çevirmişti. Muhassıl, Fransızların bir gaflet anından faydalanmak isteyebilecekleri düşüncesiyle adanın muhafazasına yönelik tedbirleri artırmış, kalelerin ve sahillerin muhafazasına azami dikkat göstermeye başlamıştı.

Muhassıl, düşman gemilerinin adaya hücum edeceğine dair haberler aldığını, Girit ve diğer adaların zaptından sonra sıranın Kıbrıs'a geldiği hususunda dedikodular olduğu, bundan dolayı da bütün yabancı gemilerin bölgeden uzaklaştığı, eğer düşman gemileri ortaya çıkarsa muharebe de ve muhafaza da gerekli olan mühimmatın azlığından başka, sürüp giden savaşlar sebebiyle adada Müslüman nüfusun azaldığı ve adanın muhafazasıyla görevlendirilmiş olan Mısır askerinin de keyfiyeten dağılması sebebiyle adanın mukavemetinin her an kırılabileceğini düşünmekteydi. Ali Ruhi Efendi, saldıracak düşmana karşı kullanılmak üzere çok miktarda barut, kurşun, tüfenk, mühimmat, zahire ve bir miktar da Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye askarine ihtiyaç olduğunu bir kez daha İstanbul'a bildirmişti. Ali Ruhi Efendi

---

⁸⁹ Karaman dışında Halep, Şam ve Dulkadriye eyaletleri de Kıbrıs'a zahire temin etmekteydi. Bu eyaletlerin zahiresi Trablus ve Payas gibi iskelelerden adaya naklediliyordu (Çelik, *Aynı yer*).

İstanbul'dan gönderilecek zahirenin tüccar gemileriyle Magosa limanına teslim edilmesi halinde, zahire bedelinin adadan ödeneceğini bildirmekteydi.

Kendisine verilen cevapta, adanın ihtiyacına yetecek kadar zahirenin toplanarak tüccar gemileriyle yola çıkarıldığı, mühimmanın ise 25 gün önce karadan gönderildiği haber verilmiştir. Asker konusunda yine bir şey yapılamayacağı, ancak Mısır valisinden biraz daha zahire ve asker istenildiği belirtilen yazıda, muhassılın hakkında iyi şeyler işitilmediği, hatta fakirlere kötü davrandığı yönünde haberler alındığı da ifade edilmiştir⁹⁰.

Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, 12 Ocak 1828 tarihinde İstanbul'a bir mektup göndererek, Devlet-i âliyyenin daimi kölesi olduğunu belirterek Kıbrıs ahalisinin ve askerinin zahire yokluğu çekmesine gönlü razı olmadığından, daha önce bir kaç tüccar gemisiyle zahire göndermiş olduğunu ve bundan sonra da göndermeye devam edeceğini belirtmişti. Paşa, kendi gönderdiği ve adanın muhafazasıyla görevlendirildiği askerinin dağıldığına dair haberlerin gerçekleşme bağlantısı olmadığını, adanın muhafazasına devam edildiğini ve yeterince askerinin bulunamamasının asıl sebebinin, Mısır askerinin Mora, Girit, Kıbrıs, Mekke ve Medine taraflarında bulunmasından dolayı elinin altında yeterli asker kalmadığını, asker tahririne başlandığını ancak, şimdilik adaya asker göndermesinin mümkün olamayacağını, ada için başka taraflardan asker temin edilmesinin daha uygun olacağını, hatta bütün bu sebeplerle Mısır'dan 5-6 ay asker beklenilmemesini istemekteydi.

Mısır valisinin göndermiş olduğu bu takrir üzerine Erzurum valisine haber gönderilmiş ve Kıbrıs'ın muhafazası için asker göndermesi emredilmişti ve zengin bir kişi olan Anamur ayanından Mümin Ağa da nüzul emini olarak tayin edilmişti⁹¹.

⁹⁰ BOA, Hat., nr. 38471: Rebi'ü'l-ahir 1243.

⁹¹ BOA, Hat., nr. 43447: 24 Cemaziye'l-ahir 1243.

Ali Ruhi Efendi de, adanın asker ve zahire yönüyle takviyesi için Adana ve Karaman eyaletleri valilerine, İçil mütesellimine ve Anamur beyine hitaben yazdığı mektuplarla Kıbrıs'a asker göndermelerini istemiştir. Bu mektuplarda adanın stratejik önemi sebebiyle her an bir eşkiya saldırısıyla karşı karşıya kalılabileceği uyarısında bulunmaktaydı. Muhassılın bu çağrısı yakın bir belde olan İçil sancağı mütesellimi tarafından dikkate alınarak, Anamur Beyi Abdülmümin Bey'in başbuğluğunda bir miktar asker gönderilmesi için harekete geçildiğini Kıbrıs'a bildirmiştir.

Muhassıl, İstanbul'dan adadaki kaleler ile tabyaların top ve muhafızlarla takviye edilmesini ve ada ahalisine dağıtmak üzere hafif silahların gönderilmesini istemekteydi. Kısa bir süre sonra ahalinin teçhiz edilmesi için 200 kadar kılınc ve tüfeğin gönderilmesine dair gerekli emirlerin Anadolu tarafına verildiği anlaşılmaktadır⁹².

Kıbrıs muhassılı Ali Ruhi Efendi 9 Şubat 1828 tarihli şukkasında, Kıbrıs adasında topçu neferatına ihtiyaç olduğunu belirtmesi üzerine, adada uzun zamandır 36 nefer topçu olduğu, bu askerlerin memuriyetleri tarihinden beri aylıklarının mukataat hazinesinden verilmekte olduğu tophane nazırı tarafından ihbar edilmiş olup, bu neferlerin defterlere de bu şekilde geçirilmesi istenerek, bundan sonraki aylıklarının nazır tarafından mahallinde ödeneceği defterdar efendiye bildirilmiştir.

Bu arada Burc-i Zafer ve Keyvan-ı Bahr adlı gemiler, Kıbrıs'tan yükledikleri 160 kantar peksimet ile İskenderiye'ye hareket etmişlerdi. Bu gemilerde bulunan 60'tan fazla topçu neferatı adaya indirilmişti. Askerler buradan, İstanbul'a gitmek istiyorlardı. Muhassıl takririnde Kıbrıs'ın zaten maharetli topçulara ihtiyacı olduğunu, eğer izin verilirse bir miktar maaş tayin edilerek bu

⁹² BOA, Hat., nr. 44207.

askerlerin adada kalmasının adanın muhafazası bakımından önemli olduğunu belirtmiştir⁹³.

Mehmet Ali Paşa, düşman gemilerinin adanın etrafında olması sebebiyle hızlı davranarak Ali Ruhi Efendi'nin İstanbul'dan talep ettiği cephane gelene kadar kullanılmak üzere 23 Temmuz 1828 tarihinde 1000 kantar barut hazırlayarak korsan ve tüccar gemileriyle adaya sevk etmek üzere İskenderiye limanına gönderilmişti. Fakat muhassılın istemiş olduğu 10000 adet yuvarlağın çapları hususunda elinde bir bilgi olmaması sebebiyle bir şey yapamadığını, eğer muhassıl çaplarını bildirirse yuvarlakları da hemen gönderebileceğini bildirmiştir⁹⁴.

Kıbrıs ile Anadolu arasında yapılan yazışmalardan, bütün uyarılara rağmen Anadolu'daki valilerin adanın ehemmiyetini iyice kavrayamadıkları ve talep edilen şeyleri yerine getirmedikleri anlaşılmaktadır. Bu sebeple Kıbrıs muhassılı 26 Eylül 1829 tarihinde İçil valisine bir mektup göndererek, Rusya ile barış yapılması da dikkate alınarak, artık adanın muhafazası için İçil'den asker gönderilmesine gerek kalmadığı, çünkü gönderilen askerlerin çoğunun hastalıktan ve parasızlıktan harbe takatlarının kalmadığı, hatta Karpas mahallinde adanın muhafazasıyla görevlendirilen askerlerin sıtma illetine yakalanarak görev dışı kaldıkları, bunların yerine adadan tünfenkçi tayin edilmek zorunda kalındığı anlaşılmaktadır. Muhassıl bu meseleyi daha önce İçil mütesellimine de açtığını, ancak İçil fukurasının perişan olması sebebiyle buradan gönderilecek askerin aylıklarını toplamaktan aciz kaldığına dair haberler gelmesi ve Mısır askerinin de ada fukarasını rencide ederek tazyik altında tuttuğu, hatta faydalarının olmadığı anlaşılarak, hem İçil askerinin hem de Mısır askerinin adadan bir an önce geri çekilmesinin daha hayırlı olacağı ifade edilmekteydi⁹⁵.

⁹³ BOA, Hat., nr. 44208: 23 Receb 1243.

⁹⁴ BOA, Hat., nr. 43621: 11 Muharrem 1244.

⁹⁵ BOA, Hat., nr. 34596: 27 Rebi'ül-evvel 1245.

Burada dikkat edilmesi gereken şey şudur: Adanın ihtiyacı olduğunda devletten şu veya bu şekilde ama acilen asker bulması istenilmekteydi. Ancak tehlike geçtiği zaman da, askerlerin masrafını ada ahalişi çekiyor olmasından kaynaklanıyor olsa gerek, düzeninin bozulduğu, adaya zarar verdikleri vs. bahaneler üretilerek, bu askerlerin geldikleri mahallere gönderilmelerine çalışılmaktaydı. Bu nedenle ada her bakımdan güvensiz bir mahal olarak düşünülüyor ve asker gönderenler de bir şekilde rencide edilmiş olduğundan, bir başka tehlike anında, kimse buraya asker göndermek istemiyordu.

5. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Kıbrıs'ı İşgal Teşebbüsü

Kıbrıs muhassılı, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın gemileriyle asker göndererek Kıbrıs'ı istila etmek niyetinde olduğunu belirterek İçil kaymakamından adanın muhafazası için en kısa sürede 500 asker gönderilmesini istedi. İçil kaymakamı gönderdiği cevabî mektubunda, söz konusu askerın karşılanamayacağını; bu hususu Serasker Paşa ile görüşüğünü ancak böyle bir tehlikenin şimdilik söz konusu olmadığını, buna rağmen adanın açık bir mahal olması sebebiyle bir miktar asker göndermeye çalışacağını belirtmiştir. Mektupta adanın muhafazası için gereken askerın en yakın bir mahal olan İçil'den toplanmasının uygun olacağı; sahilde bulunması ve düşman taarruzuna açık bir mahal olması sebebiyle İçil'in de askere ihtiyacı olacağı anlaşıldığından, Kıbrıs'a gönderilecek askerın İçil yerine, Alaiye'den karşılanmasının daha doğru olacağına karar verilmişti. Alaiye'de ise Anadolu ordusu için hazırlanmış 300 kadar asker bulunduğuna belirtilerek, bunlara bir miktar asker daha ilave edilerek Kıbrıs'a gönderilmelerinin uygun olacağı ifade edilmekteydi.

İçil mütesellimi meseleyi İstanbul'a bildirmişti. Mütesellim sahilde bulunan İçil'in muhafazasının da gerekli olduğunu ve daha önceden Kıbrıs'ta bulunan İçil askerinin aylıklarının devlet hazinesinden karşılanması halinde, şevk ve gayrete gelen ahali, hem sahillerin muhafazasına ve hem de Kıbrıs'a gönderilecek askerin ihracına yardımcı olabilecekti. Devlet meselenin ciddiye-tinin farkında olduğundan İçil müteselliminin bu isteğini olumlu karşılayarak, adanın muhafazası için Alaiye'den gönderilen 500 askerin (40 kuruş hesabıyla) üçer aylıkları devlet hazinesinden peşin olarak verilmişti⁹⁶.

Asker sevkıyatı sırasında, Alaiye sancağına bağlı Manavgat kazasından 400, kazanın ayanı Togayzâde Ali Efendi'den ise masrafları kendi hesabından olmak üzere 100 nefer asker talep edilmişti. Ali Efendi ise Manavgat kazası mahkemesine başvurarak kendisinin bir rençber olarak çift ve çubuğuyla uğraşmakta olduğunu, hatta kazasının nüfusunun tamamının 2000 nefer olduğunu ve kendi kudretinin 100 değil 10 nefere bile yetmeyeceğini, bu nedenle de sözkonusu görevden başışlanması istemiştir⁹⁷. Ayanın bu dileği üzerine şahid olarak çağrılan ahalinin de benzeri ifadeler vermesi sebebiyle, Manavgat ayanının bu mazereti uygun görülmüştü⁹⁸.

Kıbrıs Muhassılı adanın nasıl bir tehdit ile karşı karşıya olduğunu göstermek üzere 1832'de gönderdiği arzuhalde, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın Kıbrıs'ı istila etmek için İskenderiye'de pek çok asker topladığından ve bu askerleri tüccar ve korsan gemileriyle adaya göndermeye hazırlandığından bahsetmekteydi⁹⁹. Muhassıl,

⁹⁶ BOA, Hat., nr. 20175.

⁹⁷ BOA, Hat., nr. 20156-A.

⁹⁸ BOA, Hat., nr. 20156-B, C, E.

⁹⁹ 20 Ocak 1832'de Konya'ya ulaşan Mısır orduları komutanı ve Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, 3 Şubat tarihinde babasına yazdığı bir mektupta Kıbrıs'ın önemini şu şekilde açıklamaktaydı: "İstiklal mad-desi iki elçi ile beraber yapılacak müzakerelerde en başta gelmelidir;

Mehmed Ali Paşa'nın söz konusu gemilere donanmasına ait savaş gemilerinden dört adet Berik ve iki adet de Fırkateyn katarak, bu gemileri Ağustos ayının 16. günü İskenderiye boğazından sevk edeceğine dair Tuzla'daki Flemenk ve Rus konsoloslarından haberler alındığını belirtmişti.

Muhassıl, haberin doğru olması halinde, işgale engel olmak için gereken herşeyi yapacağını, ancak adanın etrafının 750 mil açık bir alan olduğunu; emri altında bulunan İçil askeri, timarlı sipahiler, müstahfız neferatı ve ada ahalisi ile düşmana karşı koymaya çalışacağını; isyan halinde olan Mısır valisi'nin ada üzerine sevk ettiği askerin de henüz gelmemiş olmasından faydalanarak, adanın muhafazasına hazırlanmak için 18-20 gün içinde Anadolu'dan işe yarar pek çok askerin gönderilmesi gerektiğini Serdâr-ı ekrem ve Kaptan Paşa'ya haber vermişti¹⁰⁰.

1 Eylül 1832'de Ordu-yı hümayûn seraskeri Mehmed Paşa'nın tatarları İstanbul'a giderek, Mısır valisinin askeriyle Adana'ya geldiği haberlerini iletmişti. Tatarlar, Gülek Dizdarı'nın ise, Gülek

---

çünkü istiklal hayati bir meseledir ve dolayısıyla her şeye takaddüm etmesi icabeder. Bunu temin ettikten sonra Antalya, Adana ve Kıbrıs adasını istemeliyiz. Mümkün olduğu takdirde Tunus ve Trablusgarb'da bunlara ilave edilmelidir. Bunlar isteklerimizin en azı olmalıdır. İstiklalimizi elde etmekteki gaye ülkemizi merkezileştirmek ve onu garantilerle çevirmektir; bunun için elden geldiği kadar ısrar etmeliyiz... Antalya ve Adana'yı istemekteki sebep, kereste ihtiyacımızı temin etmek içindir. Çünkü donanmamızın istikbali, memleketimiz keresteden mahrum olduğu müddetçe, buna bağlıdır. İngiltere'nin bize kereste ihracını menettiğini ve sen de Avusturya'ya müracaat ettiğini, fakat reddedildiğini yazıyorsun... Kereste meselesinin ehemmiyetini daha fazla tebarüz ettirmeğe lüzum görmüyorum.... Kıbrıs'ın Mısır'a ilhaki ise münakaşa götürmez bir zarurettir: Kıbrıs evvela donanmamıza bir üs vazifesi görecektir, saniyen Babıâli'ye karşı ülkemize girecek bir yolu kapayacaktır...." demektedir (Altundağ, *a.g.e.*, s. 104-5).

¹⁰⁰ BOA, *Hat.*, nr. 19858.

Boğazı'nın takviyesi için yakın kazalardan toplanacak asker ve cephanenin acilen gönderilmesini istediğini bildirmişlerdi.

İstanbul'dan gönderilen emirlerle Niğde'de bulunan bir miktar cephane Defterdâr Efendi vasıtasıyla tutulan arabalara doldurularak, Ulukışla kazasının 10-15 saat mesafesinde bir mevkiye nakledilmeye başlandı. Gülek Boğazı tarafında ise fişenk olmadığından, bunun da Niğde tarafından getirilmesine karar verildi. Dizdarın gönderdiği bir başka mektuptan, Mehmed Ali Paşa'nın komutanlarından Abbas'ın Tarsus'a hareket etmek üzere olduğu ve Mehmed Ali Paşa'nın da Kıbrıs'a hücum etmek niyetinde olduğu tespit edilmiştir.

Devlet 1 Eylül 1832 tarihinde aldığı bir haberde, Abbas üzerine gönderilen ordunun Konya'ya daha on gün önce ulaşmasında herhangi bir kasıt olmadığı, ancak Mehmet Ali Paşa ve ordularına karşı hazırlanan plan ve programın hâlâ bir sırasına konulamadığı anlaşılmıştır. Hatta en önemlisi de Gülek Boğazı'nın muhafazası işi de henüz halledilememişti. Gülek Boğazı'nın güvenliği için bazı kazalardan asker toplanılmasına başlandığı ve bugünlerde askerin boğaza yerleştirileceğinden bahsedilmekteydi.

Tarsus taraflarına yönelmiş olan Mısır askeri ise, büyük ihtimalle Kıbrıs'a saldırmak niyetiyle İçil'e yönelmişti. Mısır askerini karşılamak ve İçil'in muhafazasını temin etmek için, Hacı Ali Paşa memur edilmiş olup, maiyyetine de 400 asker verilmişti. Buna rağmen gerek İçil'in savunması için gerekse Gülek boğazının geçilmesi halinde Konya'da açılacak ikinci bir cephede alınacak tertibat için, pek çok askere ihtiyaç olduğu tahmin edilmekteydi. Ancak Konya ovasının açık bir mahal olması sebebiyle daha fazla tabyaya ve bu tabyaları korumak içinde daha çok top ve mühimmat ihtiyacı vardı. Fakat bütün çabalara rağmen bunların henüz yarısı dahi temin edilememişti¹⁰¹.

¹⁰¹ BOA, *Hat.*, nr. 19885-B: 6 Rebi'ül-ahîr 1248.

Mehmed Ali Paşa'nın bütün bu hazırlıklarının aslında Kıbrıs'ı istila etmek gibi bir niyete dayanmadığı sonradan meydana gelen gelişmelerden anlaşılmıştır¹⁰². Mehmed Ali Paşa, ordularını doğrudan Anadolu'nun içlerine sevk etmiş ve Osmanlı Devleti'ni kendi isteklerini kabul etmesi yönünde tehdit etmek ve belki de hanedanlığı ele geçirerek İmparatorluğun tamamına hükmetmek istemiştir. Ancak İngiltere ve Rusya ile yapılan anlaşmalar sebebiyle hadiseler birden aleyhine dönmüş olduğundan Kıbrıs'ın, Mısır tarafından işgal edilmesiyle ilgili tehdit de kendiliğinden ortadan kalkmıştır.

6. Sonuç

Kıbrıs Osmanlı Devleti için Akdeniz'de daimi bir stratejik mevki olmuştur. Kuzey Afrika'nın muhafazası ve Anadolu kıyılarının korunması bu adanın ele geçirilmesine bağlıydı. Bu sebeple 1571 yılında yapılan hareket bütün olumsuzluklara rağmen sonuçlandırılmaya çalışılmıştır. Fetihten sonra ada teşkilatlandırılmış, huzura kavuşmuştur. Adanın bundan sonraki dönemi yeni bir kalkınma hamlesiyle temayüz etmiş, üzerinde yaşayan topluluklar Venedik ve Latin döneminden kalan zulüm ve perişanlıktan kurtarılmıştır. Ortodoks kilisesi yeniden ihya edilerek gayrimüslimler korunmuştur. XIX. yüzyıl bütün Akdeniz kadar Kıbrıs için de olumsuzluklarla doludur. Napolyon'un Mısır'ı işgali ile başlayan huzursuzluk giderek Akdeniz'in her tarafına yayılınca, ada önemli bir stratejik mevki halini almış, İngiliz, Fransız ve Osmanlı donanmalarının çatışma

¹⁰² Mayıs 1833 tarihinin başlarından itibaren Osmanlı Devleti ile Mısır valisi Mehmed Ali Paşa arasında başlayan müzakereler neticesinde ortaya konulan antlaşma şartlarına göre Mısır, Şam, Halep, Akka, Berut, Trablusşam, Girit, Kudüs ve Nablus Mehmed Ali Paşa'ya, Habeşistan, Cidde, Mekke İbrahim Paşa'ya veriliyordu. Antlaşma şartlarında da görüldüğü gibi Kıbrıs kesin olarak şartlar dışında tutulmuştur (Altundağ, *a.g.e.*, s. 130).

bölgesinde kalmış olduğu gibi, bu donanmaların ikmal ve iâşe merkezi haline gelmiştir. Osmanlı Devleti adayı düşmanlarından korumak için buradaki tahkimatını artırırken, İngiltere, Fransa tehdidine karşı Mısır ve Hindistan su yolunun korunması için Kıbrıs'taki etkinliğini artırmak amacıyla Osmanlı Devleti'nden bazı imtiyazlar almıştı. Bu imtiyaza rağmen Napolyon'un manevralarından cesaret alan Rum korsanlara karşı ada kaderiyle baş başa bırakılmıştır. Rum korsanlar adanın Mora gibi bir statüye kavuşturulabilmesi amacıyla Türklere karşı olan saldırılarını sıklaştırdıkları gibi, karaya adam çıkararak adayı işgale yönelik faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti bu korsanlara karşı donanması ile bir sonuç alamayınca, çare olarak adanın bütün kalelerinin tahkim edilmesi ve buradaki asker sayısını artırmaya başlamış, Napolyon'un Mısır'dan çekilmesi ve Mora'daki statünün tamamlanması, adaya olan taarruzların sonuçlanmasını temin etmiştir. Bununla beraber Napolyon tehlikesi ortadan kalktıktan sonra Kıbrıs'ın Rum korsanlara karşı muhafazası işi önce Sayda valisi Abdullah Paşa'ya verilmişti. Onun Osmanlı Devleti'ne isyanı sonrasında bu görev Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya verildi. Bu el değiştirme hareketi Kıbrıs'ı Mısır valisi ile Sayda valisi Abdullah Paşa arasında bir nüfuz mücadelesi alanına dönüşmüş oldu. Bu mücadele kısa bir zaman sonra Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı neticesinde, neredeyse Kıbrıs'ın Mısır ordularınca işgali dahi gündeme geldi. Ancak bu da etkin bir diplomasi ile engellenmiş olup, nihayet Kıbrıs'ın muhafazası uluslararası bir statü kazanarak, Osmanlı-İngiliz donanmasının muhafazası altına alınmış oldu. Bu işgal ve tehditler döneminde Kıbrıs, hem Osmanlılar, hem de özellikle İngilizler tarafından bir ikmal ve iâşe, haber alma ve casusluk merkezi haline getirilmişken, Fransa ve onun desteklediği Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından Osmanlı Devletini tehdit etmek veya kendi geleceklerini garanti edecek bir çıkış yolu olarak kullanılması açısından önemli bir yer olmuştur.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Kıbrıs'taki İngiliz Konsolosluğu ve Faaliyetleri

Doç. Dr. Ali Eftal ÖZKUL

(Yakın Doğu Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümü)

1. Giriş

Kıbrıs adası Akdeniz'de ve özellikle Doğu Akdeniz'de stratejik ve coğrafi bakımdan çok önemli bir konuma sahip bulunmaktadır. Söz konusu konumundan dolayı tarih boyunca Akdeniz ticaretinde önemli bir paya sahip olmuştur. Akdeniz'de ticaret yapan devletler Kıbrıs adasını çeşitli amaçları için kullanmaktaydılar. Dolayısıyla Osmanlı ülkesinde veya Akdeniz'de ticaret yapan devletlerin hemen hemen hepsinin adada tüccarı bulunmaktaydı. Kıbrıs adasında bulunan yabancı tüccarın sorunlarıyla ilgilenmeleri için İstanbul'da elçileri bulunan devletler adaya vekilleri olan konsolosları atamaktaydılar. Söz konusu konsoloslara Osmanlı Devleti tarafından ticareti canlandırmak için geniş yetkiler verilmiştir¹⁰³.

¹⁰³ XVIII. yüzyılda adada bulunan konsoloslar ve tercümanları için bk. Ali Eftal Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İstanbul 2005, s. 104-117; Mehmet A. Erdoğan, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümânları", *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (24-27 Kasım 1998)*, Gazimagusa 1999, c. II, s. 316-328.

Akdeniz’de yapılan Kıbrıs bağlantılı ticaret Kıbrıs halkını da etkilemekte ve adanın sosyo-ekonomik kültüründe derin izler bırakmaktaydı. Bu araştırmada İngiltere’nin Akdeniz ticaretine egemen olmak için gösterdiği faaliyetler içerisinde Osmanlı idaresindeki Kıbrıs adasında bulunan konsolosunun ve konsolos tercümanının etkisi ve faaliyetleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca Akdeniz’de yapılan kaçakçılık, Osmanlı Devleti’ne gümrük vermemek için kullanılan çeşitli yöntemler ve Batılı devletlerin kendi aralarında Akdeniz’deki çatışmalarının Osmanlı Devleti’nin ekonomisine yaptığı zararın boyutları da tespit edilmeye çalışılmıştır.

Konsolos, yabancı bir ülkenin ticaret kenti veya iskelesinde, başta kendi ülkesinin ticarî çıkarları olmak üzere vatandaşlarının ve tüccarının haklarını koruyan, ticaret gemilerine nezaret eden ve bulunduğu ülke makamlarınca da tanınmış idarî ve ticarî ayrıcalıkları bulunan memura verilen isim olup Lâtince *consul* kelimesinin Türkçe karşılığıdır¹⁰⁴.

Ahîdnâmeli devletler, İstanbul’da devamlı elçi bulundukları gibi, gereksinim duydukları kentlerde konsolosluk açma hakkına sahiptirler. Konsolosların can ve mal güvenlikleri Osmanlı Devleti’nin garantisi altındadır¹⁰⁵. Osmanlı Devleti, Doğu Akdeniz ve Karadeniz’e hâkim olunca, belli başlı ticaret iskele ve merkezlerindeki Avrupa devletleri konsolosları ile çeşitli temas ve ilişkilerde bulunmuş, ticaret ve deniz işlerinde onları ilgilendiren hüküm ve antlaşmalar yapmaya başlamıştır.

XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı ülkesinde serbest ticaret yapma hakkına Venedik ve Fransa devletleri sahip bulunmaktaydı. Diğer devletler 1569 kapitülasyonlarına göre Fransız

¹⁰⁴ M. T. Gökbilgin, “Konsolos”, *İA*, c. VI, s. 836.

¹⁰⁵ Mübahat S. Küttükoğlu, “Ahîdnâmeler ve Ticâret Muâhedeleri”, *Osmanlı*, Ankara 1999, c. III, s. 331.

bayrağı altında ticaret yapabilmekteydiler¹⁰⁶. Bugünkü anlamı ile konsolosluk teşkilât ve hükümleri Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez Kanunî Sultan Süleyman zamanında Fransa ile yapılmıştır. Fransa'ya verilen *hükm-i şerife* göre konsolos, idare ve nezareti altında bulunan vatandaşlarının herhangi bir zarara uğramaları durumunda, şikâyetlerini yerel makamlara yansıtacak; kendi aralarındaki anlaşmazlıkları çözecek; vasiyetname hükümlerini yerine getirecek ve kalan eşyaları kabul ve teslim edecek, kişisel yiyecek ve giyeceğini tedarik gibi konularda tam bir serbestlik içinde olacaktır. Diğer taraftan konsolosluğa bağlı gemilere hiçbir şekilde el konulmayacak, resmî sıfatı taşıdığı sürece hak ve yetkileri sınırlandırılmayacak ve kendisi de gözaltına alınmayacaktır. Ayrıca konsolosların, kendi ülkelerinin tebaası olan tüccar ve vatandaşları arasındaki hukuk ve ceza davalarını, kendi kanun ve âdetlerine göre görmeleri yetkisi kabul edilmiştir¹⁰⁷.

Fransa'ya verilen ayrıcalıkları diğer devletlere verilenler izlemiştir. İngiltere'ye (1580), Hollanda'ya (1612), Avusturya'ya (1616), İsveç'e (1737), Sicilyateyn'e (1740), Danimarka'ya (1756), Prusya'ya (1761) ve İspanya'ya (1783) Fransızlara verilen ahidnâmenin benzerleri verilmiştir¹⁰⁸.

Ahidnâmeler, XVIII. yüzyıla kadar ahidnâmeyi veren padişahın saltanat zamanı içinde geçerliydi. Dolayısıyla her padişah değişikliğinde yenileniyordu. Tanzimat'tan önce son yenilenen ahidnâme, 1740 tarihinde Fransızlarla yapılandır¹⁰⁹. Bu ahidnâmenin bir kopyası incelenen döneme ait sicillerde kayıtlı bulunmaktadır. Genellikle yenilenen ahidnâmelere yeni haklar eklenmektedir.

¹⁰⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri I (1580-1838)*, Ankara 1974, s. 8 vd.

¹⁰⁷ Gökbilgin, "Konsolos", *İA*, c. VI, s. 837.

¹⁰⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, "Ahidname", *DİA*, c. I, s. 537 vd.

¹⁰⁹ Kütükoğlu, "Ahidnâmeler ve Ticâret Muâhedeleri", s. 330.

İlk zamanlarda, herhangi bir devlet konsolosu, başka bir devletin tüccar ve halkına vekâleten gerektiğinde yardımcı olabilmekteydi. Öteden beri Fransa, İngiltere ve Hollanda'nın konsoloslukları, Ege denizindeki adalar ve ülkeler ile Sakız, Kıbrıs gibi yerlerde uzun müddet Osmanlı Devleti halkından olan Hristiyanlar tarafından yapılmıştır. Bu durum bazı yol-suzluklara neden olduğundan, Osmanlı Devleti, Sakız, Kıbrıs ve diğer yerlerdeki Fransız, İngiliz ve Hollanda konsolosluklarının bundan böyle kendi milletlerine mensup insanlar tarafından yapılmasını istemiştir¹¹⁰.

Osmanlı Devleti konsoloslara çok geniş haklar tanımıştır. Konsolos ile davası olanların *Divan-ı Hümayunda* dinleneceği, vatandaşlarından birinin vefatı durumunda malının konsolos marifetiyle varislerine verileceği, Osmanlı ülkesinde alış veriş, kefalet ve diğer konularda konsolosların kadiya müracaatı ile sicile kaydedilmeyi isteyip hüccet alabilecekleri, yabancılara ait esirler konusunda konsolosun sözünün dinleneceği, vatandaşlarının arasındaki anlaşmazlıkları kendi kanunlarına göre, konsolosun çözeceği, konsoloslar ile dava talep eden Osmanlı halkının, onların tercümanları ile dava olabilecekleri, konsolosların kapılarının emniyeti için istedikleri yeniçeriye yasakçı olarak kullanabilecekleri belirtilmektedir¹¹¹.

Her konsolosun en az bir tercümanı ve kapıda nöbet tutan iki yeniçeri askeri bulunmaktadır. Konsolosları korumakla görevli olan yeniçeriler, konsolos bina dışına çıktığında onunla birlikte gitmektedirler¹¹². Ayrıca konsoloslara, kendi tüccarından konsolosluk hakkı almak, *haraç*, *kasabiye* ve *örfi tekâliften* muaf olmak gibi haklar verilmiştir¹¹³.

¹¹⁰ Gökbilgin, "Konsolos", *İA*, c. VI, s. 837.

¹¹¹ Gökbilgin, "Konsolos", *İA*, c. VI, s. 838.

¹¹² Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)*, Lefkoşa 1994, s. 293.

¹¹³ Gökbilgin, "Konsolos", *İA*, c. VI, s. 838.

Kıbrıs adasında yapılan ticaret, bu ticarete başrolü oynayan yabancı tüccar ve onların getirdikleri veya alıp götürdükleri ticarî mallar ile bu mallardan adada alınan gümrükler sadece Kıbrıs açısından değil bütün imparatorluk için önemliydi. Kıbrıs adasında ticaret ve sanayi de Osmanlı Devleti'yle birlikte gelişme göstermiştir. Osmanlı idarecilerinin yaptıkları yeni düzenlemelerle Kıbrıs'ın fethinden itibaren söz konusu sektörler Lâtin kökenli tüccarın tekeline çıkarılarak adalıların bu sahalarda etkin olması sağlanmıştır. Lâtinler döneminde önemli bir ticaret limanı olan Magusa'nın yanına Osmanlı devrinde Tuzla (Larnaka) ve Limasol eklenmiştir. Magusa ise fetihten itibaren Osmanlılar tarafından faal kullanılmadığından dolayı şehrin ticarî boyutu gittikçe azalmıştır¹¹⁴. XIX. yüzyılda Magusa adanın Tuzla ve Limasol'dan sonra gelen üçüncü işlek limanı durumuna düşmüştür¹¹⁵. Adaya gelen seyyahlar Kıbrıs'ın az sayıda limanı bulunmasına rağmen bütün Levant kıyılarından daha iyi korunabilen ve daha çok gemi barındırabilen limanlara sahip bulunduğunu bildirmektedirler¹¹⁶. Bazı kaynaklarda Tuzla (Larnaka), Limasol ve Magusa limanlarının yanına Baf'ın da eklendiğini görmekteyiz. Hatta adada konsolosu olan birçok devletin Kıbrıs'ın ticaret limanlarında konsolosluk ajanı veya vekili bulundurduğu çeşitli kaynaklardan öğrenilmektedir¹¹⁷.

¹¹⁴ Ronald C. Jennings, "Maghosha", *EI2*², (Çev. M. A. Erdoğan), "Mağosa", *Tarih Yazıları*, İstanbul 2006, s. 294.

¹¹⁵ Jennings, *a.g.e.*, s. 300.

¹¹⁶ Jennings, *a.g.e.*, s. 296.

¹¹⁷ Erica Ianiro, "Notes On Venetian Commerce On Cyprus In The 18th Century", *Ottoman Cyprus, A Collection of Studies On History And Culture*, (Ed. M.N. Michael, M. Kappler and E. Gavriel), Germany 2009, s.183 vd; Harry Luke, *Cyprus Under The Turks 1571-1878*, London 1989, s. 277; *KŞS*, 24/169-1; *KŞS*, 24/175-1; Claude D. Cobham, *Excerpta Cypria, Materials for a History of Cyprus. With an Appendix On Bibliography of Cyprus*, Cambridge 1908, s. 392.

Osmanlı Devleti'nin konsolosların sadece Tuzla'da ikamet etmelerine izin vermesinden dolayı Tuzla, Doğu Akdeniz ticaretinde önemli bir ihraç ve transit limanı olmuştur¹¹⁸. Liman kentlerinin yanı sıra başkent Lefkoşa da adanın idarî merkezi olduğundan dolayı ticarî bir merkez konumuna da gelmiştir. Kıbrıs ipek ve baharat ticareti terminallerine yakın kaldığı sürece Lefkoşa bir ticaret merkezi olarak kalmıştır¹¹⁹.

Kıbrıs'taki konsoloslar, Tuzla kazasında (Larnaka) kalmaktadırlar. Buradaki konsoloslar protokoldeki yerleri itibariyle kadı ve kaymakamdan daha önde, fakat validen daha sonra gelmektedirler¹²⁰. Osmanlı Devleti, yabancı devletlerin konsoloslarını Kıbrıs adasında Tuzla (Larnaka)'da toplayarak hem onların güvenliklerini daha kolay sağlamayı hem de adadaki ticareti denetim altında tutmayı amaçlamıştır¹²¹. Osmanlı Devleti konsolosları ve konsolos vekillerini Tuzla'da toplamasına karşın XIX. yüzyıl belgelerinde konsolosların ve vekillerinin Tuzla'dan başka Lefkoşa, Limasol ve BaĢta da kalmalarına engel olamadığı görölmektedir¹²².

Belgelerden anlaşıldığına göre, Kıbrıs'ta ilk konsolosluk açan devletler, Akdeniz ticaretinde etkin olan Fransa, İngiltere, Venedik¹²³,

¹¹⁸ Kemal Çiçek, "Kıbrıs", *DİA*, c. XXV, s. 377 vd.; A. H. De Groot, "Kubrus" *EP*, V, Leiden 1986²; (Çev. M. A. Erdoğan), "Kıbrıs", *Tarihin İçinden*, İstanbul 2006, s. 296 vd.; İaniro, *a.g.m*, s. 183.

¹¹⁹ Jennings, *a.g.e.*, s. 369.

¹²⁰ Gazioğlu, *Kıbrıs'da Türkler*, s. 294.

¹²¹ Eyüp Özveren, "Marsilya Ticâret Odası Belgelerinde XIX. Yüzyıl Öncesi Kıbrıs", *Journal of Cypriot Studies*, III/1, Gazimagusa 1997, s. 15 vd.

¹²² *KŞS*, 24/169-1; *KŞS*, 24/175-1. Kıbrıs Şeriye Sicili (Lefkoşa Şeriye Sicili), burada ilk önce defter numarası verilmiş, daha sonra sırasıyla sayfa sayısı ve hüküm numarası belirtilmiş ve çalışmanın tamamında, sicillere yapılan atıflarda bu yol izlenmiştir.

¹²³ Erdoğan, "Avrupalı Konsoloslar ve Tercümânları", c. II, s. 317.

Felemenk¹²⁴ (Hollanda) ve Ceneviz¹²⁵ devletleridir. Araştırmaya konu olan 1571-1878 yılları arasındaki devrede Kıbrıs'ta France (Fransa)¹²⁶, İngiltere¹²⁷, Nederlande/Felemenk (Hollanda)¹²⁸, Venedik Cumhuriyeti¹²⁹, Ceneviz Cumhuriyeti¹³⁰, Roma İmparatoru (Nemçe/Avusturya-Macaristan)¹³¹, İsveç (İsveç-Norveç)¹³², Sicilyateyn Krallığı (Sicilya ve Analpa)¹³³, Dubrovnik Cumhuriyeti (Ragusa)¹³⁴, Danimarka¹³⁵ Rusya¹³⁶, İspanya Krallığı¹³⁷, Prusya¹³⁸, Cezair-i Seba Cumhuriyeti¹³⁹, Sardunya¹⁴⁰, Belçika¹⁴¹, Yunanistan¹⁴², Amerika¹⁴³

¹²⁴ KŞS, 3/128-6.

¹²⁵ KŞS, 5/74-2.

¹²⁶ KŞS, 15/116-1.

¹²⁷ KŞS, 16/162-1.

¹²⁸ KŞS, 16/202-2.

¹²⁹ KŞS, 16/63-2.

¹³⁰ KŞS, 5/74-2.

¹³¹ KŞS, 16/160-1; KŞS, 16/160-2.

¹³² KŞS, 16/207-1.

¹³³ KŞS, 17/4-1.

¹³⁴ KŞS, 16/212-1.

¹³⁵ KŞS, 18/91-1.

¹³⁶ KŞS, 18/125-3; 24 Eylül 1784 tarihinde Rusya devletine de Aynalıkavak ticaret anlaşmasıyla diğer devletlere tanınan haklar tanınmıştır; KŞS, 21/29-1. Sicillerde tespit edilen Kıbrıs'taki ilk Rus konsolosu 27 Temmuz 1785 tarihinde ataması yapılan kaptan İvan Ecali'dir

¹³⁷ KŞS, 22/64-2.

¹³⁸ KŞS, 22/124-1.

¹³⁹ KŞS, 24/141-1.

¹⁴⁰ KŞS, 36/153-2.

¹⁴¹ KŞS, 38/179-1.

¹⁴² Hasan Samani, *Tanzimat Devrinde Kıbrıs (1839-1878)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2006, s. 126; KŞS, 40/174-1. Adadaki ilk Yunan konsolos vekili olan Dimitri Mergadini bu göreve 22 Safer 1262/19 Şubat 1846 tarihinde atanmıştır.

¹⁴³ KŞS 35/33-2; KŞS, 45/98-1.; Kıbrıs adasında Tuzla kazasına 1833 yılında atanan ilk Amerikalı Konsolos vekili Manali Mariyo'dur; Lima-

ve İtalya'nın¹⁴⁴ konsolos veya konsolos vekiline rastlanmaktadır. Yukarıda da söz edildiği gibi Osmanlı Devleti, yabancı devletlerin temsilcisi olan konsoloslara çok geniş haklar tanıdığından, adada bulunan Osmanlı idarecilerinin bunları otorite altına alması veya denetlemesi olanaksız denecek kadar zordu¹⁴⁵.

Araştırılan yıllarda, Kıbrıs'ta en fazla Fransız ve İngiliz konsoloslarının faal oldukları görülmektedir. Bunun nedeni ise, Kıbrıs'a en fazla İngiliz ve Fransız tüccarın gelmesidir. Osmanlı Devleti'nin, bütün konsoloslara hemen hemen aynı hakları tanıdığı, birkaç devlete ait konsolos beratından anlaşılmaktadır.

Kıbrıs'ta bulunan konsoloslar, İstanbul'daki devletlerinin elçilerine bağlıdır. Herhangi bir sorunları olduğunda, bunu İstanbul'daki elçilerine aktarırlar ve elçileri de bu sorunu devletin en üst makamına ileterek çözümünü sağlardı. Konsolosların görev ve atanmaları veya görevden alınmaları her zaman İstanbul'daki elçinin padişaha sunacağı dilekçeyle gerçekleşmekteydi¹⁴⁶.

2. İngiliz Konsolosluğu

Ortaçağ boyunca İngiltere doğunun ticaret mallarını Venedik ve Cenevizli araçlar vasıtasıyla temin etmekteydi. XIV. yüzyıldan itibaren İngilizler Akdeniz ticareti ile ilgilenmeye başladılar.

---

sol iskelesine atanmış olduğu tespit edilebilen ilk Amerikalı konsolos vekili ise Mösyö Yasefiri'dir (Haydar Çoruh, *II. Mahmut Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî ve İctimai Yapısı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008, s. 466.

¹⁴⁴ KŞS, 47/2-4. İtalya 1870 yılında siyasî birliğini tamamladıktan sonra Kıbrıs adasında konsolos veya konsolos vekili atamıştır. Dolayısıyla İtalya menşeli devletlerin (Ceneviz, Venedik, Sicilyateyn) konsolosları yerine tek bir konsolos atanmıştır.

¹⁴⁵ KŞS, 14/121-1; Erdoğan, "Avrupalı Konsoloslar ve Tercümânları", c. II, s. 317; Samani, *a.g.t.*, s. 125 vd.

¹⁴⁶ Özkul, *a.g.e.*, s. 107.

Hatta Akdeniz ticaretinde kendilerine aracılık yapan İtalyan şehir devletlerini (Ceneviz-Venedik) devreden çıkartarak doğrudan kendi gemileriyle bu ticarete dâhil olmaya çalıştılar. Ceneviz ve Venediklilerin bu teşebbüse engel olmaya çalışmaları yüzünden İngiliz gemileri bir süreliğine Akdeniz'den uzaklaştı¹⁴⁷. İngiliz gemileri XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren düzenli olarak Akdeniz'i ziyaret etmeye başladılar. Bristol ve Southamton limanlarıyla Sicilya, Girit, Sakız hatta Kıbrıs, Trablusşam ve Beyrut arasında düzenli seferler yapılmaya başlandı¹⁴⁸. 1552'ye kadar İngilizler Sakız adası'nda da bir ticaret memuru bulundurmaktaydı. Fakat İngilizlerin Akdeniz seferleri 1552 yılında bilinmeyen bir nedenden ötürü kesilmiş ve 1573'e kadar hiçbir İngiliz gemisi bu denize girmemiştir denilebilir. İngilizlerin tekrar Akdeniz'de görülmeleri İnebahtı (Lepanto) deniz savaşı'ndan sonradır. 1573 yılından itibaren İngilizler aradaki araçları kaldırarak Akdeniz ticaretini doğrudan doğruya yürütmek üzere faaliyete geçtiler. İlk yıllarda İngiltere bandıralı ticaret gemileri Batı Akdeniz'in Hristiyan sahillerine gidip geliyorlardı. 1579-80 sonrasında ise artık Doğu Akdeniz kıyılarına da uğramaya başlamışlardır. İngilizlerin Doğu Akdeniz'e önem vermelerinin nedenleri arasında Çin'den gelen ipeği araçlar vasıtasıyla değil doğrudan kendi gemileriyle nakletme isteği idi¹⁴⁹.

İlk kez 1553 yılında Kanuni Sultan Süleyman, İngiliz tacirlerinden Antony Jenkinson'a bir ticaret izni verdi. İngilizler William Harborne adlı tüccar aracılığıyla Osmanlı Devleti'nden 1580 yılında elde ettikleri imtiyazlar sonrasında artık Akdeniz'de kesintisiz

¹⁴⁷ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 6-9; Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları, İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğundaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İstanbul 2004, s.15-21.

¹⁴⁸ Theodore Bent, *Early Voyages and Travels In The Levant*, Haklüt Society's publications, London 1893, s. v.

¹⁴⁹ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 6-9.

faaliyet göstereceklerdir. Harborne İstanbul'a gönderen tacirlerin de dâhil olduğu 12 tüccara yedi sene süreyle Osmanlı ülkesi ile ticaret yapma imtiyazı verilmesiyle Turkey Company kuruldu. Söz konusu şirketin tüccarı, o tarihlerde Doğu Akdeniz'de ticaret yapan Venice Company ile rekâbet halindeydiler. Aynı malların ticaretini yapan bu iki şirketin birleştirilmesi için İngiliz tacirlerinin girişimleri sonucunda 7 Ocak 1592 tarihinde iki şirketin birleştirilmesiyle Levant Company kuruldu¹⁵⁰.

Osmanlı Devleti'nde görev yapan elçi her ne kadar kral veya kraliçe tarafından görevlendiriliyorsa da, gerek elçi ve konsolosların maaşları gerekse de elçilik ve konsolosluk masrafları Levant Company bünyesinde faaliyet gösteren tüccarca ödenen konsolosluk haklarından karşılanıyordu. İzmir, Halep, Selanik, Akka ve Edirne'deki konsoloslarla Çanakkale'de bulunan konsolosluk ajanı Levant Company şirketinden sabit bir aylık alıyorlardı. İskenderiye ve Patras'taki konsoloslar maaşlarını kendilerine tamamen ya da kısmen tahsis edilen konsolosluk haklarıyla elde ediyorlar; Kıbrıs'taki konsolos veya konsolosluk ajanı ile Sakız adasındaki konsolos yardımcısı düşük bir maaşın yanı sıra bulundukları limanın konsolosluk haklarının bir kısmını alıyorlardı. Osmanlı ülkesinin diğer yerlerinde görev yapan konsolos yardımcıları ve konsolos ajanları herhangi bir maaş almıyorlardı¹⁵¹. Kıbrıs'ta görevli İngiliz konsoloslarından 1843 yılında göreve atanan Niven Kerr'in 1846 yılındaki maaşı 400£ iken¹⁵², 1799 yılında göreve atanan İngiltere konsolos yardımcısı Antonio Vondiziano'nun 1825 yılındaki maaşı 45£ idi¹⁵³.

XVIII. yüzyılda başta Fransız rekâbeti olmak üzere çeşitli nedenlerle gerileyen İngiliz ticareti karşısında Levant Company

---

¹⁵⁰ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 9-15; Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.15-21.

¹⁵¹ Koçabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 34 vd.

¹⁵² Koçabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 57.

¹⁵³ Koçabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 37.

Türkiye’deki elçilik ve konsolosluklarının giderlerini karşılayamadığı gerekçesiyle İngiliz hükümetinden yardım istemiştir¹⁵⁴. XVII. yüzyılda, İngiltere’nin Osmanlı ülkesindeki en önemli üç ticaret merkezi, İstanbul, İzmir ve Halep’ti. XVIII. yüzyılda Osmanlı İngiliz ticarî faaliyetlerinde gözle görülür bir gerileme söz konusudur. Bu gerilemenin neticesi olarak Osmanlı ülkesinin bazı bölgelerinde (İstanbul, İzmir, Halep vd.) faaliyet gösteren İngiliz konsoloslarının sayılarında azalma olmuştur. Bununla birlikte bu yerlerin dışında Girit ve Kıbrıs’a bir konsolos atanmış, Sakız adasına bir konsolos yardımcısı, Ankara’ya da bir konsolosluk ajanı görevlendirilmiştir¹⁵⁵.

XIX. yüzyılda sanayi devrimi nedeniyle yeni bir hız kazanan Osmanlı İngiliz ticarî faaliyetleri, İngiltere’nin devlet olarak artan gücü ve Osmanlı nezdinde artan siyasî etkinliği ve merkantilizmin yerini liberalizme bırakması Levant Company’nin sonunu getirirken, İngiliz konsolosluk şebekesinin de doğrudan hükümet tarafından ele alınması sonucunu doğurdu¹⁵⁶. XIX. yüzyılın ilk çeyreği sona ererken bu amaçla İngiliz Devleti tarafından çalışmalar başlatıldı¹⁵⁷. Levant Company’nin kendisini tasfiye etmesi sağlanırken, İngiliz konsolosluk örgütünün doğrudan İngiliz hükümetine bağlayacak bir yasa çıkarıldı. Böylece 19 Mayıs 1825 tarihinden itibaren Osmanlı ülkesi ve diğer ülkelerde bulunan İngiliz konsolosları doğrudan İngiliz hükümetine bağlandılar¹⁵⁸.

Daha önce de söz edildiği gibi Kıbrıs’ta ticarete yön veren ülkelerden biri de İngiltere’dir. İngilizlerin 1511’li yıllardan itibaren

---

¹⁵⁴ Alfred C. Wood, *A History of The Levant Company*, Oxford 1935, s. 161; Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 26-27.

¹⁵⁵ Wood, *a.g.e.*, s. 162-164; Koçabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 27 vd.

¹⁵⁶ Wood, *a.g.e.*, s.184-200; Koçabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 28 vd.

¹⁵⁷ Mortimer Epstein, *The Early History of Levant Company*, London 1908, s. 67.

¹⁵⁸ Wood, *a.g.e.*, s. 202; Koçabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 30 vd.

Sicilya, Girit, Sakız, Kıbrıs, Trablusşam ve Beyrut'a seferler yapmaya başladığı bilinmektedir¹⁵⁹. Adada bulunan İngiliz konsoloslar ile ilgili kayıtlardan, İngiliz konsolosları ve tercümanlarının Kıbrıs adasındaki faaliyetleri öğrenildiği gibi, diğer devletlerin konsoloslarına da benzer haklar verildiği, dolayısıyla onların yetkileri ve bu yetkileri kullanış şekilleri hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır.

İstanbul'da 1580 yılından itibaren elçi bulundurmaya başlayan İngiltere zaman içerisinde Osmanlı ülkesinin birçok yerinde farklı amaçlarla (ticarî-siyasî) konsolosluklar açmıştır. Bu konsolosluklardan bir tanesi de Kıbrıs adasında ticaretin merkezi olan Tuzla (Larnaka) kazasında açılmıştır¹⁶⁰. Kaynaklarda Kıbrıs'taki İngiliz konsolosluğunun açılma amacı ticarî olarak belirtilmektedir¹⁶¹. Kıbrıs adasında görev yapan İngiltere konsolos veya konsolos vekillerinin maaşları, Osmanlı ülkesinin diğer bölgelerinde olduğu gibi, Fransa-Avusturya gibi ülkelerin konsoloslarınkine nazaran daha düşük olduğu görülmektedir. Bunun nedenleri arasında İngiltere konsoloslarının ticaret yapması ön plana çıkmaktadır¹⁶². Başlangıçta Kıbrıs adası İngiltere'nin Halep konsolosluğuna dahil edilmiş ve buraya ayrıca bir konsolos veya vekili atanmamasına karşın Akdeniz'e gelen İngiliz gemileri Levant Company'nin kurulmasından itibaren düzenli bir şekilde adayı ziyaret etmişlerdir¹⁶³. Hatta Akdeniz'de İngiliz gemilerinin düzenli ziyaret ettikleri limanlar arasında Kıbrıs adası on birinci sırada yer almaktaydı¹⁶⁴. İngiliz gemileri Kıbrıs adasından daha çok pamuk, yapağı ve ham ipek ihracatı yapmaktaydılar. Ancak adanın Akdeniz'deki konumu İngilizler için her şeyden önemliydi¹⁶⁵.

---

¹⁵⁹ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 7; Luke, *a.g.e.*, s. 86 vd.

¹⁶⁰ Luke, *a.g.e.*, s. 89 vd.

¹⁶¹ Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 101.

¹⁶² Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 70 vd.

¹⁶³ Wood, *a.g.e.*, s. 73 vd.

¹⁶⁴ Epstein, *a.g.e.*, s. 230.

¹⁶⁵ Wood, *a.g.e.*, s. 163.

Luke, İngiltere'nin adada bilinen ilk konsolos yardımcısının 22 Temmuz 1626 tarihinde görevde olan Petro Savioni olduğunu Halep konsolosluğundaki mektuplardan aktarmaktadır¹⁶⁶. Buna karşın Luke, Wood ve Epstein İngiltere'nin Kıbrıs adasında Halep'e bağlı olarak görev yapan, tayin edilmiş ilk konsolos yardımcısının 2 Haziran 1636'da ataması gerçekleştirilen Richard Glover olduğunu belirtmektedirler¹⁶⁷. Osmanlı devri Lefkoşa sicillerinde ilk rastladığımız İngiltere Balyozu ise 10 Ağustos 1698 tarihinde görevde olan Samuel Dorner'dir¹⁶⁸. Kıbrıs İngiltere konsolosluğu 13 Aralık 1722¹⁶⁹ yılından sonra Halep'ten bağımsız olmuştur. 1680'li yıllarda İngiltere adına Tuzla kazasında faaliyet gösteren herhangi bir İngiliz acentesi (konsolosluğu) bulunmamaktaydı. Bu yıllarda Kıbrıs adasında bulunan Fransız konsolosu adaya gelip giden İngiliz tüccar ve vatandaşlarıyla ilgilenmekteydi¹⁷⁰. Van Bruyn adlı Hollandalı seyyah 1683 yılında Kıbrıs'a geldiğinde adadaki İngiliz tüccarıyla Tuzla (Larnaka) kazasında bulunan Fransız konsolosu Balthazar Sovran'ın ilgilendiğini bildirmektedir¹⁷¹. Bu uygulamaya 11 Eylül 1689 tarihinde Richard Westbrook'un Tuzla'ya İngiltere'yi temsilen konsolos olarak atanmasıyla son verildi¹⁷². Ancak 1772 yılında Kıbrıs adasındaki İngiltere konsolosu ölünce adadaki Fransız konsolosu İngiltere konsolos yardımcısı olarak görev yapmıştır¹⁷³.

---

¹⁶⁶ Luke, *a.g.e.*, s. 87 vd.

¹⁶⁷ Epstein, *a.g.e.*, s. 216; Wood, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁶⁸ KŞS, 6/12-2; KŞS, 6/12-3; KŞS, 6/59-1.

¹⁶⁹ Luke bu tarihin 1792 olduğunu belirtmektedir. Luke, *a.g.e.*, s. 98.

¹⁷⁰ Wood, *a.g.e.*, s. 123.

¹⁷¹ Cobham, *a.g.e.*, s. 236-244.

¹⁷² Wood, *a.g.e.*, s. 123.

¹⁷³ Maurits H. Van den Boogert, "European Patronage in The Ottoman empire: Anglo-Dutch Conflicts of Interest In Aleppo (1703-1755)", *Friends and Rivals In The East Studies In Anglo-Dutch Relations In the Levant From The Seventeenth to The Early Nineteenth Century*, (Ed. H. Hamilton, A.H.de Groot, M. H.van den Boogert), Netherlands 2000, s. 190.

XVIII. yüzyılın ilk yıllarında adayı ziyaret eden Jan Heyman adlı Hollandalı Tuzla kazasında Levant Company'ye bağlı bir İngiliz konsolosluğu olduğunu ve burada görev yapan konsolosa adada çok büyük bir saygı duyulduğundan bahsetmektedir¹⁷⁴.

Tablo 1. Tuzla (Larnaka) Kazasındaki İngiliz Konsolosları

Konsolos ^I	Görevi	Görev Yılı	Görev Yeri
Petro Savioni	Konsolos yardımcısı	1626	
Richard Glover	Konsolos yardımcısı	1636-	
Balthazar Sovran ^{II}	Konsolos vekili	1683-	
Richard Westbrook ^{III}	Konsolos	1689	
Samuel Dorner ^{IV}	Balyos (konsolos)	1698	
Drododi ^V	Balyos (konsolos)	1713	
George Barton	Konsolos	1730-1732 ^{VI}	
William Purnell	Konsolos	1732-1733	
Stiles Lupart	Konsolos	1735-1738	
George Barton	Konsolos	1738-1739 (1741 ^{VII})	
George Wakeman	Konsolos	1741 ^{VIII} -1753	
Alexander Drummond	Konsolos	1753-1759	Halep ve Kıbrıs
John Boddington	Konsolos yardımcısı	1759(1758 ^{IX})-1762	

¹⁷⁴ Cobham, *a.g.e.*, s. 250 vd.; Luke, *a.g.e.*, s. 90-92.

^I Cobham, *a.g.e.*, s. 250 vd.; Luke, *a.g.e.*, s. 90-92.

^{II} Luke, *a.g.e.*, s. 276 vd.

^{III} Fransa konsoloslu, aynı zamanda İngiltere konsolos vekili, Cobham, *a.g.e.*, s. 236-244.

^{IV} Wood, *a.g.e.*, s. 123.

^V KŞS, 6/12-2; KŞS, 6/12-3; KŞS, 6/59-1.

^{VI} KŞS, 8/38-2.

^{VII} KŞS, 14/88-1.

^{VIII} KŞS, 15/206-1; KŞS, 15/206-2.

^{IX} KŞS, 15/206-1; KŞS, 15/206-2.

John Brand Kirkhouse	Konsolos yardımcısı	1762-1763	
Timothy Turner	Konsolos yardımcısı	1763-1768	
William Baldwin ^x	Konsolos	1771 (öldü)	
William Bashley Turner	Konsolos	1771-1776	
John Baldwin	Konsolos yardımcısı	1776-1781	
Nicholas Caprara	Konsolos vekili	1784-1785	
Michael de Vezin	Konsolos	1776-1792	Halep ve Kıbrıs
Pietro Crutta ^{xi}	Konsolos yardımcısı		
Antonio Vondiziano	Konsolos yardımcısı	1799-1840	
Paul Vondiziano	Konsolos yardımcısı	1840-1841	
John Lilburn	Konsolos	1841-1843	
Niver Kerr	Konsolos	1843-1849	
Demetrios Pierides	Konsolos yardımcısı	1849-1850	Rodos'a bağlı
Antonio Palma	Konsolos yardımcısı	1850-1860	Rodos'a bağlı
P. Wilkinson	Konsolos yardımcısı	1860-1861	Rodos'a bağlı
Horace P. White	Konsolos yardımcısı	1861-1864	
Dominic Ellis Colnaghi	Konsolos yardımcısı	1864-1865	
T.B. Sandwith	Konsolos yardımcısı	1865-1870	Beyrut'a bağlı
Robert Hamilton Lang	Konsolos	1871-1876	
W. Riddell	Konsolos	1876	
Z.D. Pierides	Konsolos vekili	1876-1877	
Charles Watkins	Konsolos	1877-1878	

^x KŞS, 18/29-2.

^{xi} Wood, *a.g.e*, s. 168.

^{xii} Luke eserinde bu konsolos yardımcısının yıllarını tam olarak tespit edememiş ama 1792 ile 1799 yılları arasında olabileceğini düşünmüştür. Luke (*a.g.e*, s. 276).

Tablo 1’de Osmanlı idaresinde Kıbrıs adasında Tuzla kazasında görev yapan konsolos, konsolos yardımcıları ve konsolos vekillerinin listesi verilmiştir. Tablodan anlaşıldığı üzere İngiltere’nin Kıbrıs adasındaki konsolosları başlangıçta Halep’e, XIX. yüzyılın ortalarında ise Rodos ve Beyrut konsolosluklarına bağlanmıştır. Bazı yıllarda ise Halep ve Kıbrıs konsolosu aynı kişinin olduğu görülmektedir.

İngiltere Devleti Tuzla’da konsolos, konsolos yardımcısı ve vekili görevlendirirken adanın diğer ticaret merkezlerinde de bazı yıllarda ticaret temsilcileri bulundurduğu belgelerden anlaşılmaktadır¹⁷⁵. Bunlar; Limasol’da, Demetrios Francoudes, 1738, 1787; Nicholas Francoudes, 1845; Pietro Loiso (1869-1878); Ba’da, Andrea Zimbulachi (1799-1826) ve Smith Zimbulachi (1826-1878); Magusa’da 1820’li yıllarda Pietro Brunoni¹⁷⁶’dir. Lefkoşa’da ise 8 Şubat 1758’de Ancoli Hristofaci¹⁷⁷, 1870 yılında ise Petraki¹⁷⁸ görev yapmışlardır.

İncelenen zaman kesitinde Kıbrıs’ta İngiltere konsolosu olarak sicillerde kaydı bulunanlar ise, Samuel veled-i Dorner 1698-1699¹⁷⁹, Drodoni 23 Ağustos 1713¹⁸⁰, Corci Barton(George Barton), 10 Nisan 1732¹⁸¹, Pornil (William Purnell) 10 Nisan 1732¹⁸², Corci Barton (George Barton) Şubat 1741¹⁸³, Corci Vikman (George

¹⁷⁵ Wood, *a.g.e*, s. 163.

¹⁷⁶ Luke, *a.g.e*, s. 277;

¹⁷⁷ KŞS, 18/29-2.

¹⁷⁸ Samani, *a.g.t*, s. 125.

¹⁷⁹ İngiliz Balyosu Samuel’in sicildeki 1699 yılına ait çeşitli belgelerde adı geçmektedir. İncelenen dönem sicillerinde tayin beratı bulunmamıştır (KŞS, 6/12-2; KŞS, 6/12-3; KŞS, 6/59-1).

¹⁸⁰ İngiliz Balyosu Drodoni’nin 23 Ağustos 1713 tarihli bir mülk satışında adı geçmektedir (KŞS, 8/38-2).

¹⁸¹ KŞS, 14/88-1.

¹⁸² KŞS, 14/88-2.

¹⁸³ KŞS, 15/206-1; KŞS, 15/206-2.

Wakeman) Şubat 1741¹⁸⁴, Covan Podenton (John Boddington) 8 Şubat 1758¹⁸⁵, Timona Turner¹⁸⁶ (Timothy Turner) 22 Ocak 1765¹⁸⁷, Can Baldovin (John Baldwin) 17 Mart 1769¹⁸⁸, Migel Devezin (Michael de Vezin)¹⁸⁹, Antoniyo Vondiziyano (Antonio Vondiziano) 15 Eylül 1799¹⁹⁰, Mister Con Liboren (John Lilburn) Eylül 1841¹⁹¹, Mister Nibenkar (Niven Kerr) 27 Temmuz 1843¹⁹², Horasi Vayıt (Horace P. White) Mayıs 1862¹⁹³ ve Dominik Elisi Kolnaki'dir (Dominic Ellis Colnaghi) 6 Haziran 1864¹⁹⁴.

Araştırmaya konu olan dönemde Kıbrıs sicillerinde tayin bera-
tına rastlanan ilk İngiliz konsolosu ise Pornil (William Purnell)'dir.
Söz konusu kayıta İstanbul'da bulunan İngiltere elçisi Konte
Herakenbol (George Kinnoul Earl), padişaha gönderdiği dilekçede,
Kıbrıs'ta konsolos olan Corci Barton (George Barton)'ı görevden
aldığını ve yerine 10 Nisan 1732'den geçerli olmak üzere Pornil
(William Purnell) adlı İngiliz'i konsolos olarak atadığını bildir-
miştir. Pornil'in, İngiltere'nin Kıbrıs konsolosluğuna atandığını
gösteren tayin beratında, tercümanlara tanınan ayrıcalıklardan

---

¹⁸⁴ KŞS, 15/206-1; KŞS, 15/206-2.

¹⁸⁵ KŞS, 18/29-2. Luke eserinde adı geçen konsolosun görev yıllarını 1759-1762 olarak vermektedir.

¹⁸⁶ Timona Turner (Timothy Turner) hem İngiltere Konsolosu hem de Danimarka konsolos vekili olarak görev yapmaktadır.

¹⁸⁷ KŞS, 20/83-1; KŞS, 20/83-2.

¹⁸⁸ KŞS, 19/119-1; KŞS, 19/119-2. Luke eserinde adı geçen konsolosun görev yıllarını 1776-1781 olarak vermektedir. Ancak aynı listede 1768-1771 arası boş görünmektedir.

¹⁸⁹ KŞS, 21/271-1. Michael De Vezin 51 yaşında 1792 yılında Tuzla kazasında ölmüştü. Cobham, *a.g.e.*, s. 368.

¹⁹⁰ KŞS, 22/71-1.

¹⁹¹ KŞS, 38/219-2.

¹⁹² KŞS, 39/110-1; KŞS, 39/110-2.

¹⁹³ KŞS, 47/48-2; KŞS, 47/48-3.

¹⁹⁴ KŞS, 47/48-2; KŞS, 47/48-3.

farklı olarak bazı hakları bulunmaktadır. Kıbrıs ve civarına gelen İngiltere gemilerinin, tüccarının ve İngiltere bayrağı altında seyahat eden başka devletlere ait tüccarın işlerini, *ahidnâme-i hümayun* uyarınca konsolosun göreceği belirtilmektedir. Ayrıca İngiltere tüccarının her türlü sorunlarında konsoloslarına başvurmaları, konsolosun tezkeresi olmayınca gemilere limandan ayrılma izni verilmemesi, konsoloslar elçilerin vekilleri olduklarından asla hapsedilmemeleri, evleri mühürlenmeyip, kendilerinin aranmamları gerekmektedir¹⁹⁵.

İstanbul'da bulunan İngiltere elçisi Ceymis (James) Porter *Divan-ı Hümayuna* sunduğu dilekçe ile Kıbrıs'ta görev yapan İngiltere konsolosu Covan Podenton (John Boddington)'un Lefkoşa'ya bir ticaret temsilcisi atamasına Kıbrıs'taki görevlilerin müdahale ettiğini bildirip bunun önlenmesini istemektedir. Bunun üzerine İstanbul'dan gönderilen emri şerifle Kıbrıs İngiltere Konsolosu Covan Podenton'un (John Boddington), Lefkoşa'daki işlerini görmek üzere tayin ettiği temsilcisi Ancoli Hristofaci'nin kanunlar ve ahidnâmede belirtilen görevine hiç kimseye müdahale ettirilmemesi emredilmektedir (8 Şubat 1758)¹⁹⁶.

İstanbul'da bulunan İngiltere Devleti'nin elçisi Con Moray İskayor (John Murray) *sudde-i saadete* başvurup İngiltere elçileri Halep, İskenderiye, Trablusşam, Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Sakız, İzmir, Mısır iskeleleriyle Osmanlı ülkesinin diğer bölgelerinde konsolos tayin etmekte veya onları görevden almakta ve bunları İngiltere Devleti'ne verilen *ahidnâme-i hümayun*'da tanınan haklara göre yaptığını belirtmiştir. Kendisine bağlı yerlerden birisi olan Kıbrıs adasında İngiltere Konsolosu olan Timona Turner (Timothy Turner)'in vefatı üzerine yerine Kıbrıs ve Kıbrıs'a

¹⁹⁵ KŞS, 14/88-1; Konsoloslara tanınan geniş haklar ile ilgili bk. Özkul, *a.g.e.*, s.110-112.

¹⁹⁶ KŞS, 18/29-2.

bağlı iskelelere gelip giden İngiliz tüccar ve gemilerinin işlerini yürütmek üzere Can Baldovin (John Baldwin) tayin edildiğini bildirmiştir. İngiliz elçisinin isteği üzerine Can Baldovin (John Baldwin) Kıbrıs konsolosu olarak atanmış, görevine kimsenin müdahale etmemesi ve kendisine işlerinde yardımcı olunması için konsolosluk beratı verildiği Kıbrıs'taki resmî görevlilere bildirilmiştir (17 Mart 1769)¹⁹⁷.

Kıbrıs'ta bulunan konsolosların görevlerini yapmalarına, buradaki görevliler engel olduklarında, konsoloslar bu durumu hemen İstanbul'daki elçilerine şikâyet etmekte ve elçi de bu sorunu çözmektedir. İngiltere'nin, Kıbrıs'taki konsolosu olan Corci Vikman, adaya gelen İngiltere bayraklı gemilerin, gümrük alınan eşyalarından, *ahidnâme-i hümayuna* göre alması gereken konsolosluk hakkını almasına müdahale edildiği, ayrıca cizyedarların, kendi hizmetinde çalışan Piyeraci veled-i Nikola adlı adamından, yine ahidnâmeye aykırı olarak zorla cizye aldıklarına dair şikâyetini İstanbul'daki elçisine bildirmiş ve elçi de bu sorunu merkeze aktarmıştır. Bunun üzerine İstanbul'dan, konsolosa ve adamlarına karışılmamasını bildiren bir ferman gönderilmiştir¹⁹⁸. Konsoloslar, satılan eşyadan konsolosluk hakkı adı altında % 2 oranında vergi almaktadırlar¹⁹⁹. İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Abraham İstepanyan (Abraham Stanyan), iki devlet arasındaki *muahedede*, İngiliz tüccarın haklarının tahsilinde mübaşirlik ücreti olarak % 2 nispetinde vergi alınacağı yazılı olduğu halde Lefkoşa ve Tuzla'da % 10 nispetinde vergi talep edildiğini şikâyet etmiştir. İngiltere elçisinin şikâyeti üzerine devlet ilgilileri, hiç kimsenin *muahedede* yazılı olandan fazla vergi talep etmemesi için uyarmıştır (Mart 1721)²⁰⁰.

¹⁹⁷ KŞS, 19/119-1; KŞS, 19/119-2.

¹⁹⁸ KŞS, 16/162-1.

¹⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Kütükoğlu, "Ahidnâme", *DİA*, c. I, s. 538.

²⁰⁰ KŞS, 10/108-2.

XVIII. yüzyılda Kıbrıs adasında bulunan İngiliz ve Fransız konsolosları, bankerlik yapma ve faizle borç para verme hakkı da elde etmişlerdi²⁰¹. Konsolosların ticarî hayata karıştıkları ve Kıbrıslılara borç para verdikleri söz konusu dönem belgelerine de geçmiştir. Nitekim 1720 yılında öldürülen Kıbrıs saray tercümanı Hristofaci veled-i Kostantin'in, içlerinde Fransız konsolosu ve Dubrovnik balyosunun da bulunduğu birçok kişiye borçları olduğu görülmektedir²⁰². Başka bir örnekte ise Tuzla'da ikamet eden İngiliz Balyosu Samoel Torez'in, Ahmed bin Hacı İsa'da yüz kuruş alacağı olduğunu ispat ettiğinden paranın kendisine ödenmesine karar verilmiştir (10 Ağustos 1698)²⁰³.

Sicildeki bir diğer belgede ise Tuzla'da ikamet eden Fransız Balyosu Moloçi ile İngiliz Balyosu Samuel veled-i Dorner'in, Kıbrıs reayası ve *müstemen*lerden talep edilen bir senelik maktu vergi bedeline karşılık *Dersaadet*'de bulunan kefilleri aracılığıyla Yeniçeri Kethüdası Hasan Ağa bin Mehmed'e altmış kese akçe verip karşılığında alınan borç senedini Kıbrıs'a gönderip bu paranın reaya ve müstemenlerden tahsil edilmesini beyan etmişlerdir (3 Şubat 1699)²⁰⁴.

İngiltere elçisi Kavalier Robert Anesli (Robert Ainslie) *Sudde-i Saadete* dilekçe yazarak kendisine bağlı konsoloslardan olan ve vefat eden İngiltere'nin Kıbrıs Konsolosu Migel Devezin'in (Michael de Vezin) 1786 yılından beri Kıbrıs Müslüman ve gayrimüslim ahalisinden isimleri bilinen mahkemece sabit olan alacaklarının tahsil edilip varislerine teslim edilmesini istemektedir. İngiliz elçisinin talebi üzerine yapılan araştırma sonucunda vefat eden

²⁰¹ Çiçek, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Konsolosluk Tercümânları", Tarih ve Toplum, (Şubat 1996), 25/146, s. 20; KŞS, 6/12-3; KŞS, 6/12-2; KŞS, 6/92-2.

²⁰² KŞS, 16/212-1.

²⁰³ KŞS, 6/12-1.

²⁰⁴ KŞS, 6/59-1.

İngiltere'nin Kıbrıs Konsolosu Migel Devezin'in Kıbrıs halkından alacaklarını varislerin vekili tercüman Anton Agop'un tahsil etmesine yardımcı olunması emredilmektedir (5 Ekim 1793)²⁰⁵.

Devezinle ilgili 15 Eylül 1799 tarihli bir başka kayıta İstanbul'daki İngiliz elçisi Facen Spenssir Smith (Spencer Smith) *Divan-ı Hümayun*'a bir dilekçe sunduğu görülmektedir. Söz konusu dilekçede Smith, Kıbrıs'ta vefat eden İngiltere konsolosu Michael Devezin'in Kıbrıs halkından 1790 yılından beri olan alacaklarını alıp varislerine teslim etmek için daha önce görevlendirilen vekilleri tercüman Anton Agop'un da ölmesi üzerine hem konsolosun alacaklarının tahsili hem de tercümanın terekesinin tespiti için Antoniyo Vondiziyano'nun görevlendirildiğini bildirmektedir. İngiliz elçisinin dilekçesi üzerine İstanbul'dan Kıbrıs'a durumu bildiren bir emirname gönderilerek ilgili görevlilerin sorunu çözmeleri emredilmektedir²⁰⁶.

Devezin'in ölmesi üzerine Kıbrıs adasında İngiltere konsolos vekilliğine getirilen Antoniyo Vondiziyano bu sefer metropolitlere verdiği borçla ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır. 22 Eylül 1810 tarihli belgede Kıbrıs muhafazası için Anadolu'dan asker getirilmesi için Antoniyo Vondiziyano'dan Kıbrıs'taki metropolitler bir yıl sonra faiziyle ödemek üzere 30.000 kuruş borç almışlardı. Ancak zamanı geldiğinde adı geçen borç ödenmediğinden İstanbul'daki İngiltere elçisi Stanford Canning devreye girerek durumu İstanbul'daki üst düzey yöneticilere iletmıştır. Yapılan araştırma sonucunda gerekli ödemenin İngiliz konsolos vekiline yapılması emredilmiştir²⁰⁷. İngiltere'nin Kıbrıs adasındaki temsilcisi olan konsolos vekili Antoniyo Vondiziyano'nun Kıbrıslı gayrimüslimlerden alacaklarıyla ilgili bir başka kayıta ise 1821

²⁰⁵ KŞS, 21/271-2.

²⁰⁶ KŞS, 22/71-1.

²⁰⁷ Çoruh, *a.g.t.*, s. 75.

yılındaki isyan girişimine karıştığı için öldürülen veya kaçan Rumlardan alacakları sözkonusudur. Başpiskopos ve diğer üç metropolitte 28.192 kuruş, Cerbako Taledo'dan 47.773 kuruş, Rum tüccarı Laktiri'den 30.880 kuruş, Nikola Franko'dan 7.500 kuruş, Hiristodolo Anodiri'den 18.000 kuruş alacağı olduğu tespit edilmişti. Bu alacaklara konsolos vekilinin kardeşinin alacakları da eklenince toplam alacak miktarı 144.222 kuruşu bulmaktaydı (13 Kasım 1823 ve 9 Mayıs 1824)²⁰⁸.

Yukarıda bahsi geçen belgeler incelendiğinde Kıbrıs adasında bulunan konsolosların adanın malî potansiyelini ellerinde tuttukları görülmektedir. Konsoloslardan borç alma ne kadar kolaysa geri ödeme de o kadar zor olmaktaydı. Konsoloslar, alacaklarını alamadıklarında elçilerini devreye sokmakta tereddüt etmedikleri anlaşılmaktadır.

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki *ahidnâme-i hümayun* gereğince Kıbrıs'ta bulunan İngiliz konsolos vekili ile tercüman ve tüccarına dostça muamele olunup gerekli her türlü kolaylığın gösterilmesi istenmektedir(16 Nisan 1794)²⁰⁹. Daha önce de söz edildiği gibi, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan antlaşmalara göre İngiliz konsolos, kendi güvenliğini sağlamak için yeniçerilerden bir neferi yasakçı olarak alabilmektedir. Ancak Lefkoşa yeniçeri zabitanın, konsolos Corci Vikman'ın güvenliğini sağlayan yeniçeri için her ay 5,5 kuruş talep etmesi şikâyetle neden olmuş ve konsolos bu durumu, ülkesinin İstanbul'daki elçisine iletme zorunda kalmıştır. Yeniçeri zabitanın, Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Venedik'le yapılan antlaşmalara aykırı olarak, keyfî uygulaması üzerine merkez, konsolostan para alınmasını yasaklayan bir yazı göndermiştir²¹⁰.

²⁰⁸ Çoruh, *a.g.t.*, s. 488 vd.

²⁰⁹ KŞS, 21/271-2.

²¹⁰ KŞS, 16/174-1.

Bu dönem kayıtlarında, yeniçerilerden yasakçı alan başka konsolosa rastlanmamakla birlikte bazı davaların içerisinde yasakçılar görülmektedir. Örneğin, yasakçı Mehmet Beşe²¹¹, yasakçı Yusuf ibn-i Abdullah²¹² gibi. Ancak bu belgelerde adı geçen yasakçıların hangi görevde olduğu tespit edilememiştir.

Bazı dönemlerde konsoloslara ve adamlarına tanınan ayrıcalıklardan faydalanmak isteyenler de çıkabilmektedir. Devlet bunlara engel olmak için devamlı olarak resmî görevlileri uyarmaktadır. Sicilde geçen bu tür belgelerin bir tanesinde Kıbrıs'taki yabancı devletlerin konsolosları, tercümanları ve kendi vatandaşlarından olan görevlilerin her türlü vergiden muaf tutulduklarını, bunu fırsat bilen bazı kişilerin konsolosluklarda görevli olmadıkları halde çeşitli yollarla kendilerini görevliymiş gibi göstererek vergiden muaf oldukları haber alındığından gerçek görevlilerin tespit edilip bunun dışında kalanlardan diğer vatandaşlar gibi vergilerinin tahsil edilmesinin sağlanması istenmektedir(4 Ekim 1766)²¹³.

Bir başka hükmünde ise, İstanbul'daki İngiltere elçisi Kont Diknol (George Kinnoul Earl) ile Netherlande elçisi Kortelyos Kalikon, padişaha beraber dilekçe sunarak Kıbrıs'ta meydana gelen bir olaydan adanın muhassılını ve Tuzla kalesi dizdarını şikâyet etmişlerdir. Kıbrıs muhassılı olan İsmail, Tuzla kalesini ziyaret ettiği sırada, kale dizdarı, şenlik için birkaç parça top attırmış ve bu atışlar sırasında Tuzla limanında bulunan İngiltere gemileri hasar görmüştür. Bu olay üzerine Kıbrıs'taki İngiltere konsolosu, dizdarı muhassıla şikâyet etmiş ve dizdarın görevinden alınıp tutuklanmasını sağlamıştır. Ancak muhassıl İsmail, olaydan birkaç ay sonra dizdarı affederek tekrar eski görevine getirmiştir. İşte bunun kutlaması sırasında açılan top ateşinde limanda bulunan

²¹¹ KŞS, 13/115-3.

²¹² KŞS, 14/53-8.

²¹³ KŞS, 19/29-1.

ticaret mallarıyla yüklü bir İngiliz gemisi batmıştır. Konsolos, doğal olarak gemideki zararın muhassıl tarafından karşılanmasını talep etmiştir. Ancak muhassıl bu zararı karşılamayınca, buradaki İngiliz ve Netherlande konsolosları durumu İstanbul'daki elçilerine bildirmişlerdir. Geminin içerisinde Hollanda tüccarının malları da olduğundan iki elçi durumu padişaha birlikte şikâyet etmişlerdir. Bunun üzerine merkezin emriyle dizdar, Magusa kalesinde, kale-bend olarak cezalandırılırken, tüccarın zararı ile geminin zararı olan 55.000 kuruşun ise bu olayda sorumlu olanlardan karşılanacağı bildirilmiştir (24 Şubat 1734)²¹⁴.

İstanbul'daki İngiliz elçisinin müdahale ettiği sicile yansıyan bir başka kayıta ise Parma, Piyo ve Ber isimli İngiliz tüccarın Tuzla'da inşa ettikleri hanın Tuzla Kalesi'ne havalesi olan ve iskelenin kadınlar kısmına bakan kapısı olan bir yapı olduğundan daha önce *Sudde-i Saadet*'e arz edildiğinde yıkılması emredilmişti. Ancak İstanbul'daki İngiliz elçisi Abraham İstepanyan (Abraham Stanyan) söz konusu hanın diğer yabancı tüccarın inşa ettikleri hanların bir benzeri olduğunu, Tuzla kalesine ve Müslümanların evlerine havalesinin bulunmadığını iddia etmiştir. Bunun üzerine İstanbul'daki idareciler Lefkoşa ve Tuzla kadılarının bu işlerden anlayan dürüst kişiler görevlendirerek mahallinde yeniden keşif yaptırıp işin doğrusunu İstanbul'a bildirmelerini istemektedirler (7 Haziran 1720)²¹⁵. Buradan da anlaşıldığı üzere İstanbul'da bulunan İngiltere elçisi vatandaşı olan tüccarın hemen her konuda sıkıntılarını çözmeye çalışmaktadır.

Kıbrıs'ta bulunan İngiltere konsoloslarının mal mülk alıp sattıkları, sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır. Kıbrıs'ta saray tercümanı olup 1750 yılında öldürülen Hristofaci veled-i Kostanti'nin parası borçlarını ödemeye yetmediği için, Lefkoşa'daki *Sûk-ı*

---

²¹⁴ KŞS, 14/121-1.

²¹⁵ KŞS, 10/111-1.

Sultânî'de açık artırma usulü ile satılan mülklerinden olan Lefkoşa Baş Mahallesindeki konağı, vekili olan tercümanı Zevani Karuda aracılığıyla, İngiliz konsolosu Corci Vikman'a 1.500 kuruşa satılmıştır (16 Ağustos 1750)²¹⁶. Devlet tarafından Tuzla kazasında oturması istenen konsolos, büyük bir ihtimalle bu evi yatırım için almış olmalıdır.

Başka bir kayıta ise Tuzla'da sakin olup varisi olmadan vefat eden İngiliz tüccar Hristofi adlı tercümanın Kıbrıs'ta çeşitli mevkilerde bulunan elli dönüm tarlasını alıp satmaya kanunen hakkı olan Kıbrıs İngiltere Balyozu Drododi, vekili olan Tercüman Kostantin veled-i Luizo aracılığıyla Hristofi'ye ait tarlaları sekiz yüz elli kuruşa Kadı Lütfullah Efendi ibn-i Ali Efendi'ye satmıştır (23 Ağustos 1713)²¹⁷. Sicillerde bu tür kayıtlar oldukça fazladır.

Osmanlı Devleti ülkesinde konsolosu olan bir devlet ile savaşıma başladığında o ülkenin konsolosu tutuklanmakta ve mallarına sayım yapılarak el konulmaktaydı. Bu uygulamalardan biri de 23 Nisan 1807 tarihinde Kıbrıs'taki İngiliz konsolos vekili Antoniyo (Antonio Vondiziano)'nun başına da gelmiştir²¹⁸. 1808 yılında ise Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında barış antlaşması yapıldığından Osmanlı ülkesindeki İngiliz vatandaşlarına eski hakları geri verilmiştir²¹⁹.

---

²¹⁶ KŞS, 16/180-1.

²¹⁷ KŞS, 8/38-2.

²¹⁸ KŞS, 26/27-1.

²¹⁹ KŞS, 26/129-1; KŞS, 26/129-2.

Tablo 2. Tuzla Kazasındaki İngiliz Konsolos Vekili Antoniyo'nun Terekesi²²⁰

1 adet kebîr mir'ât	6 adet sagîr mir'ât	6 adet yasdık	1 adet minder	20 adet Frengî sandalye
2 adet çekmece	8 adet yaldızlı şemdan	6 adet pencere ve kapı perdesi	6 adet diğer sagîr mir'ât	2 adet kebîr çekmece
1 adet şemsiye	25 varil Enfiye	1 küp revgan-ı zeyt	6 adet diğer mir'ât	3 adet döşek ve kerevet
8 adet diğer Frengî sandalye	1 adet kebîr çekmece	1 adet kebîr dolab	1 adet diğer minder	4 adet yasdık
1 adet saat	4 adet diğer döşek	2 adet döşek tavlasi	2 adet nâmûsiye	1 adet kebîr çekmece
2 adet İhrâm	3 adet yorgan	3 adet diğer sandalye	5 adet diğer sandalye	1 adet döşek
2 adet yorgan	3 adet tonbak şemdan	1 adet diğer minder	6 adet kadife yasdık	1 adet döşek
1 adet İhrâm	1 adet seccade	1 adet diğer kebîr mir'ât	5 adet sagîr mir'ât	9 adet diğer sandalye
1 adet rûrümcek nâmûsiye	1 adet diğer yorgan	2 adet kadife yasdık yüzü	2 adet diğer kebîr çekmece	1 adet diğer mir'ât
4 adet diğer sandalye	2 adet diğer döşek	1 adet yorgan	1 çift Piştov	1 adet Piştov
2 adet tüfenk	80 kıyye penbe denk	1 adet cedîd kebîr Mısır hasır	1 adet şişe lamancana	1 adet bakır şemdan
1 adet kahve değirmeni	50 adet Beç tabağı	5 adet şişe lamancana	2 desti asel	1 küp diğer revgan-ı zeyt
1 adet kebîr kantâr	1 adet kebîr sandık	diğer sandık derûnunda beyaz akçe kuruş 35	4 adet diğer tabak	5 kıyye duhân
5 kile hinta	5 kile şa'ır	1 adet doru al esb	1 res katır	1 adet talka
13 adet kebîr hamr fıçısı	12 adet şişe lamancana dolu hamr			

²²⁰ KŞS,26/27-1.

İngiliz konsolos vekili Vondiziyano (Antonio Vondiziano) diğer ülke konsolosları gibi ticaretle de uğraşmaktaydı. Vondiziyano'nun ticaret yaparken zaman zaman mahkemelik olduğu da görülmektedir. Bunlardan birinde de Vondiziyano'nun ticaret yaptığı Antakya eski voyvodası ölünce, voyvoda'nın mirasçıları ile sorun yaşamış olmasıdır. Antakya'nın eski voyvodası Hacı Ebubekir Ağa'nın oğulları *Divan-ı Hümayuna* başvurarak babalarının otuz dört torba yaklaşık 1.935 vukiyye ham ipeği Avrupa'ya yollayıp satması için Tuzla kazasında bulunan Kıbrıs İngiltere balyozu Vondiziyano (Antonio Vondiziano)'na gönderdiğini belirtip paralarını talep etmektedirler. Hacı Ebubekir Ağa'nın oğullarının talebi üzerine Kıbrıs adasında fiyatı İstanbul'a göre daha pahalı olduğundan söz konusu ham ipeğin Kıbrıs'ta satılıp parasının İstanbul'a yollanması emredilmektedir (11 Ocak 1816)²²¹.

Ayrıca Hacı Ebubekir Ağa'nın oğulları Ali Ağa ile İbrahim Ağa'nın ellerinde bulunan İngiliz konsolosunun hattı ve mühriyle mühürlü 25 Temmuz 1815 tarihli senetleri bulunmaktadır²²². İngiliz konsolos vekili kendisine bu konuda yardımcı olması için Kıbrıs Başpiskopos'u Kiprianos'a bu konuyla ilgili yazdığı mektupta söz konusu ipekleri aldığını ve satılması için Avrupa'ya gönderdiğini ama henüz satılmadığını bildirmektedir (1816). Tuzla gümrük kayıtlarında Kıbrıs adasına 17 Ağustos 1815 tarihinde 17 torba ham ipek Mustafa Reis ve diğer 17 torbası ise Nikola Reis'in gemisiyle geldiği ve daha sonra ise 30 Mart 1816 tarihinde on adet İngiliz kaptan gemisiyle İngiltere balyozu Vondiziyano marifetiyle Avrupa'nın çeşitli limanlarına yollandığı öğrenilmektedir²²³. İngiltere balyozu Vondiziyano Kıbrıs muhassılına yazdığı mektupta kendisinden parası istenen ipeklerin yol masraflarını kendisi karşılayacağından dolayı her kıyyesi için 14 kuruş vere-

²²¹ Çoruh, a.g.t., s. 227; KŞS, 29/115-1.

²²² KŞS, 29/115-2.

²²³ KŞS, 29/116-1.

bileceğini bildirmiştir (1816)²²⁴. Bu belgeden de anlaşıldığı üzere İngiltere konsolosları sadece Kıbrıs içinde değil ada dışında da ticarî faaliyetlerle uğraşmakta ve kazanç elde etmektedirler. Ayrıca bu belge bize Kıbrıs Ortodoks kilisesi ile konsolosların ne kadar birbirlerine yakın olduklarını da göstermektedir.

Kıbrıs Ortodoks kilisesinin adada çıkarmaya çalıştığı 1821 yılındaki isyan hareketinden sonra 3 Aralık 1822 tarihinde Rumların Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetleri nedeniyle, Kıbrıs'ta bulunan kalelerin ihtiyacı için top ve sair mühimmat satın alınıp adaya gönderilmiştir. Satın alınan siyah barutun bir kısmı ise Tuzla'da kalan İngiliz konsolosundan alınmıştır. İngiliz konsolosundan satın alınan birinci parti 1.282 kıyye siyah barut için kıyyesi 6,5 kuruştan 8.333 kuruş ikinci partide ise 563,5 siyah barut için kıyyesi 6 kuruştan 3.381 kuruş ödeme yapılmıştır. İngiliz konsolosundan alınan siyah barutların yanında Alaiyeli (Alanyalı) tüccar, gemi kaptanı ve gümrük eminden de kıyyesi 3,5 kuruştan toplam 12.973 kıyye siyah barut alınmıştır²²⁵. Bu belgede adı verilmeyen İngiltere konsolosu Antonio Vondiziano'dur. Tüm bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere Vondiziano, 1816 yılında Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposu'ndan ticarî bir davanın lehine sonuçlanması için yardım isterken daha sonra 1821 yılında kilisenin öncülük ettiği bir isyanın bastırılmasında da kiliseye karşı devlete yardım etmiştir.

İngiltere kraliçesi ve padişahının İstanbul'da büyükelçisi olan Avroponsovini (Stratford Canning) *Sudde-i Saadete* sunduğu mühürlü bir dilekçe ile Kıbrıs adasında gelip giden İngiltere tüccar ve gemileri ile ilgilenen konsolos vekili Antoniyo Vondiziyano (Antonio Vondiziano) adlı müstemenin öldüğünü ve yerine konsolos vekili olarak Mister Con Liboren'in (John Lilburn) almasını uygun bulduğunu bildirmişti. Osmanlı Devleti idarecileri de İstanbul'daki İngiltere büyükelçisinin isteği üzerine Mister Con Liboren'i (John

²²⁴ KŞS, 29/116-2.

²²⁵ KŞS, 30/178-1: Çoruh, a.g.t., s. 428.

Lilburn) Kıbrıs adası Tuzla kazasına İngiltere konsolos vekili olarak atamışlardı (1842)²²⁶. Antoniyo Vondiziyano (Antonio Vondiziano)'un ölümünün ardından varisleri yerine atanan İngiliz konsolosu Mister Nibenkar'ın vekilliğiyle ellerinde Kıbrıs'taki bazı piskoposlardan 87.492 kuruş alacaklarına dair belgeleri olduğunu söyleyerek dava açmışlardı. Ancak piskoposlar ne borcu kabul etmiş ne de davalarını destekleyecek şahit bulabilmişlerdir²²⁷.

27 Temmuz 1843 tarihinde İstanbul İngiliz büyükelçisi Stranfort Canning Tuzla kazasında bulunan İngiltere'nin Kıbrıs Konsolosu Mister Liboren'un (John Lilburn) ölmesi üzerine yerine Mister Nibenkar'ın (Niven Kerr) görevlendirildiğini mühürlü bir dilekçeyle Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir. İstanbul'da İngiltere elçisinin başvurusu üzerine Mister Nibenkar'ı (Niven Kerr) Kıbrıs İngiltere konsolosu olarak atandığını Kıbrıs'taki resmî görevlilere bildirmiştir²²⁸.

İstanbul'daki İngiltere elçisi (Henry Bulwer) Mayıs 1862 tarihinde Kıbrıs İngiltere Konsolos vekili olarak görevlendirdiği Horasi Vayt'ın (Horace P. White) başka bir yere atanmasından dolayı yerine 6 Haziran 1864 tarihinde Dominik Elçisi Kolnaki'yi (Dominic Ellis Colnaghi) görevlendirdiğini Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir²²⁹.

Osmanlı ülkesinde görev yapan İngiliz konsolosları Levant Company'nin 1825 yılında kaldırılmasına kadar onun temsilcileri olarak faaliyet göstermişlerdi. Levant Company'nin kaldırılmasından itibaren ise İngiltere hükümetine bağlı olarak çalışmalarına devam ettikleri öğrenilmektedir. Belgelerden anlaşıldığı üzere konsoloslar üzerinde İstanbul'daki elçilerinin mutlak bir hâkimiyeti bulunmaktaydı. Kıbrıs adasında görev yapan İngiliz konsolosları sadece İngiliz vatandaşlarının işleriyle uğraşmayıp yukarıda da belirtildiği üzere kendi ticaretleriyle de meşgul olmuşlardır.

---

²²⁶ KŞS, 38/219-1; KŞS, 38/219-2.

²²⁷ KŞS, 41/72-1.

²²⁸ KŞS, 39/110-1; KŞS, 39/110-2.

²²⁹ KŞS, 47/48-1.

3. İngiliz Konsolos Tercümanları

Osmanlı ülkesinin diğer bölgelerinde olduğu gibi Kıbrıs adasında görev yapan konsolosların en önemli yardımcılarının konsolos tercümanları olduğunu belgelerden öğrenmekteyiz. Wood'a göre tercümanların aslı görevleri konsoloslar ile Osmanlı Devleti idarecileri arasındaki iletişimi sağlamaktır. Aynı zamanda tercümanlar birer istihbarat görevlisi gibi çalışmakta hem Osmanlı Devleti hem de diğer konsoloslar hakkında bilgi toplamaktaydılar. Bazı tercümanlar zaman zaman bir konsolostan diğerine transfer olabilmekte, daha da kötüsü bazen aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne hizmet ederek ikili oynayabilmekteydiler. Ayrıca tercümanlar Osmanlı tebası olmalarından dolayı ellerinde beratları olsa bile kimi zaman idarecilerin etkisi altında kalabilmekteydiler. Bu nedenden ötürü Fransızlar ve İngilizler kendi tercümanlarını yetiştirmek için dil okulları açmışlardır²³⁰.

C. Orhonlu, Osmanlı ülkesindeki tercümanları dört bölüme ayırmaktadır. Bunlar, *Divan-ı Hümayun* tercümanları, eyalet tercümanları, askerî ve eğitim kurumlarında kullanılan tercümanlar ve yabancı elçi ve konsolos tercümanlarıdır²³¹.

Osmanlı ülkesinde, 1730 yılından itibaren görev yapan yabancı devletlerin tercümanlarının sayısı 229²³² civarındadır²³³. Konsoloslarda olduğu gibi konsolosluk tercümanlarının tayini de Osmanlı Padişahından alınan beratla olabilmektedir. Tercümanların tayini gibi maaşlarının tespiti ve ödenmesi de konsolosların ini-

²³⁰ Wood, *a.g.e.*, s. 225-227; Çiçek, “Konsolosluk Tercümânları”, s. 20 vd.

²³¹ Cengiz Orhonlu, “Tercümân”, *İA*, c. XII/I, s. 176.

²³² Çiçek bu sayının 218 olduğunu belirtmektedir. Çiçek, “Konsolosluk Tercümânları”, s. 18.

²³³ Kenan İnan, “Osmanlı Döneminde Yabancı Elçilik ve Konsolosluklarda Görevli Tercümânların Statüleri”, *Tarih ve Toplum*, 26/154,(1996), s.6.

siyatifine bırakılmıştır²³⁴. Kıbrıs adasında İngiliz konsolosunun tercümanına maaştan başka bazı ekstra ödemeler de yapıldığı anlaşılmaktadır²³⁵. Levant Company'e bağlı yerlerdeki konsolos tercümanları rütbelerine göre 200 ile 300 dolar arasında maaş almaktaydılar²³⁶. Kıbrıs adasındaki İngiltere'nin de içinde bulunduğu konsoloslara genellikle yanlarında bir adet beratlı tercüman bulundurmalarına izin verilmesine rağmen²³⁷ bazı dönemlerde konsoloslar yanında iki tercümana da rastlanmaktadır²³⁸. Buna karşın Kıbrıs adasının her zaman güçlü bağlarla ilişki içerisinde olduğu Halep'te Levant Company, 1772 yılına kadar üç tane tercüman bulundurmuş daha sonra ise bu sayı ikiye indirilmiştir²³⁹.

Konsolos tercümanlarının tayin beratları incelendiğinde kendilerine ne kadar büyük ayrıcalıkların tanındığı anlaşılmaktadır. Bunlardan bazıları tercümanlık hizmetinde olanların oğulları ile hizmetkârlarından haraç, avarız, kasap akçesi ve diğer rüsum ve tekâlif-i örfiye istenmeyecektir. Kul ve cariye istihdamı dolayısıyla kimse haraç ve rüsum talep etmeyecektir. Giyecek (*melbusat*), ev eşyası (*mevruşat*), yiyecek (*mekûlat*) ve içeceğine (*meşrubat*) kimse karışmayacaktır. Gümrük resmi ve *bâc* istenmeyecek, evine askerîden konak konularak rahatsız edilmeyecektir. Kendi bağından elde ettiği şıradan *hamr emini* olanlar ile diğerleri *fiçî akçesi* adıyla tahsilât yapmayacaklardır. Tercüman ile her kimin davası olur ise ellerinde olan *ahidnâme-i hümayuna* göre, *Asitâne-i saadete* aktarılacak ve başka yerde görülmeyecektir. Tercüman bir yere gitmek istediğinde, gidişte ve dönüşte, karada ve denizde

²³⁴ Çiçek, "Konsolosluk Tercümânları", s. 19 vd.

²³⁵ Luke, *a.g.e.*, s.100.

²³⁶ Wood, *a.g.e.*, s. 227.

²³⁷ Çiçek, Konsolosluk Tercümânları, s. 20; Erdoğan, "Avrupalı Konsoloslar ve Tercümânları", c. II, 317-vd.; KŞS, 21/271-2.

²³⁸ Özkul, *a.g.e.*, s.109.

²³⁹ Wood, *a.g.e.*, s. 227 vd.

kendisinin ve yanındakilerin eşyasına, malına ve davasına zarar ve ziyan verilmeyecek, tehlikeli olan yerlerden geçerken kendisini savunabilmesi için kılıç, ok, yay gibi savaş araç gereçleri taşımasına kimse müdahale etmeyecektir²⁴⁰. XVIII. ve XIX. yüzyıla ait belgeler, bu ayrıcalıkların çok daha fazla genişletildiğini göstermektedir²⁴¹. Bu kadar yetki verilmesinin nedenleri arasında konsolosların bir çeşit vekilleri olmaları ilk akla gelendir. Osmanlı Devleti bazı dönemlerde konsolos tercümanlarının etkinliklerini azaltmak için çeşitli önlemler de almıştır. Aşağıda bu önlemlerden bazıları verilmiştir.

Konsolos tercümanı olarak Osmanlı Devleti'nden aldıkları beratlarda kendilerine tanınan ayrıcalıkları genellikle kendi çıkarları için kullanmışlar, asıl görevlerinin dışında ticaret gibi birçok işlemlerle uğraşmışlardır. Devlet bu işlere engel olmak için uğraş vermiş, Osmanlı ülkesinin her tarafına fermanlar göndermiş ancak belgelerden anlaşıldığı üzere tam olarak engel olamamıştır. Kıbrıs'ta görevli konsolos tercümanlarının uyarıldığı bir belgede konsoloslarının yanında tercüman olarak görev yapan Osmanlı Devleti tebaasının sahip oldukları ayrıcalıkların ticaret yapmaları durumunda geçerli olamayacağı ve bu gibi kimselerin vermeleri gereken vergileri ödemeleri gerektiği bildirilmişti (30 Nisan 1785)²⁴². 10 Nisan 1800 tarihli başka bir belgeden İstanbul'daki yabancı devletler elçileri ile taşralardaki konsolosların maiyetlerinde bulunan tercümanların bulundukları yerlerde ikamet etmeleri, görevleri dışında başka işlere karışmamaları, hiçbir şekilde tica-

---

²⁴⁰ Osmanlı döneminde Kıbrıs'ta görev yapan konsolos tercümanlarının ayrıcalıklarıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Özkul, *a.g.e.*, s. 108-117; Luke, *a.g.e.*, s.115; Erdoğan, "Avrupalı Konsoloslar ve Tercümânları", c. II, 317 vd.; Çiçek, "Konsolosluk Tercümânları", s. 20 vd.

²⁴¹ *KŞS*, 16/160-1; Luke, *a.g.e.*, 108-110; Çiçek, "Konsolosluk Tercümânları", s. 21.

²⁴² *KŞS*, 21/27-2.

ret yapmamaları, bunun aksine hareket edenlerin beratlarının ellerinden alınarak yerlerine yenilerinin tayin edileceğinin bütün yabancı devlet konsoloslarının bulunduğu yerlerin görevlilerine bir fermanla tekrar hatırlatıldığını görmekteyiz²⁴³.

XIX. yüzyıla ait başka bir kayıta ise Kıbrıs'ta bulunan Fransa, Rusya, İngiltere, Nemçe, Sicilyateyn, İsveç, Prusya, İspanya, Cezair-i Seba, Dubrovnik ve Danimarka konsoloslarının yanlarında berat ve fermanla tercümanlık ve tercüman hizmetkârlığı yapanların konsoloslar yanında tercümanlık kıyafetiyle bulunmaları, hanlarda, dükkânlarda kalmamaları ve esnafın işlerine karışmamaları, edindikleri mülk ve arazileri için tahammüllerine göre vergilerini ödemeleri gerektiği belirtilmektedir (Temmuz 1805)²⁴⁴.

Bazı dönemlerde aslında tercüman olmayıp ticaretle uğraşanlar konsoloslara para vererek tercümanlık beratı almakta ve yükümlülüklerinden kurtulmaktaydılar²⁴⁵. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti idarecileri konsolos tercümanlığını bahane ederek elde ettikleri ayrıcalıklarını kendi çıkarları için kullanmak isteyenlere engel olmak için çeşitli araştırmalar yapmaktaydılar. 19 Temmuz 1806 tarihli bir belgede Lefkoşa, Limasol ve Tuzla kazalarında görevli Hristiyan devletlerin konsolos ve konsolos vekilleri yanlarında (görev yerleri) bulunmadıkları tespit edilen tercüman ve ikişer adet hizmetkârlarından birçoğunun ellerinde olan berat ve yol emirlerinin iptal edildiğini öğrenmekteyiz. Beratları iptal edilen konsolos tercümanları arasında Kıbrıs'taki İngiltere konsolos vekili tercümanları Serkis veled-i Avak ile Kirgor veled-i Serkis de bulunmaktaydılar²⁴⁶.

Sicilde karşımıza çıkan Haziran 1807 tarihli İstanbul'dan gönderilen başka bir *emr-i şerif*'te Lefkoşa, Limasol ve Tuzla kazalarında

²⁴³ KŞS, 22/104-1.

²⁴⁴ KŞS, 24/129-1.

²⁴⁵ Kütükoğlu, "Ahidnâmeler Ticaret Muâhedeler", s. 331.

²⁴⁶ KŞS, 24/175-1.

bulunan konsolos ve konsolos vekilleri yanında bulunan beratlı tercüman ve iki hizmetkârlarının konsolosları yanında bulunmaları ve görevleri dışında başka işlerle uğraşmamaları gerektiği tekrar hatırlatıldığı görülmektedir. Eğer bu emrin dışına çıkıp ticaretle uğraşırlarsa daha önce yapıldığı gibi beratlarının iptal edilerek ayrıcalıklarının kaldırılacağı hatırlatılmaktadır²⁴⁷.

Osmanlı Devleti kurallara uymayanların Osmanlı ülkesinin diğer bölgelerinde olduğu gibi Kıbrıs'taki konsolosların yanında bulunan tercüman ve hizmetkârlardan da beratları ellerinden alınarak muafiyetleri kaldırılan ve cizyeye dahil edilen kişilere kanunlar çerçevesinde davranılması, rencide edilmemeleri ve kendilerine gereken kolaylığın gösterilmesi istemektedir (27 Ekim 1806)²⁴⁸. Bu berat bize Osmanlı Devleti'nin amacının insanlara zarar vermek değil de sadece kurallara uymayanların ayrıcalıkları elde etmeden önceki hayatlarına geri dönmelerini ve hayatlarını bu şekilde devam ettirmelerini sağlamak olduğunu göstermektedir.

İngiltere konsoloslarının tercümanlarıyla ilgili olarak söz konusu devrede sicillerde on üç isme rastlanmaktadır. Bunlar Lazanya veled-i Pavlo²⁴⁹, Zevani Karuda²⁵⁰, Kostantin veled-i Luiz²⁵¹, Hristofi²⁵², Kostantin veled-i Hristofi, Ancelo veled-i İstefane²⁵³, Anderiniko veled-i Yerolmi (Androniko Gerolamo)²⁵⁴, Yasef veled-i Şahbaz²⁵⁵, Anton Agop²⁵⁶, Tomama Kasari²⁵⁷, Yorgi

---

²⁴⁷ KŞS, 24/169-1.

²⁴⁸ KŞS, 26/14-1.

²⁴⁹ KŞS, 6/12-2; KŞS, 6/12-3; KŞS, 6/59-1; KŞS, 16/92-2.

²⁵⁰ KŞS, 16/180-1.

²⁵¹ KŞS, 8/38-2.

²⁵² KŞS, 8/38-2.

²⁵³ KŞS, 14/6-1.

²⁵⁴ KŞS, 16/160-1; KŞS, 16/160-2.

²⁵⁵ KŞS, 20/83-1; KŞS, 20/83-2.

²⁵⁶ KŞS, 21/271-2.

²⁵⁷ KŞS, 22/91-1.

veled-i Nikola²⁵⁸, Kırkor veled-i Sergiz²⁵⁹ ve Serkis veled-i Avak²⁶⁰'dır. Ayrıca Luke, 1768 yılında Anastasis Speltos'un da tercümanlık yaptığını bildirmektedir²⁶¹. Burada sıralanan isimlere bakıldığında İngiltere'nin genel tercihinine paralel olarak konsolos yanında tercümanlık yapan kişilerin Rum, Ermeni ve Yahudi asıllı oldukları anlaşılmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen tercümanlardan Kostantin veled-i Hristoff'in görevden alınmasıyla 1731 yılı Zilhiccesinin başından itibaren Ancelo veled-i İstefane göreve başlamıştır²⁶². Tercüman Kostantin görevden alındıktan sonra, Kıbrıs'taki İngiliz tüccarına ve İngiltere vatandaşlarına kötülük yaptığı gerekçesiyle, İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Konte Herakyol'un (George Kinnoul Earl), isteği üzerine, 1731 yılı Ekim ayında Avret adasına sürülmüştür. Affedilmesi için ise, İngiltere elçisinin dilekçesinin gerektiği bildirilmiştir²⁶³. Bu hüküm, İstanbul'daki batılı devletlerin elçilerinin, Osmanlı makamları karşısında gücünü göstermesi bakımından önem taşır. Avret adasına sürülen Kostantin, yaklaşık beş aylık bir sürgünden sonra Mart ayı ortalarında İngiltere elçisinin isteği üzerine padişah tarafından affedilmiştir²⁶⁴.

Roma İmparatoru'nun (Nemçe/Avusturya) İstanbul'daki elçisi olan Baron de Benkler, Nemçe kapı kethüdası yanında tercüman olan Sagoman veled-i Bahkiyye ölünce 1749 yılı Ekiminin başından itibaren, yerine Kıbrıs'ta hem İngiltere konsolosu, hem de Roma İmparatoru konsolos vekili Vikman'ın (George Wakeman) yanında tercüman olan Anderiniko veled-i

²⁵⁸ KŞS, 22/48-1; KŞS, 22/126-2.

²⁵⁹ KŞS, 22/126-1; KŞS, 22/126-2.

²⁶⁰ KŞS, 24/141-1.

²⁶¹ Luke, *a.g.e.*, s. 115.

²⁶² KŞS, 14/6-1.

²⁶³ KŞS, 14/128-1; KŞS, 14/128-2.

²⁶⁴ KŞS, 14/87-3.

Yerolmi'nin atandığını bildirmektedir²⁶⁵. Bu belge İngiltere'nin adına adada konsolos olan Vikman'ın aynı zamanda Roma İmparatoru'nun konsolos vekili olduğunu göstermektedir. Ayrıca Kıbrıs'taki bir konsolos tercümanının İstanbul'daki elçinin yanında göreve getirilebildiği anlaşılmaktadır. 1751 yılında ise, Baron de Benkler, Kıbrıs adasına gelen Romalı (Nemçe/Avusturya) tüccarın sayısının artması nedeniyle Kıbrıs'taki tercümanın işlerinin fazlalaştığından ötürü Kıbrıs adasında Roma konsolos vekili yanına yeni bir tercüman atanması gerektiğini düşünerek, Kasım ayının sonlarında Anasdas veled-i Nikola'yı atadığını Osmanlı Devleti'ne bildirir²⁶⁶. Bu atama, Kıbrıs'taki konsolosların, gerektiğinde yanındaki tercümanların sayısını artırabildiğini göstermektedir.

İstanbul'da bulunan Danimarka kralının elçisi Sinharmon-do Gollemor de Galler *Sudde-i Saadete* gönderdiği dilekçesinde Kıbrıs'ta Tuzla kazasında İngiltere konsolosu ve Danimarka konsolos vekili olan Timona Turner (Timothy Turner)'in yanında beratsız olarak tercümanlık yapan Yasef veled-i Şahbaz'a tercümanlık beratı verilmesini talep etmektedir. Osmanlı Devleti idarecileri de Danimarka kralının isteği üzerine Yasef veled-i Şahbaz'a Timona Turner (Timothy Turner)'in yanında tercümanlık yapmasını onayladığını bildiren tercümanlık beratını Kıbrıs'taki görevlilere göndermiştir (20 Ocak 1765)²⁶⁷.

30 Mayıs 1799 tarihli bir kayıta İngiltere elçisi Con Spensir Smith (John Spencer Smith) Kıbrıs İngiltere Konsolosluğu tercümanı Yorgi veled-i Nikola'nın öldüğünü ve yerine Kırkor veled-i Sergiz'i görevlendirdiğini İstanbul'daki idarecilere bildirmiştir. İngiliz elçisinin isteğiyle Kırkor veled-i Sergiz'e tercümanlık beratı verilmiştir. Bu durum Kıbrıs'taki görevlilere bildirilerek yeni ter-

²⁶⁵ KŞS, 16/160-1; KŞS, 16/160-2.

²⁶⁶ KŞS, 16/189-2; KŞS, 16/190-1.

²⁶⁷ KŞS, 20/83-1; KŞS, 20/83-2; Çoruh, a.g.t, s. 463.

cümanın görevine kimsenin müdahale etmemesi ve vergi talebiyle kendisinin rencide edilmemesi sağlanmıştır²⁶⁸.

2 Ağustos 1799 tarihli başka bir kayıta ise İngiltere elçisi Facen Stassir Smith'in *rikab-ı hümayuna* gönderdiği dilekçe ile İngiltere elçileri yanındaki tercümanlardan ve diğer görevlilerden vergi alınmaması *ahidnâme-i hümayun* gereği iken vefat eden İngiltere'nin Kıbrıs konsolosu tercümanı Yorgi veled-i Nikolo'nun terekesinden *resm-i kismet* akçesi alındığını bildirip bu durumun düzeltilmesini talep etmektedir. Yapılan araştırma sonucu Tercüman Yorgi veled-i Nikolo'nun terekesinden Lefkoşa naibi tarafından *resm-i kismet* akçesi alındığı tespit edildiğinden usulsüz olarak alınan bu verginin varislerine iade edilip, bundan sonra hiçbir şekilde bu tür görevlilerden herhangi bir vergi alınmaması için ilgili görevliler uyarılmıştır²⁶⁹.

3 Aralık 1799 tarihinde İngiltere Donanması Komutanı Smith'in talep etmesi üzerine Kıbrıs İngiltere konsoloslugu tercümanı Tomama Kasari'nin babası Acı Yani ve enişmeleri Acı Lokis Encelos ve Hristodolo Sen Antidor'un cizye vergisinden muaf tutulduklarının Kıbrıs'taki idarecilere bir fermanla bildirilmiştir²⁷⁰. Anlaşıyor ki bazı tercümanlar akrabalarına da cizyeden muafiyet sağlayabiliyorlardı. Smith 1798 yılında Mısır'ı işgal eden Fransa'ya karşı Osmanlı Devleti'ne yardıma gelen İngiliz Donanması'nın komutanıdır²⁷¹. Bu belge Smith'in Osmanlı Devleti için ne kadar önemli bir komutan olduğunu göstermesi bakımından da ayrıca önem taşımaktadır.

---

²⁶⁸ KŞS, 22/126-1.

²⁶⁹ KŞS, 22/48-1.

²⁷⁰ KŞS, 22/91-1.

²⁷¹ KŞS, 22/65-1.

**Tablo 3. İngiliz Konsolos Vekili Tercümana/Hizmetkâra Verilen
Yol İzinleri²⁷²**

İstavri veled-i Papa Dimo Bolom Eylül 1799 tarihinde aldığı muafiyetten sonra Eylül 1799 tarihinde yazılan izin tezkiresi ile Lefkoşa'dan Ezhur, Tirbolice, Anaboli ve Balyabadra'ya gidip gelmiştir.
Guta Nikola veled-i Darna Lahori Ekim 1799 tarihinde aldığı muafiyetten sonra Ekim 1799 tarihinde yazılan izin tezkiresi ile Lefkoşa'dan Selanik, Siroz, İslimye varınca Abad hasköyü ve civarına gidip gelmiştir.
Kirgor veled-i Serkis adlı tercüman 2 Mart 1799 tarihinde aldığı berattan sonra Şubat 1801 tarihinde aldığı yol izni ile Kıbrıs adasından <i>berren ve bahren Deraliyye</i> 'ye gidip gelmiştir.
Kostonito veled-i Andoro Nikola Karpidi Kasım 1798 tarihinde aldığı muafiyetten sonra aynı tarihte aldığı yol izni ile Kıbrıs'tan İzmir'e, <i>Deraliyye</i> 'ye ve Edirne'ye gidip gelmiştir.
Samalon veled-i Bereha Kasım 1798 tarihinde muafiyet emri verilmiştir.
Serkiz veled-i Avak adlı tercümana 11 Kasım 1798 tarihinde <i>berât-ı âlî</i> verilmiştir.

Tablo 3'te de görüldüğü gibi 1798-1801 yılları arasında Kıbrıs adasında İngiliz Konsolosu vekili yanında görevli olan tercüman ve hizmetkârları Osmanlı ülkesi içinde kendilerine verilen izin belgeleriyle seyahat etmektedirler.

Kıbrıs adasında bulunan yabancı devletlerin konsolos ve konsolos vekillerinin yanlarında bulunan tercüman ve hizmetkârların yerlerinde olup olmadıkları bazı dönemlerde kontrol edildiğini daha önce de belirttiğimiz gibi belgelerden öğrenmekteyiz. Bu kontrollerden birinde İngiltere konsolosu vekili yanında tercüman olması için kendisine 11 Kasım 1798 tarihinde *berât-ı âlî* verilen Serkis veled-i Avak ile 30 Mayıs 1799 tarihinde berat verilen Kirgor veled-i Serkis adlı tercümanların Lefkoşa'da kaldıkları belirlenmiştir. Tercümanların Lefkoşa'da bulunmalarına karşın Yani veled-i Molobi ve Mihail Sarbiye oğlu Pavli hizmetkârlar

²⁷² KŞS, 24/141-1.

İngiltere konsolosu yanında bulunmaktaydı²⁷³. Daha önce de zikredildiği üzere adı geçen iki tercümanın beratları görev yerlerinde bulunmadıklarından dolayı Osmanlı Devleti tarafından iptal edilmişti.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti ticareti canlandırmak için elçi veya konsolosların en büyük yardımcısı olan tercümanlara neredeyse hizmet ettikleri insanlar kadar geniş yetkiler tanımıştır. Ancak zaman zaman tercümanları denetlemekten hatta cezalandırmaktan da geri kalmamıştır.

4. İngiliz Tüccarı ve Faaliyetleri

İstanbul'da bulunan İngiltere elçileri Osmanlı ülkesine gelip giden İngiliz tüccarı ile gerek kendileri gerekse de vekilleri olan konsoloslar aracılığıyla ilgilenmekte ve onların sorunlarını çözmeye çalışmaktadır. Belgelerde İstanbul'da bulunan İngiltere elçileri kimi zaman sadece kendileri kimi zaman başka bir ülke elçisiyle birlikte Osmanlı Devleti idarecilerine dilekçeler sunarak vatandaşları olan tüccarı korumaya çalıştıkları görülmektedir.

7 Haziran 1721 tarihli belgelerden birinde Fransa ve İngiltere elçilerinin *Divan-ı Hümayuna* sundukları dilekçelerinde; Kıbrıs'ta üretilen *harîr-i hâm* (ipek) ve *penbe* (pamuk) ve *boya-i sürhû* (kırmızı boya) ülkelerine götürmek üzere satın alan İngiliz ve Fransız tüccarının ödeyecekleri bir resmî kantar belirlenmediğini bildirmişlerdir. Söz konusu tarihte Kıbrıs'ta ticaret yapan tüccarının mağdur edilmemeleri için ipeğin her vukiyyesinden iki sağ akçe, pamuğun her kantarından on beş sağ akçe ve kırmızı boyanın ise her kantarına on beş sağ akçe *resm-i miri* ödemeyi kabul ettiklerini aktarmışlardır. Bunun üzerine gerekli araştırmayı yapan Osmanlı Devleti yöneticileri tüccarın gönüllü olarak verdikleri

²⁷³ KŞS, 24/148-1.

rakamları kabul ettiklerini Kıbrıs adasındaki resmî görevlilere bildirmişlerdir²⁷⁴.

Yukarıda belirtilen sorunun devamı bir başka kayıta ise İngiltere ve Fransa elçisi *Divan-ı Hümayun*'a dilekçe sunarak İngiliz ve Fransız tüccarın Kıbrıs adasında Magusa'dan kırmızı boya ve Lefkoşa'dan ise ham ipek satın aldıklarında ferman üzere bunların sadece adı geçen yerlerde tartıldığını belirtilmiştir. Söz konusu ürünlerin tartılmasının sadece bu mahallerde yapıldığına ürünlerin Tuzla iskelesine nakledilme kirasından başka *ehl-i örf* tâifesinin ürünlerin her vukıyyesinden ikişer para vergi daha alıp bundan başka tüccarın *resm-i vezn* ve gümrük vermelerinden dolayı müstemen tüccarın zarar ettiklerini bildirmişlerdir. İngiliz ve Fransız elçilerin dilekçeleri üzerine yapılan araştırma sonucunda tüccarın zarar etmelerinin önüne geçilmesi için ilgili ürünlere sadece Tuzla iskelesinde gerekli işlemlerinin yapılması için Kıbrıs'taki resmî görevlilere emirname yollandığı görülmektedir (24 Eylül 1721)²⁷⁵.

İstanbul'da bulunan İngiltere elçisi Kavalier Robert Anesli (Robert Ainslie) İzmir'de bulunan İngiltere tüccarının Kıbrıs adasından satın aldıkları pamukları *Yeni Penbe Mukataası nizamı*'nın ilanından önce aldıklarını belgeledikleri halde kendilerinden yeni vergi oranlarına göre tahsilât yapmak isteyenler olduğunu *Divan-ı Hümayun*'a şikâyet etmektedir. Bunun üzerine yapılan araştırma sonucunda *Yeni Penbe Mukataası nizamı*'nın ilanından önce aldıklarını belgeledikleri takdirde müstemen tüccardan yeniden vergi alınmaması ve ellerinde *Mukataa emini*'nin vermiş olduğu tezkire olmadan gemilerine mal yüklenmemesi gerektiği ilgili resmî görevlilere aktarılmıştır (12 Şubat 1793)²⁷⁶.

²⁷⁴ KŞS, 10/133-2.

²⁷⁵ KŞS, 24/60-1.

²⁷⁶ KŞS, 21/239-2.

19 Ağustos 1803 tarihli İngiltere elçisinin müdahale ettiği bir başka vergiyle ilgili kayıta ise Kıbrıs'ta faaliyet gösteren İngiliz tacir Antonyo Vendikto'tan gümrük vergisinin alınmasında ve diğer hususlarda eziyet ve sıkıntı verildiği bildirilerek bu konunun düzeltilmesi istemiştir. Bunun üzerine Kıbrıs'a yollanan *emr-i şerif*le İngiliz tüccarına İngiltere ile Osmanlı Devletleri arasında imzalanan *ahidnâme-i hümayun* uyarınca adaya gittiklerinde gerekli kolaylığın sağlanmasını ve ahidnâmeye aykırı herhangi bir duruma sebebiyet verilmemesi belirtilmektedir²⁷⁷.

16 Ağustos 1838 tarihinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan yeni ticaret antlaşmasına²⁷⁸ göre İngiliz tüccarının ülkeden alıp götürecekleri veya getirecekleri eşya ve mallardan %3 gümrük vergisi alınacaktı²⁷⁹. 1838 yılında ilk önce İngiltere ile yapılan yeni ticaret anlaşması daha sonra diğer devletlerle de yapılmıştır. İngiltere'den sonra yeni ticarî ayrıcalıklar tanınan devletler arasında Fransa²⁸⁰, İsveç-Norveç (1830), İspanya (1840), Hollanda²⁸¹ (1840), Belçika²⁸² (1840), Prusya (1840) Danimarka (1841), Portekiz (1843) ve Rusya²⁸³ (1846) bulunmaktadır²⁸⁴. Eylül 1839 tarihli ticaretle ilgili bir diğer belgede ise, Fransa ve İngiltere ile yapılan yeni ticaret antlaşması gereği, bu iki devlet

²⁷⁷ KŞS, 24/71-1.

²⁷⁸ Küttükoğlu, *a.g.e.*, s. 109-116; Koçabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 22. 1580 yılında sadece Levant Company'nin mensuplarına sağlanan ayrıcalıklar zaman içerisinde imzalanan diğer antlaşmalarla tüm Britanya uyruklarına tanınmış ve II. Mahmut devrinde Balta Limanında 1838 yılında imzalanan Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşmasıyla taçlandırılmış, 1861 yılında ise en geniş şekli almıştır.

²⁷⁹ KŞS, 38/45-1; KŞS, 38/128-1; KŞS, 38/132-2.

²⁸⁰ KŞS, 38/128-1.

²⁸¹ KŞS, 38/132-2.

²⁸² KŞS, 38/179-1.

²⁸³ KŞS, 39/17-1.

²⁸⁴ Küttükoğlu, *a.g.e.*, s. 115-117.

tüccarının Osmanlı ülkesinden alıp götürecekleri ve getirecekleri eşya ve mallardan alınacak *damga*, *ihtisap*, gümrük, *amediy*e ve *masdariye* gibi vergilerin miktarları yeniden belirlenmiştir²⁸⁵.

Osmanlı ülkesinde ticaret yapan batılı devlet tüccarı genellikle ülkeden çeşitli ürünler alıp götürmekte ve gelirken de Osmanlı ülkesinde olmayan ürünleri getirmekteydiler. Bazı dönemlerde ise *müstemen tüccar* Osmanlı ülkesinde üretilen ürünlerle ticaret yapmaktaydılar. Osmanlı ülkesinde batılı tüccarın yaptığı bu tür ticaret örneklerinden birinde İstanbul'da bulunan İngiltere elçisi Kavalier Robert Anesli (Robert Ainslie) *rikab-ı hümayuna* başvurarak kendisine bağlı İngiltere tüccarının Osmanlı ülkesindeki bazı kaza ve iskelelerden kendi paralarıyla gönüllü satış yapanlardan rayiç değeriyle altı bin İstanbul kilesi buğday, arpa ve un satın alarak *müstemen tüccarın* gemilerinden birisiyle İstanbul'a getirip ekmekçi esnafına satmak istediklerini bildirmiştir. Ayrıca İngiliz elçisi satın alınan hububatın başka bir yerde satılmayacağını da garanti etmektedir. İngiliz elçisinin isteği üzerine İstanbul'dan yazılan *emr-i şerif*le gerekli izin İngiliz tüccarına verildiği bildirilip söz konusu tüccarın herhangi bir vergi talebiyle rahatsız edilmemeleri emredilmiştir (23 Ekim 1789)²⁸⁶.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti ülkesindeki ticareti geliştirmek ve Batılı tüccarı memnun edebilmek için İstanbul'daki elçilerin isteklerinin büyük çoğunluğunu yerine getirmiştir denilebilir.

5. Batılı Devletlerin Akdeniz'deki Rekâbeti

Akdeniz'de görülen bir başka sorun ise batılı devletlerin rekâbeti ve çatışma içerisinde olmalarıdır. Osmanlı Devleti bu olumsuz durumdan etkilenmemek için donanmasını Akdeniz'e çıkarmakta, ticaret merkezlerinde ve limanlarda önlem alınması

²⁸⁵ KŞS, 38/42-1.

²⁸⁶ KŞS, 21/171-1.

için emirnameler yollamaktaydı²⁸⁷. XVI. yüzyılın sonunda İngiltere ve Fransa devletleri, barış içerisinde yaşamalarına rağmen, Doğu Akdeniz ticareti dolayısıyla çıkarlarının çakışması sonucunda korsanlık faaliyeti her iki devlete ait ticaret gemileri için ciddi bir tehlike arz etmeye başladı. Yüzyıllar boyunca ticarî ve deniz üstünlüğü hangi tarafta ise o diğerine büyük maddî zararlar verdi. Daha başlangıçtan itibaren Levant Company, korsanların saldırılarından korunmak için ticaret gemilerinin konvoylar halinde seyretmelerini sağladı. XVI. ve XVII. yüzyılın başlarına kadar İngiltere, Fransa'ya karşı bir üstünlük kurmayı başarmıştı. 1670 yılından itibaren Fransızlar, Doğu ticaretlerinin gelişmesi dolayısıyla, Akdeniz'de İngilizlerden daha üstün bir duruma gelmişlerdir. XVIII. yüzyılda da İngiltere ile Fransa arasındaki çatışma devam etmiştir²⁸⁸. Daha önce de belirttiğimiz üzere Batılı devletler (özellikle Fransa-İngiltere) arasındaki bu mücadeleden en fazla zararı Osmanlı Devleti görmüştür denilebilir. Bu yüzden Osmanlı Devleti bu zararı en aza indirmek için belgelere de yansıyan birçok önlem almaya çalışmıştır.

18 Nisan 1779 tarihli bir belgede Osmanlı Devleti'nin dostları olan İngiltere ve Fransa devletlerinin kendi aralarında savaşılmaya başladıkları bildirilip Osmanlı Devleti'nden bu iki devlete ve vatandaşlarına karşı tarafsız davranmaları istenmektedir²⁸⁹. Benzer bir diğer arşiv kaydında ise Osmanlı Devleti ile dost olan İngiltere ile Fransa'nın aralarındaki savaşın devam ettiği ve Niderlande (Hollanda) Devleti'nin de Fransa'nın yanında savaşa girdiği bildirilmektedir. İngiltere korsanlarından iki kaptanın Sakız adasına gittikleri oradan Osmanlı Devleti'ne ait gemilerden alarak Niderlande (Hollanda) tüccar gemilerine saldırarak zarar vermişlerdir. Dolayısıyla adı geçen bu üç devlet gemilerinin bundan sonra

²⁸⁷ KŞS, 20/139-1.

²⁸⁸ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 54-56.

²⁸⁹ KŞS, 20/140-1.

Osmanlı karasularında çatışmaya girmemeleri, tüccar gemilerine saldırmamaları, Osmanlı tebaasını kendi savaş gemilerinde çalıştırmamaları hususunda ilgililere gerekli önlemleri almaları için bir ferman gönderilmiştir (24 Ocak 1781)²⁹⁰. Osmanlı limanlarından İzmir’de meydana gelen korsanlık ile ilgili bir kayıttta 1794 yılında Fransa ile Hollanda, Prusya, İngiltere ve İspanya devletleri arasında savaşın devam ettiği günlerde İzmir limanında Fransızlar bir çamlıca kayığı alarak, içine 8 top ve 80 adam koyup korsanlık için donatmışlardı. Bu durum İzmir’deki İngiliz konsolos vekili tarafından İzmir mollasına haber verilmesine rağmen korsanlık için hazırlanan Çamlıca limandan hareket etmişti. Bunun üzerine durumu Osmanlı yönetimine bildiren İstanbul’daki İngiliz elçisinin isteği üzerine İstanbul’daki yöneticiler tarafsız bir devletin limanında gemi teçhizinin tarafsızlık şartlarına aykırı olduğundan dolayı bundan sonra Osmanlı liman ve iskelelerinden bu şekilde harekete izin verilmemesi için Akdeniz’deki resmî görevlilerin gerekli önlemleri almalarını istenmiştir²⁹¹.

Akdeniz’deki korsanlık faaliyetlerine karşı bazen de batılı devletlerin kendileri önlem almakta ve Osmanlı Devleti’nden çeşitli yardımlar talep etmekteydiler. Bunlardan birinde İngiltere’nin İstanbul’daki daimi elçisinin vekili, aralarında anlaşmazlık bulunan Hristiyan devletlerin gemilerinin, Osmanlı Devleti karasularında birbirlerinin gemilerine karşı gasp ve benzeri faaliyetlerde bulunarak ticaret yollarının güvenliğini tehlikeye soktuklarını belirtilmiştir. Akdeniz’deki korsanlık faaliyetlerini önlemek amacıyla daha önce fermanlar çıkarılarak uygulamaya konulan tedbirlerin Osmanlı iskelelerinde bulunan İngiliz konsolosları tarafından da tatbik

---

²⁹⁰ KŞS, 20/155-1.

²⁹¹ Şenay Özdemir, “Osmanlı Sularında Yabancı Devletlerin Korsanlığı Karşısında Osmanlı Devleti’nin Tarafsızlık Konumu”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 23 S. 36, Ankara 2004, s. 194.

edilebilmesi için bu hususta yeniden bir ferman çıkarılması talep edilmiştir. Bunun üzerine *Divan-ı Hümayun* kayıtlarına bakılarak bu hususta daha önce gönderilen fermanlara uygun olarak yeni bir hüküm çıkarılarak ilgili yerlere yollanmıştır (20 Şubat 1746)²⁹².

İlgili yıllarda rastlanan bir başka belgede ise İstanbul'daki İngiliz elçisi Luiz (James Porter), birkaç yıldan beri Fransa ile devam eden mücadele sonucunda daha önce Rodos civarında Müslümanlara ait malları taşıyan bir Fransız gemisini ele geçirmiş olan bir İngiliz korsanının tekrar Osmanlı karasularına geldiğini haber almıştır. Bu sırada İzmir'de bulunan bir İngiliz savaş gemisi kaptanı ile Osmanlı Devleti'nin ada ve limanlarında bulunan bütün İngiliz konsoloslarına bu korsanın yakalanıp söz konusu geminin kurtarılması için emir gönderdiğini bildirip bu hususta Osmanlı Devleti görevlilerinin de kendilerine yardım etmesi için müracaatta bulunmuştur. İstanbul'daki İngiltere elçisinin isteği üzerine Osmanlı Devleti Akdeniz'deki ada ve limanlarda bulunan resmî görevlileri bu hassas konuda İngiliz konsoloslarına yardımcı olmalarını istemişti (9 Mayıs 1747)²⁹³. Buradan da anlaşılıyor ki Akdeniz'deki korsanlar her zaman kendi devletlerinin emirlerini dinlemiyorlardı²⁹⁴.

İstanbul'dan Sakız, Rodos, Kıbrıs, Midilli ve Akdeniz'deki diğer ada ve limanlarda görevli resmî görevlilere yazılan fermanla, Mısır'dan İstanbul'a mal ve Müslüman tüccar taşıyan bir İngiliz gemisi bu sefer bir Fransız gemisinin saldırısına uğradığı bildirilmektedir. Bu vahim olayın bir daha meydana gelmemesi için de Fransa ve İngiltere arasında Akdeniz'de savaş hali bulunduğundan,

²⁹² KŞS, 17/71-2. Fermanın tamamının çevirisi için bk. Ali Efdal Özkul, *Lefkoşa'nın 17 Numaralı Şer'i Mahkeme Sicili (H. 1157-1161, M. 1744-1748)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1998, s. 202 vd.

²⁹³ KŞS, 17/78-1. Fermanın tamamının çevirisi için bk. Özkul, *a.g.t.*, s. 217.

²⁹⁴ Küttükoğlu, *a.g.e.*, s. 54-56.

Osmanlı Devleti tebaasının seyahat ve ticaret eşyasının nakli için adı geçen devletlerin aralarındaki anlaşmazlık bitinceye kadar bunların dışındaki devletlerin gemilerinin kullanılması istenmektedir (6 Haziran 1758)²⁹⁵. Yukarıdaki iki belgeden de anlaşıldığı üzere Akdeniz'deki çatışmadan zarar gören daha çok Müslüman ahali ve Müslüman tüccar ile Osmanlı Devleti'dir.

İstanbul'dan Bozcaada, Limni, Midilli, Sakız, Sisam, İstanköy, Rodos ve Kıbrıs adalarındaki resmî görevlilere yazılan *emri şerif*le Fransa, Hollanda, Prusya, Avusturya ve İngiltere devletleri birbirleriyle savaş halinde olduklarından, Osmanlı Devleti'nin bu savaşta tarafsız bulunması nedeniyle tebaasından herhangi birinin bu devletlerden birine yardımda bulunmaması için gerekli önlemlerin alınması istenmektedir (1 Nisan 1793)²⁹⁶.

İngiltere'nin İzmir konsolosu Anthony Hayes (Anton Hayes), İngiltere ile Fransa arasındaki savaşta tarafsız olan Osmanlı Devleti'nin karasularında (İzmir Limanı'nda) bulunup Georgana adlı gemisiyle açılmak isteyen İngiltereli Vadin adlı kaptana engel olan Fransa'nın uluslararası antlaşmalar gereğince uyarılıp geminin serbest bırakılmasına ve aynı uygulamanın Kıbrıs'ta da yapılmasına izin verilmesini Osmanlı Devleti idarecilerinden istemektedir. Bunun üzerine İngiltere ile Fransa arasındaki mücadelede tarafsız olan Osmanlı Devleti idarecileri Akdeniz'deki resmî görevlileri uyarak benzer bir olayın tekrarlanmaması için gerekli önlemleri almalarını emretmektedir(20 Nisan 1794)²⁹⁷.

14 Şubat 1812 tarihli başka bir kayıta Osmanlı Devleti idarecileri Kıbrıs ve Karadeniz sahillerinde emniyet ve asayişin sağlanması için, söz konusu bölgelerdeki halktan Fransa ile İngiltere arasındaki düşmanlığı körükleyecek her türlü davranıştan kaçınıl-

²⁹⁵ KŞS, 18/22-2.

²⁹⁶ KŞS, 21/240-1; KŞS, 21/287-1.

²⁹⁷ KŞS, 21/273-1.

masını istemektedir. Ayrıca bu iki devlet korsanlarının ellerindeki malların alınıp satılmasının yasak olduğu hatırlatılmakta ve bu malların *Devleti Aliyye* topraklarına girmemesi için gerekli özenin gösterilmesi istenmektedir²⁹⁸.

21 Ağustos 1812 tarihinde İskenderiye'den Tuzla iskelesine gelen Kapasa cinsi bir gemide bulunan eşyaları Kıbrıs Fransa konsolosu sahip çıkarak mahzenine koydurmuştur. Olayı haber alan Tuzla'daki İngiltere konsolosu Tuzla naibine başvurarak o gemideki malların Malta adasından İskenderiye'ye giderken Fransızların ele geçirdiği İngiliz malları olduğunu iddia etmiştir. Bu sırada 22 Ağustos 1812 tarihinde Fransa kaptanlarından Zilbero Tuzla iskelesine gelmiştir²⁹⁹. Tuzla iskelesine ikinci bir Fransız gemisinin gelmesi üzerine İngiliz konsolosu daha önceki suçlamasını devam ettirmiştir. Son iddiasına göre İskenderiye açıklarında Kapasa adlı gemiden İngiliz eşyaları bu gemiye aktarılmıştı. Bu eşyalar 300 sandık cam, 180 sandık kağıt özbe ve 200 sandık helvacı kağıdından oluşmaktaydı³⁰⁰. Tuzla naibi bu karışık durumun çözülmesi için sorunu İstanbul'a bildirmiştir³⁰¹. Ayrıca Tuzla naibi İstanbul'dan cevap gelene kadar herhangi bir çatışmanın önüne geçebilmek amacıyla Fransa konsolosu ile İngiltere konsolosu arasında sorun olan eşyaların da iki ayrı listesini çıkarmıştır.

Tablo 4. Fransız Kaptan Zilbero'ya Ait Eşyaların Listesi

Triyeste tahta 1000	Kaba kağıt özbe 1000	Kağıt özbe 96	Nısf telhıs kağıdı özbe 24	Bütün telhıs özbe 4.5
Def'a kaba kağıt özbe 60	36 sandalye	6 fiçı kuyumcu botası	Bıra tabir olunur Arpa suyu 40 şişe	1 adet İngiliz taklidi işleme

²⁹⁸ KŞS,27/181-1.

²⁹⁹ KŞS,28/17-3.

³⁰⁰ KŞS,28/17-3.

³⁰¹ KŞS,28/17-2.

Osmanlı Devleti idarecileri Akdeniz'deki ticareti canlandırmak için hemen hemen her şeyi yapmalarına rağmen Batılı devletlerin kendi aralarındaki ticarî rekâbetten kaynaklanan Akdeniz'deki çatışmalarının önüne bir türlü geçememiş ve bu çatışmalardan her zaman en fazla zararı Osmanlı Devleti görmüştür diyebiliriz. Batılı devletlerin ticaret gemileri yanında Osmanlı sularına ticaret gemilerini korumakla görevli gelen askerî gemiler ise Akdeniz'deki asayişî sağlayamamış aksine iyice bozmuşlardır. Osmanlı Devleti de kendi karasularının güvenliğini sağlamak için zaman zaman kendi donanmasını Akdeniz'e çıkartmıştır. Fakat yine de Batılı devletlere tam anlamıyla müdahale edilemediği için donanmanın Akdeniz'de olması ticarete ve gümrük gelirlerine herhangi bir iyileşme getirmemiştir. Aksine donanmanın Akdeniz'de olması kaçakçılığın daha da artmasına neden olmuştur denilebilir³⁰².

6. Sonuç

XVI. yüzyılın başlarında Akdeniz ticaretiyle ilgilenmeye başlayan İngiltere, 1580 yılında Osmanlı Devleti'nden elde ettiği ticarî ayrıcalıklarla Akdeniz'deki durumunu sağlamlaştırmış ve zaman içerisinde elde ettiği ek ayrıcalıklarla bu durumunu daha da pekiştirmiştir. 1592'de kurulan Levant Company ile birlikte İngiltere'nin Akdeniz'deki ticarî faaliyetleri kontrol altına alınmıştır. İngilizler Akdeniz ticaretindeki etkinliğini artırmak için aralarında Kıbrıs'ın da bulunduğu Osmanlı ülkesinin birçok yerinde farklı amaçlarla konsolosluk açmışlardır. Kıbrıs adasında açılan İngiliz konsolosluğu başlangıçta Halep'e bağlı olarak çalışmıştır. Daha sonra Kıbrıs adasının Akdeniz'deki önemi artınca İngiltere'nin Kıbrıs konsolosluğu Halep'ten ayrılmış ve bağımsız olmuştur. XIX. yüzyılın ortalarında bir ara Rodos adası ve Beyrut'a bağlansa

---

³⁰² Özkul, *a.g.t.*, s. 332-336.

da daha sonra tekrar bağımsız olmuş ve faaliyetlerini 1878 yılına dek devam ettirmiştir.

Kıbrıs'taki İngiliz konsolosluğunun adanın sosyo-ekonomik ve kültürel hayatında derin izler bıraktığı arşiv kaynaklarından anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti idaresinde adada yaklaşık olarak otuz beş İngiliz konsoloslu veya vekili görev yapmıştır. Kıbrıs adasında görev yapan İngiliz konsoloslarının Tuzla kazasında ikamet ettikleri görülmektedir. İngiliz konsolosları Tuzla'da kalmalarına karşın adadaki ticarî faaliyetlerinden dolayı adanın birçok yerinde mülkleri bulunmaktaydı. Ayrıca konsolosların Tuzla iskelesinden başka adanın diğer ticaret limanı olan Limasol, Baf ve Mağusa'da ticarî temsilcileri bulunmaktaydı.

Kıbrıs'taki İngiliz konsolosların en önemli yardımcılarında birisi olan tercümanlar ile ilgili belgelerde on üç tercümanın ismine rastlanmıştır. İngiliz konsolosunun yanında görev yapan tercümanların çoğu yerli Rumlar ile Ermenilerden oluştuğu sicillerdeki kayıtlardan öğrenilmektedir. Kıbrıs adasında faaliyet gösteren İngiliz konsolosları adadaki en önemli görevliler arasında sayılmaktadır. Hatta Tuzla kazasını ziyarete gelen seyyahlar İngiliz konsolosların evlerini adeta bir kaleye benzetmişlerdir.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Doğu Akdeniz'in Kadîm Muhafızları: Rodos Türk Cemaati

Doç. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ

(İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü)

1. Giriş

Rodos Türkleri, Kanunî Sultan Süleyman'ın adayı 1522'de fethinden itibaren Doğu Akdenizde Türk kültür ve medeniyetinin en önde gelen temsilcilerinden olmuşlardır. Günümüzde adaya hâkim Yunanistan'ın Avrupa Birliği üyesi bir ülke olarak adadaki Türk azınlığa yönelik baskıları ve bazı kasıtlı idarî uygulamaları artık göz ardı edilemeyecek boyutlardadır. Yunan hükümetlerinin çağın gerisindeki bu tutumlarının, 390 yıllık Osmanlı egemenliği sürecinde Rodos'ta yaşayan milletlere sağlanan huzur ve güven ortamının çok çok gerisinde kalması ise ibret alınması gereken bir husustur. Zira, adadaki yaklaşık dört asırlık dönemde Rodos Türkleri marifetiyle oluşturulan muazzam Türk medeniyeti izlerinin ancak bir kısmı günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir. Kalan eserlerin gelecek kuşaklarla buluşmasının önünde ise ne yazık ki çok ciddi sorunlar bulunmaktadır.

Rodos, Akdeniz'de Babil'den Sicilya'ya, Boğazlar'dan Nil Nehri'ne kadar bütün eski deniz yollarının kesiştiği noktada,

Küçük Asya kıtasını çevreleyen çok önemli bir coğrafi konumda yer aldığından, tarih boyunca bilhassa Doğu Akdeniz’de egemenlik kurmak isteyen güçlerin hedefi haline gelmiştir. Ada, aynı zamanda Ege Denizi’nin güney-doğusunda bulunan ve tarihin her döneminde ekonomik yönden Anadolu’ya bağlı kalan Menteşe Adaları (Oniki Ada) grubunun en büyüğü ve yönetim merkezidir¹. Rodos ismi sadece adanın değil, aynı zamanda bölgenin tarihi eserlerle dolu, güzel iklime sahip en göz alıcı şehirlerinden birinin de adıdır. Adanın Anadolu’ya bakan kısmında kurulu Rodos şehri, en kuzey uca deniz yolunu çok iyi kontrol edebilen bir noktada yer almaktadır².

Rodos Adası’nın kesin olarak Türk hâkimiyeti ile tanışması 1522 yılının son günlerinde oldu. Kanunî’nin bizzat katıldığı sefer sonucu fethedilen Rodos, Türklerin mutlak hakimiyetini 1912 İtalyan işgaline kadar aralıksız 390 yıl yaşadı. Osmanlıların Akdeniz’in kilidi olarak tarif ettikleri Rodos’a³ yönelik ilk Müslüman akınları ise Araplar orduları tarafından VII. yüzyıldan itibaren gerçekleştirilmiştir. Hatta ada 717-718’de bir süre Arap egemenliğinde kaldı. Abbasi halifesi Harunürreşid 807’de Rodos’u tekrar ele geçirmeyi başardı ise de, bu da önceki teşebbüsler gibi kalıcı olamadı⁴.

Rodos’un fethi için ilk Türk akınları Büyük Selçuklu Devleti döneminde başladı. Türklere Anadolu’nun kapılarını açan büyük kumandan Alparslan’ın oğlu Melikşah saltanatında Selçukluların Marmara’ya yönelik fütuhat girişimleri, Bizans etkisi nedeniyle sonuç vermedi. Ancak İznik şehri Türklerin elinde kalmaya devam

¹ Ali Fuat Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, İstanbul 2006, s. 25-28.

² Machiel Kiel, “Rodos”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2008, c. XXXV, s. 155-158.

³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hattı Hümayun (HAT), nr. 33718.

⁴ M. Kiel, “Rodos”, s. 155-158.

etti. Bu tarihlerde Efes şehri ve Ege sahilleri Tanrıvermiş Bey'in, İzmir ve çevresi ile adaların bir kısmı da Emir Çaka'nın hâkimiyeti altındaydı⁵. Emir Çaka idaresindeki Türk güçleri Ege'nin sahil şehirlerinden başka buralar için önemi bulunan Rodos, Midilli, Sakız, Sisam, İstanköy ve diğer stratejik adaları sistemli bir şekilde fethetmeye başladılar⁶. Çaka Bey'in, 1093 senesinde, İznik'te bir davet esnasında öldürülmesi, Türkler'in Ege Denizi'nde yaymaya başladıkları egemenliği asırlar sonrasına ertelemiş oldu⁷. Ayrıca Çaka Bey'in tarih sahnesinden çekilmesini takiben Anadolu Türk-lüğü ve dolayısıyla İslam dünyasını hedef alan Haçlı Seferleri'nin başlaması, Türkleri sahillerden Anadolu'nun iç kısımlarına çekil-meğe mecbur bıraktı. Rodos ile birlikte diğer adalar tekrar Bizans hâkimiyetine girdi⁸.

Çaka Bey'den sonra Rodos'a yönelik Türk akınları için iki asır geçmesi gerekti. Bilindiği gibi Büyük Selçuklular ardından kurulan Anadolu Selçuklu Devleti'nin de 1308'de İlhanlılar'ın baskısına dayanamayarak parçalanması, Osmanlılar dâhil Batı Anadolu'da küçük Türk beyliklerinin kurulmasına zemin hazırlamıştı. Bu gelişmeler ardından Rodos, 1300 senesinde bir süreliğine Menteşe Beyliği egemenliğini gördü⁹. Rodos tarihinde en önemli aşamalardan biri olan şövalyeler dönemi bu Menteşe Beyliği hâkimiyetinin hemen sonrasında başladı. Şöyle ki Müslümanlar'ın baskıları sonucu Kudüs'ten ayrılmak zorunda kalan Saint Jean Şövalye tarikatı, yeni faaliyet alanı

⁵ Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdârı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996, s. 6-8.

⁶ Cecil Torr, *Rhodes In Modern Times*, London 1887, s. 4-5.

⁷ Çaka Bey hakkında bk. Nimet Kurat, *Çaka Bey; İzmir Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi*, Ankara 1966³, s. 1 vd.; Türkmen Parlak, *Ege Denizinde İlk Türk Derya Beyleri*, Ankara 1979, s. 18-38.

⁸ Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islahât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, İstanbul 1985, s. 4.

⁹ Paul Wittek, *Menteşe Beyliği (13-15 İnci Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik)*, (Terc. O.Ş. Gökyay), Ankara 1944, s. 23 vd.

olarak Rodos'u seçti. Şövalyelerin 1309'da Rodos'a gelişi, Akdeniz'de güçler dengesini değiştireceği gibi, bilhassa savunma tertibatı ve mimari çeşitlilik açısından adada önemli gelişmelerin yaşanacağı bir dönem oldu¹⁰. Tarikat Rodos ile birlikte Herkit, Nisiros, Piskopi, İlyaki, İncirli, İstanköy, Leryoz, Sömbeki ve Kalimnoz'u ele geçirdi¹¹. Şövalyeler idaresi ada kalesini güçlü bir şekilde tahkim etti. Rodos, ortaçağın aşılmaz ve en müstahkem kalelerinden birine sahip olmakla ün saldı. Hristiyan Avrupa'nın en varlıklı ve asil ailelerine mensup şövalyeler, Rodos ve ona bağlı adaları üs yaparak Hristiyanlık adına Doğu Akdeniz'de Müslüman devletlere karşı korsan savaşı yaptı¹². Tarikat 1415 yılında Bodrum'u da ele geçirdi. Burada günümüzde de varlığını sürdüren müstahkem Bodrum Kalesi'ni inşa ettiler¹³. Şövalyeler, hem Anadolu'ya yönelik Haçlı Seferleri'nin en büyük destekçisi oldular¹⁴ ve hem de Rodos'un 1522 yılında Kanunî tarafından fethine kadar Adalar Denizi'nde Türkler aleyhine gelişen her türlü hareketin içerisinde yer aldılar. Ada zindanlarında binlerce Müslüman'ın tutulduğu bilinmekteydi. Tarikatın Rodos'a yerleşmesinden sonra Menteşe Beyi Mesud adayı geri almak amacıyla giriştiği 1312 seferinde başarısız oldu¹⁵. Bundan bir süre sonra Mesud Bey'in oğlu Orhan Bey 1320 ve 1321 tarihlerinde Rodos'u almak için tekrar mücadele etmiş ise de o da bir sonuç alamadı¹⁶.

---

¹⁰ Nicolas Vatin, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar, Doğu Akdenizde Savaş, Diplomasi ve Korsanlık*, İstanbul 2004, s. 1 vd.

¹¹ Edouard Biliotti, *L'île De Rhodes*, Rhodes 1881, s. 130-136.

¹² M. Kiel, "Rodos", s. 155-158.

¹³ Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie, Géographie Administrative*, Paris 1892, c. I, s. 383-384.

¹⁴ A. A. Kampman, "Yakın-Doğuda Haçlılar Devrine Ait Kaleler", *Belle-ten*, XXIII/92, Ankara 1959, s. 621-626.

¹⁵ Eric Brockman, *The Two Sieges of Rhodes (1480-1522)*, London 1969, s. 27.

¹⁶ Hikmet Akin, *Aydınöğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1946, s. 22.

2. Rodos'un Fethi

Osmanlı Devleti, kuruluşu itibarıyla bir kara devleti görünümündeydi. Ancak, zamanla sahil Anadolu beyliklerinin egemenlik altına alınması ve bilhassa 1453'te İstanbul'un fethi sonrası denizlere yönelik politikalar yürütülmesi bir zorunluluk hale geldi¹⁷. Bununla birlikte Doğu Akdeniz'in stratejik ve müstahkem adası Rodos'a yönelik ilk ciddi sefer Fatih Sultan Mehmed'in emriyle ancak 1480'de gerçekleşebildi. Mesih Paşa komutasındaki ordu 3 ay süreyle adayı kuşattı. Ancak çok sayıda şehide rağmen sefer başarısızlıkla sonuçlandı¹⁸.

Fatih'in ölümü ardından II. Bayezid ile taht mücadelesine giren Cem Sultan, mağlup olunca Rodos'a sığındı. 2 ay burada kaldı. Hanedana mensup Cem Sultan'ın Haçlıların eline geçişi ve şantaj unsuru haline gelişi Rodos'un ve Bodrum'un 42 yıl daha bu şövalyelerin elinde kalmasına zemin hazırladı¹⁹. Yavuz Sultan Selim'in 1516-17'de Mısır, Suriye ve Filistin'i alması Doğu Akdeniz'de Rodos şövalyelerini, İstanbul ile bu yeni fetih bölgeleri arasındaki çok önemli deniz yolunda büyük bir tehdit haline getirdi²⁰.

¹⁷ Kate Fleet, "Early Turkish Naval Activities", *The Ottomans And The Sea, Oriente Moderno*, Luglio 2001, s. 134-138.

¹⁸ Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar fî Esfari'l-Bihar*, İstanbul 1329^s, s. 16 ; Ziver, *Rodos Tarihi*, Rodos 1312, s. 130-135 ; M. Kiel, "Rodos", s. 155-158.

¹⁹ Bir dönem Osmanlı Devleti gündemini meşgul eden ve politikalarına yön veren Cem Sultan'ın Rodos şövalyelerine sığınışı hakkında bk. L. Thuasne, *Djem-Sultan, Fils De Mohammed II, Frère De Bayezid II (1459-1495)*, Paris 1892, s. 1 vd.; Ahmet Tevfik Paşa, *Sultan Cem*, İstanbul 1327, s. 1 vd.; M. Cavid Baysun, *Cem Sultan Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1946, s. 18 vd.; Bruno Cavallo, "Le Prince Djem Et Le Pape Borgia Alexandre VI: Un Échappe' Politique ou Une Rente Financière?", *XX. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, Ankara 1994, c. III, s. 1063-1070; Mahmut H. Şakiroğlu, "Cem Sultan (27 Safer 864/22 Aralık 1459 Edirne-1495 Napoli)", *Yeni Türkiye Dergisi*, 701 Osmanlı Özel Sayısı, (Ocak-Şubat 2000), c. I, s. 124-127.

²⁰ M. Kiel, "Rodos", s. 155-158.

Nihayet Kanunî Sultan Süleyman, yukarıda belirttiğimiz stratejik gerekçelerle 16 Haziran 1522'de Rodos seferine çıktı. Çok zorlu ve kanlı muharebeler sonrası 20 Aralık 1522'de ada Türk hâkimiyeti ile tanışmış oldu. Yapılan anlaşma geriği şövalyelerin ve onlarla birlikte ayrılmak isteyen ahalinin Malta'ya gitmelerine izin verildi. Şehrin teslim anlaşmasından üç gün sonra Osmanlı kuvvetlerinden bir kısmı Rodos'a girdi. İlk olarak savunma maksatlı şövalye binalarından olan Arap Kulesi'nde Padişah adına ezan okunup, fetih ilan edildi. Padişah ve 500-600 kadar maiyeti şehre Kızılkapı'dan girdi. Sultan ilk iş olarak, şövalyeler tarafından esir alınıp ada zindanlarında esir tutulan esir Müslümanları serbest bıraktı²¹. Fethin sembolü olarak 2 Ocak 1523'te camiye çevrilen Sencuvan (Cami-i Kebir)'da [fetih öncesi Saint John (Saint Giovanni) Kilisesi], sefere katılmış olan müftü ve şeyhülislam imamlığında ilk Cuma namazı kılındı²².

Muazzam surlarla çevrili Rodos kalesinin çetin bir mücadele neticesi Türk egemenliğine girişi, aynı zamanda doğudaki son Hristiyan/Katolik ileri karakolunun düşmesi anlamına gelmekteydi. Bu harekât ile Saint Jean Şövalyeleri'nin Rodos ve bağlı adalarda 123 ve Bodrum'da da 117 yıl süren egemenlikleri son buldu. Bu yönüyle fetih bütün İslam ve Hristiyan dünyasında heyecanla karşılandı.

Fetih ardından Padişah emriyle Rodos'da yoğun bir imar faaliyeti başlatılmış, ada tahkim edilmiştir. Bir taraftan da Rodos ve etrafındaki adaların Kanunî'nin vakfı haline getirilme işlemleri tamamlanarak, büyük bir imaretin inşasına başlanmıştı²³. Bir taraftan da düzenli bir biçimde adaya Türk iskânı yapıldı²⁴. İlk

²¹ N. Vatin, *Rodos Şövalyeleri ...*, s. 316-380.

²² A. F. Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos*, s. 35-50.

²³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul 1935, c. IX, s. 232-234; E. Biliotti, *L'île De Rhodes ...*, s. 345-349.

²⁴ Şengül Ayoğuz, "XIX. Yüzyılın Sonlarına Doğru Doğu Ege Adalarının Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/1, İzmir 1991, s. 225.

dönemlerde Rodos'un gelirlerinden ayrı olarak, burayla idarî bütünlük içerisindeki küçük adaların vergileri camii, imaret ve medreselere vakfedilmiştir²⁵. Adada yerleşecek Müslümanlar'ın dinî ihtiyaçları için yeni camii ve mescitler inşasına da başlanmıştı. Aşağıda ele alacağımız gibi, Rodos'taki Müslüman mahallelerin hemen tamamına ismini verecek olan bu dinî yapıların bir kısmı adadan ayrılan Latinler'e ait kilise ve şapellerin dönüştürülmesiyle elde edilmişti²⁶. Padişah, bir süre adadaki imar ve inşâ çalışmalarına bizzat nezâret etmiş, ardından Marmaris'e geçmiştir²⁷.

3. Rodos'ta İlk İdarî Teşkilat

Rodos, fetih sonrası ilk dönemde müstakil bir sancak yapılmadı. Daha önce fethedilip teşkilâtı tamamlanan Midilli'ye bağlandı²⁸. Tamirat ve iskân işleri için Anadolu Beylerbeyi Kasım Paşa memur edilmişti. Mentеше, Karesi, Aydın ve Saruhan sancakbeylerinin kendi sancakları halkı ile Afyon-Karahisar, Bolu, Kastamonu ve Çankırı beylerinin de sancakları askerinin tamir işlerinde kullanılması emredildi²⁹. Görevliler, çoğunluğu Anadolu şehirlerinden olmak üzere Türkmen unsurlarını adaya nakletme

²⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, c. IX, s. 234; M. Akif Erdoğan, "Rodos Adasındaki Osmanlı Evkafı (1522-1711)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XV, İzmir 2000, s. 9.

²⁶ Albert Gabriel, *La Cité De Rhodes*, Paris 1921-1923, c. II, s. 116, 160-218.

²⁷ Alî, *Fetihnâme-i Cezîre-i Rodos*, Selim Ağa Kütüphanesi, nr. 757; Celalzâde Mustafa, *Feth-i Rodos*, Nuru Osmaniye Camii Kütüphanesi, nr. 3170/4, varak 81-192; *Feth-i Rodos*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Emiri, nr. 289; *Tevârih-i Rodos*, Taksim Atatürk Kütüphanesi, nr. K. 4002/2; *Rodos Fetihnâmesi*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. TY. 30850.

²⁸ Cengiz Orhonlu, "Oniki Ada'da Türk Eserleri ve Türk Nüfus", *Türk Kültürü*, XXIV, Ankara 1964, s. 29.

²⁹ Şahabettin Tekindağ, "Rodos'un Fethi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, VIII, İstanbul 1968, s. 58-64.

işini hızla bitirmeye çalışmaktaydılar. Bu çalışmalar kapsamında Bozulus Türkmenleri'ne bağlı boy ve oymakların Rodos ve İstanbul ile birlikte Kuşadası, Karaman, Akşehir, Kütahya, Saruhan ve Aydın yerleştirildikleri anlaşılmaktadır³⁰. Diğer taraftan bazı Batı Anadolu kentlerinin güvenlik kaygıları nedeniyle Rodos'a iskândan muaf tutuldukları dikkati çekmektedir. Mesela, Ayasaluğ Kasabası'nın deniz kıyısında, tehlikeli bir noktada olması ve zaten Sultan II. Bayezid ve I. Selim döneminde verilmiş hükümlerle ayrı bir statüye bırakılmış bulunmasından göç kapsamı dışında tutulması kararlaştırıldı³¹.

Bu arada yine bizzat Kanunî Sultan Süleyman'ın emrine uygun olarak, adada belirli bir müddet vergi muafiyeti ve ahaliden yeniçeri askeri alınmayacağı yönündeki kararlar, Rodos'a yerleşmeyi daha da câzip hale getirmişti³². Devlet, Rodos Türkleri'nin nüfus dengelerini yakından izlediği için, yerli Müslüman halkın askerî kuralarının ada kalesine isabet ettirilmesi uygulamalarını XIX. yüzyıl sonlarına kadar devam sürdürmüştür. Ancak ilk dönemlerde Rodos'a Türk iskânda acele edilmesi bazı sorunları da beraberinde getirmişti. Nitekim adaya Anadolu'dan Müslüman yerleşimci nakli sırasında zor kullandığı gerekçesiyle Pîrî Mehmed Paşa hakkındaki şikâyetler artınca, istifa etmek zorunda kalmıştır. Diğer taraftan fethinde olduğu gibi, adanın nüfus yapılanmasında ilk dönem itibarıyla Akdeniz'deki korsan mücadeleleri etkili olmuştur. Zaman içinde Rodos'u bir uğrak yeri olarak kullanan

³⁰ Bahattin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, c. I, s. 481; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1997, s. 26.

³¹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Tetkikler-Makaleler*, (Haz. Hüseyin Özdeğer), İstanbul 2000, s. 531-532.

³² E. Biliotti, *L'île De Rhodes ...*, s. 345-349.

Müslüman korsan gruplarının adanın kırsal kesiminde yerleşmeleri sağlanmış³³. Göç ve sürgünlerden ayrı olarak fethetile katılan yüksek rütbeli Osmanlı kumandanlarının mülk sahibi olmalarına izin verilmişti. Sadrazam Pîrî Mehmed Paşa, adada camisi bulunan Vezir İbrahim Paşa, Kaptan Mustafa Paşa, Anadolu Beylerbeyisi Kasım Paşa, yine adada vakıf eseri bulunan Abdülcelil Bey, Aydıneli Beyi Lutfi Bey, Karesi Beyi Okçu Sinan Bey bu fermanla istifade edenler arasındaydılar Mülk ve vakıflar dışında kalan mahsulâtın önemli bir kısmı timar sistemine göre padişah, adalar beylerbeyi, Rodos sancakbeyi ve kaledeki sipahi askerine tahsis edilmişti³⁴. Yine zindanlarda bulunan ve fetih ardından serbest bırakılan Müslüman esirlerden isteyenlerinin Rodos'a yerleşmeleri sağlanmıştı. Rodos'un Türkleştirilmesi faaliyetleri Osmanlı egmenliği süresinde iskân, göç ve sürgün gibi çeşitli yöntemlerle devam etti. XIX. yüzyıl sonlarına doğru Girit Adası'ndan göçen Türklerin bir kısmı Rodos ve İstanköy adalarına yerleştirilmiş, bunlar adına mahalleler oluşturulmuştur³⁵.

Adaya yerleşim sürerken bir taraftan da adanın Osmanlı sistemine dâhil oluşunun en önemli göstergesi olan arazi sayımı yapılmış (tahrir) ve timarlar belirlenmeye başlanmıştır. Rodos timarları derya kalemine bağlıydı ve işleyişi ile denetimi, alaybeyi vasıtasıyla, kaptanpaşa tarafından yapılmaktaydı³⁶. Rodos'a dair tutulan bu önemli kayıtlar İstanbul'da Anadolu Muhasebesi Kalemî'ne gönderilmiştir³⁷.

³³ E. Çelebi, *Seyahatname*, c. IX, s. 253.

³⁴ M. Akif Erdoğan, "Rodos Adası'nda 1711 Yılında Timarlar ve Timarlılar", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 1998, c. XIII, s. 25-48.

³⁵ A. F. Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos*, s. 195-196.

³⁶ BOA, HAT, nr. 29430, Cevdet Dâhiliye (C. DH), nr. 15431; Cevdet Askeri (C. AS), nr. 12313.

³⁷ A. Erdoğan, "Rodos Adası'nda 1711 Yılında ...", s. 34-46.

Devlet, adada sosyo-ekonomik tedbirleri alırken bir taraftan da askerî teşkilâtın oluşturulmasına başlanmıştır. Bu devir itibariyle adanın muhafazası Batı Anadolu sahil sancaklarıyla irtibatlandırılmıştır. Mesela Marmaris Nahiyesi, 1869 yılında alınan idarî bir karara kadar Rodos'a bağlı olmuştur³⁸. Fetihden itibaren özellikle olağan üstü durumlarda Menteşe, Saruhan ve Teke sancakları Rodos'a süvari ve piyade askeri temin etmekle görevlendirilmiştir³⁹. Rodos'un muhafazası için önceleri kalede 500 yeniçeri olmak üzere 1.000 Osmanlı askeri görevlendirilmiştir⁴⁰.

Rodos Adası ve burada yerleşen Türkler, fethi müteakip stratejik konumu ve müstahkem kalesi avantajıyla kısa sürede bölgenin idaresinde de ön plana çıkmışlardır. Bilhassa Barbaros Hayreddin Paşa'nın 1533'te devlet hizmetine girişinden itibaren Osmanlı deniz politikalarında büyük değişim yaşanmış ve bu değişimde Rodos Türklerine çok önemli görevler düşmüştür. Zira bu dönemde Türk Donanması sadece Doğu Akdeniz değil, Kuzey Afrika kıyılarına kadar uzanıp, yeni misyonlar üstlenecek duruma gelmiştir. Bu genişleme ve büyüme, doğal olarak denizleri kapsayan yönetim sınırlarının da beylerbeyilik yani eyalet sistemine dönüştürülmesi keyfiyetini ortaya çıkarmıştır (1534)⁴¹. Rodos yeni eyalet yapılanmasında Gelibolu'dan sonra eyalet merkezi olarak uzun müddet tercih edilmiş ve Osmanlı deniz politikalarının yürütülmesinde belirleyici en mühim merkezlerden biri olmuştur. Bu süreçte Rodos'a yapılan yönetici tayinlerinin gösterilen özen ve nitelikli tercihler, adaya verilen önemi açıkca ortaya koymaktadır⁴².

³⁸ BA, Ayniyat Defterleri (AD), nr. 860, s. 118.

³⁹ BA, c. AS, nr. 304477; c. DH, nr. 17221. Ayrıca bk. Erdoğan, "The Island of Rhodes ...", s. 30-36.

⁴⁰ Şerafettin Turan, "Rodos'un Zabtından Malta Muharasasına", *Kanuni Armağanı*, Ankara 1970, s. 47-123.

⁴¹ İdris Bostan, "Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinin Kuruluşu", *Tarih Der-gisi*, İstanbul 2003, XXXVIII, s. 61-77.

⁴² Daha fazla bilgi için bk. İdris Bostan, "Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği", *Türkler*, Ankara 2002, c. X, s. 122-128, s. 36-57; A. F. Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos*, s. 61-161.

Rodos şehri, Osmanlı idaresinde bulunduğu sürede temel karakterini büyük ölçüde korumuştur. Adada klasik çağlara ait arkeolojik kalıntıların yanı sıra şövalyeler dönemi ihtişamlı eserleri varlığını sürdürebilmiştir⁴³. Söz konusu dokuya zaman içinde ortaya çıkan Müslüman mimarî eserlerinin çeşitliliği de eklenmiştir⁴⁴. Şehir, Türk fethi ve yerleşimi ardından üç ana bölgede gelişme göstermiştir. Birinci bölge şehrin dış surlarıyla çevrili Müslüman ve Yahudi mahallelerinin yer aldığı Suriçi bölgesiydi⁴⁵. Kanunî Sultan Süleyman, adanın fethinde yardımcı olan Yahudiler'e suriçinde kalma hakkı tanımıştı. Ancak, Rumlar'ın bu bölgede emlak sahibi olmalarına izin verilmemekteydi. Şövalye döneminden itibaren yönetici sınıf ile güvenlik güçlerinin hizmet gördüğü ve adanın limanından da girişi bulunan İçkale denilen ikinci bölge, diğer bir sur ile çevrili durumdaydı⁴⁶. Bu bölgenin bir bölümünde kışla bulunurken, diğer tarafta içkale Türk mahalleleri yer almaktaydı. Buranın önemli bir kısmı şehrin dış surları tarafından da muhafaza edilmekteydi. Kalan kısım denize dönük liman tarafında bulunmaktaydı⁴⁷. Şehrin bu iki bölgesinden ayrı olarak, zaman içerisinde kasaba nüfusunun artışı ve köylerden gelen göç sonucu surların dışında Varoş veya Yeni Rodos tabir edilen yerleşim alanları oluşmuştu⁴⁸. Bunlardan Yeni Varoş'da Türkler de yaşamaktaydı. Müslüman ve Yahudiler

⁴³ The Earl of Carlisle, *Diary in Turkish and Greek Waters*, London 1854, s. 130.

⁴⁴ Fazıl Ünlüsoy, *Tanzimat Sonrası Osmanlı Dönemi Rodos Kent Yerleşiminde Evlerin Cephe Biçimlenişi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007, s. 53-107.

⁴⁵ Hermes Balducci, *Rodos'ta Türk Mimarisi*, (Çev: C. Rodoslu), Ankara 1987, s. 14-15.

⁴⁶ Şövalyeler dönemi Rodos Şehri'nin fizikî durumu ve mimarisi için bk. Albert Gabriel, *La Cité De Rhodes*, Paris 1921-1923, I-II.

⁴⁷ E. Biliotti, *L'île De Rhodes...*, s. 452-508; A. Gabriel, *La Cité...*, I, s. 4-13.

⁴⁸ Metin Tuncel-İdris Bostan, "Dünden Günümüze Ege Adaları", *Coğrafya Dergisi*, İstanbul 1998, 6, s. 30-37.

ile birlikte Rumlar'ın çoğunlukta bulunduğu 3 varoş daha bulunuyordu⁴⁹. Türk egemenliği süresince Rodos şehrinin, aşağıdaki tabloda gösterilen 23 Müslüman ve 2 Yahudi mahallesiyle 4 varoşunda yerleşim bulunmaktaydı⁵⁰:

Tablo 1. Rodos'un Mahalle ve Varoşları

İç Kale'deki Türk Mahalleleri
Camii-i Kebir (Sencuvan) Mahallesi Enderun Camii Mahallesi İbrahim Paşa Camii Mahallesi Receb Paşa Camii Mahallesi Süleymaniye Camii Mahallesi
Suriçi'ndeki Türk Mahalleleri
Abdülcelil Bey Mescidi Mahallesi Alemnak Mescidi Mahallesi Babimesdud Mescidi Mahallesi Çizmeli Ali Ağa Mahallesi Demirli Camii Mahallesi Dolablı Mescidi Mahallesi Hanzâde Mescidi Mahallesi Hüdaî Mescidi Mahallesi İlkmihrab Mescidi Mahallesi Kadı Mescidi Mahallesi Kavaklı Mescidi Mahallesi Memişeyh Mescidi Mahallesi Piyaledin Mescidi Mahallesi Sadri Çelebi Mescidi Mahallesi Sıkındı Abdi Halife Mescidi Mahallesi Takyeci Mescidi Mahallesi Tireli Hamza Bey Mescidi Mahallesi Yeniçeli Mescidi Mahallesi
Yahudi Mahalleleri
Havra-i Kebir Mahallesi Havra-i Sagır Mahallesi
Rodos'un Varoşları
Miyan (Orta) Varoş Parmaklık (İsteradifoz) Varoşu Sünbüllü Varoşu Yeni Varoş

⁴⁹ E. Biliotti, *L'île De Rhodes...*, s. 498.

⁵⁰ A. F. Öreñ, *Yakındönem Tarihimize Rodos*, s. 180-193.

Türk fethinden sonra Müslüman mahallelerinin yerleşimi Demirli Camii'nden Cami-i Kebir'e kadar olan bölümde yoğunluk kazanmıştı. Bu hattın bir tarafı çoğunluğu vakıflara ait ticaret müesseselere (pazar/çarşı) ayrılmış, kalanı yerleşime açılmıştı. Pazarın sonunda Kanunî Vakfı'na ait Süleymaniye Camii ve imareti, Hâfız Ahmed Paşa Kütüphânesi ve Ahmed Fethi Paşa Saat Kulesi bulunmaktaydı. İçkâlenin en önemli caddesi Şövalyeler Caddesi (La Rue des Chevaliers) olarak ün yapan geniş cadde idi ve burası XV. yüzyıldan itibaren temel karakterini korumuştur⁵¹. XIX. yüzyıl boyunca hisar içindeki mahallelerden ayrı olarak, şehrin civar bölgelerinde de Türkler için yerleşim alanları oluşturulmuştu. Yuva, Dokuz Sokak, Boynu Kara, Mercantepe, Kızıltepe ve Kumluk mahalleleri her zaman yoğun Türk nüfusun yaşadığı bakımlı yerlerdi⁵².

Şehirde evlerin çoğunluğu kargir ve tek katlıydı. Hükûmet konağı dâhil olmak üzere binaların hemen tamamı beyaz renkti. Suriçinde geniş yollar mevcuttu. Türk evlerinin çoğunluğu adayı tamamen terk eden şövalyeler döneminden kalma hanelerdi. Bu hanelere sonradan bir takım ilaveler yapılmıştı. Mesela, adada binaların cephelerine, Ege ve Akdeniz bölgesi şehirlerinde olduğu gibi, balkon ve taraçalar eklenmiştir. Tavanarası, sofa ve tahta bölmelerle katlar ve odalar çoğaltılmıştı. Böylece Gotik tarzdaki Garp-Latin sanatının genel karakterine hasar vermeden, Anadolu-Türk sanatının hususiyetleri ilave edilmeye çalışılmıştır. Bilhassa binalardaki oymacılık oldukça etkili görüntüler oluşturmaktaydı. Şövalye dönemi evlerinden ayrı olarak sayıları çok olmamakla

---

⁵¹ M. Poujoulat-Michaud, *Correspondance D'Orient (1830-1831)*, c. IV, Paris 1834, s. 10-11; C. T Newton, *Travels & Discoveries In The Levant*, London 1865, s. 139, 154.

⁵² Zeki Çelikkol, *Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe*, Ankara 1986, s. 18.

birlikte bilhassa 1839 Tanzimat Fermanı sonrasında itibaren tamamen Türk mimarisine uygun evler de inşa edilmiştir⁵³.

Babası 1522 Rodos Seferi'ne katıldığı için adaya özel bir ilgi duyan Evliya Çelebi eserinin birçok yerinde adadan bahsetmiştir. Çelebi de adayı Akdeniz'in kilidi olarak tasvir etmektedir. Yazar, şehrin savunma tertibatını en ince ayrıntısına kadar ortaya koyarak, bilhassa yel değirmenleri hakkında bilgi vermiş, şehirde tamamı kiremitle örtülü evlerin gemiler ile getirilen ve gerz toprağı denilen kireç ile sıvandığını, bu sıvanın yağmurdan etkilenmediğini, her evin bahçesinde bir kuyu bulunduğunu gözlemlemiştir. Ayrıca, 24 Müslüman mahallesinde kuşgözü safra taşı döşeli kaldırımları olan çok temiz sokakların bulunduğunu, herkesin kendi ev ve dükkânının önünü temizlediğini, asla pislik dökülmediğini, böyle bir şey yapmanın hem çok ayıplandığını hem de sokaklara atılan mezbelenin limana akıp doldurması istenmediğinden çöp atmanın cezasının da bulunduğunu anlatmaktadır. Şehirde iki Yahudi mahallesinden ayrı olarak çok az *Ermeni* ve *Çingene*'nin yaşadığını anlatan Çelebi, çok canlı bir pazar ile 8 kahvehane, 3 bezirgân hanı ve 70 çeşmeye rastladığını, dericilerin kasabanın dışında faaliyet gösterdiğini de ifade etmektedir. Şehri her yönüyle inceleyen Evliya Çelebi, son olarak Rodos halkının Anadolu insanı gibi son derece namusuna düşkün ve misafirperver, dost insanlar olduğunu kayıtlara geçirmiştir⁵⁴.

Rodos'a dair bazı eserlerde adanın Türk idaresine girişinin bir yıkım ve felaket dönemi olarak gösterme gayretlerinin gerçekte hiçbir ilgisinin olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Bu iddiaların aksine şehir, hisarından, sokak ve kaldırımlarının

⁵³ Charles Dudley Warner, *In The Levant, Illustrated With Photographs in Two Volumes*, c. II, s. 364; F. Ünlüsoy, *Tanzimat Sonrası Osmanlı Dönemi Rodos Kenti* ..., s. 53-97.

⁵⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, c. IX, s. 233-248.

stiline varana kadar eski ve ortaçağlardan kalma özelliklerini büyük ölçüde koruyabilmişti⁵⁵. Hatta şövalyeler döneminden kalma top ve güllerle dahi kalede muhafaza edilmekteydi. 1891 yılında misyoner görüşlü bir Fransız gazetesinde çıkan yorumda da belirtildiği gibi, Osmanlılar Rodos'ta hiçbir şekilde kültürel asimilasyona kalkışmamışlardı. Adadaki bütün cemaatler Türkçe öğrenmek için zorlanmadıklarından, kendi dil ve geleneklerini yaşatabilmişler, kültürel müesseselerini koruyarak geliştirebilmişlerdi⁵⁶.

Rodos'da şehir ve varoşlardan ayrı olarak XIX. yüzyıl sonlarına gelindiğinde 46 kaza ve köyde yerleşim bulunuyordu⁵⁷. Kazalardan Lindos'da, köylerden ise aşağıda gösterilen 20'sinde Türkler yaşamaktaydı⁵⁸:

Tablo 2. Rodos'un Kaza ve Köyleri

Kazalar
Lindos Kastelloz
Türk Köyleri
Çayır Kandilli Uzgur Mikse (Mixsy) <i>Osmaniye (Hamidiye)*</i>

⁵⁵ Carlisle, *Diary in Turkish and Greek...*, s. 130.

⁵⁶ BOA, Hariciye Siyasi (HR. SYS), nr. 60/42.

⁵⁷ M. Michaud-Poujoulat, *Correspondance ...*, s. 25.

⁵⁸ A. F. Öreñ, *Yakındönem Tarihimizde Rodos*, s. 193-197.

* Sultan II. Abdülhamid döneminde büyük sorunların yaşandığı Girit'te 1897 yılında çıkan isyandan kaçarak canını kurtararak Müslümanlar'ın bir kısmı Rodos ve İstanköy adalarına getirilmişti Bu muhacirlerin iskânı için kale dışında biri köy, diğeri mahalle iki yeni yerleşim alanı oluş

Türk ve Rum Karışık Köyler
Apolona (Apollona) Arnita (Arnitha) Dimatarya (Damatria) Dimliye (Thimilia) İstiriyoz (İstrido) Kalamine (Kalamonas) Kalatiz (Kalithies) Kanaz (Fanaz/Fanes) Kataviya Pilona Salakoz (Salahoz) Sorani (Soroni) Tahtalı (Massari) Vilanova (Yılanlıova)
Rum Reaya köyleri
Afandoz (Afandou) Alayarma (Alaerme) Ambona (Emponas) Apolke (Apolakia) Arhancelos (Archangelos) Arkipoli (Arhipoli/) Aşkilipoz (Asklipios) Basdiye (Pastida) İpsitoz (Psithos) İsporoz (Aya İsidoros) Kalatoz (Kalathos) Kalavarda Keşkinoz (Koskinou) Kirmasdi (Kremasdi) Lahanya (Lahinia) Lardos Manola (Malona) Marça (Maritsa) Mesenoroz (Messanagros) Monolitoz (Monolithos) Plotanya (Platania) Profilia (Prophilia) Siane (Siana) Tolokoz (Teologoz) Triyande (Tiranda) Vadi (Vati) Yennadis (Yennnadios)

turulmuştur. Uzun süren inşaat sonucu Kumburnu mevkiinde oluşturulan 103 haneli köye *Hamidiye* ismi verilmişti. Mahalleye ise *Süleymaniye* adı uygun bulunmuştur (1907). Hamidiye ismi daha sonra değiştirilip Osmanîye yapılmıştır: A. F. Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos*, s. 195.

4. Nüfus ve Yerleşim

Türk idaresi boyunca Rodos'un değişmeyen sakinlerini Türkler, Rumlar ve Yahudiler oluşturmaktaydı. Az sayıda Kıbtî (bir kısmı Müslüman) ve Ermeni ile zaman içinde başta İtalyanlar olmak üzere çeşitli Avrupa milletlerinin vatandaşları da adaya yerleşmişti. Rodos bu temel demografik yapısını ve sağlanan huzur ortamını 1912 yılındaki İtalyan işgaline kadar sürdürmüştür⁵⁹.

Osmanlı tahrir kayıtlarına göre Rodos şehrinde 1530'larda toplam 864 hane vergi nüfusu (yaklaşık 4.300 kişi) vardı. Bu nüfusun 591 hanesi (yaklaşık 2.950 kişi) Türktü. Müslüman nüfus, kale içinde 18 mahallede kaydedilmişti. Rodos şehrindeki bu toplam nüfusun yanında, kalede muhafız olarak görevli önemli sayıda bir Osmanlı askerî zümresi yer almaktaydı. Bahsi geçen kaledeki bu askerî zümrenin sayısı 1.378 idi. Şehirdeki sivil Türk nüfusu, askerî nüfusa ilave edilecek olursa toplam Türk sayısının yaklaşık 4.300'e ulaştığı anlaşılır. Rodos şehrinde kale içinde oturan Türk ahali 1711'de 406 vergi nüfusuna (yaklaşık 1.500 kişi) sahipti. Bunların oturduğu mahalle sayısı 24'tü. Bu tarihte kaledeki asker sayısı ise 820'yd⁶⁰. Evliya Çelebi adada kale içinde 24 mahallede büyüklü-küçüklü 4.200 hanenin varlığından bahsetmektedir. Ayrıca 4 Rum mahallesinde 500 haraç hanesinin bulunduğunu da bildirmektedir⁶¹.

Rodos Türkleri, Ege ve Akdeniz'de büyük kaosa neden olan 1821 Rum İsyanı'ndan etkilenmediler. Ada Rumları isyana doğrudan iştirak etmediler ve bu süreçte Rodos'a yönelik diğer adalardan veya Mora'dan ciddi hiçbir Rum isyancı saldırısı da gerçekleşmedi. Ancak 1821 isyanı öncesinde adada uzun

⁵⁹ Z. Çelikkol, *Rodos'taki ...*, s. 17-19.

⁶⁰ İlhan Şahin, "Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adaları'nda Nüfus ve Nüfus Hareketleri", *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, Ankara 2003, s. 139-140.

⁶¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, c. IX, s. 242.

süren salgın bir hastalık (*taun*)⁶² ve yaşanan zahire kıtlığı ada nüfusunun önemli ölçüde azalmasına neden olmuştu⁶³. 1821 isyanının sonrasında ada nüfusunun 22.000 olduğu kaydı mevcuttur. Buna göre kale içinde 8.000 Müslüman ve 1.500 Yahudi bulunuyordu⁶⁴.

XIX. yüzyılda Osmanlının diğer bölgelerinde olduğu gibi Rodos ve bağlı bölgeler Türk nüfusu hakkında ilk resmî ve güvenilir verileri, 1831 yılı genel nüfus sayımı sonuçları vermektedir. Sayıma göre adada Müslim-Gayri Müslim 10.522 erkek nüfusun varlığı tespit edilmiştir. Görevlilerin merkeze ilettiği genel durumu gösterilen Rodos şehrinin 23 mahallesinde ada mutasarrıfının 83 kişiden oluşan kapıhalkı ile birlikte toplam 2.121 Türk erkek nüfusun yaşadığı anlaşılmıştı. Adanın şehir dışında yer alan ve bir kısmı tamamen Türk Kalamine’de 12, Uzgur’da 29, Kandilli’de 71, Çayır’da 20, Vılanova ve Dimatarya’da 5, Sorani’de 10, Kanaz’da 4, Salakoz’da 54, Dimliye’de 4, İstiriyoz’da 15, Arnita’da 23, Kataviya’da 26, Pilon’a’da 7, Kalatoz’da 4, Lindos’da 45, Tahtalı’da 7 ve Apolona’da 3 olmak üzere 344 erkek Müslüman nüfus yazılmıştı. Köylerle beraber adanın tamamındaki Türk erkek nüfusu 2.465 olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Rodos’a bağlı Marmaris ve Meis’te de sayım gerçekleştirilmiş iken, yine Rodos’a bağlı Sömbeki, İncirli, Herkit, İlyaki, Kerpe, Kalimnoz, Leryoz ve Karpot adalarına gidilmemiştir. Marmaris’te 568, Meis’te ise 67 Müslüman erkek tespit edilmiştir. Bu sayımda Rodos’a bağlı Marmaris’de hiçbir Gayrimüslim yerleşimi bulunmadığı kayıtlara geçmişti. 1831

⁶² William Wittmann, *Travels in Turkey, Asia-Minor, Syria, and Across The Desert into Egypt During The Years 1799, 1800, and 1801, in Company With The Turkish Army and The British Military Mission*, London 1803, s. 428-431.

⁶³ BAO, İrade Meclis-i Vala (İ. MVL), nr. 4215.

⁶⁴ A. F. Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos*, s. 197-201

sayımına göre Rodos ve bağlı mahallerin toplam Türk erkek nüfusu 3.100 olarak belirlenmişti⁶⁵.

Rodos'un 1912'de İtalyanlarca işgaline az bir müddet kala, yine çoğunluğunu Türk ve Rumların oluşturduğu tahminî 35.000 nüfusun mevcudiyeti bilinmektedir⁶⁶. İşgalden bir müddet sonra 1917 sayımında 5.700 Türk kayda geçmiştir⁶⁷. Yine İtalyanlarca yayınlanan verilere istinaden, işgalden kısa süre sonra adadaki 28.344 nüfusun 6.490'ını Türkler oluşturuyordu⁶⁸. 1923 Lozan görüşmeleri sırasında Yunan tarafının, kendi kayıtlarına dayanarak verdikleri bilgilere göre Rodos'ta 4.854 Türk yaşamaktaydı⁶⁹. Yunanistan'ın II. Dünya Savaşı ardından 1947 Paris Andlaşması uyarınca adaya egemen olmasıyla birlikte resmi kayıtlara istinaden Türk nüfusta hızlı bir azalış gözlemlendiği dikkat çekmektedir⁷⁰.

Osmanlı döneminde daha çok adanın savunmasıyla ilgili organizasyonda görevli olan ve denizcilikle ilgilenen Rodos Türkleri'nin⁷¹ Gayrimüslim reaya ile birlikte adanın memur, esnaf ve çiftçi unsurlarını da oluşturdukları anlaşılmaktadır. Tanzimat'ın ilanıyla başlayan süreçte Muhasıllık sistemi gibi⁷² yeni idarî kurullar oluşturulurken, bir taraftan da ada Türkleri ile diğer unsurlarının ekonomik durumlarını tespit eden *Temettuat* sayımları yapılmıştır.

---

⁶⁵ Ada nüfus verilerinin ayrıntısı için bk. A. F. Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos*, s. 202-210.

⁶⁶ BOA, Dahiliye Nezareti İdare (DH. İD), nr. 24/9.

⁶⁷ Emile Y. Kolondy, *la population des îles de la grèce*, Aix-en-Provence 1974, c. I, s. 251.

⁶⁸ Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hakimiyetinden Çıkışı", *Belleten*, XXIX/113-116, Ankara 1965, s. 81-82.

⁶⁹ Hazım İşgüven, "Ege ve Doğu Akdeniz Adaları'nda Tarihi gelişmeler", *Askeri Tarih Bülteni*, XIX, Ankara 1985, s. 39-59.

⁷⁰ M. Kiel, "Rodos", s. 158.

⁷¹ BOA, C. AS, nr. 5113.

⁷² Tanzimat sonrası Rodos ve buraya bağlı mahallerdeki idarî sistem için bk. A. F. Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos*, s. 70-86.

Oluşturulan defterlerden XIX. yüzyıl ortalarında Rodos Türklerinin sosyo-ekonomik durumları hakkında çok önemli bilgilere ulaşılması mümkün olmaktadır. 1840 yılı sayımında aşağıdaki tabloda gösterilen Rodos şehri ile köylerinde, dul kadınlar dâhil, Türklere ait hane reislerinin meslekleri, sahibi oldukları bütün emlak ile malları, adet ve kıymetleriyle tespit edilmiştir⁷³:

Tablo 3. Rodos'taki Türklerin Ekonomik Durumu

Mahalle Adı	Hane Sayısı	Emlak ve Arazi kıymeti	Hayvan Kıymeti	Temettuat Vergisi Toplamı
Sadri Çelebi	33	100.048	15.101	17.600
Süleymaniye	42	99.053	3.680	26.850
Tireli Hamza Bey	45	219.302	7.955	20.700
Takyeci	40	179.631,5	14.645	29.350
Abdülcelilbey	68 (3'ü Dul)	150.027	5.395	31.820
Babimesdud	39 (2 Dul)	39.603	3.020	14.900
Piyaleddin Çelebi	35 (1 Dul)	76.848	1.981	16.850
Recep Paşa	37 (1 Dul)	135.118	3.699	20.700
Alemnak	25	79.842	4.585	13.900
Hüdai	76 (1 Dul)	271.699,5	18.451	44.300
Dolaplı Mescid	49 (1 Dul)	73.877	8.235	20.180
Çizmeçi Ali Ağa	31	47.514,5	4.220	14.250
İlkmihrab	32	39.000	1.065	13.500
Memişeyh	22	29.972	4.080	12.150
Yeniçeli	40 (2 Dul)	48.677	3.165	16.735
İbrahim Paşa	29	107.509	5.290	15.850

⁷³ BOA, Mâliye Nezâreti Temettuat Defterleri (ML. VRD. TMT, d), nr. 17543, s. 1-282.

Mahalle Adı	Hane Sayısı	Emlak ve Arazi kıymeti	Hayvan Kıymeti	Temettuat Vergisi Toplamı
Demirli	44	192.329	14.185	35.100
Kavaklı	38	103.930	6.644	18.900
Kadı Mescidi	24	68.103	4.288	14.600
Sıkındı	11	16.767	720	3.650
Cami-i Kebir	61 (1 Dul)	125.607	4.380	33.030
Hanzade	47 (2 Dul)	85.003,5	4.650	22.240
Enderun	58 (3 Dul)	109.278	5.938	24.540
TOPLAM		2.397.147	145.872	486.095
Kandilli Karyesi	43 (3 Dul)	60.886	14.002	17.580
Kalamina	7	17.621	6.960	3.800
Kalimene-i Sagir	5	9.764	9.076	2.950
Çayır	15 (1 Dul)	47.337	15.256	5.680
Uzgur	40	58.593	13.705	18.700
Yeni Varoş	25	18.516	530	16.450
Tahtalı	4	5.810	2.405	1.200
Kalatoz	3	1.553	1.425	1.500
Pilona	4	9.402	5.621	3.050
Lindoz	22	26.616	14.713	9.750
Kataviya	13	65.275	17.565	12.500
İstiriyoz	8	7.242,5	2.914	3.500
Arnita	9	12.401	3.850	4.635
Salokoz	26	55.849,5	17.610	12.320
Sorani	1	1.040	60	350
TOPLAM		407.041	126.292	114.475

1840 sayımı Rodos Türklerinin ekonomik düzeylerini gösterdiği gibi, Türkler arasında rağbet gören meslekler de ortaya çıkmaktadır. Rodosluların askerî kuraları ada kalesine isabet ettirildiğinden Temettuat sayımında Türklerin önemli bir kısmının sahip olduk-

ları meslekleri yanı sıra piyade, sipahi veya topçu olarak yazıldığı görülmektedir. Rodosluların kayıtlara geçirdikleri bir kısmı devlet memuruyeti olmak üzere meslek grupları arasında aktar, aylakçı, bağcı, bahçevan, bakkal, balcı, balıkçı, barutcu, belci, berber, bezzaz, bıçakçı, boyacı, bozacı, budamacı, çakmakçı, çamaşırcı, çerci, çiftçi, çoban, çubukçu, debbağ, debbağ çırağı, değirmenci, demirci, destici, dikici, dökmeci, duhancı, duvarcı, ekmekci, enfiyeci, eskici, evkaf katibi, fırıncı, fincancı, gemi kaptanı, gümrük kolcusu, hamal, hamamcı, hamam natırı, hamurcu, helvacı, ırgat, imam, kadayıfçı, kahve dükkânı sahibi, kahvehaneci, kalafat ustası, kalaycı, kapancı, karantina kolcusu, kasap, kasap çırağı, kayıkçı, kileci, kolcu, koltukçu, kovancı, kömürcü kunduracı, kuyumcu, külahcı, leblebici, manav, mellah, moytafcı, mumcu, mücellid, müderris, müezzin, nalbant, natır, nüfus mukayyidi, nüfus nazırı, ondalıkçı, pabuçcu, pazarcı, reis (gemi), rençber, saatci, sarrac, sarrac çırağı, sebzevatçı, semerci, sıbyan mektebi muallimi, suyolcu, şeyh, tablekar, tahmisci, taşçı, tatar, tellak, tellal, terzi, terzi çırağı, tezgahdar, tuzcu, tüccar, ulak, varoş subaşıcsı, yağcı, yasakçı ve yoğurtcu'ya tesadüf etmek mümkündür⁷⁴.

1840 sayımında Rodos Türklerinin şehirde, kasaba ve köylerde sahibi oldukları çoğu meslekleriyle alakalı ve bir kısmı adadaki Süleymaniye, Sercivan, Abdülcelil Bey, Kasım Paşa, Yenice, Recep Paşa, Kavaklı Mescidi, Tireli Hamza Bey ve Haremeyn gibi vakıflarına ait dükkân, mağaza, değirmen, yağhane ile bir ekili ve ekili olmayan tarla, bağ ve bağ evleri, zeytin ağaçları, liman, portakal ve sebze bahçeleri, ticarete kullandıkları gemi ve sandalların ebatı ayrıntısıyla belirlenmişti. Ayrıca Türklerin yine şehir ve köylerde besledikleri başta inek, öküz, koyun, keçi, at, katır, merkep ve arı kovanları gibi büyük ve küçükbaş hayvan adet ve kıymetleri resmî kayıtlara yansımıştır. Temettuat sayımında dul kadınlar ile

⁷⁴ BOA, *ML. VRD. TMT, d.*, nr. 17543, s. 1-282.

ada nüfusunun unsurlarından olan Afrikalı zencilere ait mallar da kayıtlarda yerini bulmuştur⁷⁵. Rodos şehri Türklerinin ada köylerinde ve şehir etrafındaki mahallerde önemli miktarda arazi sahibi olmaları dikkat çekicidir. Köylerde yaşayan Türklerin daha çok çiftçi ve rençber olarak yazıldıkları ve şehirliyle göre daha fazla arazi ve hayvan sahibi oldukları görülmektedir. Yeni Varoş Türkleri ise daha zayıf yel değirmeni işleterek ve kalafat ustalığı yaparak hayatlarını idame ettiriyorlardı. Köylüler arasında mel-lahlık da tercih edilen iş koluydu⁷⁶. Rodosa ait diğer kaynaklarda Rodos Türklerinin 1840 sayımındaki meslekler dışında basmacılık, davulculuk, süpürgecilik, kumanyacılık, bozacılık, buğdaycılık, çıkırıkçılık, dolamacılık, yemenicilik, kuyuculuk ve kandilcilik iş kollarını yaptıkları anlaşılmaktadır⁷⁷.

Rodoslu tacirler, daha ziyade karşı Anadolu sahil şehirleri ile ticaret yapıyorlardı. Mekri (Fethiye) iskelesi Rodos tüccarı için önemliydi. Ticarî yoğunluk nedeniyle bu iskele uzun yıllar Rodos gümrüğüne bağlı kalmıştı ve burada adalı tüccarların dükkânları bulunuyordu⁷⁸. Bilhassa yaz aylarında Mısırlı zenginlerin Rodos'a gelmeye başlamalarıyla, esnaf açısından hareketli günler de başlıyordu⁷⁹.

Rodos Adası, Tanzimat reformları Ege Adalarında yaygınlaştıkça yönetim merkezi olarak tekrar önplana çıkmıştır. Nitekim 1849 yılında yapılan bir düzenleme ile Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilayeti yeniden yapılandırılmış stratejik konumu nedeniyle Rodos eyalet merkezi olarak belirlenmişti. Ertesi yıl Rodos dönemin Padişahı

⁷⁵ Rodos'ta yerleşik Afrikalılar için bk. A. F. Örenç, *Yakındönem Tarihi-mizde Rodos*, s. 258-260.

⁷⁶ BOA, *ML. VRD. TMT*, d, nr. 17543, s. 1-282.

⁷⁷ BAA, İrade Dahiliye (İ. DH), nr. 24099; 25154.

⁷⁸ BOA, Amedi Kalemî Mektubi (A. MKT), nr. 153/38.

⁷⁹ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, (Sad. Ş. Kutlu), İstanbul 1973, s. 625-626.

Abdülmecid tarafından ziyaret edilmiş ve bu vesile ile ada yeni baştan imar görmüş ve yeni eserler inşa edilmiştir. Rodos vilayet merkezi olma konumunu kısa aralıklarla Midilli ve Sakız adalarıyla paylaşmış olmasına rağmen, 1912'deki İtalyan işgaline kadar en uzun süreli merkez olma özelliğini korumuştur. Rodos'tan başka Kıbrıs, Sakız, Midilli, Bozcaada ve Limni eyaletin diğer sancaklarını oluştuyordu⁸⁰. Rodos eyalet merkezi olunca Türkler için hareketli günler başlamış, adadaki memur sayısı artmış, bu memurların ihtiyaçları için yeni binaların inşası gerekmiştir. Bir süre sonra Rodos belediye teşkilatı da oluşturulunca şehir ve köylerde o dönem için modern ölçülerde hizmetler görülmeye başlanmıştı. Şehirde faaliyete geçirilen matbaa ise kültür faaliyetlerinin zenginleşmesine zemin hazırlamıştır⁸¹.

Osmanlı döneminde adadaki Türklerin ve diğer unsurların sosyal ihtiyaçlarının karşılanması için birçok dinî ve hayır kurumu inşa edilmiştir. Diğer Osmanlı adalarında olduğu gibi Rodos'ta da sosyal hayatın şekillenmesinde vakıf sisteminin önemli etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür⁸². Bir kısmı günümüze kadar ulaşabilen, ancak halen büyük sorunları bulunan bu Türk eserlerinin çok önemli kısmının vakıf statüsünde teşkilatlandırıldığı ve her birine ihtiyaçlarını karşılayacak nisbette gelirler tahsis edildiği dikkati çekmektedir⁸³.

Fetihten itibaren Rodos'ta iki ayrı vakıf yapılanmasının hızlı bir gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. İlk grup vakıf müesseseleri Kanunî Sultan Süleyman Vakfı bünyesinde toplanmıştı. Fetihten

⁸⁰ Ali Fuat Örenç, "Ege Adaları'nın İdarî Yapısı (1830-1923)", *Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, Ankara 2003, s. 32-56.

⁸¹ A. F. Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos*, s. 90-176.

⁸² Ömer İşbilir, "Ege Adaları'nda Osmanlı Vakıfları", *Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, Ankara 2003, s. 117-118, 129.

⁸³ N. Çam, *Yunanistan'daki Türk Eserleri*, Ankara 2000, s. 216-281; A. F. Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos*, s. 353-386.

sonra hazırlanan Kanunî Vakfiyesi'ne uygun olarak ilk teşekkül eden eserler cami, imarethâne ile eğitim için medrese ve sıbyan mektepleriydi. Kanunî Vakfı'nın idaresi doğrudan hazineye aitti. Bu vakıf dışında kalan diğer Türk vakıf eserleri ise Evkaf-ı Hümayun yani vakıflar idaresince yürütülüyordu⁸⁴.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi adada ibadete açılan ilk camii, fethin sembolü olarak görülen ve Hristiyan dünyasında Yahya Peygamber'in mezarının bulunduğu inanılan Saint John Kilisesi'nden çevrilen Sencuvan Camii (Cami-i Kebir) idi. Daha sonra vakıf bünyesinde olarak Süleymaniye, İbrahim Paşa, Sultan Mustafa ve Enderun camiileri inşa edilmiştir⁸⁵. Rodos'un ve etrafındaki küçük adaların vergi gelirlerinin büyük kısmı Kanunî Vakfı'na tahsis edilmişti. İlk dönem itibarıyla padişah hası olarak 455 köy, 11 kule ve 7 çiftlik vakfa kaydedilmişti⁸⁶. Ayrıca vakfa gelir olması amacıyla Rodos şehrinde birçok dükkân inşa edilmiştir. Evliya Çelebi adadaki 400 dükkândan 300'ünün vakfa ait olduğunu belirtmektedir⁸⁷.

Süleymaniye külliyesi içinde her milletten fakirlere hizmet için bir imarethâne bulunmaktaydı. Bundan başka külliye Hâfız Ahmed Ağa Kütüphânesi, Fethi Paşa Saat Kulesi ile bir de Muvakkithâne Rodoslular'ın ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Kanunî Vakfı'nın diğer önemli eserleri arasında, mimarî özellik taşıyan hamamlar bulunmaktaydı. Bu eserlerin dışında şehrin diğer mahalleleri ile köylerinde zamanla doğrudan devlet, hayır-sever veya adada sürgünde bulunan kişilerin ihya ettiği birçok eser mevcuttu⁸⁸.

⁸⁴ Adaya dair çok önemli hususlara yer verilen Rodos Kanunnâmesi: BOA, *Tapu-Tahrir Defterleri*, nr. 640, s. 1-2.

⁸⁵ A. Gabriel, *La Cité ...*, c. II, s. 165; Z. Çelikkol, *Rodos'taki ...*, s. 51-54.

⁸⁶ C. Orhonlu, "Oniki Ada'da Türk...", s. 24, 29.

⁸⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, c. X, s. 249.

⁸⁸ A. F. Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos*, s. 353-386.

Rodos'un işgalinden sonra İtalyan Hükûmeti, aldığı bir kararla imarethânenin faaliyetlerini durdurmuştu. Ayrıca imaretin Süleymaniye Vakfı'ndan olan tahsisatı da kesilmişti. Karar nedeniyle imarethânenin istifade eden Müslim-Gayri müslim fakir halk zor durumda kalmıştı⁸⁹. Osmanlı Hükûmeti bu duruma seyirci kalmayarak, imarethâneye desteğini sürdürmüştür. Nitekim 1915 yılı Ağustos'unda Rodos kadılığının talebi doğrultusunda imarethâneye 500 Lira yardım kararı alınmıştır⁹⁰.

Süleymaniye, Sultan Mustafa, İbrahim Paşa ve Enderun camii vakıfları dışında kalan ve idaresi ve denetimi tamamen *Evkaf Nezâreti*'nce yürütülen vakıfların sayısında adada meydana gelen deprem gibi doğal afetler nedeniyle değişim gözlenmekteydi. Bununla birlikte İtalyan işgali öncesinde Rodos şehri ile karyelerinde Müslümanlara ait ve sayıları 50-65 arasında değişen cami, mescit, mektep, medrese gibi kurumlar yanında çeşme, suyu ve kuyu vakıflarının faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Vakıfların hemen tamamında Kur'an veya sure tilâveti ile mevlit okutulduğu dikkati çekmektedir. Nezâret kontrolündeki bu vakıflar arasında, Süleymaniye Camii avlusunda mevcut mektep altındaki Kuyu Vakfı; Ağa Camii Vakfı; meşhur Türk denizcisi Murad Reis Türbesi'ndeki Camii Vakfı; Receb Paşa Camii Vakfı, Demirli (Kurtzâde Ahmed Bey) Camii Vakfı; Enderun Camii Kandil Vakfı; Sultan Mustafa Camii'nde Eczâ-yı Şerîf, Sure-i Mülk Vakfı; Sultan Mustafa Camii'nde okutulan Tarikat-ı Mahmudiyye Vakfı; Şadırvan Camii Vakfı; Camii-i Kebir Eczâ-yı Şerîfi Vakfı; Debbaghâne Camii Vakfı; İbrahim Paşa Medresesi ve Hücreleri Vakıfları; Uzgun ve Salakoz karyeleri camii vakıflarıyla Rodos'a bağlı nahiye olan Marmaris Camii Vakfı dikkati çekmektedir. Çoğunluğu bulunduğu mahalleye ismini vermiş olan mescit vakfiyeleri ise Abdülcélil Bey

⁸⁹ BOA, Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH. KMS), nr. 8/4.

⁹⁰ BOA, Babiâli Evrak Odası Belgeleri (BEO), nr. 327770.

Mescidi Vakfı; Alemlak Mescidi Vakfı; Babımesdud Mescidi Vakfı; Çizmeci (Ali Ağa) Mescidi Vakfı; Dolablı Mescidi Vakfı; Memişeyh Mescidi Vakfı; Hamal Satı Mescidi Vakfı; Hanzâde Mescidi Vakfı; Hasâhur (İstabl-ı Âmire) Kâtibi Vakfı; Hurmalı Medresesi ve Mescidi Vakıfları; İlkmihrab Mescidi Vakfı; Hüdaî Mescidi Vakfı; Sadri Çelebi Mescidi Vakfı; Sıkındı Mescidi Vakfı; Mandalzâde Mescidi Vakfı (Çarşı içinde); Piyaeddin Mescidi Vakfı; Tireli Hamza Bey Mescidi Vakfı; Takyeci Mescidi Vakfı; Yeniçeli Mescidi Vakfı; Sinan Paşa Mescidi Vakfı; Molla Kurda Mescidi Vakfı; kale dışında bulunanlar: Ağa (Azab Ağası Mehmed) Mescidi Vakfı; Debbağhâne Mescidi Vakfı; Çayır Karyesi Mescidi Vakfı; Dokuz Sokak'daki Mescid Vakfı; Gani Ahmed Mescidi Vakfı; Kandilli Karyesi Mescidi Vakfı; Kavaklı Mescidi Vakfı; Mercantepe Mescidi Vakfı; Emice Mescidi Vakfı; Sünbüllü Mescidi Vakfı; Sancakdar Mescidi Vakfı; Kasabhâne Mescidi Vakfı ve yine kale dışında inşa edilmiş olan Kırımlı Mescidi Vakfı. Bunların dışında şehre su getirmek üzere kurulan Sünbüllü Suyu ve Santorlu Suyu vakıflarıyla yine su tedariki için kurulan İbrahim Paşa bitişiğindeki Mikse Suyu Kuyusu Vakfı, Demirli Medresesi'ndeki Kuyu Vakfı, Hanzâde Mahallesi'ndeki İspanya Kuyusu Vakfı, Eğrikapı'daki Kuyu Vakfı, Kızılkapı Kuyu Vakfı, Kasabhâne bitişiğindeki Kuyu Vakfı, Murad Reis yolundaki Çeşme Vakfı ve çarşı içindeki Kuyu Vakfı faaliyetlerini sürdürüyordu. Bir müddet faaliyet gösterip sonra ortadan kalktığı anlaşılan Mendirek Kulesi'ndeki Fener Vakfı, adanın belli başlı vakıfları olarak Rodosluların ihtiyaçlarına cevap veriyordu⁹¹.

Rodos'ta yöneticilik yapan şair Namık Kemal Bey, Rodos Türklerinin bilinçlenmesi maksadıyla camii ve mescitlerin eksiklikleri gidermeye çalışılmış ve bir taraftan da yeni camiiler inşa

⁹¹ BOA, *Evkaf Nezâreti Defterleri (EV)*, nr. 10829; 11341; 11577; 13110; 14990; 18684; 19421; 19803.

edilmesine önayak olmuştur. Namık Kemal Bey'in gayretleriyle Çayır, Kalamina ve Arnita köylerinde birer camii yapılmıştır⁹².

Rodos kalesinin fethinde hayatını kaybeden veya zaman içerisinde adada görev yapan önemli şahsiyetlere ait birçok mezar ve türbelerden günümüze ulaşabilen bir kısmı, Türk eserleri olarak dikkati çekmektedir. Bu mezarlardan tanınmış olanları; Cafer Bey, Receb Paşa, Borazanî Ali Dede'nin mezarları, içinde birçok mezarın bulunduğu Murat Reis Türbesi haziresi, adada vakıf eseri olan ve Murad Reis haziresinde gömülü Memi Paşa'nın mezarı, meşhur hiciv şairi Mehmed Haşmet, İsmail Paşa, Kırım Hanları Şahin Giray ve Canbek Giray'ın türbeleri, Fetih Giray'ın, Saadet Giray ve Şahin Giray (II)'ın mezarları, Beyzâde Sultan Mezarı, İran Şahı II. Safi Mirza'nın türbesi ile Sadrazam Abaza Süleyman Paşa, Sadrazam Kara İbrahim Paşa, Sadrazam Abacı Ali Paşa, Hacı Necib Bey ve eşinin mezarlarını saymak mümkündür⁹³.

Osmanlı Hükûmeti, yaşanan bütün zorluklara rağmen, İtalyan işgali sonrasında Rodos ve İstanköy adaları Türkleri adına faaliyet göstermek üzere kurulan *Rodos ve İstanköy Müdafaa-i Hukuk-ı İslamiye Cemiyeti* vasıtası ile vakıflara olan maddî desteğini sürdürmüştü⁹⁴.

Rodos'taki Türk eserleri üzerinde zamanın zarar verici etkisi tamir veya yeniden ihya suretiyle giderilmişti. Ancak buradaki Türk eserleri açısından en talihsiz dönem önce İtalya, ardından Alman ve İngiliz ve nihayet 1947 Paris andlaşması ile Yunanistan'ın adaya kesin olarak hâkim olmasıyla yaşanmıştır. Türk eserlerinin

⁹² Fevziye Abdullah Tansel, "Akdeniz Adalarının Elimizden Çıkması İçin Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal'in Mücadele ve İkazları", *Belleten*, Ankara 1959, XXIII/89-92, s. 506-507.

⁹³ Celâlettin Rodoslu, *Rodos ve İstanköy Adalarında Gömülü Tarihi Simalar*, Ankara 1945, s. 10 vd; Nusret Çam, *Yunanistan'daki Türk Eserleri*, s. 216-281.

⁹⁴ BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), nr. 192/18.

bir kısmı kaderlerine terkedilmiş, gerekli bakımları yapılmamış veya maksadından başka işlerde yararlanılır hale gelmiştir⁹⁵.

Rodos ve buraya bağlı Menteşe Adaları grubu, Trablusgarb Harbi esnasında İtalya ordusu tarafından Mayıs 5-20 Mayıs 1912 tarih aralığında işgal edilmiştir. Bu işgal ile asırlarca Doğu Akdeniz'in muhafızlığını yapan Rodos Türkleri için zorlu bir dönem başlamış oldu. İtalyan işgalinden sonra Ege Adaları'nın statüsü, tam manasıyla uluslararası bir sorun halini aldı. Nihayet yapılan müzakereler neticesi 15-18 Ekim 1912 tarihlerinde imzalanan Uşi (Ouchy) Antlaşması ile ada geçici olarak İtalya'ya bırakıldı. Kurtuluş Savaşı'nda Yunanistan mağlup olunca bu fırsatı değerlendiren İtalya 8 Ekim 1922 tarihinde, adaların bundan böyle himayesinde olduğunu açıklamıştı⁹⁶.

Lozan Barış Konferansı'ı öncesi Rodos ve bağlı adaların durumu incelenirse adaların halen bir Türk toprağı olduğu sonucuna varılabilir. Çünkü adalar, İtalya tarafından geçici olarak ve geri verilmek şartı ile işgal edilmişti. Dolayısıyla Lozan Konferansı'nda görüşülecek olan ve Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan önce İtilaf Devletleri'nce işgal edilen ve Lozan'da çözüme kavuşturulacak diğer Türk toprakları ile aynı konumda değildi. Uşi (Ouchy) anlaşmasıyla adaların Türkiye'ye iadesinin hukukî garantisi sağlanmıştı.

Mustafa Kemal Paşa, Lozan görüşmelerine gidecek olan heyete 12 maddelik bir direktif verdi. Bunların içinde Ege Denizi'ni ilgilendiren bir maddede vardı. Bu maddeye göre; Ege Denizi'nde Türk sınırlarına yakın olan adaların güvenlik açısından Türkiye'ye bırakılması sağlanmalıydı. Lozan'daki Türk heyeti Anadolu'nun ayrılmaz birer parçaları durumundaki adalar hususunda gerekli girişimlerde bulundu. Ancak neticede Lozan Andlaşması'nın 15. maddesi uyarınca Rodos ve bağlı adaların İtalya tarafında kalması

⁹⁵ C. Orhonlu, "Oniki Ada'da Türk ..., s. 24, 31-32.

⁹⁶ A. F. Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos*, s. 161-168.

uygun görüldü⁹⁷. İtalyanlar, bilhassa 1924 senesinden itibaren Rodos ve İstanköy adalarını tahkim etmeye başladılar.

Rodos Türkleri, İtalyan hâkimiyeti ardından 1943-1945 tarihlerinde Alman işgalini yaşadı. Ardından adaya İngilizler hâkim oldu. İngiliz işgali 1945-1947 yılları arasında iki yıl sürdü. II. Dünya Savaşı ardından İngiltere, Rodos ve ona bağlı adaları Yunanistan'a verme kararı aldı.

5. Sonuç

Rodos'un bir Türk toprağı haline gelişi çetin mücadelelere ve on binlerce şehide mâl olmuştur. Ancak, adanın kaybı için aynı ifadeyi kullanmak mümkün değildir. Rodos'u elde etmek için hiç bir bedel ödemeyen Yunan Hükümeti, Ege ve Akdeniz'in kilit noktasında yer alan ve Anadolu ile stratejik ve çok derin tarihsel bağları bulunan bu adayı 1948 yılında kesin olarak sınırlarına kattığını ilan etmiştir⁹⁸.

⁹⁷ Hüseyin Pazarcı, "Lozan Andlaşmasından 1974'e Kadar Ege'ye İlişkin Gelişmeler ve Yunanistan'ın Ege Politikası", *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)*, Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Ankara 1986, s. 19-34.

⁹⁸ Çelikkol, *Rodos'taki ...*, s. 25. Rodos, II. Dünya Savaşı esnasında 1942 yılı itibarıyla Almanların daha sonra da İngilizlerin işgaline uğramıştır. Savaşın bitiminde 1947 yılında imzalanan *Paris Andlaşması* ile Menteşe Adaları tabir olunan Rodos ve ona bağlı adaların Yunanistan sınırlarına katıldığı ilan edilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise, Paris Andlaşmasıyla bu adalar için Lozan'da verilen hükmün dolaylı olarak yürürlükten kalkmış olmasıdır. Bk. Ş. Turan, "Rodos ve 12 Adanın...", s. 116-119; Yalçın Diker, "Menteşe Adaları'nın (Oniki Ada) İkinci Dünya Savaşı Başlangıcındaki ve Sonrasındaki Statüsü ile 1947 Paris Andlaşması'ndan Günümüze Uzanan Sorunlar", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildiriler, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, Ankara 1998, s. 35-54; Necdet Hayta, "İkinci Dünya Savaşı yıllarında Ege Adaları Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara 1996, XXXVI, s. 817-847.

Günümüze bakıldığında, asırlarca Doğu Akdeniz’de Türk kültür ve medeniyetini temsil eden Rodos Türkleri, çok önemli sosyo-ekonomik sorunla karşı karşıya bulunmaktadır. Yunan hükümetleri, 1948’den itibaren Rodos Türk Cemaati’nin iç yapılanmasına müdahale etmektedir. Ayrıca devlet eliyle bilhassa Türk vakıf malları amaçları dışında kullanılmakta ve bir kısmı da çeşitli yöntemlerle ortadan kaldırılmaktadır. Adadaki Yunan idaresi bu baskıcı politikaları uzun süredir sistematik hale getirmiştir. Ada Yuhadileri bir cemaat olarak yapılandırılırken, Türklere bu hak tanınmamıştır. Avrupa Birliği üyesi bir ülkede, Türklerin kendi atalarından kalan vakıf eserlerine ait mülkleri edinme hakları, her türlü insan hakları kistaslarına alenen aykırı olduğu halde kısıtlanmaktadır. Bu asırlık Türk mallarının sadece Yunan vatandaşlarına satışına veya resmi kurumlara hibe edilmesine izin verilerek bir tür asimilasyon uygulanmıştır. Türklere ait dinî yapılar ve mezarlıklar tahrip edilerek, buralarda kurulan tesislerle Türk cemaatinin geçmişle olan bağlarına ve hatıralarına bilinçli olarak saygısızlık yapılmaktadır.

Hâlihazırda İzmir’de faaliyet gösteren *Rodos, İstanköy ve 12 Ada Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği*’nin tespitlerine göre Rodos ve İstanköy adalarında yaşanan ciddi sorunlardan bazıları şunlardır:

- Adada Osmanlı Türklerinden kalan kültür mirasının bakımı ve tamirlerine izin verilmemektedir. Yapılan tamirler göstermelik olmakta ve eserler zamanın tahribatına bırakılmaktadır. Mesela Rodos’un ünlü Süleymaniye Medresesinin yıkılması istenmektedir. Yunan Hükümeti Süleymaniye Medresesi’nin altında bulunan eski St. Jean Kilisesi’nin ortaya çıkartılmasını bahane ederek medresenin temelini kazmaya başlamış ve bu okulu kapatmıştır. Aslında bu medrese, Rodos Türklerinin kurmuş oldukları Evkaf Dairesi’ne aittir. Fakat daha sonra medreseye yasal bir kılıf bulunarak Yunanistan Kültür Bakanlığı tarafından el konulmuş

bulunmaktadır. Süleymaniye Medresesi, Türk çocuklarına ilk, orta ve lise eğitimi vermek üzere 1876 yılında inşa edilmiş tarihi bir binadır⁹⁹. Öğrencilerinin yüzde sekseninin Türk çocukları olması nedeniyle ilköğretim okulu işlevini sürdüren ve Türkçe eğitim yapan Süleymaniye Medresesi, 1972 yılında Yunan Hükümetince gerekçesiz bir şekilde kapatılmıştır. Rodos Adası'nın en görkemli yerinde bulunan bu eğitim binasının yıkılmasına izin verilmemelidir. Yunan Hükümeti Süleymaniye Medresesi'nin temelindeki kazıyı durdurarak yıkıma engel olmalıdır. Uluslararası topluluklar, Rodos ve İstanköy'deki Osmanlı Türkleri'nden kalan eserlerin insanlığın kültürel mirası olduğunu artık kabul etmelidir. Türkiye'nin antik çağa ait kültürel mirasa sahip çıkması, koruması ve bakımı ne kadar gerekli ve önemli ise Yunanistan'ın da Osmanlı Türklerinden kalan kültürel mirasa sahip çıkması, koruması ve bakımı o kadar gerekli ve önemlidir.

- Rodos ve İstanköy'de Osmanlı Türklerinden kalan kültür mirasının korunması amacıyla kurulan Evkaf Dairesi bulunmaktadır. Ancak Yunan Hükümetleri, Evkaf Dairesi'ne sürekli masraflar yaptırarak elindeki arazileri ve malları sattırmakta, Evkaf Dairesi daraltılarak, güçsüzleştirilmektedir. Yunan Hükümetleri bu uygulamayı, kendilerine verilen emaneti koruyamayan kişileri Vakıf Yönetim kurullarına atayarak gerçekleştirmektedir. Sonuç olarak Osmanlı Türklerinden kalan camiler, okullar, türbeler, imaretler ve çeşmeler gibi eserler zamanın tahribatına bırakılarak yıkılmaları istenmektedir. Bunlara ek olarak Süleymaniye Camisi de örnek olarak verilebilir. Süleymaniye Camisi'ne göstermelik olarak kurulan onarım iskelesi, camide restorasyon yapılıyor görüntüsünü vermekte, ancak caminin diğer yüzü yıkılmaya bırakılmaktadır. Bu işlem on yılı geçkin bir süredir devam etmektedir.

---

⁹⁹ Süleymaniye Medresesi'nin inşası ve Rodos'taki eğitim faaliyetleri için bk. A. F. Öreñç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos*, s. 271-280.

- Rodos ve İstanköy'deki Türkçe eēitim yapan okullar baēta Süleymaniye Medresesi olmak üzere tamamen kapatılmıē durumdadır. Buna baēlı olarak buradaki Türkler Yunan okullarında seçmeli ders olarak bile kendi anadillerini  ērenmekten mahrumdurlar. İnsanların en doēal haklarından biri olan anadilleriyle eēitim yapma hakkı Oniki Adalardaki Türklere verilmemektedir.

- Türklere anadilleriyle eēitim hakkı vermeyen Yunanistan, Yunan yasalarına aykırı hiçbir faaliyette bulunmayan Türklerin kültürel kimlikleriyle örgütlenmelerini de engellemektedir.

Türk-Yunan dostluēunun sürekli ve kalıcı olma durumu, Yunan h k metlerine baēlıdır. Ayakları saēlam yere basmayan dostluk söylemleri kimseyi yanıltmamalıdır. Bir temel ger eēin Yunan hükümetlerince kabul edilmesiyle barıē kalıcı olabilir. Barıēın bu temel gerçek üzerinde kurulması için Yunan hükümetlerinin atması gereken adımlar bulunmaktadır. Öncelikle Rodos, İstanköy ve Onikiadalardaki kültürel eserlerin korunmasına, bakım ve onarımına Yunan hükümetlerinin  zen göstermesi bir zorunluluktur. Acil olarak Süleymaniye Medresesi'nin yıkımı durdurulmalı ve bu caminin onarımında yapılan göstermelik ve göz boyayıcı davranıēlardan kaçınılmalıdır. Ayrıca Rodos ve İstank ydeki Türklerin etnik kimlikleri kabul edilmeli ve kültürel kimlikleriyle örgütlenmelerini engelleyen baskılara son verilmelidir. Şimdiki durumda bu adalarda yaēayan Türkler salt Müslüman kimlikleriyle kabul edilmektedirler. Ve son olarak Rodos ve İstank yde yaēayan Türk çocuklarına en azından ilköēretim düzeyinde Türkçe eēitim yapma hakkı saēlanmalıdır¹⁰⁰.

---

¹⁰⁰ Mustafa Kaymakçı, "Rodos ve İstanköy Türk Azınlıēı'nın Sorunları", <http://www.balkanunlugu.com>.

ONUNCU BÖLÜM

İzmir'in Akdeniz Ticaretindeki Rolü

Prof. Dr. Abdullah MARTAL

(Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi)

1. Giriş

Üç kıtanın ortasında bulunan Akdeniz, asırlarca bu havzada yaşayan toplumların ortak kullanım alanı olarak, siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkiler açısından başrol oynamış ve dünya uygarlığının gelişmesi ve yaygınlaşmasında en önemli etken olmuştur. Uygarlığın doğuşu ve yayılışında, özellikle Doğu Akdeniz limanlarının büyük payı vardır. Bu limanlar içinde İzmir'in iniş-çıkışlı dönemleriyle ayrı bir yeri bulunmaktadır.

Çeşitli kaynaklarda anıldığına ve arkeolojik bulgulara göre, M.Ö. 3000 yıllarına kadar uzatılan İzmir tarihi, hem çok eskilere dayanan bir şehir hem de Akdeniz havzasında çoğu zaman önem taşıyan bir liman olmasıyla birçok araştırmacının ilgi odağı haline gelmiştir. Özellikle XVI. yüzyılın sonlarından itibaren, çeşitli nedenlerle Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Batılı gezginler, İstanbul'un yanı sıra mutlaka İzmir'i de görmek isterlerdi. Bunda, İzmir'e yaklaşık 80 kilometre (iki günlük yürüyüş mesafesi) uzaklıkta bulunan Efes'e uğramak ve o civarda bulunan Meryem Ana evini ziyaret etmek ve hacı olmak arzusu da rol oynardı. Çünkü

kiliseye dönüşen bu mekân, Hıristiyanlar için Kudüs kadar kutsal bir mekândı. İzmir'in hem dinsel hem de ticarî ve kültürel önemi, yakın zamanlarda pek çok araştırmacının bu şehre olan ilgisini ve çeşitli alanlarda İzmir'i ele alan incelemeler yayınlamalarını sağladı (Daniel Goffman, Elena F. Syrett, Marie Carmen Smyrnelis vd.). Ayrıca Türk tarihçi ve bilim insanlarının İzmir'i konu alan yayınları da bu ilginin artmasına yol açtı (Münir Aktepe, Mübahat Küttükoğlu, Tuncer Baykara, Zeki Arıkan, Necmi Ülker, Mübeccel Kıray, Rauf Beyru, Reşat Kasaba vd.).

İzmir'e ait resmi kayıtların sınırlı oluşu veya ulaşılmasındaki zorluklar (Özellikle bölgesel tarih açısından en zengin kaynak grublarından birini oluşturan kadı sicillerine, yangın vb. nedenlerle 1850 öncesine ulaşılabilmesi), konsolos raporlarını ve gezgin anlatılarını, bu şehrin geçmişini anlamak açısından önemli bir hale getirmiştir.

Antik çağlar, Roma ve Bizans dönemlerinin ardından, Anadolu Selçukluları, Ceneviz, Beylikler, Timur dönemlerinde elden ele geçtikten sonra 1425 tarihinden itibaren Osmanlı hâkimiyetine giren İzmir, XVI. yüzyılın sonlarına kadar, daha ziyade yerel önem taşıyan bir kıyı şehri olarak varlığını sürdürdü. XVI. yüzyılın başlarında İzmir, 5 mahalleden oluşan 1200 kadar nüfusu olan küçük bir şehirdi. O dönemde şehir, Çeşme, Urla, Foça, Sığacık, Kuşadası gibi limanlar ölçeğinde ve onlardan pek farkı olmayan bir yerleşimdi. 1566 yılında Sakız Adası'nın Osmanlı egemenliğine girmesinden sonra, burada yaşayan tüccar topluluklarının ve konsolosların İzmir'e taşınmaları, İzmir'in ticarî önemini arttırdı. 1576 tarihli tahrir defterlerine göre, İzmir'in nüfusu 50 yıl öncesine göre 2 kattan fazla bir artışla 2500 civarına ulaşmıştı. Bu tarihlerden sonra İzmir'in nüfusu hızla artmaya devam ederek, XVI. yüzyılın sonlarında 5000, XVII. yüzyılın ortalarında 50000 civarlarına yükseldi ve Akdeniz'in en önemli ticaret limanlarından biri haline geldi.

İran ve Anadolu'dan gelen kervanlarla, Fransa, Venedik, Ragusa, Dubrovnik (Dubromik) gibi Akdeniz ülkelerine ait tüccar gemilerinin alışverişleri, bunun yanında, bölgede yetişen ürünlerin büyük bir kısmının deniz yoluyla İstanbul'a sevkياتından oluşan iç ticaret, İzmir'in bir ticaret merkezi olarak giderek önem kazanmasına yol açtı. 16.yy'ın sonlarına kadar uzanan süreçte İzmir, çeşitli Akdeniz ülkeleriyle yakın ticarî ilişkilere girmekle birlikte, Osmanlı ekonomik sisteminin *provizyonizm* (iaşecilik) ilkesi gereğince ihracata sınırlama ve yasaklar getirilmesi nedeniyle, iç ticaret açısından daha aktif görünmekteydi. İzmir'den deniz yoluyla sevk edilen kuru meyve ve yemiş, tahıl, pamuk, palamut, balmumu vb. mallar İstanbul'un bu tür gereksinimini büyük ölçüde karşılamaktaydı.

16. yüzyılın sonlarına doğru, İngiliz ve Hollandalı tüccarların Doğu Akdeniz'e yönelmeleri, İran-Halep arasında işleyen ticaretin bir bölümünün daha güvenli bir yol olan İzmir'e kaydırılması, İzmir'in dış ticaret açısından da daha önemli bir hale gelmesini sağladı¹. İngiliz "*Levant Company*" 1581'de Kraliçe I.Elizabeth tarafından verilen bir imtiyazla, İngiltere ve İngiliz sömürgelerinin Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı bütün ticareti tekeline aldı ve İstanbul, İzmir, ve Halep'te merkezler oluşturdu². Bu şirket, 1825 yılında feshe-dilinceye kadar gösterdiği faaliyetlerle İngilizlerin İzmir'de kolonileşmesinde önemli rol oynadı. 17. yüzyılın sonlarında İzmir, Doğu Akdeniz'de bulunan İngiliz uyruklu en kalabalık tüccar kolonisini barındırmaktaydı³.

¹ F.Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, c.I (Çev. M.Ali Kılıçbay), İstanbul 1989, s.188

² O.Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul 1974, s. 29; R.Davies, "Levant Bölgesinde İngiliz Ticareti", *Osmanlı Tarih Arşiv*, c.I, S. I, İstanbul 1977,s.20-29

³ Davies, *a.g.m.*, s.25

XVII. yüzyılda İngiliz ve Hollandalı denizciler Akdeniz’de daha çok boy gösterirken, Akdeniz’in eski sahipleri sayılan Venedik, Cenova, Dubrovnik gibi denizci devletler gerileme içindeydi. Bunda gemi teknolojisindeki değişimin, yani küreğin yelkene, kadirganın kalyona boyun eğmesinin, kalyonların kadirgaya göre daha büyük taşıma kapasitesine ve daha büyük ateş gücüne sahip olmasının büyük bir etkisi vardı. 16.-XVIII. yüzyıllar arasında korsanlık faaliyetleri, devletlerin yarı resmî bir deniz gücü ve deniz politikası olmaya devam etti⁴.

Levant Company’nin faaliyetleriyle birlikte, 1620’de Osmanlı Devleti’nin pamuk ihracını yasallaştırması ve bu sayede Ege Bölgesi’nde pamuk ekim alanlarının genişlemeye başlaması, İzmir’in bir ticaret merkezi olarak gelişiminde etkili oldu. İzmir’in 17. yüzyıldan itibaren, Halep gibi öteki ihraç merkezlerini geride bırakarak, imparatorluğun en önemli ihraç limanlarından biri haline gelmesinde, pamuk ve pamuklu ihracatındaki gelişmelerin büyük ölçüde payı vardı⁵. Bu nedenle, XVII. yüzyılda deniz aşırı ticaretin yörüngesi Atlas Okyanusu ve Hint Okyanusuna kayarken ve Akdeniz nisbeten sönükleşirken dahi, İzmir’in yıldızı parlamaya devam etti. Özellikle Girit savaşı sırasında (1645-1669) ve sonrasında İzmir’in bir ikmal ve iâşe üssü olarak öneminin Osmanlı yönetimi tarafından daha iyi anlaşılması, sadrazam Fazıl Ahmet Paşa’nın şehirde önemli imar faaliyetleri gerçekleştirmesi (bedesten, han, su yolu vb.), İzmir’in gelişmesine önemli katkı sağladı.

Pamuğun yanında kuru meyve, tiftik, İran’dan kervanlarla getirilen ipek, İzmir’in başlıca ihraç ürünleri arasında yer alıyordu. Fransızlar tarım ürünleri, İngilizler pamuk ve pamuklu dokuma, Hollandalılar ipek ve tiftik alımında ilk sıralarda yer alan ülkelerdi.

⁴ İ.Ortaylı, “XVIII. yüzyılda Akdeniz Dünyası ve Genel Çizelgeleriyle Türkiye”, *Toplum ve Bilim*, S. 8, Ankara 1979.

⁵ H.İnalçık, “Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979/80 Özel Sayısı, Ankara 1981, s. 13

18. yüzyılın ilk yıllarında uğradığı İzmir'den hayranlıkla söz eden Tournefort, Doğu Akdeniz'in en büyük ve en güzel limanı olarak nitelediği İzmir'in antrepolarında dünyanın dört bucağından gelen eşya bulunduğunu, İran'dan sık sık gelen kervanların bazen yılda 2000 balyaya kadar ipek getirdiğini belirtmekteydi⁶.

18. yüzyıl boyunca İzmir'in dış ticaretinde Fransızlar üstün görünüyordu. Limana gelen gemilerin yarıdan çoğu Fransız sancağını taşıyordu. Fransızları İngiliz, Hollandalı ve Dubrovnikli tüccarlar izlemekteydi. 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devletinin Fransa'ya yaptığı ihracatın % 33'ü, Fransa'dan yapılan ithalatın ise %27'si İzmir limanından gerçekleşti⁷. 18. yüzyılın sonlarında Fransızların İskenderiye'de 4, Selanik'te 9, İstanbul'da 11, İzmir'de ise 29 ticarethaneleri bulunuyordu⁸. İzmir'den pamuk, yün, iplik, kuru meyve, tahıl vb. ürünler ihraç ediliyor, karşılığında kumaş, kahve, pirinç gibi mallar alınıyordu.

XVIII. yüzyılda Akdeniz'de Avusturya ve Rus bandıralı gemiler de dolaşmaya ve İzmir limanına uğramaya başladı. Bu süreçte, Doğu ve Güneybatı Akdeniz'de deniz ticareti ve ulaşım, Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaletleri ile bağlantısında ve İmparatorluğun birliğinin sağlanmasında önemli bir rol oynuyordu. İzmir Avrupa ile olan ilişkilerde, İskenderiye ise Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer limanlarıyla olan ilişkilerde Doğu Akdeniz'in en büyük iki liman şehriydi. Daniel Panzac, XVIII. yüzyılda bu iki limana giriş çıkış yapan gemi sayılarını karşılaştırarak böyle bir sonuca varır⁹. XVII. yüzyıldan itibaren İzmir'e gelen batılı gezginlerin eserlerinde, limana gelen-giden,

⁶ İslam Ansiklopedisi, c.V, s. 1245.

⁷ Kurmuş, *a.g.e.*, s. 41

⁸ M.Aktepe, "İzmir Hanları ve Çarşıları Hakkında Ön Bilgi", *Tarih Dergisi*, S. 25, İstanbul 1971, s. 107

⁹ D. Panzac, "XIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Deniz Ticareti", *Tarih İncelemeleri Dergisi IV*, İzmir 1989.

mal yükleyen ya da mal boşaltan çok sayıda geminin tasvir edilmesi de, bu yargıyı pekiştirmektedir.

XIX. yüzyıldan itibaren İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki ekonomik ve politik etkinliğinin artmasına paralel olarak Fransa'nın rolü giderek azalmaya başladı. Bunda, Napolyon'un Mısır seferinin olumsuz etkileri ve Osmanlı-Fransız ilişkilerinin gerginleşmesinin de rolü oldu. Bununla birlikte, 1845'de İzmir'e gelen Xavier'e göre, İzmir'deki Avrupalı koloniler arasında en önemli ve saygın yer hâlâ Fransızlara aitti¹⁰. D. Georgiadés, bu üstünlüğün ancak 1870'lerde İngilizlere geçtiğinden söz eder¹¹. XIX. yüzyılın sonlarına doğru ise, Fransızlar İzmir'in dış ticaret hacmi içinde, İngiltere ve Avusturya-Almanya'nın gerisinde kaldılar.

Özellikle, XVII. yüzyıldan başlayarak Doğu-Batı arasındaki ticarî rolü, Avrupa ile olan ticarî ilişkileri sayesinde İzmir, diğer bölgesel merkezleri geride bırakarak, zenginlik ve nüfuz bakımından başkent İstanbul ile yarışacak bir konuma yükseldi¹². Bununla birlikte, Anadolu'nun Avrupa ile ticareti XVIII. yüzyılda henüz sınırlı bir düzeydeydi ve 19. yüzyılın başlarında İzmir, Anadolu'nun Avrupa'ya yönelik tek ihracat limanı konumundaydı¹³.

İzmir'in ve Batı Anadolu'nun XIX. yüzyıl boyunca gerçekleşen ekonomik büyümesinde ve gelişmesinde, sanayi devriminden sonra yaşanan Dünya ekonomik sistemindeki genişleme ve deniz ticaretindeki büyük artışların çok önemli rolü oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren

¹⁰ M.Xavier, *Impresion et Souvenirs d'un Voyageur Chrétien*, Tours 1898, s. 149

¹¹ D.Georgiadés, *Smyrne et l'Asie Mineure au Point de Vue Economique et Commerciale*, Paris 1895, s.94

¹² E.Eldem-D.Goffman-B.Masters, *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti*, İstanbul 2003, s. 93.

¹³ Ş.Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, İstanbul 1994, s.12.

Avrupa ile geliştirdiği ticarî ilişkilerde İzmir'in oynadığı rol, Ege Bölgesi'nin tarımsal yapılarında gerçekteşen dönüşümle birlikte, bu bölgenin toplumsal ve kültürel gelişimini de sağlayan bir sürece yol açtı. Bu nedenle günümüzde Ege Bölgesi'nin Anadolu'nun diğer bölgelerine göre, en gelişmiş, modernleşmiş ve dış dünyaya açık bir coğrafya haline gelmiş olması tesadüf değildir.

19. yüzyılda İzmir'in, İmparatorluğun diğer ihraç merkezlerini geride bırakarak büyük bir liman şehri haline gelmesinde, 1838, 1866 ve 1876 tarihleri şüphesiz büyük önem taşıyordu. Önce Balta Limanı ticaret antlaşmaları, sonra demiryolu ulaşımı ve nihayet rıhtımın hizmete girmesi, İzmir'in çok uluslu ve çok kimlikli yapısını tamamen belirgin bir hale getirdi. 1838 sonrası İzmir, Anadolu'da yetişen ve kervanlarla gelen tarım ürünlerinin yegâne ihraç merkezi durumundaydı ve İzmir'e bol miktarda ucuz sanayi ürünleri taşıyan yabancı ticaret gemileri, ambarlarını Batı Anadolu'nun zengin tarım ürünleriyle doldurarak geri dönüyorlardı. 1839-1855 arası İzmir'in ticaret hacmi ikiye katlandı. 1839'da 52 milyon Frank olan toplam dış ticareti 1855'de iki kattan fazla artarak 120 milyon franga yükseldi ve bundan sonra 100 milyon altına hiç düşmedi¹⁴. 1855 tarihli ticaret hacmindeki yükselişte, Kırım Savaşı sırasında, en çok askerî malzeme ve lojistik desteğin, İstanbul hariç, İzmir üzerinden yapılmasının da rolü vardı¹⁵. Hatta, Reşat Kasaba, İzmir'in ticaretindeki 1850-1873 arasındaki çarpıcı yükselmenin istikrarlı bir büyümeden değil, Kırım Savaşı ve Amerika İç Savaşı'nın yol açtığı canlı bir ticaret ortamından kaynaklandığını öne sürer¹⁶. Anılan olayların büyümede katkısı olmakla birlikte, çeşitli kaynaklar bu süreçte yaşanan gelişmelerin, sadece iki olayla açıklanamayacak kadar yoğun olduğunu yansıtmaktadır.

¹⁴ M.Kütükoğlu, *İzmir Tarihinden Kesitler*, İzmir 2000, s.203.

¹⁵ C. Scherzer, *İzmir 1873*, (Çev. İ.Pınar), İzmir 2000, s. 54.

¹⁶ R. Kasaba, *Dünya, İmparatorluk ve Toplum*, İstanbul 2005, s. 19.

1839'da İzmir'in dış ticaretinin %68'i İngiltere, Fransa, ABD ve Rusya ile gerçekleşirken, İngilizler ithalatı %35, ihracatı %30 pay ile en geniş ticaret hacmine sahiplerdi¹⁷. 1840-1845 arası İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu ile ticaretinin yarısından fazlası İzmir limanından yapılıyordu. 1839'da İzmir'den İngiltere'ye giden 91 gemi 15.000 tonaj civarındayken, 1845'de gemi sayısı 196'ya tonaj ise 35.000'e yükseldi¹⁸. Altı yıl gibi kısa bir sürede iki kattan fazla bir artışı belgeleyen bu rakamlar, aynı zamanda, 1838 tarihli ticaret sözleşmelerinin de Osmanlı İmparatorluğu ve İzmir açısından ne derece önem taşıdığını yansıtmaktadır. Tanzimat Fermanı'ndan sonra, Avrupalılar, Batı Anadolu'da ekonomik çıkarlarına uygun çeşitli yatırımlar yapmak için oldukça hevesli görünüyordular.

19. yüzyılın ortalarında İzmir'de farklı ülkelere ve farklı dinsel topluluklara ait çok sayıda işyeri, ticarethane, acente, ibadethane, konsoloshane, okul vb. binalar ve kuruluşlar bulunuyordu. Ekonomik faaliyetlerdeki yoğunlaşmanın gereği olarak, 1850'de İzmir Ticaret Meclisi ve 1862'de İzmir Ticaret Mahkemesi kuruldu. Ticaret mahkemesinin kuruluş gerekçesinde, “*İzmir şehri Dersaadet'den sonra memâlik-i mahrusanın en büyük ticaretgâhı olarak orada bir mahkeme-i ticaretin teşkili iktiza-yı hal ve maslahatdan bulunduğu...*” ifadesiyle İzmir'in İstanbul'dan sonra ülkenin en büyük ticaret şehri olduğu vurgulanıyordu¹⁹.

Ticaret potansiyelindeki gelişmeler, yabancı tüccarları İzmir'in art bölgeleriyle ulaşım kolaylığını sağlama arayışlarına yöneltti. Bu doğrultuda, bölge ticaretinde en büyük paya sahip İngilizlerin girişimiyle 1866'da İzmir-Aydın ve bir Fransız şirketine yapılan İzmir-Kasaba (Turgutlu) demiryolu hatları

¹⁷ O. Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul 1974, s. 42.

¹⁸ M. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri II*, İstanbul 1976, s.86.

¹⁹ BOA, *İrade, Meclis-i Vâlâ*, nr. 21944, 23 Safer 1279.

işletmeye açıldı. Aynı tarihlerde, haberleşmeyi hızlandırmak için İzmir ile yakın çevresi arasında telgraf hatları çekildi. Bu gelişmelerle birlikte, İzmir limanına büyük tonajlı gemilerin rahatça yanaşabileceği bir rıhtımın yapılması planlandı. 1867’de bir İngiliz şirketine verilen rıhtım imtiyazı, 1869’da el değiştirerek Fransız Daussaut firmasına geçti. Halk arasında “Kordon” adıyla şöhret yapan ve etrafındaki birçok gösterişli binalarla birlikte İzmir’in sembollerinden biri haline gelen rıhtım, 1876’da hizmete girdi²⁰.

Bu süreçte, ulaşım, haberleşme ve diğer alanlarda gerçekleşen yatırımlarla, İzmir adeta bir açık şehir kimliğine büründü. Bu dönemin yabancı gözlemcileri İzmir’i, “*Anadolu şehirlerinin kraliçesi, İyonya’nın tacı ve Asya’nın mücevheri*” olarak tanımlıyorlardı²¹. 1863’de, İzmir yöresinde işlenen toprakların büyük bölümü köylü mülkiyetindeyken, İngiliz yatırımcılar 1868’e kadar bölgedeki tüm işlenebilir toprakların üçte birini, 1878’e gelindiğinde ise büyük bir kısmını satın almışlardı²². Bununla birlikte, XIX. yüzyıl boyunca Batı Anadolu’da küçük toprak mülkiyeti, genellikle varlığını ve önemini korudu.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, İzmir limanına giriş-çıkış yapan gemi sayısındaki ve taşınan yük kapasitesindeki artışlar, yabancıların bu bölgeye olan ilgilerini açık biçimde yansıtıyordu. 1852’de İzmir limanına gelen, 167 posta vapuru 88 ticarî vapur ve 1207 yelkenli gemi, toplam 246.000 tonaja sahipken, 20 yıl sonra 1872’de 498 posta, 212 ticarî, 950 yelkenli gemi, 640.000 tonluk kapasiteyle, ticaretin ulaştığı boyutların göstergesi oluyordu²³.

²⁰ Rıhtım imtiyazı hakkında geniş bilgi için bk. M. Kütükoğlu, *İzmir Tarihinden Kesitler*, s. 201-248.

²¹ Kasaba, *a.g.e.*, s.79.

²² Pamuk, *a.g.e.*, s.112.

²³ Ch. De Scherzer, *La Province de Smyrne*, Vienne 1873, s.89.

Tablo 1. İzmir Limanına Gelen Gemiler

Yıl	Buharlı	Yelkenli	Toplam Gemi	Tonaj
1852	255	1207	1462	245.929
1862	592	956	1548	507.826
1872	710	950	1640	639.332
1886	1299	102	1401	1.340.000
1889	1385	273	1658	1.621.741

Tablo 2. İzmir Limanına Gelen-Giden Gemiler

Yıl	Buharlı	Yelkenli	Toplam Gemi	Tonaj
1890	2368	3750	6118	1.633.529
1896	2543	3960	6503	2.016.748

Görüldüğü gibi, İzmir rıhtımının yapımından sonra limana gelen yabancı gemilerin çoğu buharlı ve büyük tonajlıydı. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren 45-50 yıllık bir süreç içinde, İzmir limanına giriş çıkış yapan gemi sayısında ve taşınan yük kapasitesinde 5 kata varan bir artış gerçekleşti. 1890 ve 1896 yıllarına ait yelkenli sayısındaki artış yanıltmamalıdır. Zira 1890 öncesine ait kayıtlarda, 30 tondan küçük gemiler yer almıyordu. Yelkenliler, genellikle Osmanlı ve bir kısmı Yunan bandıralı küçük tonajlı gemilerdi.

19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren, yeni keşfedilen vapurlar Osmanlı sularında da kullanılmaya başlanmıştı. 1840'dan itibaren, yabancı bandıralı vapurlarla birlikte, Osmanlı vapurları da dolaşmaya başladı. 1871'de Aziziye Kumpanyası'nın kuruluşundan sonra, Osmanlı vapurlarının, İzmir'in yanı sıra Ayvalık, Sisam, Sakız, Çeşme, İstanköy, Rodos gibi bölgedeki bütün limanlara da uğraması İngiliz şirketlerinde bir rahatsızlık yaratmıştı²⁴. Bununla birlikte, Osmanlı ve Yunan bandıralı ticaret gemileri daha ziyade küçük tonajlı ve yelkenlilerden ibaretti. Osmanlı sancağı taşıyanların haricinde, gemi sayısı ve yük kapasitesi bakımından

²⁴ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 253.

ilk sırada İngilizler yer alıyor, onları, Fransa, Avusturya, Rusya ve İtalya izliyordu. Osmanlı deniz ticaretinin gelişimi açısından büyük önemi olan 1884 tarihli kararlardan sonra, İzmir limanına giriş yapan Osmanlı bandıralı gemi sayısında önemli bir artış yaşandı²⁵. Bu tarihte, deniz ticaretinin gelişimi için kurulan komisyonda yapılan görüşmelerde, Osmanlı sancağı taşıyan gemilerin yabancı gemilerden daha çok liman vergisi ödediklerinden bahisle bundan böyle Osmanlı gemilerinin ferman resminden başka her türlü liman rüsumatından (şamandıra resmi, duba resmi, fener resmi vb.) muaf tutulması, ayrıca, deniz ticaretine önem verilmesi ve bu ticaretin geliştirilmesi için bilgili kaptanlar ve mühendisler yetiştirilmek üzere iki yüksek okul açılması kararlaştırıldı.

Bütün bu gelişmelerin ardından, Osmanlı sancağı taşıyan gemi sayısında büyük bir artış görüldü. 1883'de kurulan Hamidiye Şirketi, İzmir körfezinde seferlere başladı. 1890 tarihli Aydın salnamesine göre, İzmir limanına bir yıl içinde giriş-çıkış yapan gemi sayısı bakımından ilk sırada yer alan Osmanlı bandıralı gemileri, İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ve İtalya izliyordu.

Tablo 3. 1890'da İzmir Limanına Gelen Gemiler

Ülke Adı	Buharlı G.	Yelkenli G.	Toplam Tonaj
Osmanlı	1001	3259	381.286
İngiltere	653	20	400.187
Fransa	212	-	281.928
Avusturya	188	4	180.835
Rusya	103	2	152.928
İtalya	52	14	88.595
Felemenk	30	-	64.520
Yunanistan	86	354	37.022
Danimarka	26	-	30.032
İsveç-Norveç	8	-	6.496
Almanya	7	-	5.669
Toplam	2366	3750	1.633.529

²⁵ Geniş bilgi için bk. A.Martal, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme*, İzmir 1999.

İzmir Rıhtım Şirketi'nin verilerine göre 1889'da İzmir'in ticaret hacmi, 135 milyon ihracat, 119 milyon ithalat olmak üzere toplam 254 milyon frank civarındaydı. Bu rakama 72 milyon franklık yurt içi ticaret dâhildi. Bu miktar hariç tutulursa, 1850'lerde toplam 67 milyon civarında olan dış ticaret hacmi, kırk yıl içinde üç kata yakın bir artış göstererek, 182 milyon franga ulaşmıştı. Bu ticaretle yarıdan fazla bir paya sahip olan İngiltere'yi, Avusturya-Macaristan, Fransa, Amerika ve Rusya izliyordu. 1889 verilerine göre başlıca ihraç malları, kökboya, arpa, kuru üzüm, incir, pamuk, yün, afyon, meyankökü, halı ve zeytinyağı gibi tarımsal ürünlerden meydana gelirken, ithalat, ağırlıklı olarak pamuklu, yünlü, ipekli kumaşlar ve kâğıt, kahve, şeker, pirinç gibi tüketim mallarıyla birlikte, her türlü sanayi ürünlerinden oluşuyordu. Tarımsal ürün ihracatı ve sanayi ürünü ithalatına dayalı bu ticaretin niteliği, XIX. yüzyıl boyunca pek az değişebildi. İhracatta işlenmiş ürün olarak, başta zeytinyağı olmak üzere sıvı yağlar, el tezgâhlarında dokunmuş halılar ve şaraplar, toplam içinde %8-10 kadar payla, anılmaya değer birkaç maldan ibaretti. 1890'larda İzmir'in şarapları dünyaca ünlenmişti²⁶.

1838 sonrasında Batı Anadolu dış ticaretin en hızlı geliştiği bölge haline gelirken, gayrimüslim Osmanlı tüccarları da, ekonomik faaliyetlerde daha etkin olmaya başlamışlardı. Özellikle, XIX. yüzyılın ortalarında Avrupa ile olan ticarî ilişkilerde aracılık işlerini üstlenen Rumlar; Ermeni, Yahudi ve diğer topluluklara göre daha aktif bir konumdaydılar. İzmir ve çevresinde yabancı sermaye yatırımlarının giderek yaygınlaştığı bu süreçte, birçok yabancı şirket ortaya çıkarken, gayrimüslim Osmanlılar, bazen aracılık bazen ortaklık biçiminde bu faaliyetlerde rol alıyorlardı. Rum ve Ermenilerin Batı Anadolu'daki tefecilik ve sanayi girişimlerine müdahalesi, zaman zaman yerli ve yabancılar arasında gerilimlere

²⁶ A.Bilget, *Son Yüzyılda İzmir*, İzmir 1949, s. 67.

yol açtı. Özellikle Rumlar ve Yahudiler arasında çıkar çatışmaları yaşandı. Bununla birlikte, 1870'lerden itibaren yerli araçların gücü, yabancı varlığı karşısında gerileyen bir görüntüdeydi. 1847-1880 yılları arasında İzmir'deki yabancı sayısı 15.000'den 50.000'e çıkarken, nüfusa oranları %15'den %25'e yükseldi²⁷. 1890 tarihli Aydın salnamesine göre, rıhtımın yapımından sonra, hızla gelişen İzmir'in nüfusu o tarihlerde 200.000'i aşmıştı. Girişimci ve misyonerlerin kurduğu, hastaneler, demiryolu bağlantıları, sanayi kuruluşları gibi yapılarla birlikte, iş adamları, İzmir ve civarında, biçimsel ve işlevsel açıdan Batı'dan esinlenen, büyük konaklar ve malikâneler de yaptırdılar²⁸.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, çeşitli iş dallarında faaliyet gösteren zengin tüccar ve iş adamları arasında, bazı Türklere de rastlanmaya başlandı. Anılan dönemde, İzmir tereke kayıtlarına yansıdığı kadarıyla, başlıca servet sahipleri, genellikle ihracatla ilgili alanlarda faaliyet gösteriyorlardı. Osmanlı uyruklu iş adamları arasında, gayrimüslimlerden, Arapyan, Essayan, Farkuh, Akas, Kasapoğlu, Balyozoğlu, Ispartalı gibi aileler, müslümanlardan, Kapanizade, Kantarcızade, Katipzade, Salepçizade aileleri, İzmir'in ekonomik yaşantısında rolü olan zenginlerdi.

İzmir'in Akdeniz ticaretinde önem kazandığı XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıl sonlarına kadar uzanan süreçte, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelen büyük kervanlar, mallarını, Vezir Hanı, Karaosmanoğlu Hanı, Kızlarağası Hanı, Mirkelam Hanı, Pirinç Hanı. Uzun Han, Cezayir Hanı gibi hanlarda depoluyor ve buralarda ticaretini yapıyorlardı. Demiryolu ulaşımı ve rıhtımın yapılışından sonra Müslüman tüccarlar da Rum ve Ermeni komisyoncular aracılığıyla ihracat işlerine girişmeye başladılar. Böylece ticarî

---

²⁷ *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri* (Ed. Ç.Keyder-E.Özveren-D.Quataert), İstanbul 1994, s. 11.

²⁸ *Doğu-Batı Arasında Osmanlı...* s.147.

ilişkilerin yoğun ve karmaşık bir hale gelmesi, İzmir’de bir ticaret odası ve borsanın kurulmasını gündeme getirdi. Bu amaçla, İzmir Valisi Nazif Paşa’ya yapılan başvurular olumlu sonuçlanarak tüccar ve işadamlarını örgütleyen kurumlar ortaya çıkmaya başladı.

1885 yılında kurulan İzmir Ticaret Odası ve 1891’de faaliyete geçen İzmir Ticaret ve Sanayi Borsası gibi kurumların yönetim kurulları, birkaç üye dışında, gayrimüslim işadamlarından oluşuyordu. Halid Ziya Uşaklıgil, anılarında. XIX. yüzyılın sonlarına doğru İzmir’in ticarî yaşantısından söz ederken, “*Bu ticaret savaş alanının kurbanları üreticiler, yararlananları ise yabancı ya da yarı yabancı soydan olanlar; seyircilerine gelince; Onlar da Türklerdi*” kelimeleriyle, hüüzün dolu bir gerçeği ifade ediyordu²⁹.

Özetle, 19. yüzyılda deniz ticaretinin gelişmesiyle, İzmir’in toplumsal ve ekonomik yaşantısında da önemli değişimler gerçekleşti. Yüzyılın sonlarında İzmir şehri, dünyanın en tanınmış kültürel ve ticarî merkezlerinden biri haline geldi³⁰. XX. yüzyılın başlarında İzmir’i ziyaret eden bir Alman gezgini, çok kimlikli bu şehirde gördüğü güzelliklerden ve dostluklardan etkilenerek, şöyle diyordu : “ *Burada her şey tatlı bir karışım halinde! Manzara karışık örnekleri ve alaca renkleriyle önümüzde serili bir İzmir halısı gibi*”³¹.

2. İzmir ve Çevresinde Sanayileşme

İzmir ve art bölgesinde gerçekleşen sanayi faaliyetleri genellikle deniz ticaretine bağlı olarak ortaya çıkmış ve gelişme göstermiştir. Deniz ticaretine konu olan ürünlerin işlenmesine ve ambalajlanmasına dayalı sanayileşme, İzmir’in ihracatında-

²⁹ H. Ziya, *Kırk Yıl* (Haz. Ş.Kutlu), İstanbul 1987, s.165.

³⁰ *Doğu-Batı Arasında Osmanlı*...s.144.

³¹ P. Lindau, “1900’lerde İzmir”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (Çev. S.Ünlü), İstanbul 1985, s.180.

ki hızlı büyümeyle paralel olarak büyümüş, çeşitlenmiş ve Ege Bölgesi'ni Anadolu'nun diğer bölgelerine göre emeğin en yoğun olduğu bölge haline getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında, makineli üretim ve fabrikalaşma açısından İzmir ve çevresi, başkent İstanbul ve çevresinden sonra en çok kuruluşun ortaya çıktığı merkez olmuştur.

XVI. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar İzmir'de sanayi, basit araç gereçlerle ve el emeğiyle gerçekleşen, genelde tarıma dayalı bir yapıdaydı. Debbağhane, sabunhane, boyahane gibi küçük işletmelerin yanında, genellikle Levantenlerin ve gayrimüslimlerin tekelinde bulunan kutuculuk, fıncılık, kasacılık gibi işler yaygın iş alanlarını oluşturuyordu. Bölgede yetişen meyve, pamuk, susam, zeytin, haşhaş, meşe palamutu gibi ürünler, İzmir'de işlendikten ve gerekli işlemlerden sonra, başta İstanbul olmak üzere yurt içine ve tüccar gemileriyle yurt dışına ihraç edilirlerdi. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren İzmir'in ihraç malları arasında, işlenmiş deri, pamuklu ve yünlü dokuma, sabun gibi sanayi ürünleri de yer almaya başladı.

XVII. yüzyılın başlarından itibaren İngiliz ve Hollandalı tüccarların İtalyanların yerini almaya başlaması, Ege Bölgesi'nde pamuk ekim alanlarının genişlemesine ve bu ürünle ilgili ticaret hareketlerinin yoğunlaşmasına yol açtı. Bu süreçte, İzmir'de pamuk ipliği pamuklu dokuma, çarşaf, gömlek, keten bezi; Manisa'da, yünlü, halı, kilim, battaniye; Tire ve Birgi'de, çuval, pamuk ipliği, pamuklu dokuma; Bayındır, Bergama, Akhisar ve Gördes'te, pamuk ipliği ve pamuklular; Çeşme'de, dericilik gibi üretim dalları yaygınlaştı. Sanayi devriminden sonra İngilizlerin Batı Anadolu'dan ham pamuk alımı ve pamuklu dokuma satımına dayanan ezici rekâbetine rağmen, pamuklu dokumacılığı bölgede her zaman önemini korudu.

Zeytin ve susam gibi yağ bitkilerinin bol yetiştiği bölgede, sabun üretimi de oldukça önemliydi. İzmir ve çevresindeki sabunhane-

lerde üretilen sabunlar yerel ihtiyaçları karşıladıktan sonra büyük ölçüde başkent İstanbul'a ihraç edilirdi. XIX. yüzyılın başlarında İzmir'de 25 sabunhane vardı ve sabun üretiminde kullanılmak üzere çevre kazalardan İzmir'e bol miktarda yağ getiriliyordu³².

Pamuk, keten, kenevir, kökboya gibi, dokumacılığın hammaddelerinin bolca yetiştiği Ege Bölgesi'nde, iplik ve dokumacılık sanayi her zaman yaygın bir iş alanı oldu. Bölgenin ticaret ve sanayi merkezi konumunda olan İzmir'de de çeşitli boyahane ve basmahaneler bulunuyordu. XVIII. yüzyılın sonlarında İzmir'de, Terifon adlı bir Fransızın, 500-600 işçi çalıştırdığı bir pamuk işletmesi vardı³³. Yine arşiv belgelerinden öğrendiğimize göre, XIX. yüzyılın ilk yarısında İzmir'de 18 basmahane faaliyetde bulunuyordu. Ancak, 1838 tarihli Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşmasından sonra, İngiliz pamuklularının bölge pazarlarını istilasına karşısında, rekâbet gücü bulamayan bu işletmelerden 16'sı 1850'lerde kapanmak zorunda kaldı³⁴.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren İzmir ve çevresinde, deniz ticaretindeki büyük artışlarla birlikte, yeni yöntemlerin benimsendiği çeşitli sanayi kuruluşları ortaya çıkmaya başladı. İhracatla ilgili tarımsal ürünlerin işlenmeleriyle ilgili fabrika ve işletmelerin yanında, bölge ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bazı fabrikalar, anılan süreçte Ege Bölgesi'nin sanayileşme karakterini belirledi. Tanzimat'tan sonra Osmanlı yönetiminin sanayileşme yolunda gösterdiği çabalar, yabancı sermaye yatırımlarını özendirici ve destekleyici politikalar, İstanbul ve çevresinde olduğu gibi İzmir ve çevresinde de dış sermayeli çeşitli kuruluşların ortaya çıkmasını sağladı. Özellikle 1860 sonrasında, tekstil ve gıda sektörlerinde gözlenen, modern teknolojilerin kullanıldığı yeni kuruluşlarla

³² BOA., *Cevdet-Belediye*, 6477, 24 Safer 1219.

³³ BOA., *Cevdet-Hariciye*, 4653, 3 Receb 1210.

³⁴ Bu konuda geniş bilgi için bk. A. Martal, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme*, İzmir 1999.

birlikte, ulaşım teknolojisinde gerçekleşen alt yapı yatırımları (demiryolu, rıhtım vb.), İzmir'i, Dünya ekonomisine eklemelenmiş olan vazgeçilmez bir liman haline getirdi.

Tarımsal ürün zenginliğiyle şöhret salan İzmir'de ilk modern üretim tesisi olarak bir kâğıt fabrikasının kuruluşu ilk anda şaşırtıcı gelmekle birlikte hiç tesadüf değildi. Çünkü İzmir, XIX. yüzyıl Osmanlı modernleşmesinin öncü merkezlerinden biriydi. Daha 1840'larda İzmir'de, Fransızca, İngilizce, Ermenice ve Rumca gazeteler çıkıyor, bu bölgeyi ziyarete gelen batılı gezginler şehrin sanatsal ve kültürel yaşantısından övgüyle söz ediyorlardı. Böyle bir atmosferde, Düzoğlu Hoca Agop adlı Ermeni bir Osmanlı vatan-daşı, 1843 yılında aldığı imtiyazla, İzmir'in Halkapınar semtinde bir kâğıt fabrikası kurmayı başardı. 1846'da üretime geçen İzmir Kâğıt Fabrikası, kısa zamanda kaliteli ürünleriyle şöhret yaptı ve bölgedeki ihtiyacı karşıladıktan başka, Osmanlı bürokrasisinin de taleplerini karşılamaya başladı. Bu fabrika açılışından sonra geçen 5-6 yıl içindeki başarılarıyla ümit veren bir kuruluş görünümündeydi. Ancak, Avrupa'dan gelen kâğıt fiyatlarındaki büyük düşüşler ve hammadde sağlanmasında karşılaştığı güçlükler nedeniyle rekâbet gücü bulamayarak, 1860'larda kapanmak zorunda kaldı. İzmir Kâğıt Fabrikası'nın kapanışından sonra kâğıt fiyatları tekrar yükselmeye başladı ve Osmanlı İmparatorluğu son dönemlerine kadar kağıt konusunda dışa bağımlı kalmaya devam etti.

Batı Anadolu'ya modern teknolojilerin girişinde pamuk üretimi ve pamuklu dokumacılığındaki gelişmelerin büyük rolü oldu. Özellikle 1860'lardan itibaren, Amerika İç Savaşı'nın yol açtığı olumsuzlardan etkilenen İngilizlerin, Batı Anadolu'ya yönelerek pamuk üretimini yaygınlaştırmaya çalışmaları, İzmir'de pamuk ihracatının gerektirdiği geniş bir ticaret ağı oluşmasını sağladı. Kabaca belirtmek gerekirse, Akhisar-Salihli-Ödemiş üçgeninde pamuk tarım alanları genişlerken, pamuk ayıklama ve balyalama işlemlerinde de yenileşmeler oldu. Rumlara ve

Türklere ait ilkel çırçır makinelerinde yapılan pamuk temizleme ve balyalama işlerinin yetersiz kalması üzerine, 1862'den itibaren bölgede, İngiliz girişimcilere ait yeni çırçır fabrikaları ve hidrolik presleme tesisleri kurulmaya başlandı. 1863-1864 yıllarında Batı Anadolu'da çırçır fabrikası kurmak isteyen İngilizlerin sayısı 6'ya yükselmişti ve bunlardan J.B.Gout'un, İzmir, Aydın, Manisa, Menemen, Tire ve Bayındır'da kurduğu 10 çırçır fabrikasında, 266 çırçır makinesi ve bu makineleri çeviren 298 beygir gücünde 10 buhar makinesi vardı³⁵. 1870'lerde Ege Bölgesi'nde, buhar gücüyle çalışan 34 çırçır fabrikasında toplam 700 çırçır makinesi bulunuyordu. Bu fabrikalarda, pamuğun yıkanması ve makineye verilmesi gibi beceri gerektirmeyen işlerde yerli işçiler kullanılırken, teknik işler tamamen yabancı teknisyen ve mühendislerin elindeydi.

1863-1872 yılları arasındaki yaklaşık 10 yıllık süreçte, pamuğun İzmir'in ihracatında büyük bir payı vardı. 1864 verilerine göre, İzmir'in toplam ihracat değerinin yarısından fazlasını pamuk oluşturuyor ve bunun yarısına yakını (%44) İngiltere'ye satılıyordu. Ancak, 1870'lerden itibaren pamuğun ihracattaki payı giderek azalmaya başladı ve 1890'larda %5'lere kadar geriledi. Bu süreçte artık en büyük alıcı İngiltere'nin yerini İspanya almaya başladı.

XIX. yüzyılda İngilizlerin pamuk ve pamuklu ticaretine egemen olmalarına karşılık, yünlü ve ipekli pazarı büyük ölçüde, Fransız, Alman ve Avusturyalı tüccarların denetiminde kaldı. 1862-1872 döneminde İngilizler, Ege Bölgesi'nde pamuk üretimindeki işgücü sorunu karşısında, köle ticaretinin yasaklandığı bir sürece rağmen, Afrika'dan kaçak yollarla getirilen siyahî köleleri kullanmaktan çekinmediler. Böylece, anılan süreçte Batı Anadolu'da sayıları 10.000'i aşan siyahî köleler, yasal olmayan bir biçimde pamuk tarlalarında çalışmak zorunda bırakıldı.

---

³⁵ Kurmuş, *a.g.e.*, s.126.

Günümüzde, Türkiye'nin, pamuk üretimi, pamuk ihracatı ve pamuk tüketimi açısından dünyanın ilk on ülkesi arasında yer almasında, lif verimi bakımından dünyada üçüncü olmasında, Ege Bölgesi'nin %35-40 civarında payı vardır. Bu verimin alınmasında, XIX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen, andığımız gelişmelerin önemli rolü olmuştur.

1870'lerden itibaren pamuğun ihracattaki payının azalması, İngiliz tekstil sanayicilerinin, Amerika İç Savaşı'nın sona ermesinden sonra tekrar eski pazarlarına dönmesinin yanında, İzmir'de pamuk ipliği üretimine yönelik yeni gelişmeler ve pamuğa olan iç talep artışının da rolü oldu. 1876'da Öjen Prokal ve D. Ferika isimli 2 Avrupalı girişimci aldıkları ruhsat ve imtiyazla, İzmir'in Halkapınar semtinde bir iplik fabrikası kurdular. Osmanlı yönetimi bu tür yeni fabrikaların kuruluşu için her türlü desteği vermeye hazırды. 5 Nisan 1877 tarihli İzmir Gazetesi, pamuk ipliği fabrikasından övgüyle söz ederek, ithalatın azaltılması için buna benzer yeni teknolojilerin desteklenmesini ögütüyordu³⁶. İzmir'de ikinci iplik fabrikası 1891'de Şarl (Charles) Kuzinir adlı bir Levanten tarafından kuruldu.

İplik fabrikalarının kuruluşundan sonra, İzmir'in ithalatında %13 civarında olan pamuk ipliğinin payı, 1890'larda %3'lere geriledi.

Ege Bölgesi'nin el emeğine dayalı geleneksel ihraç ürünlerinden biri de halıcılıktı. Anadolu'nun birçok yöresinde olduğu gibi, Ege'de de halı, kilim, seccade vb. dokumacılığı en küçük yerleşim birimlerine kadar yaygınlaşmış bir ev sanayisi idi. Genellikle köylü kadınların ve çocukların kullandığı el tezgâhlarında gerçekleşen bu üretim dalında; Gördes, Kula, Demirci ve Uşak'ın halı ve seccadeleri; Eşme, Takmak ve Milas'ın kilimleri çok ünlüydü.

³⁶ Bu konuda geniş bilgi için bk., A.Martal, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme*, İzmir 1999.

Ege Bölgesi'nde halıcılık ve kilimcilik, 1860'lara kadar, köylülere sipariş üzerine iş yaptıran Türk tüccarların denetimi altında sürerken, bu tarihten sonra İngiliz tüccarlar da oldukça kârlı gördükleri bu alana girmeye başladılar. 1880'lere gelindiğinde, İngiliz girişimciler, kurdukları ticarethaneler, iplik boyama atölyeleri ve aracı kurumlar yoluyla Batı Anadolu'da halıcılığı tekellerine almayı başardılar. 1890'larda, İzmir'in ihracatında %7 paya ulaşan halıcılıkta, bu ihracatın %70'e yakını İngiltere'ye yapılıyordu.

1870-1890 arası 20 yıllık bir süreçte halı üretimi yaklaşık 4 kat artmasına rağmen, üretim tekniklerinde önemli bir değişiklik yaşanmadı. XIX. yüzyılın sonlarına kadar halı üretim ve ihracatını tekellerinde tutan İngilizler, sipariş üzerine iş yaptırmamanın kendilerine sağladığı yüksek kazançlar nedeniyle, bu dalda üretimin modernleşmesi yönünde bir çaba harcamadılar. Bununla birlikte, geleneksel üretim biçimlerinin varlığını sürdürmesi, dokumacılık sektöründe Avrupalıların Batı Anadolu'da güçlü bir direnişle karşılaşmalarını sağladı.

1913 tarihli sanayi istatistiklerine göre, 10'un üzerinde işçi çalıştıran kuruluşlar içinde, İzmir'de 3 pamuk ipliği ve pamuklu ve 3 diğer dokuma türlerinde olmak üzere toplam 6 fabrika bulunuyordu.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, deniz ticaretinde yaşanan hızlı büyümeye bağlı olarak ortaya çıkan sanayi dallarından biri de demir fabrikaları ve dökümhaneler oldu. Özellikle, demir yolu ve çeşitli sanayi yatırımlarıyla birlikte, İzmir'de bu alanda yabancı sermaye yatırımı olarak bazı önemli kuruluşlar ortaya çıkmaya başladı. Bunlardan en eskisi ve en büyüğü, 1850'de Punta (bugünkü Alsancak) semtinde kurulan Dimo İssigonis'e ait demir fabrikasıydı. 60-70 kadar işçinin çalıştığı bu fabrikada, buharlı makineler, buhar kazanları, hidrolik presler, pompalar ve çeşitli araçlar üretiliyordu. 1880'lerde, İzmir'de demir-döküm

işleriyle uğraşan 16 kuruluş arasında en büyük 6'sı, D.İssigonis, M.Rankin, G.J.Papps, S.Watkins, J.Clark ve Rice Brothers adlı İngilizlere aitti³⁷.

Bu kuruluşlar içinde en gelişmişleri olan İssigonis ve Rankin fabrikaları arasında, XIX. yüzyılın sonlarına doğru büyük bir rekâbet yaşandı. İki fabrika da, Aydın Demiryolu Şirketi atölyelerinde yetişen teknisyenleri kadrolarına katarak ve bölgedeki un, yağ, çırçır fabrikalarıyla bağlantılar kurarak işlerini büyüttüler, fabrikalarını genişlettiler ve yeni makineler getirdiler. Bu fabrikalarda, buhar makineleri, motor, kazan, tarım araçları vs. üretiminden başka, ayrıca, İzmir'deki bütün matbaalara yetecek miktarda harf kalıbı dökülüyordu. Çivi, tel, dikenli tel gibi basit işlerde hurda metal kullanılıyor, incelik ve sağlamlık gerektiren parçaların yapımında, İngiltere, Almanya ve Belçika'dan iyi kalite demir ve çelik getiriliyordu. Rankin, buhar makineleri üretiminde, İssigonis, içten patlamalı motorlar üzerinde uzmanlaştı³⁸.

XIX. yüzyılın sonlarına ait Aydın Salnameleri'nde, İzmir'de buhar gücüyle çalışan 4 demir fabrikasının adı yer alıyordu. Sahipleri olarak, Dimo İssigonis, Rankin Rima, Paps ve Anton Kili adı geçen bu fabrikaların hepsi de Punta semtinde kurulmuştu. 1913 sanayi sayımına göre, madeni eşya sanayinde İzmir'de 10'dan fazla işçi çalıştıran kuruluş sayısı 7 idi. Bu istatistikleri yayınlayan Gündüz Ökçün'ün belirttiğine göre, İstanbul'a oranla daha gelişmiş olan İzmir'deki bu fabrikalarda, buhar makineleri, içten yanmalı motorlar, fabrika araçları yapılabildiği gibi, İssigonis fabrikasında çeşitli büyüklükte çiviler üretiliyordu³⁹. Birinci Dünya Savaşı sırasında, İssigonis, Rankin ve Rice fabrikalarına hükümet tarafından el konuldu.

---

³⁷ Kurmuş, *a.g.e.*, s.155.

³⁸ Kurmuş, *a.g.e.*, s. 157.

³⁹ G.Ökçün, *Osmanlı Sanayi 1913, 1915 Sanayi İstatistikî*, Ankara 1971, s. 205.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Ege Bölgesi'nde gözlenen sanayileşme çabalarında öne çıkan alanlardan biri de gıda sektörüydü. Kâğıt fabrikasından sonra İzmir'de kurulan çağdaş teknoloji ilk kuruluş bir un fabrikası oldu. 1849'da bir İngiliz şirketine verilen ruhsat ve imtiyazla kurulan un fabrikası 1850'de işletmeye açıldı. Ancak, bu fabrika da Kâğıt Fabrikası gibi fazla uzun ömürlü olamadı ve yeterince kazançlı olamaması, kötü yönetim ve rekâbet gücünün kısıtlı olması gibi nedenlerle 1865'lerde kapanmak zorunda kaldı. Bununla birlikte, 1870'de Yani Kostantin adlı bir gayrimüslime verilen izinle, İzmir'de yeni bir un fabrikası kuruldu ve bu tarihten sonra buharlı un fabrikaları giderek revaç bulmaya başladı. Nitekim 1880/81 tarihli Aydın Salnamesi'ne göre İzmir'de, hayvan, su ve buhar gücüyle çalışan toplam 23 un değirmeni vardı⁴⁰. 1890-1900 yılları arasındaki Aydın salnamelerinde, eski değirmenler hesaba katılmaksızın, İzmir'de 13 un fabrikasının adı geçiyordu. Bunlar, 2 su, 3 su-buhar ve 8 buhar gücüyle üretim yapan fabrikalardı ve yıllık üretim kapasitelerinin toplamı 1.770.000 kile idi. Üretim kapasitesi açısından en büyükleri, Kuzinir-Yanako, Patterson, Memiko ve ortaklarına ait kuruluşlardı. Bu 3 fabrikanın üretimini bir kısmı ihraç edilir ve kalanı İzmir fırınlarında tüketilirdi⁴¹. 1890'larda İzmir'de, 1 ekmek fabrikası, 30 ekmek fırını ve 80 katmer(börek) fırını vardı. Ekmek fabrikasının 15 fırına bedel üretim kapasitesi vardı.

İzmir'de faaliyette bulunan 13 un fabrikasından Halim Ağa ve Çakıroğlu'na ait 2 fabrika dışındaki diğerleri, gayrimüslim veya Avrupalılara ait kuruluşlardı. XIX. yüzyılın sonlarında, anılan un fabrikalarının dışında, Bornova, Seydiköy(Gaziemir), Karaburun, Torbalı, Tiryande(Ayrancılar) ve Nif(Kemalpaşa) nahiyeleriyle birlikte İzmir kazasında, su ve rüzgâr gücüyle üretim yapan

⁴⁰ *Aydın Salnamesi*, 1880/81, s. 113.

⁴¹ *Aydın Salnamesi*, 1890/91, s. 755.

105 un değirmeni vardı. Daha geniş bir bölgeyi kapsayan İzmir Sancağı'nda ise, 500'den fazla değirmen bulunuyordu.

XIX. yüzyılın ortalarına göre 1870'lerde İzmir'in deniz ticareti hacminde iki kattan fazla bir artış gerçekleşmişti. Aynı zamanda hızlı nüfus artışı ve yoğun sirkülasyon, İzmir ve Ege Bölgesi'ni her açıdan cazib bir merkez haline getirmişti. Bu nedenle, un üretiminde olduğu gibi yağ üretiminde de modern teknolojilerin girişi 1870'lerden sonra yaygınlaştı. İzmir'de bir susam ve zeytinyağı fabrikası kurulması için ilk imtiyaz 1851 yılında İzmir Zaptiye Meclisi üyelerinden Lazarkis'in kardeşi Yorgaki'ye verilmişti. 10 yıl için verilen bu imtiyazın dışında, İzmir'de bu alanda 1875'e kadar başka bir fabrika kurma girişimine kayıtlarda rastlanmıyor.

1875 yılında, Hadkinson adlı bir İngiliz tüccar, İzmir'de bulunan ticarethanesini kapatarak sanayici olmayı seçti ve kârlı bir iş alanı olarak gördüğü zeytinyağı üretimine başladı. Ticaret sermayesinin sanayi sermayesine dönüşümüne somut bir örnek olan Hadkinson, Avrupa'dan getirdiği makinelerle birkaç yıl içinde İzmir ve çevresinde çeşitli fabrikalar kurarak, kısa zamanda zeytinyağı üretimini tekeline almayı başardı. XIX. yüzyılın sonlarında Ege Bölgesi'nin en büyük yağ üreticisi konumuna gelen Hadkinson'un, 10 zeytinyağı, 6 pamuk tohumu, 4 susam, 2 ayçiçek yağı olmak üzere toplam 22 fabrikası bulunuyordu⁴².

1890'larda, İzmir Sancağı'nda, 24 İzmir, 1 Karaburun, 1 Torbalı, 2 Tire ve 8 Çeşme'de olmak üzere, eski yöntemlerle yağ üreten toplam 36 yağ değirmeni bulunuyordu. Ayrıca, Bayındır ve Menemen kazalarında buhar gücüyle çalışan 4 zeytinyağı fabrikası faaliyetini sürdürüyordu. Bayındır'da, Periklis-Vagic ortaklığı ve Corci Orfanus'un fabrikalarının her birinde, yılda 5000 kantar zeytinyağı üretiliyordu⁴³.

⁴² Kurmuş, *a.g.e.*, s. 150.

⁴³ *Aydın Salnamesi*, 1890/91, s.757.

Zeytinyağı üretimindeki bu artışların sonucu, XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İzmir'in ihracatında sıvı yağların payı %10'u aşacak bir düzeye yükseldi.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında deniz ticaretine bağlı sanayileşme girişimlerine bir başka örnek içki fabrikalarıydı. Bağlarıyla ünlü Ege Bölgesi'nde, toplanan üzümlerin bir kısmı yaş meyve olarak iç pazarda tüketilir, bir kısmı kurutularak ihraca hazır hale getirilir ve kalanı da pekmez ve şarap yapımında kullanılırdı. Genellikle Rumların ilgilendiği alkollü içki üretiminde, İzmir ve çevresinde, rakı, şarap, konyak yapılan çok sayıda küçük imalathane vardı. İzmir'in ihracatında sanayi ürünü olarak alkollü içkiler de (özellikle şarap), belli bir paya ulaşıyordu. Bununla birlikte, içki üretiminde fabrikalaşmaya geçiş, XIX. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşti. 1890'larda İzmir'de, 1 bira, 1 bira-cin, 4 cin ve 2 ispiroto fabrikası bulunuyordu. Ayrıca, Çeşme Kazası'nda rakı ve şarap üreten 3 fabrika vardı. 1894'te, İzmir'in Eskipazar semtinde 1855'den beri konyak üreten Yorgi Nikoladis, Avrupa'dan getirdiği makinelerle modern bir konyak fabrikası kurdu. Aynı tarihte, Fransız uyruklu Vasil Kırıycıs, konyak, rakı, şarap ve ispiroto üretmek üzere Urla'da bir alkol fabrikası kurmak için ruhsat aldı⁴⁴.

1913 yılına ait sanayi istatistiklerine göre, İzmir ve civarında 10'dan fazla işçi çalıştıran 8 içki fabrikası bulunuyordu.

Anılan fabrikalardan başka, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Ege Bölgesi'nde, bölgede yetişen ürünlere ve bunların ihracatına bağlı çeşitli sanayi dallarında gelişmeler yaşandı ve bu gelişmeler doğrultusunda İzmir, sadece ticaret açısından değil, aynı zamanda sanayileşmiş bir liman-kent olarak da cazip bir iş merkezi haline geldi. Aşağıda kısaca değinilen iş kolları, İzmir ve Ege Bölgesi'nin sanayileşme çabalarını anlamamıza yardımcı olacaktır.

1852'de, tüccar Hüseyin Ağa'nın girişimiyle, keten tohumundan bezir yağı çıkarmak üzere kurulan bezir yağı fabrikası;

---

⁴⁴ *Hizmet*, 12 Eylül 1894.

1859'da, İngiliz Edwars'ın aldığı 40 yıllık imtiyazla kurulan İzmir Gaz Fabrikası; 1863'te, tüccar Şahinoğlu Artin'in Söke'de kurduğu meyan balı fabrikası; 1854-1875 tarihleri arasında Forbes ve ortaklarınca, Aydın, Söke, Nazilli ve Alaşehir'de kurulan meyan balı fabrikaları; 1878'de, Hacı Abdülhafız efendinin İkiçeşmelik semtinde kurduğu şişe fabrikası; 1889'da, Şura-yı Devlet üyelelerinden Abdullah ve Şükrü beylerin kurduğu İzmir Buz Fabrikası; 1891'de, İngiliz Whittal şirketinin tanin üretmek amacıyla kurduğu Palamutözü fabrikası; 1909'da, Mc Arthur anonim şirketinin kurduğu palamutözü fabrikası⁴⁵.

Anılan süreçte, bu girişimlerden başka İzmir ve çevresinde, kereste fabrikaları, kutuculuk, dericilik faaliyetleri (sayıları 60'ı aşan debbagħhaneler), şeker imalathaneleri (30 civarında), tütün işletmeleri, kuru üzüm ve kuru incir işletmeleri gibi irili ufaklı çok sayıda sanayi kuruluşu bulunuyordu. Aydın Salnameleri'ne göre, XIX. yüzyılın sonlarında İzmir'de, modern yöntemlerle üretimini sürdüren 30 fabrika vardı. Ege ve Marmara bölgelerini kapsayan 1913 yılına ait sanayi sayımında ise, İzmir'de, 10 kişiden fazla işçi çalıştıran sanayi kuruluşlarının sayısı 60 idi⁴⁶. Bunların işkollarına dağılımı şöyledir:

Gıda	23
Dokuma	6
Ağaç-Kereste	9
Kimya	8
Deri	2
Toprak	1
Matbaa-Kâğıt	11

⁴⁵ Bu konuda geniş bilgi için bk. A.Martal, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme*, İzmir 1999.

⁴⁶ Ökçün, *a.g.e.*, s. 14-15.

1915 sayımında, dokuma sektöründe 2 kuruluşun daha eklenmesiyle bu sayı 62'ye yükseldi. Bu veriler, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İzmir ve çevresinde, deniz ticaretindeki gelişmelere bağlı olarak önemli bir sanayileşmenin gerçekleştiğini ve İzmir'in, İstanbul'dan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci büyük sanayi bölgesi haline geldiğini yansıtmaktadır.

3. Sonuç

Eski çağlardan beri Akdeniz'in en önemli limanlarından biri olan İzmir, zaman zaman sönük kalsa da, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yıldızı parlamaya başladı. O dönemden günümüze kadar uzayan süreçte, Doğu-Batı uygarlıklarının bir buluşma ve kaynaşma yeri niteliğine kavuştu. Akdeniz coğrafyasında, ticarî, kültürel ve siyasal ilişkilerde her zaman rol oynayan bir liman şehri olarak adı geçti.

XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile ekonomik ilişkilerinin giderek genişlediği ve yoğunlaştığı bir süreç oldu. Bu ilişkilerin yaygınlaşmasında ve İmparatorluğun Dünya ekonomisinin genişleme sürecine katılmasında İzmir ayrı bir öneme sahipti. Aslında İzmir, XVII. yüzyıldan başlayarak Doğu-Batı ticaretinde önemli bir liman-kent haline gelmişti. XVII. yüzyıldan itibaren hızla büyüyen İzmir, kısa zamanda, bütün Osmanlı denizcilik dünyasını birbirine bağlayan bir liman konumuna yükselmişti. Karadeniz'den Akdeniz'e, Kızıldeniz ve Akdeniz'den Karadeniz'e giden gemilerin çoğunun durak yeri İzmir limanıydı. Akdeniz'in en sık kullanılan denizcilik rotası, İstanbul-İzmir-İskenderiye hattıydı ve İzmir, aynı zamanda Anadolu'nun büyük bir bölümünü İmparatorluğun kıyı bölgelerine bağlayan bir limandı⁴⁷.

XIX. yüzyılda Dünya ekonomisinin genişleme sürecine girmesi ve bu süreçte deniz ticaretinin giderek yoğunlaşmasıyla birlikte,

---

⁴⁷ Marie C.Smyrnelis (Der.), İzmir 1830-1930 (Çev.I.Ergüden), İstanbul 2008, s.28.

İzmir'in Akdeniz'deki önemi ve işlevi de aynı ölçüde büyüdü. XIX. yüzyılın başlarında 100.000 civarında olan İzmir'in nüfusu, yüzyılın sonlarında iki kattan fazla artarak 200.000'i aştı. Bu süreçte yaşanan gelişmeler, İzmir'i dünya deniz ticaretinin en önemli limanlarından biri haline getirdi. Böylece İzmir ve art bölgesi, dünya ekonomik ve siyasal gelişmelerinden daha çabuk etkilenen ve bu bağlamda oluşan dalgalanmalara daha açık bir hale geldi (örneğin, Amerika İç Savaşı'nın yol açtığı bunalımda Ege Bölgesi'nde pamuk üretiminin gelişmesi, İspanya ve Fransa'da flogsera salgınları sırasında Batı Anadolu'da üzüm rekoltesindeki artışlar ve üzüm fiyatlarının buna göre oluşması vb.). XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğu ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için harcadıkları çaba, özellikle İngiliz ve Fransızların Batı Anadolu'ya duydukları ilgi, İzmir'i yabancı sermaye açısından cazip bir hale getirdi. Böylece İzmir, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, İmparatorluğun diğer bölgelerine oranla daha sanayileşmiş bir kent konumuna yükseldi. Bu süreç, ana hatlarıyla şöyle özetlenebilir :

1- İzmir, XIX. yüzyılın ikinci yarısında deniz ticaretinde gerçekleşen büyümeye bağlı olarak sanayileşme yolunda önemli adımlar attı. İzmir'in Akdeniz ticaretinde büyük bir rol oynaması, ürün çeşidi bol ve zengin hammadde kaynaklarına sahip bir bölgenin en uygun çıkış limanı olmasından kaynaklanıyordu.

2- 1860'lardan sonra, demiryolu, rıhtım, ulaşım, haberleşme ve diğer alt yapı yatırımları, İzmir'in yanında bölgenin de fiziksel ve ekonomik yapısında önemli değişimlere yol açtı.

3- Deniz ticaretinin boyutlarını büyültmek için yapılan girişimlerin tamamı yabancı sermaye yatırımı olarak gerçekleşti. Bu konuda İngiliz ve Fransız girişimciler başı çekerken, aralarındaki rekâbette İngilizler öne çıktı.

4- İngilizler, demiryolu gibi kâr garantili yatırımların yanında, pamuk üretimi gibi tarımsal ürünlerde modern teknolojileri geti-

rerek (çırçır fabrikaları, yağ fabrikaları), çeşitli fabrikalar kurarak, kısa vadeli ve bol kazançlı işlere girmekten çekinmeyerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve İzmir'in dış ticaretine büyük ölçüde egemen olmayı başardılar.

5- XIX. yüzyılın ikinci yarısında, gıda sanayi (un, sıvı yağ, içki fabrikaları), metal sanayi (demir fabrikaları), ağaç işleri sanayi (kereste fabrikaları), İzmir'in sanayileşmesinde önemli rol oynayan sektörlerdi. Dericilik ve halıcılık gibi iş dalları yanında, büyük ve kozmopolit bir nüfusu barındıran İzmir'in ve bölgenin ihtiyaçlarına yönelik çeşitli sanayi kuruluşları da sanayileşme çabalarını yansıtıyordu.

6- Bölgedeki sanayi kuruluşlarının çoğu yabancılara ait ve yabancı sermaye yatırımı olarak ortaya çıkan kuruluşlardı. Ender yerli sermayeli işletmeler arasında, buz fabrikası, şişe fabrikası ve bazı un fabrikaları bulunuyordu. Yabancı sermayeli kuruluşların, yönetici ve teknik personeli yabancı, işçileri ise Osmanlı uyruklu idi.

7- XIX. yüzyılın sonlarında dış ticarete Türklerin de rolü artmaya başladı. II. Meşrutiyet'ten sonra izlenen milli iktisat politikaları bu süreci hızlandırdı.

8- Bu süreçte İzmir, Anadolu'nun her bölgesinden işgücü çekebilen cazip bir merkez konumundaydı. İş umuduyla Batı Anadolu'ya göç eden ve bölgeye yerleşen nüfusun çoğu nitelik gerektirmeyen işlerde istihdam edildiler.

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda büyük kayıplara uğrayan İzmir, uzun süre yaralarını sarmaya uğraştı ve yirminci yüzyılın başlarındaki nüfusuna ancak 1960'larda ulaşabildi. 1960'dan günümüze kadar uzayan yaklaşık 50 yıllık bir süreçte nüfusu 20 kattan fazla artan (3.750.000) İzmir'in, bugün yine Akdeniz'in en önemli ve en güzel merkezlerinden biri olduğu söylenebilir.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

Doğu Akdeniz’de Bir Liman Kenti: Finike

Yrd. Doç. Dr. Muhammet GÜÇLÜ

(Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü)

1. Giriş

Strabon M.Ö. birinci yüzyılın başlarında kaleme aldığı eserinde Finike bölgesi hakkında Myra’dan sonra Limyros ırmağının ağzına gelinir ve içeriye yaya olarak yirmi stadion devam edildiğinde küçük bir kasaba olan Limyra’ya ulaşıldığını kaydeder. Ayrıca kıyı boyunca belli uzaklıklarla çok sayıda adacıklar ve limanlar olduğunu belirtir. Bunlar arasında aynı adı taşıyan bir kenti bulunan Megiste ve Kisthene vardır¹. Doğu Lykia’da bulunan Limyra kenti Roman Jacobek’in “*Bizans Piskoposluk Merkezi Limyra*” adlı çalışmasına göre IV. yüzyılın sonundan IX. yüzyılın sonuna kadar piskoposluk merkezi olmuştur. X. yüzyıldan itibaren piskoposluk merkezi liman kenti Phoiniks’e (Finike) kaydığı için Limyra kenti yavaş yavaş sönmeye başlamıştır. Ayrıca kent batıdan doğuya doğru giden bir yol güzergâhı üzerinde bulunmaktaydı. Wolfgang Reiter’in “*Limyra’nın Sütunlu Caddesi*”

¹ Strabon, *Geographika-Antik Anadolu Coğrafyası*, (Çev. Adnan Pekman), İstanbul 2000, s. 245-246.

adlı çalışmasına göre bu yol Limyros ırmağını yaklaşık 360 m uzunluğunda ve 28 kemerli köprü -halk arasında Kırkgöz Kemerli- ile geçmektedir. Köprünün batı ucu Toçak dağı eteklerinde iken doğu ucu ise bugün ırmak yatağının molozları altındadır. Bu yol bölgede bulunan Korydalla, Rhodiapolis, Gagai ve Melainippe gibi kentlere ulaşmaktadır². Bizans Devleti döneminde Finike bölgesi merkezi Attalea olan Kibyraioton Thema'sı (7.-9. yüzyıllar) içinde yer almıştır³.

XII. yüzyılın ortalarında Elmalı'nın kuzeyindeki Philetos müstahkem mevkiini düşüren Türkler (1158), Hacimusalar=Elmalı (Khoma), Horzum=Göhlhisar (Kibyra), Avlan (Podoliya), Dirmil (Balbura) ve İbecik (Bubon) çevresine yerleşmeye başladılar. Hatta aynı tarihte Likya'nın doğusunda bulunan Tekirova (Phaselis) Türk egemenliğine girmişti⁴. Böylece Türkler Likya'nın doğu bölgesine adım attılar. 1176 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan, Myriocephalon savaşında Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'u yenmesi⁵ ile Antalya bölgesini fethetmek için önünde hiçbir engel kalmadı. Bu savaş öncesi Bizans İmparatoru 1169 yılında Cenova, 1170 yılında Pisa ile yaptığı anlaşma çerçevesinde Likya kıyılarını İtalyan denizcilere kullanım imtiyazıyla açmıştır. I. Andronikos (1183-1185) döneminde ilişkiler bozulunca Pisalılar yörede korsanlığa başlamışlardır. Bu dönemde korsanların en büyük deniz

² Jürgen Borchhardt, *Limyra Zemuri Taşları*, (Çev. Gülay Yümer), İstanbul 1999, s. 105-115.

³ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret İşıltan), Ankara 1981, s. Harita: II.

⁴ İlhan Erdem, "Ortaçağ Sonlarında Likya Levant Ticareti ve Türkmenler (12.-15. YY.)", *III. Likya Sempozyumu 7-10 Kasım 2005 Sempozyum Bildirileri*, (Ed. Kayhan Dörtlük vd.), c. I, İstanbul 2006, s. 245; Cevdet Bayburtluoğlu, *Lykia*, İstanbul 2004, s. 74.

⁵ Niketas Khoniates, *Historia-Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri*, (Çev. Fikret İşıltan), Ankara 1995, s. 124-127; Abdulhaluk Çay, *II. Kılıç Arslan*, Ankara 1987, s. 78-88.

üssü “*Pisa Koyu*” olarak bilinen Finike (Phoenix) idi⁶. Aynı yüzyılda yaşayan Arap coğrafyacı el-İdrisi’de (XII. yüzyıl) Finike adı “*el-Finika*” şeklinde geçmektedir. Ancak son zamanlarda yapılan araştırmalara göre Pisalılar, Finike yakınlarında bulunan “*Portus Pisanorum*” olarak bilinen korsan yerinde barınmaktaydılar⁷. Wilhelm Tomaschek’in sözünü ettiği yer Pîrî Reis’in işaret ettiği Gök Liman olmalıdır⁸. 1191 yılında Suriye’den III. Haçlı Seferi’nden dönerken Likya sahillerine uğrayan Fransa kralı II. Philippe Augustus, orada bulunan Pisalı korsanların dört gemisini tahrip ettiğini ve sahillere bakan tepelerde çok sayıda göçebe Türk gruba rastladığını vurgulamaktadır. Likya bölgesinde yarım asırdan fazla kazı ve araştırma yapan Cevdet Bayburtluoğlu, VIII. yüzyılda Arapların İstanbul’u almaya yönelik akınları sırasında yöredeki yerleşimlerin büyük ölçüde etkilendiğini vurgulamakta ve “...göçer Türk boylarının Malazgirt savaşından önce bile, Lykia’ya kadar ulaşmış olabileceklerini” belirtmektedir⁹.

1207 yılında Antalya’nın fethinden sonra şehir ve bölgenin mülki amir ve komutanlığına I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in Borgulu (Uluborlu) melikliğinden beri bölgeyi iyi tanıyan Mübarizeddin Ertokuş atanmıştır¹⁰. Selçuklular idaresindeki Antalya Subaşılığı’nın

⁶ İlhan Erdem, *a.g.m.*, s. 246; Bu dönemde verilen imtiyazlardan olsa gerek Adrasan limanından sonra doğu yönünde Pîrî Reis’in “*son derece gizli bir liman*” olarak nitelediği Porto Ceneviz limanı vardır. Pîrî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, (Ed. Ertuğrul Zekai Ökte), c. IV, Ankara 1998, s. 1610-1612, 1632-1640.

⁷ Wilhelm Tomaschek, *Zur Historischen Topographie von kleinasien im Mittelalter*, Wien 1891, s. 49; Barbara Flemming, *Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter*, Wiesbaden 1964, s. 63.

⁸ Pîrî Reis, *a.g.e.*, s. 1636-1639.

⁹ Cevdet Bayburtluoğlu, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁰ Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211), Gazi-Şehit*, Ankara 1997, s. 36-39; Hasan Geyikoğlu, “Antalya’nın İlk Türk Mülki

hâkimiyet sahası doğuda Manavgat çayına kadar ulaştığı tahmin edilmekle beraber batıda nereye kadar uzandığını tahmin etmek güçtür. Antalya'nın batı kesimini oluşturan Likya bölgesinin iç kısımları uzun süreden beri Türkler'in elinde olmasına karşın sahil kesimleri yabancı gemi ve korsanların barınağı olmaya devam etmiştir. Sultan I. Alaaddin Keykubat'ın isteği üzerine sahillere bir deniz seferi düzenleyen Antalya Subaşı Mübarizeddin Ertokuş, ünlü kırk kaleyi fethetti. Bunların adı “*Mafiga ve Eydür ve Şenci ve Sengine ve Anamur ve Yengebe*” idi¹¹. Burada adı geçen kalelerden Eydür (İğdir) ile Anamur kaleleri bugün bilinirken diğer kalelerin neresi olduğu bilinmemektedir. Çağdaş Ortaçağ Tarihçileri Mubarizeddin Ertokuş'un bu fethini “*batıda Muğla, doğuda da Anamur ve Silifke'de düşmana ait kırk kadar kale ve haydut üssünü*” ele geçirdi şeklinde yorumlamaktadır¹². Böylece Likya'nın iç kısımlarının yanı sıra sahil kısmı da Selçukluların eline geçmiş oldu. Antalya'nın batı bölgesinde Selçuklulara ait İstanoz'da bazı yapılar ile¹³ Kemer'de “*Selçuklu Köşkü*”¹⁴ vardır. XII. yüzyılın sonlarından itibaren bölgeye gelen Türkler, Limyra ile Rhodiapolis'e yerleşmiş olmalıdır.

Amiri ve Kumandanı Mübarizeddin Ertokuş'un Faaliyetleri ve Eserleri” , *Adalya*, No: V, 2001/2002, s. 188.

¹¹ Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Al-i Selçuk*, (Haz. Abdullah Bakır), İstanbul 2009, s. 488.

¹² İlhan Erdem, “Bir Ortaçağ Kenti Antalya: Geç Antik Dönemden Selçukluların Sonuna Genel Bir Yaklaşım II” , *Adalya*, No: VI, 2003, s. 293-296.

¹³ İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988, s. 67-69; Ahmet Çaycı, “Korkuteli (İstanoz) Tarihi ve Alaeddin Camii Üzerine Bir Araştırma” , *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 16, (2004), s. 107-128.

¹⁴ Ayşıl Tükel Yavuz, “Antalya, Kemer'deki Selçuklu Köşkü” , *Emin Bilgiç Hatıra Kitabı*, (Haz. Oktay Aslanapa-Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 2000, s. 279-289.

2. Osmanlı Dönemi

XIII. yüzyıldan XIV. yüzyıla geçiş döneminde İtalyan denizciler tarafından yazılan Bahriyename’lerde Finike bölgesindeki bazı limanlara İtalyan gemilerinin girmesi ve demir atması tavsiye edilmemektedir. Çünkü Finike’nin dağlık kısımlarındaki bölgelere hem Rumlar hem de Türkler yerleşmişlerdir¹⁵. Yazıcızade Ali, İlhanlıların Gazan Han’ın vefatından sonra Çoban Beyoğlu Timurtaş Bey ve Hoca Sadeddin Müstevfi’yi Anadolu’ya hâkim olmaları için gönderdiklerini belirtmekte ve onların “...*Aydın ve Saruhan ve Menteşe ve Teke ili begleri Hamidoğlı Dünder Begi beg idinmişler ve mecmu mal ve çeri virmege razı*” oldukları gibi bir durumla karşılaştıklarını yazmaktadır¹⁶. Paul Wittek ise bu durumun Likya Finika’sı adlı tali kolla sınırlı olduğunu belirtmektedir¹⁷. Bu durumu Ünlü Coğrafyacı El-Ömeri de desteklemektedir. Onun *Mesalikül-Ebsar* adlı eserinde Antalya hâkimi Hızır bin Dünder olup, Finike şehrinin de onun olduğunu kaydeder. Fakat onun idaresine kendi adamlarından birini tayin etmiştir. Hızır Bey’in adamı olan ve Menteşe oğullarına mensup Finike hâkimi kırk bin atlı askere sahiptir. Dünder oğulları ile Mısır sultanları arasında güzel ilişkiler olup bunlardan birisi Mısır’da memuriyette bulunmuştur¹⁸.

1393 yılında Teke-eli’ni zapt eden Yıldırım Bayezid, burayı önce oğlu İsa Çelebi’ye sonra diğer oğlu Mustafa Çelebi’ye

¹⁵ Barbara Flemming, *a.g.e.*, s. 71; metindeki Latince kısımları çevirerek çalışmamızı zenginleştiren Fakültemiz Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mustafa Adak’a teşekkür ederim.

¹⁶ Yazıcızade Ali, *a.g.e.*, s. 907-908.

¹⁷ Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, (Çev. Orhan Şaik Gökyay), Ankara 1986, s. 53-54.

¹⁸ Yaşar Yücel, *XIII-XIV. Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu Tarihi-Çoban Oğulları, Candar-Oğulları Beylikleri*, Ankara 1980, s. 183; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 73.

sancak olarak vermiştir¹⁹. Ancak Antalya'nın batı kısmındaki Osmanlı hâkimiyeti, 1397/1398 yılında Karamanoğlu Alaeddin Ali Bey'in Akçay savaşında mağlup edilmesi ve ertesi sene sahile kadar ilerlenmesi ile kesin olarak sağlamıştır²⁰. Niğbolu savaşında tutsak edilen Johannes Schiltberger, hatıratında Sultan'ın Karaman'ın fethinden sonra kendisine tabi olan Adalia şehrinin önlerine geldiğini belirtmektedir²¹. Bundan sonra 1393 yılında kurulduğu kabul edilen Anadolu Beğlerbeyliği/Eyaleti'ne Finike bölgesi, Teke-eli aracılığıyla bağlandı²². Kanuni Sultan Süleyman, 1522 yılının sonunda Rodos'u fethederek St. Jean Şövalyelerini oradan uzaklaştırması ile Doğu Akdeniz'e hâkim olmuştur²³. Böylece Finike limanında ticarî faaliyetlerin de arttığı gözlemlenmiştir. Ayrıca bölgenin önemli limanlarından birisi olan Finike, Kıbrıs'ın fethinde önemli rol oynamıştır. Katip Çelebi denizcilikle ilgili ünlü eserinde Osmanlı ülkesinde iskelelere çok miktarda yiyecek yığıldığını, vüzeradan Lala Mustafa Paşa serdar, üçüncü vezir Piyale Paşa'nın deniz yönünü korumakla görevlendirildiğini belirtir. Kaptan Ali Paşa 360 parçadan oluşan donanma ile 1570 yılı Mayıs (977 Zilhicce ortası) ayı ortasında Beşiktaş'tan Akdeniz'e açıldı. Bu sırada padişah kayıkla Yedikule'ye kadar askere eşlik etti. Donanma Finike'ye vardığında Anadolu askeri gelmediği için yirmi gün kadar orada dinlendi. 25 Temmuz 1570

---

¹⁹ Mehmet Neşri, *Neşri Tarihi I*, (Haz. Mehmet Altay Köymen), Ankara 1983, s. 154.

²⁰ Şehabettin Tekindağ, "Karamanlılar", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, c. VI, s. 323.

²¹ Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, (Çev. Turgut Akpınar), İstanbul 1997, s. 40-43, 61.

²² Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I-Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s. 29, 87, 96, 116.

²³ Fernand Braudel, *II. Filipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), c. II, Ankara 1994, s. 26.

tarhinde Kıbrıs Adası'nın güneyinde bulunan Tuzla kenarına asker çıkardı²⁴.

Osmanlı Devleti döneminde düzenlenen 107 nolu Tahrir Defteri'ne göre Finike bölgesinin de içinde olduğu Elmalu nahiyesinde Çardeğın, Çeriler, Gelemen, Halacan, Kayırton, Sarular, Kayalu, Süleymanlu, Tulaşalu, Urban-ı Kıraçlar, Yörükan-ı Çabansa, Yörükan-ı Kaş, Yörükan-ı Şehr-i Finike adlarında cemaatler olduğu kayıtlıdır²⁵. XVI. yüzyılda Finike bölgesinde merkezde Finike Camii, Ernaz köyünde Cami-i Sofu Muslihiddin, Seydi Melik köyünde Cami-i Süleyman Dede v. Emirce (1530), Yenice köyünde Cami-i Yenice (1567), Hasköy Camii ile Yaycılar köyünde Mescid-i Ahmet Fakih (1530) bulunmaktadır. Ayrıca Limyra antik kenti yakınında Kâfi baba ve türbesi, Gilevki köyünde Zaviye-i Işık İlyas, Ernaz köyünde Zaviye-i Çeke Dede, Finike'de Zaviye-i Hacı Garip, Zaviye-i Seydi Melik, Hallaçlar köyünde Zaviye-i Mevlana Bedreddin v. Lütü (1530) adlı zaviyeler vardır²⁶.

---

²⁴ Katip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kıbar fı Esfari'l-Bihar*, İstanbul 1329, s. 25; Katip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kıbar fı Esfari'l-Bihar*, (Haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1980, c. I, s. 133-134.

²⁵ M. Ali Ünal, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı'nda Cemaat ve Aşiretler" , *SDÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, 1996, s. 227-228.

²⁶ Behset Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Isparta 2002, s. 352-360, 377-383.

Tablo 1. Tahrir Defterleri'ne Göre Elmalu Nahiyesinde Cemaatler

Cemaat İsmi (1530)*	Hane	Nefer	Cemaat İsmi (1568)	Hane	Nefer
Bölük-i Balak	71	-	Bölük-i Balak	27	49
Bölük-i Gümüşdeğın	75	-	Bölük-i Gümüşdeğın	15	21
Alacadağ	15	-	Bölük-i Karaçardağın	33	43
Bölük-i Karaçardağın	71	-	Doğancıyan	5	11
Çanlı	22	-	Hacılar	13	20
Doğancıyan	6	-	Halacan	27	45
Gevenes	70	-	Hatıblar	29	41
Halacan	50	-	K(H)alaçlar	21	32
Hisarderesi (Karye-i Ortalaz)	57	-	Kaş ve Çardağın nam-ı diğer Kızılcakeçili	82	140
Kaş	131	-	Okçılar	5	8
Reaya-i Finike	19	-	Urban-ı benam-ı Hunlular	16	26
Sarucanaz Yeri	47	-	Urban-ı benam-ı Karacalar	64	110
Urban-ı benam-ı Hacılar (Nahiye-Finike)	101	-	Pirler benam-ı Başlıca Kilise	42	62
Urban-ı benam-ı Karacalar	87	-	Reaya-i Finike (Nah.- Finike)	7	12
Şehri Finike	27	-	Rumcalar	7	14
			Saruca Sular	18	24
			Saruca Yazır	59	105
			Şamlıcalar	6	12
			Yazırha-i Sipah	52	98

XIX. yüzyılın başlarında (1811 yılının ikinci yarısında) bölgeye gelen Francis Beaufort, *Karamanya* adlı seyahatnamesinde Finike'nin bulunduğu yerde sandalların fazla ilerleyemediği çok sığ bir göl olduğunu, gölün büyükçe bir ırmak ile beslendiğini, gölün

* Ünal, *a.g.m.*, s. 228-238.

girişi yakınında üzerinde bazı yapı kalıntıları olan iki küçük ada olduğunu vurgular. Ayrıca gölün kuzey kıyısında bulunan büyük kalıntıların Limyra kenti, ırmağın ise antik Limyros olduğunu düşünmektedir. Bunlara ilaveten bölgede deniz ile göl arasında kum ve çakıldan dar bir sırt oluştuğunu görmüştür. Finike Burnu'nun doğu tarafında eski bir hisar vardır. Burada yaşayan çok yaşlı bir insanın katkısıyla kaptanın subayları vadinin yukarısında bulunan bir köyden birkaç ufak sığır ve biraz sebze almayı başardılar. Köyün ağasının dört saat kadar ileride sütun kalıntıları, yazıtlar ve heykelleri bulunan yere atlarla götürme önerisini geminin yakacak odun ve içecek su ikmalini tamamlamasından kabul etmediler. Kaptan yakacak odun ve içme suyu teminindeki kolaylık yüzünden bu koyu çok elverişli bir demirleme yeri yaptığını vurgulamaktadır. Ayrıca gemilerin mükemmel suya sahip iki ırmağın yakınına demirlediğini, kıyılarında bulunan ağaçlardan odun yapılabildiğini ve doğuda bulunan nehirden sandal ile içeri doğru gidilebildiğini, nehrin etrafının bodur kara çam ile kaplı olduğunu belirtir. Finike vadisinin sulak bir yer olduğunu vurgulayan kaptan, eskiden zengin ve gelişmekte olan bu yerde günümüzde başı boş dolaşan birkaç sığır ile ekili birkaç tarla bulunduğunu belirtir. Bununla beraber Kaptan *“kumsalda büyük yığınlar halinde yatan çam keresteleriyle önemli bir ticaret sürdürüldüğünü”* belirtmekten kendini alamamıştır²⁷.

II. Mahmut zamanında (1831 Nüfus Sayımı), Teke Sancağı'ndaki sayımı Silahşorandan Hidayet Ağa yapmıştır. Sancağın kazaları arasında yer alan Finike'de bu sayıma göre 1001 nüfus, 306 topçu ve müstahfaz olmak üzere 1307 kişi yaşamaktadır. Bu sayımın erkek sayımı olduğunu göz önüne alırsak Finike kazasında 2600-3000 nüfus olduğunu söyleyebiliriz²⁸. 1836 yılı ilkbahar mevsiminde Myra

²⁷ Francis Beaufort, *Karamanya*, (Çev. Ali Neyzi-Doğan Türker), Antalya, s. 31-36.

²⁸ E. Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorlunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1997, s. 122.

üzerinde Finike'ye gelen Charles Texier, kara yolunun burun oluşturan dağ yüzünden zor olduğunu, yazın sıcaklığında su olmadığını, kışın ise fırtınalı olduğunu vurgular. Bu dağın tepesinde Arnaea adlı eski bir şehir bulunmaktadır. Finike'ye gelmek için en doğru yol deniz yolu olup, binek hayvanları dağ yolu ile gönderilmelidir. Finike halkı göçebe olup, ağalarının çiftliği etrafında genellikle çadırdaki ikamet ederler. Bu dağlarda kurulmuş az sayı da köy, toprak ya da ahşaptan yapılmış birkaç evden ibarettir. Yerlilerin tek sanatı dağları kaplayan çam ve köknar ağaçlarını işlemektir. Halk tarla ve hayvanlarından elde ettiği ürünler ile geçinir. Likya'nın bu kısmı batı tarafından daha fakir olmakla beraber halk barışsever ve misafirperverdir. Antiphilo'ya benzeyen Finike köyünde bir gümrük yeri ile bir kahveci ve bir fırın vardır. Buna bu bölgede iskele denir. Vapur buradan kereste yükler ve buraya on iki saat mesafede bulunan ve bölgenin en büyük kasabası olan Elmalı'ya gönderilecek bazı ticarî mallar indirir. Finike'ye altı kilometre uzaklıkta olan Limyra harabeleri ile Finike arasında bir bataklık ve üzerinde bir tahta köprü olan Finike Çayı vardır. Arycanda vadisinin girişinde dağın yamacında bulunan Limyra şehrinin yanında adını yanındaki dağdan alan Alacaköy ile Demirci (beş altı çingene ailesi var) adlarında iki küçük köy vardır. Ayrıca vadinin yukarı kısmında Arif köyünün yakınında Arycanda şehri vardır²⁹. Tanzimat döneminde Antalya'da Konsolos olarak görev yapan J. Purdie'nin (1842) raporuna göre dokuz bölümden oluşan Teke Sancağı'nın 260 köyü, 6-8 bin kadarı Yörük olan yaklaşık yüz bin nüfusu vardır. İdarî kısımlardan Adalya'ya 65, Elmalı'ya 44, Gagai'ye 28, Kınık'a 18, Finike'ye 13, Avova'ya 16, Bucak'a 24, Kızıl Kaya'ya 11, Serik'e 36 köy bağlı idi. Konsolos raporunda İğdir'i Avova, Kardıç'ı ise Gagai olarak kaydetmesi kayda değer bir durumdur³⁰. Spratt-Forbes

²⁹ Charles Texier, *Küçük Asya*, c. III, (Çev. Ali Suat), Ankara 2002, s. 427-429.

³⁰ T.A.B. Spratt-Edward Forbes, *Milyas, Kibyrtis ve Likya'da Yolculuklar*, c. I, (Çev. Doğan Türker), Antalya 2008, s.220-221.

Likya'da Yolculuklar adlı eserinde Myra'dan (Demre) yola çıkarak 4000 ayak yüksekliğindeki zor bir dağ geçidini aşıp, on bir saatlik yolculuktan sonra Finike'ye ulaştıklarını ve yolda Beymelik köyünü geçtiklerini vurguladıktan sonra özel olarak Finike hakkında şunları yazmaktadır. Koyun kuzey-batı köşesinde sahilde çağdaş Finike kalesi bulunmaktadır. Kuzeyinde bulunan surun altında düzlüğe inip, bir mil kadar ileride kuzey yönünde Finike köyüne ulaştılar. *“Finike köyü üç ya da dört taş yapılı evden oluşup, çevresi Türkmen Tahtacıların yaklaşık bir düzine kara çadırıyla kuşatılmış”* idi. Evlerden birinde gümrük memuru, birinde bölgenin ticaretini yöneten Konstanti adında bir Rum oturmaktaydı. Kahvehane ve fırında kiralama yoluyla Konstanti'nin eline geçmişti. Köyün önünden akan Finike çayında bir mil kadar tekne işlediğinden tahıl ve odun gibi benzeri yükler buradan doldurulur veya boşaltılır. Bu yükler çayın ağzına, kalenin bulunduğu yere veya açıkta teknelerin demir attığı yere getirilir. Bu nedenle köyün adı Finike olmasına rağmen, köy çoğu zaman işlevinden dolayı İskele olarak anılır. Finike, Elmalı'nın ana limanı olduğu gibi gemiciler için odun ve suyun sağlandığı önemli bir limandır. İstanbul ile İskenderiye arasında işleyen Sultan'ın gemilerinin daha önceleri sıklıkla uğradığı bir yerdir. Fırın da onlar için Kaptan Paşa'nın emriyle kurulmuştur. Finike'nin mayalı ekmeği ünlüdür. Bölgede kısa gezintiler yapan heyet üyeleri fırıncının kılavuzluğunda yaya olarak Limyra'ya gitti. Bir saat kadar Finike çayı boyunca gittikten sonra ahşap bir köprü ile çayın doğu tarafına ulaştılar. Önce Demirci köyü sonra Arykandos Çayı'nı geçerek Limyra'ya vardılar. Kentte üç dört çingene ailesinin saz damlı evi bulunuyordu. Heyet Limyra ve Arykandos Vadisi'nde bazı incelemelerde bulundu. Çingeneler Limyra çevresinde bol bulunmakta olup, bazıları tef çalarken bazıları da aşiretlerinin nağmelerini söyler. Türk kadınları gibi giyinirler fakat yüzünü peçeyle örtmezler. Denizden göze çarpan kale kuleli surları ile bir Orta Çağ yapısıdır. Kalenin önündeki uçta bulunan kare kulede

gümrük memurunun yardımcısı oturmakta olup, burçlarına her gün Türk sancağı çekilir. Burası Limyra antik kentinin limanı ya da iskelesi olabilir³¹.

1864 yılında çıkarılan *İdare-i Vilayet Kanunu*'ndan sonra 1867 yılında yapılan düzenleme ile ülkede birçok kaza nahiye yapıldı. Bu kapsamda Finike kazası da nahiye yapılmıştır³². İlk Konya Vilayet Salnamesi'ne (1868) göre Elmalu kazasına Finike, Kaş, Kalkan, İğdir ve Kardıç nahiyeleri bağlıdır. Finike nahiyesine 20 köy bağlı olup, İslam ve Hristiyan 1839 nüfusu vardır. Ayrıca Finike ile İğdir ve Kardıç nahiyelerinin zabıta memuru Ali Rıza Efendi idi³³. Bir yıl sonraya ait Konya Vilayet Salnamesi'ne göre Finike'nin köy ve nüfusu aynı olup, nahiyede Şeyh Bedreddin ve Hüsameddin Hazretleri'nin kabirleri bulunmaktadır. Finike ve Kaş nahiyelerinin zabıta memuru Ahmet Efendi, katibi Mehmet Efendi'dir³⁴. 1870 yılına ait Konya Vilayet Salnamesi'ne göre Finike ve Kalkan, İğdir ile Kardıç nahiyelerinin zabıta müdürü İbrahim Efendi, katibi Mehmet Efendi idi. Elmalu kazasında 14947 erkek (toplam 29894), 16 cami ve mescit, 10 medrese, 3 han ve 167 dükkan-mağaza bulunmaktadır³⁵.

Bölgenin idarî durumunu en iyi 1289/1873 yılına ait Konya Vilayet Salnamesi'nde görebiliyoruz. Bu salnameye göre Elmalı kazasına bağlı Finike nahiyesinin köy, hane ve nüfus durumunu veriyoruz³⁶.

---

³¹ T.A.B. Spratt-Edward Forbes, *a.g.e.*, s. 138-158.

³² Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I-Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s. 130-131; Serik örneği için bakınız: Muhammet Güçlü, *1864-1950 Yılları Arasında Serik*, Antalya 2000, s. 10.

³³ *Salname-i Vilayet-i Konya*, H. 1285, Def'a. I, s. 64, 93.

³⁴ *Salname-i Vilayet-i Konya*, 1287, Def'a. III, s. 63, 92.

³⁵ *Salname-i Vilayet-i Konya*, 1286, Def'a. II, s. 64, 116.

³⁶ *Salname-i Vilayet-i Konya*, 1289, Def'a: 5, s. 187-189; *Salname-i Vilayet-i Konya*, 1290, Def'a: 6, s. 195-197.

Tablo 2. Finike Nahiyesine Bağlı Köylerin Nüfusu

Köyün Adı	Hane Sayısı	Nüfus
Bağyaka	54	132
Alasın	29	71
Yozgat	34	76
Yalnız	44	115
Sarıcasu	26	49
Adrasan	24	55
Haciveliler	6	17
İncirağacı	17	42
Çavdır	12	39
Hallaçlar	23	65
Hacıköyü	35	89
Arif	109	280
Gakaz	7	13
Alacadağ	36	92
Örenkiz	19	51
Yazır	66	207
Salur	9	18
Ernaz	41	104
Yenice	88	260
Torunlar	25	75
Yekün	701	1850

Otto Benndorf başkanlığında Güney-batı Anadolu'ya 1881, 1882 ve 1892 yıllarında üç gezi düzenleyen Avusturya araştırma ekibi ilk dönemde yaptıkları araştırmalarının sonucunu 1884 yılında Viyana'da yayınlamıştır³⁷. Heyeti taşıyan Taurus adlı gemi 1882 yılında Nisan-Eylül aylarında Myra, Andriake, Sura, Kekova-

³⁷ Ernst Krickl, *1892 Likya Günlüğü*, (Haz. Nezih Başgelen), İstanbul 2005, s. 10-31; Otto Benndorf-George Niemann, *Reisen in Lykien und Karien*, Wien 1884, s. 11-12.

Simena, Antiphellos ve Finike sahilinde bulunmuş olup, ekip üyeleri sahilde ve dağlık kısımlarda araştırmalarda bulunmuştur. Heyet üyeleri arasında G. Niemann, Studniczka, R. Von Schneider bulunuyordu. 16 Haziran 1882 tarihinde Otto Benndorf ile Löwy Rhodiapolis yolu üzerinde bulunan Finike sahilinde karaya çıktılar. Kayalardan denize bolca akan temiz su, acı ve tuzlu olduğu için istifade edilebilir değildi. Bu özelliğinden dolayı çok sıcak olan güneşte bile kullanılamıyordu. 17 Haziran'da Limyra'dan geçen heyet, Rhodiapolis'te çalışmayı bitirdikten sonra 21 Haziran'da öğle vaktinde orada kısa süre dinlenmiştir. Limyra'yı sağlıklı ve aşırı sıcak bulan heyet üyeleri Likya yazıtlarının yeniden tetkikini yapmış, acele şekilde kopyalarını tamamlayarak –bir günden fazla kalmadan- bölgeden ayrılmıştır. Buradan daha net veriler elde edebilmek için aynı yılın kış ayında V. Luschan Limyra'yı tekrar ziyaret etmiştir³⁸.

1890 yılında basılan Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmani* adlı eserinde Teke-ili başlığı altında “*Elmalu mea Finike ve İğdir ve Kardıç*” kaydına rastlanmaktadır³⁹. Aynı yıl verilerini içeren (1889-1890) Vital Cuinet'in çalışmasına göre Finike, İğdir-Kardıç nahiyelerinin bağlı olduğu Elmalı kazasında 75 köy, 39565 Müslüman, 5000 Grek Ortodoks, 411 Ermeni ve 24 Yahudi olmak üzere toplam 45000 kişi yaşamaktadır. Elmalı'nın 60 km güneyinde gemilerin sıklıkla uğradığı bir liman olan Finike'nin adı Phoenicus'tan geldiği sanılmaktadır. Ancak buranın Fenikelilerin bir ticarî merkezi olduğuna şüphe yoktur. Nitekim burada bulunan antik dönem şehir kalıntılarının biri Fenikelilere diğerleri ise Likyalılar dönemine aittir. Finike'nin coğrafi konumu bütün rüzgârlara karşı adeta doğal bir koy ya da sığınaktır. Burası tahıl yüklü gemiler için önemli bir barınak

³⁸ Eugen Petersen-Felix von Luschan, *Reisen in Lykien, Milyas und Kib-rati, Reisen im Südwestlichen Kleinasien*, Wien 1889, s. 38, 65.

³⁹ Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, Dersaadet 1306, s. 301.

olduğu gibi özellikle kış boyunca kuzey-doğu yönü önemli bir sığınaktır. Finike yaklaşık olarak 3000 nüfusa sahip olup, bu nüfusun büyük bir bölümü ticaret yapmak amacıyla Adalardan gelen Grek Ortodoks Hristiyanlardan oluşmaktadır. Finike sağlıklı su kaynakları yüzünden salgın hastalıkların yaygın olarak görüldüğü bir yerdir. Bu yüzden halk bu olumsuz şartlardan etkilenmektedir. Bununla birlikte kış boyunca bataklıkların donması, toprağın karla örtülmesi onlar için bir teselli oluşturmaktadır.⁴⁰ V. Cuinet'in nüfusla ilgili verileri ilk Konya Vilayet Salnamesi'nin verisi (İslam ve Hristiyan 1839) ile kıyaslandığında abartılı olduğu görülmektedir. Ayrıca V. Cuinet'in Rum nüfusa ilişkin verileri ise Milli Mücadele döneminin başlarında 57. Tümen Komutanı olan Alb. Mehmet Şefik (Aker) Bey'in verileri ile hiç örtüşmemektedir.⁴¹ Bu Rumlardan birisi olan ve İnhal'de mağaza işleten tüccar Anderya'nın Finike'nin hemen yanında olan Beymelik halkını borç altında nasıl inlettğini, yarım okka tuz için borç çubuğuna kırk elli çentik attığını Nabizade Nazım bölgeyi anlatan öyküsüne konu etmiştir⁴².

⁴⁰ Vital Cuinet, *LA Turquie D'Asie Statistique Descriptive et Raisonnee Dechaque Province De L'asie-Mineure*, c. I, Paris 1892, s. 853-854, 864-865. Finike ile ilgili metni Fransızcadan çevirerek hem doğduğu yere (İskele) karşı borcunu ödeyen hem de çalışmamızı güçlendiren değerli meslektaşım Yrd. Doç. Dr. Salih Tunç'a teşekkür ederim.

⁴¹ Mehmet Şefik, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali*, c. I, İstanbul 1937, s. 8. Alb. Mehmet Şefik Bey Antalya vilayetinde 121000 Müslüman-Türk, 6500 Rum ve 13 Yahudi yaşadığını, Antalya şehri ve kasabalarından Alaiye ve Elmalı Rumlarının Türkçe konuştuğunu, Finike, Demre, Andifli (Kaş), Kalamaki Rumlarının ise Yunan dili konuştuğunu belirtir. Bunlar Tanzimat Fermanı'ndan sonra adalardan buralara göç etmişlerdi. M. Şefik Bey, Antalya vilayeti Rumlarının dörtte biri kadarının Yunan dili konuştuğunu hatıralarında aktarmaktadır.

⁴² Nabizade Nazım, "Karabibik", *Türk Dili Dergisi-Türk Öykücülüğü Özel Sayısı*, S. 286, 1 Temmuz 1975, s. 174-175.

Otto Benndorf'un 1892 yılında düzenlediği Karya ve Likya gezisine plan ve harita yapmak, fotoğraf çekmek üzere katılan istikam Yüzbaşı Ernst Krickl hazırladığı üç fotoğraf albümü ile Likya bölgesine ilişkin önemli görüntüler bırakmıştır. 29 Mayıs 1892 tarihinde Ernez Dağı (1200 m.) yamaçlarından hareket eden heyet Başkoz (Arykandos) Vadisi'nin girişinden geçen Elmalı-Finike yoluna ulaşmıştır. Heyet üyeleri Ernst Krickl, Hula ve Kalinka Başkoz'da bir ev kiralamışlardır. Burada tercüman ve süvariler ile sorun yaşadıktan sonra "*Tembel Rumlar, atlarını yorulmak bilmeyen Türklere bırakıp sırra kadem bastılar*" demektedir. Heyette bulunanların Başkoz'da kalmalarının amacı her gün Arykanda (Arifköy) antik kentini incelemeye gitmektir. E. Krickl'in fotoğraf karelerine Başkoz'da Finike yolunun kıyısında bir değirmen, kereste işlerinde çalışan Rum kadın, kız ve erkekler ile Arnavut kadın ve erkekler girmiştir. 2 Haziran'da Başkoz'dan hareket eden heyet gittikçe ısınan Arykandos Vadisi boyunca güneye devam ettikten sonra zaptiye tarafından Limyra harabelerine at ile yarım saat mesafede bulunan sevimli bir eve götürülüyorlar. Çelebi Süleyman Bey'e ait olan bu ev "*sedirleri ve buralarda ender rastlanan sandalyeleri olan bir salona*" sahiptir. Ev sahibi ve oğlu heyet üyelerini güler yüzle karşıladıktan sonra hemen limonata ve kahve ikram ediyorlar. E. Krickl'in deyimiyle kendilerine bakımlı odalar tahsis edilmiştir. Onların onuruna bir koyun kesmenin yanında mutfaklarına meyve, salatalık, bir çeşit muz, bal ve yoğurt kâseleri konuluyor. Ayrıca onları sıcak havadan korumak için on saat mesafedeki dağlardan kar bile getiriyorlar. Heyet üyeleri burada Limyra harabelerini inceledikten sonra 6 Haziran 1892 tarihinde Süleyman Bey ile Hekim Efendi'nin rehberliğinde Kumluca'ya doğru yola çıkmıştır⁴³. Avusturya heyetinin Finike kalesi ile limanına çok yakın bir yerde kalmalarına rağmen buralar hakkında bilgi ve fotoğraf bırakmamaları dikkat çekicidir.

---

⁴³ Ernst Krickl, 1892 *Likya Günlüğü*, (Haz. Nezih Başgelen), İstanbul 2005, s. 124-136.

3. Dinî ve Ticarî Oluşumlar

Kâfi Baba Zaviyesi: Werner T. Bauer, “*Kâfi Baba Bektaşî Tekkesi*” adlı çalışmasında Limyra’da bulunan Tekke’den Osmanlı kaynaklarında XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren söz edildiğini belirtse de⁴⁴ daha Selçuklu döneminde Limyra’da Bizans döneminin dini konumuna uygun olarak Kâfi Baba Tekkesi’nin oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu düşüncemizi Fatih zamanında düzenlenen “*Defter-i Evkaf-ı Vilayet-i Teke-Taallukat-ı Evkaf-ı Vilayet-i Teke*” kaydında geçen “*Finike tevabiinde Avdal (Abdal) Musa Tekkesi defterde yazılı bulunmadı. Ama kadim-i eyyamdan vakf imiş. Şimdiki halde Padişahımız hazretleri beratıyla Saki Mehmet elinde vakfiyet üzere mutasarrıfıdır*” şeklindeki bilgiler düşüncemizi destekler niteliktedir⁴⁵. Ayrıca Hasyurt Beldesi’nin Kolaklar mahallesinde Selçuklu dönemine ait izler taşıyan bir camii vardır. Halk arasında bu caminin Selçuklular döneminde yapıldığına dair bir düşünce vardır. Yaptığımız incelemede tarihsiz caminin ve bahçesinde bulunan ağaçların bir hayli eski olduğunu gördük. Bu cami olmasa bile onun yerinde eski bir caminin olması muhtemeldir. Ancak neredeyse ovanın ortasında olması Selçuklu dönemi yerleşim tarzına uymamakla beraber Roma döneminde Alakır çayı üzerine yapılan Kırkgöz köprüsü güzergâhına giden yolcuların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılmış olabilir⁴⁶.

⁴⁴ Jürgen Borchhardt, *a.g.e.*, s. 117-122.

⁴⁵ Ahmet Refik, “Hazine-i Evrak Tedkikatı: Fatih Zamanında Teke-eli”, *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, Sene: 14, No: 2 (79), 1 Mart 1340, s. 73; XX. yüzyılın ikinci yarısında bölgeyi dolaşan ve önemli bir çalışma yapan Şehabettin Tekindağ’da bizi destekler görüşler ileri sürmüştür. Şehabettin Tekindağ, “Teke-Eli ve Teke Oğulları”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 7-8, 1976-1977, s. 75.

⁴⁶ Sahilkent eski Belediye Başkanı Ali Çoban –Torunlar köyü, 1952 doğumlu- ile 24 Haziran 2006 tarihinde yaptığımız gezide tespit edildi.

XIII. yüzyılın ilk yarısında Moğolların önünden kaçarak Anadolu'ya gelen ve Kırşehir bölgesine yerleşen Ahmet Yesevi'nin müritlerinden Hacı Bektaş'ın dergâhında yetişen dervişler, Likya'nın doğu kısmına yerleşerek dergâhlar açmışlardır. Bunlar arasında önemli birisi olan Abdal Musa, Finike yakınlarında bulunan Lmyra'ya yerleşmiştir. Kaygusuz Abdal da kendisine Finike'deki tekke de katılmıştır. Finike limanının İskenderiye ile olan ticarî münasebetinden dolayı Mısır'a gitmiştir. XIV. yüzyılda Anadolu'da Bektaşilik kurulunca Abdal Musa da Elmalı'ya bağlı ve içinde bulunan yapıdan adını alan bir köye tekkesini kurdu. İlk yerleştiği yere de müritlerinden Kâfi Baba bir tekke kurmuştur. Limyra antik kenti de içinde bulunan tekleden dolayı zaman zaman Tekkeköy olarak kaynaklara geçmektedir.⁴⁷ IV. yüzyılda Myra'da yaşayan ve ismi efsaneleşen Aziz Nicholas'ın yerini alan Abdal Musa, başta Finike ve İğdir olmak üzere bölgede kültürel dönüşümü sağlamıştır. Halk, yönetici zümre hatta yerli Hristiyan gruplar üzerinde etkili olan Abdal Musa, Menakıbname'den anlaşıldığına göre bağlı olduğu Teke Bey'i üzerinde büyük bir otorite kurmuştur. Yine Menakıbname'den Rodos, Levant tüccarları ve ticaretinin önemli olduğunu anlıyoruz. Abdal Musa kurduğu tekke de kaydattığı yemek kazanını denizdeki kafir gemicilere (Levant tüccarları) mal etmiş ve ürünlerini onlarla paylaşmıştır. Hatta onlar için şarap bile hazırlatmıştır. O Aydınoglu Umur Bey'e Gazilik unvanı ve görevleriyle birlikte kendi elleriyle "Kızıl Börk" giydirecek sadece Likya'nın değil Batı Anadolu'nun bütün Türkmen denizci savaşçılarının manevî lideri olduğunu göstermek istemiştir⁴⁸.

⁴⁷ M. Fuat Köprülü-Orhan Köprülü, "Abdal Musa", *Türk Kültürü*, S. 124, Şubat 1973, s. 198-207; Behset Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Isparta 2002, s. 377-379.

⁴⁸ İlhan Erdem, "Ortaçağ Sonlarında Likya Levant Ticareti ve Türkmenler (12.-15. YY.)", s. 246.

II. Selim'in saltanatının ilk yıllarında Temmuz 1567 yılından biraz önce hazırlandığı zannedilen “*Defter-i Evkaf-ı Liva-i Teke*” adlı vakıf defterine göre Kafi Baba Zaviyesi hakkında bilgi bulunmamaktadır⁴⁹. Bu durum Kafi Baba tekkesinin Abdal Musa Tekkesi ile beraber değerlendirildiği düşüncesini doğurmaktadır. Çünkü Abdal Musa Tekkesi 1455 tahririnde Finike, 1479-80 tarihli Evkaf Defteri'nde ise Finike tevabi'inde gösterilmektedir⁵⁰. XVII. yüzyılın ikinci yarısında bölgeye gelen Evliya Çelebi, Elmalı sınırları içinde bulunan Abdal Musa Vakfı ve bulunduğu köy hakkında bilgi verdikten sonra Finike yakınlarında Limyra kasabasında Abdal Musa Sultan'ın büyük bir tekkesi olduğunu, bahçesinde limon, turunc, nar ve incir gibi ağaçlar bulunduğunu, ama vakfı olmadığı için fukarasının az olduğunu, yine de kırk elli fukaranın olduğunu kaydeder⁵¹.

II. Meşrutiyet sonrası hazırlanan “Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin 1327 senesi Bütçesine Merbut Esbab-ı Mucebe Mazbatası”na göre

⁴⁹ M. Akif Erdoğan, “Antalya ve Havalisi Tarihi İçin Bir Kaynak: Defter-i Evkaf-ı Liva-i Teke”, *EÜ. Tarih İncelemeleri Dergisi*, S: X, 1995, s. 97-185.

⁵⁰ Behset Karaca, *a.g.e.*, s. 378; E. Çelebi, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Menteşe'den sonra Siyek Dağı dibinde yüz elli evli, bağlı-bahçeli, bir camili ve tamamı saz örtülü evlerden oluşan Teke Sancağı hükmünde bulunan Yuvalı köyüne geldi. Buradan güneye doğru Gönye sahrasında bulunan mamur köyleri geçtikten sonra Gönye gölü kenarında altı saat yürüdü ve tamamı tahta örtülü yüz elli evli, bağlı-bahçeli Abdal Musa evkafına (Tekkeköy) ulaşmıştır. Burada köyün güney tarafında kale gibi kerpiç duvarlı, dört bin adım hacimli bir bahçe içinde eski tekke ile Abdal Musa'nın mezarı bulunmaktadır. Abdal Musa Vakfı'nın on binden fazla koyunu, bin camusu, on katar devesi, yedi katar katırı, binden fazla sığırı, yedi yüz kulinli kısrağı, yedi değirmeni, bu kadar bağ, bahçe, tarla ve dağlarında korusu vardır. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff), 9. Kitap, İstanbul 2005, s. 140.

⁵¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 141.

Teke Sancağı'na ait 57 zaviye arasında Kâfi Baba Zaviyesi'nin adı bulunmazken, Abdal Musa Zaviyesi ile Çomaklı Dede Zaviyesi'nin adı kayıtlıdır⁵². Aynı dönemi yansıtan Süleyman Fikri Bey'in eserine göre Finike'nin bir saat doğusunda Tekke olarak adlandırılan Limyra harabesi yanında Kâfi Baba Türbesi vardır. Bu Türbe'yi “*Kafi Baba'nın Tekkesi pek latif bir mevkide inşa edilmiş ve güzel bahçe ile tezyin edilmiştir. Türbenin yanında müteaddid hücreler ve geniş matbahlar bulunmasına bakılırsa burası bir zamanlar pek galabalık ve evkafı da vasi mikyasda olduğu anlaşılıyor*” şeklinde tarif ediyor. Kâfi Baba'nın vefat tarihine ilişkin bir kitabe bulunmadığını vurguladıktan sonra Abdal Musa Türbe'sinin Elmalı'nın üç saat kadar güneyinde bulunan Tekke köyünde bulunduğunu, Türbe'nin kitabesi olmadığını ve vakıflar idaresinde kaydı olmadığını kaydetmektedir⁵³. Abdal Musa Zaviyesi'nin kaydı olmadığı düşüncesi yukarda ki bilgilerden anlaşıldığı gibi doğru değildir.

Finike Kalesi: XVI. yüzyılın ilk yarısına ait Pîrî Reis'in *Kitab-ı Bahriye* adlı ünlü eserinde Şilden Burnu'ndan on beş mil batıda Finike adında harap bir kale olduğunu, kalenin önlerinin güzel demir atma yeri olduğunu ve yaz günlerinde bu yere yüz pare gemi sığdığını vurgulamaktadır. Finike'de üç büyük akarsu olup, bunlardan doğuda olana Sarısu denir. Ortada olana kimsenin söyleyeceği bir sözü olmadığını, bedelsiz gül suyu gibi tatlı, hem

⁵² Evkaf-ı Hümayun Nezaretî, *Evkaf-ı Hümayun Nezaretî'nin 327 senesi Bütcesine Merbut Esbab-ı Mucebe Mazbatası'dır*, İstanbul 1327, s. 369-373.

⁵³ Süleyman Fikri, *Antalya Livası Tarihi*, İstanbul 1338-1340, s. 24, 192-193; Günümüzde Yuvalılar köyü denen Limyra bölgesinde XIX. yüzyılda adını yanındaki dağdan alan Alaca köy ile demircilik ile uğraşan beş altı Çingene ailenin oturduğu Demirci (Turunçova) adlı küçük köyler vardır. Charles Texier, *Küçük Asya*, c. III, (Çev. Ali Suat), Ankara 2002, s. 429.

de gayet soğuk olduğunu belirtir. Bu suyun sandal ile girilen büyük bir su olduğunu, dört mil kadar içerde Finike köyünün önünden kaynarak çıktığını vurgular. Batı tarafta bulunan suya Karasu denir, bu su da iyi, soğuk bir sudur. Ancak ortada olan su gibi gayet tatlı değildir. Çünkü ona başka sular karıştığı için saf değildir. Ayrıca Pîrî Reis, Finike kalesinin doğusunda Kara-öz limanı ile batısında Gök Liman denen bir bucak olduğunu belirtir⁵⁴. Katip Çelebi, XVII. yüzyılın ortalarına doğru (1648) yazmaya başladığı *Cihannüma*'sında Teke Livası'nın Elmalı, Antalya, İğdir, Finike, Kaş, Kalkanlı, Karahisar-ı Teke, Karakaya/Kızılkaya ve Girmegi adlarında kazaları olduğunu belirttikten sonra Antalya, Kızılkaya, İğdir hakkında bilgi verir. Diğer kazalar gibi Finike hakkında da bilgi vermeden "*Hamid haddında bir kal'adır*" der. Katip Çelebi'nin bu ifadesi kendi içinde çelişkilidir. Çünkü kale olduğu doğrudur, ancak Hamit sınırında değildir⁵⁵. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Abdal Musa Vakfı'nın bulunduğu köyden altı saat güneye devam eden seyyah, Abdal Musa'nın halifelerinden birinin yattığı ve bir kaç fukarası olan Sevindik Dede köyüne vardı. Ondan güneye yedi saat mahsulü bol köyler geçerek Finike kalesine ulaştı. Eskiden Ciniviz keferesi tarafından inşa edilen kale, Teke Bey oğlu Ahmet Bey tarafından fethedilerek Osmanlılardan Orhan Gazi'nin düğününde bin teke keçi ile Finike kalesi anahtarını hediye vermiştir. Finike kalesi Teke Paşası'nın hassıdır. Yüz elli akçe kaza olup, subaşı vardır. Serdarı, dizdarı, yetmiş neferi ve gümrük emaneti bulunmaktadır. Kale kulları ulufelerini gümrük emminden alır. Ancak kethuda yeri, nakibi ve şeyhülislamı Elmalı şehrinde ikamet eder. Deniz kenarında dar geçitte sal (derben-i calender) gibi durmaktadır. Mısır iskelesi olduğundan her yıl bol gemi gelir ve gümrük alınır. Kalesi yassı bir tepe üzerinde beş kat şeklinde

⁵⁴ Pîrî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, (Ed. Ertuğrul Zekai Ökte), c. IV, Ankara 1988, s. 1636-1639.

⁵⁵ Katip Çelebi, *Cihannüma*, İstanbul 1145/1732, s. 628-629.

sağlam taş binası, küçük kale olup, hacmi belli değildir. İçinde bir cami, dizdar ve nefer evleri ile buğday ambarları vardır. Ayrıca demir bir kapısı vardır.

Limanın ucunda deniz içinde sağlam bir mendirek kulesi olup, toplar ile dört yönünü muhafaza eder. Bu kule sonradan inşa edildiğinden başka neferi ve dizdarı vardır. Bunun kale dibinde varoşu olup, tamamı toprak örtülü üç yüz evdir. Mahallede cami olup, tamamı çarşı içinden olmak üzere cemaati boldur. Ayrıca hanı, hamamı ve dükkânları vardır.

Bu şehrin üç tarafı baştanbaşa limon ve turunc bağ ve bahçeleridir. Burada yüz limon turunc bir akçeye satılır. Finike şehri yakınında Limyra kasabasında Abdal Musa'nın bir tekkesi vardır. Bu tekke limon, turunc, nar ve incir ağaçları içinde bulunur. Ama vakfı olmadığı için fukarası (40-50 fukara) azdır. Bahçesi içinde Nazar Dede ve Balım dede medfundur⁵⁶.

Teke Sancağı'nda Antalya ve Karahisar-ı Teke kalesi gibi etkin kalelerin yanında İstanos Kalesi, İğdir Kalesi, Gendive Kalesi ve Finike Kalesi gibi daha az etkin kaleler vardır. Bunlar arasında belki de en etkin olanı Finike kalesidir. Ancak Finike kalesi hakkında Antalya, Karahisar-ı Teke ve İğdir kalesi gibi XV.-XVI yüzyıllarda Osmanlı belgelerinde veriye rastlanmamaktadır. Bu durum bizde Finike kalesinin Osmanlı devletinin ilk yıllarında sönük bir dönem yaşadığı düşüncesini doğurmaktadır⁵⁷. Doğu Likya koyları arasında Finike koyu XII. yüzyılda Pisa koyu olarak bilinmekle beraber, Evliya Çelebi'ye göre Teke Beyoğlu Ahmet Bey Finike kalesini Cenevizlerden almıştır. Daha sonra Osmanlı Sultanı

⁵⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 141.

⁵⁷ Behset Karaca, "XV-XVI. Asırlarda Teke ve Alaiye Sancakları'nda Bulunan Kaleler, Kale Muhafızları ve Bu Sancakların Muhafazası Meselesi", *SDÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 4, 1999, s. 171-172.

Orhan Gazi'ye düğün hediyesi olarak verdiğini kaydeder. Ayrıca kalenin subaşı, serdarı, dizdarı, yetmiş kale neferi ve gümrük emanetinin bulunduğunu eklemektedir. Kalenin kethüda, nakip ve şeyhülislamlarının Elmalı'da oturduklarını, kalenin düzlük bir tepe üzerinde beşgen şekilde bulunduğunu, içinde bir cami, dizdarı, evleri, ambarlarının bulunduğunu, deniz içinde ise bir mendirek kulesinin olduğunu belirtir. Yaz aylarında yüz parça geminin yatmasına müsait olan Finike Limanına kadar uzandığı bilinen sur ve burçlara sahip Finike hisarının XX. yüzyılın ortalarında harap olduğu, sadece İç Hisar ayakta kalabilmiş ise de onun da etrafı binalarla çevrilmiş durumdadır.

4. 1914 İdarî Düzenlemeleri ve Finike

Daha önce Elmalı kazasına bağlı nahiye merkezi olan Finike, Manavgat ve Korkuteli'nin yanında 4 Mayıs 1914 tarihli *Layihâ-i Kanuniye* ile Dâhiliye Nazırı Talat, Sadrazam Mehmet Sait ve Padişah Mehmet Reşat'ın onayıyla geçici olarak kaza yapılmıştır.⁵⁸ Daha sonra Teke Sancağı'nı 12 Mart 1914 tarihinde mevcut durumu ile müstakil hale getiren geçici layihâ-i kanuniye Meclis-i Umumiye'de kabul edilip, 23 Temmuz 1914 tarihinde Padişah Mehmed Reşad tarafından onaylanmıştır. Böylece yürürlüğe giren "*Teke Sancağı'nın Mahsusat-ı Hazırasıyle Müstakil Livaya Tahvili Hakkında Kanunun*" birinci maddesinde "*Konya Vilayeti mülhakatından Teke Sancağı mahsusat-ı hazırasıyle Müstakil Liva haline ifrağ edilmiştir*" denilmektedir.⁵⁹ Bu çerçevede Müstakil Teke Sancağı, 23 Temmuz 1914 tarihinde yeniden idarî açıdan yapılandırılmış ve Korkuteli, Finike ve Manavgat adlarında

⁵⁸ Muhammet Güçlü, "Müstakil Teke (Antalya) Sancağı'nın Kurulması ve İdarî Düzenlemeye İlişkin Bir Belge", *Adalya*, No: II, 1997, s. 291.

⁵⁹ *Takvim-i Vekayi*, 5 Ağustos 1330, No. 1911; *Salname-i Vilayet-i Konya*, H. 1285, H. Def'a. I, s. 64, 93.

üç yeni kaza kurulması kesinleşmiştir. Finike kazasında yapılan düzenlemeye göre Finike Merkez, Kal'a ve Kumluca adlarında üç nahiye kurulmuştur. Finike nahiyesine Finike kasabası (Nahiye Merkezi), Hallac, Timurcular ile Bağyaka, İncirağacı, Alacadağ, Yalnız, Harsköy, Yazır, Arif, Çavdır, Alasın köyleri, Kal'a nahiyesine Eynehal (Nahiye Merkezi), Kal'a ile Üç-ağzı, Bezmisun, Kapaklı, Körsesi, Tavaslar, Kocatemre, Kum, Beymelek, Matarlı, Keşkerler, Muşkar, Sağman, Karadağ, Dirkenler, Dağbağ köyleri, Kumluca nahiyesine Kumluca (Sarıkavak) (Nahiye Merkezi), Atrasan, Belen, Yazır, Çıralı Ulupınar, Yeniceköy, Hacıveliler, Savrın, Sarıcasu, Ortakız, Salur ve Kakaskavakdibi köyleri bağlı idi⁶⁰.

Cumhuriyet döneminin başında 10 Ekim 1925 tarihinde Adana'da toplanan pamuk kongresine katılmak için deniz yolu ile İstanbul'dan hareket eden Ticaret Vekili Ali Cenani Bey, uğradığı limanlarla ilgili tuttuğu notlarını Ayn Tarihi adlı dergide yayınlamıştır. Bu notlarında “*Finike kazasının ahval-i iktisadiyesi*” hakkında şöyle demektedir. “Finike limanı Akdeniz sahilinde Antalya ile Fethiye limanları arasındadır. Bu limanın vaziyet-i tabiye ve mevki-i coğrafisi de pek ziyade haiz-i ehemmiyettir. Arazisi mümbit ve mahsuldar olup bilhassa ekalim-i hârre (sıcak iklim) nebatatı yetişmektedir. Pamuk, limon, portakal ve muz yetiştirilmesine pek müsaittir. Bilhassa iska mümkün bulunduğundan sakalaridis cinsi pamuk muvaffakiyetle zeri olunur. Bu hususda esaslı suretde tetkikat ve teşvikat yapılmak lazımdır. Bu takdirde külliyetli mikdarda istihalat muhakkaktır. Kasaba civarında Acı çay ve Damla çayı iki ırmak denize mensub olmaktadır. Bunlar denizlerin med zamanında birçok araziye bataklık haline getirerek hevayı fсад ve sıtma yapmaktadır. Halk mevkiin ve iklimin bahşı ettiği kabiliyetden istifade edememeğe daima bu bataklıkları ve sıtmayı sebep göstermektedir. Filhakika umumiyetle sıtmadan

⁶⁰ Muhammet Güçlü, *a.g.m.*, s. 299-300.

muzdarip bulundukları görülmektedir. Sıtmadan kurtarmak için Sıhhiye Vekâleti'nce müessir tedabir-i acele ittihazı lazımdır. Kasabanın bütün diğer civar şehirler gibi dâhil ile rabitası yoktur. Yollar inşası ve dâhildeki kasabadla muvasalanın temini zaruridir. İhracat meyanında katran ağacı ehemmiyetli mevki işgal etmektedir. Limanda ibtidai bir iskele dahi bulunmadığından tahmil ve tahliye su içinde icra edilmektedir. Burada bir iskele inşası için muktezi tedabir alınmıştır. Mebani heman kâmilan emval-i metrukedir. Finike'de yüz elli kadar hane vardır. Buraya muhacir getirmeli ve oturmağa icbar edilmelidir. Yerli muhacir olmadıkça kasabının imarı mümkün değildir. Zürra sisamlarda portakal ağaçlarında hastalıktan şikâyet etmektedir. Finike'de gümrük teşkilatı olmadığından ithalata müsaade edilmemekde ve Andifli tarikiyle yapılmakta ve binnetice birçok kaçak vukuatına sebebiyet verilmektedir. Diğer taraftan Andifli'de değirmen bulunmamasından dolayı Andifli ve havalisi buğdaylarını Finike'ye getirmekde ve Finike'de bulunan üç değirmende tahn ettirdikten sonra kasabalarına avdetlerinde tekrar mahsutlat-ı araziye vergisine tabi tutulduklarından şikâyet eylemektedir. Bu verginin tatbik sisteminden şikâyet heman her yerde umumi bir haldedir. Finike'de liman idaresinde kaçak muamelatı ve birçok yelkenli sefainin uğrağı bulunması itibariyle ehemmiyeti vardır. Gerek bina fekdanı gerek vaziyeti itibariyle emval-i metrukeden Kozakçı Yorgi'den metruk sabıkan otel olan binanın liman idaresine temin-i tahsisi limandaki mütemadi nezaret ve hâkimiyeti de temin edeceğinden elzemdir.”⁶¹

Cumhuriyetin ilk yıllarında Finike kazasında 7462 kadın ve 7435 erkek olmak üzere toplam 14897 kişi yaşamaktadır. Bunlardan 454 kişi evlenirken, 28 kişi boşanmış, 210 kişi ölmüş, 762 kişi yeni

⁶¹ Ali Cenani, “Sahil Anadolu'nun İktisadi Vaziyetine Dair Notlar”, *Aydın Tarihi*, c. VII, S. 21, 1341, s. 831-832.

doğmuştur⁶². 1927 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarının kullanıldığını sandığımız 1928-1929 TC. Devlet Yıllığı'na göre Kumluca ve Kuzca nahiyelerinin bağlı olduğu Finike kazasına 37 köy, 36 mevaki bağlı olup, 7435 erkek, 7462 kadın olmak üzere toplam 14897 kişi yaşamaktaydı. Ayrıca kazada 594 kişi doğmuş, 194 kişi ölmüş, 306 kişi evlenmiş, 17 kişi de boşanmıştır⁶³. Cumhuriyet döneminin başlarını yansıtan *Köylerimiz* adlı esere göre Finike kazasının Merkez (iki mahalle), Kuzca ve Kumluca adlarında üç nahiyesi ile 33 köyü vardır. Finike merkez nahiyesine Alacadağ, Alasin, Ernez, İncirağacı, Bağyaka, Türmen Aşireti, Çavdır, Has, Hallac, Arif, Gökbük, Yazır, Yalınız gibi köyler bağlı idi⁶⁴.

5. Sonuç

Liman kenti olan Finike tarihin her döneminde denizcilerin uğrak noktası olmuştur. Bölgede Bizans hâkimiyetinin zayıflaması ile 1170 yılında yapılan Bizans-Pisa anlaşması sonucu Pisa'nın kontrolüne geçmiştir. Bir süre sonra Finike Körfezi'ne Pisa Koyu denmeye başlamıştır. Alaeddin Keykubat döneminde Antalya Subaşı Mübarizeddin Ertokuş'un deniz seferi sırasında Türklerin eline geçmiştir. Finike yakınlarında bulunan Limyra kenti Hristiyanlığın ilk devirlerinde Piskoposluk merkezi olduğu gibi, Türkler döneminde de önemli bir dini merkez olup, Kafi Baba Tekkesi'ni bünyesinde bulundurmıştır.

Beylikler döneminde önce Menteşe Oğulları'nın sonra Teke Oğulları'nın Finike şubesinin merkezi olmuştur. Yıldırım Bayezid

⁶² TC. Devlet Salnamesi, 1927-1928, İstanbul 1928, s. 442-456.

⁶³ TC. Devlet Salnamesi, 1926-1927, İstanbul 1927, s. 548; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, 1927-1928, İstanbul 1928, s. 442; TC. Devlet Yıllığı, 1928-1929, İstanbul 1929, s. 222-225; TC. Devlet Yıllığı, 1929-1930, İstanbul 1930, s. 244-245.

⁶⁴ Dahiliye Vekaleti, *Son Teşkilat-ı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*, İstanbul 1928, s. 136.

devrinde Osmanlı hâkimiyetine geçen Finike, daha çok Elmalı kazasının denize açılan kapısı olarak kalesi ve limanı ile öne çıkmıştır. Kanuni'nin, 1522 yılında Rodos'u fethetmesi ile Doğu Akdeniz'de önemi bir kat daha artan bir liman olmuştur. Bir ara Finike kazası oluşturulmuş ise de bu durum fazla sürmeyip, 1864 yılında idarî açıdan eski konuma geri dönmüştür. Dolayısıyla Finike, II. Meşrutiyet'e kadar Elmalı'ya bağlı nahiye merkezi olmuştur.

Tanzimat sonrası Finike'ye adalardan Rumlar yerleşmiş olup değirmencilik, ticaret ve fırıncılık gibi konularda faaliyet göstermişlerdir. Yerli halk ise hayvancılık ve kereste işleri ile meşgul olmuşlardır. XIX. yüzyılda bölgeyi dolaşan seyyahların büyük çoğunluğu limanından dolayı Finike'ye uğramıştır. 1914 yılında Teke Sancağı'nın müstakil olması sırasında yeniden yapılan idarî düzenleme ile kaza yapılan Finike, Cumhuriyet döneminde de bu konumunu sürdürmüştür.

ON İKİNCİ BÖLÜM

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâleti'nin Yeniden Yapılandırılması: Limni Adası'nın Statüsü

Yrd. Doç. Dr. Sabri CANSANNAV
(Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi)

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nin Ege adalarını Çanakkale Boğazı önlerinden başlamak üzere XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar geçen süreçte adım adım ele geçirmeleri, Ege Denizi'nin bir Osmanlı iç denizi haline gelmesiyle sonuçlanmıştır. Hem bu iç deniz kuzey, batı ve doğu kıyılarıyla bir bütün haline getirip gerekli malî ve sosyal uygulamaları yapabilmek, hem de Akdeniz'e yönelik siyasetin dayanak noktalarını oluşturabilmek amacıyla burada yer alan irili-ufaklı adalar idarî düzenlemeler içine alınmıştır. 1534'de ilk Deniz Beylerbeyliği/Eyâleti'nin oluşturulmasına kadar geçen süreçte adalar bir-ikisi hariç, genellikle yakın bulundukları ana karalara idarî bakımdan bağlı bir sistem çerçevesinde düşünülmüştür. Coğrafi özellik bu idarî tasarrufun ortaya çıkışında belirleyici olmuştur. Ayrıca Ege'deki savaş ortamı ve dış tehdit de yine bu ilk dönemlerde adaların muhafazasının ana karalarla sıkı bir irtibat sayesinde sağlanabileceği fikrini pekiştirmiştir. İdarî anlayıştaki köklü değişim ve dönüm noktasını ise Ege adalarının bütününü

içine alan eyâletin kuruluşu teşkil etmiştir. Bu idarî ünite aynı zamanda Doğu Akdeniz ve Yunan ana karasının batı sularını Adriyatik Denizi'ne bağlayacak içine alacak şekilde bir genişlik kazanmıştır. Coğrafi konumu gereğince Ege adaları içerisinde özel bir öneme sahip olan Limni Adası, 1513-1514 yılına ait kayıtlarda Gelibolu sancağına bağlı bir nâhiye konumunda bulunuyordu. Şubat 1534'de Barbaros Hayreddin Paşa'nın beylerbeyliğe getirilip *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâleti*'nin oluşturulması, Ege adalarının statüsünü de belirlemiştir. Rodos ve Midilli Adaları ile Gelibolu Sancağı söz konusu eyaletin Ege Denizi'ni içine alan temel birimleri haline getirilmiştir¹.

1568-1574 arasındaki dönemde *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd* (veya Kaptanpaşa) eyâleti yedi idarî birime ayrıldığı görülmüştür. Bunlar Gelibolu, Eğriboz, Karlı-ili, İnebahtı, Rodos, Midilli, Sakız ve *Cezâyir-i Mağrib*'den ibaretti. Daha sonraki dönemde *Cezâyir-i Mağrib*, Midilli ve Sakız eyâlet içerisinde yer almazken buraya Mizistre, Koca-eli, Biga ve Sığla sancakları bağlanmıştır. XVII. yüzyıl ortalarına doğru ise Koca-eli bu yapılanmada yer almamış, buna karşılık Sakız, Nakşa ve Mehdiye eyâlete dâhil edilmiştir. 1537-1540 yılları arasında cereyan eden Venedik savaşından sonra Ege adalarının büyük bir kısmı ele geçirilmiş ve bu durum 20 Kasım 1540 tarihli muahede ile tasdik edilmiştir. Sakız adası da 1566 yılında Cenova Cumhuriyeti'ne bağlı idarenin elinden alınarak eyâlete bağlanmıştır².

¹ Feridun Emecen, "Ege Adalarının İdarî Yapısı", *Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, (Ed. İdris Bostan), Ankara 2003, s.7-9.

² Tayyib Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyâleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", *Belleten*, Ankara 1956, XX/78, s. 246-285; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyâlete 1550-1650 Arasında Osmanlı Umerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978, s. 134; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 422; Mahmut H. Şakiroğlu, "Cezâyir-i Bahr-i Sefîd", *Diyanet İslam Ansik-*

Ege Adaları ile bazı sahil sancaklarından meydana gelen bu eyâlet, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz siyasetini oluşturmasında ve uygulamasında önemli görevler üstlenmiştir³. Ancak Osmanlı Devleti'nin son derece önem verdiği Akdeniz siyasetine 1821 Rum İşyani ve sonrasında meydana gelen gelişmeler önemli darbeler vurmuştur. Öyle ki bu süreç esnasında Osmanlı Devleti'nin Ege'deki mutlak hâkimiyeti sarsılmış ve bu durum adalarda bir takım idarî sorunların yaşanmasına neden olmuştur. 1828'de Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne ilan ettiği savaşın Rusya'nın üstünlüğü ile sonuçlanmasından sonra, 4 Eylül 1829'da imzalanan Edirne Andlaşması Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca (1774)'dan sonra imzaladığı en ağır andlaşmalardan biri olmuştur. Osmanlı Devleti bu andlaşmada, Yunanistan probleminin çözümü hakkında İngiltere ve Rusya arasında –Fransa'nın da tasvip ettiği- 4 Nisan 1826 tarihli Petersburg Protokolünü tanıdığını belirtmekteydi ki, bu da, dünyada millî nitelikte ilk Yunan devletinin kurdurulması ve Osmanlı Devleti'nin toprak kaybını hızlandıran bir başlangıç demektir; ayrıca, Osmanlı'dan ayrılıp da üzerinde millî bir devletin oluştuğu ilk toprak parçası Yunanistan olmaktaydı⁴. Bu gelişme yeni devletin deniz sınırlarını belirlerken adaların siyasî ve idarî durumunu da etkilemiştir. Buna göre daha önce de ifade edildiği gibi Eğriboz Adası ile Sporat ve Kiklad Adaları 24 Nisan 1830'da Yunanistan'a bırakılmış, buna mukabil diğer bütün adalar üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti Balkan Harbi öncesine kadar istisnasız olarak devam etmiştir⁵.

---

lopedisi (DİA), Ankara 1993, c. VII, s. 500; Ali Karamahmut, *Ege'de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar*, Ankara 1998, s. 74-75.

³ Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinetü'l-Vüzerâ*, (Nşr. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul 1952, s. 17-18.

⁴ M. Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığı Altında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1820-1922)*, Ankara 1988, s. 25.

⁵ Karamahmut, *a.g.e*, s. 119.

Yunan Krallığı'nın kurulması ile Osmanlı Devleti'nin Ege'deki mutlak hâkimiyeti kısmen sarsılmıştır. Buna ek olarak Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı (1831-1841) sonrasında Ege'de ortaya çıkan yeni şartlar, *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâleti*'nin yapısında bazı değişikliklere gidilmesini zorunlu hale getirmiştir. Ancak eyâletteki esas değişim süreci 1839'da ilan edilen Tanzimat sonrasında meydana gelmiştir⁶.

2. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâleti'nin Yeniden Yapılandırılması: Limni Adası

Osmanlı Eyâletlerinde uygulamaya konulan Tanzimat reformları taşrada daha önce de uygulanmış olan *muhassıllık* kurumunu yeniden ön plana çıkıştır. Bu dönemde yapılan çalışmalar sonucunda eyâletlerin merkezi olan sancaklara bir vali ve bir muhassıl; kazalara da bir zabıta memuru ve mal tahrirat katibi atanmıştır. Yeni sistem uyarınca kaptanpaşanın denetiminin sürdüğü adalara 1840 yılı itibariyle belirlenen muhassılların tayini gerçekleşmiştir. Muhassılların idaresi altında, sancak merkezinde vergilerin tespit edilip dağıtımı ile diğer muamelelerin görüşülüp kararlaştırılması amacıyla, sistemin işleyişi ek bir nizamnâme ile belirlenmiş ve haftada iki üç gün toplanacak olan bir muhassıllık meclisi faaliyete başlamıştır. Ancak imparatorluk genelinde muhassıllık sistemi için yeterli altyapı zamanında oluşturulamadığından pek çok aksaklık ve şikâyetler ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine eyâlet idaresinde yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. 1842 yılı başından itibaren Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerde eyâletler sancaklara, sancaklar da kazalara ayrılmıştır. Bu sistemde sancaklar kaymakam, kazalar kaza müdürü, köyler ise muhtar tarafından idare edilmekteydi. Bu usûlden olmak üzere *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâleti*'nin de durumu yeni

⁶ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Ankara 2000, s. 16 vd.

baştan ele alınmıştır. Öncelikle idarî sınırlarında değişiklik yapılmış ve muhassıllar görevlerinden alınarak yerlerine kaymakamlar tayin edilmiştir. Yeni dönemde eyâlet, Limni, Bozcaada, Midilli, Sakız, Sisam, İstanköy, Rodos ve Kıbrıs kaymakamlıklarından müteşekkil bir idarî yapıya kavuşturulmuştur. Kaymakamlıklara bağlı eyalet genelinde kaza müdürlerince idare edilen toplam 45 kaza bulunmaktaydı. Köy ve mahallelerin yönetiminde muhtarlar veya kocabaşların başkanlık ettikleri meclislerin yetkileri bir kere daha belirlenmiştir⁷.

Tanzimat döneminde ve sonrasında devam eden Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyâleti'ni yapılandırma çalışmalarında, Limni, Kıbrıs, Sakız, Midilli ve Bozcaada sancaklarından müteşekkil olan eyaletin merkezi 1849 yılında Rodos olmuştur. Böylece ilk defa bir ada eyâlet merkezi olarak tercih edilmiştir⁸.

1849'da yeniden yapılandırılan *Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyâleti*⁹, Rodos Livası (merkez): Rodos Adası, Marmaris Nahiyesi, Kerpe Adası, Karyot (Çoban) Adası, Meis Adası, Sömbeki adası, Herki Adası, İlyaki Adası, İncirli Adası, Astropolya Adası, Kalimnos Adası, Leryos Adası, Batmos Adası, Ahikerya Adası; Limni Livası: Limni Adası, Bozbaba adası; Midilli Livası: Midilli Adası, Molova, Kalonya, Yunda Adası. Sakız Livası: Sakız Adası, İpsara Adası, İstanköy Adası, Sisam Adası; Bozcaada Livası: Bozcaada, İmroz Adası, Semadirek Adası, Taşoz Adası; Kıbrıs Adası: Lefkoşe, Karpas, Magosa, Tuzla, Mesarya, Leymosun, Piskopu, Kilan,

⁷ Ali Fuat Öreñ, "Ege Adaları'nda İdarî Yapı (1830-1923)", *Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, (Ed. İdris Bostan vd.), Ankara 2003, s. 34-36.

⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) *Teşrifat Kalemi*, (A.TŞF), nr. 6-A/42; *Sadaret Mektubî Kalemi* (A.MKT), nr. 211/10; *Sadaret Mektubî Kalemi Umûm Vilâyât* (A.MKT.UM), nr. 122/88; *Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir Evrakı* (A.MKT.NZD), nr. 70/37.

⁹ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye* (SDAO), sene 1266, s. 69-70.

Evdim, Kofla, Baf, Hirsofi, Lefke, Girne, Değirmenlik Adası, Amurgos Adası, Dağ Nahiyesi'nden meydana gelmekteydi.

1856'da Islahat Fermanı'nın ilanından sonra Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyâleti'nde yeniden bazı yapısal değişikliklere gidilmiştir. Buna göre idarî anlamda eyâlet teşkilatı kaldırılırken "Valilik" yerine "Mutasarrıflık" sistemine geçilmiş ve 1862'de Midilli merkez ada konumuna getirilmiştir. Yeni eyâlet merkezi olan Midilli Sancağı Molova ve Kalonya kazalarından oluşurken, Bozcaada Kaymakamlığı İmroz ve Semadirek kazalarından, Sakız Kaymakamlığı ise Mastaki ve İpsare kazalarından oluşuyordu. Limni Livası'nda idarî bir değişiklik yapılmazken Sakız Livası'na bağlı bulunan İstanköy müstakil bir Kaymakamlık haline getirilmiştir¹⁰.

3. Eyâlet Bünyesindeki Limni Adası'nın İdarî Kurumlar Teşkilâtı

Osmanlı eyâletlerinde Tanzimat reformlarının uygulanması ile birlikte idarî sistem olarak muhassıllık kurumunun ön plana çıktığını, ancak kısa bir süre sonra başarı elde edilemediği gerekçesiyle lağv edilerek yerini 1842 yılından itibaren kaymakamlık kurumuna bıraktığını yukarıda ifade etmiştik. Söz konusu bu iki kurumun Limni Adası'ndaki teşkilat yapılarını şu şekilde izah etmemiz mümkündür:

a. Limni Muhassıllığı Teşkilatı

Bilindiği gibi Tanzimat'ın getirdiği reformların uygulanabilmesi için merkezî yönetim tarafından atanan muhassıllara önemli görevler düşmüş ve 25 Ocak 1840'da hazırlanan bir nizamnâme ile muhassılların atama ve çalışma esasları belirlenmiştir. Buna göre hazineye ait bütün gelir kaynaklarının defterleri muhassıl-

¹⁰ Ali Fuat Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos Adası*, (İÜSBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2001, s. 73, s. 75-76.

lara verilecekti. Kayıtları bulunmayan veya bulunamayan gelirler saptanarak kayda geçirilecek ve en kısa sürede ilgililerce hazineye bildirilecekti. Muhassıllar atandıkları sancak merkezlerinde öncelikle birer meclis oluşturacaklardı. Nizamnâmede ayrıca, nüfus ve emlak sayımının nasıl yapılacağı, devlet memurlarına ödenecek yolluk ve diğer giderlerin hazinece nasıl karşılanacağı yer almıştır¹¹.

Yukarıda saydığımız esaslara uygun olarak Tanzimat reformlarının uygulanabilmesi için, Limni muhassılığına 1840 yılında Ali Bey'in tayini gerçekleşmiştir¹². İlk olarak Ali Bey'in başkanlığında seçimle teşekkül eden ve ikisi Rum olmak üzere yedisi Türk toplam dokuz kişiden meydana gelen *Limni Muhassıllık Meclisi* oluşturulmuştur. Mecliste Muhassıl Bey ve kâtipten başka bugünkü anlamda bir nevî hukuk müşavirliği görevini yapan Müftü Efendi, Sandık Emni ve eşraftan üç Türk üye daha bulunuyordu¹³. Muhassıllar, yanlarına verilen kâtiplerle birlikte mal ve emlak sayımına bu tarihten itibaren başlamışlardı. Ancak bilgisizlik ve ulaşım güçlüklerinin yanı sıra, uzun yıllardan beri hazineye hiç vergi ödememiş olanların ortaya çıkardıkları zorluklar yüzünden istenilen olumlu sonuç alınamamıştır¹⁴.

Çoğu yerde halk gerçek gelirini gizlerken, bazı bölgelerde de iki misli gelir gösterildiği oluyordu. Özellikle müslüman olmayan halkın gelirleri yazılırken idarî ve mülkî beklentilerden dolayı fazla gelir gösterildiği yolundaki şikâyetler çoğunlukta idi. Bu şikâyetler sonuç vermeyince yer yer isyanlar çıkmakta, huzursuzluklar gün geçtikçe artmaktaydı. Diğer taraftan hazine gelirlerinin önemli bir bölümünü meydana getiren *aşarın* toplanması muhassıllara verilmemiş, emaneten idare edilmesi yolu seçilmiştir. Zahirinin toplatılıp

¹¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s. 208-209.

¹² BOA, *Kâmil Kepeci Evrakı (KK)*, nr. 5817.

¹³ BOA, *Maliye Nezareti Mektubî Kalemî (MNMK)*, nr. 47.

¹⁴ Çadırcı, "Tanzimat Döneminde...", s. 210.

zamanında satılması çoğu bölgelerde gerçekleştirilememiştir. Bu sebeple daha muhassıllık uygulamasının ilk yılında (1840-1841) hazine gelirlerinde çok büyük azalma görülmüştür. Bütün çabalara rağmen kâr ve zarar şöyle dursun, kaç kuruş hâsıl olduğunun dahî ortaya çıkarılması mümkün olamamıştır. Muhassıllar birbirlerinden bağımsız olarak çalıştıkları için, toplanan vergilerin bir arada merkeze gönderilmesi de çok zaman almıştır. Ayrıca muhassıllık görevine atanan kimselerin büyük kısmının, eski mültezimlere yakın ilişkileri olanlar arasından seçilmiş olmaları da başarısızlığın diğer bir nedenini oluşturmuştur. Çıkarlarının zedeleneyeceğini anlayan derebey ailelerle, vergi uygulamasını anlamayan bazı kimselerin direnmeleri ve vergi vermek istememeleri uygulamayı güçleştirmiştir. Bütün bu olumsuzluklar karşısında 1842 yılı başlarında Muhassıllık sistemine son verilerek eski usûle yeniden dönülmüştür¹⁵.

Muhassıllık kurumunun tasviyesi ve Kaymakamlığa tahvîli sürecinde maliye kayıtlarında hesabı görülmüş¹⁶ ve 1840 (1256) yılına ait dönemde Limni Muhassıllığı'nın masraflarını gösteren defter Meclis-i Muhasebe'ye havale edilmiştir. Bahsi geçen deftere göre muhassıllığın 1256 yılı Temmuz (Ağustos 1840) ayına ait gideri 23.781 kuruş 26 para olmuştur. Limni Muhassıllığı masraf defteri kayıtlarına göre Limni hazinesinden ödeme yapılan kurum ve kuruluşların yapısı, idarî reformların adaya yansması ve Muhassıllığın görev alanı hakkında önemli bilgiler edinmek mümkün olmaktadır. Tablo I'de de görülebileceği üzere, başta Muhassıl Ali bey olmak üzere Muhassıllık Meclisi Azaları'na ve adlî mevzuat için Hakim Efendi (Nâib) ile mahkeme görevlilerine, Emval, Emlak ve Jurnal kâtiplerine, Defter Nâzırı ve Nüfus Mukayyidi'ne, Zaptiye Kuvvetleri'ne, Karantina memurlarıyla Gümrük çalışanlarına ada vergi gelirlerinden ödeme yapıldığı görülmektedir¹⁷:

---

¹⁵ Aynı yer.

¹⁶ BOA, A.MKT, nr. 98/44.

¹⁷ BOA, Maliye Mesârifat Defterleri (ML.MSF), nr. 19153, s. 12.

Tablo 1. Limni Muhassıllığı'nın 1840 Yılı Gider Kalemleri (1 Aylık)

Hâkim ve Zaptiye memuru maaşları	Hâkim Efendi (Naib)	2.000 kr.
	Zaptiye memuru	2500 kr
Muhassıl ile Mal ve Emlak Kâtibi maaşları	Muhassıl Bey	5000 kr.
	Kâtip Efendi	2500 kr.
Meclis azasının maaşları	Müftü Efendi	350 kr.
	Aza Osman Ağa	350 kr.
	Aza Mustafa Ağa	400 kr.
	Aza Mehmed Ağa	350 kr.
	Sandık Emîni Halil Efendi	250 kr.
	Aza Dimitraki	350 kr.
	Aza Yenaki	350 kr.
Jurnal Kâtibi, Nüfus Mukayyidi ve Nüfus Defteri Nâzırı maaşları	Jurnal Kâtibi	165 kr.
	Nüfus Defteri Nâzırı	70 kr.
	Nüfus Mukayyidi	260 kr.
Karantina memurlarının maaşları	Müdür	1.200 kr.
	Kâtip	100 kr.
	Tabîb	750 kr.
	Nekhibân	240 kr.
Gümrük memurlarının maaşları	Gümrük müdürü	200 kr.
	Kâtip	100 kr.
	Kantarçı	50 kr.
Emlak tahrir kâtibi maaşı	Salih Efendi	350 kr.
Sandık Odası Hademelerinin maaşları	Cizye kabızmalı Dimitri	100 kr.
	Yazıcı	120 kr.
	Hizmetkârlar (2 nefer)	120 kr.
Zaptiye askerlerinin maaş ve tayinâtı		
Süvâri		
Onbaşı (1)	90 kr. (maaş)	53 kr./26 pr. (tayinât)
Nefer (8)	640 kr. (maaş)	429 kr./8 pr. (tayinât)

Piyâde		
Nefer (4)	200 kr.(maaş)	52 kr./8pr. (tayinât)
Diğer masraflar	Mahkeme kirası	40 kr.
	Karantina kirası	20 kr.
	Jurnal odası kirası	10 kr.
	Medrese tayinâtı	60 kr.
	Harmanlarda zahîre ölçen 14 memurun maaşı	2.100 kr.
	Memleket hekimi	100 kr.
	Aşâr vaz' olunacak mağazaların tamiri	567 kr./4 pr.
	Dersaadet'ten getirilen envâ'-ı kîle masrafı	73 kr.
	Aşar vaz' olunan beş bâb-ı mağaza seneviye	1.000 kr.
	Mahkeme muhızı maaşı	120 kr.
Toplam	23.781 kr./26 pr.	

Limni Muhassıllığı'nın 1841 (1257) yılına ait toplam geliri 605.490 kuruş olurken gideri 236.317 kuruş olmuştur. Aynı tarihte Limni'ye bağlı Bozcaada Kazası'nın geliri ise 17.172 kuruş, gideri 733 kuruş olarak gerçekleşmiştir¹⁸.

b. Limni Kaymakamlığı Teşkilâtı

Tanzimat döneminde ülke; eyâlet, sancak ve kaza olarak üç ana birime bölünmüştü. Sancak, Tanzimat öncesinde olduğu gibi asıl birim olmakla birlikte, kazalara birer müdür atanması sonunda, eyâletin bir alt birimi olmanın yanı sıra en küçük idarî birim olma niteliğini yitirmiştir. Muhassıllığın kaldırılması ile birlikte yapılan düzenleme sonucunda 1842 yılı başlarından

¹⁸ BOA, KK, nr. 5817.

itibaren yeni idarî bölünme, Tanzimatın uygulandığı yörelerde yürürlüğe girmiştir¹⁹.

Tanzimat reformlarının muhassıllık teşkilâtıyla ortaya koyduğu idarî kurumların Kaymakamlık döneminde biraz daha oturduğu görülmektedir. Özellikle maliyenin gelirlerindeki artışlar bunun açık göstergesidir. Ayrıca bu dönemde, kısa süren muhassıllık döneminde yaşanan yetki karmaşasının aşıldığı, kaymakamların güvenlik de dâhil olmak üzere bütün uygulamalardan tek sorumlu makam haline geldiği gözlenmektedir. Teşkilât gereğince yeni bir kaymakam tayini yapıldığında, atanan kaymakamın görev mahalline varması ile birlikte eski yönetici ile devir-teslim muameleleri yapılmaktaydı. Bu muhasebe ile Kaymakamlığın bütün gelir ve gider kalemlerinin ayrıntıları ortaya çıkmaktaydı. Önceki dönemlerde olduğu gibi *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâleti*'nin Kaptanpaşalık müessesesine bağlı olmasından dolayı idarî işleri kaptanpaşa aracılığı ile yürütülmekteydi. Mâliye ile olan muameleler ise kapu kethüdaları tarafından yapılmaktaydı²⁰.

Kaymakamlar, doğrudan Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olup, atanma ve diğer özlük işleri bu makam tarafından yapılmaktaydı. Ancak, valililere karşı sorumlulukları olup, bağımsız olarak önemli kararlar alıp yürütme yetkileri sınırlı idi. Küçük Meclis (1849'dan sonra Sancak Meclisi) denilen ve eyâlet meclisine benzeyen kurul yardımı ile sancağı yöneten kaymakam, aynı zamanda bu meclisin de başkanıydı. Sancak Meclisi; Kaymakam, mal müdürü, hâkim, tahrîrat ve mal başkâtipleri müslüman ve gayri müslim toplulukların temsilcilerinden oluşuyordu. Eyâlet meclisi yönetmeliğinde belirtilen kurallara uygun olarak Küçük Meclis, haftanın belirli günlerinde toplanarak, sancağın yönetim,

¹⁹ Çadırcı, "Tanzimat Döneminde...", s. 236.

²⁰ Öreñç, "Yakındönem Tarihimizde...", s. 92-93.

maliye, eğitim ve öğretim, belediye hizmetleri ile ilgili sorunlarını görüşüp kararlaştıracaktı. İslam hukukunu ilgilendiren davalar dışında kalanları, kanun ve tüzüklerin öngördüğü biçimde görüşüp sonuçlandırmak da sancak meclisinin görevi idi. Özellikle güvenliğin sağlanması için gereken önlemlerin alınmasında kaymakamla birlikte meclis de sorumlu tutulmuştu. Yol kesme, hırsızlık ve benzeri eşkıyalık olayları görüldüğünde kaymakam derhal meclisi toplayacak, gerekli görüşmeler yapıldıktan sonra yeterli asker gönderilerek suçluların yakalanması sağlanacaktı. Yeterli asker yoksa durum valiye bildirilecek, eyâlet meclisinin alacağı karar doğrultusunda hareket edilecekti. Bu tür suçlardan yakalananların yargılanmaları, büyük mecliste yapılacağı için, sancak meclisinin yalnızca suçluları tutuklayıp, şahit ve belgeleriyle birlikte valiye iletmesi gerekli idi. Öldürme ve yol kesme gibi suçlar dışında kalanlar, sancak meclisinde görüşülüp kararlaştırılacak, vali ve büyük meclisin onayı alındıktan sonra uygulamaya konulacaktı²¹.

Limni'ye Meclis-i Vâlâ'nın kararı ile ve Kaptanpaşa'nın da onayı alınarak 1842 yılında Kaymakam olarak 5.000 kuruş maaşla Ali Rıza Efendi atanmıştır²². Limni Kaymakamlığının 1845 (1261) yılına ait maaş tablosu ise aşağıda gösterilmiştir²³:

---

²¹ BOA, *Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD)*, nr. 9127, s. 389-390; Çadırcı, "Tanzimat Döneminde...", s. 236-237.

²² BOA, *İrade-Dahiliye (İ.DH)*, nr. 2706.

²³ BOA, *MAD*, nr. 9419, s. 126-132; nr. 11017, s. 51-56.

Tablo 2. Limni Kaymakamlığı Teşkilatı

Kaymakam ve Görevi	Maaşı
Kaymakam Abdülkerim Bey	4.500 kr.
Kaymakam Husûsî Kâtibi Mustafa Rıza Efendi	1.750 kr.
Nüfus Mukayyidi Abdülkerim Efendi	35 kr.
Yazıcı	200 kr.
Mal Kâtibi Toros Efendi	750 kr.
Bozbaba Nahiyesi Murur Tezkereleri Kâtip ve Mukayyidi Ali Efendi	70 kr.
Kâtip	100 kr.
Kabzımal	35 kr.
Gardiyan (2 Nefer)	190 kr.
Paşa Limanı Gardiyanı	60 kr.
Mondros Limanı Gardiyanı	40 kr.
Kondüpol Limanı Gardiyanı	40 kr.
Zaptiye Askeri	Maaşı
Çavuş (1 nefer)	200 kr.
Süvari (5 nefer)	150 kr.
Piyade (5 nefer)	75 kr.

4. Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'nin İdarî Taksimatı: Limni Adası

Tanzimat'ın ilanından 1864 yılında çıkartılan vilâyet idâresi islahâtına kadar geçen süreçte şehir yaşantısında gerçekleştirilmesi düşünülen yeniliklerin istenilen düzeye ulaştırılamaması bazı tepkilere neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yaşayan müslim ve gayrimüslim topluluklardan her biri düzenlemeleri kendi açılarından yeterli bulmamaktaydı. Tanzimat'ın getirdiği reformlara yeni bir ivme getirmek için 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'nın yürürlüğe girmesi de tepkileri ve yabancı devletlerin müdahalelerini önleyememiştir. Özellikle Rumeli ve Lübnan'da

çıkan olaylar ve Avrupa devletlerinin müdahaleleri Osmanlı idarecilerini yeni bir ıslahat yapmaya sevketmiştir. Bu amaca yönelik olarak Âli ve Fuad Paşaların girişimleri ile hazırlanan yeni Vilâyet Nizamnâmesi 8 Kasım 1864 yılında ilan edilmiştir²⁴.

1864 Vilâyet Nizamnâmesine göre teşkil edilen *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti*'nin başlangıçtaki mülkî yapılanmasında, eyâlet sisteminden çok önemli bir farklılık görülmemektedir. Bununla birlikte vilâyetteki esas düzenlemeler 1867 yılından sonra yapılmıştır. Vilâyet idaresine atanan Kayseri'li Ahmed Paşa'nın girişimleri ile vilâyetin mülkî ve malî yapısında önemli değişiklikler içeren bir reform programı hazırlanarak uygulamaya konulmuştur. Buna göre önceden Hüdâvendigâr Eyâleti'ne bağlı bulunan Biga Sancağı adalar eyâletinin içine alınırken Kal'a-i Sultaniye de *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti*'ne merkez yapılmıştır. Kıbrıs ilk önce vilâyet sınırları haricinde bırakılmışsa da 9 Şubat 1868 (27 Şevval 1284)'de tekrar vilâyete dâhil edilmiştir²⁵. 1867 Vilâyet Nizamnâmesi uyarınca yeniden yapılandırılan *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti*'nde Limni Adası Biga Sancağı'na bağlı bir nahiye pozisyonunda bulunuyordu. Vilâyetin diğer sancak ve kazaları ise şunlardı²⁶: Biga Sancağı: Kal'a-i Sultaniye (Merkez), Limni, Lâpseki, Biga, Çal, Ezine, Bozcaada, İmroz, Semadirek, Kumkale, Dimetoka, Bayramiç, Ayvacık; Sakız Sancağı: Sakız, İpsare; Rodos Sancağı: Kastello, Meis, Marmaris, Leryos, Karpot, Sömbeki, Kaşot, Astropalya, Kerpe, İncirli, İlyaki, Batnos, İstanköy, Kalimnos, Herkit; Midilli Sancağı: Midilli, Molova, Kalonya.

Ahmed Paşa'nın envanter çıkarma girişimleri sonucunda *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti* dahilinde yer alan Biga, Midilli, İstanköy ve Rodos Sancakları'na bağlı adaların isimleri ve bunların Kal'a-i Sultaniye'ye ve birbirlerine olan uzaklıklarını gösteren

²⁴ Örenç, "Yakındönem Tarihimizde...", s. 118.

²⁵ Örenç, "Ege Adalarında İdarî ...", s. 40-41.

²⁶ SDAO, sene 1285, s. 189.

bir liste hazırlanmıştır. Bu listeye göre Biga Sancağı sınırlarında Limni ile birlikte toplam yedi ada yer alırken, Midilli Sancağı'nda altı, Sakız Sancağı'nda yedi, İstanköy Sancağı'nda seksenbir ve Rodos Sancağı'nda da toplam otuzyedi ada bulunuyordu²⁷. 1868 yılı kayıtlarında, sonradan Limni'ye bağlanacak olan Bozcaada'nın, Midilli Adası'na bağlı bulunduğu görülmektedir²⁸.

5. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin Mülkî Taksimatı: Limni Adası

23 Aralık 1876 yılında I. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti*'nin mülkî taksimatı tekrar düzenlenmiştir. 1877'de Biga Sancağı müstakil bir sancak yapılmış ve Rodos Adası vilâyete merkez ittihaz edilmiştir. Kıbrıs ise tekrar vilayet bünyesine dâhil edilmiştir. Bu yeni düzenleme sonucu *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti* Rodos, Midilli, Sakız, İstanköy, Kıbrıs sancakları ile bunlara bağlı kaza ve nâhiyelerden oluşmaktaydı. Ancak Kıbrıs, İngiltere'ye devri ile birlikte vilâyet bünyesinden çıkartılmış, İstanköy Sakız'a bağlanarak sancak statüsüne son verilmiş ve daha önceden Biga Sancağı dâhilinde bulunan Limni Adası'na ikinci derecede Mutasarrıflık statüsü verilmiş ve İmroz, Semadirek, Bozcaada'nın sınırlarına katılmasıyla vilâyete bağlı bir sancak konumuna getirilmiştir. Diğer taraftan adalar nüfus yapılarına göre iki kısma ayrılmışlardır. Buna göre nüfusu beş binden onbine kadar olanlar birinci, beş binden aşağı olanlar da ikinci sınıf olarak değerlendirilmişlerdir. Bunlardan belediye başkanı bulunanlarında müdürden başka mümkün olduğu miktarda zaptiye askeri ve birer de sınıfına göre zabıta müfettişi bulundurulması uygun görülmüştür²⁹. 3 Nisan 1879 tarihi itibarıyla *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti* şu adalardan mey-

²⁷ Öreñç, "Yakındönem Tarihimizde...", s. 124.

²⁸ BOA, *Şurâ-yı Devlet Evrâkı (ŞD)*, nr. 2389/4.

²⁹ BOA, *İrade-Meclis-i Mahsûs (İ.MM)*, nr. 2885.

dana gelmekteydi³⁰: Rodos Livası: Meis, Kerpe, Kaşot, Sömbeki, İstanköy; Limni Livası: İmroz, Bozcaada, Bozbaba; Sakız Livası: Karpot, Leryoz, Kalimnoz, İpsara, Koyun Adaları; Midilli Livası: Molova, Pilimar, Yunda, Kalonya, Polihnit, Bere.

Sakız Adası'nın 1880'de vilâyete merkez ittihaz edilmesinden³¹ sonra bazı kaza ve nahiyelerin dağılımında değişikliklere gidilmiştir. Buna göre Sakız Sancağı; Mastaki, İstanköy, İpsara, Karyot, Leryos, İncirli, Astropalya, Batnos kazalarıyla Kalimnos Nahiyesi'nden oluşmuştur. Marmaris yeniden Rodos'un bünyesine katılmıştır. Bu adanın diğer kazaları ise Kastelloz, Sömbeki, Kerpe, Meis, Herkit ve İlyaki'den meydana gelmekteydi. Kaşot Adası Rodos'un tek nahiyesi idi. Limni Sancağı; İmroz, Bozbaba, Semadirek kazalarıyla Bozcaada Nahiye'sinden oluşmaktaydı. 1879'da Bozbaba Adası'nda bir hükûmet konağı tesis edilmişti³². Midilli Sancağı ise Molova, Pilimar, Bere, Polihnit, Kalonya kazalarıyla Yunda Nahiyesi'nden oluşuyordu. 1883'de Limni'de bulunan Mondros Karyesi nahiye haline getirilmiş ve burada görev yapacak nahiye müdürüne aylık 4.900 kuruş maaş tahsis edilmiştir³³. buradaki idarî işlerin yürütülebilmesi için ise aylık 76 kuruşa bir bina kiralanarak hükûmet konağı haline getirilmiştir³⁴.

20 Kasım 1887'de Rodos Adası yeniden *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti*'nin merkezi yapılmıştır. Vilâyet merkezinin Rodos'a taşınması ile birlikte vilâyetin idarî yapısı yeniden şekillendirilmiştir. Buna göre Rodos, Limni, Sakız ve Midilli sancaklarına bağlı kaza, nahiye ve karyelerinin dağılımı şöyle

³⁰ Örenç, "Yakındönem Tarihimizde...", s. 132-133.

³¹ BOA, *İMM*, nr. 2793; Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Sabri Can Sannav, *Yakındönem Tarihimizde Sakız Adası (1821-1923)*, (İÜSBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995.

³² BOA, *ŞD*, nr. 2347/19.

³³ BOA, *İrade-Şurâ-yı Devlet (İ.ŞD)*, nr. 2991, lef: 1.

³⁴ BOA, *ŞD*, nr. 2343/36, lef: 1.

olmuştur: Rodos Sancağı: Rodos Şehri (Kasabası), Kastelloz Nahiyesi (Rodos'a bağlı), Lindos Nahiyesi (Rodos'a bağlı), Herkit Nahiyesi (Rodos'a bağlı), Kaşot Kazası, Meis Kazası, Sömbeki kazası, İlyaki Nahiyesi (Sömbeki'ye bağlı), Kerpe Kazası. Limni Sancağı: Limni Şehri, Mondros Nahiyesi (Limni'ye bağlı), Bozbaba Nahiyesi (Limni'ye bağlı), İmroz kazası, İmroz Şehri Nahiyesi, Semadirek Nahiyesi (İmroz'a bağlı), Bozcaada kazası. Midilli Sancağı: Midilli Şehri, Yere (Bere) Nahiyesi (Midilli'ye bağlı), Ayasu Nahiyesi (Midilli'ye bağlı), Mande Nahiyesi (Midilli'ye bağlı), Herse Nahiyesi (Midilli'ye bağlı), Kalonya Nahiyesi (Midilli'ye bağlı), Polihnit Nahiyesi (Midilli'ye bağlı), Pilimar Kazası, Molova Kazası, Yunda Kazası. Sakız Sancağı: Sakız Şehri, Kalamoti Nahiyesi (Sakız'a bağlı), Viliso Nahiyesi (Sakız'a bağlı), Kardamile Nahiyesi (Sakız'a bağlı), İstanköy Kazası, İstanköy Şehri Nahiyesi, İncirli Nahiyesi (İstanköy'e bağlı), Kalimnos Kazası, Astropalya Nahiyesi (Kalimnos'a bağlı), Leryoz Kazası, Batnos Nahiyesi (Leryoz'a bağlı), Karpot Kazası, İpsara kazası. Bu tarihte *Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti*'nde toplam 4 sancak, 14 kaza, 19 nahiye ve 238 de karye bulunuyordu³⁵.

Midilli'nin, Rodos'un yerine merkez yapılmasına dair getirilen öneri Meclis-i Vâlâ'nın 16 Nisan 1894'de yapılan toplantısında uygun görülmemiştir³⁶. 1908'de Limni'nin nüfusu 25.000'den az olduğu için Biga Sancağı ile birlikte bir seçim bölgesi haline getirilmesine karar verilmiştir³⁷.

³⁵ Örenç, "Yakındönem Tarihimizde...", s. 135. Limni'nin kazası statüsünde bulunan İmroz'a bağlı Semadirek Adası İmroz'a 28, Dedeâğaç'a ise 30 mil mesafede bulunmaktadır. Bu ada, ahâlisinin arzusu üzerine 1892'de Dedeâğaç'a bağlanmıştır (bk. BOA, *Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)*, nr. 5082; nr. 62/16).

³⁶ BOA, *MV*, nr. 79/97.

³⁷ BOA, *MV*, 162/8; *Sicill-i Nüfus Kalemi Müteferrik Evrakı (DH.SN.M)*, nr. 17/18.

1911'de Bozcaada'nın Limni'den daha yakın mesafede olması nedeniyle Kal'a-i Sultaniye'ye bağlanması düşünülmüştür. Ancak İtalya'nın Rodos ile birlikte 12 adayı işgal etmesi buna imkân tanımamıştır³⁸. Rodos'un İtalya tarafından işgal edilmesinden sonra, 9 Haziran 1912 çıkan bir kararla Limni Sancağı Kal'a-i Sultaniye muhasebeciliğine bağlanırken Sakız ve Midilli sancakları da Aydın Defterdarlığı'na bağlanmış, bütçe ile ilgili muamelelerinin ise yine hazinece yapılması uygun görülmüştür³⁹. 5 Temmuz 1912'den itibaren ise Limni, Midilli ve Sakız sancaklarının bütün muamelelerinin İstanbul tarafından yapılması kararlaştırılmıştır⁴⁰. 1923'de imzalanan Lozan Andlaşması ile *Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti*'nin hukukî statüsü tamamiyle sona ermiştir.

6. Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun genel olarak, Ege Denizi'ndeki adalarından meydana gelen bir idare bölgesi olan Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin alanı XVI ve XVII yüzyıllarda çok gelişmiş, Girit'ten başka bütün Ege adaları ile Gelibolu ve Biga yarımadaları, Ege ve Yunan denizleri sahilleri, bir kısım Kuzey Afrika kıyıları ve hatta Kocaeli Sancağı bile bu eyaletin sınırları içine alınmıştır. Osmanlı

³⁸ Bozcaada Limni'ye 80, Kal'a-i Sultaniye'ye ise 18 mil mesafede bulunmaktadır (Bk. BOA, *Dahiliye Nezâreti İdare kısmı (DH.İD)*, nr. 92-2/9).

³⁹ BOA, *Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdiriyeti (DH.EUM. MH)*, nr. 245/97. İtalya İşgalinin öncesinde de *Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti*'nin durumu tartışma konusu olmuştur. Meselâ 1910 yılında Vilâyeti'in lağv edilebileceği şâyiâsının çıkması üzerine durumu protesto etmek için Midilli ahâlisinin ileri gelenlerince İstanbul'a telgraflar çekilmiş; vilâyetin ortadan kaldırılması halinde ise Midilli'nin Yunda Adası ile birlikte İzmir'e bağlanması talep edilmiştir (Bk. *Dahiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umûmiye (DH.MUI)*, 86-1/38).

⁴⁰ BOA, *Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti Tahrîrat Kalemi Evrakı (DH.EUM.THR)*, nr. 78/45.

Devleti'nde ilk zamanlar merkezi Gelibolu olan sancağın beyliği, o devirde “derya beyi” diye anılan kaptan paşalara ek görev olarak veriliyor ve Ege adaları birer birer zapt edildikçe “Kaptan Paşa Sancağı” denilen bu sancağa bağlanıyordu. Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin merkezi Gelibolu olmakla beraber, teşkilatın içine giren sancaklar sabit kalmamış, zaman zaman eyalet genişleyip daralmıştır. 1865’de vilayet teşkilatı yavaş yavaş kurulmaya başlanırken Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaleti’nde Biga, Midilli, Sakız, İstanköy, Rodos, Kıbrıs sancaklarından meydana gelen ve merkezi Çanakkale şehri olan bir vilayet haline getirilmiştir. Limni, İmroz ve Bozcaada’nın birleşmesiyle yeni bir “Limni Sancağı” kurulmuş ve vilayet merkezi de Sakız Adası’na nakledilmiştir. Bu sırada vilayetten ayrılan Kıbrıs Sancağı da İngiltere işgaline terkedilmiş (4 Haziran 1878) ve İstanköy Sancağı ilçe haline getirilerek önce Sakız Adası’na, sonra Rodos’a bağlanmış ve vilayet merkezi de Rodos’a nakledilmiştir. Zaman zaman vilayet merkezi Sakız ile Rodos arasında yer değiştirmekle beraber, XX. yüzyıl başlarında artık Rodos’ta karar kılınmıştır. Trablusgarp savaşı sırasında Rodos ile birlikte Oniki ada İtalyanlar tarafından işgal edilmiştir (1912). Geri kalan adalar da, Balkan Savaşı sırasında Yunanlıların eline geçmiştir. Meis Adası da Birinci Dünya Savaşı başlarında Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında bu durumlarını muhafaza eden Cezâyir-i Bahr-i Sefid adalarının başlıcaları 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşması ile İtalya ve Yunanistan’a terk edilmiştir. Türkiye hâkimiyeti altında kalmaları sağlanan Çanakkale Boğazı ağzındaki Bozcaada da birer ilçe halinde Çanakkale vilayetine bağlanmışlardır. İtalya’ya bırakılan adalar, II. Dünya Savaşı’ndan sonra, Yunanistan’a geçmiştir (27 Haziran 1946).

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Asaî Düvel-i Ecnebiye Kalemî (A.DVN.DVE), nr. 57, 58, 60, 62, 61, 62.

Bâb-ı Asaî Divan Kalemî, nr. 658/53, 662/92

Düvel-i Ecnebiye Defterleri, nr. 16.

İbnülemin Hariciye, nr. 763

Mühimme Defteri, nr. 114/1, 115, 120

Nâme-i Hümayun Defteri, nr. 6.

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdiriyeti (DH.EUM.MH), nr. 245/97.

Dâhiliye Nezâreti İdare kısmı (DH.İD), nr. 92-2/9.

Emniyet-i Umûmiye Müdiriyeti Tahrîrat Kalemî Evrâkı (DH.EUM.THR), nr. 78/45.

İrâde-Dahiliye (İ.DH), nr. 2706.

İrâde-Meclis-i Mahsûs (İ.MM), nr. 2793; 2885.

İrâde-Şurâ-yı Devlet (İ.ŞD), nr. 2991.

Kâmil Kepeci Evrâkı (KK), nr. 5817.

Kamil Kepeci Tasnifi, Ru'us Defterleri, nr. 225.

Maliye Mesârifat Defterleri (ML.MSF), nr. 19153.

Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD), nr. 9127; 9419; 11017.

Maliye Nezâreti Mektûbî Kalemi (MNMK), nr. 47.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), nr. 79/97; 162/8.

Mektûbî Kalemi Nezâret ve Devâir Evrâkı (A.MKT.NZD), nr. 70/37.

Mühimme Defterleri, nr. X, hk. 417; XVI, hk. 285; nr. XIX, hk. 713; nr. XVI, hk. 287, 288; nr. XXXVI, hk. 195; nr. XIV, hk. 283, 284, 285, 987; nr. IX, hk. 204 ve 231; nr. IX, hk. 204; XIV, hk. 283; nr. LII, hk. 739; LX, hk. 181; nr. LV, hk. 283; nr. LVIII, hk. 230; nr. LXIV, hk. 464-9. hk. 466; nr. LXVII, hk. 357; nr. LXXI, hk. 141; nr. VI, hk. 963; nr. VI, hk. 971, 972; VII, hk. 187; XII, hk. 665; XIV, hk. 625, 1068, 1571; XVIII, hk. 24; XXX, hk. 421, 428, 429, 466, 467, 489; nr. XXXV, hk. 475; nr. X, hk. 350, 351, 539; nr. XII, hk. 275, 315, 390, 391, 1217; nr. XIV, hk. 164, 445, 1356, 1358; nr. XVI, hk. 1312.

Mühimme Zeyli Defterleri (MZD), V, hk. 178

Sadaret Mektûbî Kalemi (A.MKT), nr. 98/44; 211/10.

Sadaret Mektûbî Kalemi Umûm Vilâyât (A.MKT.UM), nr. 122/88.

Sicill-i Nüfus Kalemi Müteferrik Evrâkı (DH.SN.M), nr. 17/18.

Şurâ-yı Devlet Evrâkı (ŞD), nr. 2343/36; 2347/19; 2389/4.

Teşrifat Kalemi, (A.TŞF), nr. 6-A/42.

Hatt-ı Hümayun (HAT), nr. 11924, 13933, 14079, 15583, 19858, 19885, 20156, 20156, 20175, 20644, 20676, 20698, 20698, 33933, 34596, 38471, 38471, 38481, 38500, 39250, 39885, 40547, 43447, 43621, 44207, 44208, 49788, 6423, 6444, 6455, 6526, 6569, 6594, 6626, 6657, 6755, 6796, 6832, 6832, 6834, 6459, 4830.

Galata Şer'iyye Sicilleri (GŞS), nr. 49, 63, 68, 73, 113, 49, 152, 110.

b. Yabancı Arşivler

AGS *E* 1092, f. 18; Braudel, *La Méditerranée*, c. II, s. 475.

AGS *E* 1340, fos. 26, 33, 37, 73; 1341 fos. 25, 28, 31, 31; 1342, fos. 57, 62, 64, 65, 67, 68, 75, 83, 109.

AGS, *E* 1060, 1061, 1062, passim.

AGS, *E* 1313 f. 5; Capasso, “Barbarossa e Carlo V, s. 188-9.

AGS, *E* 1420, no. 176, 1588.

Archivo General de Simancas (AGS), *Estado (E)* 1017, fols. 66-7.

c. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

nr. E 6206.

2. Resmi Yayın ve İstatistikler

Dahiliye Vekaleti, *Son Teşkilat-ı Mülkiye’de Köylerimizin Adları*, İstanbul, 1928.

Evkaf-ı Hümayun Nezareti, *Evkaf-ı Hümayun Nezareti’nin 327 senesi Bütçesine Merbut Esbab-ı Mucebe Mazbatası’dır*, İstanbul, 1327.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorlunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara, 1997.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye (SDAO), sene h. 1266.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye (SDAO), sene h. 1285.

Salnâme-i Vilayet-i Konya, 1286, Def’a. II.

Salnâme-i Vilayet-i Konya, 1287, Def’a. III.

Salnâme-i Vilayet-i Konya, 1289, Def’a. V.

Salnâme-i Vilayet-i Konya, 1290, Def’a. VI.

Salnâme-i Vilayet-i Konya, H. 1285, Def’a. I.

Takvim-i Vekayi, 5 Ağustos 1330, No. 1911.

TC. Devlet Salnamesi, 1926-1927, İstanbul 1927.

TC. Devlet Salnamesi, 1927-1928, İstanbul 1928.

TC. Devlet Yılığı, 1928-1929, İstanbul 1929.

TC. Devlet Yılığı, 1929-1930, İstanbul 1930.

3. Kronik ve Seyahatnameler

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704), (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 2000.

Ahmet Refik, “Hazine-i Evrak Tedkikatı: Fatih Zamanında Teke-
eli”, *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, Sene: 14, No: 2 (79), 1
Mart 1340.

Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, Desaadet 1306.

Ali Cenani, “Sahil Anadolu’nun İktisadi Vaziyetine Dair Notlar”, *Ayın
Tarihi*, c. VII, S. 21, 1341.

BENNDORF, Otto- NIEMANN, George, *Reisen in Lykien und Ka-
rien*, Wien 1884.

CUINET, Vital, *LA Turquie D’Asie Statistique Descriptive et Raisonnee
Dechaque Province De L’asie-Mineure*, c. I, Paris 1892.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin*,
(1066-1116/1656-1704), Haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Haz. Yücel Dağılı,
Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff), c. 8, İstanbul 2003; c. 9,
İstanbul 2005.

Fındıklılı Silahdâr Mehmed Ağa, *Silahdâr Târîhi*, c. II, İstanbul
1928.

Katip Çelebi, *Cihannüma*, İstanbul 1145.

—, *Tuhfetü’l-Kibar fi Esfari’l- Bihar*, c. I, (Haz. Orhan Şaik Gökyay),
İstanbul 1980.

Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinetü’l-Vüzerâ*, İstanbul 1952.

KRICKL, Ernest, *1892 Likya Günlüğü*, (Haz. Nezih Başgelen), İs-
tanbul 2005.

Mehmed Raşid Efendi, *Tarih*, c. I-IV, İstanbul 1982.

- Mehmet Neşri, *Neşri Tarihi, I*, (Haz. Mehmet Altay Köymen), Ankara 1983.
- Mehmet Şefik, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali*, c. I, İstanbul 1937.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayic'ül-Vukuât*, c.III-IV, (Çev. Neşet Çağatay), Ankara 1992.
- Niketas Khoniates, *Historia-Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri*, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara 1995.
- PETERSEN, Eugen, - Luschan, Felix von, *Reisen in Lykien, Milyas und Kibrati, Reisen im Südwestlichen Kleinasien*, Wien 1889.
- Pîrî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, (Ed. Ertuğrul Zekai Ökte), c. IV, Ankara 1998.
- Sahaflar Şeyhi Mehmed Es'ad Efendi (Vak'a-nüvis), *Behir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle Es'ad Efendi Tarihi (1237-1241(1821-1826))*, (Haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2000.
- SCHILTBERGER, Johannes, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, (Çev. Turgut Akpınar), İstanbul 1997.
- Seyyid Murâdî Re'is, *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*, (Ed. Mustafa Yıldız), Aachen 1993.
- Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, nr. 2369, vr. 218a.
- SPRATT, T.A.B., -FORBES, Edward, *Milyas, Kibyrtis ve Likya'da Yolculuklar*, c. I, (Çev. Doğan Türker), Antalya 2008.
- Strabon, *Geographika-Antik Anadolu Coğrafyası*, (Çev. Adnan Pekman), İstanbul 2000.
- Tayyarzâde Ahmed Atâ, *Tarih-i Ata*, İstanbul 1291-1293.
- TEXIER, Charles, *Küçük Asya*, c. III, (Çev. Ali Suat), Ankara 2002.
- Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Al-i Selçuk*, (Haz. Abdullah Bakır), İstanbul 2009.

4. Araştırma ve İnceleme Eserler

- AGOSTON, Gábor, *Guns for the Sultans: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).
- AUBIN, Jean, “Une frontière face au péril ottoman: la Terre d’Otrante (1529-1532)”, içinde Gilles Veinstein (Ed.), *Soliman Le Magnifique et son Temps: Actes du Colloque de Paris Galeries Nationales du Grand Palais, 7-10 Mars 1990* (Paris: La Documentation, Française, 1992).
- ABOU-EL-HAJ, Rifa’at A., “Ottoman Diplomacy at Karlowitz”, *Journal of the American Oriental Society*, 87/4, (Ekim-Aralık 1967).
- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî tarihi (1453-1559)*, c. II, Ankara 1999.
- , “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiye’nin İktisadî Vaziyeti”, *Belleten*, c. XIII, S. 51, Ankara 1949
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Şer’iyye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, İstanbul 1988.
- AKŞİN, Sina, “Siyasî Tarih” (1789-1908), *Türkiye Tarihi*, c. III, İstanbul 2000.
- ALM, Irene- HELER, Wendy- HARİS-WARRİCK, Rebecca, “Winged Feet and Mute Eloquence: Dance in Seventeenth-Century Venetian Opera”, *Cambridge Opera Journal*, 15/ 3 (Kasım 2003).
- ALTUNDAĞ, Şinasi, *Kavalalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı: Mısır Meselesi (1831-1841)*, Ankara 1988.
- ANDERSON, R.C., *Naval Wars in the Levant 1559-1853*, Liverpool 1952.
- ANDREWS, Kevin- BUGH, Glenn R., *Castles of Morea*, Atina 2006.
- ARI, Bülent, *The First Dutch Ambassador in Istanbul: Cornelius Haga and the Dutch Capitulations of 1612*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2003.

- ARIKAN, Muzaffer, “Osmanlı Devletinin Akdeniz Siyaseti”, *Tarihte Türk Devletleri*, c. II, Ankara 1987.
- AULARD, A., *Fransa İnkılâbının Siyasî Tarihi (1789-1804)*, c. III, Ankara 1987.
- BAYSUN, M. Cavid, “Ali Paşa, Damad”, *İA*, İstanbul 1992, I, 328-330.
- BARKAN, Ö. L., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XI, İstanbul 1950.
- , “Kolonizatör Türk Dervişler”, *Vakıflar Dergisi*, İstanbul 1942.
- BEES, Nikos E., “Mora”, *İA*, c. VIII, İstanbul 1978.
- BERTHIER, Annie, “Un Document Retrouvé: La Première Lettre de Soliman au François Ier (1526)”, *Turcica XXVII* (1995), s. 263-266.
- BARKEY, Karen, *Eşkılar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezleşmesi*, İstanbul 1999.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul 2000.
- BAYBURTLUOĞLU, Cevdet, *Lykia*, İstanbul 2004.
- BAYKARA, Tuncer, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I-Anadolu’nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988.
- , *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211), Gazi-Şehit*, Ankara 1997.
- BEER, Adolf, “Die Österreichische Handelspolitik unter Maria Theresia und Joseph II”, *Archiv für Österreichische Geschichte*, band 86, Wien 1898.
- BENT, Theodore, *Early Voyages and Travels In The Levant, Haklut Society’s publications*, London 1893.
- BEYDİLLİ, Kemal – ŞAHİN, İlhan, *Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd’e Dâir Eseri*, Ankara 2001.
- BOOGERT, Maurits H. Van den, “European Patronage in The Ottoman empire: Anglo-Dutch Conflicts of Interest In Aleppo

- (1703-1755)", *Friends and Rivals In The East Studies In Anglo-Dutch Relations In the Levant From The Seventeenth to The Early Nineteenth Century*, (Ed. H. Hamilton, A.H.de Groot, M. H.van den Boogert), Netherlands 2000.
- BORCHHARDT, Jürgen, *Limyra Zemuri Taşları*, (Çev. Gülay Yümer), İstanbul 1999.
- BORNATE, Carlo, "La Missione di Sampiero Corso a Costantinopoli", *Archivio Storico di Corsica*, XV (1939), s. 472-502.
- BRAUDEL, Fernand, *II. Fİlİpe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), c. II, Ankara 1994.
- , "Lépante: Bilan d'une bataille", tekrar basım, içinde *Autour de la Méditerranée: Les Écrits de Fernand Braudel*, eds. Roselyne de Ayale ve Paule Braudel (Paris: Éditions de Fallois, 1996).
- , *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris A. Collin 1966, c. II.
- BRUCKMÜLLER, Ernst, "Triest und Österreich im 18 Jahrhundert", *Österreichische Osthefte*, 27. Jahrgang, Heft 3, Wien 1985.
- BOSTAN, İdris, Garp Ocaklarının Avrupa Ülkeleri İle Siyasi ve Ekonomik İlişkileri (1580-1624), *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 14, İstanbul 1994.
- BURÇAK, Rıfka Salim, "Türk-Sovyet İlişkilerine Genel Bakış", *Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu*, Ankara 1992.
- CABANELAS, Dario, "Proyecto de alianza entre los sultanes de Marruecos y Turquía contra Felipe II", *Miscelanea de Estudios Arabes y Hebraicos*, VI (1957).
- CANSANNAV, S., *Yakındönem Tarihimizde Sakız Adası*, (İÜSBİE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995.
- CAPPONİ, Niccolò, *The Victory of the West: The Great Christian-Muslim Clash at the Battle of Lepanto* (Cambridge: Da Capo Press, 2007).
- CHARRİERE, Ernest, *Négociations de la France dans le Levant, ou, Correspondances, mémoires et actes diplomatiques des am-*

- bassadeurs de France à Constantinople et des ambassadeurs, envoyés ou résidents à divers titres à Venise, Raguse, Rome, Malte et Jérusalem, en Turquie, Perse, Géorgie, Crimée, Syrie, Egypte, etc., et dans les états de Tunis, d'Alger et de Maroc* (Paris: Impr. Nationale: 1848-60), c. I.
- COBHAM, Claude D., *Excerpta Cypria: Materials For A History of Cyprus. With an Appendix On Bibliography of Cyprus*, Cambridge 1908.
- COCO, Carla, "İstanbul'daki Venedik Topluluğu", *Erdem*, 7/20, Ankara 1991.
- ÇADIRCI, M., *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997.
- ÇAĞATAY, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1989.
- ÇAY, Abdulhaluk, *II. Kılıç Arslan*, Ankara 1987.
- ÇAYCI, Abdurrahman, "Guma İsyanı Öncesinde Fransa'nın Trablusgarb Siyaseti", *Belleten*, S. 182, Ankara 1982.
- , "İtalya'daki Tunus Konsoloslukları Meselesi ve 1863 Osmanlı-İtalyan Anlaşması", *Belleten*, S. 120, Ankara 1966.
- , *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Erzurum 1970.
- ÇAYCI, Ahmet, "Korkuteli (İstanoz) Tarihi ve Alaeddin Camii Üzerine Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 16, 2004.
- ÇELİK, Şenol, "Kıbrıs Seferi Sonrasında Kıbrıs Adası İle İçel Kıyıları'nın Korunmasına Yönelik Çalışmalar ve Hristiyan Korsanların Buralara Saldırıları", *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, c. IV, S. 3, Gazimagusa 1998.
- , "Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Seferi'ndeki Asker ve Zahire Naklinde İçel Sancağı'nın Rolü", *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (24-27 Kasım 1998)*, c. II, Gazimagusa 1999.
- ÇEVİKEL, Nuri, *Kıbrıs Eyaleti; Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)*, Gazimagusa 2000.

- ÇİÇEK, Kemal, “Kıbrıs”, *DİA*, c.XXV.
- , “Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümânları”, *Tarih ve Toplum*, S.146, 1996.
- ÇORUH, Haydar, *II. Mahmut Döneminde Kıbrıs’ın İdarî, İktisadî, İctimai Yapısı*, (MÜ, TAE, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008.
- , “1833 Kıbrıs İsyanında Yabancı Konsolosların Rolü ve Tanzimat Yasalarını Yürürlüğe Koyma Çalışmaları”, *III. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 13-17 Kasım, Gazimagusa 2000*.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, İstanbul 1972.
- DAVIES, Siriol-DAVIS, Jack L., “Greeks, Venice, And The Ottoman Empire”, *Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Early Modern Greece*, (Ed. Siriol Davies, Jack L. Davis), 2007.
- DE LA GRAVIERE, Jurien, *Les Corsaires Barbaresques et la Marine de Soliman le Grand*, Paris, Librairie Plon 1887).
- del MORAL, Jose Maria, *El Virrey de Napoles Don Pedro de Toledo y la Guerra contra el Turco* (Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1966).
- Deny and J. Laroche, “L’expédition en Provence de l’armée de mer du Sultan Suleyman sous le commandement de l’Amiral Hayreddin Pacha, dit Barberousse (1543-1544)”, *Turcica*, I (1969): 161-200.
- Dépêches de M. De Fourquevaux ambassadeur du Roi Charles IX en Espagne, 1565-1572*, ed. M. L’Abbé Douais (Paris: Ernest Leroux, 1896), c. II.
- DULLINGER, Joseph, “Die Handelskompagnien Oesterreichs nach dem Oriente und nach Ostindien in der ersten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts”, *Zeitschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte*, 7. Band, Berlin 1900.

- DURRIEU, Paul, "Délivrance de la Grèce projetée en France a la fin du quinzième siècle", *Revue d'histoire diplomatique*, XXVI (1912).
- DURSTELER, Eric R., *Venetians in Constantinople Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*, Baltimore 2006.
- DYER, Thomas Henry, *The History of Modern Europe*, III, London 1864. *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, c. XI, İstanbul 1989.
- Eugenio Albèri (Ed.), *Le Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo decimosesto* (Firenze: Società Editrice Firoentina, 1839-1863), c. IX.
- ELİBOL, Numan, *XVIII. yüzyılda Osmanlı-Avusturya Ticareti*, (MÜ,TAE, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2003.
- , —KÜÇÜKKALAY, A. Mesud, "Implementation of Passarowitz's Treaty of Commerce: The Case of the Austrian Merchants (1720-1750)", *The Peace of Passarowitz 1718*, 14-15 November 2008, Pozarevac, (Basılmamış Konferans Bildirisi).
- EMECEN, F., "Ege Adalarının İdarî Yapısı", *Ege Adalarının İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, Ankara 2003.
- , "Akka", *DİA*, II, İstanbul 1989, 265-267.
- EPSTEIN, Mortimer, *The Early History of Levant Company*, London 1908.
- ERDEM, İlhan, "Bir Ortaçağ Kenti Antalya: Geç Antik Dönemden Selçukluların Sonuna Genel Bir Yaklaşım II", *Adalya*, No: VI, 2003.
- , "Ortaçağ Sonlarında Likya Levant Ticareti ve Türkmenler (12.-15. YY.)", *III. Likya Sempozyumu 7-10 Kasım 2005, Sempozyum Bildirileri*, (Ed. Kayhan Dörtlük vd.), c. I, İstanbul 2006.
- ERDOĞRU, M. Akif, "Antalya ve Havalisi Tarihi İçin Bir Kaynak: Defter-i Evkaf-ı Liva-i Teke", *EÜ. Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. X, 1995.

- , “XVIII. Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs’ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümânları”, *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (24-27 Kasım 1998)* II, Gazimagusa 1999.
- ERTAŞ, Mehmet Yaşar, *Sultanın Ordusu*, İstanbul 2007.
- FAROQHÎ, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağ’dan Yirminci Yüzyıla*, İstanbul 2000.
- , “Ticaret: Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, c.II, İstanbul 2000.
- , *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, İstanbul 1995.
- Feroz Ahmed, “İttihat ve Terakki’nin Dış Politikası (1908-1919)”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c. II.
- FİNLAY, George, *History of The Grek Revolution*, I, London 1861.
- , *The History of Greece under Othoman and Venetian Domination*, 2005.
- FLEMMİNG, Barbara, *Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter*, Wiesbaden 1964.
- FODOR, Pál, *In Quest of the Golden Apple Imperial Ideology, Politics, and Military Administration in the Ottoman Empire*, (İstanbul, Isis, 2000).
- FRANCİS, John Francis-GULMARTİN, Jr., *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century*, Cambridge University Press, London 1974.
- FROMKİN, David, *Barışa Son veren Barış*, İstanbul 1989.
- GALOTTA, “Khayr al-Din”, *Encyclopedia of Islam*, 2. basım.
- GAZİOĞLU, Ahmet C., *Kıbrıs’ta Türkler (1570-1878)*, Lefkoşa 1994.
- GEDİKLİ, Fethi, *Osmanlı Şirket Kültürü, XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârabe Uygulaması*, İstanbul 1998.
- GENCER, Ali İhsan, *Bahriye’de Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti’nin Kuruluşu (1789-1867)*, Ankara 2001.

- GEYİKOĞLU, Hasan, "Antalya'nın İlk Türk Mülki Amiri ve Kumandanı Mübarizeddin Ertokuş'un Faaliyetleri ve Eserleri", *Adalya*, No: V, 2001-2002.
- GOFFMAN, Daniel, "The 'Register of Foreigners' as a Source for European Commercial History", *The Turkish Studies Association Bulletin*, 11/1-2, Michigan 1987.
- , *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, İstanbul 1995.
- , *Osmanlı Dünyası ve Avrupa*, İstanbul 2004.
- GOFFMAN, Daniel, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).
- GÖK, Turan, "1572 Yılında İç-İl Sancağından Sürülüp Kıbrıs'ta İskân Edilen Aileler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. II, İzmir 1997.
- GÖKBİLGİN, Tayyip, "Le Relazioni Veneto-Turche nell'età di Solimano il Magnifico", *Il Veltro*, 2-4, 1979.
- , "Edirne", *İA*, c. IV, İstanbul 1997.
- , "Konsolos", *İA*, c.VI, İstanbul 1979.
- , "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyâleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", *Belleten*, XX/78, Ankara 1956.
- GÖNEN, Yasemin Saner, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1998.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, "Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler", *Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu*, Ankara 1992.
- GROOT, A. H. De, *The Ottoman Empire and the Dutch Republic, A History of the Earliest Diplomatic Relations 1610-1630*, Leiden İstanbul 1978.
- , "Kubrus" *EF*, V, Leiden 1986, (Çev. M. A. Erdoğan), "Kıbrıs", *Tarihin İçinden*, İstanbul 2006.
- GÜÇLÜ, Muhammet, "Müstakil Teke (Antalya) Sancağı'nın Kurulması ve İdari Düzenlemeye İlişkin Bir Belge", *Adalya*, No: II, 1997.
- , *1864-1950 Yılları Arasında Serik*, Antalya 2000.

- GÜNAY, Bekir, *Seyyid Abdurrahim Muhib Efendi'nin Paris Sefirliği ve Büyük Sefaretnamesi (Metin ve Tahlil)*, c. I, (Doktora Tezi), İstanbul 1998.
- HALM, Hans, *Österreich und Neurussland: Donau Schifffahrt und Handel nach dem Südosten 1718-1780*, c. I, Verlag Thiel und Hintermeier, Breslau 1943.
- HAMMER, Joseph von, *Osmanlı Tarihi*, c. II, (Çev. Mehmet Ata), İstanbul 1991.
- HASSINGER, Herbert, "Die Erste Wiener Orientalische Compagnie 1667-1683", *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 35. Band, Stuttgart 1942.
- HATİPOĞLU, M. M., *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101. Yılı (1820-1922)*, Ankara 1988.
- HERZFELD, Maria V., "Zur Orienthandelspolitik Österreichs unter Maria Theresia in de Zeit von 1740-1771", *Archiv für Österreichische Geschichte*, Wien 1919.
- HESS, Andrew C., "The Battle of Lepanto and its Place in Mediterranean History", *Past and Present*, 57 (1972), s. 53-73.
- , "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in the Sixteenth-Century Spain", *American Historical Review*, vol. LXXIV (October 1968), s. 1-25.
- HEYD, Uriel, "Rumeli ve Anadolu'da Son Dönem Osmanlı Hâkimiyeti", *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine- Makaleler-*, (Çev. Ferhat Koca), Ankara 2002.
- IANIRO, Erica, "Notes On Venetian Commerce On Cyprus In The 18th Century", *Ottoman Cyprus, A Collection of Studies On History And Culture*, (Ed. M.N. Michael, M. Kappler and E. Gavriel), Germany 2009.
- İLHAN, Atilla, "Atatürk'ün Projesi: Türkiye-Irak-Suriye Federasyonu", *Türk Solu Siyasi Gazetesi*, S. 27, 7 Nisan 2003.
- İLHAN, Suat, "Türkiye Jeopolitiği ve Jeopolitik Gelişmeler", *Tarihi Gelişmeler içinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın)*, Ankara 1992.

- İNALCIK, Halil, "Modern Avrupa'nın Gelişiminde Türk Etkisi", *Osmanlı ve Dünya*, (Haz. Kemal Karpat), İstanbul 2001.
- , "Ottoman Galata, 1453-1553", *Essays in Ottoman History*, İstanbul 1998.
- , "The Question of the Closing of the Black Sea Under the Ottomans", *Essays in Ottoman History*, İstanbul 1998.
- , *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul 2003.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. I, İstanbul 2000.
- İNAN, Kenan, "Osmanlı Döneminde Yabancı Elçilik ve Konsolosluklarda Görevli Tercümânların Statüleri", *Tarih ve Toplum*, S. 154, 1996.
- İSMAİL, Sabahattin, *Girit'ten Kıbrıs'a Yunan Yayılmacılığı: Girit Nasıl Kaybedildi?*, Lefkoşa 1997.
- JENNINGS, Ronald C., "Lefkosha", *EI²* (Çev. M. A. Erdoğan), "Lefkosha", *Tarihin İçinden*, İstanbul 2006.
- , "Maghosha", *EI²* (Çev. M. A. Erdoğan), "Mağosa", *Tarih Yazıları*, İstanbul 2006.
- JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu (1774-1912)*, c. IV, V, (Çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul 2005.
- KALTENSTADTLER, Wilhelm, "Der Österreichische Seehandel über Trieste im 18. Jahrhundert", *Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte*, 55-56. Bd., 1969.
- KARACA, Behset, "XV-XVI. Asırlarda Teke ve Alaiye Sancakları'nda Bulunan Kaleler, Kale Muhafızları ve Bu Sancakların Muhafazası Meselesi", *SDÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 4, 1999.
- , *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Isparta 2002.
- KARAL, E. Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c. V, Ankara 1995.
- KARAMAHMUTOĞLU, A., *Ege'de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar*, Ankara 1998.

- KİEL, Machiel-ALEXANDER, John, "Mora", *DİA*, 30, İstanbul 2005.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Majestelerinin Konsolosları, İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğundaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İstanbul 2004.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat - KÖPRÜLÜ, Orhan, "Abdal Musa", *Türk Kültürü*, S. 124, Şubat 1973.
- KÖSE, Metin Ziya, *Osmanlı Devleti ve Dubrovnik İlişkileri Doğu Akdeniz'de Casuslar ve Tacirler 1500-1600*, İstanbul 2009.
- , *Osmanlı-Venedik Ticareti (1600-1630)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005.
- KUNT, M.K., *Sancaktan Eyâlete 1550-1650 Arasında Osmanlı Umerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978.
- KURAT, Akdes Nimet, *Prut Seferi ve Barışı (1123) 1711*, I, Ankara 1951.
- KURŞUN, Zekeriya, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, Ankara 1998.
- KÜÇÜK, Cevdet, "Abdülaziz", *DİA*, c. İstanbul 1998.
- KÜÇÜKKALAY, A. Mesud, "İzmir Efrenc Gümrüğü'ne Ait bir İrad Defteri'nin Analizi ve Ticarete İlişkin Sonuçları (1797-99)", *Belleken*, LXX, 257 (Nisan 2006).
- , "Imports to Smyrna between 1794 and 1802: New Statistics from the Ottoman Sources", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 51 (2008).
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. "Ahidnâmeler ve Ticâret Muâhedeleri", *Osmanlı*, c. III, Ankara 1999.
- , "Ahidnâme", *DİA*, c. I, İstanbul 1988.
- , "Osmanlı İktisat Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Ed. E. İhsanoğlu), İstanbul 1994.
- , *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri I (1580-1838)*, Ankara 1974.

- LANZ, Karl (Ed.), *Correspondenz des Kaisers Karl V aus dem königlichen Archiv und der Bibliothèque de Bourgogne zu Brüssel* (Leipzig: F. A. Brockhaus, 1844-6), c. III.
- LUKE, Harry, *Cyprus Under The Turks 1571-1878*, London 1989.
- MALLIARIS, Alexis, "Population Exchange and Integration of Immigrant Communities in The Venetian Morea, 1687-1715", *Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Early Modern Greece*, (Edt. Siriol Davies, Jack L. Davis), 2007.
- MANFRONÌ, Camillo, *Storia della Marina Italiana* (Roma: Forzani E C. Tipografi Del Senato, 1917), c. IV.
- MANTRAN, Robert, "Transformation du commerce dans l'Empire ottoman au dix-huitième siècle", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, (Ed. Thomas Naff ve Roger Owen), Southern Illinois University Press, Feffer & Simons, Inc., London 1977.
- MANTRAN, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu*, c. I, İstanbul, 1995.
- ALETHA WIEL, *Venice*, London 1894.
- MAYER, Franz Martin, "Zur Geschichte der Österreichischen Handelspolitik unter Kaiser Karl VI", *Mitteilungen des Institutes für Österreichische Geschichtsforschung*, 18. bd., Wien 1897.
- McGOWAN, Bruce, *Economic Life in Ottoman Europe Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge 1991.
- MILLER, William, "Greece Under The Turks, 1571-1684", *The English Historical Review*, 19/76.
- , "The Venetian Revival in Greece, 1684-1718", *The English Historical Review*, 35/139, 1920.
- MOMMSEN, Theodor E., "The Venetians in Athens and the Destruction of the Parthenon in 1687", *American Journal of Archaeology*, 45 / 4, (Ekim-Aralık 1941), s. 544-556.
- Nabizade Nazım, "Karabibik", *Türk Dili Dergisi-Türk Öykücülüğü Özel Sayısı*, Sayı: 286, 1 Temmuz 1975.
- ORHONLU, Cengiz, "Bir Türk Kadısının Yazdığı Atina Tarihi (Târih-i Medinetü'l-Hükemâ", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2-3, İstanbul 1974.

- ORHONLU, Cengiz, “Tercümân”, *İA*, c. XII/I, İstanbul 1979.
- ORTAYLI, İ., *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, Ankara 2000.
- Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, Ankara 2000.
- OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret İşıltan), Ankara 1981.
- Ottoman Archives Yıldız Collection The Armenian Question*, c. II, (Ed. Ertuğrul Zekai ÖKTE), İstanbul 1989.
- ÖKE, Mim Kemal, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, Ankara 1991.
- ÖRENÇ, Ali Fuat, *Yakındönem Tarihimizde Rodos Adası*, (İÜSB, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2001.
- , “Ege Adalarında İdarî Yapı (1830-1923)”, *Ege Adalarının İdarî, Malî ve Sosyal yapısı*, Ankara 2003.
- ÖZAYDIN, Zuhâl, “Balkan Savaşı ve Muhasarada Edirne’de Sağlık Hizmetleri”, Edirne: Serhatteki Payitaht, İstanbul 1998.
- ÖZÇELİK, Selahittin, *Donanma-ı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Ankara 2000.
- ÖZDEMİR, Şenay, “Osmanlı Sularında Yabancı Devletlerin Korsanlığı Karşısında Osmanlı Devleti’nin Tarafsızlık Konumu”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XXIII, S. 36, Ankara 2004.
- ÖZEL, Sabahattin, “Birinci Dünya ve Milli Kurtuluş Savaşları ile Sonrasında Kıbrıs Türklerinin Genel Durumu”, *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, (Haz. Ali Ahmet Beyoğlu- Erhan Afyoncu), İstanbul 2001.
- ÖZKUL, Ali Efdal, *Kıbrıs’ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İstanbul 2005.
- , *Lefkoşa’nın 17 Numaralı Şer’i Mahkeme Sicili (H. 1157-1161, M. 1744-1748)*, (EÜSB, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1998.
- ÖZVEREN, Eyüp, “Marsilya Ticâret Odası Belgelerinde XIX. Yüzyıl Öncesi Kıbrıs”, *Journal of Cypriot Studies*, III/1, Gazimağusa 1997.

- PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.I, (Tarih Yok) İstanbul.
- PALMER, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüzyıl, Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, (çev. Belkis Çorakçı Dışbudak), İstanbul 1995.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, İstanbul 1994.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 2000.
- PANZAC, Daniel, "International and Domestic Maritime Trade in the Ottoman Empire in the XIIIth Century", *International Journal of Middle East Studies*, 24, 1992.
- PARKER, Geoffrey, *Dutch Revolt* (Ithaca: Cornell University Press, 1977).
- , *Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* Cambridge University Press, Cambridge 1986.
- PATON, James M., "A Florentine in the Morea in 1687", *American Journal of Archaeology*, (Jan-Mar 1934), 38/1.
- PEDANİ, Maria Pia (Ed.), *Costantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, c. XIV.
- RAFFA, Angelo, "L'ultima impresa di hayreddin (Barbarossa). La guerra marittima turco-franco-spagnola del 1543-4", in *Aspetti ed attualità del potere marittimo in Mediterraneo nei secoli XII-XVI*, ed. P. Alberini (Roma, 1999).
- RİCCİ, Giovanni, *Türk Saplantısı, Yeniçağ Avrupa'sında Korku, Nefret ve Sevgi*, İstanbul 2005.
- ROSSEAU, Alphonse, *Annales Tunisiennes ou aperçu historique sur la règence de Tunis*, Edition Bouslama 1980.
- ROTH, Cecil, *The House of Nasi: The Duke of Naxos* (New York: Greenwood Press, 1948).
- SAMANİ, Hasan, *Tanzimat Devrinde Kıbrıs (1839-1878)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2006.
- SAMİ, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 2009.

- SANDGRUBER, Joseph, "Die Handelskompagnien Oesterreichs nach dem Oriente und nach Ostindien in der ersten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts", *Zeitschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte*, 7. Band, Berlin 1900.
- SANUDO, Marino, *I diarii di Marino Sanuto (MCCCCXCVI-MDXXXIII) dall' autografo Marciano ital. cl. VII codd. CDXIX-CDLXXVII* (Venezia: F. Visentini, 1879), XXXIII col. 385.
- SARAL, Osman Yavuz, *Kaybettığımız Rumeli*, İstanbul 1975.
- SELLA, Domenico, "Crisis and Transformation in Venetian Trade", *Crisis and Change in the Venetian Economy in the 16th and 17th Centuries*, (Ed. Brian Pullan), London 1968.
- SERRANO, D. Luciano, *Correspondencia Diplomática entre España y la Santa Sede durante el Pontificado de s. Pio V* (Madrid: Imprenta del Instituto Pio X, 1914), c. IV
- SETTON, Kenneth Meyer, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia 1991.
- SHAW, Stanford J. – SHAW, Ezel kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c. II, İstanbul 1983.
- SKİLLETER, S.A., *William Harborne and the Trade with Turkey 1578-1582*, Oxford 1977.
- , "The Sultan's Messenger, Gabriel Defrens; an Ottoman Master Spy of the Sixteenth Century *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, LXVIII (1976), s. 47-59.
- SONYEL, Salahi R., "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hristiyan Azınlıkların Rolü", *Bellekten*, XLIX, S. 42, Ankara 1985.
- , "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", *Bellekten*, LXII., S. 233, Ankara 1998.
- SOUCEK, Svat, *Studies in Ottoman naval History and Maritime Geography* (İstanbul: The Isis Press, 2009).
- SOYSAL, İsmail, "Türk Fransız Diplomasi Münasebetlerinin İlk Devresi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1951-2).

- Stéphane Yerasimos, “Les relations franco-ottomanes et la prise de Tripoli en 1551”, in *Soliman Le Magnifique*.
- SUGAR, Peter F., *Southeastern Europa Under Ottoman Rule, 1354-1804*, Washington 1977.
- Süleyman Fikri, *Antalya Livası Tarihi*, İstanbul, 1338-1340.
- SVORONOS, N., *Le Commerce de Selanique au XVIIIe Siecle*, Press Universitaires de France, France 1956.
- ŞAKİROĞLU, M.Ş., “Cezâyir-i Bahr-i Sefid”, *DİA*, c. VII, 1993
- Şer’iyye Sicillerine Göre İstanbul Tarihi, *İstanbul Mahkemesi 121 Numaralı Şer’iyye Sicili*, İstanbul 2006.
- TANSEL, Selâhattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed’in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, Ankara 1999.
- TANSEL, Selâhattin, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969.
- TE’EVİ, Dror, *Kudüs: XVII. yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 2000.
- TEKİNDAG, Şehabettin, “Teke-Eli ve Teke Oğulları”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 7-8, 1976-1977.
- , “Karamanlılar”, *İslam Ansiklopedisi*, c. VI.
- J. PARRY (ed), *The History of The Ottoman Empire to 1730*, Cambridge 1976.
- TENENTİ, Alberto, “I corsari nel mediterraneo agli inizi del cinquecento”, *Rivista Storica Italiana*, 72/2 (1960): 235-289.
- TOPAL, Mehmet, *Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa Nusretname Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış doktora tezi), İstanbul 2002.
- TORMENE, Augusto, “Il Bailaggio a Costantinopoli di Girolamo Lippomano e la sua tragica fine, *Nuovo archivio veneto*, n.s., 4, t. 7 (1904).
- TURAN, Şerafettin, “Rodos’un Zaptından Malta Muhasarası’na” *Kanunî Armağanı*, Ankara 1970.

- TOMASCHEK, Wilhelm, *Zur Historischen Topographie von kleinasien im Mittelalter*, Wien 1891.
- TOPPING, Peter, "Venice's Last Imperial Venture", *Proceedings of The American Philosophical Society*, 120/3, 1976.
- TREUE, Wilhelm, *Wirtschaftsgeschichte der Neuzeit*, b. I, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1973.
- TURAN, Şerafettin, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi: Fondaco dei Turchi", *Belleten*, S. 126, Ankara 1968.
- UÇAR, Ahmet, "Atina Destekli Teröre Osmanlı Darbesi", *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, Yıl:5, S. 57, Aralık 1998.
- UÇAROL, Rıfat, "Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1839'a Kadar Osmanlı İmparatorluğu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, c. XI, İstanbul 1989.
- , "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs'ı İngiltere'ye Devri (1878)", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, (Haz. Erhan Afyoncu), İstanbul 2001.
- , *Siyasi Tarih*, İstanbul 1985.
- URAS, E., *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1975.
- UZUNÇARŞILI, İ. H., *Mekke-i Mukerreme Emîrleri*, Ankara 1984.
- , "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebatına Dair Vesikalar", *Belleten*, XIII, (Temmuz 1949), S. 51, Ankara 1949.
- , "Tunus'un 1881'de Fransa Tarafından İşgaline Kadar Burada Valilik Eden Hüseyinî Ailesi", *Belleten*, S. 72, Ankara 1954.
- , *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1988.
- , *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988.
- , *Osmanlı Tarihi*, c. IV/I, Ankara 1978.
- ÜNAL, M. Ali, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı'nda Cemaat ve Aşiretler", *SDÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, 1996.

- VATIN, Nicolas, “La conquête de Rhodes”, in *Soliman Le Magnifique et son Temps: Actes du Colloque de Paris Galeries Nationales du Grand Palais, 7-10 Mars 1990*, (Edt. Gilles Veinstein), (Paris: La Documentation, Française, 1992).
- WAGNER, Georg, “Otuz Yıl Savaşları Döneminde Osmanlı ve Avusturya İmparatorlukların Politikası”, *Osmanlı Araştırmaları*, II, İstanbul 1981.
- WALDSTEIN, Charles, “Views of Athens in the Year 1687”, *The Journal of Hellenic Studies*, 4 (1883), s. 87-89.
- WITTEK, Paul, *Menteşe Beyliği*, (Çev. Orhan Şaik Gökyay), Ankara 1986.
- WOOD, Alfred Cecil, *A History of The Levant Company*, Oxford 1935.
- YALÇINKAYA, Mehmed Alaaddin, “İngiliz Kaynaklarına Göre XIX. yüzyıl Başlarında Kıbrıs: Wittman ve Leake’nin İzlenimleri”, *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (24-27 Kasım)*, c. II, Gazimagusa 1999.
- YAVUZ, Aysıl Tükel, “Antalya, Kemer’deki Selçuklu Köşkü”, *Emin Bilgiç Hatıra Kitabı*, (Haz. Oktay Aslanapa-Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 2000.
- YILMAZ, Mustafa vd., *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara 1998.
- YÜCEL, Yaşar, *XIII-XIV. Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu Tarihi-Çoban-Oğulları, Candar-Oğulları Beylikleri*, Ankara 1980.
- ZARINEBAF, Fariba, “Soldiers Into Tax-Farmers And Reaya Into Sharecroppers: The Ottoman Morea In The Early Modern Period”, *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece*, (Ed), Fariba Zarinebaf, John Bennet, Jack L. Davis, Atina 2005.

DİZİN

- I. Elizabeth 43
I. Gıyaseddin Keyhüsrev 417, 469
II. Dünya Savaşı 60, 371, 382, 461
II. Felipe 40, 43, 47, 48
II. Mahmud 8, 283
II. Mahmut 310, 343, 423, 472
V. Cuinet'in 429
XV. Louis 243
1867 Vilâyet Nizamnâmesi 456
- A**
- Abbasi halifesi Harunürreşid 354
Abdal Musa 432, 433, 434, 435, 436, 478
Abdal Musa Zaviyesi 434
Abdullah Paşa 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 302
Abdü'l-Melik 43
Abukoron Nâhiyesi 60
Adrasan 417, 427
Adriyatik 12, 19, 24, 27, 28, 30, 38, 105, 168, 178, 179, 180, 181, 187, 191, 198, 444
ahen-i ham 208, 230, 231
Ahkâm defterleri 181
Ahtanda karyesi 231
Akka 259, 260, 261, 262, 267, 279, 281, 282, 284, 285, 292, 301, 312, 473
Alacadağ 422, 427, 438, 440
Alasın 427, 438, 440
Alaybeyi Müntezizade Seyyid Hüseyin Ağa 290
Alaybeyi Şaban Bey 63
Alçak Ülkeler 24, 43, 47, 48, 49
Ali Ruhi Efendi 290, 291, 292, 293, 295, 296
Amari 64, 67
Amerika İç Savaşı 393, 403, 405, 413
Anabolu kalesi 122, 147
Anadolu 1, 19, 23, 38, 83, 89, 103, 105, 129, 148, 161, 220, 238, 239, 250, 261, 265, 266, 280, 283, 284, 289, 292, 293, 295, 296, 297, 299, 301, 323, 354, 355, 356, 357, 359, 360, 361, 362, 365, 366, 375, 381, 382, 388, 389, 392, 393, 394, 395,

- 398, 399, 401, 403, 404, 405,
406, 412, 413, 414, 415, 416,
418, 419, 420, 426, 427, 432,
439, 449, 466, 467, 469, 471,
476, 484, 485
Anadolu Beylerbeyi Kasım Paşa
361
Anadolu Beylerbeyi Türk Ahmed
Paşa 148
Anamur 292, 294, 295, 418
Anamur Beyi Abdülmümin Bey
295
Andifli 429, 439
Andrew Hess 39, 41
Ankara 6, 12, 14, 56, 57, 79, 83, 85,
106, 133, 142, 146, 152, 153, 155,
158, 161, 166, 201, 202, 210, 211,
239, 241, 242, 243, 247, 250,
267, 268, 269, 283, 304, 305,
309, 313, 346, 355, 356, 357,
359, 360, 362, 363, 365, 369,
371, 376, 380, 382, 390, 407,
416, 417, 418, 419, 420, 423,
424, 426, 434, 435, 444, 445,
446, 447, 449, 465, 466, 467,
468, 469, 470, 471, 473, 474,
475, 476, 477, 478, 479, 480,
481, 482, 483, 484, 485
Ankebut Ahmed Paşa 63, 96
Antakya'nın eski voyvodası Hacı
Ebubekir Ağa 329
Antalya Subaşı Mübarizeddin Er-
tokuş 418, 440
Antoniyo Vondiziyano 319, 323,
330, 331
Argistratiko 72, 75, 84, 93, 94,
98
Arif 424, 427, 438, 440
Arkeoloji Müzesi 59
Arnavutluk 25, 27, 117
Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye
askeri 292, 293
Atina 123, 124, 126, 127, 128, 132,
136, 141, 468, 479, 484, 485
Atlas Okyanusu 7, 47, 390
Avusturya 4, 22, 25, 28, 30, 38,
108, 110, 111, 141, 142, 143, 147,
175, 176, 177, 178, 179, 180, 181,
182, 183, 184, 185, 187, 188,
189, 190, 191, 192, 193, 194,
195, 196, 197, 198, 199, 200,
239, 240, 241, 256, 263, 268,
299, 305, 309, 314, 337, 338,
348, 391, 392, 397, 398, 427,
430, 473, 485
Aya Ana 72, 75, 92, 93, 96, 97
Aya Kiryaki 72, 75, 94
Ayamavra 18, 114, 115, 129, 130,
148
Aya Nikola Zağro Mahallesi 98,
99
Aya Pandelimo 72, 75, 77, 92, 93
Aydıneli Beyi Lutfi Bey 361
Ayo Matyo 73, 74, 88
Ayo Anariyiros Mahallesi 95, 96
Ayo Yani Hrsosetimo 75, 93
Ayo Yani Tologo Korina 73, 74
Aziz Jean 19, 20
- B**
Bağyaka 427, 438, 440
Balçıkhisar karyesi 231
Balear 18, 29, 40
Balear Adaları 18, 40
Balta Limanı 393
Balthazar Sovran 315
Balya ayamı Hacı Ahmedoğlu Ha-
lil 229
Balyos Cuirana 106

Barbaros 12, 15, 18, 23, 24, 25,
26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 36,
362, 444
Bari, Cagliari 30
Barselona 30, 34
Basra 6, 152, 243
Başbakanlık Osmanlı Arşivi 152,
354, 447, 463, 469
Benefşe 125, 126, 130, 134, 148,
163
Benefşe kalesi 126, 148
Biga Sancağı 456, 457, 459
bina emini 204, 205, 206, 207,
208, 209, 212, 213, 216, 217,
219, 220, 221, 228, 230, 231,
233, 236, 237, 238
Birinci Dünya Savaşı 407, 414,
461
Bizans Devleti 416, 480
Bizans İmparatorluğu 1, 2
Bodrum Kalesi 356
Boşam 253, 254, 255, 256, 257,
258
Bozcaada 129, 218, 348, 376, 447,
448, 452, 456, 457, 458, 459,
460, 461
Braudel IX, 16, 18, 34, 36, 39,
40, 42, 44, 46, 79, 389, 420,
465, 470
Brummet 202, 203
Burak Reis 20, 22, 23
Burc-i Zafer 295
Bursa 6, 152, 191, 192

C-Ç

Calvi Kuşatması 34
Canbetese veled-i Cuvan 157
Candida 69
Çavdır 427, 438, 440
Cebehâne-i Âmire 230, 231

Cem Sultan 19, 357
Ceneviz Maona 20
Cenova 33, 34, 36, 196, 197, 390,
416, 444
Cerbe 15, 16, 17, 18, 22, 31, 36
Cevdet Bayburtluoğlu 416, 417
Ceymis (James) Porter 320
Cezayir 18, 23, 24, 28, 31, 32, 33,
35, 36, 38, 39, 40, 42, 43, 44,
46, 47, 51, 201, 202, 320, 362,
399, 460
Cezâyir-i Bahr-i Sefid 8, 375, 443,
444, 446, 447, 448, 453, 455, 456,
457, 458, 459, 460, 461, 483
Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyâleti 443,
444, 446, 447, 448, 453
Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilayeti 375,
456
Cezayir-i Garb Beylerbeyi 32, 33,
39
Cezayirli Mahmud Kaptan 287
Cezayir yeniçerileri 46
Cezzar Ahmed Paşa 251
Cezzar Paşa 282
Charles Gonzaga 116
Corata Markisi 27
Corci Barton 318, 319
Cosimo de' Medici 34
Count di San Felice 127
Çaka Bey 355
Çanakkale 19, 115, 177, 238, 312,
443, 461
Çanakkale Boğazı 19, 238, 443,
461
Çariçe II. Katerina 239
Çelebi Süleyman Bey 430
Çeşme 7, 212, 218, 239, 379, 388,
396, 401, 409, 410
Çikalarya Köyü 59, 68
çimşir 167

Çömlekçi Köyü vakfı 59

D

Dâhiliye Nezareti 378, 453

Dalkılıç neferatı 265

Dalmaçya 5, 106, 111, 113, 115, 244

Damat Ali Paşa 142, 145, 149

Damla çayı 438

Daniel Panzac 176, 391

Danimarka 194, 305, 309, 319, 335, 338, 343, 397

Darüssaade Ağaları 61

Debbağhane 401

Defterdar Ahmed Paşa 76, 77, 78, 84, 93

Defterdâr Kesedarı Ali Efendi 241

Defterdar Sarı Mehmed Paşa 106, 110, 130, 466

Defter-i Evkaf-ı Liva-i Teke 433, 473

Deli Hüseyin Paşa 61, 68, 90

dergâh-ı âli kapıcıbaşlarından Nuh Ağa 69

Dimyat 249, 254, 255, 264, 265, 277, 278, 287, 288

Divan-ı Hümayun 323, 332, 342, 347

Doğu Akdeniz 1, 2, 3, 8, 9, 19, 21, 22, 26, 27, 50, 149, 162, 169, 244, 250, 251, 303, 304, 308, 311, 312, 345, 353, 354, 356, 357, 362, 371, 381, 383, 387, 389, 391, 399, 415, 420, 441, 444, 478

Donanmâ-yı Hümayûn 249, 259, 261

Donanma-yı Hümayûn kaptanı Köse Mustafa Paşa 261

Don Sacho de Leyne 40

Doria 15, 17, 18, 21, 24, 25, 28, 29, 33, 34

Dubrovnik 168, 169, 196, 309, 322, 335, 389, 390, 478

Dubrovnikliler 156

Dubrovnikli tüccarlar 169, 391

Dürzî taifesi 282, 283

Düvel-i Ecnebiye Defterleri 144, 152, 463

Düzoğlu Hoca Agop 403

E

Ebukır 244, 251, 254, 260, 261, 262, 263, 264

Eflak voyvodası 252, 253

Ege Denizi 17, 19, 20, 354, 355, 381, 443, 444, 460

Eğriboz 20, 121, 126, 127, 132, 444, 445

ehl-i örf tâifesi 342

El-Kasrû'l-Kebîr 43

El-Kasrû'l-Kebîr (İsp. Alcácer-Quivir) 43

Elmalu kazası 426

El-Mansûr 43, 44

El-Ömerî 419

Encümen-i Şurâ 275, 280

Enderunlular 33

Endülüslü Devleti 1, 2, 22, 39, 40, 41

Endülüslülere 39

Epir 115, 117

Ernaz 421, 427

Erzurumlu Osman Dede 80

Eski Liman 213, 214

Evdime Terya 72, 74, 80, 97, 98

Evkaf Dairesi 383, 384

Evkaf-ı Hümayun Nezareti 433, 434, 465

Evliya Çelebi 53, 62, 70, 71, 74, 77,
78, 79, 83, 84, 91, 94, 97, 99,
117, 358, 366, 369, 377, 433,
436, 466

F

Fas 32, 35, 36, 41, 42, 43, 44, 46,
49, 123

Fazıl Ahmed Paşa 52, 75, 76, 77,
78, 80, 82, 92

Fazıl Ahmed Paşa Câmî 75, 76,
77, 92

Fazıl Ahmed Paşa Câmî imamı Ali
Efendi 76

Fellah Şeyhleri 248

Fenike 8, 262

Ferdinand 27, 32

Ferrara gezileri 122

Finike 415, 416, 417, 419, 420,
421, 422, 423, 424, 425, 426,
427, 428, 429, 430, 431, 432,
433, 434, 435, 436, 437, 438,
439, 440, 441

Flemenkli tüccar Teyadoro veled-i
David 163

Francis Beaufort 422, 423

Fransa 3, 6, 8, 9, 13, 19, 22, 28, 29,
30, 31, 32, 35, 36, 48, 49, 144,
156, 240, 241, 242, 243, 244,
245, 250, 255, 256, 258, 264,
267, 268, 285, 302, 304, 305,
306, 308, 309, 314, 316, 335,
339, 341, 342, 343, 345, 346,
347, 348, 349, 389, 391, 392,
394, 397, 398, 413, 417, 445,
469, 471, 484

Fransa Kralı I. François 28, 31

Fransa Kralı VIII. Charles 19

Fransız 12, 29, 30, 32, 33, 34, 35,
43, 48, 49, 63, 120, 139, 153,

156, 164, 165, 170, 171, 172,
194, 195, 240, 241, 242, 243,
244, 245, 246, 247, 248, 253,
254, 255, 256, 257, 258, 260,
263, 266, 267, 269, 293, 301,
304, 306, 310, 312, 315, 322,
341, 342, 347, 349, 367, 391,
392, 394, 395, 404, 410, 413,
471, 482

Fransız amirali Polain de la Garde
34

Fransız Konsolosu Hanrimor
258

Frengî altın 167

G

Gafsa 36

Gakaz 427

Garasıl Murad Bey 247

Garb Beylerbeyi Uluç Ali 39

Garb Ocakları 3, 4, 46, 47, 182,
199

Garcia de Toledo 37

Gelendide iskelesi 291

Gelibolulu Mustafa Alî 285

Giridli Seydi Kaptan 287

Girinye 251, 252, 289, 290

Girit 4, 5, 6, 7, 12, 19, 27, 50, 51,
52, 53, 61, 62, 63, 67, 69, 74,
79, 81, 83, 84, 85, 89, 90, 99,
100, 101, 102, 104, 106, 111, 113,
114, 116, 133, 149, 209, 293, 294,
301, 311, 313, 314, 361, 367, 390,
460, 477

Girit Adası 51, 67, 85, 361

Girit generali Andria Corner 79

Girit'in ilk serdarı Yusuf Paşa 99,
101

Göle karyesi 231

Gonzaga ailesi 32

Gördüs 118, 123, 124, 126, 127, 132,
133, 136, 146, 147
Grimani 138
Gülek Boğazı 299, 300
Gülek Dizdarı 299
Güney İtalya 12, 26, 38

H

Habsburg 11, 13, 15, 17, 18, 21, 22,
24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33,
34, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 49
Habsburg Donanması 18, 21, 24,
25, 28, 36, 37, 41, 42
Habsburglar 2, 11, 16, 18, 24, 25,
27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35,
36, 37, 43, 48, 49
Haccac-ı müslimin 248
Hacıköyü 427
Hacıveliler 427, 438
Haçlı Tabya 70, 71
Hadım Murat Ağa 33
Halep 6, 7, 78, 98, 152, 279, 293,
301, 312, 313, 314, 315, 316, 317,
318, 320, 333, 350, 389, 390
Halid Ziya Uşaklıgil 400
Halil İnalçık 152, 154, 155, 157,
170
Halkapınar 403, 405
Halkü'l-Vâd 22, 26, 31
Hallaçlar 421, 427
Hamburg 180, 182
Hannover birliği 122
Hanya 4, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57,
58, 59, 60, 61, 62, 63, 68, 89,
99, 100, 101, 102, 133, 185
harrub 192
havyar 193, 194
Henri de Navarre 30, 48
Henri Pirenne IX
Hicaz 2, 279

Hint Okyanusu 7, 13, 17
Hirsofi 250, 448
Hoca Sadeddin Müstevfi 419
Hollandalılar 151, 153, 156, 390
Hollandalı tüccarlar 6
Horasanîzâde Mevlânâ Dervîş Ali
Dede 89
Hristiyan korsanlar 19
Hristo İskuludi 72, 74, 75, 81, 84,
94, 95
Hristo Kefale 72, 74, 75, 78, 93,
94, 97, 99
Huguenotları 48
Hüseyin Paşa 51, 54, 61, 62, 63,
66, 67, 68, 70, 89, 90, 100,
101, 210

I-İ

İncirağacı 427, 438, 440
İngiltere 6, 8, 9, 13, 21, 47, 48, 49,
156, 162, 242, 244, 245, 246,
249, 251, 252, 253, 254, 257,
258, 259, 260, 261, 266, 285,
299, 301, 302, 304, 305, 306,
308, 309, 310, 311, 312, 313,
314, 315, 316, 318, 319, 320,
321, 322, 323, 324, 325, 326,
327, 329, 330, 331, 333, 335,
336, 337, 338, 339, 340, 341,
342, 343, 344, 345, 346, 347,
348, 349, 350, 382, 389, 390,
392, 394, 397, 398, 404, 406,
407, 445, 457, 461, 484
İpyoz 231
İslahat Fermanı 448, 455
İberyâ 23, 34, 38
İbrahim Müteferrika 146
İmparator Leopold 107
İnebahtı 13, 16, 17, 28, 33, 41, 42,
118, 123, 147, 311, 444

- İnebahtı Bozgunu 13
İngiliz Balyosu Samoel Torez 322
İngiliz Komutan Simith 257
İngiliz tacir Antonyo Vendikto 343
İngiltere 6, 8, 9, 13, 21, 47, 48, 49, 156, 162, 242, 244, 245, 246, 249, 251, 252, 254, 257, 258, 259, 260, 261, 266, 285, 299, 301, 302, 304, 305, 306, 308, 310, 312, 313, 314, 315, 316, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 329, 330, 331, 333, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 382, 389, 390, 392, 394, 397, 398, 404, 406, 407, 445, 457, 461, 484
İngiltere konsolosu Covan Podenton (John Boddington) 320
İngiltere'nin Kıbrıs Konsolosu Miguel Devezin 322, 323
İpek Yolu 9
İran Savaşı 44, 49
İskenderiye 6, 21, 109, 152, 184, 193, 244, 245, 253, 254, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 266, 277, 278, 287, 288, 289, 293, 295, 296, 298, 299, 312, 320, 349, 391, 412, 425, 432
İskuludi 72, 74, 75, 81, 84, 94, 95
İspanya 1, 18, 23, 29, 41, 43, 47, 48, 92, 141, 242, 305, 309, 335, 343, 346, 379, 404, 413
İstanbul 2, 4, 6, 17, 19, 20, 21, 24, 26, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 42, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 58, 62, 63, 79, 82, 85, 89, 90, 103, 106, 108, 109, 110, 111, 115, 116, 117, 128, 129, 130, 132, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 149, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 177, 178, 181, 184, 185, 187, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 214, 216, 217, 219, 220, 221, 224, 227, 228, 233, 234, 235, 236, 238, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 250, 251, 252, 255, 256, 257, 258, 260, 265, 268, 269, 271, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 281, 282, 283, 285, 286, 287, 289, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 303, 304, 307, 308, 310, 311, 312, 313, 314, 319, 320, 321, 323, 324, 325, 326, 329, 330, 331, 334, 335, 336, 337, 338, 341, 342, 344, 346, 347, 348, 349, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 375, 387, 389, 391, 392, 393, 394, 399, 400, 401, 402, 407, 412, 415, 416, 417, 418, 420, 421, 425, 427, 429, 430, 433, 434, 435, 438, 440, 444, 445, 448, 458, 460, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485
İstanköy Müdafaa-i Hukuk-ı İslamiye Cemiyeti 380
İstendil 146

İsveç 118, 120, 240, 305, 309, 335,
343, 397
İzbandid 275, 288
İzmir 6, 7, 136, 152, 153, 160, 161,
162, 175, 177, 181, 184, 185, 193,
196, 197, 218, 238, 312, 313, 320,
340, 342, 346, 347, 348, 355,
358, 359, 361, 383, 387, 388,
389, 390, 391, 392, 393, 394,
395, 396, 397, 398, 399, 400,
401, 402, 403, 404, 405, 406,
407, 408, 409, 410, 411, 412, 413,
414, 460, 475, 478, 480
İzmir Gazetesi 405
İzmir Kâğıt Fabrikası 403
İzmir-Kasaba (Turgutlu) demir-
yolu 394

J

Jan Heyman 316
Jean Sobieski 111
J. Purdie 424

K

Kafi Baba 431, 433, 434, 440
kâğıt fabrikası 403
Kahire 6, 152, 184, 246
Kalonya 222, 233, 447, 448, 456,
458, 459
Kandaka 69
Kandika 69
Kandiye 4, 51, 52, 53, 54, 60, 62,
63, 67, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76,
77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84,
85, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 94,
96, 97, 98, 99, 100, 101, 102,
108, 111, 112, 113
Kânûnî 29

Kanuni Sultan Süleyman 311, 420,
444, 475
Kanunî Sultan Süleyman 305, 353,
358, 360, 363, 376
Kanunî Vakfı 365, 377
Kaptan Ali Paşa 420
Kaptan-ı Derya Abdülkerim Paşa
208
Kaptan-ı Derya Canım Hoca Meh-
med Paşa 148
Karaburun 408, 409
Karaman 82, 83, 292, 293, 295,
360, 420
Karamanya 422, 423
Karayılanoğlu İsmail Ağa 130
Karesi Beyi Okçu Sinan Bey 361
Karlofça anlaşması 140
Karpas kazası 287, 289
Karya 430
Kastelli 52
Kastron 69
Katartöz 231
Katip Çelebi 33, 285, 420, 421,
435, 466
Kavalalı Mehmed Ali Paşa 302
Kavalier Robert Anesli 322, 342,
344
Kayravan 36
Kayseri'li Ahmed Paşa 456
Kazak meselesi 4
Kefalonya 18
Kelimiye karyesi 231
Kemal 20, 22, 23, 152, 239, 267,
308, 379, 380, 381, 469, 472,
477, 480
Kera Angelo 73, 75, 96, 97, 98
Kera Angelo Mahallesi 97
Kerahusti 72, 74, 91
Kera Ispato Polyotisa 74, 84

Kera Katromiti 72, 75, 80, 96,
98, 99
Kera Tokorti Manastırı 97
Kerson 192, 193
Kıbrıs 2, 3, 6, 8, 9, 12, 15, 16, 18,
19, 21, 27, 39, 40, 41, 50, 51,
82, 83, 104, 155, 184, 185, 239,
240, 245, 246, 247, 249, 250,
251, 252, 253, 254, 257, 259,
260, 261, 262, 263, 264, 265,
266, 267, 269, 270, 271, 272,
273, 274, 275, 276, 277, 278,
279, 280, 281, 283, 284, 285,
286, 287, 288, 289, 290, 291,
292, 293, 294, 295, 296, 297,
298, 299, 300, 301, 302, 303,
304, 306, 307, 308, 309, 310,
311, 312, 313, 314, 315, 316, 317,
318, 319, 320, 321, 322, 323,
324, 325, 326, 327, 329, 330,
331, 332, 333, 334, 335, 336,
337, 338, 339, 340, 341, 342,
343, 347, 348, 349, 350, 351,
376, 420, 421, 447, 456, 457,
461, 471, 472, 474, 475, 477,
480, 481, 484, 485
Kıbrıs konsolosu 318, 321, 339
Kıbrıs muhassılı Osman Ağa 259,
262, 265
Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposu
330
Kıbrıs Ortodoks kilisesi 330
Kıbrıs saray tercümanı Hristofaci
veled-i Kostantin 322
Kırım 241, 380, 393
Kırım Savaşı 393
Kırgöz Kemeri 416
Kiklad Adaları 445
Kiprianos 329
Kisamo Kalesi 67

Kleber 263, 266
Komi karyesi 231
Konigsmark 5, 120, 121, 126, 127,
128, 130
konsolos 9, 251, 255, 257, 258,
286, 304, 305, 306, 308, 309,
310, 312, 313, 314, 315, 316,
317, 318, 319, 320, 323, 324,
327, 329, 330, 331, 332, 333,
334, 335, 336, 337, 338, 340,
346, 388
Konte Herakenbol 319
Korfu 15, 27, 28, 33, 113, 114
Koron 24, 25, 118, 119, 120, 131,
134, 148
Korsika 34, 35, 37
Köse Ali Paşa 116
Kurşunlu mahzeni 109
Kutsal İttifak 105, 111, 113
Kuzey Afrika 2, 6, 23, 24, 31, 32,
35, 37, 38, 40, 43, 50, 301,
362, 460
Küçük Kaynarca 240, 445, 484
Küçük Kaynarca Antlaşması 240
Kydonia 52
L
La Conea 53
Lamkoz neferleri 257
Languedoc 41
Lefkoşa 251, 252, 258, 290, 306,
308, 315, 318, 320, 321, 324,
326, 327, 335, 339, 340, 342,
347, 474, 477, 480
Lehistan 4, 240
Levant 33, 113, 176, 187, 307, 311,
312, 313, 314, 315, 316, 331,
333, 343, 345, 350, 365, 366,
389, 390, 416, 432, 468, 469,
470, 473, 485

Levant Company 312, 313, 314,
316, 331, 333, 343, 345, 350,
389, 390, 473, 485
Liberakes 116, 133
Liguarya sahilleri 187
Ligurya 28, 29, 34, 39
Likya'da Yolculuklar 424, 425,
467
Limasol 252, 307, 308, 309, 310,
318, 335, 351
Limason iskelesi 251, 266
Limbrakes 133, 134
Limbraki 133
Limni Muhassıllığı 448, 450, 451,
452
Limni Muhassıllık Meclisi 449
Limyros 415, 416, 423
Limyros ırmağı 415
Livorna (Livorno) 34, 182, 186, 193,
195, 196, 197
Lorenzo Bernardo 42, 45, 47
Louise de Savoie 29
Lozan Barış Konferansı'ı 381
Luke, Wood 315

M

Macaristan 17, 28, 29, 50, 120,
309, 398
Magusa kazası 286
Mağrib korsanları 24, 28, 31, 32,
35, 40
Mahmil-i Şerif 247
Mahzosi 60
Malta 12, 14, 15, 18, 20, 22, 31, 32,
33, 36, 37, 38, 39, 48, 91, 113,
114, 121, 126, 133, 253, 349,
358, 362, 483
Manavgat kazası mahkemesi
298
Manyalılar 116, 117, 118, 124

Marki de la Tripalda 26
Mayorka 34
Meclis-i Meşveret 268
Medina Celi Dükü 36
Megalokastron 69
Mehdiyye 31, 32
Mehmed Ali Paşa 269, 271, 277,
278, 280, 283, 284, 285, 287,
294, 297, 298, 299, 300, 301,
302, 446
Melfi Prensi 27
Melikşah 354
Memlûkler 12
Messina 30, 120, 190
Mizistre 124, 125, 134, 444
Mısır 2, 3, 4, 6, 8, 9, 13, 19, 21, 46,
51, 103, 109, 121, 132, 144, 182,
242, 243, 244, 245, 246, 247,
248, 249, 250, 252, 253, 255,
256, 257, 258, 260, 261, 262,
263, 264, 266, 267, 268, 269,
270, 271, 272, 275, 277, 280,
281, 283, 284, 285, 287, 290,
291, 292, 293, 294, 296, 297,
298, 299, 300, 301, 302, 320,
328, 339, 347, 357, 392, 419,
432, 435, 446, 468
Mısır Eyaleti 46
Mısır valisi Mehmed Ali Paşa 287,
297, 298, 301, 302
Midilli 7, 129, 201, 202, 203, 204,
205, 206, 207, 208, 209, 210,
211, 212, 213, 214, 215, 216, 217,
218, 219, 220, 221, 222, 223,
224, 225, 227, 228, 229, 230,
231, 232, 233, 234, 235, 236,
237, 238, 239, 347, 348, 355,
359, 376, 444, 447, 448, 456,
457, 458, 459, 460, 461

Midilli mutasarrıfı ümera-i derya-
dan olan İsmail Paşa 206
Midilli nazırı İbrahim Ağa 204,
205, 206, 236
Midilli nazırı Osman Efendi 205,
213, 215, 230
Midilli nezaretinden azledilen Ömer
Bey 205
Mihaliç 229
Milan 36, 179
Milano Dükalığı 29
Milapotamo 64
Minos uygarlığı 52, 61
Mister Con Liboren 319, 330
Mizistre Müslümanları 125
Mohaç 29
Molova 202, 222, 227, 233, 447,
448, 456, 458, 459
Mondros Karyesi 458
Moni karyesi limanı 288
Mora 2, 5, 6, 25, 27, 103, 104, 105,
106, 109, 111, 112, 114, 115, 116,
117, 118, 119, 120, 122, 123, 124,
126, 127, 128, 129, 130, 131, 132,
133, 134, 135, 136, 137, 138, 139,
140, 141, 143, 144, 145, 146, 147,
148, 149, 213, 269, 270, 293, 294,
302, 369, 469, 478, 482
Mora muhafızı Kör Osman Paşa
130
Morosini 5, 79, 106, 111, 112, 113,
114, 115, 116, 117, 118, 119, 120,
121, 122, 123, 124, 125, 126, 127,
128, 130, 134, 135, 137
Moton 118, 121, 122, 132, 134, 135,
139, 148
Muhasıllık sistemi 371
Muhtesib 169
Müslüman 3, 19, 23, 48, 54, 84,
87, 88, 89, 100, 101, 103, 106,

109, 123, 125, 128, 135, 138,
140, 144, 154, 159, 160, 162,
163, 164, 165, 166, 167, 233,
247, 267, 269, 293, 322, 347,
348, 354, 356, 359, 360, 361,
363, 364, 365, 366, 369, 370,
385, 399, 428, 429
Mustafa Çelebi 419
Mustafa Paşa 22, 99, 106, 107,
108, 109, 110, 114, 117, 129,
130, 147, 148, 149, 261, 262,
263, 361, 420
Mustafa Selanikî 285
Muvakkithâne 377
Mübarizeddin Ertokuş 417, 418,
440, 475
Mü'ezzinzâde 17, 18, 36
müste'men 6, 153, 157, 160, 161,
170, 171
müstemen tüccar 344

N

Napoli 26, 27, 29, 30, 34, 36, 47,
160, 179, 180, 190, 357
Napoli Krallığı 29
Napolyon 8, 9, 242, 243, 245, 247,
248, 249, 253, 254, 255, 256, 257,
258, 260, 262, 263, 264, 265,
266, 267, 301, 302, 392
Nederlande elçisi Kortelyos Kali-
kon 325
Nemçe İmparatoru 255
Niven Kerr 312, 319, 331
Nüzül Emîni Mustafa Ağa 263

O-Ö

ocak-ı ahengir 231
Olivier 214
Oniki ada 461

Oniki Ada 354, 359, 377, 381,
382
Örenkiz 427
Orhan Bey 356
Ortodoks 137, 138, 139, 141, 145,
301, 330, 428, 429
Ortodoksluk 139
Oryantal Ticaret Şirketi 178
Osmanlı X, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11,
12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21,
22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29,
30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37,
38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45,
46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 56, 57,
61, 64, 66, 70, 82, 83, 85, 88,
90, 99, 100, 101, 103, 104, 105,
106, 107, 108, 110, 111, 112, 113,
115, 116, 117, 118, 119, 120, 121,
122, 123, 125, 126, 127, 129, 130,
131, 132, 133, 134, 136, 137, 138,
140, 141, 142, 143, 144, 145, 146,
147, 148, 149, 151, 152, 153, 154,
155, 156, 157, 161, 162, 165, 166,
167, 169, 170, 171, 172, 173, 175,
176, 177, 178, 179, 180, 181, 182,
183, 184, 185, 187, 189, 190, 191,
193, 194, 197, 198, 199, 200, 201,
202, 203, 204, 207, 208, 209,
210, 211, 212, 213, 214, 216, 221,
235, 237, 238, 239, 240, 241,
242, 243, 244, 245, 246, 249,
250, 252, 253, 254, 255, 256,
257, 259, 260, 261, 262, 263,
264, 265, 266, 267, 268, 269,
270, 271, 276, 279, 282, 283,
284, 285, 286, 292, 301, 302,
303, 304, 305, 306, 307, 308,
310, 311, 312, 313, 314, 315, 318,
320, 322, 324, 327, 328, 330,
331, 332, 334, 335, 336, 337,

338, 339, 340, 341, 342, 343,
344, 345, 346, 347, 348, 350,
351, 353, 354, 357, 358, 359,
360, 361, 362, 363, 366, 369,
371, 376, 378, 380, 383, 384,
387, 388, 389, 390, 391, 392,
393, 394, 396, 397, 398, 399,
400, 401, 402, 403, 405, 407,
412, 413, 414, 419, 420, 421,
423, 431, 436, 437, 441, 443,
444, 445, 446, 447, 448, 455,
456, 460, 461, 463, 465, 466,
468, 469, 471, 472, 473, 474,
475, 476, 477, 478, 479, 480,
481, 482, 483, 484, 485
Osmanlı Donanması 12, 14, 15, 16,
18, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 32,
34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41,
42, 45, 46, 50, 201
Ostende Ticaret Şirketi 180
Otranto 12
Otto Benndorf 427, 428, 430
Ottoman Galata 154, 155, 477
Özbek Karyesi'nde 249

P

Paleolog ailesi 115
Palermo 30
Pamuk 268, 392, 395, 402, 438
Pandokarator Mahallesi 74
Panigrad Tabyası 70
Papa 19, 32, 48, 106, 111, 340
Parma Dükahğı 32
Pavia Muharebesi 29
Pediye Nâhiyesi'ne tâbi Voni Köyü
90
Peñon de Velez 24, 36, 37
Peru 44
Petro Savioni 315, 316
pezir tohumu 194

Piri Mehmed Paşa 360
Pirî Mehmed Paşa 361
Piri Reis 23, 213, 214, 417, 434,
435, 467
Piyale Paşa 20, 22, 34, 36, 420
Pişî Köyü 68
Portekiz 43, 47, 49, 242, 343
Portekizli Dom António 14
Potosí madenleri 44
Prens Eugen 146
Preveze 15, 18, 28, 31, 41, 114, 115,
117, 129, 147, 241
Preveze Körfezi 15
Prusya 240, 241, 305, 309, 335,
343, 346, 348
Pрут zaferi 141

R

Ragusa 13, 309
Rahmaniye 262
Ramni 60, 61
Raşid 26, 110, 111, 112, 134, 142,
143, 146, 147, 148, 466
Reisülküttap Acemzâde Hüseyin
Efendi 77, 97
Reisülküttap Hüseyin Efendi 76,
78
resm-i vezn 342
Resmo 4, 51, 52, 59, 61, 62, 63,
64, 66, 67, 68, 89, 90, 99, 100,
101, 245
Richard Glover 315, 316
Roccella Jonica 35
Rodos 2, 3, 6, 11, 14, 19, 20, 21,
32, 38, 50, 88, 129, 201, 210,
211, 212, 213, 237, 260, 261,
262, 263, 265, 317, 318, 347,
348, 350, 353, 354, 355, 356,
357, 358, 359, 360, 361, 362,
363, 364, 365, 366, 367, 368,
369, 370, 371, 372, 373, 374,
375, 376, 377, 378, 379, 380,
381, 382, 383, 384, 385, 396,
420, 432, 441, 444, 447, 448,
456, 457, 458, 459, 460, 461,
480, 483
Rodos Türklerinin kurmuş olduk-
ları Evkaf Dairesi 383
Roma IX, 2, 12, 30, 61, 69, 309,
337, 338, 388, 431, 479, 481
Roma İmparatoru 309, 337, 338
Roma İmparatoru'nun konsolos
vekili 338
Rum Hasan Paşa 122
Rumlar 12, 74, 117, 124, 128, 136,
137, 145, 285, 351, 363, 364, 369,
398, 399, 419, 430, 441
Rus tüccarlar 195

S-Ş

Sadaret kethüdası Mahmud Ağa
76, 77, 78
Sadrazam Yusuf Ziya Paşa 266
Safevî 13, 31
Saint Francisco Manastırı 59
Saint Mark Procuratoru 111, 112
Saint Pierre Manastırı 94
Sakız 20, 21, 38, 129, 163, 185, 193,
213, 218, 229, 237, 245, 306,
311, 312, 313, 314, 320, 345,
347, 348, 355, 376, 388, 396,
444, 447, 448, 456, 457, 458,
459, 460, 461, 470
Sakız Adası 20, 388, 447, 458,
461, 470
Salerno Prensi 35
Salur 427, 438
Sampieru 33, 37
Santa Maria Katedrali 60
Saricasu 427, 438

Sarılıca karyesi 231
Sayda askeri 280
Sebastião 43
Selçuklu 354, 355, 416, 418, 431, 485
Selçuklu Devleti 354, 355
Selçuklu Köşkü 418, 485
Seluniye 62, 63
Seluniye Kapısı 63
Sencuvan Camii 377
Sened-i İttifak 268
Serasker Divrikli Mehmed Paşa 123
Seydi Ali Kaptan 263
Sicilya 18, 26, 31, 32, 36, 37, 47, 179, 180, 190, 309, 311, 314, 353
Siena 34
Silistre 189
Sinan Paşa 12, 32, 33, 34, 379
Sinop 202, 210, 211, 212, 237
Sirakuza 30
Sisam 348, 355, 396, 447
Sokollu Mehmed Paşa 22, 31, 44
Spratt-Forbes 424
St. Jean şövalyeleri 38
St. Quentin 34
Strabon 415, 467
Sultan I. Alaaddin Keykubat 418
Sultan II. Bayezid 360
Sultan II. Muhammed 43
Sultan İbrahim Câmi 58, 61, 63, 64, 66, 67, 85, 94
Suriye 13, 19, 103, 251, 260, 283, 284, 285, 357, 417, 476
Süleymaniye Camii ve imareti 365
Süleymaniye Medresesi 383, 384, 385
Sünbül Ağa hadisesi 51
Süveyş Kanalı 9

Şam 246, 247, 264, 271, 275, 282, 293, 301
Şarlken 18, 20, 24, 25, 26, 29, 31, 32
Şehtor iskelesi 289
Şeyhülbeld İbrahim Bey 248
şirket-i mukâraza 166
Şişman İbrahim Paşa 77, 78
Şövalyeler Caddesi 365

T

Talleyrand 242
Tanrıvermiş Bey 355
Tanzimat 8, 239, 305, 309, 363, 366, 371, 375, 394, 402, 424, 429, 441, 446, 447, 448, 449, 452, 453, 454, 455, 471, 472, 474, 480, 481
Tarragona 30
Taurus 427
Teke Sancağı 421, 423, 424, 432, 433, 434, 436, 437, 441, 477, 484
Tekfurdağı iskelesi 230
Tekke 62, 63, 431, 434
Temettuat sayımları 371
Tersâne-i Âmire 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 210, 211, 212, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 227, 231, 233, 234, 238
tevzi defteri 224, 227, 233
Theodora Bua Grivas 115
Timona Turner 319, 320, 338
Tiren 28, 34
Tiren Denizi 28, 34
Tisa 121, 132
Tlemsen 32, 36, 47
Torunlar 427, 431

Toulon 12, 29, 32, 34, 39, 242, 243, 245
Tournefort 63, 391
Trablusgarb 15, 17, 31, 32, 33, 35, 36, 38, 46, 47, 184, 299, 381, 471
Trablusşam 254, 255, 256, 270, 301, 311, 314, 320
Trabzon 166
Trapani 30, 37
Trieste 178, 179, 180, 181, 186, 187, 193, 195, 196, 197, 278, 477
Trieste makramesi 192
Tuna Nehri 189, 240
Tunus 15, 18, 22, 23, 25, 26, 27, 31, 36, 41, 42, 43, 44, 46, 51, 184, 299, 320, 471, 484
Turgut Reis 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37
Türk 29, 41, 56, 57, 83, 105, 114, 115, 120, 122, 124, 126, 127, 128, 130, 139, 148, 152, 165, 178, 202, 214, 240, 242, 244, 260, 271, 281, 353, 354, 355, 357, 358, 359, 360, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 376, 377, 378, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 388, 400, 406, 416, 417, 425, 426, 429, 431, 432, 445, 449, 466, 469, 470, 471, 475, 476, 477, 478, 479, 481, 482, 484
Turkey Company 312
Turnacıbaşı Bekir Ağa 265
Tuzla iskelesi 262
Tuzla zabıtı Hacı İbrahim Ağa 275

U

Uluç Ali 18, 22, 39, 40, 41, 42, 50

Universitas Christiana 32
Urban 281, 421, 422
Uşi (Ouchy) anlaşması 381

V-W

Vahrân 24, 34, 36, 37, 41
Valensiya 30, 34, 40
Valide Câmi Tekke Kapısı 63
Valide Sultan Câmi 68, 69, 76, 79, 81, 85
Valide Turhan Sultan 68, 95, 100, 101
Valoislar 30, 32
Venedik 4, 5, 6, 12, 13, 16, 18, 20, 22, 27, 28, 33, 38, 40, 41, 42, 45, 47, 48, 51, 52, 61, 63, 65, 69, 74, 82, 91, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 153, 155, 156, 157, 168, 179, 180, 181, 190, 194, 197, 198, 210, 241, 242, 285, 301, 304, 308, 309, 310, 311, 324, 389, 390, 444, 471, 478, 484
Venedik amirali Daniele Dolfin 147
Venedik Cumhuriyeti 104, 106, 107, 108, 309
Venedik-Habsburg İttifakı 22
Venedik hükümeti 108, 110, 113, 136, 137, 147
Venedikliler 5, 12, 24, 27, 28, 40, 41, 59, 60, 64, 65, 74, 93, 104, 105, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 125,

126, 127, 134, 138, 141, 145, 147,
148, 153, 156, 169
Venedikli Matteo Zane 45
Venice Company 312
Verninac 241
William Harborne 155, 311, 482
Wolfgang Reiter 415

Y

Yafa 185, 260, 261, 266
Yalnız 427, 438
Yarımca Tabya 70
yasakçı 306, 324, 325
Yasef Nasi 22, 49
Yazır 422, 427, 438, 440
Yedikule zindanı 106
Yemen 38
Yeni Anavarin 121
Yenice 421, 427
Yeniçeri ağası Abdurrahman Ağa
76, 78
Yeniçeri Kethüdası Hasan Ağa bin
Mehmed 322

Yeniçeri kethüdası Zülfikar Ağa
76, 78
Yeniçeri ocak kethüdası Zülfikar
Ağa 76
Yeni Liman 213, 214
Yeni Varoş Türkleri 375
Yıldırım Bayezid 419, 440
Yorgi veled-i Nikolo 339
Yozgat 427
Yuhadiler 383
Yunanistan 58, 309, 353, 371, 376,
380, 381, 382, 383, 384, 385,
397, 445, 461, 476
Yunan Krallığı 446
Yunda 218, 227, 447, 458, 459,
460
Yunda Adası 218, 447, 460
Yusuf Paşa Câmî 59, 60, 68

Z

Zarnata 117, 120, 133, 135
Zireki 285
Ziştovi 240